Boris Souvarine

Stalin

En kritisk studie över bolsjevismen

Till svenska av Nils Holmberg
Stockholm 1940

Första (franska) upplagan av denna klassiska Stalin-biografi publicerades 1935 och andra upplagan (som denna version bygger på) 1939. Den lite ålderdomliga stavningen i Holmbergs svenska översättning (gäller även ryska namn) har bibehållits.

Författaren, Boris Souvarine, var en fransk arbetare med ukrainsk bakgrund. Han var en av det franska kommunistpartiets grundare och dess förste ordförande. Han invaldes i den Kommunistiska internationalens exekutivkommitté (EKKI) 1921 och var därefter huvudsakligen bosatt i Moskva, där han lärde känna alla de högsta sovjetiska ledarna. 1923 återvände han till Frankrike och tog samtidigt ställning för vänsteroppositionen (Trotskij) i Sovjetunionen. 1924 uteslöts han ur kommunistpartiet pga sin opposition. Efterhand blev Souvarine alltmer kritisk mot bolsjevismen som sådan och 1929 ”bröt” han med Trotskij. Därefter närmade han sig politiskt socialdemokratin och blev med tiden alltmer anti-kommunistisk. Hans intresse för utvecklingen i Sovjetunionen bestod dock och han skrev ett stort antal böcker och artiklar om Sovjetunionen.

Souvarines Stalin-biografi är fortfarande läsvärd. En viktig anledning till detta är att Souvarine känner sitt ämne väl: Eftersom han hade deltagit i den kommunistiska rörelsen ”inifrån”, inklusive i dess allra högsta ledning (EKKI), hade han unika inblickar i och kunskaper om vad som föregått såväl framför som bakom kulisserna, han kände personligen många av ”huvudpersonerna” och han hade tagit del av alla viktigare politiska debatter.

Martin Fahlgren

Innehåll

Förord 1
Kap. I Sosso 3
Kap. II Lärlingsåren 5
Kap. III En yrkesrevolutionär 10
Kap. IV Revolutionen 17
Kap. V Inbördeskriget 25
Kap. VI Sovjetrepubliken 42
Kap. VII Arvet 63
Kap. VIII Arvtagaren 103
Kap. IX Stalin 155
Epilog – Kontrarevolutionen 199
Efterskrift 239

Förord

> Djugasjvili, J. V., bonde från provinsen och distriktet Tiflis och byn Didi-Lolo, ortodox, kontorist. Genom inrikesministeriets beslut ådömd landsförvisning under övervakning i två år från och med den 29 september 1898 till Solvitjegodsk i provinsen Vologda, varifrån han rymde. Återigen landsförvist till provinsen Vologda; rymde på nytt den 29 februari 1912. Genom inrikesministeriets beslut ådömd landsförvisning under övervakning i tre år från och med den 8 juni 1912 till distriktet Narym, varifrån han rymde den 1 september 1912.

Dessa anteckningar, som hittats i polisarkiven i Moskva och publicerades 1918, utgjorde vid ryska revolutionens början allt som var känt om en obskyr bolsjevik med tillnamnet Stalin. De återgåvos nästan ordagrant 1922 av general A. I. Spiridovitj, som under den gamla regimen varit en av cheferna för *ochranan* (den hemliga politiska polisen) i hans arbete ”Den ryska bolsjevismens historia”. Men ingen uppmärksammade dem. Stalins namn var ännu höljt i en anonymitetens slöja och okänt inte bara för ryska folket utan även i bolsjevikpartiets led, för att inte tala om utlandet.

Moskvapolisens personalia över Stalin kunna kompletteras med en anteckning från gendarmeriet i Georgien, som härrör sig från 1903:

> Enligt informationer som nyligen lämnats av våra agenter var Djugasjvili känd inom organisationen under öknamnen ”Sosso” eller ”Koba”. Han har sedan 1902 tillhört socialdemokratiska partiet, först som mensjevik och sedan som bolsjevik, och arbetat som agitator och organisatör inom första sektionen (järnvägarna).

Den första biografiska notis om Stalin som återfinnes i kommunistpartiets publikationer är nästan lika summarisk som *ochranans*. Den kan läsas i noterna till Lenins samlade arbeten och lyder:

> J. Stalin, född 1879, medlem av partiet sedan 1898, en av bolsjevikernas mest bemärkta organisatörer och ledare. Många gånger fängslad och sex gånger deporterad; medlem av centralkommittén oavbrutet sedan 1912; redaktör för *Pravda* 1917; efter oktoberrevolutionen folkkommissarie för nationaliteterna; 1921-1923 folkkommissarie för arbetare- och bonde-inspektionen; ledamot av allryska centrala exekutivkommittén; sekreterare i kommunistiska partiets centralkommitté.

Under Lenins livstid tycktes föga uppmärksamhet ägnas Rysslands framtida härskare, ehuru Stalin redan då var sekreterare i bolsjevikpartiet. Hans namn förekommer inte i något auktoriserat historiskt verk om socialismen, arbetarrörelsen eller ryska revolutionen. I de första tio volymerna av Lenins verk, som behandla händelser, idéer och människor under en hel epok, är han inte någon gång nämnd, och endast undantagsvis, och då blott som en underordnad medarbetare, i de återstående tio delarna. Det finns inte ett ord om honom i de otaliga memoarer och hågkomster som publicerades under tio års tid. Partipublikationerna och lokalpressen nämna honom endast vid enstaka tillfällen. Hans tidigare karriär liknar andra revolutionärers av olika skolor: häktningar, deporteringar och rymningar under den gamla regimen; höga politiska och administrativa befattningar under den nya.

Först i den 1928 utkommande tjuguförsta volymen av Lenins nu reviderade och utvidgade samlade arbeten blir tonen en annan. Redogörelsen för Stalins liv är omskriven och mera detaljerad. Den har fortfarande den knapphändiga uppslagsboksformuleringen, men det agitatoriska elementet framträder tydligare. Bolsjevikerna voro vid denna tid invecklade i en hätsk inre strid, och huvudfigurernas personalia utgjorde därvid mycket användbara vapen. Man snokade i motståndarnas förflutna i hopp att hitta något exempel på svaghet, något misstag eller felgrepp. Och man underströk kraftigt sina egna anspråk att få vara betrodd hos det styrande partiet och den nya härskarklassen. Stalin dikterade alltså följande notis om sig själv:

Stalin, J. V. (Djugasjvili), född 1879. Fadern skomakare. Aktiv sedan 1897, en av de första bolsjevikerna; fängslad 1901 för organiserandet av strejker i Baku, deporterad till östra Sibirien. Rymde därifrån och återvände till Kaukasien för att delta i partiets illegala verksamhet. Var närvarande vid kongressen i Tammerfors 1905 och ombud vid de ryska socialdemokraternas kongresser i Stockholm och London. 1907 gjorde han organisationen i Baku till bolsjevismens starkaste fäste i Kaukasien. Häktad och deporterad på nytt 1908 och 1910. Deltog i den olagliga verksamheten i Petersburg. Häktad på nytt. Invald i centralkommittén 1912. Deltog i redigeringen av partiets legala organ 1912-1913. Deporterad till Turuchansk 1913 och stannade där till revolutionen. Medlem av partiets politiska byrå sedan maj 1917, dirigerade partiets centralorgan när Lenin förföljdes efter händelserna i juli 1917. Organiserade tillsammans med Sverdlov partiets sjätte kongress; var medlem av femmanna- och sjumannakommittéerna som organiserade resningen i oktober. Folkkommissarie först för nationaliteterna, sedan för arbetarinspektionen; tjänstgjorde i röda armén under inbördeskriget (försvaret av Tsaritsin, polska fronten, kampanjen mot Wrangel etc.). Medlem av revolutionära krigsrådet under åren 1920-1923. Partiets generalsekreterare från 1922. Medlem av kommunistiska internationalens verkställande utskott från 1923. Utgivit arbeten om leninismen och nationalitetsfrågorna.

Bonden från Didi-Lolo hade alltså blivit skomakare i Tiflis, och hans son Sosso, som han kallades i Georgien, senare ”Koba” och slutligen Stalin, lät världen veta vad han gick för som skriftställare, politiker, militär, statsman och rent av tänkare och teoretiker. Denna biografi skulle tjäna som grundval för en artikel som Stalins sekreterare kompilerade för uppslagsboken och konversationslexikonet *Granat*, och som sedan upprepats till leda i ryska broschyrer och tidskrifter.

Men detta är ingenting i jämförelse med de enastående demonstrationer som förekommo på Stalins femtioårsdag den 21 december 1929. Hela sovjetpressen översvämmades av enorma artiklar, kolossalporträtt och jätterubriker. Lovtalen över diktatorn kände inga gränser. Officianterna vid hans altare tillade honom alla mänskliga och åtskilliga övermänskliga dygder. Hans blygsamhet, mod och hängivenhet tävlade med hans kunskaper och visdom. Han var organisatorn av bolsjevikpartiet, ledaren för oktoberrevolutionen, härföraren i röda armén och segraren i de inre och yttre krigen. Dessutom var han ledaren för världsproletariatet. Handlingens man visade sig lika stor som teoretiker och i båda fallen var han ofelbar – ingen kände till något misstag som Stalin begått. Ett ledmotiv återkommer ständigt i dityramberna: Stalin var mannen av järn, stålsoldaten, järnleninisten, granitbolsjeviken etc., allt variationer på det namn han hade antagit. Namnet Stalin som redan förut tillagts åtskilliga städer gavs nu åt fabriker, kraftstationer, jordbruksföretag, kaserner och skolor ...

Under rubriken ”Gåtan Stalin” refererade *Pravda* några epitet som använts utomlands för att beskriva dagens hjälte: ”Stalin, Kremls mystiska härskare”, ”Stalin, diktatorn över en sjättedel av världen”, ”Stalin, segraren över all opposition”, ”Stalin, den ogenomtränglige”, ”Stalin, kommunistsfinxen”, ”Stalin, gåtan” etc. etc. ”Den olösliga gåtan”, ”det oförklarliga mysteriet” voro uttryck som ständigt återkommo, utan tvivel emedan Stalin i all stillhet stigit fram ur ett dunkelt förflutet utan att någon, med undantag av ett fåtal initierade, kunde förklara hur han nått sin obegränsade makt.

Tio år tidigare, den 23 april 1920, hade Moskva firat Lenins femtioårsdag. Lenin var den egentlige initiativtagaren till bolsjevismen, den verklige grundaren av det kommunistiska partiet, segraren i oktoberrevolutionen och skaparen av sovjetstaten. Denna femtioårsdag firades i en liten intim krets inom partiets Moskvakommitté. Gamla vänner samlades för att prata om gamla minnen. Händelsen hugfästes i ett litet häfte på trettio sidor. Mellan 1920 och 1930 hade en djupgående förändring ägt rum i den ryska revolutionen. Bolsjevismen är i dag inte densamma som förut. Det är denna omständighet som förlänar sådant intresse åt Stalins personlighet, denne innehavare av en diktatorisk makt som är utan motstycke i våra dagar och saknar föregångare i historien.

Kap. I Sosso

Stalin vars verkliga namn är Josef Vissarionovitj Djugasjvili föddes 1879 i Gori i Georgien. Trotskij (Leon Davidovitj Bronstein) var född samma år. De flesta av 1917 års ryska revolutionsledare höra till 80-talsgenerationen; Lenin (Vladimir Iljitj Uljanov) var dock ett tiotal år äldre. Stalins far och farfader voro bönder, men bedrevo vid sidan av jordbruket ett hantverk, liksom så många andra *kustari*bönder i det ryska kejsarrikets olika provinser. I den djugasjviliska familjen gick skomakeriyrket i arv, och lille Josef skulle säkerligen ha fortsatt familjetraditionen, om inte fadern dött när gossen var elva år gammal. Hans mor Katarina dog 1937 vid 78 års ålder efter att ha tillbragt sina sista år i en våning i ett socialiserat hus i Tiflis, som en gång varit residens för vicekonungen.

Modern var fäst vid Josef som var ende sonen, och sände honom till en kyrkskola i Gori, i tanke att han skulle kunna bli präst. Där fick unge ”Sosso” sin första uppfostran och lärde sig att bedja till Gud. Han kallades Sosso, som var ett georgiskt diminutiv för Josef, i enlighet med en i denna trakt bruklig sed, som gör att många georgier i hela sitt liv endast äro kända genom sina smeknamn.

1893, då gossen var fjorton år, lämnade han kyrkskolan och inträdde i seminariet i Tiflis, varifrån de ortodoxa klostren och det lägre prästerskapet i regel rekryterades. Från skoltiden berättas att Josef en gång red på ryggen på en kamrat, skrikande hela tiden: *”Ja stal, ja stal”* (jag är stål, jag är stål). Om denna historia är sann, vilket inte kunnat kontrolleras, var Stalin tidigt medveten om sin styrka. Katarina Djugasjvili påstår emellertid, vilket troligen är felaktigt, att det var Lenin som gav honom namnet Stalin. Endast en gång har modern gjort ett för publicering avsett uttalande om Josefs barndom: ”Han var alltid en snäll gosse, och jag behövde aldrig aga honom. Han arbetade flitigt, läste och talade jämt, och försökte förstå allting.” Denna uppfattning delades dock inte av hans skolkamrater, som funno honom hård och okänslig och anmärkningsvärt likgiltig för modern. Men en mor är en mor, och indiskreta gamla skolkamrater äro i fängelse eller landsflykt. I detta sammanhang kan nämnas att Katarina Djugasjvili, liksom georgierna i allmänhet, endast behärskade georgiska språket och behövde tolk när hon sedermera blev intervjuad. Stalin talar ännu i dag ryska med en stark kaukasisk accent, vilket de ”riktiga” ryssarna i smyg göra narr av honom för.

Den rudimentära bildning som Stalin fick i skolan har inte lämnat något spår efter sig i hans tal och skrifter. Härutinnan är han olik alla tidigare revolutionärer. De franska revolutionsmännen avslöjade ständigt sin andliga hemort genom citat från Montesquieu och Rousseau och genom att åberopa berömda hjältar från Sparta och Rom. Det revolutionära idiomet i våra dagar är inpyrt med idéer från Karl Marx och Friedrich Engels och här och där ett lån från Lassalle och Blanqui, Proudhon och Bakunin. Hos Stalin finner man ingenting av allt detta. Men från en viss tidpunkt hände det aldrig att han talade och skrev utan att ständigt citera Lenin, som om han hade hämtat alla sina idéer och allt sitt vetande från dennes samlade arbeten i tjugu volymer.

Enligt uppgift av Stalins landsman Jenukidze, som nu bekläder en hög post i diktatorns tjänst, blev Josef relegerad från seminariet för att han hade läst förbjudna böcker. Detta bestrides emellertid av modern, som förklarar att hon tog sonen ur skolan vid nitton års ålder mot hans vilja, för att han riskerade att bli överansträngd. Katarina Djugasjvili har flera gånger upprepat: ”Han blev inte relegerad. Det var jag som tog honom ur skolan.” De sparsamma upplysningar vi ha om diktatorns barndom äro alltså ofullständiga och motsägande, men man får antaga att dunklet inte döljer någonting betydelsefullt. Stalins karaktär och verk kunna bedömas utan kännedom om några påverkningar i barndomen. Säkerligen hade han inte som andra folkledare uppställt Plutarkos hjältar som sitt ideal. Det verk han en dag skulle komma att utföra var inte frukten av något tidigt övervägande, inte resultatet av någon under lång tid

mognad plan. Man bör uppmärksamma den bondepsykologiska faktorn i hans släkt och miljö och den teologiska skolundervisning han erhöll. I övrigt får man nöja sig med att konstatera att han torde ha påverkats av de allmänna förhållandena i hemprovinsen under en tidsperiod som nu till hälften är täckt av historiens skymning.

Sedan historiens gryning hade Georgien varit en tummelplats för vilda erövrarhorder från Europa och Asien, och först då det 1801 annekterades av tsarerna blev det slut på folkets sekellånga prövningar och det tilläts att dela den ingalunda avundsvärda men dock relativt drägliga ställning som beskärdes övriga folkslag inom det ryska väldet. Landets folkmängd var då en million, efter att tidigare ha varit uppe i sju millioner. I ytterligare ett femtiotal år fortsatte bergsborna ett gerillakrig från sina klippnästen i Kaukasus mot tsarernas trupper.

Trots att landet varit bebott sedan urminnes tid hade århundradenas härjningar hållit tillbaka kulturutvecklingen, och de stora naturtillgångarna voro förenade med en stor efterblivenhet hos folket. Någon industri existerade praktiskt taget inte, och jordbruket var så primitivt att plogen ännu vid sekelskiftet fick dragas av tre eller fyra par oxar eller bufflar, och husen hade samma utseende som två tusen år tidigare. ”Det finns hela byar som inte bestå av annat än gropar i jorden eller grottor i klipporna, som utifrån igenkännas på snårväxterna på torv-taken”, skrev Reclus ungefär när Stalin föddes.

Det förflutna vilade tungt på georgiernas familje- och samhällsliv. Stalins föräldrar hade varit livegna – livegenskapen i Transkaukasien hade inte upphävts förrän 1865 – och herrarna voro fortfarande frestade att behandla de fattiga som slavar. De patriarkaliska traditionerna av delvis rent medeltida typ levde kvar, och kyrkan hade ett mäktigt inflytande över folket, av vilket över tre fjärdedelar voro illitterata. Majoriteten av befolkningen utgjordes av bönder som inte själva ägde sin jord, och de som ägde fem eller sex hektar kunde ofta göra anspråk på furstetiteln i denna på fattigadel oerhört rika provins. Det fanns varken något industri-proletariat eller något kapitalistiskt borgerskap i modern bemärkelse. Det lägre prästerskapet och övriga så kallade bildade stodo i intim kontakt med bönderna. Det lilla antalet högadliga och storgodsägarna sökte sig till hovet i S:t Petersburg eller blevo officerare i tsarens armé. Hela den samhälleliga strukturen dominerades av den ryska byråkratien.

Unge Stalin kunde tydligen inte insupa några nya idéer eller smittas av europeiskt inflytande i detta medeltida konglomerat i västra Asien med dess mångfaldiga religiösa och nationella vanföreställningar och i ett efterblivet samhälle, som fortfarande påspäddes av nomader, och inte heller i Tiflis administrativa och militära kretsar. Men under loppet av sina prästerliga studier vid seminariet kom han för första gången i kontakt med revoltens anda. Tiflis-seminariet utgjorde ett intellektuellt centrum för den ungdomliga, nationalistiskt färgade oppositionen mot det ryska väldet, vilket ofta tog sig uttryck i brutalt förtryck. Men dessutom hade den sociala oron börjat sticka upp huvudet. Den första järnvägsmannastrejken i Tiflis utbröt 1896. Järnvägsmän, oljearbetare och gruvarbetare representerade en ny klass, som började göra sig hörd, mullrandet nådde även genom Tiflisseminariets tjocka murar och nationalitetsfrågan trängdes så småningom i bakgrunden av den sociala frågan.

Stalin förklarade en gång på tal om sin omvändelse till socialismen: ”Jag blev marxist så att säga på grund av min samhällsställning – min far arbetade i en skofabrik, och min mor var också arbeterska – men också för att jag kunde höra det upproriska mumlet av människor som levde på samma sociala nivå som mina föräldrar, och slutligen på grund av den rigorösa intolerans och jesuitiska disciplin som nedtryckte mig i det ortodoxa seminarium där jag till-bragte några år.”

När Katarina Djugasjvili 1898 tog sin son ur seminariet, där alla möjliga åsikter jäste och blandades med varandra, rycktes Sosso liksom de mera vakna bland hans jämnåriga med av strömmen. Han och de övriga självlärda socialisterna läste agitatoriska ströskrifter, planer,

utkast och broschyrer. Detta var tillräckligt för att bli medlem i den socialdemokratiska gruppen i Tiflis. I järnvägsverkstäderna, där Alexis Pesjkov som sedermera skulle bli berömd under namnet Maxim Gorkij hade arbetat, kom Stalin i kontakt med proletariatet. Det var vid denna tid som de första hemliga arbetarklubbarna som under de senaste årtiondena vuxit upp överallt i Ryssland började samlas i en gemensam organisation, ledd från en enhetlig central. Samma år hölls ett möte i Minsk av nio arbetarombud som djärvt kallade sig ”Ryska socialdemokratiska arbetarpartiets kongress”. I en av provinserna i Ukraina hade en ung man vid Sossos ålder häktats och förts från det ena fängelset till det andra i avvaktan på deportering till Sibirien; det var den blivande Trotskij. Och i östra Sibirien satt en landsflyktig tjugu-nioåring och arbetade på ett lärt verk om kapitalismens utveckling i Ryssland; det var den blivande Lenin.

Den gryende ryska socialdemokratien hade börjat sin kamp på liv och död mot tsarismen. Och med den lugna beslutsamhet som utmärker de frivilliga i ett inbördeskrig, hade Sosso trätt in i ledet i det nya partiet, den ryska sektionen av den internationella arbetarrörelsen.

Kap. II Lärlingsåren

1.

För att förstå bolsjevismen och dess representanter på olika stadier av rörelsens utveckling från Lenin till Stalin är det nödvändigt att kasta en blick på ursprunget till den socialdemokratiska rörelsen i Ryssland.

Omkring de tidigare textilfabrikerna, järnverken och verkstäderna hade en utfattig arbetarklass långsamt vuxit upp. Ungefär hälften av de tvåhundratusen arbetare som på Alexander I:s tid sysselsattes i industrien voro livegna och bundna vid fabriken eller verkstaden, medan återstoden hade ”frihet” att arbeta sexton timmar om dagen, var tyngd av alla möjliga föreskrifter och pålagor och utsatt för ständiga förföljelser. Nikolaus I, ibland kallad ”järntsaren”, utfärdade till och med en lag, som kriminaliserade strejker. Bönderna som med våld drivits från plogen till fabriken, förblevo alltjämt bönder och återvände vissa tider av året för att arbeta i jorden, varigenom de bibehöllo kontakten med landsbygden och bevarade sin bondepsykologi, trots de förändrade arbetsförhållandena.

Den stora massan av det ryska industriproletariatet har alltså kommit direkt från landsbygden, i motsats till förhållandena i Västeuropa där proletariatets kärna har vuxit upp ur det medeltida skråväsendet och alltså kan bygga på vissa nedärvda traditioner och en viss stadskultur. Ryssland, där kapitalismen utvecklades sent och ofullkomligt, hade ingen bourgeoisie som kunde bli en ledande klass. Peter den store skapade själv de första fabrikerna, Katarina II följde hans exempel, och längre fram behövdes ett kejserligt initiativ för att åstadkomma de första järnvägarna. I intet land i världen kontrollerade regeringen så många produktiva industrier, av vilka brännvinsbränningen inte var den minst viktiga. En bourgeoisie utan ekonomiskt inflytande kunde i politiken inte spela ”tredje ståndets” roll. Den ryska så kallade ”intelligentsian”, som bestod av en bildad och frisinnad elit inom aristokratien och den jordägande överklassen, de högre officerarna och det kultiverade borgerskapet, nöjde sig efter ett desperat och misslyckat försök att resa sig mot enväldet med att bilda stommen för arbetarnas och böndernas revolutionsarméer.

På 1840-talet blevo två redan tidigare märkbara strömningar aktuella inom de bildade klasserna i Ryssland, vilka delades upp i ”slavofiler” och ”västerlänningar”. Slavofilerna idealiserade det ryska förflutna, ansågo att det ”dekadenta Västerlandet” bar skulden till det ”Heliga Rysslands” efterblivenhet och ville skydda aristokratien, den ortodoxa kyrkan och den nationella egenarten mot rationalism, vetenskap, demokrati och andra produkter av en

utlevad civilisation. ”Västerlänningarna” ville höja landet till en europeisk nivå, lösgöra det dagliga livet från beroendet av kyrkan, befria folksjälen och införa mänskliga rättigheter. Med Alexander Herzen uppstod ytterligare en ny tendens, en renodlad rysk form av socialism som försökte åstadkomma en syntes. Den rörelse som Herzen gav upphov till, kom att undergå många förändringar, och blev slutligen i det ryska samhällslivet känd såsom ”populism” (*narodnitjestvo*).

Herzen ville bygga framåtskridandet på den traditionella ryska bykommunen (*mir*), som han ansåg utgöra ett embryo för en framtida kooperativ förbundsstat. Den ryska landsbygden skulle bli den sociala revolutionens vagga, och därifrån skulle kommunismen anträda sitt segertåg sedan det borgerliga Europa gått under efter ett förhärjande allmänt krig. En av Herzens efterföljare var Bakunin, ”förstörelsens apostel”, som i sin uppseendeväckande och mycket ogillade bok ”Katekes för en revolutionär” predikade en brytning med hela den civiliserade världen, dess lagar och konventioner, moral och sedvänjor. Den slutliga revolten skulle leda till ett anarkistiskt förbund av fria kommuner utan någon central makt eller någon stat.

I avvaktan på att den stora resningen skulle ske, ville Bakunin uppfostra unga människor, som skulle vara beredda till allt. Redan 1866 hade ett första attentat gjorts mot tsaren, men detta var en isolerad gest av en student vid namn Karakozov. Mot slutet av sjuttiotalet började emellertid tyranniet ge upphov till en våldsam reaktion. Förföljelser, deportationer, avrättningar och långa fängelsestraff besvarades med revolvern, dolken och bomben. Populisterna, som misströstade om verkningarna av de fredliga framgångsmetoder de förut försökt, började med vapenmakt försvara sig mot polisen, och förklarade krig mot en regering som byggde på terror. 1879 försökte Sofia Perovskaja som var dotter till generalguvernören i S:t Petersburg att spränga det kejserliga tåget i luften, och hennes vänner Jeliabov, Kibaltjitj och Vera Figner gjorde liknande attentat mot andra punkter på järnvägslinjen. 1880 lyckades arbetaren Chalturin placera och antända en dynamitladdning i Vinterpalatset, varvid tsarens liv hängde på ett hår. Slutligen 1881 organiserade Sofia Perovskaja det attentat som kostade Alexander II livet.

Alla de i attentatet inblandade blevo hängda, men tvärtemot vad man trott, väckte händelsen inte den minsta reaktion hos landsbygdsbefolkningen vars dvala var för djup för att kunna störas. Offret av så många representanter för den revolutionära eliten åtföljdes visserligen av trötthet och pessimism, men kunde i längden inte hindra tillväxten av en rörelse som i framtiden skulle vara i stånd att kasta tsarismen över ända.

Men medan de intellektuella spillde sina krafter på individuella aktioner som voro dömda att misslyckas, uppstod en helt ny rörelse. Från S:t Petersburg till Odessa växte ”arbetarcirklar” som svampar ur jorden och framförde krav som alltmer överensstämde med den europeiska socialismens program. I samma mån som kampen mellan kapital och arbete blev viktigare än kampen mellan bönderna och storgodsägarna, utkristalliserades ett industriproletariat, och elementen för ett nytt parti voro för handen. Under loppet av åttio- och början på nittiotalen förmärktes allt tydligare tecken på att det socialdemokratiska partiet var i antågande. Många populister, som blivit visa av erfarenheten, omvändes till marxismen.

2.

Det var i en sådan arbetarcirkel som Stalin vann inträde. Från första början visade Stalin de egenskaper som sedermera skulle ådraga honom ledarnas uppmärksamhet och medföra hans oavbrutna avancemang. I avseende på hängivenhet för saken, önskan att göra sig nyttig och förmågan att underordna sig skilde han sig inte från tusentals andra revolutionärer i samma ställning, men hans sinne för det praktiska arbetet, förmågan att handla när andra pratade, samt det lugn och den fasthet han alltid visade gjorde honom till en verkställande kraft av första ordningen. Att ägna sig åt det praktiska arbetet i rörelsens tjänst betydde att välja den

föraktade, otackade, jagade konspiratörens liv; det betydde att tålmodigt och minutiöst bygga upp en ständigt av polisen förstörd organisation, och med hjälp av hemliga tidningsblad och ströskrifter bedriva en underjordisk agitation. Det var ”ett smutsigt jobb”, och särskilt svårt i Ryssland på den tiden. Men Stalin var i sitt rätta element.

Den som ville göra sig förstådd av de visserligen i arbetsblus skrudade georgiska och tatariska bönderna, själva f. d. livegna eller söner till livegna, som voro oemottagliga för abstrakta idéer och tryckta till jorden av fattigdom, måste kunna uttrycka sig på deras enkla, ofta råa språk, appellera till deras mest närliggande intressen och förstå deras ras- och lokalbetonade mentalitet. Allt detta förmådde Stalin. Järnvägsmän, tobaksarbetare, skomakare och rallare begrepo honom. Men han deltog inte i de teoretiska diskussioner som voro så viktiga för rörelsens och socialdemokratiens framtida utveckling. På detta område har han inte lämnat några spår efter sig.

I ett tal som Stalin under senare år höll om sin första tid i Kaukasien använde han uttrycket ”Jag kastades in i arbetet i Baku”. Han ville därmed säga att partiet kunde disponera över honom som en befälhavare befaller över sina soldater, och placera honom på den plats och i den uppgift där han bäst behövdes. Detta var den metod som praktiserades i enlighet med Lenins uppfattning att polisförtrycket måste mötas med hjälp av en armé av ”professionella revolutionärer”. I den polisdossier som förut citerats nämnes den oförbätterlige Djugasjvili såsom ”kontorist”, och det är möjligt att Sosso hade någon sådan sysselsättning sedan han lämnat seminariet och efter en tids anställning på observatoriet i Tiflis; han måste ju leva och kunde inte räkna på hjälp från familjen.

Det kan här vara på sin plats att ange vad Lenin menar med ”professionella revolutionärer”. Vid sidan av massaktionen måste, utvecklar han, kampen föras med hjälp av speciellt kvalificerade personer som ägna inte bara sina fria kvällar, utan hela sitt liv åt revolutionen. Det betyder ingenting om de äro arbetare eller studenter. Dessa professionella revolutionärer måste leva på partiets bekostnad, så att partiet kan förfoga över dem efter behov och sända dem från den ena platsen till den andra för att vidga deras vyer och göra det möjligt för dem att åtminstone för några år överleva kampen med polisen. Kampen kräver strängt drillade specialister. ”När vi få hela detachement av revolutionära arbetare, som genom en lång träning gjorts färdiga för sin uppgift, blir ingen polis i världen i stånd att övervinna dem.”

En sådan organisation kunde inte vara demokratisk. Det ryska självhärskardömet tillät ingen fri press och inga val, det vill säga sådant som utgör en nödvändig förutsättning för demokratien. ”Sträng hemlighetsfullhet, omsorgsfullt urval av medlemmar och broderligt förtroende mellan revolutionärerna inbördes” är vad som behövs i Ryssland. Men ”koncentrationen av alla hemliga uppgifter hos minsta möjliga antal professionella revolutionärer betyder ingalunda att de skola tänka för alla de andras räkning” och att massan inte skall aktivt delta i rörelsen. Här är det endast en fråga om arbetsfördelning. Och slutligen säger Lenin rakt på sak: ”Vad vi behöva är en militär organisation.”

I denna organisation var Stalin en av de första rekryterna, och det visade sig snart att han hade en underofficers alla kvalifikationer. Liksom sina kamrater var han sysselsatt med att organisera strejker och demonstrationer och distribuera flygblad och broschyrer som utarbetats av andra. Den 1 maj 1900 samlades arbetarna i Tiflis för första gången i förstäderna under en röd fana med namnen Marx, Engels, Lasalle. De repressalier i form av avskedanden som följde lösgjorde ett stort antal agitatorer, som begåvo sig ut på landsbygden för att omvända bönderna till socialismen. Nästa första maj demonstrerade arbetarna på Tiflis’ gator; kosackerna Bingo till angrepp och många personer dödades och sårades. Den socialdemokratiska kommittén upplöstes, och dess medlemmar, bland dem Sosso, blevo fågelfria. Stalin

klarade sig emellertid för polisen, men lämnade vid årets slut Tiflis av en annan anledning, som den georgiska socialdemokratiska tidningen *Brdzolis Chma* skildrar på följande sätt:

> Ända från första början av sin verksamhet bland arbetarna ådrog sig Djugasjvili uppmärksamhet genom sina intriger mot den socialdemokratiska organisationens främste ledare S. Djibladze. Han fick varning, men lät inte rätta sig utan fortsatte att sprida förtal om rörelsens erkände ledare i avsikt att själv kunna ta ledningen inom lokalorganisationen. Han ställdes inför en partidomstol, befanns skyldig till obefogat förtal mot S. Djibladze och uteslöts genom enhälligt beslut ur organisationen i Tiflis.

Från Tiflis begav sig Stalin till Batoum, en stad på 35,000 invånare vid Svarta havet. De disciplinära åtgärder som han blivit föremål för i Tiflis hindrade honom inte – så primitiv som den socialdemokratiska organisationen var – från att ta aktiv del i arbetet på annat håll. Stalin verkade bland arbetarna Batoum, organiserade strejker och deltog i en demonstration 1902. Då några ledande partimän arresterades förmådde Stalin de obeväpnade arbetarna att angripa fängelset, ett äventyr som kostade många människor livet och som arbetarna i Batoum aldrig förläto honom.

Denna blodiga episod ledde till att de flesta av deltagarna häktades, däribland Stalin som fick tillbringa aderton månader i fängelse. Gendarmeriöversten Sjabelskij antecknar den 17 juni 1902 om fången Djugasjvili: Längd: 162 centimeter. Kroppsbyggnad: ordinär. Ålder: 23 år. Särskilda kännetecken: Andra och tredje tån på vänstra foten hopvuxna. Utseendet: vanligt. Hår: mörkbrunt. Skägg och mustascher: bruna. Näsa: rak och lång. Panna: rak och låg. Ansiktet: långt, svartmuskigt och koppärrigt. Polisen kallade honom ”den koppärrige”. Enligt vissa läkares utsago skulle missbildningen av foten och en lätt förlamning av vänstra armén, som polisen i Batoum inte observerade, bero på ett alkoholistiskt arv från fädernet.

Denna karaktäristik kan kompletteras med ett meddelande av Bibinejsjvili 1930 att Stalin alltid var ”obeveklig” och mycket noga beträffande disciplin och punktlighet. Vid ett kommittésammanträde förebrådde han en kamrat som kom för sent med orden: ”Du får inte låta oss vänta, även om din mor ligger för döden.”

Stalin dömdes till tre års ”administrativ landsflykt” i Sibirien och sändes i olika etapper till den lilla staden Novaja Uda i provinsen Irkutsk. Det var samma öde som mötte alla karaktärsfasta och trogna revolutionärer på den tiden.

Tusen vägar förde emellertid tillbaka från Sibirien, och i början på 1904 var Stalin åter i Kaukasien där han verkade i tysthet för organisationsarbetet i provinsen. Strejken i Batoum två år tidigare i vilken Stalin deltagit, och de därpå följande demonstrationerna och repressalierna hade utgjort signalen till en lång rad liknande episoder ända så långt norrut som i Nisjnij-Novgorod. En allvarlig industriell och ekonomisk kris med arbetslöshet i släptåg utgjorde en god jordmån för den revolutionära rörelsen. I Rostov hade en strejk som omfattade alla arbetarna i staden ägt rum i slutet på 1902. På sommaren 1903 hade petroleumarbetarna i Baku lämnat arbetet, och deras exempel följdes av alla arbetare från Tiflis till Batoum. Det utbröt strejker i Odessa, Kiev och alla större orter i södern.

Överallt förekommo sammanstötningar med polisen, militären och kosackerna. Ute i byarna förekommo ideligen resningar av förtvivlade bönder som misshandlades av militären. Kroppsstraff praktiserades alltjämt, både på landsbygden och i armén. Jordbrukstekniken låga nivå medgav inga större skördar, och bönderna hoppades återfå den jord som innehades av de privilegierade klasserna. Den ytterligt låga köpkraften hos konsumenterna begränsade hemmamarknaden till ett minimum, och var vid sidan av de höga skatterna ett allvarligt hinder för industriens expansion.

På detta sätt paralyserade tsarismen nationens produktionskraft, och alla klasser – med undantag av den lilla kast som var direkt beroende av självhärskardömet, – hade intresse av dess störtande. Staten med sina banker, sina järnvägar och sitt brännvinsmonopol var landets största arbetsgivare, men behövde ständigt nya inkomstkällor. Militärutgifterna och räntorna på den utländska statsskulden absorberade över hälften av statsinkomsterna. Rysslands ekonomi kunde inte utvecklas ytterligare utan nya impulser, och detta var anledningen till det ryskjapanska kriget.

I gamla tider hade envåldsmakten löst många svårigheter genom erövringskrig. Efter att ha kolliderat med engelsmännen i Centralasien stötte Ryssland i Fjärran östern mot Japan, som till på köpet var Englands allierade. Kriget hejdade för ett ögonblick den revolutionära rörelsen, men avslöjade snart den gamla regimens barbari, oduglighet och korruption. Katastrofen skakade Ryssland i dess grundvalar. Den demokratiska rörelsen som hämtat nytt mod genom de stora arbetardemonstrationerna, tog sig uttryck i rådgivande provinsförsamlingar, kongresser och banketter. Tolstojs mäktiga, religiöst betonade kritik hotade den urgamla despotismen. Men den ryska liberalismen, som saknade en solid grundval, tappade modet innan den kommit så långt som till handling. De radikala intellektuella och de modigare studenterna anslöto sig till arbetarrörelsen, som var den enda kraft som tsarismen på allvar behövde räkna med.

I december 1904 utbröt – även denna gång i Baku – en strejk som i flera veckor gjorde socialdemokraterna till situationens herrar och våldsamt stimulerade arbetarnas stridslust. I januari 1905 gingo alla arbetarna i S:t Petersburg i strejk med anledning av en episod i Putilovfabrikerna. Den 22 januari tågade tvåhundratusen arbetare till Vinterpalatset med fader Gapon i spetsen för att överlämna till tsaren en petition. Denna fredliga och lojala demonstration möttes med maskingevärseld och kavallerichocker av kosacker, som anställde en formlig massaker bland arbetarna. Offren kunde räknas i tusental. ”Den blodiga söndagen” framkallade en resning överallt i landet, och i över ett hundratal städer strejkade arbetarna. Den revolution som så många generationer hade hoppats på, som så många hade profeterat, på vars altare så många liv hade offrats, hade börjat utan någon signal från de professionella revolutionärerna.

Den oerhörda mängd av revolutionär energi som så länge varit undertryckt, blossade upp överallt i Ryssland utan plan och system. Den tog sig uttryck i strejker i städerna, upplopp och plundringar på landsbygden, myterier i armén och flottan, smärre väpnade aktioner på olika punkter. Arbetarna organiserade anfalls- och försvarsstyrkor mot de reaktionära banden, bland annat de antisemitiska ”svarta hundraden” som anställde pogromer och massakrerade kvinnor och barn. Regeringen som var maktlös inför alla de spridda attackerna koncentrerade sina krafter på att befästa den existerande regimens huvudställningar. Armén hade visserligen blivit slagen i Fjärran östern, men var ännu tillräckligt stark för att krossa obeväpnade arbetare. Myterier i Nova Alexandria och Sebastopol blevo hastigt kuvade, och revolten på kryssaren ”Potemkin” i Svarta havet, liksom den senare resningen i Kronstadt voro isolerade företeelser.

Förvirringen i den ryska administrationen gav möjlighet för en relativt fri press att existera. Liberala och socialistiska ströskrifter spriddes i massor, och folkmöten höllos vid universiteten. Konspiratörer av alla sorter döko upp från sin underjordiska tillvaro för att utnyttja möjligheten till öppen agitation, som faktiskt tilläts även om den var olaglig. Fackföreningar organiserades för första gången öppet.

I september gav en typografstrejk i Moskva upphov till sympatistrejker bland andra arbetargrupper, och nya revolutionära möjligheter öppnades. I oktober hade strejken spritt sig till järnvägarna, sedan till hela landet, och utvecklades till en generalstrejk som världen aldrig hade skådat. I många städer byggde proletariatet barrikader och trotsade polis och militär.

Detta var revolutionens höjdpunkt. Under det enorma trycket gav tsaren äntligen vika och utfärdade konstitutionen av oktober 1905. Arbetarklassen hade vunnit den första segern över självhärskardömet.

Efter ett år av inbördeskrig dog revolutionsrörelsen ut. Den hade inte kunnat slå något avgörande slag på grund av att resningarna inte kommit samtidigt överallt, någon solidaritet inte existerade mellan stad och land och någon samordning av de lössläppta krafterna genom en gemensam ledning inte skett. De sporadiska ansträngningarna brötos av en armé som i stort sett var den gamla regimen trogen. Men enväldet hade skakats i sina grundvalar. En ofullgången konstitution och ett slags parlament hade skapats. Den politiska betydelselösheten hos bourgeoisien som klass hade avslöjats. Dess revolutionära intellektuella hade under stridens förlopp förenat sig med proletariatet. Anarkismen hade misslyckats då den konfronterades med verkligheten, men de olika socialistiska riktningarna utträdde ur striden starkare i prestige om ock ej i antal.

Lenin hade under hela 1905 års revolution hållit sig i bakgrunden. Han var inte mannen som gjorde väsen av sig utåt; hans uppgift var mera det metodiska, effektiva arbetet för den framtida organisationen. För övrigt hade den riktning inom socialdemokratiska partiet som Lenin representerade, nämligen ”bolsjevikerna”, distanserats vid händelserna i Moskva av ett par andra riktningar, ”mensjevikerna” och ”socialrevolutionärerna”, vilka båda visade sig snabbare och mera energiska, kanske för att de inte voro så nedtyngda av dogmatiska bekymmer. Om Stalin skulle ingenting varit att säga, om han inte för första gången uppenbarat sig på en bolsjevikisk konferens i Tammerfors, där han gjorde sin egentliga bekantskap med Lenin. Något protokoll från konferensen existerar inte, och man känner inte till att Stalin gjort någon insats. Själv skriver han längre fram följande:

> Jag träffade Lenin första gången i december 1905 på bolsjevikkonferensen i Tammerfors i Finland. Jag hade trott att vårt partis kungsörn var en stor man, inte bara politiskt utan även fysiskt. Jag hade föreställt mig Lenin som en jätte, representativ och med ståtlig hållning. Hur stor var inte min besvikelse när jag träffade en individ med högst vanligt utseende, under medellängd och med ingenting, absolut ingenting, som skilde honom från vanliga dödliga! En stor man brukar tillåtas att komma för sent till möten, så att publiken blir varse att han är frånvarande, och när han närmar sig det hörs rop: ”Sch, tyst, han kommer!” Denna ceremoni tycker jag är användbar, emedan den inger respekt. Men till min besvikelse fann jag att Lenin hade anlänt före ombuden och förde den vardagligaste konversation med den allra vardagligaste delegaten i ett hörn.

Kap. III En yrkesrevolutionär

1.

Proletariatet hade offrat omkring 15,000 döda, 20,000 sårade och 80,000 fångar för sin första politiska seger: kortare arbetstid, högre lön och *de facto* om inte *de jure* rätt att bilda fackföreningar. Dessutom och framförallt hade dess ledare lärt sig rörelsens styrka och svaghet, och insågo nu den absoluta nödvändigheten av en politisk och facklig organisation. Alla möjliga varianter av socialism florerade och vunno praktiskt taget hela arbetarbefolkningen på sin sida. Enligt N. Rubakin skall under åren 1905-1907 socialistisk litteratur ha varit spridd i omkring sextio millioner exemplar.

Socialdemokraterna blevo ett stort parti med över 150,000 medlemmar och åtminstone på ytan full enighet. Erfarenheten visade att den leninska bolsjevismen ännu inte kunde göra anspråk på någon självständig existens, vare sig såsom teori eller parti. En enhetskongress hölls 1906 i Stockholm, där mensjevikerna med klar majoritet övertogo den officiella ledningen av rörelsen.

Stalin representerade under namnet Ivanovitj provinsen Tiflis på kongressen. Man vet inte på vilka smygvägar han lyckats bli vald i ett distrikt som låg praktiskt taget fullständigt i mensjevikernas händer. I verkligheten representerade han bara en handfull kaukasiska bolsjeviker, som i alla avseenden voro för svaga att göra sig gällande mot den georgiska socialismens traditioner, men voro tillräckligt skickliga för att bilda en obskyr grupp och kräva ett ombud på kongressen under utnyttjande av den försonliga stämning som rådde. Stalin uppträdde tre gånger under debatten, med korta, ytterligt enkla anföranden som han aldrig vågat trycka om.

Valen till duman hade bojkottats av alla revolutionära partier, varigenom segern tillföll de konstitutionella monarkisterna, ”kadetterna”. I Kaukasien voro emellertid mensjevikerna så övervägande, att fem socialdemokrater blevo valda. Lenin uppträdde på stockholms-konferensen mot bojkotten och stödde de kaukasiska ombuden, utan att bry sig om kamrat Stalin. Han fortsatte sedan att med tidningsartiklar och personlig påverkan försöka övertyga sin partigrupp om nödvändigheten att utnyttja de lagliga medlen vid sidan av det underjordiska arbetet.

Stockholmskonferensen fick också syssla med det överhandtagande gerillakrig med ”expropriationer” och andra tvivelaktiga handlingar, vari den revolutionära energien tog sig uttryck under myndigheternas repressaliepolitik. En resolution antogs som fördömde expropriation av privat egendom och tillgodohavanden i enskilda banker, utpressning samt förstörande av offentliga byggnader och järnvägar. Däremot medgavs, efter påtryckning från bolsjevikernas sida, konfiskation av statliga medel, försåvitt den beordrades av en revolutionär myndighet på ort där sådan myndighet existerade. Lenin gillade nämligen expropriationerna, så när som på vissa överdrifter, förutsatt att de utfördes under sträng partikontroll. Kongressen erkände ”nödvändigheten av en aktiv kamp mot myndigheternas terror och de svarta banden”, men ansåg att man borde undvika varje angrepp på fredliga medborgares privategendom.

Efter Stockholmskonferensen organiserade sig bolsjevikerna fristående från de vanliga parti-institutionerna och upprättade, i enlighet med Lenins åsikter om ”yrkesrevolutionärerna” en hemlig byrå under ledning av Lenin, Krassin och Bogdanov för att skaffa pengar och vapen. Byråns tekniska avdelning i S:t Petersburg kunde leverera ända upp till 150 bomber om dagen. Soldater på väg hem från Mandsjuriet sålde sina gevär till järnvägsmän. Partibidragen till fonderna voro obetydliga; de viktigaste tillskotten kommo från annat håll. Krassin och Gorkij kunde genom sina förbindelser med den liberala bourgeoisien och med litterära och konstnärliga kretsar förmedla de största bidragen; vissa textilkapitalister, däribland S. Morosov, lämnade stora subsidier. Men mycket pengar Bingo åt för den yrkesrevolutionäre rörelsen, och den viktigaste inkomstkällan voro alltjämt expropriationerna.

Krassin var inte bara byråns ”finansminister”. Han hade också hand om tillverkningen av sprängämnen, inköpen och transporten av vapen samt instruktionskurserna i bombkastning, varjämte han tog initiativ till upprättande och utrustande av gerillabanden i Kaukasus. Han häktades i Finland, och det var på ett hår när att han blivit avrättad. Sedermera inträdde han i egenskap av högt kvalificerad ingenjör i firman Siemens-Schuckert i Tyskland. Historikern, filosofen och nationalekonomen Bogdanov hade huvudsakligen hand om de revolutionära operationerna i Uraldistriktet, medan Lenin från sin avlägsna tillflyktsort i Europa utövade högsta ledningen över hela rörelsen.

1906 och 1907 voro minnesvärda år i terrorns och expropriationernas historia. Det var bland annat då som den berömda ”Tiflisexpropriationen” ägde rum, vilken överträffade alla andra i dramatisk intensitet och lyckosamt resultat. Det var i främsta rummet med stöd av denna som Stalin gjorde anspråk på en ledarställning inom den bolsjevikiska gruppen. Denne obskyre

”yrkesrevolutionär” ute i landsorten, som handlade efter anvisningar av ett mystiskt triumvirat, hade inte de intellektuella kvalifikationer som krävdes för befordran inom partihierarkien, men här hade han ett tillfälle att visa vad han dugde till.

Tiflisexpropriationen slog bokstavligen ner som en bomb, och berättelsen därom förekom i många versioner i den ryska och europeiska pressen. Det dramatiska händelseförloppet var enligt en redogörelse av S. Medvedjeva Ter-Petrossian, som är värd att återgivas, följande:

> Följande dag (den 26 juni 1907) begåvo sig kassören K. och bokhållaren G., eskorterade av två poliskonstaplar och fem kosacker, till banken med 250,000 rubel. (Summan var i verkligheten 341,000 rubel). Från Pusjkintorget, där man hade utsikt över postkontoret signalerade Patsja Goldava på överenskommet sätt till Stepko Kitskirvelli: ”De ha givit sig i väg.” Den senare underrättade genast Annette Sulamlidze, som i sin tur vidarebefordrade meddelandet till de *bojeviki* som väntade på restaurang Tiliputjuri. Bachua Kupriasjvili promenerade på torget och läste en tidning. Detta var anfallssignalen för de kamrater som voro utposterade på olika punkter, Datiko Tjibriasjvili, Arkadj Elbakidze, Vano Sjimsjanovi, Vano Kalandaze, Iliko Tjatjiosjvili och Ilico Ebrialidze. Även Akaki Dalakisjvili och Theophilus Kavriasjvili voro beredda att störta sig över de vid ingången stående kosackerna. Slutligen väntade Elisso Lominadze och Serapion Lomidze vid hörnet av Armeniska basaren och V ... gatan för att försvara den väg, på vilken expropriatörerna skulle avlägsna sig med pengarna.
>
> Omgivna av ryttare kommo vagnarna framkörande i moln av damm. Kosackerna som redo främst veko in på S ... gatan. I detta ögonblick tog Datiko några steg framåt. Alla konspiratörerna slungade sina bomber med hela sin kraft.
>
> Först två explosioner, och sedan ytterligare två. Två poliskonstaplar och en kosack lågo på marken. Hästarna råkade i sken och eskorten skingrades. Men vagnen med pengarna hade inte förstörts, och hästarna skenade med den i riktning mot S ... basaren.
>
> Detta var ett kritiskt ögonblick, men Bachua tappade inte huvudet. Han sprang snett över torget för att genskjuta hästarna och lyckades hinna fram och kasta en bomb ‘framför dem. Genom lufttrycket av explosionen slungades han till marken. Pengarna kunde kanske ännu ha räddats undan de djärva *bojeviki*, om inte Tjibriasjvili kommit fram i tid. Utan att bry sig om Bachua släpade han penningsäcken ur vagnen och sprang i riktning mot V ... gatan.
>
> Var fanns Kamo, som hade inspirerat och organiserat hela affären? Han hade hela morgonen, blek och knappast återställd från sina sår, promenerat omkring på torget, klädd i officersuniform för att inge förtroende, och genom mystiska yttranden försökt hålla folket borta, så att intet onödigt blod skulle spillas. När explosionen inträffade satt Kamo i en droska. Hans uppgift var att ta emot pengarna och föra dem i säkerhet. När han i överensstämmelse med den uppgjorda planen kom ut på torget från G ... gatan trodde han att försöket hade misslyckats.
>
> Kamos första tanke var att hjälpa sina kamrater att komma i väg innan militären hann anlända. Han reste sig i droskan, avlossade sin revolver och skrek och svor som en riktig kapten medan han manade på hästarna mot V ... gatan. Där mötte han lyckligtvis Datiko. Pengarna fördes till Micha Bocharidzes hus och gömdes under en divan och flyttades sedan till ett absolut säkert ställe, nämligen direktörens för observatoriet privata kontor.
>
> När militären omringade torget fanns ingen där. Alla deltagare undsluppo lyckligtvis häktning. Endast vissa indirekta medbrottslingar som försökte växla sedlarna utomlands, ertappades med smärre summor, men regeringarna vägrade att utlämna dem.

Denna version av händelseförloppet har av det bolsjevikiska, partiet förklarats vara autentisk, men torde behöva kompletteras på några punkter. Den innehåller sålunda ingenting om den roll som Stalin personligen kan ha spelat. Trotskij anser att affären ”gör heder åt Stalins revolutionära beslutsamhet”, men på en fråga varför den utelämnats i Stalins officiella biografi förklarar han å andra sidan, att Stalin visade brist på politiskt förstånd genom att inlåta sig på en expropriation vid en tidpunkt då dessa börjat urarta till rena äventyrligheter.

Slutet på historien finner man i en artikel av Martov, ”Det mystiska okända”. I början av 1908 blev Kamo häktad i Berlin, där han uppträdde under namnet Mirskij, men lyckades undgå utlämning genom att simulera sinnessjukdom. Samtidigt arresterade Parispolisen Litvinov som var i besittning av en avsevärd i femhundrarubelsedlar från expropriationen i Tiflis. Även i München, Stockholm och Genève häktades bolsjeviker för försök att växla dylika sedlar.

Mensjevikerna fordrade en opartisk undersökning, och centralkommittén under Lenins ledning anförtrodde uppdraget åt en särskild kommission med Tjitjerin som ordförande. Tjitjerin tog saken grundligt och upptäckte att Kamo förberedde ett bombattentat mot Mendelssohns bank i Berlin. Vidare upptäckte han att bolsjevikerna hade beställt en speciell sorts papper för tillverkning av sedlar, och att en del därav genom *Vorwärts* expedition hade sänts till Kuokkola i Finland, där Lenin och Zinovjev uppehöllo sig i hemlighet. *Vorwärts* var givetvis okunnig om innehållet i balarna. Pappersleverantören igenkände på ett fotografi Krassin som beställaren. Lenin satte nu stopp för vidare avslöjanden genom att överföra undersökningsuppdraget till ”byrån för utrikes angelägenheter”. Men den transkaukasiska partikommittén som gjort en undersökning på egen hand, beslöt att utesluta ur partiet alla deltagare i kuppen, inklusive Stalin. Inga namn nämndes offentligt för att inte ge polisen ledning, och av samma skäl underlät man att beröra de falska sedlarna.

Bland de kaukasiska *bojevikerna* vid denna tid befann sig även en viss Alipi Tsintsadze, kallad Koté, vars memoarer innehålla detaljer av intresse. Han skriver bland annat:

> Efter revolutionens krossande började från och med 1906 en reaktionens period. Kamrat Arsenius Djordjiasjvili anförtroddes uppdraget att döda general Griaznov, en hårdfjällad reaktionär som av regeringen fått order att undertrycka den revolutionära rörelsen i Georgien. Det dröjde en smula med utförandet, varför Koba-Stalin skickade efter mig och sade: ”Om inte Djordjiasjvili senast i nästa vecka lyckas mörda Griaznov får du uppdraget. Det är bäst att du väljer ut lämpliga terrorister.” Men Djordjiasjvili utförde sitt uppdrag.

Dessa rader antyda arten av Stalins sysselsättning. Han utförde inte själv operationerna, men dirigerade andra. I allmänhet tog han inte själv något direkt ansvar, utan inskränkte sig till att utöva en viss myndighet såsom förmedlare mellan den högre ledningen och de djupa leden inom organisationen. Han ägde stort fysiskt mod, men ansåg att det var bättre att leva för revolutionen än dö för den.

Vad Kamo beträffar voro hans bekymmer inte slut. Hans historia är nära nog otrolig, men den måste berättas, inte för dess romantiska intresse i och för sig, utan för dess nära anknytning till Stalins politiska karriär. Dessutom utgör det liv denne rebell förde en illustration till den revolutionära rörelsens i Ryssland speciella drag, och något annat europeiskt parti kunde inte ha uppvisat någon motsvarighet.

Kamo vistades som flykting i Berlin men blev angiven för polisen av en annan aktiv bolsjevik Jitomirskij, som samtidigt var agent för ryska ockra” Vid husvisitationen påträffades sprängämnen och en elektrisk apparat som ”upptäcktes vara en helvetesmaskin”. I Moabitfängelset låtsades Kamo att han inte talade tyska och endast med svårighet förstod ryska. I fyra års tid utförde han den otroliga bedriften att simulera våldsam sinnessjukdom och underkasta sig den behandling som påtvangs honom. Han stampade, skrek, slet sönder sina kläder och slog vaktkonstaplarna. Han instängdes naken i en iskall cell, ställdes under observation och underkastades omänskliga prov. Han stod upprätt på fötterna i fyra månader, hungerstrejkade och tvångsmatades, varvid han fick flera tänder utslagna. På sinnessjukhuset dit han överfördes stack man in nålar under naglarna och brände honom med glödande järn. Till slut måste läkarna förklara att sinnessjukdomen var verklig. De tyska myndigheterna utlämnade honom till Ryssland för att slippa föda en utlänning, trots våldsamma protester i *Vorwärts, L’Humanité* och andra tidningar.

Då Kamo stod inför krigsrätten i Tiflis tog han fram under blusen en fågel som han tämjt i fängelset och började mata den med brödsmulor. Han ställdes på nytt under observation, och underkastades prov som kunnat göra en frisk människa vansinnig. Efter att ägnat tre månader att fila sönder bojorna och fönstergallren, lyckades han slutligen i augusti 1911 rymma med hjälp av Koté Tsintsadze. Repet brast, och han slog nästan ihjäl sig när han störtade ner bland stenarna, men undkom till slut och nådde Batoum där han gömde sig i lastrummet på ett fartyg. På detta kom han till Frankrike och träffade i Paris Vladimir Iljitj (Lenin).

Lenin menade, tydligen inte utan skäl, att Kamo behövde sköta sin hälsa och ordinerade vila. ”Den kaukasiske stråtrövaren”, som Lenin kallade honom, begav sig till ”södern”. I Konstantinopel blev han häktad men försatt på fri fot genom ingripande av de georgiska munkarna vid Notre Dame de Lourdes! Han förmedlade vapen till Ryssland, arresterades på nytt i Bulgarien men rymde. Återigen arresterades han ombord på ett fartyg som var lastat med sprängämnen, men frigavs och reste först till Grekland och sedan hem till Kaukasien. Här samlade han sina trogna omkring sig, men det dröjde inte länge innan han åter satt i fängelse efter ett misslyckat attentat som kostade sju kosacker livet.

Nu hade Kamo dödsdomen hängande över sig, men domstolen hyste en hemlig sympati för denne häpnadsväckande förbrytare och förhalade formaliteterna, så att det romanovska trehundraårsjubileet hann inträffa, i samband varmed tsaren ”benådade” dödsdömda till tjugu års straffarbete. En långsam död väntade denne martyr för bolsjevikernas sak, tills han i och med revolutionen 1917 räddades till livet och en ny karriär.

Det är svårt att föreställa sig en sådan man i en västeuropeisk industriell miljö, och man har till och med svårt att tänka sig honom som en samtida. Det är inte utan skäl som den gamle bolsjeviken Lepesjinskij kallar honom en medeltida hjälte. Kamos brinnande nit, hans offervilja och hans förmåga att resignera inför lidanden och död ha framvuxit ur en mysticism som är en absolut anakronism i förhållande till rationalismen i mera framåtskridna länder, i vilken betydelse man än tar begreppet rationalism. ”Marxismen” har ingenting alls att göra med denna outsläckliga hängivenhet.

I själva verket rådde en rentav religiös mentalitet i den lilla bolsjevikgrupp i Tiflis där Kamo var den ledande själen. Den hade självmant utgått ur partiet efter stockholmskongressens beslut om förbud mot expropriationer. Tiflis befann sig till hälften i belägringstillstånd, gatorna avpatrullerades dag och natt, och när som helst kunde man vänta razzior av polis och militär. Revolutionärernas hem, ett typiskt georgiskt hus med dörrar och fönster öppna mot en lång balkong, stod öppet för alla nykomlingar. Det bestod av två primitivt möblerade rum, av vilka männen bebodde det större och två kvinnor det mindre. Man hade en mycket dunkel föreställning om socialistisk teori, och flera av medlemmarna kunde knappast läsa, men hängivenheten för saken var utan gränser. Lenin, som för dem utgjorde en inkarnation av partiet, var föremål för en formlig kult, och de brunno av längtan att få utmärka sig på en signal av honom. Förhållandet kamraterna emellan var vänligt och hjärtligt, men om partiets intressen stodo på spel kunde man bli ursinnig. Många fingo sin hälsa undergrävd av det strapatserande livet, och de som överlevo förföljelserna dogo ofta i lungsot.

2.

Nästa gång Stalin träffade Lenin var på partikongressen i London 1907. Stalin inskränker sig till att uttrycka sin obegränsade beundran för Lenin, som var oberörd av sina framgångar. För övrigt var en majoritet på några få röster, när man visste med vilka medel den åstadkommits, ingenting att skryta med, och hade Lenin ingen ting annat på sin meritlista skulle han snart vara glömd.

Partiet hade undergått störa förändringar sedan revolutionen och utvecklats i medlemsantal, erfarenhet och politisk mognad. Vid stockholmskonferensen hade närvarit 36 arbetare och 108 intellektuella, som representerade 343 för politiska brott förföljda kamrater samt 286 fängslade eller deporterade. I London funnos 116 arbetare och 196 intellektuella och andra, av vilka 56 betecknades som ”yrkesrevolutionärer”. 118 ombud levde på partiets bekostnad. Mensjevikerna räknade 43,000 medlemmar och bolsjevikerna 33,000.

Vid londonkongressen såg Stalin för första gången Trotskij, men denne som aktade sig för tillfälliga bekantskaper lade troligen inte märke till honom. Utanför Kaukasus var Stalin praktiskt taget okänd. Han yttrade sig inte vid kongressen. Han hade lyckats komma med som ombud för distriktet Borchalo där någon partigrupp inte existerade, men den auktoriserade delegationen från Kaukasien protesterade mot detta försök, och Stalin fick stanna kvar endast på nåder och utan rösträtt. Men en ”sann bolsjevik” fäste sig inte vid sådana bagateller.

Året därpå, i mars 1908, blev Stalin häktad och satt åtta månader i fängelse i Baku innan han förvisades på två år till provinsen Vologda norr om Moskva. Fängelset var avsett för 400 fångar, men nu voro 1,500 instuvade där. De politiska fångarna hade sin egen ekonomiska organisation med en ”doyen” i spetsen. Stalin var, enligt Simon Versjtjak som samtidigt satt i fängelset, försiktig och inte vidare meddelsam. Medan de politiska fångarna undveko att blanda sig med de kriminella och särskilt varnade de yngre för att göra detta, sågs ”Koba” alltid i sällskap med mördare, rånare och tjuvar. Han var alltid intresserad av personer som hade genomfört en ”affär”. Han ansåg även politiken vara en ”affär” som krävde särskild skicklighet. Han hade alltid ett citat av Marx på läpparna, för att göra intryck på unga och okunniga. I Transkaukasien föreföll han att ha varit en slags lokal Lenin. ”Hans anmärkningsvärda brist på principer i förening med en stor slughet i alla praktiska angelägenheter gjorde honom till en taktikens mästare.” Han hatade mensjevikerna vilkas argument han inte förmådde bemöta. ”Alla medel äro tillåtna mot dem”, brukade han säga. När hela fängelset var ur gängorna på grund av någon nattlig avrättning, kunde Koba lugnt ligga och sova, eller studera esperanto som han trodde skulle bli internationalens framtida språk. ”Han föreslog aldrig någon protestaktion och reagerade inte mot de grymmaste och småaktigaste behandlingsmetoder. Han anstiftade aldrig någon revolt, men uppmuntrade revoltmännen. Detta gjorde att fångarna betraktade honom som en god kamrat.” En annan detalj, ”som delvis förklarar varför Stalin inte tidigare framträdde i ljuset”, var hans ”förmåga att i hemlighet förmå andra till aktion medan han själv flöt ovanpå”. Detta visar Koba som en skicklig intrigör som använder alla medel för att nå sitt mål, utan att riskera att straffas eller behöva ta ansvaret för sina handlingar.

I juli 1909 rymde Stalin från Solvytjegodsk i provinsen Vologda dit han blivit förvisad och dolde sig i S:t Petersburg hos regementsintendenten vid hästgardet Savtjenko. Det var lätt att rymma för fångar av denna kategori som endast voro ålagda att vistas inom ett visst område och regelbundet anmäla sig för myndigheterna. En månad efteråt återvände han till Baku och upptog på nytt sin underjordiska politiska verksamhet, tills han i mars 1910 för andra gången blev häktad och efter några månader i fängelse sändes till Solvytjegodsk på fem år. Våren 1911 var Koba åter färdig att fly. Han kom till S:t Petersburg och bodde hos en vän vid namn Todria. Den 10 september häktades han för tredje gången och sändes, nu för tre års tid, till Solvytjegodsk, men i slutet av året var han åter i S:t Petersburg. Man lägger märke till de relativt lindriga straffen och den bristfälliga övervakningen, som visa att polisen inte ansåg Koba vidare farlig. De verkligt farliga revolutionärerna blevo både strängare behandlade och bättre bevakade.

I februari 1912 utsågs Stalin av en liten kommitté utomlands till medlem i partiets centralkommitté. Vadan detta hastiga avancemang för en person som hade blivit utesluten ur partiet? Förklaringen är att partiet vid denna tidpunkt hade sönderfallit i två, som befunno sig i

våldsam opposition mot varandra. Lenin hade samlat omkring sig sina ”yrkesrevolutionärer” och utsett de pålitligaste bland dem till uppgiften som hemliga organisatörer. Stalin fyllde fordringarna. Ännu voro gränslinjerna inte definitivt dragna, och många socialdemokrater gingo från det ena lägret till det andra, men bolsjevismen och mensjevismen utkristalliserades alltmer till oförenliga system.

Det är överflödigt att här följa de olika stadierna av det socialdemokratiska partiets uppdelning, konferenserna och sektionsmötena, intrigerna och kompromissförsöken. Det är för vår uppgift tillräckligt att observera de händelser och personer som hade betydelse för förvandlingen av den okände Koba till den ryktbare Stalin. Denne gav själv ett betecknande uttryck för hemmaryssarnas uppfattning om komplikationerna i de högre partikretsarna i utlandet, då han 1911 skrev:

> Vi ha hört talas om en storm i ett vattenglas utomlands. Lenin-Plechanovblocket lär stå på den ena sidan och Trotskij-Martov-Bogdanovblocket på den andra. Så vitt jag vet stödja arbetarna det förra. Men i stort sett börja de betrakta händelserna där borta med ovilja. Låt dem göra vad de vilja i ledningen; om en person har ett verkligt intresse för rörelsen och uträttar sitt arbete, så kan resten ordnas. Detta är enligt min mening det bästa sättet.

Den nya ”usurperande” centralkommittén bestod av nio medlemmar, bland vilka Stalin^ var en. Mensjevikerna hade uteslutit denne ”yrkesrevolutionär” ur partiet, bolsjevikerna befordrade honom. Han var okänd för det parti vars verktyg han var, och kallades till ledningen endast genom beslut av de andra ledarna. Han blev aldrig vald till någonting; han steg gradvis genom alla stadier i hierarkien från de lokala och provinsiella kommittéerna i Kaukasien till den högsta tillryska kommittén utan att ha beklätts med förtroende av folket eller känna något ansvar inför detta. I motsats till Trotskij som utvecklats självständigt, som mognat i diskussioner och kontroverser med Plechanov, Lenin och Martov och haft kontakt med representanter för den internationella socialismen, var Stalin uteslutande en partiprodukt, uppvuxen under partiets förmynderskap och till på köpet inom en partisektion som själv var identisk med det ledande organet.

Centralkommittén, som skulle ha sitt säte utomlands, utsåg omedelbart ett verkställande utskott för Ryssland, bestående av Koba och Ordjonikidze, som varit kumpaner vid expropriationerna i Kaukasien. De fingo ”en avlöning av femtio rubel i månaden”, meddelar en polisrapport. De visade sig mycket lämpliga att utföra Lenins order. Stalin skrev ibland någon artikel i *Zviezda* i S:t Petersburg och hjälpte i hemlighet till med grundandet av *Pravda* då tillfälle erbjöd sig att utge ett lagligt bolsjevikblad.

I april 1912 blev Stalin häktad i S:t Petersburg, dömd till tre år i Sibirien och sänd till Narym-distriktet i provinsen Tomsk, varifrån han rymde i september. Efter återkomsten sammanträffade han med Trotskij i Krakov, deltog i ett möte med centralkommittén och tillbragte 1913 några veckor i Krakov och Wien, där Lenin en smula ägnade sig åt hans teoretiska uppfostran. Lenin ansåg honom lämplig alt ta hand om nationalitetsfrågan, eftersom han kom från ett land där georgier, tatarer och ryssar borde leva i fred vid sidan av varandra. ”Vi ha här en underbar georgier som håller på med en stor artikel, omfattande allt österrikiskt och annat material”, skrev Lenin till Gorkij. Stalin kunde inga främmande språk – även hans studier i esperanto hade varit resultatlösa – och det ”österrikiska materialet”, i den mån det inte var hämtat ur en rysk översättning av Otto Bauers bok, hade troligen kommit direkt från Lenin tillsammans med de allmänna idéerna. Artikeln som publicerades i Prosvyesjtjenje avslöjar den flitige lärjungen, och är god nog för en man med Stalins bildning, men den passerade obemärkt.

Vid återkomsten till S:t Petersburg hade Stalin i uppdrag att ”dirigera” eller rättare sagt överbringa Lenins instruktioner till de sex bolsjevikiska medlemmarna i den nu samman-

trädande fjärde duman. Men det tog inte lång tid. Redan efter några dagar eller i februari 1913 häktades han och deporterades, sedan han suttit några månader i fängelse, till distriktet Turuchansk norr om polcirkeln. Denna gång var straffet hårdare, och det var meningen att Stalin inte skulle få undkomma. Den högre rangen i partiet medförde en motsvarande strängare övervakning. Stalin hade angivits av en kollega i centralkommittén den bolsjevikiska dumaledamoten Malinovskij som samtidigt var agent för *ochranan*.

Den ryska politiska polisen underhöll inte bara spioner och *agents provocateurs* i de revolutionära organisationerna; den kontrollerade dessutom direkt på alla möjliga sätt partier, grupper och personer, stimulerade teoretiska tvistigheter och lade krokben för uppgjorda planer. Prästen Gapon, hjälten från ”den blodiga söndagen” 1905, blev sedermera agent för *ochranan* och mördades av socialrevolutionärerna. Kamporganisationen inom denna grupp, som leddes av provokatören Azev, främjade polisens och regeringens planer samtidigt som den planerade attentat mot storhertigar och mot själva tsaren. Stolypin dödades av en terroristisk polisofficer. Bolsjevikpartiet var fyllt av spioner nedifrån och upp. Vid en liten konferens i Prag identifierades fyra av de tjuguåtta deltagarna som spioner. Det var inte bara på Lenins utan även på *ochranans* önskan som den socialdemokratiska gruppen i duman sprängdes.

Lenin hyste obegränsat förtroende till Malinovskij. I juli 1913 sammanträdde fem medlemmar av centralkommittén i Poronino i Galizien där Lenin hade hyrt ett hus på landet, nämligen Lenin, Krupskaja, Zinovjev, Kamenev och Malinovskij. Bland de beslut som fattades var att förbereda Stalins och Sverdlovs rymning från Turuchansk. *Ochranan*, som ögonblickligen underrättades av Malinovskij, vidtog genast mått och steg för att hindra flykten. I september och oktober hölls i Poronino en ny konferens av tjugutvå personer, varöver två detaljerade rapporter hittats hos ryska inrikesministeriet. Malinovskij som var närvarande utsågs till Lenins suppleant i internationella socialistiska byrån.

Denna byrå höll på sommaren 1914 ett sammanträde i Bryssel för att söka förmå de olika fraktionerna inom den ryska socialdemokratien att enas. Varken Lenin eller Malinovskij var dock närvarande. Mötet beslöt med stor majoritet att uppmana de ryska socialdemokraterna att göra upp sina meningsskiljaktigheter. Detta passade inte *ochranan*. Ett cirkulär från polisdepartementet utsändes med uppmaning till ”alla hemliga medlemmar i de olika partiorganen att bestämt och enträget motsätta sig någon som helst sammanslagning av bolsjevikerna och mensjevikerna”. Lenin var tydligen av samma mening – av skäl som *ochranan* inte begrep. Men han misströstade inte om att uppnå enighet på sitt sätt och samla under sitt befäl rörelsens spridda krafter.

Tyst och sluten gick Stalin bland de gudsförgätna kojorna i Kurejka, jagade räv i den sibiriska *taigan* och vildgäss på den ensliga tundran.

Kap. IV Revolutionen

1.

Krigsutbrottet krossade arbetarnas revolutionära rörelse i Ryssland liksom annorstädes. Ännu under Poincarés besök i S:t Petersburg i juli 1914 hade den fått utlopp i strejker och barrikadstrider. Men nu stryptes alla tendenser till öppen opposition av mobiliseringen och krigstillståndet. Socialistpartiernas i de övriga krigförande länderna anslutning till en *union sacrée* med sina regeringar vållade djup förvirring bland de ryska socialisterna av olika läggning. Icke desto mindre förmådde mensjevikerna och bolsjevikerna i duman utan större svårighet att enas om ett uttalande, ehuru i svävande ordalag, där de förklarade att de inte komme att rösta för krigsanslagen. Detta närmande omintetgjordes emellertid hastigt av meningsskiljaktigheterna bland de emigrerade teoretikerna. Plechanov anslöt sig till den patriotiska stånd-

punkten om de allierade såsom demokratiens förkämpar mot de reaktionära centralmakterna, och bröt därmed definitivt med teorien om den socialistiska revolutionen. Denna hållning intog också många socialdemokrater, särskilt bland mensjevikerna och de socialrevolutionära. En del bolsjeviker som ryckts med av den allmänna stämningen i Frankrike gingo ut som frivilliga. Till och med anarkister följde Krapotkins paroll att arvet från den franska revolutionen hotades av den ”tyska militarismen”, och satte en ententeseger framför de anarkistiska principerna.

Lenin däremot gick ögonblickligen in för defaitismen i dess mest utpräglade form. Han betecknade världskriget som ett ”krig mellan kapitalistiska rövarband”, ett ”krig mellan slavägarna om fördelningen av slavarna och stärkandet av dessas kedjor”, ett ”krig mellan slavdrivare som råkat i tvist om sin boskap.” Från denna utgångspunkt uppmanade ban socialisterna i varje särskilt land att medverka till den egna regeringens nederlag, uppmuntra fraternisering på alla fronter, ”förvandla det imperialistiska kriget till ett inbördeskrig”. För Lenin betydde proletariatets internationella solidaritet motstånd mot varje nationellt försvar utan hänsyn till läger, och revolt mot både krig och bourgeoisievälde. Slutligen krävde han bildandet av en ny international. Hela kriget igenom fortsatte han att utveckla dessa åsikter, som skilde honom för alltid från alla andra socialister.

Mellan dessa båda ytterligheter funnos åtskilliga former. Trotskij och Martov tillsammans med de flesta ledande personligheterna bland de internationella revolutionära – Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Franz Mehring, Rakovskij och Riazanov – uttalade sig till förmån för en fred utan segrare och besegrade. Trotskij understödde tanken på en fred utan skadestånd och annekteringar med tillämpande av nationernas självbestämningsrätt, och skisserade konturerna till ett Europas förenta stater.

Vad Stalin beträffar är det omöjligt att veta vad han tänkte under dessa landsflyktens år. Luckan i hans biografi, den absoluta frånvaron av alla dokument, bortrensandet av varje spår av korrespondens eller anteckningar från denna tid, är fullkomligt unikt i Rysslands historia, men samtidigt mycket betecknande.

I brist på politiska dokument får man nöja sig med en personlig anteckning av Stalins kamrat i landsflykten Sverdlov, som var en av de främsta av de icke emigrerade bolsjevikerna. Enligt brev från denne, som offentliggjordes innan Stalin ingrep med sin rigorösa personliga censur, bodde de båda männen till en början i samma bondstuga och brukade jaga tillsammans. Först tyckte Sverdlov att Stalin var ”en god kamrat” men fann honom snart för ”individualistisk i den dagliga samvaron”. Det slutade med att de skildes, Sverdlov fick transport till en annan plats i distriktet, och av korrespondensen framgår, utan att det direkt utsäges, att Stalin var omöjlig att vara tillsammans med. Till slut var Stalin isolerad och träffade bara med långa mellanrum en armenisk bolsjevik, Spandarian, som inte har skrivit några memoarer. En av hans nuvarande underordnade, Sjumjatskij, som tillhörde samma koloni av förvisade, förklarade att Stalin från första början var ”defaitist”. Han beskriver Stalin som en ensam jägare och fiskare, utrustad med nät, yxor, bössor, snaror och korgar. ”Han högg ved, lagade sin mat, och fick tid över att skriva.” Men Sverdlov vet inte om att Stalin utförde något som helst intellektuellt arbete under förvisningen.

Sverdlov nämner att tjugu förvisade 1917 inkallades till militärtjänst; Stalin stod på listan men frikallades på grund av lytet i vänstra armén. Ryssland bör ha varit i stort behov av folk innan det tillgrep inkallandet av revolutionärer, som säkerligen komme att undergräva disciplinen i armén. Över femton millioner man hade blivit mobiliserade. Men förlusterna voro fruktansvärda. Vapen- och ammunitionsbristen, som ökades genom en otillräcklig ammunitionsindustri och ett otillfredsställande transportväsen, undersleven i arméns proviantering, överkommandots oduglighet, den byråkratiska paralysien och den administrativa korruptionen

formligen drevo arméerna till slaktbänken. 1917 uppgick antalet döda redan till två och en halv millioner; dessutom funnos tre millioner sårade och fångna. Sjukhus och fältlasarett voro översvämmade. Slöseriet med människoliv kunde inte uppväga truppernas moraliska och materiella underlägsenhet eller oredan och fördärvet bakom fronten.

Hemma voro förhållandena föga bättre. Städernas livsmedelsförsörjning försvårades alltmer genom jordbrukets minskade produktion, beroende på uppbådet till militärtjänst av milliontals vuxna män, oredan vid järnvägarna, arméns krav på företrädesrätt, jobberi och blockad. Fabrikerna, av vilka de flesta tillverkade krigsmateriel, saknade råvaror och bränsle. Det sjunkande penningvärdet och de stigande priserna gjorde att lönerna blevo allt mindre värda, och arbetarna måste i rent självförsvar gå i strejk. Hovskandalerna och den regerande kamarillans huvudlösa politik skakade samtidigt regimens sista stöd. Den degenererade tsarfamiljen, som var omgiven av äventyrare, charlataner och galningar med en drucken och osmaklig munk i spetsen, kom även de trognaste tjänare att förlora hoppet. Storhertigar och generaler umgingos med planer på en statskupp för att avsätta tsaren och rädda monarkien. Mordet på Rasputin var endast en förberedande åtgärd. Intrigerna från den tyskvänliga aristokratiska klicken som ville åstadkomma en separatfred med Tyskland tvungo den nationalistiska bourgeoisien att tillgripa en preventivåtgärd: tsaren förmåddes att abdikera och ett riksföreståndarskap upprättades.

Men den lojala oppositionen var för senfärdig för att slippa undan katastrofen. Köld och hunger bragte oron bland folket till sin höjdpunkt i början på 1917 och påskyndade händelseförloppet. I februari rådde stor knapphet på bröd i Petrograd. Den ena strejken efter den andra utbröt, kvinnorna demonstrerade på gatorna, trupperna vägrade att ingripa mot demonstranterna och förenade sig slutligen med dessa, liksom franska gardet gjort 1789. Den överrumplade duman tvangs att bilda en provisorisk regering. Samtidigt bildades Petrograds arbetares sovjet, som snart även öppnades för soldaterna. Den gamla regimen föll i stycken inför trycket av praktiskt taget hela folket. Revolten krävde inte ens femtonhundra offer, inklusive sårade. Överallt i landsorten följde man enhälligt huvudstadens exempel.

Revolutionen hade börjat utan hjälp av några yrkesrevolutionärer. Massan var inte uppeggad eller dirigerad av något socialistparti. Proletariatet i Petrograd som var lämnat åt sig själv, upptäckte instinktivt att framgången berodde på fraternisering med bondesoldaterna. Men det överlät den formella makten åt de privilegierade klasserna, anhängarna av en konstitutionell monarki som voro intresserade av att bibehålla dynastien och säkerställa sina egna rättigheter. Kerenskij, som nyligen inträtt i det socialrevolutionäre partiet och var en typisk representant för åsiktsförvirringen i dessa tider, utgjorde ”demokratiens gisslan” i Miljukovs provisoriska regering. Petrograds sovjet vågade inte hävda sin företrädesrätt eller kräva en republik, men den avstod inte från den verkliga makten som var byggd på de beväpnade arbetarnas och framför allt soldaternas förtroende. *Diarkin* – en sällsynt maktkombination – utvecklades snart till en seg dragkamp mellan oförenliga krafter.

Revolutionen tog revolutionärerna med överraskning fastän de länge förstått att den stod för dörren, liksom kriget överraskat socialisterna fastän de långt i förväg hade bebådat dess ankomst. Lenin hämtade sig hastigt. Han telegraferade från Zürich till sina vänner att de skulle framföra det blygsamma kravet om allmänna val till stadsfullmäktige i Petrograd. Hans program omfattade tre huvudpunkter: en demokratisk republik, åttatimmarsdag, konfiskering av storgodsen, alltså precis detsamma som mensjevikernas. Trotskij som befann sig i New York, där han samarbetade med en ung, okänd förmåga, Bucharin, och den nyligen från mensjevismen omvända Alexandra. Kollontaj, betraktade händelserna i Ryssland som ett förspel till en social revolution i hela Europa. Från Perm fick Lenin följande telegram: ”Broderliga hälsningar. Avresa i dag till Petrograd. *Kamenev. Muranov. Stalin.*” Lenin visste emellertid inte att Kamenev kort förut hade undertecknat ett gratulationstelegram från ett stort

folkmöte i Sibirien till storhertig Mikael för att denne avböjt tronen med hänvisning till en blivande konstituerande församlings avgörande. Vid ankomsten till huvudstaden övertogo Muranov, Kamenev och Stalin ledningen av *Pravda* på eget bevåg. Stalin inträdde på uppdrag av sitt partis centralkommitté, som bestod av honom själv och några närstående kamrater i sovjetens verkställande utskott, utan att han blivit vald av vare sig arbetarna eller soldaterna. Historien hade dragit fram honom ur den underjordiska tillvaron och gav honom ett tillfälle att arbeta i dagsljuset.

Den provisoriska regeringen, som representerade en försvinnande minoritets intressen och idéer och inte hade någon kontakt med folket, visade sig ur stånd att förstå folkets krav. Den varken gav arbetarna bröd eller soldaterna jord eller nationaliteterna självbestämningsrätt. Sammankallandet av en konstituerande församling uppsköts på obestämd tid, under förevändning att man först måste utarbeta en mönstergill vallag. Den ekonomiska krisen blev allt värre.

Petrograds sovjet betraktades av arbetarna som demokratiens verkliga organ trots dess obestämda sammansättning. I sovjetens verkställande utskott voro mensjevikerna i majoritet, och de bolsjevikiska ledamöterna spelade ingen roll förrän Kamenev och Stalin anlände. Om Stalin heter det i Suchanovs ”Anteckningar om revolutionen”, ur vilken alla historiker som behandlat denna period ha öst:

> Bland bolsjevikerna var det, förutom Kamenev, endast Stalin som gjorde sig gällande i exekutivkommittén. Han var en av bolsjevikpartiets centralfigurer och följaktligen en av de få individer som höllo (och fortfarande hålla) revolutionens och landets öde i sina händer. Orsaken därtill åtager jag mig icke att förklara: underliga äro strömningarna i de högre kretsarna, långt avlägsna från folket, oansvariga, föga kända! I varje fall fanns det orsak till undran vad Stalin beträffade. Bolsjevikpartiet äger, trots den genomsnittligt låga nivån hos dess ”officerskår” och trots okunnigheten bland menige man, ett antal bemärkta personer som skulle vara lämpliga för ledningen inom en generalstab. Stalin gjorde under sin innehållslösa verksamhet i exekutivkommittén intrycket på mig – och inte bara på mig – av en färglös personlighet som handlade på ett slött och undvikande sätt. I själva verket finns det inte mer att säga om honom.

Stalins verksamhet inom exekutivkommittén har inte lämnat några spår efter sig i dess protokoll. Däremot väckte han sensation i bolsjevikkretsarna genom att i *Pravda* där han tagit ledningen, införa en av Kamenev författad artikel, som förklarade att provisoriska regeringen kunde räkna på bolsjevikernas stöd så långt dess politik överensstämde med mensjevikernas och de socialrevolutionäras i sovjet. De partitrogna rasade, och slutet blev att både Stalin och Kamenev fingo en allvarlig reprimand av ett högt partitribunal och avlägsnades från *Pravda* som fick sin gamla redaktion tillbaka. Stalin tog varning av detta sitt första försök på storpolitikens område, och fann det lämpligt att i ett par egna artiklar ta avstånd från Kamenev, fastän han alltjämt höll sig i närheten av mensjevikerna. I själva verket var Stalin före Lenins ankomst anhängare av en försonlighetspolitik.

Borta i Schweiz rasade Lenin över den situation hans parti hade råkat i under dåliga ledare. Han skrev i hotfulla ordalag: ”Vårt parti skulle fullständigt vanära sig, ja, begå politiskt självmord om det lät fånga sig med sådana lockbeten” och fördömde kategoriskt ”all förbindelse med sådana som visa social-patriotiska böjelser”. Han kallar sin gamle kamrat Kamenev till ordningen och varnar honom för dåliga rådgivare, inklusive Stalin. Och till slut, når hans tålamod är så gott som uttömt, lyckas han i den legendariska ”förseglade vagnen” via Tyskland återvända till Ryssland med en grupp andra emigranter.

Lenin kom hem lagom till en bolsjevikisk konferens och fann partiet vind för våg. Han stod ensam om sin uppfattning att den ryska revolutionen skulle fördjupas till en proletariatets diktatur och inta sin plats i den allmänna europeiska revolutionen. Innan han kunde tänka på

att övertyga massorna, måste han först vinna sina egna gamla lärjungar – även Zinovjev visade tendenser att förena sig med Kamenev och Stalin och de ”gamla bolsjevikerna” som opponerade sig mot ledarens oförsonliga politik.

Lenins uppfattning utvecklades närmare i de så kallade ”Aprilteserna” som äro berömda i Ryssland och blevo utgångspunkten för en ny utveckling av bolsjevismen. I dessa teser förfäktade han att en demokratisk fred var omöjlig så länge inte kapitalismen var störtad. Fraternisering vid fronterna borde uppmuntras. Det nuvarande tillståndet vore en övergång till proletariatets och de fattiga böndernas övertagande av makten. En sovjetrepublik borde upprättas utan polis, stående armé och byråkrati, jorden nationaliseras, produktionen kontrolleras av arbetarna och bankerna sammanslås till en statlig bank.

Då Lenin infann sig på konferensen högg han av alla gratulationer, ceremonier och tal och yttrade: ”Vi ha haft nog av artigheter och resolutioner; det är tid att börja arbeta och övergå till allvarliga angelägenheter.” Han gick omedelbart till angrepp genom att föreslå att partiet skulle ändra namn och kalla sig det kommunistiska partiet, men då han fortsatte med att utveckla sina idéer om förhållandet mellan bolsjeviker och mensjeviker möttes han av mera skratt än indignation. Den allmänna opinionen i denna församling var att Lenin var snarare löjlig än farlig. Han tvekade emellertid inte att ge en spark åt ”dessa ‘gamla bolsjeviker’ som mer än en gång ha spelat en sorglig roll i vårt partis historia, och som själlöst upprepa vad de lärt sig utantill i stället för att studera den nya, levande verkligheten”.

Fjorton dagar senare hade en radikal frontförändring ägt rum. Lenins plan överensstämde fullständigt med situationens hastiga utveckling. Överallt på folkmöten antogos resolutioner som fordrade fred och jord, och fientligheten mot regeringen blev allt tydligare. Atmosfären utövade från alla sidor sitt tryck på partiet. De gamla bolsjevikerna blevo nedröstade av nya partivänner; organisationen hade vid sin kongress i början på maj 80,000 medlemmar. Lenin hade partiet i sin hand, genomtrumfade sina teser och tvang högern att retirera. Kamenev, Kalinin, Rykov och Tomskij förlorade bara tid med att försvara de gamla bolsjevikerna och Kalinin med att förorda union med mensjevikerna. Vad Stalin beträffar skyndade han att underkasta sig. Allting visade att bolsjevismen inte existerade utan Lenin.

Den provisoriska regeringen befann sig i ett tillstånd av permanent kris. Den förmådde inte reda ut de hoptrasslade trådarna i marsrevolutionen eller ens minska spänningen, och försökte med allehanda nödfallsutvägar förlänga sin tillvaro. Men varken furst Lvov eller Kerenskij som premiärministrar eller raden av ministerskiften efter Miljukovs sensationella avgång eller den pseudodiktatoriska liberalsocialistiska koalitionen förmådde lösa maktfrågan.

Alla de synliga tecknen på ekonomisk bankrutt under den gamla regimen fortsatte och fingo alltmer katastrofal karaktär: bristen på livsförnödenheter, valutafallet, prisstegringen, det paralyserade transportväsendet, fabriksstängningen med dess sociala konsekvenser i form av tilltagande nöd, osäkerhet och strejker. Antalet desertörer från den sönderfallande armén hade före oktober hunnit fördubblas. Jordfrågans hänvisande till den i oändlighet uppskjutna konstituerande församlingen innebar att stora arealer lämnades osådda, vilket var ett säkert tecken på kommande hungersnöd. Soldaterna, som fruktade att jorden skulle uppdelas i deras frånvaro, återvände i massor från fronten. Bönderna började plundra storgodsen och stjäla boskap. Överallt tilltogo de oroande symtomen.

Men bourgeoisien fortsatte med sin hopplösa politik. I ett land vars i upplösningstillstånd varande armé knappt var att lita på för försvaret, och vars folk saknade inte bara erövringslust utan alla patriotiska känslor, förkunnade Miljukov sin avsikt att annektera Konstantinopel och Armenien och uppdela Österrike-Ungern och Turkiet.

Mensjevikerna och socialrevolutionärerna som voro bundna vid denna bourgeoisie, gjorde allt för att förstöra sitt förtroende hos proletariatet och armén som utgjorde revolutionens drivande krafter, och göra bönderna besvikna. Deras deltagande i en regering, som innebar ett vidmakthållande av ett allmänt avskytt tillstånd, och deras ständiga kompromissande med dem som voro omedelbart ansvariga för det kaos som rådde, gjorde att bolsjevikpartiet fick monopol på att uttrycka de otåliga massornas missnöje. Bolsjevikerna gingo fram under den enkla och lättbegripliga parollen ”all makt till sovjeterna” och vunno för varje dag allt mera stöd hos de fattiga, som Kerenskij kallade ”populasen” och ”soldatesken”, hos fabriksarbetarna, Kronstadtmatroserna, de lettiska fysiljärerna och de finska kulspruteskyttarna.

Trotskij, som anlände i maj, hade haft svårare än Lenin att komma tillbaka till Ryssland. Han hade arresterats på öppna havet av engelsmännen och förts till Halifax och endast genom ingripande av Petrograds sovjet frigivits. Trotskijs namn sammankopplades med Lenins i pressen och hos allmänheten, både inom och utom Ryssland. Dessa båda män personifierade inför världen den stora folkrörelse som var på frammarsch. Lenin var sällan synlig, men han skötte tryggt och säkert revolutionens roder och utnyttjade för manövreringen sin besättning av yrkesrevolutionärer, medan han samtidigt fick tid att teoretiskt motivera sin taktik. Trotskij var alltid närvarande på möten inom- och utomhus, han var en outtröttlig talare och skribent, elektriserade massorna och rekryterade legionerna för den slutliga kampen. Sammanställningen ”Lenin och Trotskij” blev historisk, och det gick så långt att man bara skrev ”Lenin-Trotskij”.

De båda före detta motståndarna förstodo varandra bättre under denna stora tid än under emigrationens *clair-obscure* och uppskattade varandra ömsesidigt. Den gamle bolsjeviken Raskolnikov bekräftar detta i följande ordalag:

> Trotskij visade sig som den trofaste lärjungen i det sätt varpå han talade om Lenin. Vid denna tid hade Lenin bakom sig trettio års aktivt arbete i proletariatets tjänst och Trotskij tjugu. Varje spår av meningsskiljaktigheterna från tiden före kriget hade försvunnit. Det existerade ingen skillnad i taktik mellan Lenin och Trotskij. Närmandet, som kunnat spåras under kriget, var ett faktum från och med det ögonblick Leon Davidovitj återvände till Ryssland. Omedelbart efter hans första tal kände vi gamla bolsjeviker och leninister att han var en av oss.

På sommaren tycktes det bli ett bakslag för den revolutionära utvecklingen. Proletariatet och garnisonen i Petrograd anordnade på eget initiativ gatudemonstrationer i juli mot den olycksaliga offensiven i Galizien, som Kerenskij med biträde av en majoritet i sovjeten hade arrangerat för att hjälpa de allierade. Bolsjevikerna voro inte ansvariga för demonstrationerna, men de hårda repressalier som följde drabbade dem i främsta rummet. Deras högkvarter plundrades, Trotskij, Kamenev, Kollontaj med flera fängslades, och Lenin och Zinovjev måste hålla sig gömda. Hemmagjorda rykten att bolsjevikledarna voro besoldade av Tyskland utspredos. De mörka dagarna hade kommit.

I sitt gömställe drog Lenin lärdomar av misslyckandet och konstaterade att parollen ”all makt till sovjeterna” inte varit den riktiga. I fortsättningen måste man kräva en proletariatets diktatur, utövad genom förmedling av bolsjevikpartiet. En fredlig utveckling av revolutionen var inte längre möjlig. Det skulle emellertid dröja innan Lenin förmådde övertyga partiet om riktigheten av den nya linjen, och i varje fall gick utvecklingen så hastigt att alla i förväg uppgjorda teorier kullkastades. Den ena efter den andra av de häktade frigavs, och revolutionens våg steg åter ur folkdjupet. Trotskij framträdde ur affären med ökad prestige. Det tal varmed han ingripit för att hindra den rasande pöbeln från att lyncha Chernov var på allas läppar. Inför domstolen uppträdde han heroiskt, och bolsjevikerna betraktade honom i Lenins frånvaro som sin främste företrädare.

Vad Stalin beträffar är det svårt att tilldela honom någon framträdande roll utan att göra våld på proportionerna. Vare sig hans återhållsamhet var avsiktlig eller inte var den karaktäristisk. Han skötte administrativa sysslor i partiets högkvarter och tidningar, och aktade sig för att säga eller göra något komprometterande. Demian Bjedny berättar beundrande följande episod: Kvällen före julidemonstrationen ringde Kronstads-matroserna till *Pravda* för att höra om de skulle ta gevären med sig. Stalin svarade: ”Gevären? Det får ni själva avgöra, kamrater. Vi skribenter har alltid värt vapen, det vill säga pennan, med oss. Ni får besluta om ni ska bära ert vapen.” Enligt Trotskij ville Stalin alltid flyta ovanpå och vänta på ett tillfälle att skylta med sin visdom. I varje fall ansågs han vara en av de viktigaste krafterna bakom kulisserna, och även om han saknade uppfinningsförmåga var hans uthållighet bra att ha. Trots all sin begränsning gjorde han partiet obestridlig nytta, och Lenin förefaller att ha utnyttjat honom i full utsträckning.

2.

Den 23 oktober återvände Lenin i hemlighet till Petrograd och deltog i ett sammanträde med den bolsjevikiska centralkommittén, där revolten äntligen beslöts. Kamenev och Zinovjev voro de enda som opponerade sig öppet, men deras tvekan delades av många. De vägrade att sätta allt på ett kort och ansågo inte att världsrevolutionen var så mogen som Lenin trodde. Kamenev underströk allvaret i sitt motstånd genom att utträda ur centralkommittén. Denna hållning hos de två främsta av de ”gamla bolsjevikerna” var ett dåligt omen i det ögonblick då attacken skulle definitivt förberedas.

Men Lenin ansåg inte förlusten oersättlig. På anhängare av den sorten tillämpade han Marx’ bittra ord: ”Jag har sått drakar och skördat loppor.” Han stämplade dem såsom ”förrädare” och ”desertörer” och begärde att partiet skulle utesluta dem. Stalin begick oförsiktigheten att i en redaktionell kommentar i *Pravda* mildra slaget: ”Lenins skarpa ton rubbar inte det faktum att vi äro ense på de viktigaste punkterna.” Detta väckte allmänt ogillande, och Stalin tvangs att begära sitt avsked ur redaktionen, men han visste att de aktuella svårigheterna skulle hindra ansökans accepterande.

Detta var emellertid inte Lenins allvarligaste bekymmer. Sovjetkongressen som många gånger blivit uppskjuten var nu fastställd till den 7 november, och centralkommittén föreföll att vilja avvakta denna dag innan den gav signal till revolt. Trotskij ville sammanställa de båda händelserna, men Lenin var angelägen att åstadkomma ett fullbordat faktum, som sedermera kunde politiskt bekräftas. Kunde inte Kerenskij komma i förväg och omintetgöra planen med hjälp av några pålitliga regementen? Men ingenting sådant hände; en anhopning av de mest otroligt gynnsamma omständigheter underlättade den nya revolutionens seger.

Regeringen, som bar ansvaret för de meningslösa massakrerna i Galizien och var oförmögen att ta något steg mot freden, var föremål för soldaternas hat. Bolsjevikerna uppmuntrade fraternisering i skyttegravarna och ville att man ögonblickligen skulle föreslå alla krigförande en ”demokratisk” fred utan annexioner och skadestånd. Regeringen uppsköt i det oändliga tillfredsställandet av folkets jordhunger och hade förlorat all auktoritet på landsbygden. Bolsjevikerna föreslogo att all jord skulle överlåtas till böndernas sovjeter som sedan skulle fördela den i enlighet med de lokala förhållandena – en gigantisk expropriationsplan som berörde alla som hade jord att bruka. Regeringen vägrade att tillmötesgå de allt starkare kraven från de av tsarismen förtryckta nationaliteterna, och befann sig i öppen konflikt med Finland och Ukraina. Bolsjevikerna föreslogo full självbestämningsrätt. Regeringen uppsköt ideligen sammankallandet av en lagstiftande församling. Bolsjevikerna påyrkade det. Liksom för att sätta kronan på verket återinförde regeringen dödsstraffet i armén, lät förstå att huvud-staden inom kort skulle flyttas till Moskva, och antydde att två tredjedelar av Petrograds garnison komme att sändas till fronten. Bolsjevikerna grepo det tredubbla tillfället i flykten,

lovade att avskaffa dödsstraffet, låta Petrograd fortfarande vara huvudstad och behålla kvar dess revolutionära garnison. Regeringens planer inskränktes till allmänna hotelser, som endast uppmuntrade och stärkte oppositionen. I slutet på oktober räknade bolsjevikpartiet omkring 400,000 medlemmar.

Hotet mot Petrogradgarnisonen blev förevändningen för den första kuppen. Sovjeten tillsatte den 26 oktober en militär revolutionskommitté och ställde truppernas rörelser under dess kontroll. Trotskij som var ordförande i sovjeten blev ordförande även i denna kommitté och höll därmed alla trådarna i sin hand. Vidare hade den bolsjevikiska centralkommittén bildat en politisk byrå på sju medlemmar som utan vidare formaliteter anförtroddes ledningen av partiet. Lenin och Trotskij utgjorde dess hjärna, Zinovjev, Kamenev, Stalin, Sokolnikov och Bubnov dess armar. Vidare fanns en ”militär central” bestående av Sverdlov, Stalin, Bubnov, Uritzkij och Djertjinskij som sammanslogs med militära revolutionskommittén. Trotskij hade alltså en formlig revolutionär generalstab till sitt förfogande.

Det slutliga resultatet berodde på armén, och om stämningen där rådde intet tvivel. I en hemlig rapport av krigsministern Verchovskij i början på november hette det: ”Ingen övertalning biter på människor som inte inse varför de skola utsätta sig för död och umbäranden ... Allmän upplösning ... Hopplös situation ... Minst 200,000 desertörer ... armén kan inte provianteras ... Inga kläder eller skor åt soldaterna ... Staben existerar inte längre ... Bolsjevismen fortsätter att upplösa vår vapenmakt ... Dessa fakta tvinga oss att öppet erkänna att vi inte längre kunna föra krig.”

Militära revolutionskommittén gjorde fullt öppet sina förberedelser. ”Medelpunkten för mobiliseringsarbetet var Petrograds sovjet som hade till ordförande den mest lysande av den proletära resningens folktribuner, nämligen Trotskij”, skriver Bucharin.

”Vi voro utan tvivel svaga”, skriver Trotskij själv, ”såväl i teknik som organisation.” Men bolsjevikerna konfronterades med en ännu svagare motståndare och sveptes med av strömmen. Enligt samma kompetenta källa var ”revolutionen av den 7 november redan till tre fjärdedelar avgjord när vi motsatte oss avlägsnandet av Petrograds garnison. Resningen den 7 november var endast en komplettering.” Detta var emellertid inte Lenins uppfattning, vilket framgår av hans sista brev till centralkommittén dagen före sovjetkongressens sammanträde. Det är ett enastående dokument där ledarens intelligens och viljekraft äro koncentrerade i en order att gå till attack:

> Det är så klart som det kan vara, att ett uppskov med revolten nu skulle vara döden ... Av alla krafter önskar jag övertyga kamraterna att allting hänger på ett hår, och att dagens brännande frågor icke avgöras av konferenser och kongresser (inte ens av sovjetkongresser) ... Vi måste till varje pris, redan i kväll eller i natt, arrestera ministrarna efter att först ha avväpnat (med våld, ifall de göra motstånd) junkrarna. Vi få inte vänta. Vi riskera då att förlora allt ... Vem skall överta makten? För ögonblicket är detta inte så viktigt. Låt militära revolutionskommittén göra det eller ”någon annan institution” ... Avgörandet måste absolut ske i kväll eller i natt. Historien kommer aldrig att förlåta ett dröjsmål av revolutionärer som i dag skulle segra (och säkerligen komma att segra i dag), men i morgon riskera mycket, kanske allt ... Målet för resningen är att gripa makten; den politiska uppgiften får klaras efteråt. Det skulle vara ödesdigert och formalistiskt att vänta på en osäker votering den 7 november. Folket har rätt och plikt att besluta i sådana angelägenheter, inte genom röstning utan med våld... De revolutionäras brott skulle vara utan gränser om de förspillde det rätta ögonblicket. Regeringen vacklar. Vi måste ge den nådastöten till varje pris. Uppskov med att handla är detsamma som död.

Nu eller aldrig, menade Lenin. Militära revolutionskommittén handlade utan vidare uppskov och övergick från förberedelser till handling.

”De viktigaste punkterna i staden ockuperades av oss under natten nästan utan strid, utan motstånd, utan förluster”, skriver Trotskij. Endast i Moskva uppstod en blodig kamp, annars mötte revolutionen inga allvarliga hinder. Den genomfördes på den utsatta dagen. Regimen av i går, representerad av den efemära Kerenskij, föll nästan lika lätt som regimen av i förrgår, representerad av den ärftlige monarken tsaren och av besläktade orsaker. ”Kriget gav makten åt proletariatet”, anmärkte Gorkij efter Lenin, ”*gav* den, eftersom ingen kan säga att proletariatet på egen band, med egna händer, grep makten.”

Men även i denna utomordentligt gynnsamma situation hade partiet inga kvalificerade ledare för att kunna fullt utnyttja makten. Stalin säger, liksom tusen andra: ”Hela det praktiska arbetet med organiserandet av revolten utfördes under direkt ledning av Trotskij, som var ordförande i Petrograds sovjet. Det kan lugnt sägas, att partiet framför allt har kamrat Trotskij att tacka för garnisonens hastiga övergång till sovjet och militära revolutionskommitténs skickliga organiserande.”

”Den 7 november förkunnade Trotskij”, skriver Bucharin entusiastiskt, ”resningens strålande och tappre folktribun, revolutionens hängivne och outtröttlige apostel, i militära revolutions-kommitténs namn inför Petrograds sovjet, under stormande applåder från de närvarande, att provisoriska regeringen inte längre existerade. Och som ett levande bevis på, detta faktum uppträdde på tribunen Lenin, som den nya revolutionen hade befriat från det mysterium som omgav honom.” På omkring sex månader hade den ryska revolutionen frambragt republiken, och på mindre än nio månader bolsjevikernas diktatur. Franska revolutionen hade behövt mer än tre år för att upprätta republiken och jakobinernas diktatur.

I den historiska litteraturen, i dokument och memoarer om oktoberrevolutionen finner man sällan namnet Stalin. I oktober var Stalin ännu inte ”någon”, men han var ”något”. Hans namn kanske var okänt, men hans vikt kändes säkerligen fastän endast som en del av partiets kollektiva auktoritet. I den enastående uppgift som nu öppnade sig, nämligen att bygga upp en socialistisk stat, ett klasslöst samhälle, ställdes yrkesrevolutionärerna på det verkliga provet. Varken Stalin eller någon annan kunde förutse ens den närmaste framtiden. För en del socialister var det en självklar sak att erövringen av makten inte var ett mål i sig självt, utan endast ett oundgängligt medel för realiserandet av ett program. Men beträffande detta program hade partiet ingen som helst klar mening, utan måste överlämna det till ledare som även de voro osäkra.

Lenin som hade hoppats på en världsrevolution inom den närmaste framtiden var tvungen att modifiera denna mening undan för undan. Fyra månader efter oktoberrevolutionen vidhöll han visserligen att ”vårt hopp i alla svårigheterna står till världsrevolutionen” men fortsatte: ”Denna revolution kommer inte så fort som vi ha väntat. Detta har historien visat, och vi måste böja oss för fakta.” Trotskij däremot var alltjämt övertygad om riktigheten av sin teori om ”den permanenta revolutionen”, och hela centralkommittén delade hans mening. ”Om det inte blir en socialistrevolution i Västeuropa”, sade en av dess medlemmar i början på 1918 och gav därvid uttryck åt en allmän uppfattning, ”kommer vår revolution att sluta med en katastrof.” Stalin svarade: ”Vi bygga också på revolutionen, men medan ni räknar i veckor räkna vi i månader.” Ingen räknade i år.

Kap. V Inbördeskriget

1.

Bolsjevikerna togo en i sanning katastrofal situation i arv, där de iögonenfallande faktorerna voro livsmedelsbrist, minskning av den besådda arealen, sammanbrott för industrien och transportväsendet, en fallande pappersvaluta med motsvarande stegring av levnads-

kostnaderna, en måttlös aktie- och valutaspekulation och en spontan demobilisering. Dessa svårigheter kunde inte lösas i ett trollslag. Det skede av våld och lidanden som inträtt i och med världskriget övergick bara i en ny fas. Ännu en gång ådagalade historien omöjligheten av en social förvandling med fredliga medel. Omedgörligheten hos de besittande klasserna inom landet och fientligheten från den utländska kapitalismen krossade varje förhoppning om att kunna undgå ett inbördeskrig. Och ett krigstillstånds stränga undantagslagar måste träda i stället för löftena i det leninska programmet. Segern först, samhällets omdaning sedan.

Bolsjevikerna hade lovat att en konstituerande församling omedelbart skulle sammankallas; de måste först uppskjuta och sedan upplösa den. De hade protesterat mot dödsstraffet i armén; de måste återinföra det även för civilbefolkningen. De hade opponerat sig mot huvudstadens flyttning till Moskva; de genomförde själva denna plan. De erkände nationernas självbestämningsrätt och uppmuntrade separation, för att sedan återföra de lösryckta med vapenmakt. De motarbetade energiskt en separatfred och fordrade en ”demokratisk” fred; de måste underteckna en ”skamlig” separatfred. De hade lovat jord åt bönderna och slutade med att konfiskera deras produkter. Upplösningen av polisen, den stående armén och byråkratien uppsköts den ena gången efter den andra, och de utdömda institutionerna skulle fortleva under andra benämningar: den utomordentliga kommissionen (*tjekan*), röda armén och sovjetbyråkratien.

Bolsjevikerna, som av inbördeskriget hindrades från att förverkliga sina förut uppgjorda planer, fingo inskränka sig till att steg för steg bereda marken för socialiseringen, och började med att införa kontroll över produktionen genom arbetarnas försorg. De överhängande livsviktiga behoven, som tvungo dem att för ögonblicket offra sina principer, förmådde dem också till desperata improvisationer på det ekonomiska området.

Reaktionärerna hade underlåtit att ge den provisoriska regeringen sitt stöd, högkvarteret väntade för att se vad som skulle inträffa, och de till huvudstaden förlagda kosackerna förklarade sig neutrala och förbehöllo sig att få handla för egen räkning. Trupper av okänd styrka voro på väg till Petrograd under general Krasnov; de väckte hopp hos många, fruktan hos andra. En allmän tjänstemannastrejk förlamade statsförvaltningen. Järnvägs- och postmannaförbundet fordrade en socialistisk samlingsregering under hot att annars utsätta den nya regeringen, folkkommissariernas råd, för en trafikstrejk. I detta kritiska läge fick Lenin emot sig i sitt eget parti gruppen ”gamla bolsjeviker” som ville söka samförstånd med mensjeviker och socialrevolutionärer. Tio dagar efter kuppen, medan ännu förhandlingarna om maktens uppdelning voro i full gång, inlämnade elva av femton folkkommissarier, bland dem Rykov, Nogin, Miljutin och Sljapnikov, sin avskedansökan. Ur centralkommittén gingo Kamenev, Zinovjev, Rykov, Nogin och Miljutin, samtidigt som de beskyllde majoriteten, det vill säga Lenin och Trotskij och deras anhängare Sverdlov, Djertjinskij, Stalin och Bucharin, för att ”till varje pris önska en rent bolsjevikisk regering utan att räkna de offer av arbetare och soldater som detta skulle kräva”. Genom sin avgång tänkte de i tid förhindra en ”blodsutgjutelse mellan de olika demokratiska partierna”. Lunatjarskij hade förut lämnat folkkommissariernas råd när han fick höra det falska ryktet om bombardemang av en kyrka i Moskva. Sljapnikov undertecknade protesten utan att avgå, Riazanov protesterade också, men endast av lojalitet mot järnvägsmannaförbundet som han hjälpt till att grundlägga. I Gattjina hade folkkommissarien Dybenko träffat en provisorisk överenskommelse med Krasnovs kosacker, som innebar att Lenin och Trotskij tillsvidare skulle avlägsnas från regeringen.

I själva verket förpliktade de bolsjevikiska principerna numera inte till någonting. Strategiska hänsyn gingo före politisk lojalitet. Särskilt Lenin och Trotskij sökte förhala avgörandet, då de menade att den som vinner tid vinner allt. De samtyckte därför till en början att sända ombud till den av järnvägsmännen föreslagna försoningskongressen och motsatte sig inte heller i

princip en koalitionsregering. Men opponenternas kortsynthet gjorde bolsjevikernas uppgift lättare, Lenin och Trotskij visste precis vad deras talföra motståndare dögo till, och för egen del voro de avgjort skickligare i taktiken.

Fortfarande voro de för optimistiska beträffande utsikterna för en internationell revolution, men om läget inom landet i detta avgörande ögonblick gjorde de sig inga illusioner. De sågo en djup apati hos bönderna, vilken bland annat framträtt vid de nyligen företagna kommunalvalen, där på sina håll bara en tredjedel av de röstberättigade hade deltagit. En våg av anarki svepte över landsbygden, som tog sig uttryck i blodiga resningar, plundringar, lynchningar och pogromer. Bönderna voro misstänksamma men lugnades hemma genom utdelning av jord och vid fronten genom hopp om fred. Under nationalismens inflytande genomförde Finland, Ukraina, Östersjöprovinserna och Kaukasien sin frigörelse. Sovjeterna i städerna bolsjeviserades, men valdes i allt mindre utsträckning av arbetarklassens majoritet. Fackföreningarna voro för unga och för svaga för att kunna spela en självständig roll. Men även fienderna, vare sig socialister, liberaler eller reaktionära, voro splittrade och desorganiserade och oförmögna till snabb aktion. Kampen utkämpades av smärre styrkor på båda sidor. Soldaterna och matroserna voro situationens herrar.

Trotskij tvekade inte att öppet erkänna att ”makten vilade i soldaternas händer”. Kuppen hade varit ett så gott som uteslutande militärt företag, utförd på order av en militär kommitté mot en regering som saknade skydd av militär. ”Invånarna sovo sin söta sömn”, sade Trotskij, ”utan att märka att makten övergick från en sida till en annan.” Den förutvarande polismakten var upplöst, och någon ny fanns inte att sätta i stället. Angriparna voro knappast mera stridsdugliga än de angripna, och de behövde en hel dag för att sätta sig i besittning av Vinterpalatset som kunde ha erövrats på några minuter. Ett par tre skott från en kryssare skulle ha spritt förvirring i det demokratiska lägret. I Moskva blev striden onödigt förlängd genom bolsjevikernas obeslutsamhet. I landsorten var det tillräckligt med ett telegram för att genomföra regimförändringen. ”Slaget” i Petrograd mellan röda och vita och intagandet av Tsarskoje Selo, som voro utmärkta ämnen för vältaliga kommunikéer, voro endast obetydliga skärmytslingar som föregingo besättandet av en redan evakuerad stadsdel.

Lenin hade inte så orätt då han sade: ”Det var lätt att börja revolution i ett sådant land. Det var lättare än att lyfta en tjäder.” I fortsättningen var en respittid nödvändig för att skapa den tvångsapparat som den föregående regeringen saknat; röda gardet och matroserna tjänstgjorde i denna egenskap till dess den revolutionära polisen, *tjekan*, hade färdigbildats. För övrigt var ”ryssarnas primitiva fårinstinkt”, som Engels hade sagt, ett ytterligare stöd för den starkaste. Förhandlingarna om samarbete gåvo tid att möta de mest trängande svårigheterna och skapa ett embryo till en regeringsapparat. Stalin deltog såsom förtroligt ombud för den dirigerande hemliga kretsen i de diplomatiska manövrerna med uppgift att göra formella medgivanden utan att uppge några principer. Hans mest framträdande karaktärsdrag, slugheten och envisheten, gjorde honom mycket lämpad för ett sådant uppdrag. Lenin förstod att utnyttja sina anhängares fel och förtjänster.

Lenin som var en mästare i konsten att förhandla och slåss på samma gång, stärkte sin position på flera punkter. Han hade dirigerat de första militära operationerna med hjälp av Trotskij och Stalin; Trotskij vid fronten på grund av sin personliga magnetism, sin initiativkraft och sitt inspirerande mod, Stalin i bakgrunden såsom en flitig och noggrann organisatör och ett energiskt och pålitligt verktyg. Stalin hjälpte även Lenin då denne, som var angelägen att få till stånd fredsförhandlingar med Tyskland, övervann stora högkvarterets motstånd genom att appellera direkt till trupperna. Slutligen angrep Lenin, utan att fästa sig vid demokratiska skrupler och tvekan inom bolsjevikernas led, den primära frågan för varje diktatur, och genomförde vissa restriktioner av tryckfriheten. Vid denna tidpunkt var det

ingen som vågade tänka så långt som till ett fullständigt undertryckande av all opposition i pressen.

Folkkommissariernas råd betraktades av Lenin såsom en provisorisk regering i avvaktan på att en konstituerande församling skulle kunna inkallas; det var underordnat det härskande partiet, det vill säga den bolsjevikiska centralkommittén. Statsdepartementen voro anförtrodda åt administratörer, inte åt representativa personer eller politiska ledare. Detta förklarar varför majoriteten bland kommissarierna från första början befunno sig i opposition mot Lenin och Trotskij på den viktiga frågan om maktfördelningen, men också varför Lenin så lätt kunde ignorera denna opposition. Endast under några månader hade folkkommissariernas råd en skugga av makt, men slutet blev att rådet och partiets centralkommitté utövade samma funktioner, och det förra blev ett verktyg för den senare. Under inbördeskriget förlorade de juridiska distinktionerna all mening, och samma män måste, överrumplade av de uppgifter som det kaotiska läget uppställde, ta på sig all ansvarighet och dirigera allting. Den verkliga makten koncentrerades hos en liten grupp inom centralkommittén kallad politiska byrån, med Lenin i medelpunkten. Den bestod av Lenin, Trotskij, Sverdlov och Stalin, men sammansättningen förändrades emellanåt beroende på de inbördes slitningarna i landet. Stalin anförtroddes nationalitetsfrågorna och hade till uppgift att representera regeringen hos de olika nationaliteter som funnos inom landet vid deras kongresser, kommittéer och folkmöten. Han tog emot deputationer och petitioner från letter och ukrainare, judar och tatarer, lappar och basjkirer, och registrerade krav och klagomål som snart drunknade i floden av papper.

Vid den finska socialdemokratiska kongressen i november uppmanade Stalin å regeringens vägnar Helsingfors' arbetare att gripa makten och lovade dem broderligt bistånd av det ryska proletariatet. Rådet följdes två månader senare, men då den utlovade hjälpen inte kom dränktes den finska revolutionen bokstavligen i blod och arbetarrörelsen krossades av den vita terrorn.

Bolsjevikerna hade skapat en förbundsrepublik, men upptäckte att det var omöjligt att hålla den vid liv utan att trampa ner de nationalistiska rörelser som de själva hade stimulerat. Bourgeoisien i Finland och Ukraina och sedermera i andra grannländer vände sig till den tyska imperialismen för att få hjälp mot den revolutionära rörelsen, och Sovjetryssland var tvungen att svara med väpnad intervention. Stalin, som teoretiskt var förespråkare för folkens självbestämningsrätt, blev exekutorn av Sovjetstatens krav att med vapen i hand få tvinga sig på motspänstiga stater.

Nationalitetsfrågan var ett problem om cirkelns kvadratur, som inte kunde lösas utan att teori och praktik råkade i konflikt med varandra. Även jordfrågan löstes genom en taktisk nödfallsutväg som uppsköt svårigheterna i stället för att bemästra dem. Storgodsen avskaffades i princip, utan att kollektiva jordbruk sattes i stället. Bönderna fingo individuellt ta hand om den uppdelade jorden med besittningsrätt som var liktydig med äganderätt. Denna uppdelning av jorden var, liksom avstyckningen från själva statskroppen, diametrala motsatsen till en ekonomisk centralisering som hade varit det naturliga, men varken Lenin eller Trotskij, och ännu mindre Stalin och andra bolsjeviker av lägre rang, insågo faran för framtiden av en sådan politik. Lenin förnekade inte den opportunistiska tendensen i sin jordpolitik som han många gånger under årens lopp hade förändrat. Längre fram erkände han också: "Bönderna ha otvivelaktigt vunnit mera på revolutionen än arbetarklassen." Men 1917 satte han makten före alla principer och köpte med sin jordpolitik böndernas sympati eller åtminstone deras neutralitet.

Den våldsammaste överraskningen för motståndarna och även för många av anhängarna väcktes emellertid av Lenins inre regeringsmetoder. För Lenin var diktaturen ingen tom fras, han var besluten att utöva den genom sitt parti för de fattiga klassernas räkning och fortsätta den även när han inte längre hade dessas förtroende. "Proletariatets diktatur förutsätter våld

mot de exploaterande klasserna", yttrade han, men då han vägrade att låta binda sig av någon lag började han snart bruka våld mot varje opposition, även fredlig och laglig sådan, mot alla ickebolsjevikiska partier, även om de bestodo av arbetare och bönder, och mot social-demokraterna, vilkas program alltjämt accepterades av vissa grupper inom hans eget parti.

Vid valen till den konstituerande församlingen erhöllo bolsjevikerna i genomsnitt en fjärdedel av rösterna men hade majoritet i de båda huvudstäderna, industristäderna, armén på de viktigaste frontavsnitten samt flottan. Mandatfördelningen var emellertid sådan att de bibehöllo sin övervikt på avgörande punkter. Socialrevolutionärerna samlade över hälften av rösterna, som emellertid voro spridda över hela landet, varigenom partiet blev maktlöst. Kadetterna utgjorde på landsbygden det näst största partiet. Mensjevikerna fingo dyrt betala sina misstag och sin kompromisspolitik och höllo ställningen endast i Kaukasien, där de georgiska socialdemokraterna voro osårbara.

Konstituerande församlingen, som så många generationer av revolutionärer hade drömt om, ajournerades efter första sammanträdet på förslag av en matros, utan att ha vågat någon opposition mot regeringens freds- och jordpolitik. Det av Lenin undertecknade upplösnings-dekretet utfärdades nästa dag. Invändningarna från den bolsjevikiska "högern" lämnades utan avseende, och tredje sovjetkongressen godkände automatiskt förfarandet. Ryssland i dess helhet förblev likgiltigt, fastän svaga protester förnummos från socialistiska och liberala kretsar. En parlamentarism efter västeuropeisk modell kunde inte acklimatiseras i detta enorma, efterblivna land, där den aktiva minoriteten, utan parlament, tvang sig på den passiva majoriteten som inte var i stånd att insistera på ett parlament under historiska förhållanden där demokrati över huvud taget inte existerade. Bourgeoisien hade uppskjutit konstituerande församlingen när bolsjevikerna fordrade den, och fordrade den nu när bolsjevikerna under-tryckte den, ett ombyte av roller som understryker anakronismen hos en institution som var ett arv av en i andra länder hemmahörande borgerlig revolutionär tradition, men försvarslös inför det "speciellt ryska" hemmasystemets *faits accomplis*.

2.

Lenin hade ofta uppställt dilemmat: en hederlig demokratisk fred eller ett revolutionärt krig. Bolsjevikerna,, som alla hade klart för sig att de måste försvara sitt land under en socialistisk regim, förstodo med en sådan fred ett slut på fientligheterna utan annexioner och skadestånd och med självbestämningsrätt för folken. Den tyska imperialismen åberopade denna rätt när den tog sig för att understödja kontrarevolutioner i Finland, Polen och Ukraina. De allierades vägran att samtycka till ett vapenstillestånd såsom förberedelse till en fred utan segrare och besegrare tvang Ryssland att välja mellan ett hopplöst revolutionskrig och en sådan separat-fred som förhånades av den oförsonliga bolsjevismen.

Omöjligheten att försona revolution och imperialism visade sig redan vid det första samman-trädet i Brest-Litovsk. Bolsjevikerna, som klängde sig fast vid hoppet om en förestående social revolution i västern, särskilt i Tyskland, försökte vinna tid och fördubblade sina hän-vändelser till det internationella proletariatet. Tyskarnas ultimatum stoppade dessa manövrer; bolsjevikerna måste kapitulera för att få en respit, om de inte ville utsätta landet för en invasion som skulle vara detsamma som en katastrof.

Lenin var den förste som insåg att detta var ett val mellan liv och död. Då faran närmade sig tvekade han inte att göra ett frontanfall mot partiets krigiska romantiker och föreslog resolut att man skulle acceptera en "skamlig" fred. Den socialistiska republiken behövde andrum, sade han, och revolutionen i Tyskland kunde låta vänta på sig. Men partiet mindes, och ville nu förverkliga Lenins egna ord om ett krig för revolutionen. Mot honom uppträdde vänsterkommunisterna, som ville avbryta förhandlingarna och hellre förgås i en kamp på liv och död än kompromissa med fienden. Bland dessa voro de mest energiska och aktiva inom

partiet: Bucharin, Pjatakov, Preobratjenskij, Radek, Joffe, Krestinskij, Djertjinskij, Pokrovskij, Ossinskij, Sapronov, Kollontaj med flera, vilka i sovjeterna understöddes av socialrevolutionärernas vänsterflygel. Omedvetet gjorde sig dessa nyjakobiner skyldiga till samma politiska misstag som girondisterna, vilket fördömts först av Marat, sedan av Robespierre. Inom partiets centralkommitté kunde Lenin med säkerhet räkna på endast Sverdlov, Stalin, Sokolnikov och Smilga, medan Zinovjev och Kamenev i egenskap av ”oktoberdesertörer” snarast voro kompromitterande bundsförvanter. Trotskij intog en mellanståndpunkt som bestod i att man skulle upphöra att strida men inte underteckna någon fred, och för ögonblicket förhala Brestförhandlingarna för att visa världen hur långt ifrån varandra parterna stodo, och uppmuntra den revolutionära rörelsen inom centralmakterna.

Stalin följde försiktigtvis Lenin. Men på vilket sätt? Enligt Trotskij hade han ingen bestämd åsikt, utan vände kappan efter vinden, manövrerade och intrigerade och understödde både Lenin och Trotskij, för att stå på god fot åt båda hållen så länge utgången var oviss. ”Stalin tog ingen aktiv del”, skriver Trotskij. ”Ingen fäste sig nämnvärt vid hans tveksamhet. Min huvudsynpunkt, nämligen att vi skulle göra vår ställning till fredsfrågan så begriplig som möjlig för världsproletariatet, var emellertid en bisak för honom. Han var intresserad för ‘fred i ett enda land’, liksom han längre fram var intresserad för ‘socialism i ett enda land’. I den avgörande voteringen följde han Lenin.”

Fastän Stalin inte uppträdde i den offentliga diskussionen, deltog han i de hemliga förhandlingarna inom partiets centralkommitté som redan nu var republikens verkliga regering. Kommitténs protokoll visa att han hade en mera deciderad ståndpunkt än Trotskij vill medge, även om han inte kunde höja sig till Lenins motiv. Stalins första inlägg i diskussionen refereras av sekreteraren Helen Stassova på följande sätt:

> Kamrat Stalin ansåg att vi skulle gå imperialisternas ärenden om vi antoge parollen om ett revolutionens krig. Kamrat Trotskijs ståndpunkt är ingen ståndpunkt alls. Det existerar ingen revolutionär rörelse i Västeuropa, endast en potentiell sådan, och den kunna vi inte bygga på. Om tyskarna gå till offensiv kommer kontrarevolutionen hos oss att stärkas. Tyskarna kunna anfalla, och de ha Kornilovs trupper och gardena på sin sida. I oktober talade vi om ett heligt krig, emedan man sade oss att blotta ordet fred skulle bli signalen till en revolution i väster. Men detta var ett misstag. Införandet av socialistiska reformer hos oss kommer att framkalla revolution i väster, men det tar tid. Genom att följa kamrat Trotskijs politik skapa vi de sämsta möjliga betingelser för rörelsen i väster, och talaren tillstyrkte därför antagandet av kamrat Lenins förslag.

Trotskijs kompromissförslag, ”fientligheternas avblåsande och demobilisering men intet undertecknande av något fredsfördrag”, antogs av centralkommittén med nio röster mot sju. Lenin gav sig emellertid inte. Över hundra sovjeter som tillfrågades uttalade sig för ett avbrytande av Brestförhandlingarna, och endast två sovjeter av någon betydelse voro för fred. Ännu en gång beslöt centralkommittén med sju röster mot sex att följa Trotskij. Men i detta ögonblick kom nyheten om den tyska offensiven. *Radan* i Kijev hade i självbestämningsrättens namn gjort upp med centralmakterna, och de ukrainska nationalisterna förenade sig öppet med invasionsarméerna. Längre norrut intogs Dvinsk och hotades Petrograd; den gamla ryska armén förklarade sig urståndsatt att strida, och den nya existerade ännu inte.

Alla tänkbara fel hade begåtts, och Trotskij började vackla och närma sig Lenins ståndpunkt. Han föreslog emellertid att man först skulle begära att få höra tyskarnas villkor. Stalin svarade: ”Efter fem minuters trumeld komma vi inte att ha en enda soldat kvar i första linjen. Denna oreda måste få ett slut. Jag delar inte Trotskijs mening. Med prat komma vi inte långt. Vi måste nu betrakta situationen i dess helhet, och förklara att vi gå med på återupptagande av förhandlingarna.” Vid omröstningen vann Lenin med sju röster mot fem. Trotskij, som dock inte var helt övertygad, röstade med Lenin för att det inte skulle bli en ohjälplig spricka i partiet.

Den inre partikrisen steg emellertid till en paroxysm. Trotskij avgick ur folkkommissariernas råd, och Lenin hotade att lämna centralkommittén. ”Vi gör partiet till en dynghög”, snyftade Bucharin i Trotskijs armar. Vid nästa möte med centralkommittén försökte Stalin försona extremisterna. ”Vi kunna ju börja förhandlingar utan att underteckna”, sade han. Men Lenin stod fast. ”Stalin har fel om han tror att vi kunna låta bli att underteckna. Vi måste underteckna de villkor som framläggas. Om vi inte underteckna betyder det sovjetmaktens dödsdom inom tre veckor. Dessa villkor påverka inte sovjetmakten. Jag hyser inte en skymt av tvivel. Jag framlägger inte ett ultimatum för att sedan springa min väg. Jag vill inte veta av något mera revolutionärt prat. Tyska revolutionen är inte mogen. Den kommer att ta månader. Villkoren måste accepteras.” Lenin fick med sju röster mot fyra – fyra avstodo, däribland Trotskij – majoritet för underkastelse inför de imperialistiska fredsvillkoren.

Bucharin och Bubnov och ytterligare två ledamöter av kommittén avgingo omedelbart. Sex folkkommissarier, däribland Pjatakov och Uriskij, följde Trotskijs exempel och lämnade kommissariernas råd. Stalin som tydligen kände sig osäker inför bristen på ledare, gjorde erkännansvärda ansträngningar, i ordalag som för att vara av honom voro ovanligt vänliga, att försona de tvistande. Trotskij gjorde sitt bästa för att bevara enigheten.

Den sjunde bolsjevikkongressen sammanträdde i mars för att ratificera den ”skamliga” freden. Den representerade enligt Sverdlovs beräkning ett parti på 300,000 medlemmar; en fjärdedel hade på mindre än ett halvår utträtt i fruktan för regimens motsedda fall. Kongressens majoritet anslöt sig till Lenin och gjorde föga rättvisa åt Trotskij, vare sig för den betydande roll han spelat i Brest eller för hans osjälviska medlingsförsök i centralkommittén. Den djupt besvikne Trotskij lämnade alla sina funktioner i partiet och sovjeterna. Riazanov, och snart därefter Kollontaj, utgingo ur partiet. Men inbördeskriget skulle snart komma att förena alla revolutionärer till försvar för det socialistiska ”fosterlandet i fara”. En ny orostid började för Ryssland. 1919 blev ett dystert år för detta land som på nytt utlämnades åt eld och blod.

3.

Medan tyskarna voro sysselsatta med att, utöver Finland och Polen, ockupera först Estland, Lettland och Litauen, sedan Ukraina, och Krim och slutligen Georgien, dit de kallats av den mensjevikiska regeringen för att hjälpa den mot en turkisk invasion, bröt inbördeskriget ut i många former. Komplotter, förräderi och myteri följde. Den offentliga verksamheten saboterades, och administrativ och teknisk personal strejkade. De rörliga kosackbanden oroade överallt. De finska kontrarevolutionärerna hotade med stöd av tyska trupper Petrograd. Engelska och franska styrkor ockuperade längre fram Archangelsk och Murmankusten. Vid mellersta Volga hade hemvändande tjeckoslovakiska krigsfångar rest sig. Vid nedre Volga närmade sig Krasnovs kosacker Tsaritsin. De första frivilliga till Denikins blivande armé började samlas söder om Kaspiska havet; vita trupper från Persien under engelska officerare hotade Baku som befann sig i de rödas händer. På den rumänska fronten översvämmades Bessarabien. I Fjärran östern landsatte japanerna trupper i Vladivostok och skulle ha ryckt fram längs transsibiriska järnvägen, om inte Förenta staterna hade protesterat. Nu inskränkte de sig till att återställa ”ordningen” i det asiatiska Ryssland, som härjades av allehanda banditskaror. De allierades blockad väntades bli följd av en militär intervention, och deras agenter, missioner, ambassader och fiktiva konsulat stimulerade på olika sätt upplösningsprocessen.

På landsbygden opererade friskaror av olika färger. Bönderna gömde undan sin spannmål, vägrade att ta emot det värdelösa myntet och återgingo till byteshandel. Inflationen nådde astronomiska tal. De lokala sovjeterna tillgrepo i sin nöd extra boskattningar, rekvisitioner och godtyckliga konfiskationer. I de utsvultna städerna föll den industriella produktionen nästan till noll, varuutbytet upphörde och knappheten på förnödenheter framtvang drastiska

ransoneringsåtgärder. ”Arbetarkontrollen” över fabrikerna befanns otillräcklig, och kommunisterna beslöto att nationalisera dem med våld för att hålla driften i gång, på begäran ibland av ägarna, ibland av arbetarna. Mensjevikerna anställde strejker, socialrevolutionärerna väckte terrorismen till nytt liv, anarkisterna bildade ”svarta garden” fyllda av ”vita”, och kontrarevolutionärerna organiserade sig i ”patriotiska” ligor. I detta obeskrivliga kaos måste det med sådana förhoppningar motsedda ”uppbyggandet av socialismen” träda i bakgrunden för nödvändigheten att försvara revolutionen.

I maj blevo de oppositionstidningar som fordrade väpnad utländsk intervention förbjudna, och tryckfrihetens korta period var slut. I juni blevo de ”antisovjetska” partierna uteslutna ur sovjeterna, och sovjetmonopolet på politiken tog sin början. Volodarskij mördades i Petrograd av högersocialrevolutionärer, och fickan tog gisslan. Dess repressalier voro emellertid än så länge moderata, medan de vita genom sina massarkebuseringar och hängningar sådde ett outplånligt hat, som skulle ha svåra följder för dem själva. Den röda terrorn hade ännu inte hunnit fatt den vita terrorn. Men en skoningslös kamp började i byarna; expeditioner av arbetare Bingo ut för att, som det hette, beslagta bröd hos *kulakerna*, men i själva verket hos alla bönderna, vilket ledde till blodiga fejder. Industriorterna måste till varje pris få livsmedel. Kommittéer av ”fattiga bönder” bildades på Lenins initiativ som skulle bryta motståndet hos dem som vägrade att utlämna spannmål, rekvirera boskap och konfiskera överflödet. Nöden hade ingen lag. Det var inte det ”socialistiska experimentet” som var det viktiga, utan lindrandet av hungersnöden.

Stalin begav sig till Tsaritsin, där Vorosjilov hade kommandot, i spetsen för ett detachement röda soldater utrustade med två pansarvagnar, för att dirigera livsmedelsanskaffningen i södern. De flesta bolsjevikledarna voro mobiliserade på ”livsmedelsfronten”, såvida de inte voro kommissarier i armén. I varje fall började alla fronterna förenas till en enda, och var och en måste ta på sig uppgifter och ansvar av de mest skiftande slag. Djertjinskij, Pjatakov, Smilga, Sokolnikov, Ivan och Vladimir Smirnov samt före detta arbetare sådana som Serebriakov, Sljapnikov och Vorosjilov gingo till armén, antingen som kommissarier eller som improviserade generaler. Även Stalin kom av en slump in på den militära banan. Han fann Tsaritsin i en obeskrivlig oordning och upptäckte att han inte kunde utföra sin uppgift utan påtryckning på militärkommandot, tionde arméns högkvarter.

Det finns ingenting bevarat om Stalin i de militära arbetena eller memoarerna från ryska inbördeskriget. I tio års tid var det ingen kommunistisk författare som ansåg det lönt att nämna honom. Trotskijs namn är för vänner och fiender i hela världen förbundet med revolutionens segrar, men Stalins andel upptäcktes inte förrän 1929. Stalins anseende som militär vägde tydligen inte vidare tungt, men däremot finns det vittnesmål om hans organisationsförmåga, diktatoriska metoder och böjelse för intriger, och under inbördeskriget grundlades en personlig antagonism som snart skulle få en bestämmande inverkan på republikens öde.

Trotskij erkände Lenins överlägsenhet, och den senare i sin tur uppskattade Trotskij till hans fulla värde. Gorkij har refererat ett yttrande som Lenin fällde om Trotskij i ett privat samtal. ”Visa mig någon annan”, sade han, ”som är i stånd att på ett års tid organisera en nästan mönstergill armé och dessutom vinna sympati hos yrkesmilitärerna. Vi ha den mannen. Vi ha allting. Ni kommer att få se underverk.” Detta hindrade inte att meningsskiljaktigheter förekommo, av samma enkla skäl som kom Bonaparte att säga: ”Hellre en dålig general än två goda.” Men under dessa mörka år gav samförståndet och den ömsesidiga uppskattningen hos de två främsta ledarna, som biträddes av en Sverdlov för administrationen, en Djertjinskij för polisen, en Rakovskij för krig och diplomati i Ukraina och många andra, åt den revolutionära regeringen en auktoritet, som *mutatis mutandis* endast kan jämföras med Robespierres och Saint-Justs. Andra tider, andra män, andra historiska och sociala förhållanden – men likheterna äro tillräckliga för att man skall kunna tillåta sig att dra parallellen.

Stalin var ännu inte en av de mera framträdande personligheterna och var fortfarande okänd i landet och inom partiet, men inte desto mindre måste han räknas till dessa hårdhamrade revolutionärer som stodo till förfogande för de mest oväntade uppdrag. Teoretiskt var han underordnad Trotskij i dennes egenskap av krigsminister och ordförande i revolutionära krigsrådet, men han hade såsom medlem i centralkommittén direkt kontakt med Lenin, och centralkommittén var nu den högsta myndigheten i riket, sedan folkkommissariernas råd i och med socialrevolutionärernas separation hade upphört att existera även som en nominell regering.

På femte sovjetkongressen i början av juli 1918 gingo socialrevolutionärernas vänstra flygel, ”dessa hysteriska galningar”, till anfall mot kommunistpartiet. De sökte återuppliva kriget med Tyskland genom att mörda ambassadören Mirbach, och störta folkkommissariernas råd genom att bombardera Kreml. Revolten kuvades på tjugufyra timmar, och detta var början till slutet för vänstersocialrevolutionärerna: en del blevo skjutna, andra fängslades, och partiet krossades. Anarkisterna som blivit hårt åtgångna redan i april, skulle snart möta samma öde. Samtidigt anställde socialrevolutionärernas yttersta höger i samarbete med de vita under Savinkov och på initiativ av de franska diplomatiska agenterna den första stora massakern på civilbefolkningen i och med revolten i Jaroslavl, som förstörde en av det gamla Rysslands vackraste städer. Terror föder terror. I skuggan av denna tragedi och till ackompanjemang av kanonad och bombexplosioner beslöt sovjetkongressen på förslag av Sverdlov att antaga en konstitution för De förenade sovjetrepublikerna, som blev en kodifiering av den existerande ordningen utan någon föregående *déclaration des droits* av det arbetande folket. I denna högtidliga akt säges ingenting om diktatur genom ett enskilt parti eller om ett kommunistiskt maktmonopol. Men omständigheternas makt gjorde att den offentliga makten koncentrerades i händerna på det för ögonblicket segrande partiet.

Nyheterna från fronten voro emellertid inte uppmuntrande.

Vid Volga gjorde sig överbefälhavaren Murajev skyldig till förräderi och begick därefter självmord. Vid Tsaritsin visade sig Vorosjilov inte vuxen sin uppgift, och kosackerna genombröto den röda linjen. Sovjetarmen som hade en ofantlig front att bevaka, var illa född, illa klädd och illa ledd och befann sig överallt på reträtt. Kommunistiska partiet uppbådade alla sina användbara krafter och samlade sina sista resurser. Stalin skyndade till fronten.

Stalin hyste en märkbar ovilja för alla yrkesmilitärer. Som exempel kan anföras ett telegram där det heter: ”Våra specialister sakna de psykologiska förutsättningarna för ett avgörande krig mot kontrarevolutionen.” En stor del av partiet delade denna fördom. Särskilt vänster-kommunisterna rekommenderade gerillakrig, val av officerare samt federalism och improvisation i militära angelägenheter och förebrådde Trotskij för hans centraliserade metoder, stränga disciplin och användande av specialister i armén. Denna opposition hade sin stödjepunkt i Vorosjilovs högkvarter i Tsaritsin, och uppmuntrades i hemlighet av Stalin.

Om Trotskij emellertid var i stånd att bygga den röda armén på utskrivning i stället för på frivillighet, höja dess styrka från etthundratusen först till en, sedan till två och tre millioner samt bilda sexton arméer på en front av åtta tusen kilometers längd, så var det emedan han införlivade de dugliga elementen i den gamla armén med den nya, använde yrkesmilitär under övervakning av revolutionskommissarier, avskaffade soldatråden och valen av officerare och införde en sträng disciplin under ett enhetligt kommando.

Vorosjilov erkänner att tionde arméns centrum gav en beklaglig bild av oreda och oduglighet när Stalin anlände. Dennes närvaro märktes snart både vid fronten och bakom densamma. Stalin visade en ”kolossal energi” och rensade kommissariatet, administrationen och staben. Särskilt i själva staden hade han stor framgång. Han organiserade en lokal tjeka och införde en hänsynslös undertryckningspolitik. Vorosjilov citerar belåtet ett vitt vittne Nossovitj som

skriver: ”Det är inte mer än rättvist att konstatera att hans energi är en källa till avund för alla tidigare administratörer, och hans förmåga att anpassa sig själv efter uppgiften och omständigheterna kan utgöra ett exempel för många andra.” Atmosfären i Tsaritsin förändrades. ”*Tjekan* arbetar för full fart”, varenda dag upptäcktes en ny komplott, och fängelserna voro överfyllda. En ingenjör och hans båda söner som hade kommit från Moskva, häktades för konspiration. ”Stalins beslut var kort och gott: ‘Skjut dem!’ ” Stalin darrade inte på manschetten.

Under denna minnesvärda julimånad, då sovjets dagar tycktes vara räknade, avrättade kommunisterna i Ural under Bjeloborodov den fallne tsaren och hans familj inför hotet av de annalkande tjeckoslovakerna. En vänsterkommunistisk arbetare Mjasnikov dödade storfursten Mikael. I augusti, då Simbirsk och Kazan hade fallit, begav sig Trotskij personligen till mellersta Volga där revolutionens öde låg i vågskålen, och bosatte sig i det legendariska pansartåget med vilket han under två års tid skyndade från d6n ena farliga punkten av fronten till den andra.

I slutet av augusti inträdde inbördeskriget i sitt mest akuta skede. Ett attentatsförsök gjordes mot Lenin, och Uritskij blev mördad i Petrograd; det var högersocialrevolutionärernas hemliga organisation som var i verksamhet. Trotskij som var på väg till Moskva hade turen att undgå terroristernas bomber och kulor. Denna gång ingrep *tjekan* som en blixt. Den röda terrorn blev fullt öppen, och undantagstillstånd infördes. Femhundra kontrarevolutionärer skötos i Petrograd, lika många i Kronstadt, ett hundratal i Moskva och ett okänt antal i landsorten. Ryska revolutionen hade sina ”septembermassakrer”. Omänskligheter från ena sidan besvarades med liknande från den andra. Tidningarna publicerade listor på personer som tagits som gisslan och meddelade om massarresteringar. Det finns ingen statistik på antalet offer. Alla spår av demokrati utplånades. Vid fronten skötos kommunister som visade rädsla. Efter några dagar återtog femte armén under Ivan Smirnov Kazan och första armén under Tuchajevskij Simbirsk. De röda gerillabanden i Ural under arbetaren Blücher lyckades i Perm förena sig med tredje armén efter att ha marscherat 1,500 kilometer och i femtio dagar utkämpat blodiga strider.

Trotskij hade även annat att tänka på än kampen om Kazan. Högkvarterat i Tsaritsin vållade honom bekymmer på grund av sin envisa opposition, sina flagranta disciplinbrott och sin obstruktion av armékommandots planer. I början på oktober måste Trotskij telegrafera till Lenin:

> Jag kräver bestämt Stalins återkallande. Det går dåligt på Tsaritsinfronten trots de mer än tillräckliga styrkorna. Vorosjilov kan kommendera ett regemente, men inte en armé på 50,000 man ... Så länge Stalin ... stannar i Tsaritsin äro hans rättigheter enligt revolutionära krigsrådets reglemente begränsade till sådant som tillkommer en medlem av tionde arméns revolutionära krigsråd. Vi ha endast en kort tid på oss för offensiv innan hösten gör vägarna oframkomliga; vare sig till häst eller fots. Utan samarbete med Tsaritsin är ingen allvarlig aktion möjlig. Det finns ingen tid att spilla på diplomatiska förhandlingar. Tsaritsin måste antingen böja sig eller gå under. Vi ha en kolossal övervikt i styrka, men det råder fullständig anarki i toppen. Jag kan stoppa den på tjugufyra timmar, om jag får ett fast och definitivt stöd. I alla händelser är detta den enda utväg jag kan rekommendera.

Stalin återkallades omedelbart till Moskva, och Lenin var hänsynsfull nog att sända Sverdlov för att hämta honom med ett extratåg. Trotskij mötte dem på väg till Tsaritsin, och några ord växlades mellan Trotskij och Stalin. ”Är det sant att ni tänker kasta ut dem?” frågade den senare resignerat på tal om ”oppositionen” i Tsaritsin. Undergivenheten var emellertid endast skenbar. Stalin begravde sitt agg och bidade tiden.

Vorosjilov avlägsnades till Ukraina men fortsatte även där sina intriger, alltjämt med hemligt stöd från Stalin. Trotskij skickade in det ena klagomålet efter det andra, och efter att ha tvekat

några månader beslöt sig Lenin äntligen att telegrafera till Vorosjilov: ”Det är absolut nödvändigt att all agitation ögonblickligen stoppas, och att arbetet lägges på en militär basis ... Disciplinen måste vara militärisk.” Politiska byrån tillhöll också Vorosjilov att göra sin plikt och bemyndigade Trotskij och Rakovskij att vidta energiska åtgärder för att återfå den ammunition som Vorosjilov lagt sig till med på ett olagligt sätt.

Trotskij hade alltså till slut genom sin envishet omintetgjort Stalins inflytande och likviderat ”tsaritsinismen”. Men till vilket pris? I sina memoarer, som utgöra en viktigare källa för kunskaper om Stalins än om författarens eget liv, erkänner Trotskij att han stötte sig med och sårade många människor under den oroliga tid han förde överkommandot. ”Men i den stora kamp vi voro invecklade i”, skriver han, ”voro insatserna för stora för att man skulle tillåta några sidoinflytanden.” Det råder intet tvivel om att Trotskij var inspirerad av intresset för den gemensamma saken. Men i denna svåra tid av inre söndringar kom han ständigt i konflikt med sådana som voro missnöjda och nervösa. När Lenin i stridens hetta hade sårat någon kamrat var han alltid angelägen att efter segern lindra svedan och försona sig med de slagna. Trotskij gjorde sig inte besvär därmed, och samlade följaktligen fiender på hög. Det var en svaghet hos en politiker.

Stalin samlade å andra sidan omkring sig en grupp av missnöjda och ärelystna karriärister, och enligt Trotskijs uppgift ledde han rent av intrigerna mot Lenin, då denne fick skulden för alla misslyckanden vid fronten. Stalin var emellertid inte bara den intrigör som många menade. Hans brister kompletterades av vissa förtjänster, om också i begränsad omfattning. Hans brutala polismetoder, hans beräknande slughet i personliga förhållanden tillsammans med en viss läggning för en politik från den ena dagen till den andra tillförsäkrade honom en viktig plats i de trängre partikretsarna i skuggan av män som voro oersättliga. Dessa sekundära egenskaper skulle under gynnsamma förhållanden i övrigt komma att befordra hans upphöjelse.

Ett brev från Lenin till Trotskij visar hur förträffligt Stalin lyckades överlista andra utan att själv ge hugg på sig. Efter återkallandet från Tsaritsin gav han sig sken av att vilja komma till samförstånd och gjorde framställning att få visa vad han dugde till på en annan del av fronten. Lenin skrev:

> Stalin är angelägen att få arbeta på södra fronten ... Han hoppas få tillfälle att i praktiken visa riktigheten av sin uppfattning ... Samtidigt som jag underrättar er, Leon Davidovitj, om dessa Stalins meddelanden, anhåller jag att ni måtte ta dem under övervägande, och svara först huruvida ni är villig att tala personligen med Stalin om dessa angelägenheter – han har nämligen föreslagit att få besöka er – och för det andra om ni tror det vara möjligt att undanröja friktionsanledningarna genom en positiv uppgörelse och arrangera det samarbete som Stalin önskar så mycket. För min del anser jag det ofrånkomligt att man gör alla ansträngningar för att få en sådan överenskommelse med Stalin.

Trotskij som i verkligheten inte var alls så omedgörlig som hans bittra memoarer tyckas tyda på, gav ett gynnsamt svar, och Stalin utnämndes till medlem av revolutionära krigsrådet på södra fronten. Där fortsatte han med föga framgång sina intriger, men var betydligt mera på sin vakt än förut.

4.

Stalins utnämning sammanföll med världshistoriska tilldragelser. På revolutionens första årsdag hade Europas militära och politiska karta totalt förändrats. Centralmakterna hade brutit samman på västfronten och Balkan, myteri hade uppstått i tyska flottan, revolution rasade i Bulgarien, Österrike-Ungern och Tyskland, och förberedelser för en allmän fred hade träffats.

Förenta staternas ekonomiska och militära intervention hade satt de allierade i stånd att vinna i slutomgången. Katastrofen påskyndades av det bolsjevikiska giftet som spreds i centralmakternas arméer, för vilken uppgift sovjets nyutnämnda ambassadör i Berlin, Joffe, arbetade i tysthet.

Denna oro var visserligen inte densamma som den världsrevolution Lenin hoppats på, men han betraktade den som första steget mot en ”oktober” med två kontinenter som skådeplats. Dröjsmålet med förhoppningarnas uppfyllelse hade gjort honom försiktig, utan att helt och hållet krossa hoppet om en revolutionär världsbrand. ”Världsproletariatet är oss hack i häl”, yttrade han vid de första tecknen till revolt i de krigförande länderna. ”Det finns bara en utväg ur detta krig, nämligen revolutionen”, förklarade han vid ett annat tillfälle, och en tredje gång underströk han: ”Det är bara bönderna och arbetarna i alla länder som komma att göra fred.” Det första mullrandet från den tyska revolutionen fick honom att säga: ”Krisen i Tyskland har börjat; den kommer ovillkorligen att resultera i att proletariatet griper makten.” Han var så uppfylld av tanken på den ryska revolutionens utveckling, att han ansåg denna vara den enda utsikt som öppnade sig för världen. ”Världshistorien i dessa dagar skyndar alltmer mot en arbetarnas världsrevolution.”

Emellertid var Lenin samtidigt bekymrad över de allierades seger, vari han såg ett obestämt hot att västmakterna skulle ingripa på de vitas sida i ryska inbördeskriget. ”Vi ha aldrig stått närmare en världsomfattande proletärrevolution, men ha själva heller aldrig varit i en större fara.” Dock fanns det större anledning till hopp än till fruktan. Vid sjätte sovjetkongressen i november yttrade han: ”En hel rad länder ha antänts av lågorna från arbetarnas revolution. Våra förväntningar ha uppfyllts, våra offer ha inte varit förgäves.”

Trotskij uttryckte sig i liknande ordalag. ”Historien utvecklas, måhända mot vår vilja, efter de linjer vi ha utstakat ... Slutet kommer att bli sådant vi förutsett det ... ett störtande av kapitalismens och imperialismens gudar ... Sovjetryssland är endast förtruppen för den tyska och europeiska revolutionen.” Stalin vågade inte vid denna tid göra några offentliga uttalanden i sådana ämnen.

Det revolutionära Rysslands ledare ansågo att den tyska revolutionen var viktigare än den ryska för mänsklighetens framtid. I socialismens intresse förklarade de sig beredda att offra revolutionen i det mest efterblivna landet till förmån för revolutionen i det mest framåtskridna. I teorien ansåg Lenin att man i nödfall ”fick riskera nederlag och rent av sovjetmakten” för att rädda den tyska revolutionen. I praktiken inträdde aldrig detta alternativ. Tyskland genomförde endast en ytlig politisk revolution, och Sovjetrepubliken hade händerna fulla med uppgiften att klara sitt eget skinn.

Inbördeskriget hade nämligen i och med världskrigets upphörande antagit större proportioner. Tack vare de tyska arméernas reträtt, blev det möjligt för de röda att skyndsamt ockupera Östersjöprovinserna och Litauen, som förvandlades till små sovjetstater. I Ukraina, där ett femtontal regeringar efterträdde varandra under fyra års tid, fingo de slåss med hetmanen Skoropadskijs reaktionära trupper, Petljuras nationalistiska insurgenter, Machnos anarkistiska bönder samt alla möjliga gerillaband och landsvägsrövare. I öster trängde de in i Ural, upplöste den konstituerande församlingen i Samara och socialrevolutionärernas styrelse i Ufa, men måste retirera för Koltjaks vita armé och diktaturen i Omsk, som beskyddades av de allierade. De rödas isolerade gerillahand i Sibirien kämpade förtvivlat mot allehanda generaler och atamaner, som på dessa väldiga områden utövade en otyglad terror.

Sovjeternas verkställande utskott hade förklarat republiken i belägringstillstånd. För att få en enhetlig ledning från regeringens sida av den röda armén bildades i november ett arbetarnas och böndernas försvarsråd med Lenin som ordförande och Trotskij som verkställande ledamot. Statens och partiets skilda organ voro föga anpassade efter den kritiska situationen,

och man sökte avhjälpa bristerna med provisoriska, organisationer. I själva verket sutto samma personer i alla de högre instanserna, och den bolsjevikiska centralkommitténs politiska byrå övertog alltmer ansvaret för diktaturen. Stalin var en av de sex medlemmarna i det nya rådet, vilket visade att Lenin och Trotskij satte värde på hans energi då det gällde militär organisation.

Stalin återvände inte till fronten förrän fem månader efteråt och ägnade mellantiden åt organisationsarbete. Han tillhörde inte teoretikerna inom partiet, men ansåg sig lika användbar som ”praktiker”, för att använda hans eget uttryck. Han skrev ingenting nämnvärt i tidningarna och deltog inte i de omfattande förberedelserna för den tredje internationalen eller var närvarande vid dess öppnande.

Spartakusrörelsens sprängning i Tyskland med de åtföljande morden på Liebknecht och Rosa Luxemburg hade förmörkat utsikterna till en revolution. Men Lenin uppgav varken planerna eller förhoppningarna, och skapandet av en kommunistisk international låg honom varmt om hjärtat. Det var ingen inom partiet som gjorde invändning, när han föreslog att en kongress skulle sammankallas i Moskva. Till kongressen kom endast en partirepresentant, nämligen för det tyska kommunistpartiet, och för övrigt deltagare från de olika nationaliteterna i Ryssland samt flyktingar och emigranter som bara representerade sig själva. Spartakusdelegaten medförde en posthum hälsning från Rosa Luxemburg som kategoriskt avstyrkte bildandet av en ny international i otid. Till denna uppfattning anslöt sig mycket bestämt det tyska kommunistpartiets centralkommitté. Efter mycken tvekan bestämde sig Lenin för att ignorera motståndet, och den kommunistiska internationalen bildades på hans vilja. Han fäste intet avseende vid att begynnelsen var så blygsam. Hans eget parti hade börjat i liten skala, och en tid hade han själv varit den ende medlem därav som visste vad han ville: varför skulle då inte även detta embryo kunna växa ut till en världsomfattande kommunistisk organisation? Medan kongressen pågick proklamerades för övrigt sovjetrepubliker först i Ungern, sedan i Bajern, vilket befäste Lenin i hans illusioner.

Men freden var ingalunda säkrad inom Ryssland. Tvärtom blev inbördeskriget under 1919 allt våldsammare, i och med att Koltjak och Denikin läto sina arméer från olika håll tränga fram mot Moskva, och Judenitj marscherade mot Leningrad. Sovjetrepubliken var avskuren från sina naturtillgångar och vid ett tillfälle rentav reducerat till det gamla storhertigdömet Moskva. Det erfordrades en massresning och en övermänsklig fysisk och moralisk anspänning av alla krafter för att kunna återvinna det förlorade.

Den stora faran av en allvarlig militär intervention från de allierades sida föreföll emellertid något avlägsnare. Härom yttrade Lenin: ”Om vi ha lyckats hålla oss vid liv ett år efter oktoberrevolutionen beror det på att den internationella imperialismen är delad i två grupper som stå emot varandra som vilda djur ... Ingen av dessa grupper har några större styrkor att avvara mot oss.” Och vid ett annat tillfälle: ”De kunde ha krossat oss på några veckor.” På några medarbetares skryt svarade han: ”Ett par hundra tusen man från ententens millionarméer... skulle ha krossat oss militärt.” I själva verket var den utländska interventionen ytterligt sporadisk och ojämn och inskränkt till några landstigningar utan direkt mål. Tjeckoslovakernas *anabasis*, vars deltagare saknade vapen och ammunition, var inte en expedition utan en reträtt i god ordning. Clemenceaus blodtörst hölls i schack av president Wilson och Lloyd George; det dödfödda projektet om en konferens mellan olika ryska regeringar i Prinkipo var symboliskt för hur man vacklade hit och dit. Dessutom var krigströttheten i armén och marinen, vilken särskilt tog sig uttryck på de franska fartygen i Svarta havet, en faktor som talade mot avsändandet av en expedition. Inbördeskriget förblev ett ”inbördeskrig”, och illusionen om en väpnad intervention utifrån var endast till fördel för de röda, som placerade sig i den klassiska positionen som fosterlandets försvarare och utnyttjade till sin fördel vad som fanns kvar av rysk patriotism.

Vid åttonde kongressen med sovjetpartiet, som hädanefter skulle bli den enda politiska organisationen i landet, nedslogs definitivt den militära oppositionen efter hemliga förhandlingar, vars detaljer inte ha blivit bekanta. Stalin vågade inte försvara den och visade sig efter vanligheten inte i talarstolen. Men han lyckades bli invald i kongressens redaktionsutskott såsom representant för majoriteten, vilket visar att han låtsade sig företräda en åsikt som han inte hyste. Det var Stalins speciella lilla taktik. Hans förslag rörande armén, som framlades genom Sokolnikov, antogs enhälligt i Trotskijs frånvaro och med stöd av Lenin.

Även denna kongress uttalade sig på Lenins förslag till förmån för principen om folkens självbestämningsrätt, som bolsjevikerna våldförde i praktiken. Kongressen gjorde vidare en helomvändning i bondefrågan. Bönderna voro förföljda och utplundrade av alla parter, och de röda måtte ha överskridit alla gränser, att döma av Lenins skarpa angrepp på den avskyvärda ”Basji-bazoukpolitiken” mot de medelstora bönderna. Bönderna minskade nu sin sådd och gömde sina reservförråd, och resningar kunde befaras när som helst. Sovjetkommittéernas upprörande maktmissbruk i byarna fördömdes i bestämda ordalag av kongressen. Bönderna skulle behandlas med hänsyn, och koncessioner måste ges om jordbruksproduktionen skulle hållas uppe. Lenin förklarade: ”Vi komma inte att tillåta något våld mot de medelstora bönderna; vi påyrka här inte samma fullständiga expropriation som vi gjorde i fråga om bourgeoisien.”

Trots den konstitution som antagits året förut hade den kommunistiska centralkommittén vid denna tidpunkt kommit att ersätta både folkkommissariernas råd och sovjetexekutivens byrå. Och inte ens denna centralkommitté existerade längre som helhet. Den sammanträdde med allt längre mellanrum. En person hade alltid trådarna i sin hand, Lenin i politiken och Sverdlov i administrationen. Tvärtemot vad Lenin krävt före oktoberrevolutionen voro statens funktionärer inte valda eller ansvariga inför folket, utan bildade en privilegierad samhällsklass. Partiets lokala kommittéer satte sin myndighet över sovjeternas exekutivkommittés, och vad militären och polisen beträffade hade de ingen respekt för någon som helst laglig institution.

Vid valet av den nya centralkommittén förekommo sex namn på *alla* kandidatlistor, nämligen Lenin, Zinovjev, Trotskij, Kamenev, Bucharin och Stalin. Dessa sex utgjorde i realiteten den hemliga styrande gruppen inom partiet och staten, och voro inte ansvariga för någon. Då Sverdlov dog i tyfus var det en oersättlig förlust för en regim, vars främste organisatör han varit. Zinovjev och Kamenev utplånade så småningom minnet av ”oktoberdeserteringen” genom att totalt underkasta sig Lenin, som behövde lydiga verktyg för smärre uppgifter. Bucharin hade anseende som teoretiker och var relativt öppenhjärtig och vänlig och behaglig att samarbeta med. Stalin, som alltjämt var okänd i partiet och i landet, odlade personliga förbindelser i den högre byråkratien. Vad slutligen Lenin och Trotskij beträffar var deras ställning som förgrundsfigurer inte föremål för delade meningar.

Av de på alla fronter angripande generalerna var Koltjak den förste som slogs tillbaka. Hans reträtt framkallade oenighet även bland kommunisterna. Skulle han förföljas långt in i Sibirien, eller skulle trupperna förflyttas från östfronten för att möta Denikins hotande frammarsch i söder? Trotskij lutade åt det senare alternativet, vilket, som senare framgick, var olyckligt. Stalin grep tillfället att tillfredsställa sin personliga antagonism; han hade mer än en gång klagat hos Lenin över Trotskij men utan resultat. Trotskijs plan var nu att göra en offensiv genom de av arbetarbefolkning bebodda trakterna kring Charkov och i Donetzbäckenet, som alltså socialt sett voro sympatiskt stämda mot de röda. Sydarméns generalstab, som stöddes av Stalin, ville i stället genomtåga kosackernas bondeområden, där sympatierna voro på de vitas sida. Centralkommittén antog den senare planen, men händelserna visade att Trotskij hade haft rätt. Den illa planlagda attacken på kosackerna, som drev dem i Denikins armar, var enbart till nytta för fienden och rann så småningom ut i sanden. Under tiden

avancerade de vita i Storryssland, intogo Kursk och Ord och närmade sig Tula, som var republikens viktigaste arsenal och belägen endast 220 kilometer från Moskva. Generalstabens, centralkommitténs, Stalins – och i sista hand Lenins – misstag kostade massor av människoliv och krigsmateriel och tillspetsade situationen i söder, i samma ögonblick som faran var som mest överhängande i norr.

Sjunde röda armén, som var försvagad av rymningar och demoraliserad av en lång overksamhet, drog sig tillbaka mot Leningrad, som Lenin ansåg tillspillogivet, och i oktober beslöt att evakuera. Uppgivandet av Leningrad skulle ha varit en oerhörd katastrof. Trotskij skyndade till Moskva för att energiskt opponera sig och fick hjälp av Krestinskij, Zinovjev och denna gång även Stalin. Han ville försvara staden till varje pris, om så behövdes med gatustrider. Lenin böjde sig för hans argument, Trotskijs plan godkändes, och krigskommissarien begav sig till nordvästfronten.

Om någonsin en situation har avhjälpts av en enda man, så var det vid detta tillfälle; det erkännes i alla läger. Petrograd var gripet av panik, dess fall var tillkännagivet i hela Europa, de vita stodo så att säga framför portarna. Trotskij var själen i motståndet. Han ingav den förtvivlade befolkningen nytt mod, stärkte för varje dag försvarets självförtroende och initiativkraft och elektriserade arbetarmassorna i deras entusiasm för det enda revolutionära partiet. Fjorton dar efteråt var Judenitj definitivt tillbakaslagen, men segern hade krävt många offer.

Politiska byrån förlänade Trotskij Röda fanans orden. Återupplivandet av ordensväsendet i armén, som stod i så bestämd strid mot den kommunistiska ideologien, kunde försvaras som en tillfällig åtgärd för att stimulera soldaterna, som i de flesta fall voro olärda bönder, men systemet utvidgades och konsoliderades genom att det blev vanligt att dekorera befälhavarna. Ursprungligen var det ingen som tänkte på att inrätta en civil orden, men det första steget ledde till ett andra och ett tredje. Trotskij hade varken den principfasthet eller den politiska intuition som krävdes för att kunna föregå med gott exempel och begränsa missbruket. Revolutionens röda fana förnekades hädanefter allt oftare genom detta hemfallande åt gamla dåliga seder.

Vid samma tillfälle föreslog Kamenev att man skulle dekorera Stalin. Kalinin frågade förvånat: ”Varför det? Jag kan inte förstå varför Stalin ska ha medalj.” Bucharin svarade: ”Förstår du inte det? Det är Lenins påhitt. Stalin kan inte leva om han inte får allt som någon annan har. Annars kommer han aldrig att förlåta oss.” Lenin hade upptäckt Stalins avundsjuka och sökte nu undvika allt som kunde öka hans animositet mot Trotskij. När dekorationerna utdelades var Stalin klok nog att hålla sig borta, och ingen begrep varför hans namn över huvud taget nämndes.

Följande år, sedan även Denikin på sydfronten var slagen, var Stalin sysselsatt i det polska kriget. Den förutvarande ledaren för de polska *bojowci*-expropriatörerna, Pilsudski, tvang på sommaren den uttröttade röda armén att ånyo gripa till vapen, då han lät en polsk armé intåga i Ukraina så långt fram som till Kijev. Genom en ödets ironi befann sig Stalin, som var virtuos på ”expropriationer”, i den retirerande röda arméns högkvarter. Men motgångarna framkallade ett våldsamt utbrott av stridslystnad i Ryssland. Efter att ha fått förstärkningar började sydvästarmén hålla stånd, bladet vände sig, polackerna måste utrymma Kijev och dra sig tillbaka fortare än de kommit: över sexhundra kilometer på fem veckor. Denna plötsliga förändring i läget framkallade en skarp politisk och strategisk konflikt mellan de kommunistiska ledarna. Trotskij och Radek förordade bestämt att man skulle sluta fred. Men majoriteten, inklusive Lenin och Stalin, ville utnyttja framgången till det yttersta, fortsätta offensiven, erövra Warszawa och på sitt speciella sätt tillämpa folkens självbestämningsrätt i Polen genom att hjälpa de polska kommunisterna att upprätta en sovjetrepublik. Följden blev bara den att man stimulerade polackernas nationella enighet i stället för deras klassmotsättningar.

Centralkommittén hade anslutit sig till Lenin, men händelsernas utveckling visade att han hade haft fel. De rödas frammarsch började som ett stort äventyr och slutade i ett stort nederlag.

En av orsakerna till katastrofen var, säger Trotskij, den verksamhet som utövades av sydarméns högkvarter, där Stalin var den politiskt ledande. Stalin hade fått befallning att hjälpa nordarmén genom att falla polackerna i flanken, men fördröjde avsiktligt denna aktion för att angripa Lwow och kunna tillskriva sig äran av att ha intagit en stor stad. ”Endast efter upprepade order och hotelser ändrade sydvästra kåren riktningen för sin frammarsch. Men de få dagarnas dröjsmål hade ödesdigra konsekvenser.”

Lenin dröjde inte att erkänna motgången och talade öppet om den vid flera tillfällen. Det var en av hans framstående egenskaper att han kunde medge sina misstag och dra största möjliga lärdomar av dem. Inte heller sparade han på beröm åt Trotskij. Mer än någon annan kände han bristen på dugliga män inom partiet, och han försökte på alla sätt göra rättvisa åt dem som funnos.

Stalin deltog också tillsammans med Frunze i operationerna mot den sista av de stora vita arméerna, den som Wrangel samlat i södern, men sjukdomen förkortade hans militära karriär. Med detta sista fälttåg, som kostade de vita hekatomber av offer, närmade sig det omfattande och blodiga inbördeskriget sitt slut. Ännu förflöt minst ett år innan spillrorna av insurgenterna voro förintade i Ukraina, Sibirien och Turkestan, och innan Kaukasien definitivt var erövrat. Med år 1920 öppnades en ny period för sovjetrepubliken: det fredliga arbetets period.

5.

Stalin uppträdde ur kriget mognad och luttrad. Han hade inte skördat någon ära, men under Lenins ledning hade han förvärvat en viss kännedom om regeringsteknik, en viss grad av empiriskt politiskt kunnande samt självförtroende. Vid fronten hade han lärt sig att ringakta människoliv och mänskliga lidanden. Och han hade hårdnat ytterligare under repressalie-arbetet bakom fronten.

Omkring honom voro stora luckor. Sverdlov, diktaturens mästerorganisatör, Uritskij, Volodarskij, Chudnovskij och andra voro borta; hans kamrater och medtävlare i Kaukasien S. Sjaumjan, kallad ”Kaukasiens Lenin” och P. Djaparidze, hade tillsammans med tjugufyra andra kommissarier avrättats av engelsmännen efter Bakukommunens fall. Bolsjevikernas decimerade kadrer hade till uppgift att skapa en ny värld. Oanade möjligheter syntes öppna sig för de djärva överlevande. Vilken ärelystnad låg och grodde hos Stalin? Av några rader som han senare skrev till minne av Sverdlov framgår att han kände sig underskattad och orättvist hållen i händelsernas bakgrund: ”Det finns bland proletariatets främste sådana som det inte talas om i pressen, kanske därför att de inte äro förtjusta att tala om sig själva, men som inte dess mindre utgöra själva livskällan och äro den revolutionära rörelsens verkliga ledare.” Stalin menar sig själv fastän han talar om Sverdlov.

Detta var tydligen uttryck för en bitterhet som länge legat och grott, men innehöll också en viss sanning. I Sovjetryssland liksom på andra håll är det skribenter och talare som fånga allmänhetens uppmärksamhet utan att alltid förtjäna den. Stalin, som vanligen var tyst i stora församlingar och inte observerades i pressen, förblev okänd utanför en begränsad krets av yrkespolitiker, fastän han delade den effektiva makt som var samlad bakom politiska byråns och centralkommitténs lyckta dörrar. Han hade inte resignerat på sin undanskymda post, men misstänkte inte vad framtiden hade i beredskap för honom; han bidade sin tid med en bondes tålamod och typiska försiktighet.

Under revolutionsdagarna 1917 hade Lenin, som förutsåg möjligheten att han kunde bli mördad, frågat Trotskij: ”Om de vita döda oss två, tror ni att Sverdlov och Bucharin ha för-

mågan att fortsätta?" Han tänkte sig inte Stalin som en eventuell efterträdare, och naturligtvis inte heller "oktoberdesertörerna". I inbördeskrigets tragiska belysning insåg Lenin utan tvivel att Stalin och Tjertjinskij näst efter Sverdlov och Trotskij voro de starkaste karaktärerna. 1919, mellan två kampanjer mot de vita, utnämnde han Stalin till folkkommissarie för arbetar- och bondeinspektionen, en ny kontrollorganisation som lika litet som övriga sovjetinstitutioner hade med "arbetare och bönder" att skaffa, utan endast utgjorde ytterligare en byråkratisk påbyggnad till partimaskineriet. Hur ringa betydelse inspektionen liksom även nationalitetskommissariatet hade, framgår tillräckligt av att den person som skötte båda två tillbragte sin tid vid fronten. Ålen valet av Stalin vid denna tidpunkt var betecknande.

Den diktatoriska makten var annars uppdelad på politiska byrån, revolutionära militärrådet och utomordentliga kommissionen (*tjekan*), alla tre utomkonstitutionella organ. Lenin dirigerade den första, Trotskij den andra och Djertjinskij den tredje. I sista hand låg avgörandet hos politiska byrån, men Trotskij och Djertjinskij hade praktiskt taget obegränsad myndighet på sina respektive områden. Vid ett tillfälle kunde *Pravda* skriva att parollen "all makt till sovjeterna" var ersatt med "all makt till fickan". Landet var överspunnet med ett nät av "tjekor", lokala, departementala, provinsiella och regionala, för att inte tala om de speciella tjekorna för transportväsendet och andra områden. I toppen av denna polispyramid satt centraltjekan, som i teorien var ansvarig för folkkommissariernas råd och i praktiken för politiska byrån. I verkligheten hade tjekan möjlighet att få sina åtgärder praktiskt taget automatiskt godkända, utom i de ytterligt sällsynta fall då Lenin och Trotskij ingrepo på grund av direkta informationer. I och med inställandet av de militära operationerna begränsades den militära kontrollen till lägerplatser och garnisoner, medan tjekan lämnades obeskuren.

Den förtrycksregim som inbördeskriget fram tvungit överlevde de omständigheter som givit den dess historiska berättigande. Fred uppnåddes inte med ens, yrkesrevolutionärerna som ökat i antal, läto inte sin vaksamhet slappna, och krigstillståndet som teoretiskt upphävts fortlevde i andra former till följd av tröghetslagen och emedan det var den mest lätthanterliga styrelsemetoden.

Vita och röda beskyllde varandra ömsesidigt för att ha börjat repressalierna under inbördeskriget och gjort sig skyldiga till de värsta laglösheterna och förföljelserna. Från båda sidor framlades många dubiösa dokument och många våldsamma beskyllningar. Man kan avstå från att undersöka dem i detalj sedan man har konstaterat att det finns tillräckligt mycken sanning i de stora dragen. Grymheterna äro ett faktum, och variationerna äro av mindre vikt. Det viktigaste är känt, innan ännu arkiven ha avslöjat sina hemligheter och vittnena fått frihet att tala. Gisslan som skjutits, fångar som mördats, oskyldiga som massakrerats, byar som bränts, våldtäkt, plundring, hängningar och tortyr voro så vanliga att det inte lönar mödan att verifiera detaljerna.

Det är inte något speciellt ryskt och absolut ingenting som hör ihop med "experiment i socialism" att efter sekler av despotism och okunnighet ett bondebarbari bryter ut, eller att ett krig mellan så kallade civiliserade nationer bringar till ytan en atavistisk grymhet. Sådant är naturligt i ett efterblivet land som Ryssland, om vilket Gorkij skrivit i "Slavarnas revolt":

> Ett folk som ... uppfostrats med knytnävslag, käpp och piska kan inte bli ömsint. Ett folk som nedtrampats av polisen kan i sin tur bli i stånd att trampa på andras kroppar. I ett land där orättvisan så länge triumferat, är det svårt att få människor att från den ena dagen till den andra inse rättvisans makt. Man kan inte vänta rättvisa av folk som aldrig själv känt rättvisa.

Bolsjevismen kunde inte undgås att smittas av mordpsykosen, som vid inbördeskrigets slut hade gripit den med hull och hår. De olyckor den utstått hade snedvridit alla teorier och principer och lett allt praktiskt handlande in på nya vägar. Detta var bolsjevismens olycka snarare än dess fel. Det är en anmärkningsvärd skillnad mellan den konservativa bolsjevismen

och den segrande bolsjevismen. Men det utvalda fåtalet var skyldigt sina läror och sin kultur, sitt socialistiska förflutna och sina revolutionära erfarenheter att vid övergången från ”krigskommunism” till ”fredskommunism” välja den mera mänskliga väg som Lenin hade talat om. Genom att avvisa denna väg, genom att välja diktatur i stället för demokrati, visade bolsjevikerna att de icke förmådde höja sig till en syntes, de kompromitterade ohjälpligt framtiden och gjorde sina djärvaste ansträngningar fruktlösa. Hade bolsjevikerna följt sitt eget program skulle de med hjälp av arbetarna i andra länder ha kunnat skapa en verklighet av sin ”De socialistiska sovjetrepublikernas union”, som nu varken var socialistisk eller republikansk eller någon union, och väckt sovjeterna, som praktiskt taget upphört att existera, till nytt liv.

Kap. VI Sovjetrepubliken

1.

Vad återstod av bolsjevismen av i går vid inbördeskrigets slut? En omgjord teori med den gamla vokabulären bibehållen och anpassad efter de ändrade förhållandena. En kärna av veteraner kring en beprövad hierarki, vars djupa led undan för undan ”avbolsjeviserades” genom massan av rekryter som drogs till makten som av en magnet. Vid åttonde kongressen 1919 voro 313,000 partimedlemmar representerade, i mars nästa år funnos 611,000.

Fastän bolsjevikerna varit segerrika, hade den traditionella bolsjevismen överlevat sig själv. Ingenting fanns kvar utom en organisation av yrkesrevolutionärer. Det är sant att den ursprungliga, numera decimerade falangen inte ville medge att någon förändring ägt rum, och var övertygad om att den fortfarande var sina första idéer trogen, trots vissa av nöden framtvingade medgivanden. Men det dröjde inte många år innan man kom underfund med att det var omöjligt att återgå till det gamla.

Den ena efter den andra av Lenins grundläggande oktoberteser övergavs: sovjetdemokrati, privilegiernas upphävande, lika löner och lika arbetsvillkor, avskaffande av den professionella polisen, armén och byråkratien, böndernas besittningsrätt till jorden och folkens självbestämningsrätt. Förhoppningarna om en omedelbart förestående världsrevolution och kapitalistregimens avskaffande samt den messianska tron på att världen skulle följa det ryska exemplet bleknade alltmer i leninisternas sinnen. Tvivel började anfäkta ledarna och spred sig bland de passiva djupa leden. Och den stora massan av folket som saknade politiska intressen och var tryckt av fattigdom och försakelser, tänkte inte på annat än att uppehålla livet från den enda dagen till den andra, övergav de svältande städerna och förde en bitter kamp i byarna för sitt svarta bröd.

”Proletariatets diktatur betyder att aldrig någonsin har proletariatet i storstäderna och industriorterna befunnit sig i en så förskräcklig situation som det gör nu”, medgav Lenin öppenhjärtigt, och tillade att hungern i Moskva var fruktansvärd. I en sedan tragisk situation kommo livsmedelsfrågan och försvaret att gå före allting annat, till förfång för teori och program. ”Vi ha begått många fel, men vi måste handla så snabbt som möjligt för att till varje pris reorganisera arméns försörjning.” Med dessa ord sökte Lenin försvara avvikelserna från de politiska teorierna, men han tänkte mera på de ekonomiska nödfallsutvägarna än på de diktatoriska handlingar, som riktades först mot de direkta opponenterna, sedan mot missnöjda av alla klasser, vare sig arbetare eller bönder, revolutionärer eller socialister. Då han offentligt erkände sina misstag inbegrep han inte övergivandet av sovjetdemokratien och ersättandet av densamma med terror.

Lenin vidhöll att diktaturen utövades ”av proletariatet, som var organiserat i av det bolsjevikiska kommunistpartiet ledda sovjeter”. I praktiken kunde ingen rubba detta ledarmonopol, vilket kom att betyda en exklusiv makt. Konkurrerande partier förklarades i strid mot

konstitutionen för olagliga, och de kvarlevande socialdemokraterna som tidigare inbjudits att medarbeta i sovjetexekutiven, drevos i landsflykt. Vänstersocialrevolutionärerna och anarkisterna jämställdes med kontrarevolutionärerna. Samma öde drabbade längre fram fackföreningarna, zionisterna och de ofarliga tolstojanerna.

Tryck- och församlingsfriheten var ett minne blott. Lenins löfte om ”fullständig tryckfrihet” hade bara kuriositetsvärde. Inte bara sovjeterna, utan också fackföreningarna och fabriksklubbarna förvandlades till lydiga verktyg för det härskande Partiet. Eller för att återigen citera Lenin: ”Alla kommittéer i den stora massan av fackföreningar äro sammansatta av kommunister och utföra endast partiets instruktioner”, och partiet kontrollerades helt och hållet av ”en centralkommitté på nitton medlemmar, inom vilken de verkställande uppgifterna handhades av två smärre organ i Moskva på vardera fem medlemmar, valda på plenarsammanträden, nämligen ‘orgbyrån’ (organisationsbyrån) och ‘politbyrån’ (politiska byrån), en verklig oligarki alltså”. Lenin skyggade, som man finner, inte från att använda ordet oligarki. ”Inte ens den enklaste fråga avgörs av våra republikanska institutioner utan anvisningar från vårt partis centralkommitté.” Dessa ord skrevos 1921.

Mellan 1917 och 1920 hade Lenin successivt uttalat sig för en demokratisk diktatur först av arbetare och bönder, sedan av arbetare och fattiga bönder och slutligen av arbetare. Efter oktober tvekade han inte att förklara: ”Ja, diktaturen skall innehas av ett enda parti; därifrån vika vi inte en tum.” Härifrån kom han till diktatur genom kommunistiska partiet, som var det enda som enligt hans uppfattning var kvalificerat att tolka revolutionens historia, och slutligen till diktatur genom dess centralkommitté, dess politiska byrå, genom en ”oligarki”. Sådan var Stalins politiska uppfostran.

Det ekonomiska virrvarret och anarkien på landsbygden framtvungo motåtgärder i form av militära organisations- och disciplinära former, samma metoder alltså som på sin tid Peter den store, Alexander I och Nikolaus I hade försökt. En demobilisering kunde lätt komma att öka bekymren, och man trodde sig finna lösningen i och med bibehållandet av en ”arbetsarmé”, organiserad i militära enheter för trängande och elementära civila uppgifter. Trotskij ställde stora förhoppningar på denna form av tvångsarbete, medan mensjevikerna hävdade att det måste bli oekonomiskt, parasitiskt och dömt att misslyckas. En av dem, Abramovitj, jämförde försöket med det system som faraonerna använde för att bygga pyramiderna eller militärkolonierna under Alexander I, vilken i beundran för Fredrik den store hade sökt vänja bönderna vid garnisonsliv efter preussisk modell. Oppositionen fick också rätt, och ”arbetsarméerna” måste upplösas sedan det visat sig att situationens lösning inte stod att vinna på detta enkla sätt.

Stalin var ordförande i ”arbetsarmérådet” i Ukraina, men hans verksamhet där bar inte lämnat några spår efter sig.

Ända från terrorperioden hade sovjeterna som ursprungligen valts av arbetarna och sedan av en aktiv minoritet, utsetts direkt eller indirekt av partikommittéerna, med undantag av i några obetydliga samhällen där det inte fanns några kommunister. Men den lokala makten sträckte sig inte utöver handhavandet av smärre kommunala angelägenheter. Sovjetkongresserna stodo under ledning av avlönade funktionärer och voro tvungna att lyda order uppifrån och automatiskt och med acklamation godkänna de framlagda förslagen. Denna förvandling inom regimen genomfördes stegvis och omedvetet utan någon i förväg uppgjord plan. Den var resultatet av den allmänna bristen på kultur, de utsugna massornas apati och bolsjevikernas ansträngningar att bemästra anarkien.

Medan Lenin försvarade en exklusiv partidiktatur och så småningom en oligarki, med hänvisning till den socialism som han försökte etablera i ett land vars omogenhet han var medveten om, hävdade han samtidigt att ”sovjetmakten är tusen gånger mer demokratisk än

den mest demokratiska av borgarrepublikerna”. Han hänvisade till konstitutionen, vilken på papperet reserverade åt de exploaterade många rättigheter som förvägrades exploatörerna och parasiterna. Men frånsett det faktum att konstitutionen var en död bokstav, hade denna sofism redan i förväg tillbakavisats av Rosa Luxemburg, då hon påvisade att en till arbetarna begränsad rösträtt endast var tänkbar i ett samhälle som kunde tillförsäkra alla sina medlemmar ett nyttigt arbete och ”ett anständigt liv, som var civilisationen värdigt”. Hon konstaterade att det i Sovjetryssland var omöjligt att tillfredsställa detta primära krav från de arbetande massorna, som sålunda berövades alla rättigheter, och slutade med att citera Marx’ ord att ”det är proletariatets uppgift att sedan den övertagit makten ersätta borgardemokratien med en socialistisk demokrati, inte att förstöra all demokrati”.

Men för att förstå Lenin, som drevs till det yttersta av nödvändigheten att bevara den bolsjevikiska staten och tvangs att motsäga sig själv av den grymma paradox som låg i existensen av en isolerad revolutionär förtrupp mitt i ett efterblivet land, måste man ta hänsyn till hans absoluta osjälviskhet i socialismens tjänst och hans orubbliga hängivenhet för det arbetande folk vars sak han åtagit sig. Han långt ifrån idealiserade de handlingar som han själv eller hans medhjälpare begingo, utan Såg den hårda verkligheten i ansiktet och kallade nederlag, reträtt, kompromiss, misstag vid deras rätta namn. Om partiet stundom gjorde sig skyldig till demagogisk politik var det mot hans vilja; han gick alltid till strids mot självbelåtenheten och upphörde aldrig att i ord och genom exempel uppmuntra en hälsosam självkritik hos sina efterföljare. Han lät inte föra sig bakom ljuset så lätt som kamraterna, och var alltid den förste att erkänna: ”Vi ha begått ett misstag ”

2.

Politiska byrån, diktaturens högsta organ, vars existens man under en lång tid inte misstänkte inom kommunisternas djupa led, för att inte tala om Ryssland i dess helhet, var ursprungligen ett revolutionsdirektorium, som utsågs av centralkommittén några dagar före statskuppen på förslag av Djertjinskij. Byrån bestod då av sju medlemmar: Lenin, Trotskij, Stalin, Zinovjev, Kamenev, Sokolnikov och Bubnov. Den förekom inte i partiets stadgar, men praktiken visade dess nödvändighet. Svårigheten att i en hast sammankalla centralkommittén hade redan förut lett till bildandet av en mindre centralkommitté på elva medlemmar som delade ansvaret för de löpande händelserna.

I och med maktens övertagande fick centralkommittén tillbaka sin myndighet, men situationens utveckling, de skiftande uppgifterna och nödvändigheten av en intensifierad aktion föranledde snart bildandet av en ny politisk byrå, denna gång på fyra medlemmar, Lenin, Trotskij, Sverdlov och Stalin. Byrån hade skyldighet att innan den fattade något beslut konsultera de medlemmar av centralkommittén som för tillfället befunno sig i Smolnjinstitutet. Under inbördeskriget voro Trotskij och Stalin liksom de flesta av kollegerna vanligen vid fronten, och Lenin och Sverdlov fortsatte på egen hand politiska byråns och centralkommitténs arbete, med hjälp av Krestinskij och emellanåt av Kamenev, Bucharin, Preobratjenskij och Serebriakov. Vid viktiga tillfällen sammankallades ett eller annat organ. Någon maktkonflikt förekom inte; det var nödvändigt att handla så snabbt och effektivt som möjligt, begränsa förberedelserna och ekonomisera tillgängliga krafter genom en uppdelning av ansvaret.

Vid sidan av politiska byrån fanns centralkommitténs sekretariat som i början sköttes av den energiska Helen Stassova. Det hade en blygsam uppgift och ingen särskild position i hierarkien, förrän Sverdlov utvecklade det till ett särskilt kansli på fem personer. När Sverdlov dog kunde ingen efterträdare av hans kvalitet uppbringas. Kalinin efterträdde honom som ordförande i sovjetexekutiven, och Stalin övertog undan för undan hans administrativa

uppgifter i centralkommittén. Stassova fortsatte att tjänstgöra som sekreterare, men antog ett alltmer diktatoriskt sätt som så småningom ledde till att hon blev avskedad.

I och med att partiets medlemsantal växte och diktaturen åtstramades blev det nödvändigt att förstärka den permanenta administrationen och skilja de olika funktionerna åt. Politiska byrån som nu bestod av Lenin, Trotskij, Stalin, Zinovjev och Kamenev, överlät en del av sina administrativa uppgifter till den 1919 bildade organisationsbyrån med samma antal medlemmar. De båda byråerna hade ett gemensamt sekretariat bestående av Krestinskij, Preobratjenskij och Serebriakov. Här var pyramidens topp.

Under detta system sammankallades den egentliga centralkommittén endast med långa mellanrum och fick inskränka sig till att godkänna de åtgärder och de förslag som ledarna eller funktionärerna ansågo lämpliga. I verkligheten blev politiska byrån undan för undan så gott som enväldig och dess makt begränsades endast i någon mån av den allmänna opinion som kunde finnas kvar i partiets led, men som var instruerad, disciplinerad och dirigerad av en monopoliserad press. Folkkommissariernas råd, sovjetexekutiven, arbetar- och försvarsrådet, högsta ekonomiska rådet, revolutionära krigsrådet och *tjekan*, som alla voro statens administrativa organ, voro faktiskt, om också inte stadgeenligt, underordnade politiska byrån, partiet var byråkratiens fasta borg och ”sympatisörer” och ”partilösa” fyllde mindre viktiga poster.

På nionde kongressen 1920 visade sig tecken till opposition mot centralkommitténs diktatoriska metoder, och energiska angrepp förekommo på ”oligarkiens” byråkratiska ”degeneration”. Enligt Jurenev gjorde sig de högre partifunktionärerna kvitt besvärliga kritiker genom åtgärder som verkade som administrativa förvisningar. ”En blir sänd till Kristiania, en annan till Ural, en tredje till Sibirien.” Maximovitj yttrade: ”Fisken påstås ruttna från huvudet och nedåt. Partiet börjar bli angripet i toppen genom inflytandet från den byråkratiska centraliseringen.” Sapronov, som alltmer framträdde som språkrör för sådana meningar, klagade över att intet avseende fästes vid sovjetkongressens beslut; det förekom till och med att kommissarier olagligt läto häkta ”hela exekutivkommittéer i landsorten”. Jakovlev yttrade att Ukraina hade blivit en förvisningsort. ”Kamrater som av en eller annan anledning icke äro önskvärda i Moskva, deporteras dit.”

Mot slutet av året, då svårigheterna med produktionen, valutan och livsmedelsförsörjningen tornade upp sig, upptog Trotskij resolut frågan om fackföreningarnas plats i det ekonomiska livet. Han hade för ögonblicket räddat transportväsendet genom att tillämpa drastiska militära metoder och fått erkännande därför av Lenin och hela partiet. Uppmuntrad av detta första resultat fann han det opportunt att fortsätta, och föreslog nu att fackföreningarna skulle införlivas med staten och förvandlas till regeringsorgan för industriella ändamål. Denna idé om en ”producenternas ekonomi” betydde att fackföreningarna skulle bli obligatoriska för arbetarna, och underkastas statens, det vill säga kommunistiska partiets, politiska och ekonomiska ledning. Enligt Trotskijs plan skulle fackföreningarna i arbetarnas stat inte ha någon annan uppgift än att delta i produktionen.

Lenin hade en annan mening. Krigskommissariens metoder hade redan framkallat en skarp konflikt i transportarbetareförbundet och hotade nu hela fackföreningsrörelsen. Misslyckandet med militariseringsexperimentet hade rågat måttet. Tiden var kommen att lätta trycket över de arbetande klasserna, inte att göra oket tyngre. Det skulle vara en förhastad åtgärd att nu göra fackföreningarna till statliga organisationer. Lenin uppbådade sina vanliga medhjälpare Stalin, Zinovjev, Kamenev och Kalinin jämte fackföreningsmännen Tomskij och Rudzutak. Trotskij hade på sin sida Djertjinskij, Rakovskij, Bucharin, Sokolnikov, Pjatakov och Andrejev samt partisekreteraren Krestinskij, Preobratjenskij och Serebriakov och hade alltså majoritet i centralkommittén. Lenin måste ännu en gång manövrera för att splittra det solida block som stod emot honom. Han höll sig själv så mycket som möjligt i bakgrunden men använde alla

medel, inklusive Zinovjevs demagogi och Stalins förslagenhet, för att neutralisera sina motståndare. Diskussionen tog snart en obehaglig vändning och sjönk till en hätsk polemik. Trotskij gjorde lycka inför stora församlingar, men inom trängre funktionärskretsar var det lätt för Stalin och Zinovjev att under Lenins beskydd utmanövrera honom med hjälp av frikostiga löften och genom att utnyttja missnöje av olika slag som inbördeskriget lämnat efter sig.

Stalins utåt synliga andel i konflikten var begränsad till en artikel där han med en enkel vokabulär och många upprepningar och med pekpinnen ständigt synlig återger Lenins argument mot tillämpningen av byråkratiska och militära metoder i fackföreningarna. Armén är, utvecklar Stalin, huvudsakligen sammansatt av bönder, och bönder kunna inte förmås att slåss för socialismen om man inte tillgriper kraftåtgärder. Men arbetarna ”utgöra en homogen samhällsklass, ha frivilligt sammanslutit sig till fackföreningar och äro sovjetstatens salt” ... ”Kamrat Trotskijs misstag är att han underskattar olikheten mellan armén och arbetarklassen, då han placerar de militära organisationerna och fackföreningarna på samma nivå och försöker överföra de militära metoderna på fackföreningarna och arbetarklassen.”

Tionde kongressen i mars 1921 hade i uppdrag att träffa avgörande mellan de båda tvistande grupperna. Detta var lättare sagt än gjort, men efter ändlösa debatter ställde sig kongressen med 336 röster på Lenins sida, medan 50 röster tillföllo Trotskij och 18 den av Sljapnikov, Alexandra Kollontaj, Lutovinov med flera representerade ”arbetaroppositionen”, som närmast önskade statens ”syndikalisering”.

Hur kunde Trotskij och hans vänner begå det taktiska misstaget att uppväcka en strid där de kunde förutse nederlaget? Den som vid denna tid tog upp en kamp om försteget i partiet aktualiserade därmed också maktfrågan. Lenin kritiserade inte så mycket själva principerna i förslaget, som fastmera planen att skapa motsatta kommunistiska grupper med den risk för en schism som detta innebar. Det var så många starka personligheter som slöto upp kring Trotskij, att Lenin anade en framtida fara och tog ett fast grepp om partiets administration, varvid han i densamma endast utnyttjade de fogliga redskapen. I stället för att stärka sin ställning väckte Trotskij endast misstroende hos sina forna motståndare som nu skyndade att isolera honom. Alla hans anhängare med undantag av fyra avlägsnades från centralkommittén som begränsades till tjugufem ledamöter och femton suppleanter, och bland offren voro de tre alltför självständiga sekreterarna Krestinskij, Preobratjenskij och Serebriakov. De efterträddes av den passivt medgörlige Molotov och två assistenter. Stalin var medlem av både organisationsbyrån och politiska byrån och arbetade i tysthet på sin framtid.

Kongressen fortsatte sitt arbete i en atmosfär av misstänksamhet och vaksamhet, och dess förhandlingar sammanföllo med ett utbrott av det allmänna missnöjet. Arbetarna i Petrograd visade tecken till revolt, matroserna i Kronstadt hotade med våldsamheter, röda armén knotade, och på flera håll ute i landet, särskilt i guvernementet Tambov, reste sig bönderna. Här gällde det inte någon ”växtvärk” inom fackföreningarna utan en verklig revolutionens kris. Det var inte längre frågan om några smärre defekter i maskineriet av samma slag som dagligen förekommo i pressen, utan om en allvarlig sjukdom i sovjets politiska organism. Bröd, bränsle och oundgängliga livsförnödenheter tröto både i städerna och på landsbygden. Produktionen, transportväsendet och handeln voro paralyserade. Förgäves försökte terrorist-diktaturen möta krisen med rekvisitioner och repressalier; utan en snabb kursförändring skulle sovjetrepubliken stranda på klipporna.

Partiet förmådde inte genomskåda situationen, men de första glimtarna av en revolt voro tillräckliga för att visa Lenin misstagen i den politik han fört. Medan kongressen, som visste att armén var att lita på, mobiliserade denna för att krossa resningen, förberedde Lenin sin ”nya ekonomiska politik”, som skulle ersätta rekvisitionerna med skatter in natura och återge inrikeshandeln en viss frihet. Hundrafyrtio deltagare i kongressen begåvo sig till Kronstadt,

som var en farlig punkt på grund av närheten till Petrograd och möjligheten att få utländsk hjälp. Trotskij tog ledningen av den blodiga aktionen. Trehundra ombud mobiliserades vid ett enda sammanträde. Innan voteringen om fackföreningarna började skyndade redan ombuden från landsbygdsdistrikten hem. Stalin höll sitt obligatoriska tal i nationalitetsfrågan inför ett distraherat auditorium. Det var ett ämne ”utan någon kontakt med tid och rum”, yttrade Zatonskij. Kongressen bekymrade sig mera om Kronstadts kanoner och avbröt sina förhandlingar.

3.

Den ekonomiska situationen hade ständigt försämrats ända från revolutionens första dag. I strid mot sitt program hade bolsjevikerna tagit på sig uppgiften att införa socialismen – det vill säga kommunismen – utan någon övergång, i ett land vars oförbereddhet de voro de första att medge, och vid en tid då livsmedelslagren i städerna och reservförråden i byarna voro uttömda. Under inbördeskrigets tryck och påverkade av från anarkismen nedärvda mystiskt-romantiska föreställningar förstörde de all privat företagsamhet utan att ersätta den genom några folkliga initiativ, och konfiskerade det individuella arbetets produkter innan de hade skapat någon kollektivistisk produktion.

De ”privilegierade” klasserna, arbetare och soldater, drogo sig fram på magra ransoner, och bönderna – de flesta utsvultna och alla förbittrade – försvarade sig genom att gömma undan förråden, vägra att så, och ibland genom att gripa till vapen. ”Basjibazoukernas gemenheter”, som Lenin talat om på en kommunistkongress, fortsatte alltjämt. Myndigheternas påbud att bönderna skulle behandlas resonligt visade sig vara tomma fraser, liksom så många andra lagar, förordningar, instruktioner och cirkulär, ja, själva konstitutionen. Skörden 1920 kunde inte bli annat än otillräcklig. Med en industri som låg tjugu procent under förkrigsnivån, med ett genom ohejdad sedelutgivning undergrävt penningväsen och med utrikeshandeln reducerad till ett olagligt varuutbyte över gränserna, var sovjetekonomien uppenbarligen insolvent.

Krigskommunismen, som Lenin längre fram kallade detta tillstånd, var till en början ett halvt omedvetet, sedan ett medvetet och avsiktligt försök att införa socialismen ”med storm”. De erkända teoretikerna i ett parti som gjorde anspråk på att följa marxismen hade i den politiska framgångens yra ignorerat ett av nationalekonomiens postulat, när de 1920 trodde sig kunna vara av med ett penningväsen. Det var vid denna tidpunkt som Trotskij skrev i ett upprop: ”Kontantlöner börja alltmer att ersättas av naturalöner; den ständiga emissionen av sedlar och den därav följande hastiga nedgången i penningvärdet utgör ytterligare ett bevis för att det gamla ekonomiska systemet håller på att rasa.” Vid slutet av året propagerade kommunist-pressen för fri kost åt arbetare och anställda, vilket skulle vara ännu ett steg bort ifrån en av kapitalismens kvarlevor under sovjetregimen, nämligen myntsystemet, ”penningfetischismen”. Utvecklingen skulle vara fullbordad när även övriga samhälleliga tjänster, bostäder, trafikmedel, belysning, nöjen etc. gratis ställdes till medborgarnas förfogande.

Varken socialiseringen av bankerna och kapitalet, eller rationaliseringen av industrien eller kollektiviseringen av jordbruket tillfredsställde oktobersegrarnas planer. Före statskuppen hade Lenin i polemik mot borgarpressen, som hävdat att nationalisering och konfiskering vore samma sak, öppet redogjort för sina avsikter. Han förklarade att när bolsjevikerna erövrat makten skulle de nationalisera bankerna ”utan att ta ett öre från någon kapitalägare”; för bolsjevikerna betydde nämligen nationalisering bara effektiv kontroll. Inte heller industriens syndikalisering eller sammanförande i karteller skulle medföra någon förändring i ägande-rättsförhållandena ”eller ta ett öre från någon människa”. Lenin upprepade flera gånger uttrycket ”inte ett öre”. Det var ett illvilligt påhitt att säga att bönderna komme att utsättas för expropriation, ”ty även om en verklig socialistisk revolution skulle inträffa, ville och kunde

socialisterna inte expropriera småbruken”. Dessa många löften förverkligades på så sätt, att bankerna, industrien och jordbruksproduktionen socialiserades. I den storm av lidelser, som angreppen på revolutionen uppväckte, gingo bolsjevikerna, sedan de ”exproprierat expropriatörerna”, ett steg vidare och exproprierade nu de exproprierade.

Ett statsbeslag på fabrikerna ingick lika litet i bolsjevikernas som i de västeuropeiska socialisternas program. Redan 1918 hade Lenin förebrått de ”barnsliga vänsterutopister” som hoppades på en omedelbar, fullständig socialisering och skrivit: ”Vi ha redan konfiskerat, nationaliserat och förstört mer än vi kunna utnyttja.” Men fabriksägarnas och ingenjörernas fientliga hållning, arbetarkontrollens misslyckande, fackföreningarnas oförmåga att handha den tekniska och affärsmässiga driften, Brest-Litovskfördragets bestämmelser om skydd för tysk egendom, utplundringen och övergivandet av industriföretag under inbördeskrigets villervalla, voro incitament till en mera radikal lösning.

I Petrograd hade arbetarna, som ledo svårt av nöd och försakelser och brutalt förtrycktes av den nya byråkratien, börjat ge luft åt sitt missnöje. Mot slutet av februari voro åtskilliga strejker i gång, på arbetarmötena krävde man bröd och frihet, reform av sovjeterna och återställande av den fria handeln. Socialister av olika nyanser begagnade tillfället att fiska i grumligt vatten och agitera för sina särmeningar. Kommunisterna svarade med häktningar, stängning av fabriker där agitation förekom samt undertryckande av demonstrationer. Zinovjev som var ordförande i Petrograds sovjet tillgrep med andra ord vanliga polismetoder.

Men massorna som ledo hårt av köld och hunger – kolbristen var svår och livsmedels-ransonerna inknappade, delvis beroende på stagnation vid järnvägarna – stodo inte att lugna. Matroserna och soldaterna i Kronstadt utlyste ett möte, där själve Kalinin mottogs med musik och övliga hedersbetygelser, och antogo en resolution, som i överensstämmelse med sovjet-konstitutionen och oktoberprogrammet fordrade fria val till sovjeterna, yttrande- och tryck-frihet för arbetare och bönder, vänstersocialister, anarkister och fackföreningar, amnesti för sådana politiska fångar som tillhörde arbetarna, och bönderna, avskaffande av kommunist-partiets privilegier, lika livsmedelsransoner för arbetarna samt rättighet för självförsörjande bönder och hantverkare att sälja sina produkter. En deputation avsändes till Petrograd, men Zinovjev, som inte kände till några andra argument, lät häkta dess medlemmar.

Nu utsågs en provisorisk revolutionskommitté i Kronstadt, där de flesta kommunisterna hade anslutit sig till rörelsen. Den inskränkte sig till att utfärda proklamationer, men detta var tillräckligt för att alarmera Zinovjev som smittade Moskva med sin rädsla. Arbetar- och försvarsrådet svarade med att förklara belägringstillstånd och högtidligt fördöma kontra-revolutionärer, socialrevolutionärer, vita garden, svarta garden, franska spioner, ryska generaler etc. Detta betydde öppen konflikt och inte försoning. Blodsutgjutelse blev oundviklig. Efter ett fruktlöst försök att förmå Kronstadt att kapitulera beordrade Trotskij bombardemang av dem som han en gång hade kallat ”revolutionens stolthet”.

Om arbetarna och matroserna i Kronstadt velat planera en formlig revolt, hade de kunnat vänta tills isen hade brutit upp, då deras fästning skulle vara ointaglig och Petrograd utsättas för krigsfartygens kanonad. Men de hoppades att segra på sin rättvisa sak och med stöd av den ryska arbetarklassens solidaritet. Dessa mestadels utfattiga bondpojkar visste att de gåvo uttryck för folkets bekymmer. Deras politiska uppriktighet och trohet mot revolutionen stodo utom allt tvivel. Men den tunga bolsjevikiska partimaskinen hade inte längre någon känsla ens för de bästa avsikter. Röda armén som fick order att anfalla fästningen vägrade att marschera och måste rensas, reorganiseras och förstärkas med kommunister som anlände från den tionde kongressen. Kronstadt anfölls över isen av utvalda trupper, *kursanti*, och myteristerna som försvarade sig blevo upprorsmän mot sin egen vilja. Det var en ödets ironi att Kronstadt föll den 18 mars, femtioårsdagen av Pariskommunen.

Det finns segrar som inte äro något att skryta över. Trotskij ägnar precis två rader i sina memoarer åt Kronstadtaffären, som han kallar ”sista varningen” för partiet. ”Systemet med svältransoner hade åtskillig oro i släptåg och denna kulminerade i myteriet i Kronstadt”, skriver Trotskij. Och svältransoner voro en konsekvens av den så kallade krigskommunismen, som Lenin sent omsider övergav efter denna ”sista varning”.

Att rebellernas krav varit högst legitima framgick av den kursförändring som Lenin föreslog och genomförde på tionde kongressen i och med den ”Nya ekonomiska politiken”, *nep*, som skulle korrigera de olyckor som de mera utopiska åtgärderna ställt till. Det utsugna folkets viktigaste krav skulle tillfredsställas genom att man avskaffade ransoneringen och den godtyckliga konfiskeringen, och tillät småproducenter att sälja sina varor på den öppna marknaden, med andra ord: det var en återgång till en begränsad och kontrollerad kapitalism. De politiska förhoppningarna blevo alltjämt grymt svikna, men de ekonomiska lättnaderna betecknade ett första steg mot bättre tider.

Nep innebar en lättnad för landet i dess helhet, men spred förvirring i partiets led. Partiet följde emellertid lydigt, om ock en smula tveksamt sin ledare, och det dröjde en tid innan hans klarsynthet gick upp för alla. I själva verket var emellertid Lenin ingen föregångsman i detta avseende. Hade inte Trotskij två år förut genom Stalin föreslagit centralkommittén att undanröja de oförrätter som hopades över de medelstora bönderna i Volga-distriktet och straffa de ansvariga sovjetfunktionärerna? Hade han inte för ett år sedan föreslagit att rekvisitionerna skulle ersättas med en progressivskatt och att ett utbyte på rättvis basis av industrivaror och jordbruksprodukter skulle organiseras för att lyfta jordbruket ur dess försumpning? Lenin opponerade sig den gången mot Trotskij, och centralkommittén avvisade förslaget med elva röster mot fyra. Stalin befann sig efter vanligheten i majoriteten.

I och med *nep* företog Lenin en reträtt på den ekonomiska fronten för att kunna behålla partiets politiska privilegier. *Nep* var inte en plötslig idé, utan en ändrad orientering, som så småningom utvecklades och kompletterades. Den innebar att beslagtagna fastigheter återställdes på vissa villkor, att mindre och medelstora företag utarrenderades till sina före detta ägare, koncessioner lämnades till utlänningar, lönerna och penningvärdet stabiliserades, den privata handeln återställdes och gratisförmånerna borttogos. Ingen visste riktigt hur mycket mark som hade fått uppgivas. ”Vi ha tillbakaslagits i vårt försök att införa socialismen ‘med storm’ ”, yttrade Lenin för att muntra upp sitt modfällda parti. ”Men det är inte nederlaget, utan fruktan för att erkänna nederlaget som är den största faran.” Sex månader längre fram förkunnade han att ”reträtten fortsatte” och ett år efteråt att ”reträtten var slut”.

Det är inte lätt att i mängden av Lenins skrifter och tal finna en klar och koncis sammanfattning av hans argument för den nya ekonomiska politiken som var så betydelsefull för bolsjevikregimens senare utveckling. Emellertid finner man att han konsekvent vidhåller att den militära samverkan med bönderna måste följas av en ekonomisk samverkan. Den enda metoden att åstadkomma en sådan är att ge handeln fri, och att ge handeln fri betyder att återgå till kapitalism. Att avvisa denna frihet vore ”en dåraktig handling, ja, rena självmordet.” Ty endast genom en uppgörelse med bönderna ”kan den socialistiska revolutionen i Ryssland bevaras, såvida det inte blir revolution i andra länder”. Bönderna måste bli övertygade om att kommunisterna ”verkligen komma att hjälpa småbönderna, som äro ruinerade, förtvivlade och döende av hunger, ur deras nuvarande förskräckliga situation. Antingen måste vi övertyga dem om detta, eller komma de att sända oss till helvetet ... Detta är innebörden i den nya ekonomiska politiken”.

Medan bolsjevikerna långt ifrån insågo den historiska betydelsen av *nep*, hälsade oppositionen den som en rysk repetition för ”thermidor”, men ett thermidor som skulle genomföras av oppositionen själv och vara välgörande för den ryska revolutionen. Man är alltid frestad att

i äldre revolutioner söka paralleller till politiska och sociala omvälvningar i samtiden. Likheter finnas alltid, även om de inte äro fullt parallella, inte minst mellan de handlande personerna. Verkliga likheter kunna påvisas mellan Nikolaus Romanov, Louis Gapet och Charles Stuart, mellan Alexandra Feodorovna, Marie Antoinette och Henriette av Frankrike. Vissa samstämmigheter, om också icke fullt exakta, kunna påvisas mellan Lenin och Robespierre eller Cromwell. Omständigheterna föra ibland tanken på George Washington, men oftare på ryska historiska personligheter. Men personer som ”leva i framtiden” äro sällan benägna att identifiera sig med historiens hjältar. Petrogradsovjeten på sin tid spelade en roll som i någon mån liknade Pariskommunens, och bolsjevikpartiet erinrade om jakobinklubben, men ingen av de moderna institutionerna rönte sina företrädares öde. Ryska inbördeskriget påminner i mer än ett avseende om det amerikanska. Det är inte meningslösa fraser då man talar om socialdemokraternas *gironde* och kosackernas *vendée*. Förintandet av *les niveleurs* och *les enragés* har paralleller i sovjetrepubliken. Varje revolution har sina moderata och sina ytterlighetsmän. *La terreur* – en nödfallsdiktatur, som Carnot den yngre kallade den – var ingen rysk uppfinning. Men alla jämförelser av detta slag tjäna endast till att belysa skiljaktigheterna och de verkligt karaktäristiska inslagen hos märkliga händelser, grupper och individer. Historien upprepar sig inte, utan rör sig framåt, trots alla ytliga likheter. De mest slående analogier göra det inte lättare att förstå, och ännu mindre att förutsäga händelser, såvida man glömmer att ta med i räkningen ekonomiska omständigheter och historiska förutsättningar. De som alltför ivrigt profeterade om ett ”thermidor”, för att inte säga ett ”brumaire” ha haft rika tillfällen att reflektera över den ryska revolutionens egenart, vilken de den gången inte hade ögonen öppna för.

Enligt Lenins uppfattning var *nep* fastställd ”definitivt och för en lång tid framåt”. Det var därför av yttersta betydelse att finna lämpliga redskap för dess genomförande. ”Vi få inte rygga tillbaka för att erkänna att i nittionio fall av hundra befinna sig ansvariga kommunister inte på sina poster, förstå inte sin uppgift och ha behov att lära.” Varje man på sin post. Tillfället för Stalin var inne.

4.

Personliga konflikter men med djupt liggande orsaker mellan revolutionärer ha ofta varit förebud för rörelsens nedgång. Den ryska revolutionen tycktes under Lenins livstid utgöra ett undantag i detta avseende; varken disharmonier eller meningsmotsättningar fingo lov att spränga den grundmurade solidaritet som existerade hos ledarna. Revolutionens grundläggare och ledare sammansvetsades till ett väldisciplinerat parti, vars enhet skulle bli det viktigaste stabiliserande elementet i regimen.

Men under den polerade ytan frätte personlig rivalitet på byggnadens hållfasthet. De motsättningar som visat sig redan vid diskussionen om fackföreningarnas ställning, upphörde ingalunda med införandet av *nep*. I fallet Trotskij existerade inte längre något spår av oenighet med Lenin, vilken senare å sin sida alltid var angelägen att försona gamla motståndare. Annat var det med övriga medlemmar i kretsen kring Lenin. Fastän Trotskij stod ensam i politiska byrån och nästan ensam i centralkommittén, var han i alla fall farlig för de gamla bolsjevikernas brödraskap som var beslutet att begränsa hans befogenhet till vissa områden, minska hans inflytande och skingra hans anhängare, så att dessa höllo fingrarna borta från nyckelpositionerna i partiet och staten. Zinovjev, Kamenev och Stalin utväxlade förtroliga ögonkast. För att säkerställa planens framgång sökte de skapa ett effektivt instrument i och med centralkommitténs sekretariat, en institution som var avsedd för tekniska och verkställande uppgifter, men i själva verket genom sin kontroll över utnämningarna kom att öka allt mera i betydelse.

1922 lyckades de. Vid elfte partikongressen blev Stalin generalsekreterare efter Molotov, som nedflyttades till biträdande. Proceduren försiggick så gott som omärkligt, så obetydlig hade

posten ansetts vara. Ingen hade något att invända utom Lenin, det vill säga om man får tro Trotskij, som emellertid på denna punkt missminner sig om data. Lenin hade under kongressen endast beröm för Stalin, och det var först efteråt som han i en mycket intim krets yttrade om den nye sekreteraren: ”Den kocken kommer bara att laga kryddad mat.”

Vid denna tidpunkt var Stalin ännu en okänd person utanför en liten krets av veteraner och högre funktionärer, men de som haft att göra med honom i det dagliga arbetet häpnade över hans upphöjelse. Krestinskijs reflexion om ”den fula figuren med sina gula ögon” var uttryck för en antipati som var vida spridd. Det är möjligt att Lenin underskattade den roll som en underordnad tjänsteman i politiska byrån slutligen skulle komma att spela, när han inte gjorde någon invändning mot Stalins utnämning. Genom detta förbiseende lämnade han i varje fall fältet fritt för en liten klick som ville ockupera de strategiska punkterna i administrationen.

Sålunda utspelades i all tysthet en viktig episod i revolutionens historia, och de handlande varken förstodo dess betydelse eller förutsågo dess konsekvenser.

Lenin stod nu på höjden av sin makt. Han var den självskrivne skiljedomaren mellan tvistande kolleger och var för egen del den främst ansvarige för sovjetstaten och den internationella revolutionsrörelsen. Det djärva schackdraget att införa *nep* ökade hans anseende för ofelbarhet inom kommunistiska kretsar. Tack vare honom kunde sovjetrepubliken fira sin femårsdag i fred. Ingen vågade kritisera honom öppet, fastän han bibehöll sitt blygsamma uppträdande. Om han någon gång under diskussionen använde myndiga tonfall var det inte på grund av några härskarolater, utan i känslan av en avgjord överlägsenhet över motparten i fråga om politisk erfarenhet. Om han kritiserade sig själv, så sparade han inte heller andra. Han var emellertid alltid vänlig mot mindre begåvade kolleger, såg till att de inte kommo på efterkälken och gav dem deras beskärda del av den gemensamma uppgiften.

De egenskaper hos Stalin som först väckte Lenins uppmärksamhet voro enligt Trotskij hans ”fasthet och praktiska duglighet, som till tre fjärdedelar är slughet”. Men till slut måste Lenin erkänna Stalins ”okunnighet, oerhört trånga politiska horisont och anmärkningsvärda moraliska råhet och ogrannlagenhet” (*l’ignorance, l’extrême etroitesse d’horizon politique, l’exceptionnelle grossièreté morale et l’indélicatesse*). Trotskij uppger att Lenin letade fram Stalin, Zinovjev och Kamenev för utförande av löpande göromål och mindre uppgifter under hans egen anvisning och kontroll. I centralkommittén liksom överallt behövde han medgörliga medhjälpare av typen Rykov och Tsjurupa, som jämte Kamenev tjänstgjorde som ställföreträdare i folkkommissariernas råd när Lenin behövde spara sig. Uppgiften är riktig men något summarisk, och ytterligare förklaringar äro nödvändiga för att man skall förstå en situation som redan dolde fröet till en kris.

Hela regeringssystemet berodde på Lenins personlighet, vars storhet under de givna historiska förhållandena hade skapat ett läge som var underligt främmande från vad som förutsattes i sovjetkonstitutionen.

De politiska, ekonomiska och administrativa funktionerna voro på varje stadium underordnade en parallell serie av rent kommunistiska organ. Partiet täckte staten på samma sätt som man kan tänka sig ett jättelikt fodral av samma form över en pyramid. I toppen satt politiska byrån med alla trådarna i sin hand och dirigerade med olika maktbefogenhet utrustade underordnade institutioner. I egenskap av ordförande i folkkommissariernas råd satte Lenin i verket beslut som under hans ledning fattats i politiska byrån och fördelade uppgifterna bland vederbörande departement. Senare släppte han denna formalitet, och även Trotskij upphörde att spilla tid på folkkommissariernas råd, som nu förvandlades till ett kollegium av högre ämbetsmän. Längre fram bildades ett mindre råd som hade till uppgift att utfärda lagar och förordningar.

Sovjeternas verkställande utskott – exekutivkommittén – som berövats sina konstitutionella rättigheter, var ett slags parlament, bestående av på förhand utsedda funktionärer av lägre rang som emellanåt sammankallades för att visserligen fritt diskutera, men rösta efter order på förslag som framlagts av dess kansli, permanenta byrån. Under politiska byrån lydde även arbetare- och försvarsrådet, vars befogenheter voro obestämda men som hade en tendens att lägga sig i alla möjliga ärenden, högsta ekonomiska rådet som var avsett att handlägga produktionsfrågor och handel men huvudsakligen sysselsatte sig med industrien, samt *gos*-planen som skulle inventera landets tillgångar, uppgöra planer och föreslå anskaffning av medel. Mellan alla dessa institutioner jämte finans-, transport-, jordbruks- och utrikeshandelsdepartementen, arbetare- och bondeinspektionen, sovjeterna i de båda huvudstäderna, fackföreningarnas och kooperationens centralstyrelse etc. rådde en ständig kamp om den administrativa makten. Det var ingen överdrift då Lenin förklarade att det rådde ett kaos av alla möjliga slags myndigheter.

I detta kaos var det endast Lenin som hade makten att medla och avgöra mellan de konkurrerande institutionerna och genomdriva något definitivt förslag i enlighet med en klar, ‘allmän politik. Men denna roll nödvändiggjorde användandet av en mängd ombud som blevo allt mindre i stånd att handla självständigt. Stalin i partisekretariatet, Zinovjev i Petrograds sovjet, Kamenev i Moskvas sovjet, Bucharin i pressbyrån, Kalinin i sovjeternas exekutivkommitté, Kamenev i arbetar- och försvarsrådet, Rykov i högsta ekonomiska rådet och senare i folkkommissariernas råd samt Zinovjev, Radek och Bucharin i kommunistiska internationalens verkställande utskott voro ingalunda overksamma pjäser på schackbrädet så länge Lenin skötte spelet. Men vad skulle det bli av dessa epigoner om de lämnades åt sig själva? Svaret ges delvis av deras tidigare misslyckanden inom den kommunistiska rörelsen.

Två av statens viktigaste funktioner, polisen och armén, hade bibehållit ett visst mått av självständighet, till följd av det för troende som Lenin hyste till deras chefer.

Tjekan som formellt reducerats först 1920 och sedan 1922,då den förvandlades till ”GPU”, hade teoretiskt taget ingen obegränsad makt. Dess kollegium, där Djertjinskij presiderade, hade att underställa justitiekommissarien sina förslag. I princip var den även underställd politiska byrån, som i viktiga angelägenheter detacherade en av sina medlemmar till GPU-kollegiet. Det var på detta sätt, i egenskap av politiska byråns representant i GPU, som Stalin kunde fortsätta den polisverksamhet som han påbörjat under inbördeskriget. Det faller av sig självt att Lenin och hans närmaste krets endast i undantagsfall kunde kontrollera de uppgifter som framlades av Djertjinskij och Stalin, under det GPU hade de största möjligheter att påverka politiska byrån då det gällde repressalieåtgärder. GPU liknade all politisk polis däruti att den hade en benägenhet att överdriva verkliga eller inbillade faror för att göra sig oumbärlig. Djertjinskij tillgrep upprepade gånger den klassiska metoden att begära avsked för att få igenom sina repressalieförslag. Han kunde inte ansvara för den allmänna ordningen och regimens säkerhet utan tillräckliga maktmedel, förklarade han. Så småningom blev GPU lika allsmäktig som *tjekan*, trots partiets intentioner och andemeningen i 1922 års reform. Den bredde ut sig och växte till en enorm omfattning i sovjetrepubliken, ”denna nya statstyp, som” enligt Lenin ”skulle sakna byråkrati, polis och stående armé”.

Trotskij intog en plats för sig. Inom politiska byrån var hans enighet med Lenin avgörande för besluten. Partiet ansåg sig förkroppsligat i dessa båda män. Deras namn voro oupplösligt förenade i folkets sinnen, och deras personer permanent knutna till det högsta ansvaret. I jämförelse med det byråkratiska kaos som Lenin talat om, var krigskommissariatet en mönstergill institution, som rådfrågades av politiska byrån även i många andra angelägenheter än de rent militära. Trotskij hade samlat en personal som var lämpad för hans rationella, ordentliga, exakta och effektiva arbetsmetoder, och han använde den för utförandet av de mest olikartade uppdrag. Så snart oordning eller vårdslöshet på något håll föranledde ett välbehövligt in-

gripande – exempelvis då undervisningskommissariatet under Lunatjarskij hade råkat i lägervall – vände man sig till Trotskij, i hopp att nå samma goda resultat som i fråga om kriget, industrierna i Ural och transportväsendet. Trotskij var uppskattad för sin intellektuella rörlighet, sina inlägg i pressen och sina bidrag till den teoretiska diskussionen, lika väl som för sina framstående egenskaper som statsman och organisatör. Han dominerade utan ansträngning tredje internationalens kongress. Och ändå hade han ingen befattning i den nya statens styrande krets, diktaturens maskineri, som motsvarade hans mångsidiga prestige.

Det senaste kvartsseklets industriella utveckling, som trots de stora företagens med utländskt kapital finansierade moderna utrustning var ytterligt obetydlig, hade lämnat Ryssland långt efter de civiliserade länderna och varken skapat en medelklass eller ett proletariat som kunde balansera bondebarbariet, vilket Lenin hade betraktat som socialismens största hinder. Den självsäkra ”bildade” klassen hade sopats undan av revolutionen, drivits i landsflykt eller skingrats överallt i landet. Arbetarklassen hade upprepade gånger decimerats under inbördeskriget, delvis av svälten drivits ut på landsbygden, delvis absorberats i den nya byråkratien. Återstod den ofantliga lantbefolkningen som Gorkij hade karaktäriserat som ”en slapp jättekropp, renons på all politisk bildning, praktiskt taget oemottaglig för förädlande idéer ... brutaliserad genom de förhållanden under vilka den lever, nästan ofattbart tålmodig och i besittning av en viss egenartad knipslughet”. Om inte en klok demokrati kunde blåsa nytt liv i detta människomaterial och uppmuntra och tillvarata dess bästa element skulle den nya regimen, enligt allvarliga och klarsynta revolutionärers uppfattning, bli hänvisad till en utveckling i linje med det gamla tsardömets ämbetsmanna- och polistraditioner, tills tiden vore mogen för en andra revolution. Det var partiets, eller rättare sagt ”partimaskinens” uppgift att förläna denna orörliga massa de livgivande impulserna till det demokratiska framåtskridande som var inskrivet i programmet. Men den demokrati, som de första bolsjevikerna hade utlovat, höll på att försvinna i det privilegierade partiet sedan den förut hade försvunnit i det försvagade landet. ”Maskinen” levde redan sitt eget liv och utvecklade intressen som voro helt skiljaktiga från aspirationerna hos det folk vars ende talesman den gjorde anspråk på att vara. Den opposition Trotskij mötte i denna partimaskin var ingen tillfällighet. Att den inte öppet framträtt berodde framförallt på Lenin.

I ett sunt och normalt parti, som verkade i enlighet med demokratiska principer, skulle aldrig frågan om den enes eller den andres företrädesrätt ha fått sådana oroväckande proportioner. Men bolsjevikpartiet hade inte bara utvecklats till det yttre, utan undergått en ännu mera genomgripande förändring i moraliskt och politiskt avseende. Det bestred alla andra rätten att kalla sig revolutionärer, det förnekade de så kallade icke klassmedvetna, det vill säga i partiet icke inskrivna arbetarna alla medborgerliga rättigheter och fråntog slutligen sina egna medlemmar dessa rättigheter av fruktan för att de under påverkan av trycket från folket skulle göra sig till tolk för diverse missnöje. I samma mån som antalet anhängare efter segern ökades, begränsades den krets av privilegierade personer som åtnjöt medborgerliga rättigheter, så att den till slut bildade ett slags hierarkiskt frimureri. Lenin hade avböjt en personlig diktatur och delade makten med politiska byrån. Men skulle oligarkien kunna hållas i jämvikt utan dess skapare?

Vid elfte kommunistkongressen hade partiets medlemsantal sjunkit från 730,000 till omkring 515,000. Genom en rensning hade man blivit kvitt omkring 150,000 som beskyllts för korruption, dryckenskap, chauvinism, antisemitism, missbruk av förtroende m. m. Många veteraner utträdde, missmodiga, över den Passiva lydnad som påtvingats de djupa ledens kommunister. De flesta nytillkomna voro inspirerade av trångbröstade och egoistiska motiv.

Sammanblandningen av partiets och statens funktioner, som bland annat hade lett till mångsyssleri, fördes på tal inför kongressen. Preobratjenskij anförde Stalin såsom varnande exempel och yttrade: ”Se exempelvis på kamrat Stalin som är medlem av politiska byrån och har

hand om två kommissariat. Är det antagligt att en person orkar med arbetet i två kommissariat, förutom politiska byrån, organisationsbyrån och ett dussin utskott inom centralkommittén?" Lenin kunde endast i allmänna ordalag svara att "det fanns inte folk tillgängligt" och vad beträffar Stalin – som själv teg på kongressen – att "vi måste ha någon som representanterna för de olika nationaliteterna kunna vända sig till med sina historier. Var skola vi få en sådan? Jag tror inte att Preobratjenskij kan peka ut någon annan än Stalin. Samma sak med arbetare- och bondeinspektionen. Arbetet är oerhört omfattande, och för att kunna klara det måste vi ha en person med auktoritet i spetsen, annars spricker alltsammans på småintriger". Denna diskussion fördes några dagar innan Stalin utnämndes till generalsekreterare i partiet.

Efter kongressen svalnade förhållandet mellan Lenin och Stalin, liksom det förut gjort mellan Stalin och Trotskij. Kommissariatet för nationaliteterna upplöstes så småningom. Lenin gjorde en undersökning inom arbetar- och bondeinspektionen som gav ett för kommissarien katastrofalt resultat. Och i egenskap av sekreterare i centralkommittén skulle Stalin snart bli ohjälpligt misskrediterad i Lenins ögon.

Men innan man hunnit så långt inträffade en oväntad händelse, som helt och hållet förändrade diktaturens personliga aspekter. I början av maj bröt Lenin samman under arbetet: revolutionens hjärna fick en hjärnattack. Det var ett första, men mycket allvarligt tecken på åderförkalkning. Partiet kunde inte fatta att det hade förlorat Lenin, och Trotskij delade denna optimism utan allt förnuft. Andra, som saknade känslor men voro dess mera klarsynta, kalkylerade kallblodigt över den eventuella förlustens återverkningar. Det fanns tre medlemmar politiska byrån, som tillsammans och var för sig kände sig underlägsna den fjärde.

5.

Stalin hade i hemlighet påbörjat en omorganisation utan motstycke i partiets sekretariat. Den ena efter den andra av personalen omplacerades av skäl som ingen annan än generalsekreteraren kände till. Endast en förevändning, och knappt det, var nödvändig. I regel var en hänvisning till disciplinen tillräcklig för en utnämning eller en förflyttning. Under sin heroiska period bevarade partiet sina jämlikhetsprinciper, solidariteten och hängivenheten för saken. Men i ett så vidsträckt land som Ryssland, där kommunikationerna voro dåliga och livet i landsorten ofta var dödande enformigt, betydde några kilometer mer eller mindre åtskilligt. En förflyttning till en viss plats kunde innebära materiella och moraliska fördelar, medan en förflyttning till en annan, närbelägen plats kunde innebära en förvisning. På olika stadier i hierarkien kunde den speciella arten av sysselsättning erbjuda större eller mindre fördelar för ögonblicket och utsikter för framtiden. "Eftersom vem som helst duger till vad som helst, kan vem som helst när som helst flyttas var som helst" – detta ironiska uttalande av en fransk politiker passade förträffligt på Sovjetryssland. På sista kongressen hade Lenin sagt att valet av rätta personer var den springande punkten, utan att dock närmare ange efter vilka principer valet skulle ske. Stalin hade emellertid sina skäl. Han formulerade dem aldrig i ord, men det är möjligt att sluta sig till dem av en rad omständigheter.

Partiets huvudidé var innefattad i den enkla och nästan mystiska tron att mänsklighetens intresse skulle uteslutande representeras av ett idealiskt proletariat, detta i sin tur av en överjordisk centralkommitté och denna kommitté av sin politiska byrå. I sin egenskap av sekreterare kunde Stalin då betrakta sig som själva kärnan i sovjetsystemet, som utgjorde en rysk miniatyrmodell av den framtida universella socialistiska republiken, varvid partiet identifierades med staten och den permanenta diktaturen förkroppsligades i en orörlig, självrekryterande oligarki.

Detta staplande ovanpå varandra av abstraktioner av vilka endast den översta – politiska byråns oinskränkta makt över etthundratrettio millioner människor – var en realitet, hade ingenting gemensamt med den marxism som bolsjevikerna ägnade en sådan religiös till-

bedjan. ”Vi övertogo marxismen färdiglagad från Västeuropa”, sade Lenin. En lära av detta slag, som övertagits ”färdiglagad” utifrån, en syntes av tysk filosofi, engelsk nationalekonomi och fransk socialism, kunde inte på en generation assimileras av ett så efterblivet folk som det ryska, inte ens av dess avantgarde.

Stalin – lika litet som övriga bolsjeviker, för vilka han var typisk – visste knappast någonting om Marx, utom det han fått via Lenin, och han anammade marxismens bokstav utan att förstå dess levande anda. Sedan han väl en gång accepterat som en dogm den blandning av relativa sanningar och bevisliga misstag som bildade bolsjevismen, det vill säga den ryska formen av marxism, utvecklade han en orubblig beslutsamhet i egenskap av dess profet, och identifierade sig själv med maskineriet till den grad att man länge inte visste om det var Stalin som var dess redskap, eller om det var detta som var Stalins redskap.

Samtidigt som Lenin fann sig föranlåten att ingå på koncessioner och kompromisser på det ekonomiska området, ansåg han det nödvändigt att strama åt diktaturen på det politiska. ”Vi behöva en järnhand”, sade han, och det dröjde inte länge innan denna vilade tungt på alla medborgare, inklusive fackföreningsmän och kommunister. ”Järnhandens” politik misshagade inte Stalin, som hade en naturlig böjelse för en sådan styrelsemetod. Lenin hade inte förutsett följderna av denna politik, driven till ytterlighet och tillämpad utan hans instruktioner, och då han efter flera månaders sjukdom och konvalescens återvände till arbetet började han ana vilken fara som lärjungarnas missbruk av diktaturen hade framkallat.

Lenin iakttog med obehag utvecklingen av en byråkrati, som i partimaskinen hade sin ryggrad. Till en början trodde han att kommunisternas nedsjunkande till oansvariga och despotiska byråkrater kunde motverkas genom att ställa dem under överinseende av en ny kontrollkommission som var oberoende av centralkommittén och inspektionskommissariatet. Han tänkte sig en speciell, av honom själv och Trotskij ledd kommission för att ”bekämpa byråkratien” och rensa och omgruppera partiets personal. För att ge större initiativ och handlingsfrihet åt folkkommissarierna ämnade ban göra Trotskij till sin ställföreträdare och så småningom efterträdare i folkkommissariernas råd och reorganisera den styrande personalen med detta mål i sikte.

I denna rad av reformer i toppen togs kommunisternas politiska samvete inte med i räkningen, och den bolsjevikiska centralkommittén med dess politiska byrå, organisationsbyrå och sekretariat lämnades orörd. Det var ingen tanke på att skänka nytt liv åt partiet eller återge arbetarna deras rättigheter.

Lenin ansåg Trotskij vara den säkraste bland de eventuella efterträdarna, och den som mest hade förmåga att regera i socialismens anda. Allt som behövdes var att införliva honom i den lilla gruppen traditionella leninister, men det var där som svårigheten begynte. Alla erkände att Trotskij både i fråga om intellektuell överlägsenhet och karaktärsstyrka var den mest framstående inom centralkommittén. Men detta gjorde honom inte utan vidare till Lenins efterträdare; vad han saknade var nämligen en viss politisk läggning, utan vilken en person inte kan göra anspråk på att bli partiledare. Visade inte hans förflutna att det var omöjligt för honom att åstadkomma någon varaktig gruppbildning eller anknyta till sig någon sektion av socialdemokratien? Även inom det kommunistiska partiet föreföll han att stå för sig själv. Under revolutionen hade han varit i stånd att mäta sig med Lenin. Men vad kunde han göra i politiska byrån utan Lenin, och var det möjligt för honom att associera sig med dessa leninister, som ansågo att sex inte voro för många för att uppväga honom? Stalin, Zinovjev och Kamenev, som utgjorde det hemliga triumviratet i toppen, stöddes av sina ställföreträdare i politiska byrån, Bucharin, Kalinin och Molotov. Med sin människokännedom och sin psykologiska instinkt insåg Lenin att hindret för det framtida arrangemanget skulle bli Stalin.

Stalin var den okändaste av politiska byråns medlemmar, men den ende som kunde mäta sig med Trotskij i fråga om temperament och viljestyrka. Han överträffade med lätthet sina kolleger då det gällde vanliga politiska aktioner genom sin skicklighet som intrigör, sin smidighet som taktiker och sin förmåga att arbeta med små medel. Han aktade sig för att ge sig in på teoretiska kontroverser och använde sina speciella ”praktiska metoder” för att nå sitt mål i detaljspörsmål, varvid han inte ryggade för att om så behövdes opponera sig mot Lenin eller Trotskij. På sitt specialområde, nationalitetsfrågan, trodde sig Stalin kunna undvara Lenins ledning, och i denna punkt framträdde med särskild tydlighet oförenligheten mellan den erkände teoretikern och den missförstådde praktiske mannen.

Bland bolsjevismens alla motsägelser finns det ingen där teori och praktik kollidera så våldsamt som i fråga om nationaliteterna, och Stalin underströk detta med för honom karaktäristisk brutalitet. Den hårda historiska nödvändigheten hade eliminerat nationaliteternas självbestämningsrätt och givit stöd åt bolsjevikernas anspråk att få disponera över de små grannfolken vilka voro konfronterade med imperialism och revolution. Vad röda armén inte lyckades med i Finland och Polen åstadkom den först i Ukraina och sedan i Kaukasien. De georgiska socialisternas dröm att kunna skapa ett nytt Schweiz mellan Europa och Asien blev aldrig mer än en dröm. Vid valen till konstituerande församlingen hade mensjevikerna i Georgien samlat 640,000 röster och bolsjevikerna 24,000. Trots denna imponerande demonstration av en övervägande folkmening, som kunnat ta sig uttryck under relativt fria former, fick den röda armén tre år senare sista ordet, när den hjälpte de 24,000 att med vapenmakt komma till rätta med de 640,000. Detta var sakens kärna, allt annat var bara prat.

Efter sovjetsegern i Kaukasien följde byråkratien och polisen den röda armén i spåren. Och liksom i Ryssland och Ukraina drabbade ”järnhanden” tungt Georgiens kommunister, arbetare och fattiga bönder, sedan den först slagit ner socialistiska opponenter av alla nyanser. Stalin begav sig 1921 till platsen för att organisera administrationen efter sitt eget mönster.

På detta stadium hade utvecklingen nått därhän att sovjetstaterna i Ryssland, Asien, Ukraina och Kaukasus voro jämställda, såtillvida som de alla voro berövade friheten. Tvärtemot vad fallet var under franska revolutionen ökades ständigt antalet ”passiva medborgare”, till dess de verkligt ”aktiva” reducerades till att motsvara de traditionella ”övre tio tusen” fastän på en lägre ekonomisk nivå. De nedåt nivellerade massorna trycktes genom en oskriven lag av den nya patricierklassen, som i sin tur delades i olika grader under politiska byrån och dess sekretariat.

6.

”Vi simma i ett hav av olaglighet”, var en av Lenins första reflexioner efter tillfrisknandet. Den återfinnes i ett brev till politiska byrån under Stalins adress. Han hade återvunnit talförmågan, men inte alla själs- och kroppsförmögenheter och var av läkarna tillåten att i begränsad omfattning utöva en viss intellektuell verksamhet. Under sommaren 1922 följde han viktigare angelägenheter, gav råd och dikterade brev från en tillflyktsort i trakten av Moskva. Han var inte längre den outtröttlige och allvetande Lenin från förr, men han hade sin ståndpunkt i omtvistade frågor fullkomligt klar.

I september angrep han Stalin för dennes handläggning av den georgiska situationen och beredde sig att uppta saken till formell behandling. I oktober återupptog han arbetet i politiska byrån och konstaterade att missförhållanden som han iakttagit redan före sjukdomen hade tilltagit: överallt vårdslöshet, parasitism, oduglighet hos partimaskineriet.

Han kritiserade öppenhjärtigt kommunistfunktionärernas okunnighet, deras skrytsamhet och lögnaktighet. ”Varenda dag”, sade han, ”få vi höra, och speciellt jag till följd av min ställning, så mycket kommunistskryt och så många kommunistlögner att man kan bli sjuk.” Uttrycket

”kommunistlögner” gjorde stor lycka, så utmärkt passade det till situationen. ”Kärnan av kommunistpartiet”, fortsatte han, ”saknar kultur. Tag till exempel Moskva med dess 4,700 kommunister i ansvarig ställning och hela den byråkratiska maskinen; vilken anda besjälar dem? Jag tvivlar mycket på om det är en kommunistisk anda. De leda inte utan låta leda sig.” Den allmänna kulturnivån hos den ryska medelklassen var ”obetydlig och torftig, men i alla fall högre än hos våra ansvariga kommunister”.

Urartningssymtomen framträdde inte bara inom partimaskineriet i allmänhet, utan även i toppen. Efter mönster av de militära dekorationerna instiftades röda fanans orden, såsom en pseudorevolutionär imitation av sedvänjorna i ett föraktat borgarsamhälle. Under Lenins frånvaro lät Stalin till allmän häpnad döpa om Tsaritsin till Stalingrad. Det var inte för inte som partisekreteraren hade utnämnt, förflyttat och omplacerat så många funktionärer. Det dröjde inte länge förrän Elisavetgrad blev Zinovjevsk. Samma personer gåvo sitt namn åt skolor, fabriker och fartyg. Det fanns massor av ämbetsmän som begagnade denna möjlighet att ställa sig in hos de maktägande. Ibland förekom ett misstag, såsom när Gatjina blev Trotsk. Det är betecknande att ingen vågade smickra Lenin på detta sätt; det skulle han inte ha tillåtit. Statstryckeriet i Leningrad tryckte en broschyr av Zinovjev med författaren utritad som romersk konsul på titelbladet, och Lenin var svag nog att låta det passera. Trotskij hade inte det politiska förståndet att reagera, Riazanov var den ende som protesterade.

I november samma år ingrep Lenin mot ett beslut av centralkommittén angående statsmonopolet på utrikeshandeln, en socialistiskt protektionistisk åtgärd i vars skydd den nationaliserade industrien hade börjat återhämta sig. Krassin utvecklade i egenskap av folkkommissarie för utrikeshandeln en av fördelarna med systemet: ”De kapitalistiska länderna och de individuella kapitalisterna inom varje land ha inte alla samma intressen. Tack vare att vårt kommersiella system är enhetligt och koncentrerat, blir det inte svårt att intressera enskilda kapitalistiska grupper eller firmor, med vilka en uppgörelse på vissa villkor är möjlig.” Men Stalin, Sokolnikov och de övriga antogo, i Lenins och Trotskijs frånvaro, en resolution mot handelsmonopolet. När centralkommittén saknade sina erkända rådgivare kunde den tydligen inte ta ett steg utan att göra något tokigt. Endast efter påtryckningar från Lenin, Trotskij och Krassin ändrade den sitt beslut.

Vid den kommunistiska internationalens fjärde kongress hade revolutionens båda ledare uppdelat ämnet för den huvudsakliga diskussionen mellan sig. Det lydde: ”Fem års rysk revolution och utsikterna för en världsrevolution.” Liksom vid föregående kongresser gåvo de den unga internationella organisationen sina bästa idéer, mognade genom erfarenheten och anpassade efter historiens hårda fakta. Ännu en gång påminde Lenin dem om, att ”vi ha begått många misstag, och vi komma att begå många fler”, beroende på den ryska okunnigheten och isoleringen samt den ineffektiva partimaskinen. ”I toppen ha vi kanske tio tusen av vårt folk”, sade han., ”jag vet inte riktigt siffran, men i de lägre graderna ha vi hundratusentals före detta tsaristiska tjänstemän.” Han slutade med att på det bestämdaste understryka nödvändigheten av studier: ”Vi måste först lära oss läsa och skriva och förstå vad vi läsa.” Till detta tema återkom han ständigt i olika variationer ända till sin död.

I november höll han sitt sista tal inför Moskvas sovjet och behandlade en speciell synpunkt på *nep*, nämligen den möjlighet som därigenom öppnade sig för kapitalister, och som var tillräckligt stor för att vilken stat som helst skulle vara intresserad av att sluta avtal. Han rekommenderade kommunisterna att lära sig handel och bokföring, kritiserade ”maskinen” och krävde dess rekonstruktion. ”Den gamla maskinen består, och vår omedelbara uppgift är att bygga om den så att den blir annorlunda. Mer än någonsin”, slutade han, ”är *nep* vår lösen” och ”*neps* Ryssland kommer att utvecklas till ett socialistiskt Ryssland”.

I december dikterade han det ena brevet efter det andra om det utländska handelsmonopolet och anförtrodde Trotskij uppgiften att på de kommunistiska mötena försvara deras gemensamma åsikt. Samtidigt var han ängslig för nationalitetsfrågan, som tagit en oväntat allvarlig vändning i och med den konflikt som Stalin provocerat i Georgien, och sysselsatte sig med problemet om ”maskinens” förnyelse och omorganisering. Han såg i Stalin en personifiering av alla misstag, vilkas fortsatta utveckling skulle hota revolutionens framtid. Den 25 december skrev han ett konfidentiellt brev, där han omsorgsfullt vägt varje ord. Det var avsett för nästa partikongress där han fruktade att han inte skulle bli i stånd att delta. Brevet lydde:

> Jag tror att den avgörande faktorn i fråga om stabiliteten ... är existensen av sådana medlemmar i centralkommittén som Stalin och Trotskij. Förhållandet dem emellan är enligt min mening till drygt hälften bestämmande för om det skall bli en splittring eller inte. En sådan splittring kan undvikas genom att öka antalet medlemmar i centralkommittén till femtio eller hundra.
>
> Sedan kamrat Stalin blivit generalsekreterare har han koncentrerat en enorm makt i sin hand, och jag är inte övertygad om att han alltid förstår att bruka denna makt med tillräcklig försiktighet. A andra sidan utmärkes kamrat Trotskij – vilket framgår av hans strid med centralkommittén i fråga om kommissariatet för kommunikationerna – av inte bara en sällsynt förmåga – personligen är han säkerligen den dugligaste inom den nuvarande centralkommittén – utan även av ett alltför utpräglat självförtroende och en benägenhet att fästa för stor vikt vid den rent administrativa sidan av en fråga.
>
> Dessa egenskaper hos de båda skickligaste ledarna av den nuvarande centralkommittén kunna mot deras vilja leda till en splittring, och om vårt parti inte tar några mått och steg för att förhindra den, kan splittringen uppstå fullkomligt oväntat.

Detta brev, som länge hölls hemligt, blev så småningom känt i partiets högsta kretsar såsom ”Lenins testamente” och publicerades omsider utomlands. Det fortsätter med att helt kort skissera fyra andra personer. ”Oktoberepisoden med Zinovjev och Kamenev var självfallet ingen tillfällighet”, säger Lenin, men anser att den lika litet bör användas mot dessa båda, som Trotskijs tidigare antibolsjevism bör användas mot denne. Bucharin kallar han ”partiets störste och värdefullaste teoretiker”, ”men hans teoretiska åsikter kunna endast med största tvekan betraktas som rent marxistiska”. Pjatakov är ”villig och duglig, men alltför mycket intresserad av frågornas administrativa sida för att vara fullt pålitlig i allvarliga politiska angelägenheter”.

Liksom i fallet Trotskij menar Lenin med ”administrativ” närmast ”byråkratisk”.

I detta märkliga dokument uttrycker sig Lenin mycket nyanserat, men hans avsikt är fullt tydlig. Han vill inpränta blygsamhet hos sina närmaste kolleger genom att antyda deras svagheter, så att de inte fortsätta med sina gamla tvistigheter. Vad Stalin beträffar nöjer han sig med en varning mot partisekreterarens tendens att missbruka sin makt. Men kort efteråt finner han det nödvändigt att understryka denna varning och ge den en mera kategorisk formulering. Den 4 januari tillägger han några rader, denna gång utan några diplomatiska omskrivningar:

> Stalin är alltför brutal (ryska: *groub*), och detta fel som man kan överse med i umgänget oss kommunister emellan, blir outhärdligt på generalsekreterarens post. Därför föreslår jag kamraterna att hitta på en utväg att avlägsna Stalin från denna post och i stället utnämna en person som i alla avseenden är överlägsen Stalin, det vill säga som är lugnare, lojalare och hövligare, mera uppmärksam mot kamrater, mindre nyckfull etc. Detta kan förefalla som en obetydlighet, men om man ser den ur den synpunkt som berörts här ovan, nämligen nödvändigheten att undvika en splittring och ur synpunkten av förhållandet mellan Stalin och Trotskij, är det ingen obetydlighet, eller åtminstone en sådan obetydlighet som kan få avgörande betydelse.

Mellan den 25 december och den 4 januari hade Lenin fått nya informationer om den georgiska frågan som väckt hans indignation, och kommit honom att ångra att han inte mera

energiskt hade angripit Stalin. Generalsekreteraren hade använt Djertjinskij och Ordjonikidze som verktyg för den förtryckspolitik i Kaukasien som Lenin ansåg vara en vanära för regimen. Ordjonikidze hade gått så långt att han hade brukat våld mot en georgisk kamrat. Den förbittrade Lenin ville utesluta honom ur partiet och göra Stalin ansvarig för den underordnades handlingssätt.

Den 30 december skriver han i en av sina konfidentiella biljetter att ”om Ordjonikidze har tappat besinningen därhän att han tillgripit fysiskt våld, som Djertjinskij har berättat för mig, visar det i vilket moras vi ha sjunkit”. Han karaktäriserar det ryska statsmaskineriet som ”ett lån från tsarismen som knappast tangerats av sovjetvärlden”. Det är en ”borgerlig, tsaristisk mekanism”. Under sådana förhållanden blir den i konstitutionen föreskrivna rätten för nationaliteterna att lämna unionen ”en papperslapp som inte kan försvara folken i Ryssland mot dessa sanna ryssar, dessa chauvinistiska storryssar, som i grund och botten äro lika fega och grymma som den typiska ryska byråkraten”. Ha vi vidtagit nödvändiga åtgärder, frågar han, att försvara de förföljda folkslagen mot deras tyranner? Att framställa frågan var att besvara den. Och efter dessa genomskinliga antydningar angriper han Stalin direkt: ”I detta avseende har Stalins hetsighet och byråkratiska entusiasm och hans förakt för den så kallade ‘socialchauvinismen’ spelat en ödesdiger roll. Över huvud taget är förakt en mycket farlig faktor i politiken.” Han beskyller Djertjinskij och Stalin, som inte äro födda ryssar, att vara angripna av ”de sanna ryssarnas” nationalism, och anmärker i förbigående att de adopterade ryssarna äro värre än de infödda ryssarna när de bli chauvinister.

Dagen därpå kompletterade Lenin sin biljett och framhöll att man måste skilja mellan den olidliga nationalismen hos ett förtryckande land och den ursäktliga nationalismen hos ett förtryckt land. ”Den som inte begriper denna skillnad vet ingenting om proletariatets inställning till den nationella frågan.” Efter detta direkta hugg åt Stalin utvecklar han nödvändigheten att ge de smärre folken inte bara en formell likställdhet utan även en kompensation för det våld som de varit föremål för under sekler. ”Den georgier som förbiser denna synpunkt och beskyller andra för ‘socialchauvinism’, fastän han själv är inte bara en socialchauvinist utan en oborstad tölp (*un goujat brutal*) i tjänst hos en stormakt, angriper i verkligheten proletariatets solidaritet.” På detta sätt karaktäriserades Stalin och Ordjonikidze av deras herre och mästare.

Samma dag, den 31 december, skrev Lenin en tredje biljett där han drog de praktiska slutsatserna av det föregående allmänna resonemanget. Det heter där bland annat att ”Ordjonikidze måste få en exemplarisk bestraffning”, ”den oerhörda mängd av orättvisa och fördomsfulla domar som Djertjinskij fällt måste revideras” och slutligen: ”Stalin och Djertjinskij måste hållas politiskt ansvariga för denna nationalistiska storryska kampanj.”

Men Lenin stannade inte därvid. Han dikterade en annan artikel mot Stalins politik i nationalitetsfrågan. ”Han var mycket bekymrad över denna sak och beredde sig att ta upp hela frågan på partikongressen”, skrev hans sekreterare till Kamenev. ”Strax före det sista recidivet sade han att han skulle låta publicera denna artikel, men först senare. Sedan blev han sjuk utan att ha givit bestämda instruktioner.”

Lenin visste att han var så sjuk att han måste tänka sig en framtid för revolutionen utan honom själv, men han hade inte klart för sig allvaret i sitt tillstånd så mycket, att han förstod att han måste använda sina sista krafter på bästa sätt. Hans tankar kretsade tydligen kring några huvudpunkter, nämligen reformeringen av statsmaskineriet, folkbildningsfrågan, förhållandet mellan nationaliteterna samt kooperationen, vilkas vikt han menade att partiet inte hade fullt klart för sig. I februari satte han pricken över i:et med en artikel *”Plutôt moins, mais mieux”*, som var fullkomligt nedgörande för Stalin. ”Vår ställning i fråga om statsmaskineriet är så bedrövlig, för att inte säga avskräckande”, att en ombildning uppifrån och ner var absolut

ofrånkomlig. Bristen på uppfostran är den allvarligaste faktorn för Ryssland. ”För att förnya vårt statsmaskineri måste vi för det första lära, för det andra lära, för det tredje lära.” Inspektionen borde vara verktyget för denna förnyelse. Men i vilket tillstånd har Stalin lämnat sitt kommissariat? ”Låt oss tala öppet: inspektionen har nu ingen auktoritet alls. Alla veta att det inte finns någon sämre institution än vår inspektion ... Jag vänder mig till varenda ledande funktionär i inspektionen eller någon annan som kommit i kontakt med densamma: Säg mig uppriktigt, vilken nytta ett sådant organ gör oss?”

Stalin som alltså var misskrediterad som folkkommissarie både för nationaliteterna och inspektionen trodde sig inte vara direkt hotad i sin ställning som partisekreterare. Men han beredde sig instinktivt på det värsta. På hans förslag inte bara motsatte sig politiska byrån Lenins plan, utan opponerade sig också mot publiceringen av artikeln. ”Maskinen” förstod anspelningen på partibyråkratien och reste borst. Lenin blev otålig, Krupskaja telegraferade, Trotskij intervenerade. En viss Kujbisjev, som var kollega till Stalin, föreslog att man skulle trycka artikeln i ett enda exemplar av *Pravda* för att lugna ”gubben”. Till slut föll politiska byrån undan, och artikeln publicerades i vanlig ordning den 4 mars.

Stalins fortsatta förehavanden i Georgien tvang Lenin att forcera proceduren. ”Vladimir Iljitj laddar en bomb för Stalin på kongressen”, sade sekreteraren den 6 mars. Lenin, som kände sig sämre, skickade Trotskij material till ”bomben” som bestod av en artikel och några anteckningar i nationalitetsfrågan. Trotskij ville underrätta Kamenev. Lenin lät hälsa att det fick han ”under inga omständigheter”. Varför det? ”Kamenev kommer genast att visa alltsammans för Stalin, och Stalin kommer att ordna till någon slags kompromiss och sedan lura oss.” Men några minuter senare, då han redan börjat få svårt att tala, hade Lenin ångrat sig och skickade Kamenev ett brev med informationer. ”Vladimir Iljitj är sämre och skyndar sig att göra allt vad han kan”, förklarade sekreteraren. Den sjuke koncentrerade alla sina krafter på en sista viljeansträngning, men åderförkalkningen fortskred hastigt. Då Kamenev kom ut från Lenins hus mötte han Trotskij och berättade att Krupskaja hade sagt: ”Vladimir har just dikterat för stenografen ett brev till Stalin där han avbryter alla förbindelser.” Detta var Lenins sista brev.

7.

I det ögonblick då sovjetrepublikens grundare höll på att förlora medvetandet, det vill säga dagen före den tolfte kommunistkongressen, erkändes den nu stabiliserade sovjetrepubliken *de facto* av sex och *de jure* av tolv stater. Den intog den plats i stormakternas led som indirekt anvisats den vid Genuakonferensen, ett år tidigare, och började återuppta handelsförbindelser, sluta avtal och sända missioner och ambassader till främmande makter. Den var till och med i stånd att avsluta något som liknade en allians med Turkiet och en entente med Tyskland. Tack vare antagonismen mellan Förenta staterna och Japan återställdes de vidsträckta områden i Asien ända fram till Stilla havets kust som tsarismen hade erövrat. Det förelåg inte längre någon omedelbar fara vid gränserna. Röda armén övergick till fredsfot.

De sista rebellbanden krossades i Ukraina och västra Asien; sovjetregimen var överallt upprättad och konsoliderad. Två år av *nep* hade redan skänkt nytt liv åt produktionen, trots den stora hungersnöden 1921 som överträffade den liknande katastrofen 1891, krävde mellan femton och tjugu millioner människoliv, till hälften barn, och framkallade utbrott av kannibalism. Befolkningen, som blivit decimerad av krig, revolution, kontrarevolution och hungersnöd, började tillväxa i den snabba takt som är karaktäristisk för efterblivna länder, och uppgick vid folkräkningen i mars 1923 till över 133 millioner.

Men den ekonomiska barometern var i märkbart sjunkande trots de första goda verkningarna av *nep*. Det totala värdet av Produktionen hade fallit från 11 milliarder rubel 1913 till 5,3 milliarder 1922, varav jordbruksproduktionen från 6,7 till 4 milliarder och industriproduktionen från 4,4 till 1,3 milliarder. Småföretagens andel i industriproduktionen hade ökats från

mindre än en femtedel 1913 till över hälften 1922, beroende på att de större och medelstora industriföretagen hade lidit mera av händelserna.

På landsbygden voro 1922 56 millioner hektar besådda mot 90 millioner 1916 och 110 millioner 1913. Skörden av de viktigaste sädesslagen var 47,5 millioner ton 1922 mot 65,6 millioner 1914 och omkring 98,4 millioner 1913. Nedgången var ändå större för lin och hampa, sockerbetor och bomull. En motsvarande nedgång kunde antecknas för kreatursstocken: 124 millioner kreatur 1923 mot 183 millioner 1916. Exporten hade upphört. Landsbygdsbefolkningen i dess helhet levde alltjämt i armod, trots uppdelningen av den exproprierade jorden och avskaffandet av förutvarande avgifter.

Mer än tre fjärdelar av åker- och betesmarken voro uppdelade i smålotter som inte tillåto någon intensiv odling. I regel fortsatte by(*mir*)institutionen sin verksamhet vid sidan av de fiktiva sovjeterna, varvid jordbitarna periodiskt byttes efter ett visst system, och jorden brukades i treårig cirkulation. I många byar hade de individuella lotterna minskats enär inga statliga eller enskilda gods funnos att uppdela. I teorien skulle inte längre några jordlösa bönder existera, men i praktiken funnos åtskilliga, och milliontals hade ingen häst till att dra den medeltida träplogen. En social nivellering till en medelnivå mellan kulaken, som antogs vara rik, och *bedniaken*, som otvivelaktigt var fattig – se där revolutionens resultat för bonden vid denna tid!

Företag av socialistisk karaktär sades täcka omkring två procent av den odlade jorden, fördelade på 4,000 *sovchoser* (statliga jordbruk) och 13,000 *kolchoser* (kollektiva företag). I städerna, där fabriker och verkstäder sysselsatte endast hälften så många arbetare som före kriget, hade medellönen sjunkit från 32 rubel i månaden till 7 rubel 1922 men steg året därpå till 16 rubel. Men av arbetarna, vilka voro uppdelade i sjutton lönegrader efter skickligheten, var det endast ett fåtal som erhöll minimilönen. Arbetslösheten förvärrades genom tillströmningen till fabrikerna av personer tillhörande den lägre medelklassen samt överskottsbefolkningen från landsbygden. Arbetslöshetshjälp var praktiskt taget okänd.

Industrien och transportväsendet arbetade med förlust och hade oerhörda framställningskostnader. Konsumenten fick betala tre gånger så mycket som förut för nödvändighetsvaror av mycket dålig kvalitet. Varubristen framkallade spekulation, vari även de kooperativa och statliga affärerna deltogo. Den nya affärsmannaklassen representerades av den nitiske och närige nepmannen som var beredd att möta alla risker. Mycket snart låg detaljhandeln till största delen i privata händer.

Men staten som kontrollerade den tunga industrien, transportväsendet, utrikes- och grosshandeln, hade ingenting att frukta av detta partiella återupplivande av kapitalismen. Det politiska maktmonopolet, som innehades av kommunistpartiet, tillät den att reglera lagstiftningen och finansväsendet så att de socialiserade företagen främjades i konkurrensen med *nep*. De koncessioner som beviljats utländska kapitalister voro få och kunde hållas inom trånga gränser.

Den underjordiska förrevolutionära verksamheten och inbördeskriget hade varit en dålig skola för det värv som låg framför bolsjevikerna. Före detta konspiratörer, agitatorer och nedrivare måste förvandlas till allvetande tekniska experter inom en ny ekonomisk och social ordning i ett outvecklat land, där en villig personal måste improviseras samtidigt som produktionens instrument. De hade inte lärt något av erfarenheten och Lenin hade inte lämnat efter sig några ofelbara recept, utan endast allmänna anvisningar och råd.

Lenin var lika medveten som någon om den klyfta som öppnade sig mellan planerna och deras realiserande. ”Hittills ha vi gjort upp program och givit löften. Världsrevolutionen kunde inte igångsättas utan program och löften. Det viktigaste är nu alt kyligt överväga var

och när misstag ha begåtts och hur vi skola börja på nytt.” ”Vi ha alla säkerligen begått misstag och lidit många besvikelser. Men var det möjligt att förverkliga denna i historien nya statsform utan misstag och besvikelser? Vi skola aldrig upphöra att korrigera våra misstag och söka på ett bättre sätt tillämpa sovjetprinciperna genom att försöka förbättra oss själva.” Men Lenin var blind för den viktigaste företeelsen, nämligen den organiska förvandling som ägt rum inom det parti, på vilket hans förhoppningar och hans optimism voro byggda.

Vid ingången av 1923 hade partiet 485,000 medlemmar, av vilka nästan alla på ett eller annat sätt tillhörde byråkratien. Genom en kontinuerlig rensningsprocess avlägsnades alla dåliga element. Men rensningen kunde också drabba de bästa hjärnorna, de som voro minst ödmjuka och minst mottagliga för kravet på den passiva lydnad som ersatt ett medvetet underordnande. Partiet, som var underkastat ett hierarkaliskt system som förvärrades dels genom tröghetslagen och dels på grund av de ekonomiska svårigheterna, hade förlorat förmågan att tänka och handla på egen hand. Politiska byråns regeringsmetoder och sekretariatets administrativa metoder ökade den förslappning som trätt i stället för revolutionens och krigets spänning. Under denna tid av arbetslöshet och försakelser blev medlemskortet i partiet lika bra som en social försäkring. Ett urval på basis av pålitlighet och duglighet lämnade plats för en konkurrens karriärister emellan.

Denna kast med (less små och stora privilegier av allehanda slag var i sin tur uppdelad. I botten funnos plebejerna som mobiliserades för de sämsta och otacksammaste uppgifterna, i toppen de så kallade ”ansvariga ämbetsmännens” aristokrati, med intellektuellt arbete och smulor av makten. För klasserna mellan dessa båda var det största intresset att undvika att falla i onåd och kunna klättra ett pinnhål högre på stegen. Medborgerliga rättigheter voro reserverade för i partiet inskrivna kommunister, som åtnjöto en relativ säkerhet och hade lättare att komma upp i sjunde löneklassen med bättre bostäder och en mindre osäker framtid.

De ännu kvarlevande resterna av den förutvarande friheten att kritisera tillföllo den nya politiska patricierklassen. Dekadanssymtomen hade inte helt och hållet fördunklat ”de övre tiotusendes” revolutionära mentalitet, och det fanns ett utvalt fåtal som höll den traditionella bolsjevismens anda levande och uppehöll ett tankeutbyte med okända kämpar i den stora massan. Men hur många skulle fortsätta på denna väg? Det kunde endast erfarenheten visa.

Annars blevo diskussioner mellan partimedlemmar av olika grader alltmer sällsynta. I toppen sutto några män och gåvo order, och alla initiativ kommo uppifrån. Officiella institutioner, som ännu i går voro organ som konsulterades, hade nu bara att inregistrera givna order. Många kongressbeslut kommo aldrig längre än på papperet, helst om de Bingo i riktning av frihetens återställande. Kommittéer av alla möjliga slag bildades överallt i landet och utgjorde ett invecklat maskineri som ytterligare hejdade den tungrodda statliga apparatens rörelser. På fabrikerna, i de statliga institutionerna, i hyreshus, skolor, fackföreningar, kooperativa föreningar, inom armén, milisen och polisen voro kommunisterna sammanslutna i celler. Kommunistungdomen, komsomol, som räknade 400,000 anhängare, hade dessutom celler överallt. Där kommunisterna inte voro tillräckligt talrika, tillträdde hjälptrupperna, de så kallade ”sympatisörerna”. Detta komplicerade nät, ett administrations- och styrelsesystem som ingen hade förutsett, befann sig i ständig utveckling.

Vid början av revolutionen hade Gorkij sagt: ”Den gamla ordningen är materiellt förstörd, men den lever kvar moraliskt bland oss och inom oss. Okunnighetens, barbariets, dumhetens, svekets och ondskans hundrahövdade hydra är inte besegrad.” Denna varning behöll sin giltighet när *nep* infördes. Visserligen väntades det av de bolsjevikiska teoretikerna att de på fem år skulle göra slut på det andliga arvet från det förflutna, förtryckets och träldomens sekelgamla atavismer. Men när de genom utomordentliga förhållanden drevos till utomordentliga åtgärder ställde de det egentliga målet på framtiden, i avsikt att sedermera söka

förena mål och medel. Det måste då vara angeläget för dem att i tid undvika tendensen att följa minsta motståndets lag eller göra en dygd av nödvändigheten genom att förlänga ett nödtillstånds diktatur sedan det förlorat sitt existensberättigande, endast för att hålla sig kvar vid makten.

Kap. VII Arvet

1.

Misshälligheterna inom politiska byrån tilltogo under den andra perioden av Lenins sjukdom 1923. Stalin, Zinovjev och Kamenev bildade ett bestämmande triumvirat, *trojkan*, och organiserade sig i hemlighet för att motarbeta Trotskij, minska hans inflytande och isolera honom. Inför utsikten att definitivt förlora sin herre och mästare började de räkna med tomrummet och vidta mått och steg för att säkerställa tronföljden som i verkligheten hörde dem till. Trotskij kunde med lätthet ha krossat deras planer och avklippt deras intriger genom att offentliggöra de omtvistade frågorna. Men han tvekade på grund av ovissheten om Lenins hälsa – åtminstone säger han så efteråt. Genom denna tystnad spelade han *trojkan* i händerna, eftersom endast den hade något att vinna på ett hemlighetsmakeri. Lenins anteckningar om nationalitetsfrågan hemlighöllos och meddelades endast till ett fåtal initierade personer. Endast Krupskaja kände till Lenins ”testamente”. Ingen hade anledning att misstänka en brytning mellan Lenin och Stalin. Den direkta anledningen till denna sista komplikation var Stalins ohövlighet mot Krupskaja som hindrade generalsekreterarens operationer genom att hålla sin make informerad. Att Lenin ville tillgripa en sådan förevändning, visade att han definitivt hade beslutat sig för att bryta med Stalin. Den senare klarade sig ur klämman genom att på Trotskijs förslag sända Krupskaja ett brev däri han bad om ursäkt. Detta kom fram för sent för att Lenin skulle få läsa det. Genom en tyst överenskommelse, vilken under rådande förhållanden var helt naturlig, medgåvo de främsta antagonisterna nödvändigheten av att hemlighålla den verkliga innebörden i diskussioner som kunde vara till skada för partiet. Under betäckning av denna allmänna diskretion kunde Stalin obehindrat fortsätta sina intriger.

När tolfte kongressen öppnades var det första gången i partiets historia som dess grundläggare var frånvarande vid ett sådant tillfälle. Krupskaja, som alltjämt hoppades att Lenin skulle bli frisk och kunna återta ledningen av regeringen, avstod från att framlägga det ”testamente” som han hade förberett för kongressen. Inte heller programmet i nationalitetsfrågan upptogs, och Lenins anteckningar i detta ämne cirkulerade endast i en liten krets högre ämbetsmän. Stalin uppträdde som talesman för politiska byrån och centralkommittén gemensamt. Han fördömde den nationalistiska tendensen hos georgierna vilka till följd av antipati mot armenier och tatarer motsatte sig bildandet av ett transkaukasiskt förbund. Kongressen följde vinken och godkände partisekretariatets allmänna georgiska politik, blott med en reprimand i förbigående åt Ordjonikidze och hans vänner för de excesser de gjort sig skyldiga till. Kongressmedlemmarna voro ju utsedda av partimaskinen och förutsattes enhälligt komma att antaga de förslag som framlades av de dirigerande organen. En enighet inom politiska byrån följdes automatiskt av enighet på kongressen, som helt och hållet leddes och dominerades av sitt presidium, på samma sätt som partiet dominerades av sin centralkommitté, ständigt under samma triumvirat.

Under 1923 sköts nationalitetsfrågan i bakgrunden av den ekonomiska situationen, som blev allt allvarligare. Landet genomgick en rad kriser, som togo sig uttryck i knapphet på förnödenheter, högre tillverkningskostnader än utförsäljningspris på industriprodukter, brist på råmaterial, försenat utbetalande av löner, tilltagande arbetslöshet, valutaförsämring, nedgång i priset på jordbruksprodukter, förlamande av handeln etc. *Nep* medförde att industriproduktionen undanträngdes av jordbruksproduktionen, de statliga företagen av de enskilda. Landets

ekonomiska resurser voro otillräckliga för att kunna ge industrien det stöd den behövde, tillhandahålla rörelsekapital och utvidga marknaden. Utrikeslån voro otänkbara, och inhemska lån gåvo mycket otillfredsställande resultat. Koncessionerna voro inte att räkna med, och exporten hade nätt och jämnt börjat återhämta sig. Partiet famlade hit och dit.

Under denna villrådighet var det endast Trotskij som utvecklade några klara idéer. Han hade fått politiska byråns uppdrag att inför kongressen föredra en officiell rapport om industrien, och Stalin hade till och med låtsats, som om han även ville anförtro Trotskij uppgiften att föredra rapporten om den allmänna politiken, som förut Lenin hade gjort. Trotskij ansåg att den viktigaste orsaken till denna permanenta kris i det ekonomiska livet var skillnaden mellan prisen på industriprodukter och jordbruksprodukter. ”Bönderna, som få utbyta sitt vete mot fabriksvaror, kol, fotogen etc., få betala dubbelt eller tre gånger så mycket som 1913.” En höjning av spannmålspriset var huvudsakligen en fråga om export, en sänkning av priset på industriprodukter berodde på om maskiner, material och arbete kunde utnyttjas på ett rationellare sätt. Det var därför nödvändigt att minska de allmänna omkostnaderna, nedlägga driften vid företag som icke voro absolut nödvändiga, koncentrera industrier som voro splittrade på många småföretag, förhindra slöseri samt införa noggrann kalkylering och bokföring. Det var en ofantlig uppgift att se fram emot – och en prosaisk uppgift för romantiska revolutionärer. ”Av uppgifter som föreligga hos arbetar- och bondeinspektionen framgår att omkring åttio procent av våra kalkyler äro oriktiga”, förklarade Trotskij, och de övriga tjugu procenten voro föga bättre. En viss statlig trust hade exempelvis redovisat en vinst av fyra trillioner pappersrubel, medan inspektionen i stället funnit en förlust på tre kvarts million guldrubel. Detta var intet enstaka fall.

Trotskij yrkade nu energiskt att en allmän plan skulle utarbetas, som skulle stå under ledning av arbetar- och försvarsrådet med hjälp av *gos*-planen. Det var i själva verket endast en anknytning till en av socialismens primära teorier, nämligen införandet av en planhushållning för produktion, distribution och penningmarknad som ersättning för fri konkurrens och oreglerad tillgång och efterfrågan. Tanken, som alltså ingalunda var ny och redan i princip var accepterad, mottogs emellertid inte utan skepsis av byråkratien, som låtsades uppskatta den men samtidigt saboterade dess genomförande. Man misstänkte nämligen att Trotskij genom att överta ledningen av de nämnda departementen tänkte göra sig till diktator i ekonomiska ting.

Hur skulle man nu få de nya resurser som behövdes för att sätta industrien på fötter? Några tänkte på att höja skatterna för jordbruket; enligt denna meningsriktning skulle de två åren av *nep* – av vilka det ena varit hungeråret – ha ökat jordbrukarnas skatteförmåga tillräckligt för att en sådan utväg skulle vara framkomlig. Häremot vände sig Trotskij, som ansåg att skatterna inte skulle vara högre än att de medgåve att ”jordbrukets ekonomiska läge fördes upp på ett högre plan och bönderna kunde se fram mot ökat välstånd”. Han föreslog därför en förenkling av skattesystemet, så att detta skulle bli begripligt för bönderna, och skatterna bli lättare att betala. Vissa produktpriser skulle samtidigt fastställas, så att bönderna utan att riskera att bli lurade kunde få betala skatterna in natura. Detta förslag antogs av kongressen.

I enlighet med det sista förslag av Lenin som bekantgjorts ökades centralkommitténs medlemsantal till fyrtio och kontrollkommissionens till femtio. De centrala organisationerna skulle hädanefter hålla gemensamma sammanträden. Lenin hade inte förutsett, och inte heller någon annan insåg att detta betydde en minskning av deras auktoritet, då en församling på hundra personer endast kunde sammanträda med relativt långa mellanrum och då endast för att inregistrera *fait accomplis* och lägga ännu större makt i händerna på de två högsta byråerna, som vardera bestod av sju medlemmar och fyra suppleanter. I praktiken behöll triumviratet, som var omgivet av pålitliga medhjälpare, sin myndighet. Stalins funktioner stadfästes, och själv kom han helskinnad från denna kongress, där Lenin hade ämnat kasta ut

honom från sekretariatet. Krupskaja hade inte informerat någon om dessa avsikter, och Trotskij underlät att säga någonting som kunde rensa luften.

2.

Enigheten låg emellertid endast på ytan, och detta gällde både om partiets högre och lägre skikt. GPU var ständigt på jakt efter hemliga oppositionsgrupper. Anonyma broschyrer spredos i hemlighet. Kommunister som blivit uteslutna för indisciplinärt beteende och med dem samarbetande partimedlemmar konspirerade mot regeringens polisåtgärder inom den enda lagliga politiska organisation som fanns, sedan alla oppositionspartier hade undertryckts.

Trojkan hade utan svårighet blivit kvitt de första kritikerna genom att sända bort dem på uppdrag långt ifrån Moskva i kommunismens föregivna intressen. Om partiet var den permanenta inkarnationen av revolutionen och om politiska byrån var dess enda befullmäktigade talesman, kunde ingen som ville anses värdig att kallas bolsjevik göra någon invändning om han av sekretariatet fick uppbrottsorder till en ny post. Förgrundsfigurerna som blevo utsatta för detta, ansågo sig alltså av disciplinära skäl böra resignera, helst som ambassadposter stodo öppna här och var på jordklotet, sedan Sovjetunionen upprättat diplomatiska förbindelser med åtskilliga europeiska och asiatiska stater. En landsflykt under sådana förhållanden var uthärdlig, ibland till och med lockande och i vissa fall korrumperande. Bland dem som skickades utomlands voro Krestinskij, Ossinskij, Jurenev, Lutovinov, Koliontaj och Rakovskij, för att inte tala om Krassin och Joffe, som av mycket vägande orsaker befunno sig långt bort från Moskva. Mindre bemärkta bråkmakare förpassades utan vidare omständigheter till Sibirien, Mongoliet eller Fjärran östern. Att isolera Trotskij och hindra honom från att göra sig gällande var Stalins och hans medhjälpares hemliga plan.

Då det gällde att kväva försök till motstånd mot den officiella politiken från arbetare och andra obetydliga partimedlemmar skydde triumviratet inga medel. Endast smärre oppositionsgrupper opererade på olika håll, utan att veta någonting om varandras existens. Missnöjet var lika stort överallt, men i teoretiska frågor rådde stor förvirring, beroende på att bolsjevismen kom i kontakt med liberala eller anarkistiska idéer. Oppositionsgrupperna frambragte inte en enda ledare som hade förmågan att klara en trasslig situation. Men jäsningen bland arbetarna var obestridlig, och att partiet inte märkte någonting visade att det helt och hållet hade avskurit sig från sin sociala basis.

Under loppet av detta år, särskilt från och med juli, utbröt den ena strejken efter den andra och avslöjade den hårda verkligheten som inte hade gått upp för Kreml: att ett halvsvältande proletariat befann sig i omedveten revolt mot triumviratets diktatur. Det olidliga trycket på arbetarna lättades inte genom några kongressbeslut, som visserligen kunde vara formellt tillfredsställande, men också utan verkan och hastigt glömda. Svältlönerna, som utbetalades efter långt dröjsmål i deprecierad valuta, täckte inte löntagarnas mest elementära behov. Den ökade arbetslösheten, den minskade produktionen och de oöverkomliga priserna på livsförnödenheter förklarade tillräckligt folkets upprördhet. Senaste kommunistkongressens kloka beslut om industriens koncentration och en teknisk och administrativ rationalisering verkställdes lika litet som alla andra omöjliga resolutioner, lagar och förordningar. Det onda tilltog för varje dag, ända tills arbetardemonstrationerna i september blevo så allvarliga att politiska byrån tvangs att söka förverkliga de mest överhängande reformerna.

Utsikterna till en revolution i Tyskland som i samband med Ruhrockupationen, det ”passiva motståndet” och valutakatastrofen, tycktes rycka närmare sitt förverkligande, utgjorde visserligen en hemlig dröm för kommunisterna i alla länder, men blevo en ny anledning till splittring bland bolsjevikerna. Det tyska kommunistpartiet hade i likhet med alla utländska sektioner att följa instruktioner av politiska byrån, som dominerade i internationalens exekutivkommitté och fördelade de ekonomiska bidrag som revolutionsrörelserna behövde. Nu fanns

det emellertid olika meningar inom politiska byrån. Zinovjev som var internationalens ordförande var villrådig utan Lenin och vacklade mellan alternativen brådstörtad aktion och sterilt dröjsmål. Trotskij förordade en offensiv taktik, rekommenderade förberedelser för en revolution och ville till och med fastställa datum. Stalin som här tog sina första stapplande steg på världspolitikens skådebana, var försiktig. I augusti hade han skrivit till Zinovjev och Bucharin:

> Böra kommunisterna på detta stadium gripa makten utan socialdemokraterna? Äro de mogna för detta? Det är frågan. Då vi grepo makten i Ryssland hade vi onekligen vissa reserver att falla tillbaka på: a) freden, b) jord åt bönderna, c) stöd från arbetarklassens överväldigande majoritet och d) sympati från böndernas sida. De tyska kommunisterna ha ingenting av allt detta. De ha visserligen en sovjetstat till granne vilket vi inte hade, men vad kunna vi ge dem i detta ögonblick? Om tyska regeringen nu störtas och kommunisterna gripa till makten, kommer det att sluta med en krasch. Det vill säga i bästa fall. I sämsta fall komma kommunisterna att huggas i småbitar ... Fascisterna slumra säkerligen inte, men det är en fördel för oss om de börja angreppet: det kommer att föra över hela arbetarklassen på kommunisternas sida ... För övrigt ge alla våra informationer vid handen att fascismen är svag i Tyskland. Enligt min mening skola vi hålla tyskarna tillbaka och inte uppmuntra dem.

Det verkliga händelseförloppet försvagade emellertid Stalins ståndpunkt. Hemliga underrättelser från Berlin övertygade politiska byrån om att en social revolution stod för dörren. I slutet av september gjordes brådskande förberedelser för ett ”nytt oktober” som man väntade på. De tyska kommunisterna begärde en ledare från Moskva vid namn Trotskij. Uppståndelse hos Zinovjev som erbjöd sig själv i stället! Politiska byrån avböjde båda två, och valde i stället Radek och Pjatakov som begåvo sig i väg i mitten på oktober, då bolsjevismens inre kris nådde ett akut stadium.

Ögonblicket var inte lämpligt för ett slagsmål om teorier, och tvistigheterna hade på gemensam överenskommelse uppskjutits för att man skulle koncentrera uppmärksamheten på den nya annalkande revolutionen. Vapenvilan blev emellertid kort och slutade när de tyska kommunisternas förhoppningar krossades. Den 7 november, på sovjetrepublikens sexårsdag, publicerade *Pravda* en artikel av Zinovjev som å ledningens vägnar och under trycket från Trotskij och hans anhängare tillkännagav införandet av ”arbetardemokrati” inom partiet och inbjöd till offentlig diskussion. Kommunisterna hade frihet att tala.

Efter den långa tystnaden kände partimedlemmarna ett behov av att göra sig hörda, men de vågade ej öppna munnen av fruktan för repressalier. Den ”arbetardemokrati” som Zinovjev talade om, stod visserligen i partiprogrammet och hade understrukits av alla kongresserna, särskilt den tionde, men den hade länge varit en tom fras, och det fanns ingen anledning att hoppas på en verklig förändring. Utanför kommunisternas led var ingen intresserad för en demokrati som var reserverad för en liten, privilegierad minoritet. Vid denna tidpunkt räknade partiet endast 351,000 medlemmar, de flesta funktionärer, med undantag av 54,000 arbetare som åtnjöto en förmånlig ställning på verkstäderna. Dessutom funnos 93,000 expektanter som väntade på inträde, samt ungkommunisterna. Diskussionen började tveksamt. Det var svårt att övervinna trögheten och misstänksamheten, svårt att komma underfund med att det var bättre ”sent än aldrig”. Preobratjenskij och Sapronov öppnade slutligen diskussionen, och en vänsteropposition efter ännu obestämda linjer mot triumviratets diktatur började utkristallisera sig.

Samtidigt sökte politiska byrån åstadkomma samförstånd mellan ledarna, och den 5 december antog den en resolution som på papperet – gav rättvisa åt Trotskij. I detta dokument lovordade den samtidigt *nep* och Trotskijs förslag till tolfte kongressen angående *gos*-planen, socialiststaten, industriens koncentration och den allmänna rationaliseringen. Den fördömde en över-

driven materiell olikställdhet mellan kommunister, ”lyxen” på vissa håll, ”den byråkratiska trångsintheten” på andra, ”förborgerligandet”, ”demoraliseringen” och ”byråkratiseringen”.

Kommunisterna fingo löfte om arbetardemokrati, kritikrätt, frihet att företa undersökningar samt att utse sina egna funktionärer, representanter och kommittéer. Detta var den ”nya kurs” som krävts av den bolsjevikiska eliten, av Trotskij och de fyrtiosex, i avsikt att tillämpa den på partiet, fackföreningarna och sovjeterna till hela den arbetande befolkningens fromma.

Ännu var tiden inte försutten att orientera revolutionen i riktning mot en sovjetdemokrati, visserligen relativ, men dock verklig så långt den sträckte sig. Om regimens byråkratiska och militaristiska tendenser, som hade uppvuxit som följd av ett hätskt inbördeskrig i ett oerhört outvecklat land, finge fortsätta sedan den situation varur den framfötts hade upphört, skulle säkerligen ingen kraft i världen kunna hejda den fullständigt. De historiska och sociala förhållandena bidrogo obestridligt till att minska individernas ansvarskänsla. Inte desto mindre gjorde tre år av yttre fred och två år av relativt inre lugn det möjligt att slå in på en ny kurs. Den demokratiska oppositionen förstod detta och arbetade i sådan riktning. Triumviratet låtsades förstå, men dess undermedvetna motstånd tilltog snart. Den dåligt informerade majoriteten gav båda sitt stöd, utan att ha någon klar uppfattning om divergenserna. Det var tydligt att den ”nya kursen” endast kunde genomföras med hjälp av hela partiets samlade intelligens och energi; en handfull välmenande personer skulle vara maktlösa mot den konservatism som partimaskineriet såsom sådant representerade. Om denna samlade ansträngning uteblev skulle man förr eller senare återfinna det forna Rysslands speciella karaktärsdrag som voro oupplösligt förenade med en autokrati vilken som helst i en barbarisk miljö.

Inte heller kunde den ”nya kursen” genomföras på en dag. Partiet måste läras att ta ansvaret för sitt och revolutionens framtida öde, och genomföra den fundamentala förändring som skulle beröra andra sovjetinstitutioner. Initiativtagarna måste själva bli de som gjorde politiska byråns löften till verklighet, och uppfostrade det byråkratiska systemets män att utföra det gemensamma värvet. Men i stället för att acceptera denna ståndpunkt krävde den nya oppositionen på rak arm en radikal förändring i partiets organisation med ögonblickligt omval av alla dess funktionärer. I fruktan för att hoppet om demokratien liksom alla tidigare förhoppningar skulle gå upp i rök, voro de angelägna att få partimaskinen förstörd så fort som möjligt.

Detta inledande taktiska felgrepp dömde redan från början den av Preobratjenskij och Sapronov ledda oppositionen. Det hotade blocket kände sig stå på fast mark och slog obarmhärtigt till. Diskussionen öppnades under lugna former, men det dröjde inte länge förrän en storm blåste upp som drog in i virveln de femtiotusen ”cellerna”, de oräknade grupperna, de många kommittéerna samt partiets alla högre organ. *Pravda* fyllde dagligen ända upp till trettio spalter med ett godtyckligt urval av artiklar, resolutioner och referat som gåvo en missvisande bild av vänsterns åsikter, förvrängde dess planer och spredo en ofullständig och tendentiös information utan att ge motparten tillfälle att korrigera, dementera eller förklara. Utgången var given i denna ojämna kamp mellan opinionsbildningens mäktiga dirigenter och en liten skara obeväpnade. I det ögonblick då deras idéer hade medvind, utsatte sig de otåliga oppositionsmännen genom brist på politisk takt och ett klumpigt strategiskt handlande för sina föregångares öde.

Trotskij som varit sjuk sedan början av november tog ingen direkt del i diskussionen, och utanför en liten krets av initierade trodde man att han stod på politiska byråns och centralkommitténs sida. Men den 10 december publicerade han en insändare i *Pravda*, där han utan att öppet ansluta sig till oppositionen utvecklade sin uppfattning av byråkratiens faror och risken för att bolsjevismens ”gamla garde” skulle urarta. Emot dem som hoppades att ännu en gång kunna begrava arbetardemokratien krävde han att man skulle göra processen kort med

de ”mumifierade byråkraterna”, och uppmanade den yngre generationen att frigöra sig från passiv lydnad, servilitet och karriärism. Härmed fick diskussionen en ny vändning. Triumviratet blev förskräckt över Trotskijs förtäckta stöd åt vänsteroppositionen som det tolkade som ett hot mot sig själv, och beslöt att gripa tillfället att misskreditera sin främste motståndare. Stalin gav signalen till en personlig attack mot Trotskij, och denne befann sig i en situation som han till varje pris velat undvika, nämligen i en öppen strid om arvet efter Lenin.

Trojkan kände sig emellertid inte tillräckligt stark för att öppet angripa Trotskij. I och för en sådan kampanj fann den lämpligt att utvidga sig till en ”*semiorka*”, det vill säga en hemlig kommitté på sju medlemmar, i vilken inträdde Kalinin, Tomskij, Rykov och Kujbisjev. Denna kommitté hade sina egna agenter, emissarier och medhjälpare, sitt eget chiffer för korrespondensen och sin speciella disciplin. Den disponerade över ansenliga statliga resurser samt alla möjliga medel för att övertyga, pressa, förödmjuka och korrumpera. Stalin höll trådarna i sin hand.

I jämförelse med en sådan mäktig grupp, som var besluten att till varje pris behålla makten, saknade oppositionen sammanhållning, energi och uthållighet. Långt ifrån att bilda en fraktion, vilket den blivit beskylld för, handlade den sporadiskt och individuellt när tillfällen erbjödo sig, ofta med skarpa frontförändringar och utan att föra en konsekvent politik. Pjatakov, Preobratjenskij och I. Smirnov förde diskussionen på avvägar genom att kasta sig över de svåraste ekonomiska och industriella problemen, i stället för att koncentrera sig på den aktuella frågan om demokratien, som hörde ihop med arbetarnas intressen och kommunismens principer, och var den enda paroll som kunde hålla partiets kritiska samvete vaket. Ossinskij försvarade andra sekundära idéer, Radek höll habilt improviserade tal, Sapronov och hans vänner slogos energiskt för ”demokratisk centralisering” och Sljapnikov körde ännu en gång fram med den av alla de andra ogillade gamla ”arbetaroppositionen”. Trotskij som var sängliggande hade begått det ohjälpliga misstaget att utsätta sig för angrepp då han inte kunde slå igen.

Med sådana opponenter var det en lätt sak för *trojkan* att få övertaget. Den mutade en vacklande Bubnov och straffade en oförsiktig Anotonov genom att utnämna den förre till den senares post som chef för den politiska upplysningssektionen i armén. Andra neutraliserades genom utnämningar och bestraffningar, löften och hotelser. Många sögos in i den fåraktigt lojala funktionärskåren. Funktionärerna som hade sekretariatet i ryggen, fingo sitt inflytande automatiskt ökat i och med det komplicerade nätet av celler, kommittéer och konferenser. Arbetarna, som redan på primärstadiet inte vågade ge uttryck åt sin mening i den öppna omröstningen av fruktan för repressalier, hade minimala möjligheter att tränga igenom partiorganisationens sex stadier: cellen, gruppen, orten, provinsen, republiken, sovjetunionen, upp till den sjunde och högsta stegpinnen: centralkommittén.

Trots allt gjorde emellertid Stalins polemik mot Trotskij ett mycket ogynnsamt intryck på den allmänna sovjetopinionen. Ingen uppriktig revolutionär ville tillåta att någon misstanke kastades på revolutionens nu efter Lenins bortgång främste personlighet. Triumviratet vädrade det begynnande missnöjet och vidtog hastigt motåtgärder. En flod av resolutioner inströmmade från de avlägsnaste provinser av samma innehåll och till och med samma ordalag, som fördömde oppositionens ”sektionalism” och ”kamrat Trotskijs misstag”. Det var som att trycka på en knapp. Sekreterarhierarkien funktionerade perfekt. Undantagen bevisade endast regeln, och när *Pravda* mottog en resolution från Kijev som var gynnsam för minoriteten, förfalskades den med ett Penndrag av en av Stalins sekreterare. Partimaskineriet redovisade alltså en enad front, och oppositionen skulle missta sig mycket om den trodde att där fanns några sprickor.

Trojkan avsåg emellertid inte att göra sig av med Trotskijs medverkan i regeringen. Den var nöjd med att kunna minska den prestige som ”segerns organisatör” åtnjöt så mycket att han inte kunde uppta Lenins mantel, som *trojkan*s medlemmar tänkte dela sinsemellan. De hade ingen lust längre att tjäna i andra ledet, och bestredo direkt att Trotskij hade de egenskaper som förlänat partiets grundare hans unika ställning. Om Trotskij fått övertaget skulle ganska snart en ny härskande grupp ha bildats, och det gamla gardet, vars kärna de ansågo sig vara, skulle så småningom ha eliminerats. Inför denna eventualitet ryggade de inte för något som kunde förstöra Trotskijs inflytande och stärka deras egen ställning.

Trots det obegränsade administrativa trycket erhöll oppositionen hälften av rösterna i Moskva, enär den ”nya kursen” uttryckte de demokratiska idéerna hos partiets lägre skikt. Bland annat anslöto sig till densamma studenterna vid de kommunistiska universiteten. Den revolutionära traditionen upprätthölls ännu under masken av en byråkratisk lydnad. Men sekreterar-hierarkien var redan vid denna tidpunkt tillräckligt stark för att bryta varje försök att hota dess existens. Vänstersympatisörerna hindrades i den diktatoriska demagogiens intresse från att sända ombud till de distriktskonferenser som skulle utgöra en återspegling av partiopinionen.

Om alltså omständigheterna redan på förhand voro gynnsamma för partimaskineriet låg den främsta skulden till nederlaget hos oppositionen själv, nämligen i dess mystiska, djupt rotade bolsjevikiska tro på partiet såsom en abstrakt, osårbar företeelse. Oppositionen idealiserade själva det onda som den anföll under annat namn, och det var förgäves den gjorde skillnad mellan partiet å ena sidan, och dess organisation och ledare å den andra. Eftersom den byråkratiska staten och det byråkratiska partiet voro oupplösligt förenade, och kommunist-monopolet förklarades okränkbart, kunde en reform av regimen endast bli möjlig genom en långsam evolution eller en hastig revolution, och oppositionen kunde varken besluta sig för det ena eller det andra.

Trotskij kunde inte vara okunnig om vad hans motståndare skulle företa sig sedan de väl satt i gång. Han hade haft att göra med dem under liknande omständigheter, men då hade Lenin funnits till hands att ingripa och hindra det värsta. Han kände Stalin från inbördeskriget, och hade haft ständig personlig kontakt med honom i politiska byrån; och han kände de båda andra sedan ännu längre tillbaka, från emigrationstidens irriterade dispyter. Före världskriget hade han hos bolsjevismen urskilt vissa ”negativa aspekter”, som han beskrev som ”teoretisk formalism, bokstavsträldom, en polisofficers misstro till den historiska utvecklingen, egoism samt konservatism i organisationen”. Dessa fel hade stelnat efter erövrandet av makten och partiets förvandlande till statens stomme. Han visste att efter Lenins frånfälle bolsjevismen skulle komma att förlora sin förmåga av självkritik, vilket varit en energikälla som mildrat och i viss utsträckning kompenserat de ursprungliga bristerna.

Av omsorg om partiets enighet avstod han från att direkt bemöta Stalins smädekampanj, men i januari utgav han en liten broschyr där han redogjorde för anledningen till sitt ingripande. Genom denna tveksamma politik övergav han den relativt förmånliga position som tystnaden inneburit. å andra sidan voro hans subtila idéer, varsamma antydningar och stillsamma polemik begripliga endast för ett fåtal som inte vägde vidare tungt i byråkratiens vågskål, för att inte tala om att den lilla broschyren som tryckts i en begränsad upplaga mycket snart blev oåtkomlig till följd av Stalins försiktighetsmått. Efter detta begav sig Trotskij på sin läkares ordination till Kaukasus ...

Stalin inträdde nu i det avgörandet skedet av sin karriär. För att tillvälla sig oktoberarvet behövdes inte de kvalifikationer som Lenin och Trotskij ägt då de skapade det. Det var över huvud taget inte fråga om att fylla platsen efter en man som var oersättlig, ty Lenins över-lägsenhet berodde på hans snille, inte på hans ställning. Vad som behövdes var att ha det avgörande ordet i politiska byrån och den praktiska kontrollen över centralkommittén vilken

efter behag kunde sammansätta partikongresserna. Stalin skulle lyckas i denna uppgift genom att gentemot Trotskij mobilisera en samling medelmåttiga ”gamla bolsjeviker”, vilkas banala åsikter han gjorde sig till talesman för, och vilkas trogna ombud han låtsades vara. Politiska byrån sammanträdde endast en gång i veckan och lämnade sekretariatet, som sammanträdde dagligen, en viss marginal för initiativ och handlande. För ögonblicket begärde Stalin inte mer.

Oppositionen hade inte ens så mycket förstånd att den höll sig borta från konferensen i januari 1924, där den befanns reducerad till tre ombud med rösträtt. Stalin spelade en viktig roll. I sin rapport om ”partiets konstruktion” beskyllde han den frånvarande Trotskij för ”sex allvarliga misstag” som han utförligt uppehöll sig vid. Första misstaget: publicerandet av insändaren i *Pravda*; andra misstaget: intagandet av en tvetydig ståndpunkt; tredje misstaget: att sätta partiet och partimaskineriet i motsats till varandra; fjärde misstaget: att ställa den yngre generationen mot den äldre och beskylla den senare för ”degeneration”; femte misstaget: att karaktärisera studenterna som partiets tillförlitligaste barometer; sjätte misstaget: att fordra frihet att bilda grupper inom partiet. De oppositionsmän som hade begärt en uttrycklig förklaring från tionde kongressens sida i frågan om demokratien, hänvisade han till en hemlig klausul i detta beslut som föreskrev uteslutning av de felande vid vissa slag av disciplinbrott.

I någon mån visade han respekt för ”kamrat Trotskij, som jag inte för ett ögonblick vill ställa på samma plan som mensjevikerna”, men i sitt avslutningstal sade han: ”Vi ha gjort allt vad vi ha kunnat för att få till stånd ett vänskapligt samarbete med Trotskij, men jag måste säga att det har inte varit lätt.” *Trojkan* kände sig skyldig att respektera det berömda namn som bland det ryska folket och inför den internationella opinionen tillsammans med Lenins representerade revolutionen. Dessutom var det nödvändigt att räkna med den visserligen avlägsna möjligheten att Lenin kunde bli frisk och åter överta regeringstömmarna, så att man inte gjorde något oreparabelt i händelse av en sådan eventualitet. På ett sådant tillfrisknande byggde oppositionen sina största förhoppningar.

Den 21 januari 1924, medan Trotskij var på väg till den kaukasiska rivieran, fick han på stationen i Tiflis ett telegram däri Stalin underrättade honom om Lenins död.

3.

Händelsen var inte oväntad: under mer än ett års tid hade partimedlemmarna vant sig vid tanken på mästarens förestående bortgång. Men sorgen hos lärjungarna var inte mindre djup, särskilt efter de nyligen genomgångna besvikelserna. Även om folket i dess helhet som var nedtryckt av fattigdom och försakelser mottog dödsbudet utan synbar rörelse, var det ett hårt slag för kommunisterna, som utgjorde de enda politiskt aktiva sovjetmedborgarna, och smärtsamt även för de mest förhärdade.

Även om Lenin inte på länge hade deltagit i statens och partiets ledning, framtvang själva hans existens respekt för en viss formell marxistisk tradition hos bolsjevismen och hade en återhållande verkan på arvingarna som voro alltför ivriga att offra principerna för styrelsens dagsintressen, och på dem som ärelystet traktade efter revolutionens arv. Dödsfallet upphävde alla doktrinära skrupler hos hans efterträdare, gav dem fria händer och avslöjade så småningom deras verkliga natur.

Politiska byrån började med att proklamera landssorg i avsikt att utnyttja denna i sitt eget intresse. I Moskva gav man order att med svart draperade flaggor skulle hissas, utan att anledningen uppgavs. Under förevändning att hedra den döde, använde partireligionens prästerskap de grövsta fetischistiska konstgrepp kombinerade med prosaiska moderna reklammetoder. Tidningarna åtogo sig att underblåsa de mystiska föreställningarna hos de okunniga massorna, som det var deras uppgift att upplysa. Den store materialistiske

revolutionärens kropp, balsamerad som en farao, utnyttjades för oändliga sensationella ceremonier, och exploaterades för att tillfredsställa den med alla medel stimulerade offentliga nyfikenheten, som infångades och leddes i en ständig ström förbi liket. Utanför Kremls murar restes en helgedom, dit arbetare och skolbarn beordrades att paradera för att längre fram avlösas av den aldrig sinande strömmen av vidskepliga bönder och nyfikna turister.

Karl Marx' grav i Highgate Cemetery i London är utmärkt av en enkel sten. Engels' aska spriddes över Nordsjön för alla himmelens vindar. Men i tjugonde århundradet, i det enda land vars regering bekänner sig till det Kommunistiska manifestet utställes kroppen av en berömd man med stor stål i ett mausoleum som inspirerats av Tamerlan.

Det var inte nog med att Lenin hade varit en hjälte, en övermänniska, ett snille; triumviratet i *trojkan* gjorde honom till ett slags gudom, vars profeter de själva hade för avsikt att bli. I och med att de upphöjde honom till gud, förberedde de sin egen helgonförklaring. Om man finge tro vad de sade, skulle Lenin ha sett allt, vetat allt som hände och komme att hända, sagt och förutspått allting. Hans porträtt i hel- och halvfigur, en face och profil, modellerades till statyetter, präglades till medaljer, målades på skyltar, invävdes på näsdukar, trycktes, graverades, ciselerades, broderades och reproducerades i milliontals exemplar Och intog de gamla ikonernas plats; ett tecken så gott som något På att det här bara var fråga om en troslära som utträngt en annan. Man mötte hans ansikte på husväggar, järnvägsstationer, butiksskyltar, tallrikar, askfat, cigarrettfodral och vanliga husgerådsartiklar. Fromt okonstlade bilder i svart och vitt eller färg illustrerade en obearbetad massa pretentiösa litterära alster på vers och prosa. I *Isvestia* kunde man mellan två extatiska artiklar uppbygga sig med ett rekviem under en dålig teckning. Man fotograferade Lenins länstol och andra reliker. Man utnyttjade hans namn till att döpa städer, gator, institutioner, fabriker, klubbar, idrottsplatser och oräkneliga andra ting och orter. Petrograd blev Leningrad, men det fanns också Lenino, Leninsk, Leninskaja, Leninakan, Leninsk-Kuznietskij, Ulianovsk och Ulianovka. De krassaste åminnelseprojekt florerade i den godtrogna entusiasmens hägn. Under den importerade marxismens tunna, hastigt avnötta fernissa skymta de redan det gamla barbariska Rysslands välkända drag.

Mitt ibland dessa bullersamma uttryck för en kollektiv svagsinthet, där fariseism var uppblandad med äkta känslor, var det Stalin mer än någon annan som angav tonen. På begravningsdagens kväll höll han inför sovjetunionens andra kongress ett remarkabelt tal, kanske det mest typiska av allt vad han skrivit – det var nämligen omsorgsfullt utarbetat i förväg, och ingenting var överlämnat åt improvisationen. Vid sidan av elementära påståenden, utnötta truismer och tröttsamma upprepningar, avlevererade med den tvärsäkerhet som endast döljer okunnigheten, finner man här inskjutna litanior med slaviska tonfall, där den förre eleven vid seminariet i Tiflis ogenerat avslöjar sin prästerliga mentalitet och apostroferar Lenin i samma ordalag som användes vid åkallan av Den Högste. Han slutar med ett slags fristående *credo*, framsagd med en brinnande fanatism och formulerad i punkter för att kunna tjänstgöra som en trosbekännelse för proselyter i den leninska religionen. Ordalagen äro värda att återge:

”Då kamrat Lenin lämnade oss, befallde han oss att hålla namnet partimedlem högt och fläckfritt. Vi svära dig, kamrat Lenin, att lyda din befallning.

Då kamrat Lenin lämnade oss, befallde han oss att bevara partiets enhet som vår ögonsten. Vi svära dig, kamrat Lenin, att lyda din befallning.

Då kamrat Lenin lämnade oss, befallde han oss att skydda och stärka proletariatets diktatur. Vi svära dig, kamrat Lenin, att med all makt efterkomma din befallning.

Då kamrat Lenin lämnade oss, befallde han oss att av alla krafter stärka förbundet mellan arbetare och bönder. Vi svära dig, kamrat Lenin, att lyda din befallning.

Då kamrat Lenin lämnade oss, befallde han oss att göra rådsrepubliken större och starkare. Vi svära dig, kamrat Lenin, att lyda din befallning.

Då kamrat Lenin lämnade oss, uppmanade han oss till trohet mot den kommunistiska internationalen. Vi svära dig, kamrat Lenin, att ägna våra liv åt att stärka och vidga den kommunistiska internationalen., förbundet mellan hela världens arbetare."

Detta är ett unikt dokument, men icke obegripligt, om man blott erinrar sig den djupa sanning som Lenin en gång uttryckte med orden: "Vi övertogo den marxistiska läran i färdigt skick från Västeuropa". På några få undantag när ha bolsjevikerna i allmänhet inte assimilerat den moderna revolutionära tanken, och de ha lånat dess terminologi utan att förmå modifiera sin medfödda mentalitet i egenskap av "invånare i ett land, som både ur ekonomisk och kulturell synpunkt är efterblivet och vars folk i det förflutna har varit mera pinat än andra", som Gorkij uttrycker sig. Lenin – och med honom marxismen – var sålunda redan innan han var nedlagd i sin monumentala grav förnekad i teologiska formuleringar av anhängarna till statsbolsjevismen, denna revolutionära dekadansideologi, som ägnade mästaren en religiös hyllning och gingo ed på hans stoft.

De sex budord för den nya kyrkan som Stalin formulerade i sitt tal föregås av ett *exordium*, där talaren förhärligar sina vapenbröders *esprit de corps*. Vi kunna inte få en bättre illustration än denna till vad Lenin kallade "kommunistlögner" och "kommunistskryt". Ett citat är tillräckligt:

"Vi kommunister äro folk av en särskild typ. Vi äro formade av en särskild materia. Det är vi som utgöra den store revolutionäre strategen kamrat Lenins armé. Det finns ingen större ära än att tillhöra denna armé. Det finns ingen ärofullare titel än att vara medlem i det parti, vars grundare och ledare kamrat Lenin var. Det är inte allom givet att vara medlem av ett sådant parti. Det är inte allom givet att få utstå de olyckor och de stormar som medlemskapet i ett sådant parti innebär. Vilka äro medlemmar av detta parti? Jo, sönerna av arbetarklassen, sönerna av armod och kamp, av otroliga försakelser och heroiska ansträngningar. Detta är anledningen till att det leninistiska, det kommunistiska partiet kallar sig de arbetande klassernas parti."

Den intellektuella nivå som utmärker dylikt tal gör det överflödigt att återge yttranden i samma stil av mindre profeter. Liknande oratoriska utsvävningar finnas antecknade från tiden för franska revolutionen, efter Marats död. Förslag framlades i kommunen om att "Marats kropp skulle balsameras och föras genom Frankrikes alla departement ... så att hela världen skulle få se de jordiska kvarlevorna av en storman". En talare på cordelierernas klubb uppläste en dikt *"Coeur de Jesus, coeur de Marat"* och några apostlar ville döpa om Montmartre till "Montmarat" till minne av *l'ami du peuple*. Det var naiva uttryck för en spontan folkstämning, och inga cyniska beräkningar av ledarna. För övrigt gjorde *sansculotterna* inga anspråk på att representera den materialistiska historieuppfattningen och citerade inte *Das Kapital*. Och Robespierre fanns till hands för att uttrycka ett beklagande över att människor sysselsatte sig med "retoriska överdrifter, löjliga och fåfänga fantasier, i stället för att tänka på de botemedel som landets tillstånd kräva", och för att opponera sig mot överförandet till Pantheon av Marat, som ständigt i sin livstid protesterat mot en sådan "oerhörd skymf" och själv vidtagit försiktighetsmåttet att skriva: "Jag skulle hundra gånger hellre avstå från att dö än nödgas frukta att bli så grymt förorättad." Det fanns också en David som i konventet förklarade: "Hans begravning bör ske under de enkla former som anstå en obesticklig republikan, som dog fattig men hederlig." Och det fanns en Hébert som yttrade i jakobinernas klubb: "Det finns personer som söka inbilla oss att vi bara utbytt en religion mot en annan. De

arrangera ceremonier och begravningsceremonier för Marat som vore han ett helgon. Vi ha hindrat denna profanering; må vår vaksamhet inte slappna ...”

I Sovjetryssland var det bara Krupskaja som reagerade och i trohet mot Lenins minne påyrkade en viss återhållsamhet i den leninistiska kulten:

”Låt inte er sorg över Iljitj ta sig uttryck i en yttre dyrkan av hans person. Res inga monument över honom, döp inga palats med hans namn, ordna inga pompösa ceremonier till hans åminnelse ... Under livstiden tog han föga notis om den sortens saker, och de besvärade honom närmast. Kom ihåg hur mycket fattigdom och oreda det alltjämt finns i landet. Om ni önska hedra Vladimir Iljitjs namn, inrätta då barnkrubbor, lekplatser, bostadshus, skolor, ambulanser, sjukhus, hem för skyddslösa etc., och framför allt: omsätt hans läror i edra liv.”

Men denna ärliga och försynta röst fann inga lyssnande öron i allt det tumult som den officiella glorifieringen framkallade. Sovjetkongressen beslöt att resa sex monument till att börja med. Riazanov, som en gång hade vredgats över dem ”som vill förvandla Röda torget i Moskva till en kyrkogård, till på köpet försedd med gravmonument”, skulle nu inte våga komma med en antydan i den stilen. De gamla bolsjevikernas förbund uttryckte längre fram sitt ogillande av begravningsceremonier med stor orkester, och bilder som blevo föremål för tillbedjan –den jämlikhet som samhället nekar de levande borde tillkomma de döda, ansåg man – men gjorde ett opportunistiskt avsteg från denna princip genom att medge undantag i sådana fall som Lenins. Trotskij uppger i sina memoarer att han opponerat sig mot byggandet av det skandalösa mausoleet, men detta måtte ha skett i tysthet, ty ingen känner till det.

Lenin hade omedvetet förutsagt sitt eget öde, då han skrev om de stora, under livstiden förföljda revolutionärerna:

”Efter deras död försöker man förvandla dem till ofarliga ikoner, så att säga kanonisera dem och omge deras namn med en gloria som är avsedd att ge en bedräglig tröst åt de förtryckta klasserna, medan den verkliga innebörden i deras revolutionära förkunnelse stympas, försvagas och förvränges.”

Denna klarsynta profetia uppfylldes till punkt och pricka av Lenins efterträdare. De hade därför all anledning att söka ett nytt namn för den tro, varmed de ersatte den nu på fallrepet varande traditionella bolsjevismen.

Leninismen förklarades hädanefter utgöra den enda tillåtna teoretiska grundvalen för sovjetstaten. Tidigare hade namnet leninister tillagts de direkta anhängarna till Lenin, som själv i teorien var en sträng marxist och inte skulle ha tillåtit något avsteg från marxismen inom sitt parti. Hädanefter skulle leninism innebära en retroaktiv, bokstavstroende observans av Lenins tryckta skrifter, oberoende av deras värde och deras dunkla och motsägande punkter. Lenins arbeten blevo en ny bibel, uppdelad i verser som innehöllo definitiva svar på alla historiens problem.

Stalins tanke var att kommunister i hela världen, nu och allt framgent, bara skulle behöva lära sig utantill vissa oföränderliga, axiomatiska fraser (mer eller mindre korrekt utlagda av auktoriserade uttolkare) och slippa besväret att själva behöva tänka, studera och förstå; de finge emellertid noga ta sig i akt för varje ”avvikelse”. Den oskyldigaste reflexion, det banalaste ord som fallit av en slump från den store mannens läppar, blev till ett evangelium och kunde citeras oberoende av sammanhanget. Ett speciellt Lenininstitut anförtroddes uppgiften att dechiffrera de obetydligaste anteckningar av Lenins hand, och, om något kastats i elden, att framleta och sammansätta fragmenten.

Rent instinktivt sökte leninisterna stöd i bokstaven för vad som kunde brista i anden.

Många gånger hade Lenin själv modigt förklarat att han misstagit sig, och offentligen erkänt sina misstag för att ta vinden ur seglen på ”kommunistskrytet” och stimulera en hälsosam självkritik, åtminstone inom partiets egna led. Vid den närmast föregående kommunist-kongressen kunde Ossinskij utan att begå majestätsbrott anmärka, att även Lenin ibland tagit fel. ”Vi önska inte utesluta möjligheten av ett misstag från Lenins sida”, hade Zinovjev yttrat i en rapport en månad tidigare. Inte desto mindre skapades nu myten om Lenins ofelbarhet, mindre av vördnad för den bortgångne, än för att hans efterträdares riskabla politik redan *a priori* skulle få ett sken av berättigande. Stalin och hans hantlangare kunde alltid hitta ett citat, även om det gick på sidan av ämnet, för att tysta munnen på sina opponenter, och som ett avgörande argument mot de obotfärdiga fanns ju GPU i bakgrunden.

Kontinuiteten mellan den gamla bolsjevismen och den nya leninismen var egentligen aldrig bruten. Lenins död påskyndade en utveckling som redan hade börjat och gav fastare form åt företeelser som man kunnat märka redan under inbördeskriget. Inom partiets taktiska och organisatoriska arbete hade tendensen bland de många ryska element, som ingenting haft att göra med marxismen, länge varit att skjuta i bakgrunden idéer som vuxit i den västeuropeiska socialismens skola. Det moskovitiska förflutna övergick, ofta under oväntade former, i sovjetnuets dagliga liv. Sex revolutionära år hade inte bidragit till att i ett uppochnervänt samhälle skapa vare sig respekt för person, känsla av individuellt ansvar eller uppfattning om medborgarrätt och -plikt. Tvärtom befanns det att många bolsjeviker som före oktober-revolutionen varit i kontakt med europeisk mentalitet, efter händelserna i Kronstadt befunnos vara ”förryskade” och impregnerade med den speciella psykologien i ett land, där förut, enligt Gorkijs hopsummering, ”envälde, slaveri, cynisk falskhet och bestialisk grymhet” florerade. Primitiva och osmälta sociologiska teorier, som till slut reducerats till vissa enkla formler, erbjödo intet motstånd mot trycket från de inrotade sedvänjorna i ett samhälle som var mer än ett sekel efter den civiliserade världen, och där en tillfällig industriell frammarsch bjärt kontrasterade mot de alltjämt rådande medeltida förhållandena.

Även under Lenins livstid hade kontakten mellan den importerade marxismen och de inhemska idéerna lett till underliga resultat. Man kan som exempel nämna det slags sociala kvacksalveri som bestod i att man ville fastställa vissa proportioner mellan arbetare, bönder och intellektuella för att därmed höja den allmänna nivån; de fördomsfulla leninisternas proklamerande av en ny arvsynd, nämligen synden att vara född av föräldrar som icke tillhörde arbetarklassen; seden att samla arbetarna till demonstrationståg utan att underrätta dem om anledningen., att behandla dem som boskap och hota dem med straff om de höllo sig undan, samt att i tidningsspalterna och på andra sätt mata dem med färdiggjorda åsikter för eller emot någonting, vad det vara månde. Exemplen visa, vilken bottenlös okunnighet som dolde sig bakom de ståtliga ”deterministiska” fraserna.

Bolsjevismen utgjorde en primitiv rysk form av marxism, anpassad efter förhållandena i ett stort jordbrukarland med klart avgränsade samhällsklasser, och tog den hänsyn till tids- och ortsförhållandena som var nödvändig för maktens erövring. Efter sin seger måste Lenin under omständigheternas tryck rensa bort än det ena, än det andra i det program på vilket han hade segrat, och tillsvidare slopa den demokratiska ideologi som han hade lånat från Marx. Genom en kraftig schematisering, huvudsakligen framtvingad av anhängarnas okunnighet och inskränkthet, förvandlades programmet närmast till en karikatyr. Leninismen skulle komma att beteckna en ännu trängre form av den hårt pressade efterrevolutionära bolsjevismen och ett ytterligare steg bort från den äkta marxismen, av vilken den behöll ”ordens halmstrå” och förlorade ”verklighetens kärna”; den skulle till slut själv utvecklas till en invecklad teologi med dogmatik, mysticism och skolastik.

Stalin uppträdde som dess förste lärofader genom sin broschyr ”Leninismens grundvalar”, som utgjorde en samling föreläsningar för de ”röda studenterna” vid det kommunistiska

universitetet i Sverdlovsk i början på april 1924. Denna mödosamt hopplockade kompilering, där plagiaten tävla i talrikhet med citaten, har ingenting kvar av Lenins kritiska intellekt. Allt det levande villkorliga, anpassningsbara i det material den bygger på, är i denna som katekes avsedda handbok, frånsett rena missförstånd, förvandlat till passivt, absolut, bejakande, bindande, kategoriskt. Med vilket annat författarnamn som helst skulle detta tråkiga lilla häfte ha försvunnit i mängden. Men i egenskap av partisekreterare kunde Stalin göra det obligatoriskt för examensabiturienter, som ständigt hade relegeringshotet över sig och voro tvungna att genomgå elementärt teoretiska kurser med abstrakta teser som utanläxor. Över tvåhundra tusen arbetare, av vilka de flesta voro politiskt obildade, insläpptes på en gång, nämligen vid landssorgen, i det kommunistiska partiet, för att ”förbättra dess sociala sammansättning” och fingo Stalins katekes satta i händerna på sig. Lenins verk utgjorde, om man fick tro professorn i leninism, ”en kombination av rysk revolutionär inspiration och amerikansk praktisk anda” och skulle tjäna som mönster för den perfekte leninisten.

I slutkapitlet kunde Stalin inte motstå frestelsen att ge en spark åt Trotskij, vars ”permanenta revolution” han alltid haft ett gott öga till. Han förlöjligar Trotskijs planer för statens uppbyggande och skriver: ”Vem känner inte till denna ‘revolutionära’ konstruktionsmani, som tror blint på planer och projekt och vill skapa och arrangera allting?” Han hade tydligen glömt bort det brev, där Lenin uttryckte sin erkänsla över Trotskijs ”förståndiga idé” i författningskommittén, eller också låtsades han för argumentationens skull inte känna till det. Hur som helst kan man mellan raderna läsa en oförsonlig fientlighet mot Trotskij från författarens sida.

4.

Då Trotskij återvände från Kaukasien hade han inte förlorat någonting av sin prestige utanför partiet. Tvärtom medförde just konflikten inom ledningen, att man tog ännu mer hänsyn till honom än förut, och detta av åtskilliga skäl. Det obestämda hoppet att trycket skulle lättas, strävandena efter en bättre tillvaro, önskan om en förändring, behovet av frihet – allt detta förenades till en obestämd förhoppning som projicerades på Trotskij mot dennes egen vilja. De ovationer med vilka han överallt mottogs, och som inte kunde förväxlas med de obligatoriska hyllningarna för officiella personligheter, fingo rentav karaktären av en spontan folklig opinionsstorm. Ungdomen som tydligen stod alldeles främmande för intrigspelet på höjderna, hyllade honom helt enkelt som den bäste de visste, trots den artificiella dimbildningen som avsåg att föra dem bakom ljuset.

Men inom partiet hade *trojkan* under Trotskijs frånvaro tagit tillfället i akt att underminera hans ställning och vid alla möjliga tillfällen polemisera mot en imaginär ”trotskijism”. En ny publikation ”Bolsjeviken”, vars egentliga uppgift var att bekämpa Trotskij och hans anhängare, innehöll långa digra artiklar till försvar för ”de leninistiska principernas renhet” – principer som tydligen hotades av varje tänkande hjärna – och förkunnade med eftertryck i sin första ledare: ”Vi ha stått, vi stå och vi komma att stå fasta som klippan.” Officiella instruktioner, som befordrades viskningsvägen från den högsta till den lägsta i hela sekreterarehierarkien, gåvo fingervisningar om sättet att visa sitt nit på oppositionens bekostnad. Man kunde till exempel utesluta Trotskijs namn från listan på hedersordförandena vid ett möte, avlägsna hans porträtt från tjänsterummet och begagna alla tillfällen att svära sig fri från hans ”misstag” och ”borgerliga kätterier”. Det var sådana småsaker som kunde stärka ens ställning och befordra ens karriär. Den som utsatte sig för misstanken av så kallad trotskijism löpte risken att förlora anställning, husrum och dagligt bröd, och detta vid en tidpunkt då en omfattande arbetslöshet och en svår bostadskris närmade sig, och i en stat där den anställde mer än på något annat håll var utlämnad åt myndigheternas nåd och onåd.

Den rekonstruktion i reaktionär riktning av funktionärskåren som Stalin vid sitt tillträde till sekreterareposten påbörjat, tog efter Lenins död ny fart. De fyrtiosex som på administrativ väg

blivit nedtystade, skingrade och förödmjukade, hade nu ångrat och underkastat sig. De färska resolutionerna om arbetardemokrati voro ingenting annat än ”papperslappar”, dömda att begravas i dammiga dokumentskåp. Den utlovade ”nya kursen” var en farlig chimär, som snart skulle förvandlas till förräderi mot bolsjevismen. Inom revolutionära krigsrådet, där Unschlicht och Frunze hade ersatt Vorosjilov, Lasjevitj och andra, förberedde Stalin personligen Trotskijs uteslutning. Trotskij vidtog inga åtgärder till försvar för sin person eller sina principer; han uppträdde varken inför sina kolleger eller inför offentligheten för att klargöra vilka principer som stodo på spel. Hans kollega inom armén Skljanskij avlägsnades hastigt från sin post och ersattes av Frunze. Trotskij teg i partidisciplinens namn, och oppositionens vid sidan av honom främste representant, Pjatakov, var ett fogligt instrument för Stalins manövrer.

Den trettonde partikongressen var avsedd att illustrera att triumviratets ideal var uppnått och att hundraprocentig enighet åtminstone till det yttre rådde inom den organisation som på allvar beskrivits som ”monolitisk”. Trotskij tillhörde själv inte kongressombuden, och i egenskap av ledamot i en central kommitté hade han, i likhet med några andra separatister, endast yttranderätt. Det var emellertid inte detta som förmådde honom att ställa sig utanför intrigspelet. Vid kongressens öppnande begåvo sig de närvarande till Lenins mausoleum för att betrakta kroppen, varvid de passerade mellan led av pionjärer (barn tillhörande de kommunistiska organisationerna), som voro beredda att svära trohet mot Lenins minne. De obligatoriska talen, lyckönskningarna, överlämnandet av flaggor och presenter av de så kallade arbetardelegationerna och andra dylika inslag i kongressarbetet tillmättes stor vikt, men bidrogo inte så litet till att avkyla eventuella förhoppningar om kongressombudens självständighet. Till slut var det en ”partilös” arbetare, som liksom av en tillfällighet kommit att representera en ”trotskijfabrik”, som yrkade på skydd för bolsjevismens ”gamla garde”. Fastän inte en enda åskådare lät lura sig, kände man sig av lojalitet mot partiet förhindrad att göra narr av spektaklet, och även oppositionen visade sin respekt för den nya ritualen som vid detta tillfälle utvecklades i all sin prakt. Ännu vid en förberedande konferens fyra månader tidigare hade det varit möjligt för Riazanov att tala om de ”gamla bolsjevikerna, som Lenin kallade gamla idioter”; en sådan vanvördnad var hädanefter otänkbar. För att kunna avvärja ett löjeväckande projekt att överflytta Karl Marx’ kvarlevor från London till Moskva, bekvämade sig den gamle frondören att göra några smickrande inpass om Stalin.

Intresset koncentrerades på Trotskij, vars tystnad var mera oroande än ord skulle ha varit. Att tala inför detta väldisciplinerade auditorium skulle först och främst ha varit ett slöseri med tid, men även inneburit en sanktion av den jättelika byråkratiska humbugen och den skendebatt som kunde ha uppstått. Trotskij tvekade länge, men var slutligen svag nog att ge efter för sina vänners enträgna böner och stiga rakt in i den fälla som utsatts för honom.

”Mottagen med en storm av applåder”, som det heter i det officiella referatet, intog han genast försvarsställning och började med utomordentlig försiktighet med ett citat ur den förträffligt formulerade men ofullständiga resolutionen av den 5 december, jämte några citat från motståndarna som voro ägnade att stödja hans ståndpunkt. Särskilt Bucharin hade, utan att misstänka vilken betydelse hans uttalande skulle få, beskrivit de inre förhållandena inom partiet på ett utmärkt sätt med orden ”I de flesta fall ha valen blivit rena formaliteter. Rösterna avges icke bara utan förberedande överläggningar utan på den enkla frågan: ‘Vem är emot?’ Och eftersom en röst avgiven mot myndigheterna försätter ombudet i en pinsam situation är saken avgjord.” Bucharins hela framställning utgjorde en bekräftelse på de ständiga anklagelserna att proletariatets diktatur följts av en *partiets diktatur*. Efter ett utförligt citat från Bucharin övergick Trotskij till Kamenev, vars uttalanden han anförde till stöd för de principer beträffande statens uppbyggnad som Trotskij själv hade hävdat. ”Vi komma att begå många misstag om vi inte inrikta oss på en plan för samordning av landets hela ekonomi”,

hade Kamenev sagt. Trotskijs taktik gick ut på att visa att triumviratets medlemmar desavuerade varandra, framför allt att Kamenev desavuerade Stalin, och därigenom blev det möjligt för Trotskij att med stor försiktighet hävda sin ställning.

Men den som utan att riskera ett våldsamt bakslag ville tala i denna misstroendets atmosfär, måste tillfoga försäkringar om lojalitet. Trotskij valde därvid två metoder. För det första prisade han varmt sovjetdemokratien för att den nyligen upptagit tvåhundrafyrtio tusen arbetare i partiet såsom ”Lenins uppbåd”. Detta uppbåd skulle, menade han, göra partiet mera likt ett genom val åstadkommet parti. Ilade han inte just, stödd på Bucharins ord, visat hur meningslösa valen voro inom detta privilegierade parti, inte minst i dess periferi? Kunde han undgå att dra de verkliga motiven för denna kollektiva entusiasm i tvivelsmål under en regim, vars nackdelar han personligen började få känning av? De nya anhängarna förenade sig med partiet, inte på grund av någon valfrändskap, utan som en legitim försvarsåtgärd för att tillförsäkra sig arbete, ett minimum av medborgerliga rättigheter och vissa andra moraliska och materiella fördelar. De hade inte frihet att välja eller gå sin egen väg. De representerade långt ifrån en elit inom arbetarklassen och kunde i de flesta fall varken läsa eller skriva; deras anslutning innebar ingen förnyelse av ett degenererat parti. Deras färska omvändelse gav dem ingen auktoritet att kritisera, ännu mindre att opponera sig. Dessa nybolsjeviker hade av sekreterarehierarkien fått sig inpräntade vissa slagord från den värsta sortens religiös leninism, och kunde inte ha något gemensamt med Marx’ och Lenins kommunism. I varje fall betydde ordet kommunist i Ryssland inte en kommunismens lärjunge utan en medlem av Partiet, partiet vid makten, det enda lagligen tillåtna partiet. Det mirakulösa ”uppsvinget” skedde först sedan man beslutat att för ett ögonblick öppna dörrarna till detta exklusiva parti – och stänga dem igen sedan det önskade antalet rekryter blivit insläppt. I sin verksamhets-berättelse inför kongressen hade Stalin uppgivit att i vissa provinser voro sjuttio procent av medlemmarna politiska analfabeter, att medeltalet höll sig vid femtiosju procent, och att ”Lenins uppbåd” hämtades från ett ännu djupare lager. (Några dagar senare medgav han att de politiska analfabeterna uppgingo till sextio procent före ”Lenins uppbåd” och till åttio procent efter.) Trots allt detta gav Trotskij utan reservation partiets politik sin anslutning och var på förhand beredd att stödja även de mest reaktionära besluten av detta ”valda” parti, som endast utgjorde ett verktyg för triumviratets diktatur.

Sedan Trotskij sålunda i diplomatiska ordalag frånträtt sin mot partiet kritiska inställning sammanfattade han sitt anförande i någonting som lät som en trosbekännelse:

”Det finns ingen här som önskar eller har förmågan att disputera mot partiets vilja. Det är klart och tydligt att partiet alltid har rätt ... Vi kunna endast ha rätt med och genom partiet, ty historien har inte givit oss några andra möjligheter att ha rätt. Engelsmännen ha ett ordspråk *‘Right or wrong, my country’* – mitt land i första rummet, det må ha rätt eller orätt. Historien ger oss mycket mer anledning att säga, att även om vårt parti kan ha rätt eller fel i vissa enskilda fall, är det dock vårt parti ... Och om partiet fattar ett beslut som någon av oss finner orättvist, kan han säga: Det må vara rättvist eller orättvist, så är detta dock mitt parti, och jag skall ända in i det sista ta konsekvenserna av beslutet.”

I och med detta abstrakta resonemang gav han faktiskt fria händer åt Stalin, som var partiets ledare med hjälp av partimaskineriet, och statens ledare med hjälp av partiet.

Ett dussintal omsorgsfullt utvalda talare hade till uppgift att bemöta Trotskij. Med en mun anklagade de honom för att göra bruk av parlamentariska och diplomatiska metoder, beskyllde honom för bristande uppriktighet och mycket annat. De 1,164 ombuden skulle kanske i tur och ordning ha gått upp i talarstolen för att upprepa samma sak, om inte Krupskaja hade avbrutit diskussionen. Utan att instämma med oppositionen, uttryckte hon sitt ogillande av de illojala angreppen från triumviratets sida och sin fruktan för att revolutionen

skulle bli lidande av ett krig på kniven kommunister emellan. Omedelbart efter Lenins död hade hon skrivit till Trotskij för att försäkra honom om Vladimir Iljitjs djupa aktning och sin egen tillgivenhet. Hon uppträdde på kongressen på majoritetens sida, men hennes mening var att säga att nu hade komedien räckt tillräckligt länge. Stalin och Zinovjev höllo god min i elakt spel och beslöto att låta debatten vara slut, fastän under beklagande av den ”kristna socialism” som Lenins änka hade givit uttryck åt.

I sitt avslutningstal rekapitulerade Stalin allt som blivit sagt i den uttömmande diskussionen. Han uppräknade fyra punkter där oppositionen hade orätt, och tre fel i Trotskijs principer. I förbifarten gav han Trotskij en gliring för yttrandet om partiets ofelbarhet: ”Partiet gör inga fel, säger kamrat Trotskij. Detta är inte sant. Partiet gör ofta fel. Iljitj rådde oss att uppfostra partiet att lära av sina egna misstag.” Stalin fortsatte: ”Vårt parti har blivit den arbetande klassens valda organ. Visa mig något annat parti av detta slag. Det kunna ni inte, ty det finns intet sådant i världen. Men det är egendomligt att inte ens ett så mäktigt parti behagar oppositionen. Var i denna värld kan den finna ett bättre? Jag fruktar att den då måste gå till plan eten Mars.” Den övriga argumentationen stod på samma nivå. Man känner ingen frestelse att citera från en författare av detta slag, vars verk bjuder på motsatsen av en *embarras de richesse*. Stalin som visste att röstningarna inom partiet inte voro uttryck för några åsikter, sökte varken motbevisa eller övertyga, han nöjde sig med att konstatera. Och bakom varje konstaterande dolde sig en hotelse.

I överensstämmelse med sekretariatets noggranna förberedelser slutade kongressen i vad Zinovjev kallade en hundraprocentig bolsjevikisk enighet. Stalins byråkratiska system stod nära sin fulländning. Allt som återstod att göra var att förutse och förhindra sådana missförstånd som den högst olämpliga applådstorm som Trotskij vid sitt inträde hälsats av. Den nya centralkommittén hade åttiosju medlemmar, inklusive suppleanterna, och kontrollkommissionen över etthundrafemtio. Men denna siffermässiga ökning innebar inte, som Lenin hade trott att den skulle göra, en ökning av den styrande oligarkien, utan reducerade ytterligare de två institutionernas inflytande till förmån för deras kansliers och i sista hand generalsekreterarens.

Stalin hade utgått som segrare ur denna nya dragkamp. Trots Krupskajas envisa yrkande hade han förmått den avgående centralkommittén att besluta att Lenins testamente inte skulle föredragas på kongressen. Det meddelades endast till vissa utvalda delegater vid ett enskilt möte, och då försett med vissa kommentarer för att förminska dess betydelse. Den ”gamle mannen” hade varit sjuk, inte *au courant* och illa underrättad av den närmaste kretsen ... Vid centralkommitténs första sammanträde erbjöd sig Stalin att avgå, vilket givetvis avvisades: de flesta medlemmarna hade ju honom att tacka för, sina poster och fruktade att förlora dem om de utsatte sig för hans fiendskap. Varje opposition skulle vid denna tidpunkt ha varit utsiktslös och framkallat repressalier. Trotskij vågade lika litet som någon annan störa enigheten.

Återstod att låta den kommunistiska internationalen bekräfta den ”hundraprocentiga bolsjevikiska enigheten”. De flesta av ledamöterna inom internationalens verkställande utskott, ”exekutiven”, skulle ha ställt sig på oppositionens sida om frågan hade förelagts dem. Detta var klart redan genom vad man visste om de individuella åsikterna. I teorien var exekutivens beslut giltigt mot en eventuellt annan åsikt hos en nationell sektion eller ”fraktion”. I praktiken var tredje internationalen underordnad bolsjevikpartiet som var dess skapare. I intellektuellt avseende var den relativt, och i moraliskt avseende absolut beroende, och eftersom den inte hade någon lång livstid bakom sig, kunde den än så länge inte undandra sig Moskvas disciplin. Zinovjev aktade sig för att konsultera exekutiven, som inte hade någon annan kanal för att ge uttryck åt sin opinion. Den femte kommunistiska världskongressen utlystes till juni 1924. Förarbetena bedrevos i enlighet med regler och praxis som voro gängse i Sovjetunionen, och avsågo att skapa en världsorganisation efter modersektionens beläte.

Arbetet pågick i sex månader under Zinovjevs ledning, och samtidigt arbetade Stalin efter samma linjer i hela Sovjetunionen i ”bolsjeviseringens” namn.

Med få undantag voro kommunistpartierna i Europa, Amerika och Asien i behov av subsidier från exekutiven, det vill säga från bolsjevikpartiet. Detta beroende framtvingade en viss solidaritet. Inom de mera självständiga fraktionerna, där något försök till motstånd förekom, funnes en mängd andra möjligheter att återställa ordningen, i nödfall genom kirurgiska operationer. Om det varken fanns goda eller dåliga förevändningar kunde sådana skapas. Internationalen visste ingenting om den verklighet som låg bakom sovjetsystemet, och Trotskij ansåg sig varken ha rättighet eller makt att upplysa den. Detta hindrade inte Zinovjevs utsände att sprida dunkla rykten om ”den nye Danton” eller rentav ”den nye Bonaparte”. Det talades till och med om en komplott i Kreml. En allvarlig kris i Tyskland i samband med den revolutionära rörelsens undertryckande jämte den allmänna depressionen främjade triumviratets planer. En lång erfarenhet i utnyttjandet av inre tvistigheter och partiintriger, i disponerandet över penningmedel som erhållits från en liberal bourgeoisie eller genom lukrativa expropriationer i avvaktan på en statsbudget som kunde utnyttjas, och slutligen vanan att skjutsa med de egna anhängarna efter behag och hänsynslöst utnyttja deras godtrogenhet, förhjälpte leninismens uppfinnare dit de ville: nämligen att kunna dra enkla obeslutsamma neutrala vid näsan, inympa fanatism hos onkonstlade själar, korrumpera politiker och isolera tänkande och hederliga människor.

”Bolsjeviseringskongressen” ställde sig oreserverat bakom de vunna resultaten, varigenom ledarna fingo fria händer att överföra de leninistiska metoderna på den internationella arenan och inom dess revolutionära rörelser tillämpa de skenmetoder för val som Stalin hade infört i Sovjetunionen. Även de på sovjetprogrammet upptagna ceremonierna, paraderna och ändlösa formaliteterna tillämpades för att stärka delegationernas trosvisshet och göra intryck på de mera skeptiska. Dagen efter det pompösa öppnandet på Stora teatern marscherade hela kongressen högtidligt under musik ned på Röda torget. Efter att ha hämtat inspiration vid den obligatoriska defileringen framför den döda kroppen, samlades ombuden framför Lenins mausoleum och höllo sitt första sammanträde i fria luften, varvid första punkten på föredragningslistan föredrogs och diskuterades i närvaro av hundratusentals arbetare. Hela uppträdet, som ägde rum mitt under arbetstid, gjorde ett underbart spontant intryck. Den ”partilöse” och övriga obligatoriska figurer från alla Moskvakongresser på den tiden uppträdde för att framföra hälsningar och utdela fanor, allt för att kongressombudens iver skulle stärkas. En atmosfär av förtätad fanatism hindrade allt lugnt och kyligt resonerande om den ryska frågan.

Vid detta tillfälle var Trotskij klok nog att inte låta provocera sig till motsägelse. Han hade äntligen begripit hurudant läget var. Men komedien nådde sin höjdpunkt då församlingen efter att ha desavuerat Trotskij uppdrog åt honom att avfatta den slutliga resolutionen. Den blev det sista av de stora budskap som varje år ända sedan internationalens grundande hade utgått från Trotskijs hand. Ett år förut hade Klara Zetkin skrivit till Lenin och Trotskij: ”Kongressen ägnade en gärd av tacksamhet och beundran åt de båda berömda ledarna av den ryska revolutionen och världsproletariatet för deras oförstörbara verk.” Nu var det ingen som fick det infallet att föreslå en sådan hyllning; dock antecknades än så länge hurraropen för Trotskij i kommunistpressen.

Stalin var för första gången närvarande vid internationalens förhandlingar men höll sig i bakgrunden. Han besteg inte talarstolen, vare sig det berodde på att han inte kunde främmande språk och inte var tillräckligt insatt i utländska angelägenheter, eller på den från hembygden nedärvda försiktigheten. Han tog endast till orda i den polska kommittén där delegationen talade ryska. Av hans tal i kommittén må noteras det senkomna försvaret för de lömska angreppen på Trotskij och oppositionen under den sista konflikten. ”För det första”, sade han,

”känner historien inte till någon strid utan besegrade. För det andra kan oppositionen inte slås tillbaka utan att ledarnas auktoritet får en knäck. För det tredje är en total seger över oppositionen den enda garantien mot att en schism uppstår.” Han visade sig mera angelägen att ställa motparten i en ogynnsam dager än att bemöta honom. Det är inte idéer utan individer som betyda något. Kritik är ett brott mot envåldsmaktens säkerhet och måste kvävas i sin linda för att hindra eventuella framtida sprickor i diktaturpartiet.

5.

Kättarjakten upptogs i själva verket med ökad energi efter ”bolsjeviseringskongressen” 1924. Den härskande klicken utnyttjade till det yttersta den attityd av lydnad och undergivenhet som påtvingats oppositionspartierna i alla länder till följd av Trotskijs taktik, och berövade långsamt men grundligt internationalen dess elit. Alla kommunister, först och främst i Paris och Berlin men sedan överallt från New York till Shanghai, som envisades att skilja mellan disciplin och servilitet, alla som haft förmågan av och gjort sig skyldiga till ett självständigt tänkande, behandlades hädanefter som misstänkta, opålitliga eller opportunistiska individer, ställdes i samma klass som kontrarevolutionärerna och uteslötos, först en och en, sedan gruppvis. Genom en rad uteslutningar och partiklyvningar eliminerades i tur och ordning och på olika sätt initiativtagarna till den kommunistiska rörelsen på två kontinenter. Det blev snart tydligt hur rätt Rosa Luxemburg haft, när hon gent emot Lenin hade hävdat att frågan om en ny international var för tidigt väckt, och att en sådan inte kunde stå på egna ben och överleva sin grundare. Kommunistpartierna förvandlades till förgreningar av sovjetstaten, ställdes under samma autokrati som denna och delade både dess konstruktiva fel och dess brister i enskildheterna. *Trojkan*, som var besluten att beröva Trotskij varje stöd utifrån, kunde ha valt att offra en institution, som var parasitisk och saknade framtid; i verkligheten offrade den principen och behöll verktyget.

Inom Sovjetunionen var en underlåtenhet att desavuera Trotskij tillräcklig anledning till onåd för den försumlige, till att avlägsna honom från varje politisk ställning och rentav beröva honom arbete och levebröd. Men varken nålstyng eller förföljelser kunde hejda den ständigt växande popularitet som oktoberrevolutionens och inbördeskrigets hjälte blev föremål för inom en liten, aktiv del av stadsbefolkningen och särskilt bland den revolutionära ungdomen. Ingen brydde sig om de broschyrer som spredos, där hyrda skribenter sökte återuppliva gamla kontroverser och mystifiera läsaren genom att överösa den levande Trotskij med döda citat från Lenin. Inte heller S. Kanatjikovs *Histoire d’une deviation* och dess ännu obetydligare imitationer eller de otaliga artiklarna av publicister i *trojkans* tjänst förmådde neutralisera Trotskijs tungt vägande tal och memoranda om dagens brännande frågor: USA:s hegemoni, det dekadenta England, tyska revolutionens kris, Fjärran österns skiftande problem. Studiecirklarna inom partiet hade intet annat nytt material att sysselsätta sig med än dessa storlinjiga exposéer, som intellektuellt sett vida överträffade hela den samlade produktionen av hjärnorna i den ”leninistiska” centralkommittén. Folk stod i kö för att höra föredragen, och man läste tidningsreferaten med största iver.

Innehavarna av Lenins makt, som noga aktade på varje blunder från motpartens sida, kände sig illa till mods. Men Trotskij undvek noga varje anledning till nya disharmonier, kringgick kvistiga frågor och inlät sig inte på personliga kontroverser. Han talade om alla möjliga ämnen, men inte om Sovjetryssland. Detta hindrade inte att hans okuvliga polemiska läggning stundom skymtade fram i form av subtilt ironiska antydningar, alltför dunkla för att bli förstådda av hans dåligt informerade åhörare, men tydliga nog för dem det gällde. Hans värdefulla samling biografika om Lenin gav intrycket att den fred som åstadkommits inom partiet var föga mer än ett vapenstillestånd, och detta intryck bekräftades av de elaka recensioner som följde. För den initierade stod det klart att den slagna oppositionen jute erkände sig besegrad, utan hoppades på att lyckan skulle vända sig, fastän den inte hade

riktigt klart för sig hur det skulle gå till. Den tycktes hoppas på en renässans inom partiet för tanke- och samvetsfrihet, men glömde därvid att detta nu så byråkratiserade parti, ytterligare nedtryckt av tvåhundrafyrtio tusen nya proselyter, var föga ägnat att åstadkomma en sådan. Trots sin allmänt kända inkompetens på detta område bidrog Stalin till den ”litterära kampanjen” i september med en mot Trotskij riktad artikel om den internationella situationen, vilket utgjorde hans första försök i detta ämne. Han vände sig mot Trotskijs och Radeks tes om den fördröjda världsrevolutionen och förklarade utan att tveka, ”att arbetarna röra sig fram emot revolutionen och kräva revolutionära ledare”. Bevisen fann han i den ”avgörande seger som de revolutionära flyglarna inom kommunistpartierna i Tyskland, Frankrike och Ryssland ha vunnit och i den ökade aktiviteten hos den engelska arbetarrörelsens radikala flygel ...” De demokratiska regeringarnas i Europa pacifism ”kan väntas leda, icke till en förstärkning utan till en försvagning av bourgeoisiens makt, icke till ett uppskjutande av revolutionen på obestämd tid, utan till dess snabbare framkallande”. Pacifister och demokrater kunde ta varandra i hand i sina försök ”att bedra massorna med klingande fraser om fred, i vars skydd de förbereda sig för ett nytt krig”. Och vad socialdemokratien angick utgjorde den objektivt sett ”fascismens moderata flygel”. Fraser av samma innehåll fast med rikare utsmyckning pryda Zinovjevs prosaalster från denna period.

Även 1924 fortfor Stalin alltså att förkunna den omedelbart förestående revolutionen i Europa och förväxla skymning med gryning, trots att händelsernas förlopp under åratal talat i motsatt riktning och bort verka avkylande på bolsjevismens alltför optimistiska profeter. Stalins leninism bestod i att han i tid och otid upprepade vad Lenin med större eller mindre fog hade sagt, under andra omständigheter som kunde göra ett misstag förlåtligt. Han fann det inte nödvändigt att ta upp teserna till förnyat övervägande och fördjupat studium, ty i verkligheten –även om det inte var föreskrivet i sovjets lag – hade ingen rättighet att ifrågasätta riktigheten av hans påståenden, som tydligen voro fastställda i *semiorkan*. Förutom Zinovjev togo Kamenev, Kalinin och andra upp dem, var på sitt sätt, men de voro lika beredda att säga motsatsen om signal därtill gavs.

Med den anmärkningsvärda lätthet att ena gången säga ett, andra gången ett annat, som bolsjevikerna betrakta som politikens högsta form, hade emellertid Stalin fyra månader efteråt, närmare bestämt den 27 januari 1925, kommit på andra tankar beträffande kapitalismens relativa stabilitet och den revolutionära flodvågens fluktuationer. I slutet av mars samma år var han färdig att desavuera sin tidigare ståndpunkt, utan att därmed uppge kravet på ofelbarhet. ”Kapitalismen har lyckats hämta sig från efterkrigschocken”; det internationella ekonomiska läget är ett bevis för att den kapitalistiska rekonstruktionen har lyckats, och ”det råder intet tvivel om att i Centraleuropa, framför allt i Tyskland, den revolutionära flodvågen har ebbat ut”. Leninisternas kör stämde in som en man, och låtsades som om den aldrig haft någon annan mening. Så småningom blevo representanterna för den så kallade revolutionära flygeln som Stalin skrutit med, de ”revolutionära ledarna” av 1924 i Tyskland, Frankrike och på andra håll, nästan utan undantag utstötta ur internationalen såsom ovärdiga, opportunister eller förrädare.

Under tiden visade sig emellertid oroande tecken till en ny kris i ”sovjetfosterlandet”. Diktatorerna hade varit så upptagna av sina pedantiska och småskurna kontroverser att de glömt bort den ekonomiska situationen i landet och de arbetande klassernas villkor. De svåra problem som revolutionen uppställde voro ingalunda lösta genom en ytlig optimism och en propaganda, vars högljuddhet inte förmådde dölja bristen på en framsynt politik.

Industriens stagnation på en nivå som låg under den torftiga förkrigsstandarden ställde staten utan materiella resurser, arbetarna utan livsmedel och bönderna utan varor. Valutareformen av 1924, som ersatte guldtjervonetzen med en nedskriven rubelvaluta, genomfördes på proletariatets bekostnad. De svältlöner som förekommo utbetalades ofta inte förrän flera månader i

efterskott, stundom i form av varor som inte kunde avyttras, stundom i form av inköpskuponger i de nästan tomma kooperativa handelsbodarna. *Trojkan* hittade i hastigheten ingen bättre utväg än att återinföra det statliga *vodka*-monopolet, vilket beslöts i centralkommittén mot Trotskijs och Krupskajas opposition; Krupskaja åberopade förgäves Lenins opinion om brännvinet-folkfördärvaren. Enda möjligheten att undgå fortsatta förluster var att pressa arbetarna i stad och på land ännu något steg nedåt.

De knappa lönerna reducerades nu ytterligare genom en rad indirekta metoder: obligatoriska avdrag under masken av ”frivilliga” teckningar, utsträckning av ackordsbetalningen, en sänkning av löneskalan i samband med en ökning av standarden för den individuella produktionen i enlighet med ett komplicerat system av koefficienter och kategorier. Arbetarna, som inte hade någon försvarsorganisation, sedan fackföreningarna gjorts till annex åt den byråkratiska staten, nedtystades med hjälp av en allt strängare poliskontroll, och dessutom av sin fruktan för arbetslöshet. Stalin hade 1923 erkänt att antalet fackförenings medlemmar hade sjunkit från sex millioner till 4,8 millioner, men att detta sedermera vuxit genom ”praktiskt taget nominella medlemmar”. Detta gällde även den nu aktuella situationen, då medlemskapets formella karaktär fortfor i och med att tvångsanslutning i allt större utsträckning tillgreps. 1924 korrigerade Stalin statistiken och prutade siffran till 4,3 millioner, vilken emellertid hade föga mer reell betydelse än föregående års siffra. På papperet avancerade fackföreningarna från fem millioner ”medlemmar” 1924 till mer än det dubbla några år efteråt, men då hade fackföreningarna i likhet med sovjeterna förlorat all praktisk betydelse. Inte heller kunde arbetarna för att få hjälp vända sig till någon av de 27,000 funktionärerna som voro strängt underordnade partimaskineriet. De kunde inte hoppas någonting från den privilegierade kommunistkasten. Resultatet blev ett missnöje som riktade sig mot regimen som sådan.

Missnöjet var inte mindre allvarligt på landsbygden, där man led brist på industriprodukter, berövades arbetets frukter genom de låga maximiprisen på spannmål och tyngdes av skatter som obarmhärtigt indrevos. Officiella kommunistiska dokument nämna bland andra orsaker till trångmål följderna av den senaste hungersnöden, den dåliga skörden 1924 och arbetslösheten på landsbygden. (Preobrasjenskij räknade med att det fanns tjugu millioner lantarbetare för mycket.) Härtill kunde läggas maktmissbruk från bymyndigheternas sida och omöjligheten att få rättvisa hos dem, samt olagliga handlingar från alla möjliga lokala sovjetinstitutioner: rekvisitioner, konfiskeringar, uppskörtning, godtyckliga häktningar, för att inte tala om bedrägerier och masskorruption till förfång för staten. En av Stalins medarbetare E. Jaroslavskij är nödsakad att i sin ”Kommunistpartiets historia”, som annars innehåller de mest ogenerade förfalskningar av verkligheten, erkänna att bönderna avhöllo sig från deltagande i valen på hösten, och att majoriteten av befolkningen inte deltog i dessa val. I själva verket slutade även minoriteten att rösta, då hela valsystemet förvandlats till ett spegelfäkteri. De utplundrade och illa behandlade bönderna förlorade tålamodet, började möta det byråkratiska tyranniet med våldshandlingar mot enskilda kommunister och slogo ihjäl tidningarnas lokalkorrespondenter i byarna, som voro allmänt hatade och betraktades som spioner. Partiet ingrep mot dessa handlingar som skylldes på *kulakerna*, men det var ingen konst att under detta namn inbegripa alla möjliga. ”Vi äro alltför frestade att kalla varenda bonde som har tillräckligt att äta för en kulak”, bekände Zinovjev i juni 1924. Det fördes i själva verket ett inbördeskrig i miniatyr som fick sitt mest flagranta uttryck i Georgien, där under augusti och september 1924 ett formligt väpnat uppror pågick.

Om något tvivel ännu rådde i Moskva om innebörden av detta fenomen, skingrades det av Stalin med ett enda ord, ordet Kronstadt. Och lika litet som 1921 var detta någon ärorik episod i bolsjevismens historia. Den georgiska socialdemokratien, som var inbördes starkt splittrad, hade otvivelaktigt en trasa med i byken i detta olyckliga revoltförsök. Men många tecken tyda på, att den avgörande faktorn var provokation från polisens sida, med andra ord

att *tjekan* i Tiflis, som var väl underrättad om oron bland folket och underhöll hemliga agenter i de lokala socialistkretsarna, påskyndade resningens utbrott i ett lämpligt ögonblick då den kunde effektivt kuvas.

Med snabba och brutala motåtgärder ”likviderades” på fjorton dagars tid den blodiga resningen, som dock hade gått längre än polisen hade avsett och avslöjat hur allvarlig situationen i själva verket var ute i provinserna. Åtgärder, som saknade förebild även i revolutionens mest tragiska ögonblick, vidtogos nu. Fem medlemmar av den socialdemokratiska centralkommittén, däribland N. Komeriki och V. Djugeli, som inte haft någonting att göra med uppploppen eftersom de suttit i fängelse när dessa utbröto, avrättades utan dom och rannsakan i sällskap med några dussin andra personer, som voro varken mer eller mindre ansvariga. Stalin som befann sig i medelpunkten och hans medhjälpare Ordjonikidze som var på platsen för händelserna, hade kallblodigt planlagt och verkställde nu de grymma manövrerna, varvid de sannolikt utnyttjade situationen för att ta personlig hämnd på sina gamla rivaler i Kaukasien. Om man erinrar sig Lenins indignation över *Dierjimordes* aktion mot sina kommunistkamrater i Tiflis, är det lätt att inse vem som var ansvarig för blodsutgjutelserna vid detta tillfälle, även om man bortser från offrens egna förklaringar. För övrigt tvekade inte Stalin att själv avlägga bekännelse, vilket skedde i följande ordalag:

”Vad som har hänt i Georgien kan hända i hela Ryssland, om vi inte helt och hållet ändra vår inställning till bönderna.” Och Molotov förklarade för sin del: ”Georgien utgör ett frappant exempel på den klyfta som finns mellan partiet och bondemassorna i detta land.” I ett tal vid ett annat tillfälle, där han med ord lånade från Lenin medgav nödvändigheten av kritik, lade Stalin skulden för missgreppen på underordnade funktionärer:

> ”Såvida inte partilösa bönder eller partilösa arbetare kunna få kritisera oss, riskera vi att kritiken tar form av uppstudsighet. Resningen i Georgien var en sådan kritik. Likaså Tambov-affären. Likaså Kronstadt. Vi ha att välja mellan två ting: antingen att ge upp vår optimism och våra byråkratiska metoder och ge kritikrätt åt partilösa arbetare och bönder som bli lidande på våra misstag, eller också låta missnöjet samlas på hög, varvid kritiken tar sig form av revolter.”

Det är svårt att förstå hur detta kunde sägas av samme man som kort förut hade beordrat hänsynslösa åtgärder i rakt motsatt riktning. Men Kreml talade på ett sätt och handlade på ett annat. Bolsjevikerna använde visserligen en ny vokabulär och befunna sig på ett annat historiskt utvecklingsskede, men omedvetet tillämpade de i sina handlingar de traditionella tsaristiska styrelsemetoderna. ”Det fruktansvärda ryska hyckleriet är ingen enskild persons fel”, skrev Micheles, som ansåg det omöjligt för ryska imperiet att under ett gemensamt välde sammanhålla folk på en vitt skild civilisatorisk nivå. Frånsett ord som inte betydde något, var Stalins hela politik i sin kombination av list och våld och sin opportunistiska växling mellan stränghet och efterlåtenhet en fullständig imitation av föregående envåldsregimers metoder. Varken det privilegierade partiet eller den av Trotskij representerade oppositionen tänkte på att klaga, så länge de inte själva behövde ta emot stötarna. Men när den nya oligarkiens diktatur väl var genomförd och maskinen igångsatt, hejdade den sig inte för något, utan blev en självständigt arbetande faktor i ett samhälle där underdånigheten under seklernas lopp blivit en folkets andra natur.

I den dystra belysningen av händelserna i Georgien framträdde Stalins metoder med full klarhet, och under hans instruktioner växte polisens inflytande alltmera. *Tjekan* uppehölls till ; namnet endast i Kaukasien där ett permanent krigstillstånd rådde, men var i den övriga delen av Sovjetunionen ersatt av den lika mäktiga GPU. Denna var både större, aktivare och inflytelserikare än *ochranan* på sin tid, och utgjorde politiska byråns effektivaste medel för lösningen av alla slags problem. Det är ingen tillfällighet att reorganisationen av högsta ekonomiska rådet 1924 begynte med att Djertjinskij placerades som chef och flera före detta

tjekister som avdelningschefer. Unschlicht som också varit medlem av GPU-rådet övervakade nu i militära revolutionsrådet den personal som misstänktes för ”trotskijism” och förberedde drastiska åtgärder mot de klentrogna. För Stalin var ”styrelse” detsamma som straffsystem och terror. Vad folkkommissariernas råd beträffar gick det visserligen för sig att utnämna en Rykov efter Lenins död, men det var för att denna ministär hade så litet inflytande, och den verkliga makten låg på annat håll.

Inom partiet blev polisens inblandning allt aggressivare och skapade en pinsam stämning av misstro och spioneri. På initiativ av centrala kontrollkommissionen som leddes av Kujisjev och utgjorde ett speciellt annex till GPU, organiserades otaliga lokala kontrollkommittéer som förstärktes av ännu fler tillfälliga disciplinära kommittéer med uppgift att uppspåra ”avvikelser” och jaga alla möjliga genstäviga. Trotskijs vänner, kolleger och anhängare, eller sådana som misstänktes för att vara det, voro särskilt föremål för uppmärksamhet och avlägsnades så småningom från universitet, politiska institutioner och militära etablissemang. Därigenom underlättades samtidigt befordran inom hierarkien av den politiska byråns nitiska anhängare. De okunniga ”Leninrekryterna” funnos ju till hands för att fylla luckorna i de lägre graderna. Även personer som efter bästa förstånd följt sekretariatets nycker kände sig inte längre säkra; liksom i jesuitorden var det inte tillräckligt att lyda de överordnade, man måste också förutse deras önskningar. En erfaren ämbetsman som var sekreterare i en av kommittéerna i Moskva gjordes ansvarig för en hyllning som ägnats Trotskij, och förflyttades till Turkestan, där han hade god tid att överväga konsten att fördela inträdesbiljetter så att ett auditorium fick den lämpliga sammansättningen.

Under ”första året utan Lenin” kunde de så kallade vänsterkommunisterna av många oroande tecken se att oktoberandan höll på att svalna. Den apati, trötthet och fruktan som visade sig överallt antydde att omvandlingsprocessen av ”professionella revolutionärer” till ordinära byråkrater hade hunnit långt. I den hjälplösa förvirring som uppstod efter Lenins död avhöllos de med leninismen oliktänkande av självbevarelsedrift från att framträda. Individernas ängslan att få åtnjuta det minimum av välstånd som var reserverat för de privilegierade grupperna tog överhand, och hemlighetens slöja breddes över eventuellt avvikande åsikter. Det fanns dock undantag. Stridbara individer, som inte kunde kompromissa med sina samveten, drevos ut i nöd, stundom i förtvivlan. En rad självmord markerade detta moraliska depressionstillstånd som saknade motstycke. Bland dessa olyckliga, av vilka de flesta äro okända, finner man Eugenia Bosch, som var den ukrainska revolutionens hjältinna, Lutovinov, som efter sin återkomst från en påtvungen ”mission” i Berlin återupptagit sin verksamhet som arbetaroppositionens ledare, samt den ur partiet uteslutne Glazman som var Trotskijs sekreterare. På högre ort anfördes offrens nervositet som motiv, men för att stoppa självmordsepidemien befanns det nödvändigt att inhibera ett antal uteslutningar som antagligen skulle ha framkallat skandal. I de flesta fall voro nämligen självmorden följden av så kallade rensningar inom partiet.

”Ett avskedande i Ryssland i våra dagar är liktydigt med en påvlig bannlysning på medeltiden”, skrev Custine i sina märkliga brev ”Om Ryssland 1839”, alltså för jämnt etthundra år sedan. Det finns ingen frälsning utanför partiet – detta underförstådda axiom i leninistdogmatiken visar hur oerhört långsamt utvecklingen, trots tre revolutioner, har gått i detta land, där enligt den nyss citerade säkre bedömaren ”de stora avstånden, isoleringen, sumpmarkerna, skogarna och de stränga vintrarna ge de styrande de förevändningar och de styrda det tålamod de behöva”. Despotismens yttersta orsaker, som sovjetismens former lämnat orörda, framkalla samma verkningar som på den tiden, under förhållanden som äro föga förändrade.

Då Trotskij fick underrättelse om den närstående medarbetarens död skrev han en nekrolog till *Pravda*. Den refuserades. En medlem av politiska byrån och folkkommissariernas råd,

alltså av både den verkliga och den skenbara regeringen, kunde inte hedra en död kamrats minne utan att stöta sig med partimaskinen. Stalin knöt sitt nät med tålamod och med ett vaksamt öga på motståndarnas reaktioner. Kretsen av fiender slöts allt fastare kring Trotskij. Av allt att döma var *trojkan* beredd att när som helst stiga fram inför offentligheten för att ge en dödsstöt åt den fruktades popularitet. Trotskij var tillräckligt informerad om dessa manövrer och diskussioner för att vara på sin vakt. Trots detta var han oförsiktig nog att ge fienderna det väntade tillfället, och detta under gynnsammare omständigheter än de någonsin kunde ha hoppats.

I oktober 1924 publicerade han utan att konsultera någon två böcker under titeln ”1917”, utgörande en samling av hans artiklar från detta revolutionens år, försedda med en inledande essä om ”Oktoberrevolutionens lärdomar”. Däri gjorde han en jämförelse mellan den bolsjevikiska segern i Ryssland 1917 och det kommunistiska nederlaget i Tyskland 1923, som närmast var föregånget av ett revolutionärt misslyckande i Bulgarien. Han ville dels söka en historisk förklaring, dels hämta vissa strategiska lärdomar. Särskilt utvecklade han nödvändigheten att aldrig försumma ett gynnsamt ögonblick för revolten, då man annars kunde få vänta en lång tid på nästa, och underströk vilken nyttig läxa den ryska erfarenheten utgjorde för den internationella kommunismen. Efter att i korthet ha redogjort för sin personliga tolkning av händelserna i oktober, slutade han med en nedsättande karaktärisering av Kamenev och Zinovjev, och underströk vilken oerhörd vikt det låg i urvalet och utbildningen av ledare som inte skyggade i det avgörande ögonblicket. Stalins namn nämndes inte, men hänsyftningen på *Pravda*s defensiva hållning före Lenins ankomst till Leningrad 1917 siktade tydligt på generalsekreteraren.

Trotskij hade här inte gjort annat än sammanfört idéer som han tidigare utvecklat i tal och skrift. Men vid denna tidpunkt betydde en sådan publicering, helst i den utmanande form som den fått, initiativet till en konflikt, vars utgång helt och hållet berodde på partimaskinen. Den betydde också att personer, som enligt vanligt sunt förstånd bort få uppgöra sina meningsskilj aktigheter sinsemellan, nu förenades mot angriparen. I juni 1924 hade Stalin i ett tal inför distriktssekreterarna givit Kamenev en lektion i elementär leninism och även tillåtit sig några ganska skarpa anmärkningar mot Zinovjev. Båda episoderna vore förebud till en framtida konflikt. Dessutom hade Trotskij på nytt insjuknat, låg i feber och var urståndsatt att slåss. Han utsatte sig fullkomligt meningslöst för hugg som han inte kunde återgälda. Den rasande *trojkan* gjorde sig inga samvetsförebråelser av denna anledning, den utnyttjade tvärtom Trotskijs fysiska svaghet och besvarade ”Oktoberrevolutionens lärdomar” med en krigsförklaring mot trotskijismen, som förklarades vara en farlig, på Lenins tid okänd lära, som nu plötsligt hade slungats fram. En sensationell diskussion tog sin början, inledd med en anonym anmälan i *Pravda* under rubriken: ”Hur oktoberrevolutionen icke skall skildras.” Det var en enkelriktad diskussion där alla deltogo, utom Trotskij som var tvingad till tystnad. Leninismen var hotad. Möten med tjänstemän och andra sammankallades för att höra långa ”rapporter” om de nya olyckor som hotade revolutionen. Lenins samlade verk sönderhöggos i småbitar för att bevisa tesen för dagen – eller motsatsen. Trotskij drogs inför en domstol bestående av den dövstumma ryska opinionen. Ryssland och den kommunistiska internationalen jagades av en gengångare – trotskijismen.

Som svar på Trotskijs sextiosidiga skrift, vilken i förbigående sagt inte stod att få hos bokhandlarna enär upplagan på sekretariatets finurliga initiativ skurits ned till ett minimum, spreds en flod av motskrifter i partiet och över landet. Indignationen representerades av och huvudmotiven angåvos av Stalin, Zinovjev och Kamenev, varefter följde först övriga medlemmar av politiska byrån och centralkommittén, senare en rad mindre profeter. I denna överhettade atmosfär fann sig Krupskaja föranlåten att bidra med ett inlägg, som i sanningens intresse måste erkännas vara både hövligt och sansat. Bland de ivrigaste angriparna befunna

sig sådana som av gammalt hade ett horn i sidan till röda arméns ledare, Jaroslavskij, Lunartjarskij, Manuilskij, Raskolnikov, Gusev med flera. Alla professionella leninister, som voro mer eller mindre kapabla att hålla i en penna, skyndade sig att katalogisera Trotskijs ”förvillelser” förr och nu, avvisa hans ”halvmensjevism” och fördöma hans pessimism och brist på disciplin. Resolutioner i tusental med krav på stränga mått och steg antogos ”spontant” från Vita havet till Svarta havet av människor som hade goda skäl att inte läsa ett ord av den förgripliga texten. Liksom på Custines tid hindrade inte ”områdets ofantliga storlek att allting utfördes med en gåtfull precision och samordning från den ena ändan av Ryssland till den andra”. Tidningarna införde hela spalter av nedsättande beskyllningar som framslungades från landets alla talarstolar; dessa trycktes sedermera i form av broschyrer och spriddes i millionupplagor. (Pengar fattades då det var fråga om skolor, barnhem, sjukhus samt papper till skolböcker, men i och för detta företag saknades varken pengar eller papper.) Pressarna arbetade natt och dag för att nedslå trotskijismen.

Huvudsyftet var att skymma bort vad som låg bakom oron och vad som var spelets verkliga insats. Det var därför man konstruerade denna icke existerande irrlära som ställdes i motsats till en lika overklig leninism. Vem vågade under sådana omständigheter tala om rivaliserande kotterier eller individer? Titlarna på broschyrerna – ”Trotskijism eller leninism” (Stalin), ”Leninism eller trotskijism” (Kamenev), ”Bolsjevism eller trotskijism” (Zinovjev) – hade valts av *trojkan* för att beteckna den eviga motsatsen mellan gott och ont, och temat utvecklades i det oändliga vid varje vändning av den gemensamma fjärdingen.

Lenins efterträdare voro tillräckligt hemmastadda i det politiska intrigspelet för att förmå lägga ansvaret för konflikten ensamt på Trotskijs axlar. Rykov förklarade å deras vägnar att partiet var inbegripet i en ny diskussion. ”Ännu en gång rör det sig om kamrat Trotskij. Det är fjärde gången sedan oktoberrevolutionen.” I verkligheten berördes aldrig det ämne som Trotskij hade behandlat i sin inledande uppsats. Den regerande klickens huvuduppgift för ögonblicket var att hålla tyst med vad Trotskij verkligen hade skrivit, att pådyvla honom uttalanden som han aldrig hade gjort, gräva upp meningsskiljaktigheter från åren före kriget, blåsa nytt liv i gamla förgätna historier och luska igenom gamla brev för att hitta spår av oenighet. Detta erkände Zinovjev sedermera. ”Det var en kamp om makten”, sade han, ”och hela konsten bestod i att sammanknyta gamla meningsskiljaktigheter med nya problem.”

Partiet blev något förvånat över att få höra Trotskij anklagas för ”avvikelse åt höger” i sin teoretiska framställning av den ”permanenta revolutionen”. Stalin och hans språkrör hävdade att detta ödesdigra misstag betydde ett för tidigt införande av proletariatets diktatur och därigenom en ”underskattning av bondebefolkningen”. Denna välfunna vändning upprepades till leda och blev till slut huvudanklagelsen. På ett tecken av Stalin började tusentals filistrar att böja verbet ”underskatta”. Den anklagade påbördades också individualism och anti-bolsjevism. Trotskij varken kände eller begrep och hade aldrig känt eller begripit bolsjevik-partiet, om man fick tro försvararna av partimaskineriet. Detta upprepades i olika variationer av regimens språkrör, bland annat av Jaroslavskij, som för knappt ett år sedan hade sagt att Trotskij ”bättre än någon annan hade klargjort det kommunistiska partiets uppgift för arbetar-klassen”. Stalin, hos vilken agget legat och grott ända sedan Tsaritsinaffären, företog sig i samarbete med Gusev att göra en omvärdering av Trotskijs militära talanger.

På denna flod av insinuationer, förebråelser och skymfer kom det intet svar. ”Diskussionen” stod öppen endast för den härskande klicken; de djupa leden inom partiet visste varken ut eller in, den skandalhungriga allmänheten följde nyfiket varje inlägg och kontrarevolutionärerna gnuggade händerna. Oppositionen, som tagits med överraskning och varit föremål för intensiv provokation, kunde inte göra annat än att hålla sig stilla och låta stormen gå över. Trotskij hade genom sitt okloka initiativ placerat oppositionen i en ohållbar situation. Hans mindre

hållfasta anhängare begagnade tillfället att överge en förlorad sak och avsvära sig sina förvillelser. Alla strebernaturer visste att belöningar vinkade för omvändelse och otacksamhet.

”‘Oktoberrevolutionens lärdomar’ var endast en förevändning”, erkände Zinovjev. Men Trotskij hade obedd erbjudit en sådan förevändning och öppnat striden med en lärd avhandling om strategi, som var mycket stimulerande för både vänner och rivaler men utan något intresse för det olyckliga folket. Det var han själv som frammanade ostracismens spöke och gjorde den allmänna opinionen förtrogen med tanken på att han kunde råka i onåd. Rykten om hans häktning voro redan ute och blevo trodda även i partikretsar. Hans bok antogs vara konfiskerad och förbjuden, och den förgripliga inledningsartikeln skrevs av och spriddes i hemlighet. Det gick så långt att panikryktena måste officiellt dementeras. ”Ingen av centralkommitténs medlemmar har föreslagit eller kommer att föreslå några åtgärder mot Trotskij. Undertrycknings- eller uteslutningsmetoder skulle inte underlätta en uppgörelse”, sade Kamenev i Moskva, och Zinovjev yttrade något liknande i Leningrad. Stalin instämde: ”Jag är en avgjord fiende till straffpåföljder. Vi önska inga straffpåföljder, utan avse endast att föra en teoretisk polemik mot trotskijismens återupplivande.”

Men de allmänna misstankarna voro inte helt och hållet ogrundade, fastän det såg så ut. De ideliga anklagelserna för ”halvmensjevism” – eller ibland, i oförberedda anföranden, bara ”mensjevism” – kunde logiskt sett inte leda till annat än först och främst uteslutning ur partiet och sedan polisåtgärder mot separatisterna, vare sig dessa voro socialister eller kommunister. Två av *trojkan*s trenne medlemmar föreslogo i hemlighet att Trotskij skulle uteslutas ur partiet, det vill säga förklaras fågelfri. Zinovjev och Kamenev ryggade inte ens för tanken på att sätta motståndaren i fängelse, och de skulle otvivelaktigt ha nått sin avsikt om inte Stalin satt sig däremot. Nu när Trotskij var slagen och nedtystad förlorade hans fiender det viktigaste motivet för sin allians, nämligen fruktan att bli berövade det leninska arvet.

Den artificiella och föga djupgående upphetsningen under 1924 utmynnade i att hela affären togs upp på ett gemensamt sammanträde med centralkommittén och kontrollkommissionen i januari 1925. Som vanligt voro alla frågor avgjorda i förväg. Trotskij berövades sin ställning i det revolutionära krigsrådet, som han förmåddes att självmant avsäga sig, men kvarstannade som medlem av politiska byrån, fast efter en ”kategorisk varning” som var avsedd att minska hans prestige. ”Jag lämnade min militära post utan motstånd, och rentav med en känsla av lättnad”, skrev han. Det slutliga avgörandet i fallet Trotskij kastar ett intressant ljus över en viss sida av leninismen, både formellt och reellt. Det är ett grovt rysktasiatiskt dubbelspel som uttryckes i en hemmagjord marxistisk terminologi. Det heter i beslutet:

1. Diskussionen förklaras avslutad.

2. Partiet skall fortsätta och utvidga sitt arbete att förklara trotskijismens antibolsjevikiska karaktär, ända från 1903 och till ”Oktoberrevolutionens lärdomar”. Åt politiska byrån uppdrages att tillhandahålla alla propagandaorganisationer (partiskolor och andra) nödiga informationer i ämnet och i det politiska instruktionshäftet införa en förklaring rörande trotskijismens småborgerliga natur.

3. Utöver informationen i partiet och den kommunistiska ungdomsrörelsen kräves för arbetar- och bondemassorna en brett lagd, populär förklaring av trotskijismens irrläror.

Motarbetandet av Trotskij gjordes alltså till en permanent uppgift i samma ögonblick som de härskande låtsades inställa alla åtgärder. Alla invändningar eller motsägelser, som av monopolisterna på det offentliga ordet kunde tolkas som trotskijism, medförde hädanefter de strängaste ingripanden från partiets sida. I likhet med det Ryssland som Custine observerat, blev Sovjetunionen ”ett land där regeringen säger vad den behagar, enär endast den har yttranderätt”. Porträtt av Trotskij i ämbetslokaler, klubbar och butiker snokades upp av

partimaskineriets hantlangare. Funktionärer som voro måna om sin framtid och visste vad som krävdes av dem visade sitt nit genom att hänga upp Stalin i stället. Oppositionen som nu var hänvisad till smygvägar, kunde endast i hemlighet och i små upplagor sprida de förgripliga utdragen ur Lenins skrifter: brev om Zinovjevs och Kamenevs svek i oktober, anteckningar om nationalitetsfrågan och slutligen det opublicerade ”testamentet”. Den som ertappades med att sprida denna av GPU förföljda och jagade litteratur, uteslöts ur partiet och förlorade därmed arbete och bostad. Angivelser och avsvärjelser tunnade ut den demoraliserade vänsterkommunismens led. Trotskij hade byggt på sina yngre anhängare, men dessa visade lika ofta feghet som fasthet.

”Partiet var dömt till tystnad. En ren diktaturregim upprättades inom partiorganisationen. Partiet upphörde med andra ord att vara ett parti.” Detta långt efteråt fällda yttrande av Trotskij kan kompletteras med att det exkommunistiska, före detta socialdemokratiska partiet utgick ur ”diskussionen” djupt söndrat, ytterligt modfällt och politiskt vanryktet. Hädanefter var det ingen som satte tro till prästerna inom den leninistiska kyrkan, vilkas vokabulär – republik, demokrati, val, parti, fackföreningar, sovjet, diskussion – inte hade någon motsvarighet i ordens traditionella betydelse. Under en ytlig ”monolitisk” enhet skönjdes en obotlig antagonism och aktuella brytningar. Året 1924 som började med Lenins död och slutade med Trotskijs fall avslöjade en splittring som inte kunde hoplappas. Redan viskades i Moskva att triumviratet hade brutit samman, och att Kamenev och Zinovjev befunna sig i konflikt med Stalin.

6.

Triumvirernas schism, som uppstått ur meningsskiljaktigheter om den rätta politiken gent emot Trotskij, förvandlades under loppet av 1925 till en alltmer förgiftad kamp om makten.

Då Stalin i motsats till de mera rabiata leninisterna avrådde från alltför hårda repressalier, befann han sig otvivelaktigt på samma linje som den allmänna opinionen i de högre partikretsarna. Han önskade säkerligen på sitt klumpiga och råa sätt att imitera Lenin, som var så skicklig i att försona sig med opponenter sedan han framställt dem i en dålig dager. I ett tal i november 1924 om ”Oktoberrevolutionens lärdomar” hade han visserligen inte försummat att förödmjuka Trotskij, men å andra sidan hållit dörren på glänt för ett framtida samarbete och försiktigt vägt skälen för och emot. ”Jag vill ingalunda bestrida”, hade han sagt, ”den otvivelaktigt viktiga roll som kamrat Trotskij spelade under resningen. Men jag måste påpeka att kamrat Trotskij varken gjorde eller kunde göra någon speciell insats i oktoberrevolten. I egenskap av ordförande i Petrograds sovjet; verkställde han endast vad som beslöts av respektive partiledningar, vilka för övrigt bevakade alla hans steg.” Och litet längre fram i samma tal: ”... Trotskij, som i oktober var en relativ nykomling inom vört parti, spelade ingen särskild roll, vare sig partiet eller i oktoberrevolten. Liksom alla ansvariga funktionärer utförde han endast de beslut som fattats av centralkommittén och dess organ.”

Detta hade inte hindrat Stalin att 1918 självmant skriva: ”Hela den praktiska organisationen av revolten utfördes under Trotskijs direkta instruktioner ... Det kan med bestämdhet sägas att garnisonens hastiga övergång till sovjetsidan och den skickliga organisationen av den militära kommittén äro saker som partiet i första rummet har att tacka kamrat Trotskij för.” Men respekt för sanningen var liksom självrespekt ett tecken på ”borgerliga fördomar” i de degenererade leninisternas ögon. En återgång till källorna skulle ha straffats som förräderi mot revolutionen, och ingen vågade ta fram dokumenten.

Stalin gjorde på sitt sätt rättvisa åt Trotskijs stridsduglighet: ”Ja, det är sant att kamrat Trotskij verkligen kämpade tappert i oktober. Men kamrat Trotskij var inte den ende som kämpade tappert under oktober; även sådant folk som socialrevolutionärerna, som då stodo sida vid sida med bolsjevikerna, slogos tappert.” Och slutligen yttrade han om röda arméns chef: ”Jag

vill långt ifrån förneka den viktiga roll kamrat Trotskij spelade i inbördeskriget. Men jag måste ytterligt kraftigt understryka att den höga äran att få vinna våra segrar tillhör inte någon enskild individ utan det stora kollektivet av arbetande frontkämpar i vårt land: det ryska kommunistiska partiet." Han serverade till slut den uppseendeväckande versionen av händelserna under inbördeskriget, att Koltjak och Denikin hade drivits på flykten "trots kamrat Trotskijs planer" och uppmanade Trotskij att bestrida det, fastän han mycket väl visste att det bara var han själv, Stalin, som fick säga vad han ville under skyddet av GPU.

Som en sammanfattning kan konstateras att Stalin hade den fördelen framför sina bolsjevik-kamrater att han kände sina svagheter. Denna blygsamhet var emellertid inte oförenlig med det självförtroende som han utvecklade i sin verksamhet som diktator. Han fäste alltjämt en viss vikt vid att kunna utnyttja idéerna, talangerna och verksamhetslusten hos den man, vars anseende han höll på att förstöra. Varför skulle det vara omöjligt för honom att infånga den kapacitet, som Lenin hade kunnat tillgodogöra sig för partiets intressen? All den inre oenigheten visade att Trotskij saknade förmåga att bilda en fraktion som kunde utträngа de nuvarande makthavarna. Generalsekreteraren fick ännu mer ögonen öppna för sin egen starka ställning i partimaskineriets medelpunkt, i samma mån som otåligheten och maktlösheten hos motståndarna avslöjades. Denna känsla av personlig säkerhet underströks hos Stalin av hans naturliga empiriska läggning, hans benägenhet att ta en dag i sänder, och låta dem vilkas tjänster han ville utnyttja sköta sig själva tills han fick tillfälle att ta dem i anspråk.

Zinovjev och Kamenev å andra sidan förmådde göra en viss ytlig generalisering och fruktade följderna av en alltför lättköpt seger. Genom att opponera sig mot repressalierna sökte de dölja sina verkliga avsikter. De voro underlägsna Stalin i många avseenden då det gällde karaktär och temperament, men de hade uppfostrats i Lenins skugga och ägde en viss grad av västerländsk kultur. Nu oroades de av en framgång som föreföll dem alltför efemär.

Tidigare än någon annan med undantag av Lenin, eller redan 1923, hade Zinovjev insett vilket komplicerat problem sekretariatet utgjorde. Han hade velat lösa det antingen genom att minska sekretariatets makt eller också öka den och koncentrera den på en byrå bestående av tre medlemmar: Stalin, Trotskij och Zinovjev eller Kamenev. Som han själv hade skäl att klaga på Stalins egenmäktighet, ansåg han tiden vara mogen för en styrelsereform. Med en smula takt och tålamod kunde Trotskij lätt ha avväpnat sin farligaste medtävlare och sedan utan alltför stor ansträngning säkerställt sin övermakt över de andra. Men genom sin brist på förutseende, sin impulsivitet och sitt misstroende mot andra konsoliderade Trotskij blocket inom politiska byrån mot sig själv. En ny fas öppnade sig i och med upplösningen av det så kallade leninska gamla gardet, som Stalin en gång hade liknat vid en kompakt mur utan någon spricka.

Även i en situation då Trotskij var föremål för allas förbittring föreföll han farligare än någonsin för "oktoberdesertörerna", som jagades av skräck för den bonapartiska fara som de själva målat på väggen. De voro angelägnare än någonsin att bli av med en besegrad som var oförsonlig och av vilken de väntade en ny offensiv. Efter att förgäves sökt få Trotskij utesluten ur partiet eller åtminstone ur centralkommittén eller i sista hand ur politiska byrån, manövrerade de under betäckning av olika kommittéer för att trötta ut Stalin, vars motstånd var det enda allvarliga hindret för deras planer. Partimaskinen i Leningrad under Zinovjev, en del av byråkratien i Moskva under Kamenev och några partiinstanser i landsorten stodo mer eller mindre medvetet på deras sida. Enär de bara kunde gå omvägar började de med att försöka få Stalin förflyttad till krigsministerposten och ersatt som sekreterare med en man vid namn Rudzutak. Denna manöver tjänade endast till att avslöja deras hemliga intentioner och hindrade inte utnämningen av Frunze till krigsminister, vilket Stalin för länge sedan beslutit sig för.

Före centralkommitténs möte i januari där det ogillande uttalandet mot Trotskij skulle behandlas, hade den styrande klicken samlats för att försöka ena sig om en gemensam aktionsplan. Våldsamma meningsskiljaktigheter uppstodo därvid. Stalin som var säker på sin majoritet lät inte rubba sig. Zinovjev, som inte såg någon utväg att vinna framgång för sin ståndpunkt, erbjöd sig att avgå, vilket han visste inte kunde accepteras. Till slut enades man om en bräcklig kompromiss, i det Stalin gick med på att skärpa resolutionsförslaget och Zinovjev frånträdde kravet på Trotskijs uteslutning. Men bandet mellan de gamla bolsjevikerna var definitivt brutet och en hänsynslös kamp om arvet efter Lenin begynte.

I själva verket hade Stalin vunnit ytterligare en framgång. På hans initiativ försvagades angreppen mot Trotskij avsevärt. Han föregick själv med gott exempel då han plötsligt upptäckte att trotskijismen, som ännu i går fördömts såsom en form av mensjevism, i själva verket utgjorde ”kommunismens högerflygel”. Han behärskade situationen i Moskva, höll tillbaka den radikala bolsjevisering av internationalen som Zinovjev ville företa och hindrade i god tid de rensningsaktioner som övervägdes.

Då Stalin i februari intervjuades av den tyske kommunisten Wilhelm Herzog, gav han i förbifarten en spark åt Zinovjevs så kallade ”vänsterdemagogi” och slösade i övrigt med löften om försiktighet och förtänksamhet som han sade inte praktiserades i Sovjetunionen. Han utnämnde sig själv till beskyddare av oppositionen till ”höger” som i Tyskland hotades med uteslutning under förevändning att den var trotskijism. Detta oväntade intrång på Zinovjevs domän innebar en diskret varning till denne. Tre veckor senare skrev han ett uppmuntrande brev till en representant för vänsterkommunismen i Berlin, där han höjde den ”nya” typen av ledare, som han själv ville stå modell för, till skyarna. ”Hos oss i Ryssland har man alltid kunnat iaktta den processen att de gamla ledarna, särskilt de som varit av den mera litterära typen, fått sitt inflytande minskat”, skrev han med tanke på bolsjevikpartiets historia. Han nämnde Lunartjarskij, Bogdanov och Krassin bland de utlevade, men det var andra han tänkte på. Han utdömde på papperet en politik ”som skapar inom partiet en regim av förödmjukelse och fruktan, en regim som varken framkallar självkritik eller initiativ”, liksom hade han aldrig själv haft bruk för en sådan. Han uttryckte sin mening om dessa ledare på ett sätt som är värt att observera: ”Det är beklagligt för partiets ledare om de fruktas utan att respekteras. Ledarna för ett parti kunna icke vara verkliga ledare, om icke de och deras omdöme äro föremål för aktning lika väl som för fruktan.”

Samtidigt dämpade han tonen i den polemik som pågått sedan mötet i januari. En av medredaktörerna i ”Bolsjeviken”, Vardin, som var en omvänd före detta mensjevik, avskedades på grund av sin extrema antitrotskijism och sändes sedermera till Kaukasien. Stöten var avsedd att indirekt träffa Zinovjev som i hemlighet envisades att fortsätta sin obstruktion. I *Pravda* tog Raskolnikov i sedvanliga formuleringar ner en broschyr av en viss Zalutskij, där Trotskij betecknades som ”vidrig”. Denna broschyr hade inspirerats av Zinovjev. Diktatorn i Leningrad var redan i färd med att genom sina verktyg anklaga Stalin för opportunism och ”halvtrotskijism”, och på hans initiativ beslöto de tongivande kommittéerna i den norra huvudstaden att kräva en kraftigare politik i Moskva. Han förberedde också utgivandet av en ny tidskrift, ”Leninisten”, som skulle konkurrera med den nu av trotskijism smittade ”Bolsjeviken”. Politiska byrån förbjöd dess publicering. Oenigheten inom den mäktiga politiska byrån befann sig tydligen i ständigt växande, trots skylten om den ”monolitiska” fronten.

Med karaktäristisk beslutsamhet stack Stalin hål på ballongen. Han höll i ett fast grepp det verktyg som hans före detta vänner nu ville rycka ifrån honom, nämligen sekretariatet, som så småningom utvecklats från att vara ett verkställande organ till att bli ett effektivt maktorgan. I partikretsar som hade kontakt med toppen talade man inte längre om *trojkan*s diktatur utan om sekretariatets; proletariatets diktatur hade för länge sen fallit under bordet. Politiska byrån

blev ett slags rådgivande kommitté som dominerades av en kring Stalin samlad kamarilla. På detta sätt kom Trotskijs fortsatta närvaro inte att stå i strid med den officiella politiken. Av de sju medlemmarna – vi räkna då inte Trotskij och suppleanterna – slöto sig Bucharin, Rykov och Tomskij till Stalin, varigenom denne automatiskt fick fyra röster mot Zinovjev och Kamenev. När Trotskij eller någon annan var frånvarande stodo tre av suppleanterna, Kalinin, Molotov och Djertjinskij, på hans sida; från den fjärde, Sokolnikov, som var god vän med Kamenev, var ingenting att frukta. Denna maktbalans garanterade styrelsens stabilitet till nästa partikongress, som, i förväg instruerad med partimaskineriets hjälp, med lätthet kunde upprätta den ”hundraprocentiga monolitismen”.

Men då inträffade något oväntat. Kongressen som punktligt samlats vartenda år, även under inbördeskrigets värsta dagar, uppsköts först från mars till september och sedan från september till december. Behovet att konsultera partiet förnams tydligen allt svagare. Under tiden behövde Stalin inte utveckla någon större uppfinningsförmåga för att motverka den nya oppositionens manövrer. Liksom han gjorde med dess stöd när det gällde att isolera Trotskij, började han nu åter en förflyttning och omplacering i stort inom förvaltningen. Som ensam spelare vid detta gigantiska schackbräde kunde han flytta pjäserna som han behagade. Denna gång var det anhängarna till Zinovjev och Kamenev som drabbades: Safarov, Zorin, Karitonov, Kviring och många andra. Det allenarådande sekretariatet tillsåg att de viktigaste distriktskommittéerna i landsorten försågos med sekreterare som voro absolut pålitliga: Uglanov i Moskva, Kaganovitj i Ukraina, andra subalterner i Ural och Ivanovo-Vosnessensk. Kommittén i Kaukasien var totalt undergiven efter de händelser som hade framkallat Lenins indignation. Alla de viktigaste strategiska punkterna ockuperades sålunda undan för undan av Stalins fraktion, utom Leningrad där Zinovjev satt omgiven av sina byråkratiska verktyg men var maktlös mot partimaskineriet i dess helhet.

I april 1925 antog en partikongress enhälligt alla resolutionsförslag som framlades av politiska byrån, det vill säga i sista hand av Stalin. Den bekräftade och underströk den försonliga Politik mot bönderna som införts efter resningen i Georgien, och uppmanade alla myndigheter, med en formulering som sedan upprepades tusen gånger, att ”se på landsbygdens behov”. Genom en nedsättning och förenkling av grundskatterna, en ny uppdelning av jorden, återupprättandet av kon tantlönesystemet, allehanda medgivanden till odlare av olika slag, utsträckt rätt att köpa och sälja, åtgärder för ”att uppmuntra och garantera en sund sparsamhet” i lantbrukets ekonomi hoppades man få till stånd en återhämtning inom jordbruket. Man avsvor sig på nytt de ”basji-bazoukska gemenheterna”, som Lenin hade fördömt för sex år sedan. En ny jordbrukspolitik proklamerades av Stalin i hans svar på de ”frågor” som studenterna vid universitetet i Sverdlovsk framställde. Några meningsskiljaktigheter inom styrelsen visade sig inte längre existera. Fraktionerna höllo ett vaksamt öga på varandra och bidade sin tid. Även om tysta förberedelser gjordes i hemlighet på den ena eller den andra sidan, ar det omöjligt för partiet att misstänka det verkliga läget.

I maj framlade Stalin en lång rapport där han kraftigt markerade de nya linjerna i sin jordbrukspolitik, likgiltig för att han därmed tillhandahöll sina fiender argument: ”Ett parti som döljer sanningen för folket och som fruktar kritikens ljus, är icke något parti utan en klick av bedragare som äro dömda till undergång ... Vi måste” (här blev han oklarare än vanligt) ”följa den linje som likviderar gamla administrativa metoder, den linje som ger sovjeterna nytt liv, den linje som innebär att sovjeterna förvandlas till verkligt valda institutioner, den linje som leder till grundläggandet på landsbygden av en sovjetdemokrati”. Det är av vikt att ”kommunister i jordbruksdistrikten överge alltför olämpliga administrativa metoder”. I själva verket var det nödvändigt att överge alla de gångna årens misstag och lägga större vikt vid allvaret och kompetensen.

Om man får tro Bucharin, som var den erkände teoretikern för den fraktion till vars verkställande ledamot Stalin hade ut nämnt sig, var avsikten verkligen att utsträcka den ”nya ekonomiska politiken” till de jordbruksdistrikt där det hittills inte varit möjligt att tillämpa den. ”Vi måste uppmana bönderna, alla bönder, att berika sig och att utveckla sina affärer utan fruktan för att bli utplundrade”, utropade den forne ledaren för vänsterkommunismen, ”vi måste uppmuntra utvidgningen av jordbruk tillhörande de mera välbärgade bönderna och *kulakerna*.” Detta var blott ett särskilt emfatiskt uttryck för den enhälliga opinionen inom centralkommittén.

1924 hade Tjitjerin, inte utan instruktioner ovanifrån, utropat i ett samtal med utländska koncessionsinnehavare: ”Låt mig säga med Guizots ord, ‘Beriken eder, mina herrar!’, ty därigenom berika vi oss.” Från och med 1925 hördes inte något mera tal om klasskamp i byarna, utom då det gällde att förbjuda ett stimulerande därav. De illa sedda *kulakerna* döptes om och kallades allmänt ”de mera välbärgade bönderna”. Zinovjev och Kamenev skilde sig på denna punkt inte från Stalin och Bucharin, Molotov och Kalinin. Trotskij hade långt ifrån underskattat böndernas betydelse, och i själva verket varit ett gott stycke före sina kolleger då han två år tidigare yttrat: ”Vi måste handla så att bonden blir rikare till nästa år än han är i år.” Han hade avstyrkt skattehöjning ”på det att böndernas välstånd måtte ökas och bonden bli rikare i framtiden”. Så tidigt som i september 1925 föreslog Trotskij att utvidga ”den kapitalistiska handeln i jordbruksdistrikten”, och att uppmuntra privatkapitalistiska jordbruk för att därmed stimulera produktionen. I slutet av november hördes han förklara i Kislovodsk: ”Det finns ingen direkt fara i det ekonomiska system som råder i jordbruksdistrikten” och uttrycka sitt ogillande av försöken att ”avkulakisera” *kulakerna*. Guizots berömda yttrande, som Bucharins tal utgjorde en omskrivning av, återspeglade med någon överdrift en tendens att återgå till oktoberprogrammet, vilket hade kullkastats genom krigskommunismen.

Men Stalin skulle gå ännu längre. Han är beredd ”att uppifrån och ner ändra vår inställning till bönderna”, och finn er det nödvändigt att återställa småbrukarnas äganderätt på bekostnad av jordens nationalisering. För att förbereda den allmänna opinionen sammankallar han sovjet-journalisterna och låter dem framställa följande fråga: ”Kan det inte vara nödvändigt i jord-brukets intresse att garantera jordbrukaren under tio års tid den jord han odlar?” Vartill Stalin svarar: *”Jo, till och med under fyrtio år.”* Jordbruksministern i Georgien utarbetade på hans order en förordning efter dessa linjer. Bonderesningen året förut hade alltså inte varit förgäves. Men Zinovjev och hans anhängare, som voro beslutna att ställa sig till vänster om de högertendenser som den för ”halvtrotskijism” misstänkta Stalin-fraktionen visade, funno en utmärkt förevändning i detta flagranta avsteg från de hittills gällande lärosatserna. Den kulak-vänliga tendensen var obestridlig, och detta var mer än nog att tjäna som ursäkt för personlig rivalitet. Till på köpet hade Bucharin fått några särskilt extrema lärjungar i vissa unga professorer som i sina skrifter inte bara kopierade utan även komprometterade mästaren. Här var ett utmärkt tillfälle att bannlysa kätteriet. Elden som glödde under den officiella optimismens aska, slog ut i full låga vid en sammanstötning bakom kulisserna, till följd av att Zinovjev lockat Krupskaja att skriva en artikel mot Stalins rådgivare Bucharin, men som i själva verket siktade på generalsekreteraren själv. Skulle man våga tysta ner Lenins änka? Bucharin, som blivit varnad i tid, skrev och försvarade sig mot angreppet. Detta togs som förevändning att hindra tryckningstillstånd för båda artiklarna, varigenom skenet av opartiskhet uppehölls. Stalin mötte angreppet skickligt. För att hindra att saken kom upp på den stundande kongressen gick han händelserna i förväg och föreslog att den inopportuna formuleringen inte längre skulle användas. Bucharin följde vinken och erkände sitt misstag, varvid han dock förbehöll sig rätten att sedermera få försvara sig.

Om denna skärmytsling visste allmänheten ingenting. Det lilla som publicerades var instoppat i tråkiga, obegripliga avhandlingar, som inte många hade mod att läsa, och vilkas innersta

mening var fördold för vanliga dödliga. Lika litet klarhet gav en lång, dunkel artikel av Zinovjev i september med rubriken ”Tidens filosofi”, där den anspråksfulla och missvisande titeln fick vara skylt för förtäckta insinuationer. Det var först tre månader efteråt, och då tack vare att en våldsam öppen konflikt hade utbrutit, som partiet fick veta att Stalin hade medgivit att artikeln endast fick publiceras efter avsevärda modifikationer. Läget blev ännu oklarare genom att alla författare skröto med sin leninism, citerade Lenin i det oändliga och av gammal vana utvecklade trotskijismens fördärvlighet i samma vändningar.

Stalin nöjde sig emellertid inte länge med sin verkställande roll. Segern över Trotskij och den matematiska vissheten att kunna utmanövrera Zinovjev öppnade nya horisonter för honom. Han eftersträvade nu att bli Lenins andliga efterträdare, liksom han redan var hans timliga. Även i sitt förfall krävde den bolsjevikiska traditionen en ledare som kunde skänka åt praxis en teoretisk ryggrad, låt vara att teorierna sedan inte förverkligades. I egenskap av generalsekreterare stod Stalin över all kritik, då hans åtgärder automatiskt sanktionerades av politiska byrån, men hans svagheter framträdde då han gav sig in på argumentering om lärosatserna, och här försökte Zinovjev utnyttja de svaga punkterna.

I sin polemik mot Trotskij och teorien om den ”permanenta revolutionen” kunde Stalin inte längre dölja den böjelse för en nationell form av socialism, som han fått undertrycka under Lenins livstid men som framträtt så tidigt som 1917, då han i ett svar till Preobrasjenskij hade yttrat: ”Den möjligheten är icke utesluten att Ryssland kan bli det land som är bestämt att bana väg för socialismen.” I en uppsats 1924 om ”Oktober och teorien: om den permanenta revolutionen” skrev han: ”Socialismens seger är möjlig även i ett land som ur kapitalistisk synpunkt är relativt outvecklat” och anslöt sig till ”den leninska teorien om revolutionen och socialismens seger i ett enskilt land”. Efter 1925 års kongress skrev han i en rapport: ”Kunna vi utan hjälp uppbygga socialismen? Leninismen besvarar denna fråga jakande.”

I själva verket betydde detta att kommunister av den speciellt stalinska sorten bröto mot Lenins grundläggande internationalism och avsvuro sig marxismen.

Man behöver inte gå tillbaka till Marx och Engels, vilkas teser, oavsett deras bärkraft, inte lämna något tvivel om deras uppfattning om den socialistiska revolutionens internationella karaktär, utan man kan nöja sig med att hänvisa till Lenins viktigaste tal och skrifter, som äro absolut oförenliga med den stalinska leninismen.

Så långt tillbaka som 1906 såg Lenin framåt mot ”den socialistiska revolutionen i Västeuropa”, som han ansåg vara ”den enda garantien mot en restauration”. Han konstaterade att ”den ryska revolutionen kan segra genom sin egen styrka, men kan inte utan hjälp behålla och konsolidera sina erövringar”. Sedermera underströk han oupphörligt såsom ”en elementär sanning hos marxismen” omöjligheten att ”upprätta socialism i ett enskilt land”. Ännu i sin sista artikel *”Plutôt moins, mais mieux”* 1923 erkände han att ”vi äro icke tillräckligt civiliserade att övergå direkt till socialism, fastän vi ha de politiska förutsättningarna därför”. I sitt strategiska och taktiska handlande tog han vid varje avgörande steg hänsyn till förhållanden som sammanhängde med världsrevolutionen. Sovjetrepublikens intellektuella och ekonomiska efterblivenhet var inte den enda orsaken. Redan 1918 förklarade Lenin att socialismen var otänkbar i ett enskilt land, ”även om det var mycket mindre efterblivet än Ryssland”. Dan räknade alltid med utländsk hjälp och kalkylerade försiktigt med de oundvikliga dröjsmålen: ”Det är mycket tvivelaktigt huruvida nästa generation ... kan förverkliga socialismen på alla områden.” Året därpå sade han: ” ... Vi veta att vi icke nu kunna upprätta ett socialistiskt system – Gud give att det kunde ske under våra barns eller kanske våra barnbarns tid.” Hans åsikt i detta fall var konsekvent och orubblig.

Men finläser man hans samlade arbeten så kan man här och där finna några fraser, mer eller mindre klara, som lösryckta ur sitt sammanhang kunna tillåta en annan tolkning. Ibland

improviserade Lenin summariska formler, som voro användbara för ögonblicket för att stödja en viss punkt som han hade att bevisa, men inte gjorde anspråk på att införlivas i hela lärobyggnaden. Det förekom definitioner där orden hade en begränsad eller relativ betydelse, beroende på den fråga som var under debatt; det förekom uttryck som voro avsedda att stimulera ett auditorium. Liksom Napoleon gav förtjänsten för sina militära framgångar än åt artilleriet, än åt bajonettanfallet, åt intendenturen, truppernas hållning, den goda administrationen, arméns rörlighet, kommenderande generalerna, soldaternas hälsotillstånd och disciplinen, så tog Lenin upp vad som för ögonblicket var av betydelse för hans argumentering. Att ge en absolut tolkning åt de uttryck han använde vid speciella tillfällen, vore att stympa och förringa hans idéer, och ofta att missförstå dem. Men detta var just vad Stalin gjorde med yttrandet ”socialism i ett enskilt land”, och hans uppläggning av detta problem var lika otillfredsställande som den lösning han tillhandahöll.

År 1915, alltså före revolutionen, berörde Lenin i några rader möjligheten av en socialistisk seger ”först i ett fåtal kapitalistiska länder eller kanske bara i ett”, men detta var i mycket begränsad betydelse och utan någon tanke på Ryssland. Stalin tolkade denna hypotes efter bokstaven och upphöjde den till en dogm. Han citerade den gång på gång, kompletterad med andra yttranden ur de kvantitativt omfattande samlade arbetena, vilka å andra sidan åberopades av Zinovjev som stöd för en motsatt uppfattning. I en under sjukdomen skriven artikel om kooperationens betydelse, publicerad efter *”Plutôt moins, mais mieux”*, uppräknade Lenin ”de nödvändiga förutsättningarna för det inre uppbyggandet av ett socialistiskt samhälle”. Stalin förblandade det abstrakta och det konkreta, och drog ur denna artikel slutsatser som skulle bekräfta hans egen uppfattning. Men då han på trettonde kongressen uppgav att det skulle finnas sju millioner kooperatörer, fann han sig samtidigt föranlåten att i försiktiga vändningar korrigera denna siffra. ”Jag tror inte på denna siffra”, sade han, ”emedan anslutningen till konsumtionsföreningarna inte är helt och hållet frivillig, och medlemsantalet därför säkerligen även omfattar ‘döda själar’.” I verkligheten förhöll det sig så att de kooperativa föreningarna i likhet med fackföreningarna och sovjeterna började försvinna, i samma mån som den kooperativa affärsverksamheten förstatligades. Lenin talade om en fri och självständig kooperation, inte om en falsk skylt. ”Inte helt och hållet frivillig” betydde på Stalins språk obligatorisk, det vill säga en steril skenbild av kooperation, som var fullt i konsekvens med de styrelseprinciper som Stalin hade infört.

Men Lenin sade också: ”Socialismens framgång i Ryssland kräver en viss tid, åtminstone flera månader”, och detta yttrande var det ingen som fick infallet att upprepa. Vidare sade han: ”Socialismen är en räknefråga”, vilket inte hindrade Stalin från att öppet erkänna inför kongressen: ”Vår statistik är enkelriktad.” Lenin sade vidare: ”Kommunism betyder sovjetmakt plus elektrifiering”, vilket varken bevisade att verkliga sovjeter existerade eller att den tekniska och ekonomiska nivå som elektricitetens allmänna bruk innebar, var ouppnådd. Han uppställde räknestycket: ”Sovjeter + proletär demokrati = proletariatets diktatur”, men det återstod att förverkliga dessa faktorer i sovjetstatens liv. Han till och med präglade aforismen: ”Varenda kock borde lära sig att styra staten”, en sats som var lätt att driva *in absurdum* men inte hindrade honom från att en dag föreslå avlägsnandet av överkocken, vilkens kryddade anrättningar inte föllo honom i smaken. Dessa exempel kunna mångfaldigas.

Antag för ett ögonblick att Stalin hade rätt då han tolkade efter bokstaven improviserade yttranden av detta slag, och blundade för allting som förklarade, modifierade eller minskade deras betydelse. Det skulle bara ha lett till att listan på motsägande uttalanden i Lenins litterära produktion hade blivit ännu längre. Om detta var vad leninismens prästerskap önskade, så stod här metoden till förfogande. Detta intryck fick man också av de mödosamt hopkomna kompileringar som levererades av Stalin och Zinovjev, två personer som tävlade med varandra om vem som var mest ortodox. Zinovjev anför i sin av Krupskaja reviderade

bok ”Leninism” ett femtiotal citat ur ”Samlade arbeten”, för att sätta myror i huvudet på sin före detta kollega, vilken i sin tur svarade med ett halvt dussin utdrag. För alla som inte kunna skönja vad I. Babel kallar ”den mystiska krökningen av Lenins räta linje” är det tydligt att Stalin är på villospår. Det sammanhänger med en återgång till de utopiska föreställningarna från första hälften av 1800-talet, ett sätt att resonera utan hänsyn till tid och rum, en negation av det förnuftsmässiga, som leninisterna under förfallets period alltför mycket hängåvo sig åt. Om Bucharin i fraktionens intresse skulle ansluta sig härtill skulle han vara tvungen att återkalla sin ”Kommunismens ABC”.

Stalin hade personligen inte förmågan att försvara den reaktionära iden om ”socialism i ett enskilt land”, om han inte skulle återkalla vad han ett år tidigare hade skrivit av efter Lenin. I själva verket skrev han i ”Leninismens grundvalar”: ”Kunna vi uppnå och säkerställa socialismens slutliga seger i ett land på annat sätt än genom hjälp av proletariatets i flera framåtskridna länder gemensamma ansträngningar? Säkerligen inte ... Ty för socialismens definitiva seger, det socialistiska organiserandet av produktionen, är det inte tillräckligt med ett enda lands ansträngningar, särskilt om detta är ett utpräglat jordbrukarland som Ryssland; en förenad ansträngning av proletärerna i flera avancerade länder är nödvändig.” Under ett statsskick med ett minimum av demokrati skulle Stalin ha varit tvungen att antingen respektera den teori han så nyligen hade hävdat eller öppet fränträda den. Nu fick han genom sekretariatets diktatur möjlighet att mildra de kinkiga passagerna i sin skrift, göra strykningar i nya upplagor och klara sig ur knipan genom att med GPU bakom ryggen fastslå: ”Socialismen är genomförbar i ett enskilt land, utom i fall av aggressiv kapitalistisk intervention.”

Av de hundrafyrtio millioner sovjetundersåtar som trycktes av Stalins 1925 ännu anonyma ok, fanns det verkligen sådana som förstodo den trängande nödvändigheten att, innan man proklamerade socialismen i ord, förbereda densamma genom materiella och moraliska framsteg, genom att ge bröd åt massorna av övergivna barn, arbete åt millionerna arbetslösa, sunda bostäder åt de otaliga arbetarfamiljer som voro hopträngda i kyffen, ett mänskligt existensminimum åt mängden av löntagare och elementär undervisning åt det illitterata folket. Marxisterna ansågo, med rätt eller orätt, att ”intet Utopia kunde framtrollas fixt och färdigt för arbetarna”, och att vad som krävdes var icke ”att förverkliga ett ideal utan lösgöra de element till det nya samhället som existerade redan i det gamla borgerliga”. Varje generation hade sin egen uppgift, som i sista hand bestämdes av ekonomiska förhållanden och begränsades av historiska faktorer i jätteskala. Ett framträngande i riktning mot socialism betydde, för ett folk som var nedsjunket i okunnighet och fattigdom, lidande av orättvisor och olikhet människorna emellan, berövat fri- och rättigheter och fastkedjat under en regim som garanterade privilegiernas fortbestånd, vida mer än obestämda löften. Men genom att ersätta marxismen med leninism sökte den stalinska fraktionen mer eller mindre medvetet avlägsna varje spår av främmande läror. Endast medlemmarna, av politiska byrån hade kvar en smula av rätten till kritik och självständig åsiktsbildning, men Trotskij utnyttjade den försiktigtvis inte, och Zinovjev och Kamenev skulle inte länge bli i tillfälle att göra det.

7.

Fjortonde partikongressen sammanträdde i december 1925 efter att två gånger ha blivit uppskjuten. Den föregicks inte av några förberedande diskussioner. Det traditionella ”fria forum” i *Pravda* stod inte längre öppet. Överallt antogos politiska byråns ordrika ”teser” med acklamation, inför hotet om repressalier från byråkratiens och polisens sida. Trotskijs öde gav en tillräcklig antydan om vad mindre högt ställda opponenter hade att vänta. Med vanligt folk gjorde styrelsen processen kort. Den hade makten att utan appell döma till borgerlig död genom uteslutning ur partiet, beröva de ”odisciplinerade” och deras familjer dagligt bröd genom att ställa dem utan arbete, och slutligen att vilket ögonblick som helst vräka dem ur deras bostäder.

Men det fanns ännu värre konsekvenser. Frånsett de kommunistiska arbetare som häktats och deporterats i hemlighet för att de hyst oriktiga åsikter, funnos många trogna kämpar i minoritetens led som häktades, anklagades och dömdes utan bevis, utan vittnen, utan möjlighet att försvara sig. Varenda individ, som gjorde sig skyldig till en viss självständighet i åsikter, riskerade, även om han var hängiven kommunist, att störtas i elände under någon ihålig förevändning, kanske för att sona ett fel av någon tanklös ungdom eller avlägsen anförvant. ”I Ryssland var tal detsamma som konspiration, tänkande detsamma som revolt; ja, tänkande var värre än ett brott, det var en dumhet”, skrev Custine på Järntsarens tid, och det behåller sin sanning ännu i dag. Liksom i forna dagar var Sibirien befolkat av politiska flyktingar av alla kulörer. Det finns ingen anledning att modifiera vad som yttrades av F. Lacroix som också var samtida med Nikolaus I, nämligen att ”den oskyldigaste kan på en lögnaktig angivelse av någon skurk bli häktad och utan dom och rannsakan förpassas till detta förskräckliga land för återstoden av sitt liv”. Med sådana påtryckningsmedel var det ingen konst att åstadkomma ”hundraprocentig enighet”.

Så mycket större blev överraskningen då en explosion avslöjade en ny spricka i partiet. Ingen hade hyst några misstankar. I Leningrad hade, liksom på andra håll, rått fullständig enighet om regeringens förslag. Ingenstädes hade man någon sakkunskap eller någon frihet att bilda sig ett omdöme; bästa beviset var den oövervinnliga antagonism som existerade mellan grupper som ”röstat” på samma sätt. Då kampen började i toppen var den inte synlig i de nedre regionerna. Efter Frunzes död rivaliserade Stalins kandidat Vorosjilov och Lasjevitj, som var anhängare till Zinovjev, om krigsministerposten. Centralkommittén utsåg båda, den förre som chef, den senare som ställföreträdare. Stalin brydde sig inte om att framtvinga ett avgörande. Allmänheten var okunnig om vad valet av två personer betydde och om omständigheterna vid Frunzes död. Sovjetskriftställaren B. Pilnjak publicerade i den litterära tidskriften Krasnaja Nov i Moskva en orakelmässig historia under den mystiska rubriken ”Den oförmörkade månen. Mordet på en kommendant”, där han tydligt alluderade på Stalin. Berättelsens huvudpersoner äro en hög militär som lider av kräfta men är på bättringsvägen, och en allsmäktig politiker som tillhör det triumvirat som härskar i landet. Den senare har i hemlighet beslutat sig för att låta operera den sjuke, som emellertid inte vill vara med om detta, helst som ingen av de framstående läkare som konsulterats ansett operation nödvändig. Den sjuke har dystra aningar men bågar inte motsätta sig sin överordnades order. Han dör under narkosen. Stalin lät beslagta tidskriftsnumret och ingrep mot utgivaren och författaren, men frågan var inte löst därmed.

Folket visste inte vad som låg bakom vissa till det yttre akademiska kontroverser. ”Socialism i ett enskilt land” var inte det enda ämne som man disputerade om. Stalin och Zinovjev lågo i luven på varandra – fastän utan att nämna varandras namn – rörande frågan om diktaturen skulle vara partiets eller proletariatets, och båda öste med fulla händer citat från Lenin. Men fastän formuleringarna voro olika var meningen densamma, nämligen att diktaturen skulle ligga hos ett kotteri. Kamenev för sin del började, också han utan att nämna namn, att påvisa de stötestenar som lågo i vägen för sovjetrepublikens framsteg. Dessa voro: uppkomsten av en välbärgad bondeklass som ägde en tredjedel av skörden och två tredjedelar av det för försäljning disponibla överskottet; fattigdomen hos *musjiker*na som saknade hästar och redskap; den pågående varuspekulationen och den hastiga ackumuleringen av privat kapital. Enligt statistiska centralbyråns uppgifter var statsegendomen värderad till 11,5 milliarder rubel och privategendomen, oberäknat hus, till 7,5 milliarder. Kooperationen, som endast representerade en halv milliard, var enligt Kamenev till fördel särskilt för de mera välbärgade klasserna, kapitalismen utvecklades med stöd av majoriteten bland bönderna, och den statliga produktionen var ännu icke socialistisk, eftersom den delvis producerade varor för köp och försäljning. Inför denna kapitalistiska fara kunde, slutade vice ordföranden i folkkommissariernas

råd, den nya regimen endast bygga på en arbetarklass, vars löner fortfarande lågo under förkrigsnivån och utgjorde ett hinder för industriens frammarsch. Man måste finna ett botemedel för denna oroande situation, måhända genom att införa ett system, som påve arbetarna någon del av vinsten. Detta inlägg var direkt riktat mot den ”*kulak*vänliga” tendensen hos Bucharin, Kalinin med flera, Stalin inte att förglömma.

Den sistnämnde hade flera gånger under årets lopp föreslagit ”en ny kurs för jordbruksdistrikten” och i sina svar till studenter och i brev till unga kommunister skarpt uttalat sig emot ”frånvaron av kontroll och ledarnas godtyckliga åtgärder”. ”En hel rad ordförande och medlemmar i distriktens verkställande utskott och cellerna ute i orterna ha satts i fängelse av denna anledning”, nämligen administrativt missbruk, skrev Stalin. Vad koncessionerna till bönderna beträffade ”komma de säkerligen att utvidgas i samma mån som vårt ekonomiska läge förbättras”. I skriften ”Frågor och svar” förklarade han med ett citat från Lenin, att ”de konstitutionella rättigheterna komma att utsträckas till att omfatta hela folket, inklusive bourgeoisien”. Proletariatets diktatur innebär ett ”våld inom legitima gränser riktat mot kapitalister och jordägare”, däremot inte mot det arbetande folket. Och liksom för att bekräfta trovärdigheten av de protester som höjdes från alla kanter rekommenderade han ”att mera uppmärksamma arbetarklassens önskningar och behov ... visa större känsla och respekt för arbetarklassens värdighet”. Men de formella försäkringar som slösades på det besvikna proletariatet hade inte samma intresse som de nya löftena som rörde de bättre situerade bönderna och bourgeoisien.

Zinovjevfraktionens reaktion gent emot denna märkliga utveckling tog sig uttryck i de av Kamenev utarbetade teser rörande de teoretiska konsekvenserna, som tre veckor före fjortonde kongressen enhälligt antogos av politiska byrån. Den allmänna tendensen i detta dokument är att rätta till den ”höger”-orientering som Stalin förebråddes för. Man rekommenderade stöd åt ”de fattiga och medelstora bönderna”, underströk fackföreningarnas betydelse i produktionen och den socialistiska konkurrensen med *kulakerna* samt påyrkade i samförstånd med Trotskij en i förväg fastställd plan för industriens utveckling. Stalin tvekade inte att underteckna resolutionen, då han mycket väl visste att framtiden inte berodde på platoniska förklaringar av detta slag. Några teser mer eller mindre kostade ingenting, förutsatt att partimaskinen inte berördes. Och emot denna eventualitet hade han vidtagit alla möjliga försiktighetsmått. Detta framgick tydligt vid de distriktskongresser som föregingo Moskvakongressen, bland annat i Charkov och Leningrad, där den nya oppositionen genast ställdes i skottgluggen av byråkraterna.

Stalin avhöll sig till en början från all öppen intervention. Han gav en vink om att man inte skulle säga något om Kamenev och Zinovjev utan rikta sig mot deras anhängare och hålla möjligheten öppen för en lämplig kompromiss mellan huvudfigurerna. Det var på samma sätt som när de stora bojarerna slogos och den blygsammare kretsen kring dem fick bära kampens börda och offrades åt envåldshärskaren. Men Stalins nya motståndare hade ännu inte fått klart för sig att partiet förvandlats till en socialklass som var intresserad av att status quo bevarades och visade en passiv solidaritet mot sina ledare, och inte heller att regimen sjunkit därhän att utgöra en bolsjevikkastens tur över de arbetande klasserna. De trodde sig kunna korrigera den officiella politiken och reformera partiledningen utan att attackera maktens princip. Hela oppositionen var fången i denna illusion och gick i skydd av denna fram mot ”leninismens mur av stål”, vilket uttryck ”stålmurens” försvarare själva använde utan ett spår av ironi, liksom de inte hade lärt något av vänsteroppositionens erfarenheter. Zinovjev och Kamenev retades i politiska byrån av Bucharins tal om ”den kommunistiska ungdomens arbete”, som var späckat med genomskinliga antydningar om deras egen kritiska ställning. Genom att rösta emot placerade de sig i en omedgörlig minoritets ställning, och detta ledde till en offentlig diskussion, vars utgång det inte rådde något tvivel om.

I ett mot den nya oppositionsriktningen riktat tal beskyllde Bucharin sina motståndare för pessimism, defaitism och antileninism. De hade ju karaktäriserat den statliga sovjetindustrien som en form av statskapitalism, alltså ett system för arbetarnas exploatering och därigenom låtit ”mensjevikerna få vatten på sin kvarn”. Kamenev försvarade sig med citat från Lenin, som stodo i bokstavlig överensstämmelse med hans egen ståndpunkt, och anförde dessutom Bucharin själv som 1925 hade uttryckt sitt ständiga missnöje med Lenin beträffande de båda frågorna om ”proletariatets kultur” och ”statskapitalismen”. Molotov parerade med andra citat från Lenins samlade arbeten, som gåva honom förevändningen till ett kategoriskt utdömande av ”all slags klentrogenhet och defaitism”. Likadant lät det i en resolution från en distriktskongress i Charkov som fördömde ”vissa kamraters panikartade mentalitet”. Oppositionen som hade beskyllt centralkommittén för att ”underskatta kulaken” ställdes nu i sin tur inför anklagelsen att ”underskatta” de medelstora bönderna. Dessutom fick Kamenev i egenskap av ordförande i arbets- och försvarsrådet bära hundhuvudet för alla för ögonblicket aktuella ekonomiska felkalkyler: om skörderesultatets storlek, spannmålsprisens uppgång, tjervonetzens fall. Det var förgäves han försvarade sig genom att hänvisa till politiska byråns godkännande; samma tillvägagångssätt som förut använts mot trotskijismen befanns nu brukbart även mot hans leninism. Dessutom gav han hugg på sig genom att föreslå att arbetarna skulle få del av vinsten – detta i ett land där industrien gick med förlust. Han beskylldes inte utan skäl för demagogi, och detta även av andra anledningar; ”vissa kamrater i Leningrad” hade nämligen föreslagit att partiet skulle ökas med åtskilliga millioner nya medlemmar om året för att till slut kunna omfatta nittio procent av proletariatet. De mest olikartade motiv voro sålunda blandade i en obeskrivlig röra, som dock var väl ägnad att vilseleda opinionen i den härskande gruppens intresse och underlätta den uppgift som låg framför partimaskineriet.

Såsom var att vänta, och såsom fallet varit med Trotskij 1924, befann sig Kamenev isolerad i Moskva, fastän han var medlem av politiska byrån, ordförande i arbets- och försvarsrådet, vice ordförande i folkkommissariernas råd, ordförande i Moskvas sovjet och direktör för Leninstitutet, för att bara nämna hans förnämsta titlar. Krupskaja var den enda som tog hans parti, men hon hade inte den minsta utsikt att påverka någon ledamots röstning. Hon hade alltför sent anslutit sig till oppositionen för att kunna välja ögonblicket för ett lämpligt ingripande. Stalin tvekade inte att motarbeta henne i tysthet och hyste ingen fruktan för obehagliga avslöjanden. Det övriga arbetet lämnades åt sekreterarehierarkien som var expert på isoleringen av besvärliga personager.

Bland de illusioner som särskilt framträdde i polemiken under denna period är det särskilt en som är värd att uppmärksamma, då den kastar ljus över senare händelser. Kamenev baserade sin argumentation om ”*kulak*faran” på siffror som lämnats av statistiska centralbyrån, en institution som var politiskt neutral och objektiv i metoder fastän inte i resultat. Det var ingen svårighet för Stalin att avhugga denna knut; kontrollkommissionen, ett repressalieorgan, vars presidium tillsammans med ledningen för GPU bildade ett slags stjärnkammare, fick order att annullera denna relativt vetenskapliga statistik och ersätta den med en annan som var tillrättalagd efter styrelsens önskningar. Följden blev att de sociala motsättningarna på landsbygden märkbart minskades – på papperet – och att skörderesultatet blev förmånligare för småbönderna och sämre för *kulakerna*. ”Tillgången till statistiken är ett privilegium för den ryska polisen”, anmärkte Custine redan på Järntsarens tid.

Paradoxen var mera skenbar än verklig. Den kommunistiska organisationen i Leningrad hade enhälligt ställt sig bakom sina ledare, precis som partiet i sin helhet hade gjort, utan att misstänka några missljud och i tro att den bara gav uttryck för den allmänna enigheten. Dess delegater utgjorde den enda oppositionen på kongressen, där majoritet och minoritet sökte överträffa varandra i ”leninomani” och ”monolitism”. Plötsligt gick Stalin till attack, och

Zinovjev, som nu för första gången nämndes vid namn, fann sig i en farlig position. Denne ordförande i den kommunistiska internationalen, medlem av centralkommittén och politiska byrån och ordförande i Leningrads sovjet, anklagades nu för alla upptänkliga försyndelser mot leninismen på den jargong som för ögonblicket var modern: revisionism, sektionalism, pessimism, defaitism, mensjevism, ”likvidationism”, panik och hysteri. Han hade inga möjligheter att försvara sig, och då han försökte i *Pravda* i Leningrad, beskylldes han för att missbruka detta organ. Redan vid kongressens början var hans öde beseglat.

Stalin, som nu trädde i förgrunden, föredrog själv centralkommitténs redogörelse. För att få tillfälle att försvara sig och förklara sin ställning begick Zinovjev oförsiktigheten att begära att få uppträda som officiell rapportör vid sidan av Stalin, vilket för den upprörda majoriteten var en exempellös skandal. Hundrafemtio talare antecknade sig, och atmosfären var upphettad till kokpunkten. Endast hälften av talarna kunde få ordet, alternerande med det lilla fåtalet ”förvillade”: Kamenev, Sokolnikov, Krupskaja, Lasjevitj, Jevdokimov etc. Tusentals citat från Lenin anfördes utan att man kom till något resultat. Kongressen riktade en bombastisk vädjan till arbetarna i Leningrad över huvudet på deras delegater att brännmärka opponenterna som begått förbrytelsen att misstänka centralkommittén för ”urartning och thermidorism” och avsvärja sig Zinovjevs och Kamenevs villfarelser. ”Zalutskijs uttalanden om centralkommitténs urartning och vår thermidorism avslöja vid närmare undersökning hela likvidationsideologien.” Från båda hållen beskyllde man varandra – med fullt fog – för att ha strypt arbetarklassens opinion och våldfört demokratien, och sökte nedsvärta varandra för att ha överskattat det eller underskattat det, för ”höger”-kätteri och ”vänster”-villfarelser. Zinovjevs förut av myndigheterna i millionupplagor spridda arbeten ”Leninism” och ”Partiets historia”, som till helt nyligen varit obligatoriska för studenterna, desavuerades nu såsom stridande mot en autentisk bolsjevism, förlöjligades och förklarades ovärdiga officiell auktorisering. Spektaklet med generalerna Lasjevitj och Vorosjilov, som voro svurna fiender men nu uppträdde från samma talarstol, ställde ”monolitismen” i en parodisk belysning. Zalutskij hade redan ”erkänt sitt misstag” beträffande thermidor; och alla ledarna av den nya oppositionen tillhöllos under hot om repressalier att följa hans exempel.

I och med ett tal av Kamenev fick kontroversen en utomordentlig skärpa, och för första gången berördes den fråga som alla tänkte på men ingen talade om, nämligen frågan om Stalins ställning. Detta var kongressens höjdpunkt. Inför ett upprört och fientligt auditorium, där Leningraddelegaterna förde en hopplös kamp, utvecklade Kamenev sina klagomål. Det stenografiska protokollet ger, även om det är justerat, en god föreställning om vad som förekom.

Kamenev: Vi motsätta oss ledarprincipen och tillsättandet av en ”ledare”. Vi motsätta oss att sekretariatet, enhetspolitiken och organisationen såsom sådan placeras ovanför den politiska organismen. Vi kämpa för en inre organisation som ger högsta makten åt politiska byrån, en institution som omfattar alla de politiska intelligenserna inom partiet, och därunder placerar sekretariatet såsom den tekniska verkställaren av byråns beslut. (Tumult) ... Jag har blivit övertygad om att kamrat Stalin inte kan fylla uppgiften att samordna den bolsjevikiska generalstaben. (*Flera talare:* ”Lögn! Humbug! Hör på den! Korten på bordet!” Larm och hurrarop från Leningraddelegationen. ”Vi tänka inte ta dig till chef. Stalin! Stalin!” Ombuden resa sig och hurra för kamrat Stalin. Stormar av applåder. ”Detta är sättet att ena Partiet. Den bolsjevikiska generalstaben måste vara enhetlig.”)

Jevdokimov (från sin plats). Leve ryska kommunistpartiet! Hurra! Hurra! (Ombud resa sig och ropa hurra. Larm. Långvariga och högljudda applåder). Leve vårt partis centralkommitté! Hurra! (Hurrarop från ombudens sida.) Partiet över allting annat! (Applåder och hurrarop.)

Flera röster: Leve kamrat Stalin! (Långvariga, högljudda hurrarop. Larm.)

Situationen var alltså klarlagd, men alltför sent för att händelseförloppet Skulle påverkas. Tröghetslagen utövade sitt oemotståndliga tryck till förmån för det existerande systemet. Med undantag av Leningradgruppen hade ombuden valts och instruerats av den för Stalin arbetande partimaskinen. Särskilda mått och steg vidtogos för att tvinga den nya oppositionen på knä; från Leningrad kommo protesterande representanter ”spontant” till Kreml för att desavuera den officiella delegationen. Lika ”spontant” inströmmade floder av genom Moskva dikterade telegram från de avlägsnaste provinser med ogillande uttalanden om oppositionen och begäran om dess undertryckande. Det var bortkastat arbete av Zinovjev att hålla tal för de fanatiska leninisternas ”stålvägg”, kräva ”inre demokrati” i partiet, ”verklig diskussionsfrihet”, samarbete av ”alla tidigare grupper” (det vill säga förut underkuvade opponenter) i administrationen, ”val till alla kommittéer” och slutligen begränsning av centralkommitténs kanslis och framför allt sekretariatets makt. Man påminde Zinovjev om hans uppträdande under oktoberrevolutionen.. Krupskaja protesterade förgäves mot att man angrep en medlem av politiska byrån för att han begagnade sig av sin yttranderätt, en intolerans som skarpt kontrasterade mot den frihet som ”bucharinska skolan” åtnjöt. Det gick lika illa för andra medlemmar av den nya oppositionen, och när Stalin tog till orda för att bemöta sina kritiker kunde han praktiskt taget ge de besegrade dödsstöten.

Han började med att avslöja Zinovjevs underjordiska manövrer under de senaste månaderna och klagade över minoritetens: ”förtalskampanj”. Hade den inte med orätt tillvitat honom att ”hysa sympati för återställande av den privata äganderätten till jorden”? Han gjorde en blixtoffensiv mot den hjälplösa oppositionen, förklarade att Sokolnikovs och Krupskajas idéer om statskapitalism voro ”nonsens”, och att Zinovjev var okunnig om vad orden leninism och bolsjevisering inneburo. Vad Kamenev beträffade var han inte leninist alls, utan liberal. Punkt för punkt gav han med hjälp av citat från Lenin en vrångbild av oppositionens teorier, innan han kom in på sitt egentliga ämne. ”Ja, kamrater, jag är en rättfram, grovhuggen människa. Det är sant, jag förnekar det inte.” Han relaterade den nya oppositionens ansträngningar att utesluta Trotskij. ”Vi delade inte Zinovjevs och Kamenevs mening, utan hade fullt klart för oss att en amputationspolitik medför stora faror för partiet, att amputationsmetoden, åderlåtningsmetoden – de ville se blod! – är farlig och smittosam: i dag blir en amputerad, i morgon en annan, i övermorgon en tredje. Vad blir det då kvar av partiet till slut.” Han redogjorde för en rad meningsskiljaktigheter och slutade med de episoder där Bucharin hade spelat huvudrollen. ”Nå, vad vilja de nu med Bucharin? De vilja se hans blod. Det var vad Zinovjev fordrade i sitt hätska avslutningstal. Ni kräva Bucharins blod? Vi komma inte att låta er få det, var säkra på det!” Han framhöll att opponenterna vore splittrade inbördes, utom på en enda punkt.

... Trots dessa meningsskiljaktigheter äro de alla förenade på en punkt. På vilken punkt är det de alla äro förenade? Vilket är deras program? Deras program är att det borde bli en reform av centralkommitténs sekretariat. Detta är den enda punkt om vilken de äro fullt eniga. Detta kan låta underligt, rentav orimligt, men det är ett faktum.

Det ligger en hel historia bakom allt detta. Efter tolfte partikongressen 1923 samlades dessa människor i en ‘källare’ (skratt) och utarbetade ett program, enligt vilket politiska byrån skulle avskaffas och sekretariatet bli den ledande politiska och organisatoriska institutionen. Sekretariatet skulle bestå av Zinovjev, Trotskij och Stalin. Vad var meningen med detta program? Meningen var att partiet skulle ledas utan Rykov, utan Kalinin, utan Tomskij, utan Molotov, utan Bucharin. Programmet gick upp i rök, dels för att det inte representerade några principer, men dels och framför allt för att partiet inte kunde ledas utan hjälp av de kamrater som jag nyss nämnde. När en skriftlig fråga riktades till mig från Kislovodsk, avböjde jag att ha något att göra med denna plan och sade, att om kamraterna så önskade skulle jag lämna min egen ställning, lugnt och stilla utan vare sig öppen eller hemlig diskussion och utan att

framställa några krav om skydd för minoriteternas rättigheter (skratt). Nu förefaller det som om en ny väg hade beträtts, som går i motsatt riktning mot den förra. Nu kräva de, inte att sekretariatet skall bli mera politiskt, utan att det skall bli mera tekniskt, inte att politiska byrån skall upplösas utan att den skall bli allsmäktig ... Jag är bara rädd för att partiet inte kommer att gå med på detta." (En röst: Utmärkt!)

I detta tal utvecklas Stalins taktik i all sin naiva slughet. Generalsekreteraren, som var herre över regeringsapparaten genom partiets grepp över staten och varje kommunistorgans absoluta underordnande på alla stadier under närmast högre instans med sekretariatet i toppen, låtsades vilja dela makten inom politiska byrån och centralkommittén med sina kolleger, som han alltid brukade ställa inför ett *fait accompli* och i händelse av motstånd avsätta. Han kittlade fåfängan hos personer i andra linjen genom sin försäkran att det var omöjligt att dirigera partiet utan deras hjälp – samma parti som det var möjligt att dirigera utan Lenin – och han beviljade dem en nominell myndighet mot att de i gengäld läto honom behålla ensamrätten att bestämma. På andra områden, såväl politiska som praktiska, sökte han åstadkomma en provisorisk kompromiss mellan oppositionella lösningar – en politik som var dikterad av hans medfödda försiktighet, hans önskan att undvika rubbningar och gardera sig mot alla eventualiteter. Den enda svårighet som fortfarande kunde upptäckas var hur framtida oppositionsförsök skulle kunna kvävas i sin linda, innan de fingo fast fot i centralkommittén eller politiska byrån. Häruti hade Stalin lyckats med lätthet då det gällde Trotskij, och han utförde nu samma operation mot Zinovjev, och anmärkte i förbigående att han kunde upprepa den flera gånger om så behövdes.

Han slöt sitt tal med några triviala löften i den gamla vanliga stilen. "Vi motsätta oss amputering. Detta betyder inte att ledarna skola stoltsera omkring och spela herre över sina kamrater. Ingalunda. Vi ämna icke buga oss för våra ledare (bravo och hurrarop). Vi äro *för* enighet och *mot* amputering. Amputeringspolitiken är oss motbjudande. Partiet vill vara enigt och skall genomföra denna enighet, *med* Kamenev och Zinovjev om de så önska, *mot* dem om de vägra." (Bravorop och applåder.)

Därmed, vid elfte sammanträdet, var kongressen praktiskt taget färdig, fastän den fortfor att vara samlad uteslutande för att rösta ner Kamenevs resolutionsförslag. Man gjorde inte ens ett försök att diskutera de ekonomiska frågorna, som voro de allra viktigaste. Det verkliga arbetet utfördes bakom kulisserna, där oppositionen gjorde sitt yttersta för att i sista ögonblicket uppnå en kompromiss och rädda skenet. Under tiden arbetade utsända från majoriteten i Leningrad, övertogo kontrollen över pressen och omvände i den ena fabriken och det ena bostadskvarteret efter det andra skarorna till en diametralt motsatt ståndpunkt mot den som kort förut hade enat dem. De djupa leden – genomruttna av politisk servilitet, som Lenin en gång sade – visste inte i vilken riktning man ledde dem. Den 30 december proklamerade *Pravda* i Leningrad raka motsatsen till vad den med samma eftertryck hävdat en tid förut; endast rubrikerna, som varierade de heliga formlerna "järnhård enighet", "leninistlinje" etc., voro desamma. Den "hundraprocentiga monolitismen" skulle snart bli återställd på bekostnad av tretusen "irrläriga" kommunistiska funktionärer som skulle remplaceras. Ordjonikidze hade infunnit sig på ort och ställe, fast besluten att återställa disciplinen.

Stalin, som hade avböjt en "amputeringspolitik", skred sålunda från ord till handling. Hans karaktäristiska mentalitet hindrade honom inte från att utsätta sina motståndare för arbetslöshet och svält, vilken procedur under sovjetförhållandena var nära nog ofelbar då det gällde att tämja de bångstyriga och förmå dem att ta sitt förnuft till fånga. Till och med på kongressen hade han tillåtit sig en skämtsam hotelse eller ett hotfullt skämt på Riazanovs bekostnad – "Riazanov har hemlängtan till Turkestan" –till följd av någon vanvördig anmärkning av denne lärde föreståndare för Marx-Engelsinstitutet. Vad denna vink innebar framgick av ett ofta citerat yttrande av Glebov-Avilov: "Ingen vägar rösta emot och därmed

riskera att bli sänd till Murmansk eller Turkestan.” Isen norr om Polcirkeln och ökensanden i Centralasien, med andra ord respektive skörbjugg och malaria, väntade de villfarande och voro faktorer att ta med i räkningen på ömse håll. Även de mest hårdfjällade tvekade att utsätta sina släktingar och släktingars barn för GPU:s förföljelser genom att heroiskt framhärda i sin opposition in i det sista. ”Det var praxis i Moskva”, skrev historikern S. Platonov, ”att vid politiska förseelser förfölja inte bara den skyldige utan även hela hans familj.” Det var sådana metoder som Ivan den förskräcklige, Boris Godunov och deras efterträdare använde, och Stalin visade samma tendenser.

Stalins överhandtagande inflytande blev allt tydligare under tiden efter kongressen. I tidningarna gjordes stor affär av de viktiga händelser som han deltagit och man förbigick ömtåligare detaljer med tystnad. Partiets breda lager började först nu lära känna namnet på en man som redan var fruktad inom de högre kretsarna, och folket, som inte visste någonting om dessa bysantinska tvistigheter, blev inte mer upplyst av det porträtt som i milliontals exemplar utgick från de statliga tryckpressarna. Men själva den omständigheten att det var Stalin som hade föredragit centralkommitténs politiska rapport gav honom ryktbarhet, och denna förstärktes ytterligare av Zinovjevs och Kameners överraskande onåd.

Stalins klarsynthet framgår inte vid den första genomläsningen av detta oändligt långa tal, vars banalitet föga döljes av den pompösa formen. De många orden få ersätta bristen på innehåll. Talet utgöres av en rad referat av inom politiska byrån och kommissariaten utarbetade redogörelser, kompletterade med några reflexioner i de aktuella frågorna som representerade genomsnittsopinionen inom de ledande kretsarna. Beträffande utrikespolitiken förklarar Stalin kategoriskt, att ”om Dawesplanen bär den tyska revolutionen i sitt sköte, bär Locarnopakten ett europeiskt krig”. Beträffande inrikespolitiken ger han uttryck åt en optimism som återspeglar den känsla av säkerhet som rådde inom den byråkratiska regimen, sedan denna frigjort sig från alla kända opponenter och var väpnad till tänderna för att upptäcka och krossa varenda ny motståndare som kunde uppenbara sig. Den enda passus i rapporten som hade aktuellt intresse var den som berörde faran av sovjetstatens alltför hastiga industrialisering, som sades kunna leda till ett ohjälpligt ekonomiskt; virrvarr och ”en viss, på artificiell väg framkallad hungersnöd”, men dylika reflexioner hörde till vardagligheterna, och märktes knappast.

Sokolnikov hade yttrat vid kongressen: ”Lenin var varken ordförande i politiska byrån eller generalsekreterare, men trots detta hade han det avgörande ordet i politiken ... Om Stalin vill vinna samma förtroende, låt honom försöka.” Stalin försäkrade sig om övertaget med andra medel, som ännu äro en hemlighet. Allt man visste var att han förstått att vinna först en majoritet på fem mot Trotskij i politiska byrån, sedan en majoritet på tre mot den Zinovjev-Kamenevska kombinationen och därmed behållit den enorma partimaskinen i sin hand. Genom denna kontrollerade han milliontals människor, vilka på ett eller annat sätt voro underordnade diktatorn. I och med en otroligt djärv omkastning av den normala ordningen kunde han bestämma sammansättningen av de församlingar, vars befullmäktigade han skulle föreställas vara. Alla voro i sista hand beroende av honom och gjorde sitt bästa att tjäna honom, om de voro angelägna om sin egen framgång. De många som voro missnöjda underläto att protestera; konstruktionen av partiet gjorde det nämligen möjligt att uppifrån och ända ner uppsnappa meddelanden och förebygga och undertrycka förbindelser mellan olika grupper till höger och vänster.

”Enligt vanlig borgerlig uppfattning”, skrev Lenin före och under revolutionen, ”utesluta demokrati och diktatur varandra.” Stalin ansåg dem vara oförenliga. Tendensen i hans regim var att utplåna de rester av demokrati som ännu funnos kvar i den urspårade bolsjevismen. Det kunde sägas om leninisterna som deras mästare skrev om socialdemokraterna, att de hade förnekat sina egna principer, ”liksom de kristna, när deras religion blev statsreligion, glömde

bort urkristendomens enkelhet och revolutionärt demokratiska anda". Stalin tillvällade sig den ena efter den andra av de regala företrädesrättigheterna. Den fraseologi varmed han sökte dölja denna utveckling hängde i luften, verkligheten bortskymdes av byråkratiens järnridå, och till skydd för det bestående fanns en i mångahanda varianter uppträdande polismakt. Under de första allvarliga årens hotande faror framträdde partiets generalsekreterare helt enkelt som bolsjevikernas främste. Men nu hade den timme slagit, som Plechanovs visionära insikt hade förutsagt: "I längden kommer det hela att röra sig kring en enda man, som *ex providentia* håller alla maktens trådar i sin hand."

Med hänvisning till partiets avsevärda ökning under tiden från den föregående kongressen, eller från 735,000 medlemmar och expektanter till 1,088,000, bestämdes antalet medlemmar, inklusive suppleanter, till 106 i den nya centralkommittén och 163 i kontrollkommissionen. De flesta av oppositionsmännen hade uteslutits, och de kvarvarande räknades inte. Denna osunda förstoring av alla högre organ, som därtill kallades till sammanträden med allt längre mellanrum, kom deras stadgeenliga auktoritet att sjunka till nollpunkten, och samtidigt ökades inflytandet för de permanenta verkställande organen, som inte kunde hindras från att utnyttja den administrativa lagstiftningen och styra landet i despotisk anda. Medlemmarna i politiska byrån ökades till nio. Trotskij och Zinovjev kvarstannade som gisslan eller galjonsfigurer. Stalin förstärkte sitt parti genom att komplettera Bucharin, Rykov och Tomskij, vilkas automatiska passivitet inte var garanterad att räcka i evighet, med Kalinin, Molotov och Vorosjilov. Kamenev degraderades till suppleant och Sokolnikov försvann som sådan; Djertjinskij, Uglanov, Petrovskij och Rudzutak skulle utgöra reserven. Medlemmar som voro rädda för ett steg utför, och suppleanter som hoppades på befordran, erbjödo en fulländad och försiktig intrigör rika möjligheter till manövrer. Generalsekreteraren skulle hädanefter ha en majoritet på sju röster, vilket var tillräckligt för att han i tid skulle kunna möta en blivande kris och vidtaga nödiga motåtgärder. Såvida inte fem fientliga kolleger förenade sig om att gå till anfall, vilket var mycket osannolikt, skulle Stalin för livstiden kunna behålla den permanenta sekreterarposten, vilken fullständigt motsvarade en diktatur. På fem års tid genomförde Stalin tum för tum sin statskupp. Den skickligaste, om icke den bäste av alla aspiranterna behöll arvet efter Lenin.

Kap. VIII Arvtagaren

1.

Vem är Stalin? Efter 1925 års kongress framställde alla denna Fråga, som Skljanskij hade riktat till Trotskij tidigare på året. "Den mest framstående medelmåttan i vårt parti", hade Trotskij svarat, oaktat han tidigare inför Max Eastman hade förklarat att Stalin var "en tapper man och en pålitlig revolutionär". Beskrivningarna äro emellertid inte helt och hållet oförenliga, eftersom revolutionär pålitlighet, fysiskt mod och intellektuell medelmåttighet mycket väl kunna existera samtidigt. I själva verket passar beskrivningen utmärkt på genomsnittsbolsjeviken under Lenin, men förändringen i Trotskijs ton på mindre än ett år var omisskännlig.

Det tog emellertid för Trotskij lång tid att övergå till den mera ofördelaktiga opinion som han sedermera skulle uttrycka på så många sätt i sina skrifter. Ingen visste vad generalsekreteraren var i stånd till, och innan Stalin själv så lättvindigt hade fått övertaget över sina burdusa och otåliga rivaler hade han troligen ingen föreställning om de utsikter som en dag skulle öppna sig för honom. Efter vanligheten i sådana fall vidgades hans horisont i samma mån som hans ansvar ökades. Partiets ledande män betraktade honom framför allt såsom en "organisatör", vilken obestämda karaktäristik fick mera innehåll då sedermera de förvånande resultaten av denna hans speciella talang började visa sig. De som stodo honom nära visste att den

egenskap där hans överlägsenhet över de alltför talföra kollegerna särskilt framträdde, var den ovärderliga förmågan att hålla mun. Han hade en medfödd motvilja mot att slösa med ord och förenade därmed ordningssinne, punktlighet, hängivenhet för partiet och förmågan att arbeta hårt, allt egenskaper som Lenin hade uppskattat. Men dessa gåvor förklara inte den härskarställning,' han slutligen kom att inta. Fastän Djertjinskij var honom moraliskt och Bucharin intellektuellt överlägsen, kunde ingen av dem mäta sig med honom i slughet, förmåga att sköta spelet, administrativ duglighet eller konsekvent maktsträvan. Vid denna tid fanns det emellertid ingen som i Stalin såg vare sig en framtida historisk personlighet eller en typisk representant för en växande samhällsklass.

Trotskij ger uttryck åt sin ofördelaktiga uppfattning av Stalin med orden: ”Den segrande kontrarevolutionen kräver stora män. Men dess första stadium, Thermidor, har användning för medelmåttor som inte se längre än näsan räcker.” Trotskijs uppfattning, till vilken han kommit efter moget övervägande, var att Ryssland redan inträtt i det reaktionära skede som han kallade ”thermidor” och att Stalin var dess omedvetna verktyg. ”Först nu angrep jag rakt pil sak, man kan nästan säga med fysisk övertygelse, problemet Thermidor”, fortsätter Trotskij. Det betydde ingenting att han 1921 hade utvecklat att *nep*-politiken ingenting annat var än ett Thermidor, infört vid den rätta tidpunkten och inom lämpliga gränser genom jakobinernas inom proletariatet försorg. Fallet Zalutskij visar att Trotskij inte var ensam om sin nyvunna övertygelse. Denne futtige bundsförvant slog visserligen hastigt till reträtt, men anklagelserna om ”thermidorianism” tystnade inte. På denna punkt hade Trotskij och hans värsta fiende samma mening, och fienderna lånade snart också hans argument till förmån för planhushållning, industrialisering och partiets demokratisering.

Trots allt tvekade emellertid Trotskij ännu att ta parti mellan de båda stridande riktningarna. 1925 utsägs han till ordförande i koncessionskommittén och direktör för den tekniskt-vetenskapliga byrån. Efter en diplomatisk semesterperiod i Kaukasien tog han itu med sina nya uppgifter ”med den berömvärda ambition som driver en människa att göra det bästa av vad hon än lägger hand vid”, som Washington sade, och undvek att blanda sig i triumviratets tvistigheter. I tal och skrift hävdade han kraftigt nödvändigheten att förbättra industriens kvalitet. Han sysslade med elektrifieringsprojekt, bland annat det stora 'Dnjepostrojföretaget.. I känslan av att det var klokt att reklamera med en officiell optimism skrev han en artikelserie under rubriken ”Mot socialism eller kapitalism?”, där han polemiserade mot de socialistiska teoretiker som i Rysslands ekonomiska återuppbyggande såg ett återtåg från revolutionen. Med naiv godtrogenhet citerade han där *gos*planens dubiösa statistik, från vilken skulle höras ”den framåtgående socialismens ståtliga musik”. Den kollektiva ekonomien fick enligt statistiken alltmer övertaget över det privata initiativet, och. Trotskij försökte nu visa att det skulle vara möjligt att hålla den takt som man bestämt sig för. Han tog ingen notis om de våldsmedel som staten använde för att undertrycka kapitalistiska tendenser och upprätthålla den artificiella kontrollen. Vad utrikespolitiken beträffade ansåg han mest sannolikt att den sociala revolutionen inom Europa skulle inträffa inom den närmaste framtiden.

Men Stalin var på intet sätt tacksam mot Trotskij för dennes hållning, utan beredde honom allt större svårigheter, hindrade hans arbete och förföljde hans medarbetare. Trotskij gav ett ytterligare bevis på undfallenhet genom att desavuera det fåtal utländska kommunister som försvarade honom, däribland Max Eastman, som i sin bok ”Efter Lenins död” framlagt alla fakta rörande krisen inom bolsjevikpartiet, så långt det gick med de dokument och informationer som då funnos tillgängliga. Han gick till och med så långt att han i sofistiska vändningar förnekade både existensen och undertryckandet av Lenins ”testamente”. Krupskaja följde hans exempel. För partiets bästa, som de missförstodo eller åtminstone tolkade mycket inskränkt och förväxlade med statsnyttan, satte bolsjeviker av alla kulörer sin kastsolidaritet framför sanningen; och hederskänslor och dylikt betraktades som tecken på

inskränkthet och fördomsfullhet. Trotskij själv hoppades att skaffa sig andrum genom att offra de kamrater som varit hans bundsförvanter i kampen för idéerna. Detta var emellertid fåfängt, ty det endast uppmuntrade Stalin och berövade oppositionen modet. För tillfället gav honom konflikten mellan leninisterna den respit han behövde, i det trotskijismen inte längre var en aktuell fråga, utan kunde diskuteras mera akademiskt. Då Stalin och Zinovjev disputerade om ”socialism i ett enskilt land” citerade de helt lugnt sin gamle antagonist. Kamenev beskyllde honom för en överdriven optimism, vilket var nästan detsamma som en komplimang, och ådrog sig själv samma förebråelser för pessimism som en gång varit reserverade för den ”Permanenta revolutionens” filosof.

På fjortonde kongressen förhöll sig Trotskij tyst. Han undvek att ta parti, oaktat han var frestad att låta den nya oppositionens demagoger, som vågade tala om demokrati, veta vad han tänkte om dem. Antonov-Ovseenko, som förut varit hans närmaste man, skrev till honom: ”Jag vet att du var beredd att ingripa på kongressen mot Zinovjev och Kamenev. Det är ytterligt beklagligt att våra fraktionskamraters kortsynthet och otålighet förmådde dig att mot bättre vetande avstå från detta ingripande, som du redan hade bestämt dig för.” De djupa leden som av båda de stridande grupperna voro lika illa behandlade, fraterniserade och ville förmå ledarna till försoning. Efter kongressen ansåg ‘sig Trotskij tvungen att inom centralkommittén uttala sitt principiella ogillande av repressalier mot de besegrade. Från båda sidor började man göra närmanden, och utsikterna för Trotskij föreföllo att ljusna.

En försoning mellan den gamla och den nya oppositionen tycktes 1926 omöjlig att åstadkomma, trots att de egentligen befunna sig i samma båt och massan av deras anhängare önskade en sammanslagning. Trotskij ansågs representera vänsterriktningen inom partiet, medan Zinovjev, Kamenev och Sokolnikov utgjorde den personifierade högern. Enligt Stalins egen teori skulle dessa båda riktningar representera en olöslig klassmotsättning, nämligen mellan proletariat och bourgeoisi. I nödfall kunde vänstern stödja ett centerblock, för vilket Stalin var den typiska exponenten, mot faran från höger, men en förening mellan de båda flygelriktningarna skulle innebära att båda blevo kompromette rade. Det var ingen tillfällighet att Zinovjev och Kamenev hade hållit sig undan vid oktoberrevolutionen och för endast kort tid sedan fordrat Trotskijs uteslutning, eller att Sokolnikov var den skarpaste motståndaren till vänsterns ekonomiska och industriella planer. Om den nya oppositionen slöt upp kring den äldres be gränsade demokratiska program, var det enbart av egoistiska skäl och självbevarelseinstinkt. Men Zinovjev måste medge riktigheten av Trotskijs uppfattning att det var en utopi att införa socialism enbart i Ryssland. Nästa steg blev att Kamenev för svarade vänsterns uppfattning om planhushållning och industri. Hans oro över bondekapitalismens tillväxt delades av andra ekonomiska riktningar. Även uppfattningen om ett hotande ”thermidor” var densamma inom båda grupperna.

Medan de viktigare motståndaregrupperna sålunda närmade sig varandra förlorade Stalin ingen tid. Kontrollkommissioner och lokala kommittéer utförde hans order med all precision. Inom partiets kadrer, fackföreningarna och staten gjorde polisen upprensningar. I Leningrad och på andra håll blevo tusentals oppositionsmän avskedade och ställda på bar backe. Inom kommunistiska internationalen och dess sektioner drabbades de vilse förda anhängarna till förre ordföranden av ett liknande öde.

Överallt stodo platser öppna för dem som voro villiga att satsa sin framtid på den nye ledaren. Detta var något att tänka på för de motspänstiga. Zinovjev och Kamenev stodo inför utsikten att förlora alla sina inflytelserika poster och få nöja sig med titlar; som på grund av ledningens fasta grepp över partimaskinen voro värdelösa. Resten av det gamla gardet hade en ännu omildare behandling att vänta. Stalins kreatur och gullgossar väntade otåligt på att få dela rovet, och gjorde sig i förväg räkning på alla ämbeten och befordringsutsikter. Det byråkratiska skyddsvärnet kring generalsekreteraren växte både på höjden och bredden.

Stalin avancerade långsamt och försiktigt mot sitt mål: den absoluta makten, och genomförde varsamt de förändringar som voro nödvändiga för att göra vägen fri. Han oskadliggjorde de kritiska elementen inom partiet, men lät en del av dem få en tillflyktsort på underordnade poster, där deras duglighet kunde komma till användning. Därigenom lyckades han i viss utsträckning dölja att de nya männen inte voro vuxna sina uppgifter, och gav i förbifarten framstående minoritetsrepresentanter tillfälle att i lugn och ro överväga sin ställning och avgöra huruvida den personliga övertygelsen var värd offret av en social och ekonomisk ställning. De utländska legationerna och handelsdelegationerna översvämmades av oppositionsmän, som stodo maktlösa i sin isolering och voro nödsakade att inför utlänningarna skylta med ortodoxa åsikter. Många återfunnos också i de ekonomiska organisationerna och forskningsinstituten – där för övrigt även före detta mensjeviker sysselsattes – samt bland specialister av olika slag. Hårdast drabbade blevo de djupa leden, och oppositionella kroppsarbetare hade mycket svårt att få anställning. De arbetslösa bidrogo tillsammans med de avskedade funktionärerna att hålla missnöjet vid liv, vilket av de ledare som inte redan slagit till reträtt eller letade efter tillfälle att göra det, betraktades som ett glädjande tecken på att en ”vändning” närmade sig. Den nya oppositionen, som mindre än den gamla var böjd för teoretiska spekulationer, uppbyggde en hemlig organisation efter standardiserat mönster och insövde sig i hoppet om hämnd. I övrigt hjälpte gemensamma vänner och försonade fiender till att utjämna de värsta skiljaktigheterna mellan de olika missnöjda grupperna. Vid ett sammanträde inom centralkommittén i april 1926 framställde båda de representerade minoritetsgrupperna samma förslag och avgåvo samma reservationer. Dagen efter sammanträdet inträffade det som man trott vara omöjligt, i det att avtal träffades om bildandet av det ”oppositionella blocket”. Zinovjev och hans anhängare gåvo sitt erkännande åt vänsterns klarsynthet och accepterade dess politiska och ekonomiska program. Trotskij återkallade sin hårda dom över de felande från oktoberrevolutionen. Det var en ”dubbelsidig amnesti”, för att tala, med Stalin.

Med en skicklig argumentering lyckades Zinovjev locka resterna av arbetaroppositionen, som tidigare varit fiender till Trotskij, in i detta ‘‘block utan principer”, som den härskande oligarkien kallade det. De georgiska kommunisterna som Stalin en gång hade drivit ut, anslöto sig också. Den klassiska programpunkten demokratisk centralisering ingick redan i programmet för den vänstersektion som kallades trotskijster, och alla andra, förut besegrade grupper skyndade nu för att förena sin styrka, eller rättare sin svaghet. Sedan ledarna enat sig följde de flesta av anhängarna med, även de som inte voro så förtjusta åt en seger under Trotskijs bank. De meningsskiljaktigheter som alltjämt existerade insåg man voro av mindre betydelse än huvudpunkterna i det gemensamma programmet, nämligen landets industrialisering och partiets demokratisering. I verkligheten var huvudsyftet att angripa maktens monopol, inte för att avskaffa det utan för att driva bort dem som innehade det, och sedermera dela rovet.

Trotskij hade redan genom sin brist på förutseende, sina felkalkyler och sin med plötsliga, inkonsekventa utbrott blandade senfärdighet förhjälpt Stalin till diktaturen, men ännu var ingen tid förlorad och sista ordet hade inte blivit sagt. I och med bildandet av detta block beseglade Trotskij emellertid sin ruin som politisk ledare. Här förenade han sig med personer som saknade anseende och karaktär, och inte hade något konkret att erbjuda som kunde uppväga det dåliga anseende de förde med sig. Vad Trotskij än må ha sagt efteråt, förstod han aldrig vad som låg bakom bolsjevismens utveckling eller vilka problem det i grund och botten gällde. Alla hans briljanta egenskaper utgjorde endast ett hinder i denna kamp, där Stalins enklare talanger i stället voro vad som behövdes. Han inbillade sig att Leningrads arbetare slutit upp kring honom, men dessa hade Zinovjev en gång lurat och kunde inte lura på nytt. I själva verket införde Trotskij panikens och upplösningens ferment i ”blocket”. Han drömde

om att vinna, om inte majoriteten inom partiet så dock en tillräckligt stor minoritet för att förmå Stalin att göra balt, men han hade glömt att något verkligt ”parti” inte längre existerade.

(Han hade dock själv många gånger skrivit: ”Partiet kommer att upphöra att vara ett parti.”) Han hoppades kunna blåsa bort legenden om trotskijismen genom att förena sig med dem som utspritt den, men vad han i verkligheten gjorde var att ställa sig på samma linje som leninismens epigoner, som han själv så många gånger klandrat. Genom att inveckla sig i motsägelser och komplikationer som massorna inte kunde följa, förstörde han alla utsikter att bilda en grupp trogna anhängare som kunde separera från de andra. Arbetarklassen, vars högsta ideal han skröt med att företräda, var nu så djupt besviken över revolutionens utveckling att den inte längre satte tro till någon fraktion inom ett parti, vars löften visat sig vara alltigenom lögnaktiga. Det ena året efter det andra hade gått, och redan närmade sig oktoberrevolutionens tioårsdag, men folkets läge var sämre än någonsin.

2.

Levnadsstandarden i industriorterna var 1926, även med hänsyn tagen till alla förmåner, avgjort lägre än under den gamla regimen. Genomsnittssiffrorna som statistiken registrerade med beskäftig noggrannhet erhöllos på fullständigt ovetenskapliga krokvägar, och deras otillförlitlighet avslöjades genom vad som på annat sätt sipprade ut. Alla som ha sett bakom kulisserna veta vilken vikt Stalin fäster vid statistiken och hur han vid behov låter förfalska siffrorna. Faktiskt var det en mycket liten del av proletariatet som ens uppbar ”medellönen”, och en jämförelse med 1914 gav vid handen att ett verkligt nödtillstånd rådde. Riazanov gav en korrekt bild av situationen då han sade: ”Det finns vissa slag av arbetare som ha en lön som ligger 110 procent över förkrigslönen, men i verkligheten leva de 100 procent under en mänsklig existensnivå.”

Men inte nog därmed. Det existerade också olagliga lönereduceringar i form av avdrag för obligatoriska inbetalningar och tvångsteckningar, dröjsmål – i vissa fall i månader – med lönernas utbetalande vilket medförde en nedgång av penningarnas värde, den upprörande olikheten på fabrikerna mellan yrkes- och icke yrkesarbetare samt mellan män och kvinnor som utförde samma arbete, vilken olikhet var större än i något kapitalistiskt land, överträdandet av skyddslagstiftning och socialvårdsförordningar, en oblyg exploatering av kvinnor och barn, ett allmänt nonchalerande av åttatimmarsdagen och ständiga brott mot kollektivavtalen. Sådan såg verkligheten ut bakom de vackra orden i de officiella redogörelserna. Centralkommittén konstaterade att bostadsbristen var ”katastrofal”, i det en arbetare i Moskva inte hade större bostadsutrymme än tre kvadratmeter. Tidningarna offentliggjorde drastiska skildringar av de ruttna och ohygieniska baracker, där varje invånare disponerade över ”lika stort utrymme som i en likkista”.

Detta gällde dock de privilegierade lönearbetarna; den stora massan hade det ännu sämre ställt. Det föreligger från åtskilliga håll visserligen icke sammanförda sifferuppgifter, som medge existensen av över en million arbetslösa, mestadels lämnade utan allt understöd, och om man multiplicerar de uppgivna siffrorna med fyra eller fem kommer man sanningen närmare. Kalinin beräknade att de arbetslösa lantarbetarna uppgingo till femton millioner; biträdande arbetsministern har sedermera medgivit att de voro tjugufem millioner. Folkmängden ökades med tre millioner årligen, och arbetslösheten och nöden stodo i proportion därtill.

De hemlösa barnen utgjorde en annan med nyssnämnda faktorer direkt sammanhängande företeelse, som folkkommissarierna skildrade som ”vårt värsta onda” och Semasjko ”som en levande förebråelse mot vårt samvete”. Enligt officiella siffror skulle antalet övergivna barn, som levde på tiggeri, stöld, prostitution och brott i allmänhet, uppgå till sju, åtta eller nio millioner. ”Roten till detta onda är inte bara i det förflutna utan även i det närvarande”,

anmärkte Krupskaja, då hon bekymrad upptäckte, att bekymren ”till tre fjärdedelar inte berodde på gamla dagars nöd och vårdslöshet utan på förhållandena i denna dag, på arbetslösheten och bondebefolkningens ytterliga armod”. Om någon utanför bolsjevik-aristokratien hade använt ett sådant språk skulle han snart ha förlorat sista resten av frihet.

Djertjinskij, som var en av de få i ansvarig ställning som föredrog rent språk framför nöjet att befalla över en hop förskräckta funktionärer, uppehöll sig vid den underkonsumtion som sovjetbefolkningen var tvingad till genom varubristen och den därmed sammanhängande uppgången i jordbrukspriser. Alla nyckelindustrierna (kol, järn etc.) hade nedgått sedan 1914, arbetets produktivitet var mindre trots att ackordsarbete införts, tillverkningskostnaderna hade ökats och importen stoppats. Konsumtionen hade sjunkit till i medeltal hälften per individ, för vissa nyckelvaror till en tredjedel. Detta hindrade inte regeringen att förklara att nästa år, då tio år förflutit sedan revolutionen, skulle produktionen vara densamma som före kriget. ”I Ryssland, lögnens och charlataneriets klassiska land, ha siffror endast ett relativt värde och låna sig med anmärkningsvärd elasticitet åt alla möjliga slags metamorfoser”, skrev F. Lacroix i sin förut citerade bok ”Rysslands mysterier”.

Den nu enade oppositionen kunde inte blunda för denna ovälkomna bild av revolutionens ”totalkostnader”. Därtill driven av element som stodo arbetarklassen nära, kamrater till Sapronov eller Sjliapnikov, och fylld av en naturlig önskan att vinna popularitet, satte den arbetarnas elementära krav bland de första punkterna på sitt program. Men den drev ingenting som inte majoriteten kunde acceptera, och den hade inga medel att framtvinga en lösning efter sina linjer. I rädsla för att ånyo utsätta sig för att beskyllas för mensjevism eller pessimism, vågade oppositionens ledande män inte föreslå att *nep*-politiken skulle överges, vilket Lenin hade antytt, eller direkt framföra kravet på en reform av regeringssystemet. Deras ekonomiska politik, som alltjämt var mycket svävande, innebar intet nämnvärt avsteg från ”den allmänna linjen”. De framlade inga praktiska förslag som snabbt kunde realiseras, för att avhjälpa industriens och transportväsendets brister, förnya utsliten materiel, minska kostnaderna, stoppa mellanhändernas spekulationer och stabilisera den ramlande tjervonetzen. Därför var också deras program att höja reallönen och iakttaga åttatimmarsdagen ingenting annat än bolsjevikernas vanliga abstrakta omsorg om proletariatet, helst som dessa önskemål hade existerat på papperet sedan tio år tillbaka. Deras förebråelser mot byråkratien voro inte mera energiska än några av de i verkligheten ledande männens. Djertjinskij till exempel förklarade i centralkommittén: ”När jag ser på vår apparat, vårt organisationssystem, vår otroliga byråkrati och den med alla tänkbara former av pedanteri omgivna, ytterliga oordning som råder, blir jag bokstavligen förskräckt.” Bucharin konstaterade i ett tal vid en kommunistisk ungdoms-kongress hur farligt det var att ”strama åt kastskillnaden” och medgav att det kommunistiska partiet ”obestridligen hade urartat” till följd av Partimedlemmarnas vidsträckta privilegier. Oppositionen hade alltså inte monopol på en platonisk reformvänlighet eller en god vilja i största allmänhet. Vad frågan om demokrati beträffade gjorde Sokolnikov skandal genom att föreslå att andra partier skulle tillåtas. Endast Ossinskij biträdde detta, med motiveringen att om mensjeviker och socialrevolutionärer bleve legaliserade, skulle alla kommunister vara tvungna att sluta sig samman mot den gemensamma fienden.

Splittringen de båda grupperna emellan var mera genomgående i fråga om planhushållningen. Den traditionella vänstern sökte grunden till alla olyckor däri att industrien låg efter jordbruket, och föreslog som botemedel en forcering av industrien och inrangerandet av densamma i en fullständig ekonomisk plan, som skulle svetsa ihop land och stad och utjämna tillgång och efterfrågan. Denna ”industriella villfarelse” bemöttes av majoriteten med en hänvisning till statens brist på kapital. Stalin hade: sagt på en av de senaste kongresserna: ”Eftersom det råder stor kapitalbrist i vårt land, finns det anledning att anta att industrien i fortsättningen inte kommer att växa så hastigt som den gjort.” Samtidigt polemiserar han i sin

rapport mot vänsterns förslag, som han avsiktligt överdriver för att göra uppgiften lättare för sig:

”Det kunde naturligtvis tänkas att vi ansloge dubbelt så stort belopp som för närvarande till industriens utveckling. Men detta skulle medföra ett överdrivet tempo i industriens utveckling, och ett sådant tempo skulle vi i brist på tillräcklig mängd fritt kapital inte kunna hålla jämna steg med, varför det säkert skulle leda till fiasko, för att inte tala om, att om vi skulle reservera så mycket för industrien, skulle ingenting återstå för jordbrukskrediter.

Det kan också tänkas att vi fördubbla vår import, särskilt maskinimporten, för att påskynda industriens tillväxt, men om där igenom importen skulle bli större än exporten skulle vår handelsbalans bli lidande och växelkurserna störas. Detta skulle betyd, en underminering av de grundvalar som äro absolut nödvändig för en omsorgsfull planläggning och utveckling av en bruks, industri.

Det kan också tänkas att vi öka vår export med åsidosättande av andra grundläggande faktorer i vårt ekonomiska liv. Vi kunna göra detta utan hänsyn till förhållandena på hemma-marknaden. Följden av en sådan politik skulle ovillkorligen bli oerhörda komplikationer i städerna genom en höjning av priset på jordbruksprodukter, vilket betyder en sänkning av reallönen och ett slags på artificiell väg framkallad hungersnöd med alla en sådans ödesdigra konsekvenser.”

”Industrialisterna” ansågo det onödigt att reservera mera pengar för jordbrukskredit, och hoppades i själva verket att jordbrukets kreditfonder skulle kunna hjälpa industrien. Preobratjenskij gjorde ett försök att teoretiskt bevisa lämpligheten därav en avhandling för kommunistakademien och i sitt omdiskuterade arbete ”Den nya ekonomien”. Enligt hans tes måste det stadium av primitiv kapitalistisk ackumulering som Marx förutsätter i *Das Kapital* passeras av alla socialiststater som sakna kolonier. Härigenom skulle fonder kunna samlas på lantbrukarens-producentens bekostnad. De uppgifter om *kulakerna*s föregivna välmåga, som Kamenev kastade fram 1925, tycktes bekräfta vänsterns ekonomiska algebra; här fanns ju en inhemsk källa ur vilken subsidier kunde ösas, i brist på ekonomisk samverkan med utlandet. ”Blocket” stod och vägde mellan olika metoder att slå under sig köpmännens och böndernas kapital: tvångslån, eftertaxering, prisjusteringar. *Kulaken* och *nep*-mannen skulle alltså mot sin vilja bli passiv delägare i statlig industri.

Centralkommittén, som följde leninisternas princip att lägga sig till med oppositionens idéer för att kunna sabotera dem, uttalade i april 1926 att industrialiseringen var den ”viktigaste uppgiften” och att ”en fastställd plan” var enda utvägen ur den rådande oordningen. I sin officiella rapport om budgeten och den ekonomiska situationen lade Rykov skulden för varuknappheten och jordbruksstagnationen på industriens efterblivenhet. Men under den följande debatten förklarade Stalin att det var löjligt att tro att man skulle kunna realisera sådana vittsvävande planer, som inte stodo i någon som helst proportion till Rysslands resurser. Särskilt tänkte han då på projektet att uppföra en jättelik kraftstation vid Dnjepr, vilket var detsamma, sade han, som om en musjik, vars kärra behövde repareras, skulle köpa en dyr grammofon i stället. Vid ett senare tillfälle, i Leningrad, talade han mycket om den ”industriella villfarelsen”, fastän på ett opersonligt sätt, eftersom han inte riktigt visste var han hade oppositionen. Han upprepade den ”industrialiseringens paroll som utgivits av fjortonde kongressen”, förklarade att ”vårt land har inträtt i en ny *nep*-period, en period av djärv industrialisering”, och yttrade: ”Det är omöjligt att skapa en industri ur luften, om landet saknar råvaror, om arbetarna sakna föda, om det inte finns något jordbruk, om än så primitivt, som kan bli industriens främsta marknad.” Till och med ännu mer än i Amerika måste i Ryssland industrien enligt Stalins mening bygga på hemmamarknaden, och speciellt på avsättning bland bönderna. Exporten måste utvecklas, men inte på folkets bekostnad, ”ty

arbetare och bönder önska leva som människor". Inga överdrifter av typen Dnjepostroj! "Vi äro alldeles för förtjusta att uppbygga fantastiska planer för industrien utan att räkna med våra resurser. Folk tycks glömma att det är omöjligt att uppgöra planer eller inlåta sig på något företag, det må vara grandiost eller icke, utan ett visst minimum av resurser och ett visst minimum av reserver." Slutligen riktade Stalin med tydlig adress förebråelser mot 'personer som se på mängden av strävsamma bönder som på ett främmande föremål, ett objekt att exploateras för industriens räkning, ett slags koloni". Liksom då det gällde kampen mot den industrialistiska vänstern utnämner sig Stalin här till bondens försvarare.

År 1923 hade Trotskij motsatt sig en ytterligare beskattning av lantbruket: "bönderna böra bli rikare", sade han redan innan Bucharin utsände sin paroll: "Beriken eder!" "Vi äro benägna att kalla varenda bonde som har tillräckligt att äta för en kulak", sade Zinovjev 1924. Ännu året därpå talade Trotskij om att öka "vinstskalan för köpmannakapitalisterna inom jordbruket" och stärka "böndernas kapitalistiska ekonomi". Men samtidigt upptäckte Kamenev plötsligt kulak-faran och förebrådde centralkommittén för att den hade underskattat denna fara. 1926 gjorde "blocket" gällande att de välsituerade bönderna hade avsevärda reserver, och hänvisade staten till dessa resurser för att bygga upp industrien och därmed rädda proletariatet. Det enda skäl till denna helomvändning som kunde anföras, var att det ruinerade landet hade haft två goda skördeår.

Den 20 juli 1926 yttrade Djertjinskij inför centralkommittén som var fulltaligt församlad: "*Musjiker*na ha lagt 400 millioner rubel på kistbotten, kanske fyra rubel var ..." Detta tal, som även innehöll det förut citerade yttrandet om byråkratien, var Djertjinskijs sista politiska handling. *Tjekan*s grundläggare dog då han steg ner från talarstolen där han våldsamt hade angripit sina motståndare Kamenev och Pjatakov och hotat oppositionell med att få "smaka krut" till hösten. Denna hotelse, som bortjusterades i det tryckta protokollet och inte refererades i tidningarna, gjorde ett djupt intryck på auditoriet. Den laddade och nervösa atmosfären under denna session med det bolsjevikiska parlamentet berodde inte så mycket på de ekonomiska frågor som voro under debatt, utan fastmer på den för ögonblicket rådande politiska situationen. Djertjinskijs död, som följde omedelbart på hans hotfulla ord, bragte spänningen till kokpunkten. Det oppositionella "blocket" framträdde öppet, "på allvar och för lång tid framåt", som Zinovjev sade, och kampen om makten inträdde i en ny fas.

3.

Så snart Stalin fick veta resultatet av förhandlingarna mellan sina motståndare föresatte han sig att spränga alliansen. Han gjorde först ett försök att misskreditera Zinovjev och Kamenev genom att låta trycka det hittills opublicerade brev av Lenin, där denne brännmärkte de båda herrarna för deras "desertering" under oktoberrevolutionen. Detta brev var uteslutet ur Lenins samlade arbeten, men hade spritts i hemlighet inom partiet genom trotskijsternas försorg. De båda vännerna replikerade med att kräva publicering av "testamentet", som de själva hjälpt till att tysta ner, och vars existens Trotskij och Krupskaja bara för kort tid sedan varit tvungna att förneka. Stalin vägrade och fördubblade på samma gång poliskontrollen över gruppernas underjordiska verksamhet. De allt talrikare hemliga mötena, spridandet av hemliga dokument från man till man och den oroväckande ökningen av spontana strejker, kunde ju mycket väl ge vänstern dess tillfälle. Zinovjevs anhängare hade i själva verket samlats i en skog för att åhöra ett tal av biträdande krigsministern Lasjevitj. De allestädes närvarande spionerna rapporterade detta till Stalin, som grep tillfället i flykten för att slå det avgörande slaget. För detta ändamål tog han fram ett privatbrev som beslagtagits i Baku två år tidigare, och var skrivet av Medvedjev, en gammal medlem av arbetaroppositionen som nu hade uppgått i "blocket". Stalin utnyttjade alltid till det yttersta alla vapen som kunde falla i händerna på honom. Han hoppades nu att genom ett angrepp på de underordnade träffa ledarna och kanske definitivt krossa dem.

Pravda öppnade en kampanj mot en ny ”fara från höger” för att därmed kompromettera vänstern. Materialet lämnade det beslagtagna brevet, som vederbörligen stympats och förfalskats. Medvedjev hade i sitt privatbrev haft djärvheten att uttala önskvärdheten av en vidsynt koncessionspolitik av samma slag som Krassin rekommenderat, liksom även Lenin på sin tid ställt i utsikt en utvidgning av *nep*. Detta var tillräckligt för att utsätta honom för anklagelsen att vara ”hundraprocentig mensjevik”. Han hade skrivit i förtroende detsamma som många, även personer som stodo Stalin mycket nära, sade under hand, nämligen att de kommunistiska sektionerna i olika länder voro artificiella utväxter, och att den internationella revolutionens så kallade representanter i Moskva voro ”lakejer”, understödda av ryskt guld. Detta var ju ren hädelse. Medvedjev och hans kamrater hade ingen möjlighet att försvara sig offentligt, lika litet som Lasjevitj och de andra. Politiska byrån kontrollerade alla tidningar, trycksaker och möten. Sekretariatets agenter började sprida rykten att oppositionen satt sig upp inte bara mot partiet, utan också mot staten. Röster höjdes för kraftåtgärder och uteslutningar. Stalin tycker om att stimulera framställandet av överdrivna krav, för att han skall kunna uppträda som en medlare och föreslå en kompromiss, som han sedermera kan verkställa i den utsträckning han tycker.

När julisessionen öppnades i en atmosfär av alarmrykten, där ordet ”thermidor” ständigt återkom, hade församlingen ingenting annat att göra än att godkänna de åtgärder som Stalin och hans vänner redan beslutat. Kontrollkommissionen var väpnad till tänderna för att trycka ner den nya oppositionen, som inte väntades komma att öppna strid. Stalin hade privat skrutit över att han skulle tvinga ”Zinovjev och Kamenev på knä”. Men dessa förklarade sig solidariska med övriga som anklagades för ”fraktionalism” och ”defaitism”. De anslöto sig till de vänsterteser som de tidigare hade våldsamt angripit för så kallad trotskijism. Längre fram hetsade de upp sig i ett tillstånd av indignation över det permanenta belägringstillstånd som rådde i partiet, men det föll dem inte in att på samma gång kräva återupprättande av konstitutionell frihet för alla statsmedborgare. Deras motståndare påminde dem förgäves om deras egna våldsamma angrepp på Trotskij som de velat utesluta och rent av arrestera, och citerade flitigt från deras egna artiklar och oratoriska utsvävningar. De svarade med att lyfta på slöjan över ”antitrotskijsternas” intrigmakeri, där de själva hade spelat en framstående roll, *semjorkans* verksamhet etc. Zinovjev medgav att han begått ett större misstag 1923 än 1917. ”I fråga om byråkratiens repressalier var det Trotskij som hade rätt och jag som hade fel.” Han begärde uppläsning av det beryktade ”testamentet” som alla talade om, men som påstods inte skulle existera. Stalin ansåg sig tvungen att referera Lenins hemliga brev om nationalitets- och författningsfrågan, ty nyfikenheten tycktes komma de disciplinära banden att slappna om också inte att brista. Endast Trotskij hade glädje av denna glimt ur det förgångna, men i övrigt förblev auditoriet oberört. Minoriteten hade aderton röster vid sammanträdets början och aderton röster vid dess slut. Av dessa utgjorde fem, bland dem Smilga, Rakovskij och Ossinskij, en ”buffertgrupp” med uppgift att ta emot de första stötarna, men det var en bortkastad taktisk fint, ty Stalin genomskådade alltid fiendens kort fastän han sällan visade sina egna.

Ett alldeles färskt gräl utbröt angående utrikespolitiken. Oppositionen kritiserade Stalin för att han, utan att rådgöra med politiska byrån, hade sänt ett ultimatum till Kina beträffande den mandsjuriska järnvägen, vilket mycket lätt kunnat leda till väpnad konflikt. De gjorde honom ansvarig för att de polska kommunisterna understött Pilsudskis militärkupp. De gåvo honom skulden för stagnationen i förhållandet mellan de ryska och brittiska fackföreningarna och för den roll Tomskij spelat i den brittiska storstrejken. Att det var Stalin som fick bära hund-huvudet för allt detta, berodde på att ingen inrikes- eller utrikespolitisk aktion företogs i Moskvas namn utan på Stalins initiativ eller med hans medgivande.

Den sista frågan som togs upp utlöste en oändlig debatt, som ytterligare komplicerades av den roll som ”engelsk-ryska kommittén.” hade spelat. Trotskij hade 1925 skrivit en bok om Englands framtid, vari han förutsade en omedelbart förestående revolution med åtföljande kommunistisk seger i detta land. Politiska byrån som hade att på samma gång dirigera Sovjetunionens utrikespolitik, som med nödvändighet var opportunistisk, och den kommunistiska internationalen, som till namnet var revolutionär, hade inlåtit sig på ett underligt diplomatiskt äventyr med fackföreningskongressens förtroenderåd och därvid använt de statliga ryska fackföreningarna såsom mellanhand. En engelsk-rysk kommitté bestående av högre funktionärer i båda organisationerna tillsattes för att skapa ömsesidig förståelse och befordra ett samarbete på mycket tvetydiga grundvalar, som båda parterna hoppades kunna utnyttja för sin räkning. Engelsmännen hoppades att genom en låtsad sympati för kommunismen kunna öka handelsförbindelserna mellan de båda länderna till fromma för både sina egna kapitalister och sina arbetslösa, medan ryssarna, som med läpparna bekände sig till fackföreningsrörelsen, hoppades kunna utnyttja fackföreningarna för att nå sina egna mal. När storstrejken 1926 utbröt trodde Trotskij att hans profetior närmade sig uppfyllelsen, och att strejken sedan plötsligt sprack kunde bara bero på förräderi från ledarnas sida. Av detta drog han den slutsatsen att den engelsk-ryska kommittén borde upplösas och ”förrädarna” demaskeras. Denna något naiva uppfattning delades varken av hans vänner Rakovskij och Radek eller hans nya allierade Zinovjev. Tomskij, som stod i spetsen för (lo ryska fackföreningarna, hade godkänt strejkens avblåsande, och Stalins grupp hade klart för sig att kommittén framdeles kunde komma till nytta.

Oppositionen som hade omvänts till Trotskijs ståndpunkt, begick nu ytterligare det misstaget att använda den engelska frågan för att komma åt Stalin, trots att detta var en sak som det hårt pressade ryska folket inte hade något direkt intresse av. Opponenterna tröttade ut sig med långa tal i centralkommittén som aldrig blevo refererade i tidningarna. De blottställde sig för repressalier utan någon taktisk nödvändighet, och läto driva bort sig från det fåtal styrelse-poster som de behållit, utan att vare sig kunna försvara sin position eller demonstrativt dra sig tillbaka. Enda resultatet var att majoriteten, så långt ifrån att splittras, i stället svetsades fastare samman.

Balansen över julisammanstötningen var avgjort till Stalins favör. Han brydde sig föga om kritikernas ståtliga lärosatser eller briljanta litterära inlägg. Hans politik var baserad på påtagliga och direkta mänskliga realiteter. Lasjevitj, som ertappats med ett flagrant subordinationsbrott, avlägsnades från sina militära poster, uteslöts ur centralkommittén och tilldelades en post av sekundär betydelse i Sibirien; Zinovjev som misstänktes för att ha ett finger med i spelet avlägsnades från politiska byrån och ersattes med Rudzutak; Kamenev tvangs att avgå ur Moskvas sovjet och blev avskedad som handelsminister, vilken post övertogs av Mikojan; Kujbisjev blev Djertjinskijs efterträdare i ekonomiska rådet; Ordjonikidze, Mikojan, Kirov, Andrejev och Kaganovitj utnämndes till medlemmar i politiska byrån. Sådana tedde sig de ”organisatoriska slutsatser” som Stalin hade dragit och som centralkommittén med mekanisk precision hade godkänt. Emot dessa med minutiös noggrannhet utarbetade arrangemang voro de finaste teorier i världen inte värda ett ruttet lingon.

På gallringen i toppen följde en rensning i de djupa leden; tusentals funktionärer blevo remplacerade, framför allt i Leningrad, som alltjämt, trots all enighet på ytan, svärmade av svårhanterliga element. Den vanliga metoden bestod i en ”administrativ förflyttning” till den del av landet där termometern på vintern sjunker till minus fyrtiofem grader. ”Vi ha segrat men inte övertygat”, medgav Kalinin då han återvände från en straffexpedition till Leningrad. Den fullständigt okände Ossovskij utstöttes exempelvis ur partiet under ett fruktansvärt anskri: Må den som icke vill taga varning härav akta sig! Alla telegram från landsorten gåvo

med en anmärkningsvärd enhetlighet i innehåll och formulering sitt ”fulla gillande” åt centralkommitténs stränga åtgärder, och yrkade till och med på en ytterligare skärpning. Det var en ironisk lapsus av partiapparaten att ”Zinovjevsk” fordrade större stränghet mot Zinovjev. Annars arbetade maskineriet så fulländat att likalydande telegrafiska resolutioner inströmmade från Berlin, New York, Paris, London, Prag och Stockholm, där sekretariatets utsända hade fullföljt sitt värv som inpiskare för de ”bolsjeviserade” sektionerna av den kommunistiska internationalen.

Genom att öka antalet medlemmar i politiska byrån höll Stalin ryggen fri, eftersom de nyutnämnda, som hade honom att tacka för sin improviserade karriär, säkerligen komme att stödja honom mot eventuellt oppositionella titulärmedlemmar. Ordjonikidze hade alltid varit en gammal kumpan till Stalin, Mikojan tillhörde hans kaukasiska kamrater, Kirov, som fått överta arvet efter Zinovjev i Leningrad, hade aldrig hoppats att nå så högt, Andrejev och Kaganovitj hade en tillfällig ”trotskijsk” förvillelse att göra bot och bättring för, och Stalin var tillräckligt god psykolog för att veta att renegater alltid bli de ivrigaste sedan de omvänt sig. Efter allt som inträffat efter Lenins död fanns det massor av medelmåttor som eftertraktade säte och stämma i centralkommittén eller kontrollkommissionen, mängder av mediokra ämbetsmän som aspirerade på en post i politiska byrån. Det förträffliga sätt varpå Stalin utnyttjade dessa strävanden lade en död hand på hans antagonister, vilka voro fyllda av medvetandet om sin intellektuella överlägsenhet.

Men Stalin var inte nöjd med att bara manipulera människor. Han var besatt av den leninistiska traditionen som förmådde honom att också fingra på idéer. I varje fall ser det ut som om människor och idéer äro oskiljaktiga för hans uppfattning, och han kan inte förstå de senare utan genom de förra. I internationalens verkställande utskott, där den så kallade ordföranden Zinovjev inte hade rätt att öppna mun, angrep Stalin ”villomeningarna inom högern och yttersta vänstern”, varmed han menade alla som opponerade sig mot någon av majoritetens dogmatiska banaliteter. Han tillvitade en motståndare som velat föra en ”ideologisk kamp” utan att ”misskreditera oppositionens ledare” för att visa ”prästmoral”. Han upprepade vad han sagt många gånger förut: ”Jag förklarar att en sådan kamp kan inte existera i naturen. Jag förklarar att den som hävdar att en kamp kan föras utan att ledarna bli anfallna, förnekar möjligheten av en ideologisk kamp inom partiet.” Man måste säga att hans motståndare blevo ordentligt varnade, men i stället för att akta på varningar, vidhöllo de sina meningslösa abstraktioner.

Samtidigt som Stalin obevekligt förföljde andra människor för att nedsätta deras åsikter och begränsa deras inflytande, var han angelägen att ställa sig själv i bästa möjliga dager för att därmed kunna stärka sin egen politik. Men han iakttog på samma gång noga att göra motsatsen till vad han sade och säga motsatsen till vad han gjorde. I sitt delvis självbiografiska tal i Tiflis, av vilket vi redan citerat några punkter, tillrättavisade han smickrarna som kallat honom ”oktoberhjälten”, ”internationalens ledare” etc. ”Detta är struntprat, kamrater, och idiotiska överdrifter.” Men han försummade inga tillfällen till rent av kommersiell självreklam för att förskaffa sig en ryktbarhet som varken vad han uträttat eller vad han uträttade ännu hade avkastat. Alla illustrerade tidningar voro beordrade att reproducera Irans bild som ännu inte blivit allmänt känd, på alla ämbetsrummens väggar hängde ett i jätteupplaga utsläppt fotografi där man såg Stalin vid Lenins sida – före schismen. Han var inte nöjd med att ha givit namn åt Stalingrad, utan lät även omdöpa Iuzovo till Stalino och Iuzovka till Stalin. Längre fram skulle det finnas ett Stalinabad, ett Stalnsk och ett Stalin-Aoul i Kaukasien. Servila funktionärer trodde sig främja sina egna intressen genom att döpa gator, institutioner och fabriker med Stalins namn, och Stalin protesterade aldrig eftersom det överensstämde med hans egna önskningar. Den byråkratiska likformigheten visade sig alltmer

i form av yttre tecken på en hycklad beundran för generalsekreterarens intetsägande personlighet.

Samma skriande kontrast mellan teori och praktik framträdde i ett föredrag i Leningrad i april, där Stalin utvecklade demokratiens välsignelser. Åhörarna visste precis vad de skulle tro. Stalin klandrade den av Zinovjev upprättade ”polisbrigadens” åtgärder, men själv utnyttjade han samma metoder i dubbel eller tredubbel omfattning över hela Ryssland. ”Partiet borde resolut slå in på den internationella demokratiens väg”, förklarade han med bibehållet allvar inför sina underordnade, som alla voro valda eller kontrollerade ovanifrån och som hade hans uppdrag att utplåna varje spår av frihet och krossa minsta tecken till självständighet. ”Övertygelsen är vår viktigaste arbetsmetod”, yttrade han i en krets där det var praxis att med hänvisning till disciplinen undertrycka även de svagaste samvetsbetänkligheter och personliga uppfattningar såsom brott mot revolutionens majestät.

Framtidens objektiva historieforskare, som endast ha de officiella dokumenten att tillgå, komma att få svårt att skilja sanning och lögn i Stalins skrifter och tal. Stalin är inte den förste statsman som använt det talade och skrivna ordet för att dölja antingen sina ‘intentioner eller luckorna i sitt vetande. Men de materiella och andliga förhållandena i Ryssland och den moderna propaganda– och terrortekniken ha hjälpt honom att nå längre i detta avseende än man kunde drömma om före sovjetexperimentet. Detsamma gäller om hans medhjälpare. Ju mera partimonopolet utvecklades till ett sekretariatets envälde, desto oftare kunde man få höra autokrater lovorda demokratien, byråkrater kritisera byråkratien, slösare predika ekonomi, ignoranter berömma vetenskapen. På alla håll var motsatsen mellan ideal och verklighet fullständig.

Efter de livliga dispyterna i juli sökte Stalin vrida det bästa vapnet ur motståndarnas händer genom att till alla partiorganisationer och sovjeter utsända en order att göra slut på slöseriet, inkompetensen och byråkratien. ”Vår ekonomiska och administrativa apparat slukar omkring två milliarder rubel årligen. Dessa utgifter böra kunna nedbringas till tre- eller fyrahundra millioner, till båtnad för vår industriella expansion.” Detta var just, på något hundratal millioner när, vad vänstern alltid hade sagt. Genom en exempellös motsägelse blev denna order undertecknad av Rykov, ordföranden i folkkommissariernas råd, Stalin, sekreterare i partiets centralkommitté, och Kujbisjev, ordförande i partiets kontrollkommission. Detta var det första offentliga medgivandet av att prerogativ tagits i anspråk, till vilka vederbörande inte hade någon rätt. I författningen fanns nämligen inte en enda paragraf som medgav partiets funktionärer rätten att inblanda sig i statens affärer. Men Stalin, med GPU:s makt bakom sig, utgjorde själva personifikationen av det maktläge som inträtt. Även om han på papperet alltjämt tillerkände folkkommissariernas råd en viss befogenhet, var det enbart med tanke på galleriet och för att göra övergången mindre brysk.

I sitt tal i Tiflis nämnde Stalin särskilt storstrejken i England och händelserna i Polen. Men en åhörare som inte var hemmastadd med den urartade bolsjevismens sofistik och inte van att tänka närmare över dessa saker, hade svårt att skilja hans åsikter från vänsterns. Dessutom drog han sig aldrig för att citera Trotskij och Zinovjev utan angivande av källan, och nöjde sig med att dra andra slutsatser eller helt och hållet utelämna slutsatserna. Han gav ett prov på sin förmåga när han tillfälligtvis kläckte fram en egen idé, exempelvis att det brittiska kommunistpartiet – vars inflytande i Storbritannien är lika med noll – var ”en av kommunistiska internationalens bästa sektioner”, men den förkrympta kritiken hos de styrda och den hårda handen hos de styrande räddade honom från konsekvenserna av dessa pinsamma motsägelser. Med undantag av vad som förekom inom politiska byråns och högsta ekonomiska rådets väggar, där Trotskij och Pjatakov kämpade sida vid sida, men som aldrig blev känt utanför, höll sig oppositionen i stillhet och bidade tiden.

Det hade varit klokt av oppositionen att avvakta den tidpunkt då de redan framträdande misshälligheterna inom majoritetsgruppen hade mognat. Men detta passade inte Stalin, vars mål var att så snart som möjligt få de oförbätterliga uteslutna. Partikongressen hade uppskjutits till följande år, men en partikonferens sammankallades till oktober 1926. Det var nödvändigt att ställa denna inför ett fullbordat faktum, och eftersom oppositionen inte tycktes ha någon brådska beslöt sig Stalin för att provocera fram ett avgörande.

På den sortens uppgifter var han expert. I september startade han en ”upplysnings-”, det vill säga förtalskampanj mot den munkorgsförsedda minoriteten. Trotskij och Pjatakov avlägsnades från finansdepartementet, och Kamenev förvägrades att resa filt Japan. De beljugna, förtalade och hotade oppositionsmännen kunde blott försvara sig med samtal man och man emellan och i hemlighet duplicerade flygblad. Partiets majoritet fick aldrig höra deras deklarationer eller ”teser”. Krupskaja bestämde sig äntligen för att skicka ett exemplar av Lenins ryktbara ”testamente” till utlandet, där det publicerades av Trotskijs vänner. Men dess underjordiska spridning i Ryssland var mycket obetydlig, och kom i varje fall för sent för att ha någon verkan. Under sådana förhållanden var en attack meningslös för ögonblicket och värdelös för framtiden. Den utmanade oppositionen förmådd emellertid inte hålla sig lugn och ”vänta och se”, vilket varit de enda riktiga taktiken. Den insåg inte nödvändigheten att arbeta på lång sikt, att ”uppfostra den nya generationen och blicka framåt” och – som Trotskij sedermera skrev, fastän det då var för sent – ”inte vara otålig, inte förarga sig själv eller andra utan lära och vänta”. Oppositionen envisades att betrakta partiet som en oföränderlig enhet, från vilken den blott var skild genom ett tillfälligt missförstånd. Efter en utdragen debatt bakom kulisserna, där vissa medlemmars försiktighet oupphörligt kolliderade med andras otålighet, beslöt man att ta ett avgörande steg. I början av oktober 1926 tilltvungo sig de främsta oppositionsmännen tillträde till kommunistcellerna i fabrikerna i avsikt att besvara Stalinagenternas angrepp. Stalin begärde ingenting bättre.

4.

Bolsjevismens annaler uppta en mängd exempel på bitter strid, hätsk polemik och lidelsefyllda episoder. Men i detta parti, där Lenin praktiskt taget aldrig använde det familjära tilltalsordet ”du” till någon människa, var den yttersta hövlighet regel, även mitt under inbördeskriget, och tillfälliga undantag skuro i öronen. Med det stalinska skedet infördes nya vanor.

Detta kommo oppositionsmännen underfund med genom det mottagande de fingo på arbetarmötena. De hälsades med skrik, tillvitelser och visslingar. Flygande patruller sändes i bilar till vartenda möte med uppgift att avbryta talaren, eventuellt angripa och kasta ut honom, allt metoder som lånats från fascismen. Stalin behövde inte ge några detaljerade instruktioner i detta avseende; hans underhuggare förstodo genast vad som väntades av dem och läto sprida ut att ligisterna inte komme att straffas. På de flesta håll misslyckades oppositionen med att göra sig hörd. Även om den lyckats hade resultatet blivit detsamma, eftersom proletariatet, som framför allt annat fruktade arbetslöshetens spöke, inte kunde följa de lärda, teoretiska resonemangen. Radek lyckades få tala i tre minuter, och inte heller Trotskij kunde hålla sig kvar på talarstolen längre tid, trots att det var i en fabrik där han en gång blivit mottagen med ovationer. ”Partiet vill inte ha några argument”, förklarade *Pravda* oupphörligt. Den artificiellt framkallade masspsykosen drog byråkratien med sig. Tidningarna ägnade hela spalter åt att nedsvärta renegaterna, splittrarna och kontrarevolutionärerna. ”Hovpoeten” Demian Bjedny hånade och förolämpade dem på vers. Molotov drog sig inte för att på Stalins direkta initiativ förebrå dem för att ha emigrerat under tsarismens tid, som om inte Lenin hade gjort likadant! Även antisemitismen utnyttjades mot oppositionen. En ödets ironi var att Zinovjevuniversitetet utslungade ett anatema mot den person, som givit det sitt namn, för hans ”kriminella försök att framkalla schism”. Och Kirov förkunnade med bibehållet allvar: ”Då vi

tala om demokrati skola vi minnas att det aldrig funnits mera demokrati i vårt partis historia än det gör i dag.”

Efter några dagars erfarenhet av denna enastående demokrati tog oppositionen, som befann sig i dilemmat att antingen underkasta sig eller revoltera, sitt parti och slog till reträtt. Den 4 oktober begärde den vapenstillestånd hos politiska byrån, och den 16 oktober underkastade den sig på de villkor som .framlades. I en förklaring undertecknad av Zinovjev, Trotskij, Kamenev, Pjatakov, Sokolnikov och Jevdokimov, erkänner oppositionen att den brutit mot disciplinen genom att uppträda som separat grupp, överger Krupskaja för ett oskyldigt yttrande i ett tal på senaste kongressen, desavuerar sina anhängare utomlands och lämnar den gamla arbetaroppositionen åt sitt öde. Visserligen avsvor man sig inte sin innersta övertygelse, men lovade att förbli i ett tillstånd av politisk katalepsi och utan reservation underordna sig centralkommittén. Denna var av Stalin sammankallad till extra möte för att inregistrera kapitulationen och stadfästa dess konsekvenser, som bestodo i att Trotskij och Kamenev avlägsnades från: politiska byrån och ersattes med Kujbisjev och S. Kossior att V. Smirnov uteslöts ur partiet för att han utan tillstånd publicerat skriften ”Demokratisk centralism”, och att en hel rad underordnade oppositionsmän blevo avskedade, förflyttade eller remplacerade. Vad Zinovjev beträffar anmodades han att avsäga sig ordförandeskapet i internationalen, vilket han gjorde kort efteråt. I slutet av månaden, då allt det viktiga var klart, tilläts konferensen att sammanträda ...

Stalin hade förberett ett tal mot ”oppositionsblocket” som han tillvitade principlöshet, en defaitistisk ideologi, opportunism, mensjevism och trotskijism och beskyllde för att ha velat förstöra partiets enhet och försvaga proletariatets diktatur. Han drog på nytt; upp Zinovjevs och Kamenevs beryktade reträtt under oktober revolutionen, upprepade vad som sagts hundratals gånger beträffande de olika omtvistade frågorna och avvisade på nytt den ”industriella förvillelsen” med följande ord: ”Landets industrialisering kan endast åstadkommas om man bygger på en så småningom skeende förbättring av den jordbrukande massans materiella läge.”

Efter en tillrättalagd redogörelse för de senaste händelserna; drog Stalin fram de utslitna argumenten om ”socialism i ett enskilt land” och grävde upp alla gamla kontroverser, exempelvis om den ”permanenta revolutionen” för att visa att Lenin och Trotskij hade varit oeniga. Han skymfade Zinovjev, som han kallade en ”inskränkt nationalistsjäl” och Radek, som hade förlöjligat honom inför kommunistiska akademien genom anspelningar på Sjtjedrins satirer och genom tal om ”socialism i ett enskilt distrikt” och ”socialism på en enda gata”. Han anförde Trotskijs olyckliga uttryck om ”den växande socialismens magnifika historiska, musik”, Trotskijs och Zinovjevs föga smickrande omdömen om varandra som de sedermera tagit tillbaka och citerade ideligen Lenin som oppositionsmännen hade brukat använda mot honom själv. Till industrialisterna sade han ännu en gång: ”Man befrämjar inte industrien genom att negligera eller brutalt motsätta sig jordbrukets intressen.” Och slutligen vände han sig med skärpa mot Trotskijs förutsägelse att hela oppositionen i sista hand komme att uteslutas: ”Detta påstående av kamrat Trotskij är helt utan grund och absolut falskt.”

Minoritetens ombud, som på grund av sitt medlemskap i centralkommittén hade rätt att vara närvarande vid konferensen, fingo rättighet att svara, men majoritetens ledande män voro beslutna att slå dövörat till eller tolka allting till det värsta. Det hade varit att ödsla tid och krafter att tala inför detta fientliga auditorium, som skulle föreställa en auktoritativ representation för partiet, och minoriteten inskränkte sig därför till försiktiga allmänna talesätt, framsagda i en älskvärd ton som varken motsvarade konfliktens tillspetsning eller situationens allvar. De voro genom sin egen ineffektiva strategi hänvisade till defensiven, och i överensstämmelse därmed avstodo de från sin mest dräpande bevisföring, gledo över skiljaktigheterna och trubbade av sin kritik. Nödvändigheten att manövrera försiktigt tvang

dem att ta udden av sina argument, så att dessa blevo nära nog oigenkännliga. För att bevisa att trotskijismen inte längre existerade uppläste Kamenev Trotskijs återkallande av tesen om den permanenta revolutionen: ”Erfarenheten har undantagslöst visat att så snart någon av oss hade en annan uppfattning än Lenin på någon fundamental punkt, var det alltid Lenin som hade rätt.” I sin broschyr ”Nya linjer” hade Trotskij en gång skrivit: ”Vad beträffar teorien om den permanenta revolutionen kan jag absolut inte finna någon anledning att återkalla vad jag skrev om detta ämne 1904, 1905, 1906 och senare.”

Det är tydligt och klart att dessa subtiliteter, som voro obegripliga för en lekman, framkallade besvikelse hos det fåtal arbetare som ännu voro kommunismen trogna och väckte samma avsmak för oppositionen som för byråkratien. De medförde dessutom att viktiga aktuella frågor begravdes under ett lager av spetsfundigheter. Fastän de båda fraktionerna voro eniga om att partimonopolet måste upprätthållas och frambesvuro Lenin såsom skiljedomare dem emellan, förebrådde högern alltjämt vänstern för allehanda, i revolutionära fraser insvept opportunism, för småborgerliga och socialdemokratiska förvillelser, medan vänstern beskyllde högern för att idealisera *nep*, underskatta *kulakerna*s ekonomiska betydelse etc. Som en praktisk åtgärd föreslog oppositionen skattefrihet för de fattiga, samt höjning av arbetarnas löner och understödet till industrien. Den milliard rubel som skulle åtgå härför skulle åstadkommas dels genom nedskärning av utgifterna för byråkratien, dels genom höjd beskattning av bourgeoisien i stad och på land. Däremot vågade oppositionen, som hade anklagelsen för demagogi hängande över sig och var osäker beträffande de historiska parallellerna, inte tala öppet om thermidor eller kalla Stalin för revolutionens dödgrävare och *kulakerna*s tsar, som man gjorde i tysthet, och inte heller öppet jämföra Vorosjilov med general Cavaignac.

I slutet av sitt tal förkunnade Stalin triumferande att ”kamrat Krupskaja har övergivit oppositionsblocket”. Två dagar tidigare hade man offentliggjort ett brev från Sljapnikov och Medvedjev, som avtvungits dem genom hotelser, däri undertecknarna bekände sina felsteg och ödmjukt tillkännagåvo sin ånger. Flera bland oppositionsmännen funno sin ställning försvagad genom att Trotskij och Zinovjev hade råkat in i en återvändsgränd, och nya misshälligheter rörande de taktiska frågorna utbröto bland de splittrade skarorna. Sapronov och hans anhängare kände sig illa till mods bland industrialisternas ”stora kanoner”. Stalin kände mycket väl till detta och intrigerade intensivt för att öka splittringen medan samtidigt partimaskinen ökade trycket utifrån. Celler, sektioner, kommittéer etc. manifesterade en fantastiskt enhällig lojalitet som dock inte förde någon bakom ljuset.

Medan konferensen pågick fortsatte den ”ideologiska kampen” utanför med oförminskad energi. Zinovjev klagade över att en tidning i Saratov hade citerat från Alexander Bolk: ”Är det vårt fel att vårt skelett krossas under greppet av mjuka, tunga händer?” I *Pravda* uppställde Larin följande alternativ: ”Antingen måste oppositionen uteslutas och på laglig väg undertryckas, eller också kommer frågan att avgöras med kulsprutor på gatorna, såsom fallet var med de revolutionära vänstersocialisterna i Moskva 1918.” I en ledande artikel svor Bucharin i högstämda ordalag att i partiets namn försvara ”den leninistiska renheten som sin ögonsten” och förklarade att Lenins omstridda ”arv” var sakrosankt.

I december fortsatte striden inför internationalens verkställande utskott, i närvaro av dem som Medvedjev hade kallat ”köpta lakejer”. Stalin kunde ha undvikit detta spegelfäkteri, men han ville bevara skenet av att vara en kämpe för världskommunismen och en Lenins efterföljare, medan han i själva verket bara var Lenins temporäre arvtagare och imitatör. Utan att förtröttas upprepade han påståenden som åhörarna redan hade hört till leda, och utnyttjade den sammanställning ur Lenins samlade arbeten gjort i och för tidigare aktioner. Trotskij och Zinovjev som han gåvo ständigt samma svar, som *Pravda* dagen därpå skulle fördöma såsom visande

”brist på disciplin”. Den till leninismen omvända Clara Zetkin hånade deras ”citatpåse”, och kören av internationella medlöpare skriade mot de otrogna.

Men oppositionsledarna hade nu sporrats av sina anhängare som voro trötta på den diplomatiska taktiken, och började höja rösten för att visa att de varit konsekventa i sina idéer. Stalin blev häftigare, aggressivare, råare. Han grävde upp motståndarnas alla gamla misstag, verkliga eller inbillade, och anförde bland annat det gratulationstelegram som Kamenev hade sänt till storfursten Mikael vid februarirevolutionen. Kamenev åberopade till sitt försvar en av Lenin undertecknad dementi, men Stalin bestred denna under påstående att Lenin i partiets intresse avsiktligt hade skrivit tvärtemot verkliga förhållandet. Den personliga animositeten och kotteriandan tog sålunda överhand över den i den officiella politiska litteraturen så omskrivna ”ideologien”, och detta mellan personer som en gång varit lika stolta över sitt korrekta uppträdande som över sin principfasthet. Trotskij som alltid velat upptäcka kampen mellan klasserna bakom kampen mellan kotterierna var inte benägen att erkänna sanningen i Jaurés yttrande: ”Historien är en underlig kamp, där de människor som stå emot varandra ofta strida för samma sak.” Längre fram försökte han förgäves förklara sina nederlag genom en hänvisning till trycket från de välbärgade bönderna och inflytandet från världskapitalismen, som återspeglades i Stalins tungrodda empirism.

Partiet ingick sålunda i det tionde året efter revolutionen mera oenigt än någonsin. Den söndring som Lenin hade förutsagt blev alltmera märkbar. I båda lägren beredde man sig mot slutet av 1926 till nya duster. Man trodde varken på högerns löften om demokrati eller vänsterns om disciplin. Stalin ordnade sina pjäser på schackbrädet, där de så kallade trotskijsterna voro bönderna. Ordjonikidze utnämndes till ordförande i kontrollkommissionen, Chubar kallades att fylla en vakans i politiska byrån, Bucharin sattes i spetsen för internationalen utan att få titeln ordförande, och enklare personager placerades överallt där maskineriet föreföll att inte vara fullt pålitligt. Oppositionen å sin sida konsoliderade sig såsom ett hemligt parti inom partiet, med sin egen hierarki i miniatyr, sin politiska byrå, sin centralkommitté, sina distrikts- och lokalombud, sin partikassa, sina cirkulär och sin brevcode. Zinovjev började emellertid tappa modet och övervägde om det var någon idé att fortsätta. Sapronovikerna beslöto att utplåna spåren efter sig. Bland Trotskijs anhängare var det många som började tvivla på riktigheten av sin föregående övertygelse.

Men då inträffade något som gav antagonismen mellan de båda grupperna nytt liv, nämligen uppblossandet av inbördeskriget i Kina, ”världsrevolutionens åskmuller”, som *Pravda* skrev. Efter Juan-sji-kais död och i saknad av en fast och erkänd regering över de spridda provinsiella makthavarna, hade den kinesiska republiken genomgått en svår tid, utlämnad som den var åt militära band och feodala krigsherrar. Generalerna som voro besoldade av rivaliserande stormakter uppdelade mellan sig en efemär makt över det ofantliga området under ständiga offensiver och reträtter, allianser och alliansbrott. Till slut koncentrerade sig händelserna kring två brännpunkter: Mukden i norr, sätet för den militaristiska reaktionen under Tjang-tso-lin, och Kanton i söder utgångspunkten för den demokratiska revolutionen under Sun, Yat-sen. Den nominella regeringen i Peking som låg i händerna på Wu Pei-fu kunde i verkligheten inte utsträcka sin makt utan för den gamla huvudstaden, trots engelsmännens stöd. Åtskilliga generaler, däribland Feng-Yu-siang, som låtit omvända sig kristendomen och därefter betraktades som en leddocka för Förenta Staterna, sålde, utlånade eller drog undan sitt stöd i tusentals variationer. Tack vare Lenins politik att behandla Kina som likaberättigad makt utan hänsyn till de ”orättvisa” fördragen, utövade bolsjevismen ett avsevärt inflytande på den nationella revolutionsrörelsen. Sovjetunionens ambassadör Joffe hade fått till stånd ett framgångsrikt ryskt-kinesiskt samarbete, som hans efterträdare Karakan fick skörda de första frukterna av. Sun Yat-sen dikterade på sin dödsbädd två skrivelser: den ena till sitt parti Kuomintang, den andra till sovjeternas verkställande utskott, däri han

uttryckte en önskan att bandet mellan de båda revolutionsländerna måtte bli bestående och en på ömsesidig solidaritet byggd allians måtte komma till stånd mellan de två länderna. Tjang-tso-lin, som hade sin bas i Mandsjuriet och fick hjälp av japanerna, utsträckte området för sina operationer söderut och förkunnade Konfucius' traditionella moral i opposition mot Sun Yat-sens halva socialism. Han lyckades erövra Peking och även för en kort tid Shanghai. Men Kuomintang stöddes inom landet av de borgerliga nationalisterna, de liberala studenterna, arbetarna och bönderna, och utifrån av Sovjetunionen. Den lyckades, trots den brutalitet varmed det revolterande proletariatet behandlades av soldatesken, att samla och utbilda trupper med en ny mentalitet som voro i stånd att bekämpa legosoldater som inte hade några ideal. Det kinesiska universitetet i Moskva som stod under ledning av Radek, de ryska officerare som tjänstgjorde som instruktörer vid krigsskolan i Kanton – däribland Blücher som gick under namnet Galen – och slutligen de ryska rådgivarna, Bubnov, Borodin med flera, hos det nu i Kuomintang upptagna kinesiska kommunistpartiet spelade ingen obetydlig roll i sydkinesernas segertåg mot norr och Yang-tsedalen under Tjiang Kai-sheks [Chiang Kai-shek] befäl. År 1926 var maktbalansen till de rödas favör. Wu Pei-fu, som blivit slagen av Tjang, Feng, Tjiang med flera, försvann så småningom från skådeplatsen, följd av Sun Chuan-fang, en annan korrumperad general av enbart temporär betydelse. Feng anslöt sig definitivt till Kuomintang. Den så kallade folkarmén hade ockuperat Hankou och närmade sig nu Nanking och Shanghai.

Sådan var i korta drag situationen i Kina när Stalin började aktivt ingripa i internationalens ledning. Det unga kinesiska kommunistpartiet hade inte övergivit sin oberoende press, sin politiska egenart och sin handlingsfrihet för att bli en maktlös vänsterflygel inom det borgerliga Kuomintang. Denna taktik påtvingades dem av Moskva. Stalin, som inspirerades av Bucharin, trodde sig befrämja en socialistisk utveckling i Kina genom att genomsyra Kuomintang, där "de fyra klassernas block", bestående av de historiskt och lokalt betingade revolutionspartierna, skulle sammansvetsas. Denna taktik motiverades av den kinesiska bourgeoisiens svaghet, förklarade Stalin inför internationalens exekutivkommitté i november 1926, och berättigade även till ett kommunistiskt deltagande i den kapitalistiska regeringen. Han väntade att Kantonpartiets seger skulle medföra demokratiska friheter "för de revolutionära elementen i allmänhet och för arbetarna i synnerhet". För att inte oroa denna betydelselösa bourgeoisi, lugna Tjiang Kai-shek, med vilken han utbytt signerade fotografier i Moskva, och för att vinna de civila och militära ledarnas i Kanton förtroende, beordrade han sina utsända att blunda för det blodiga ingripandet mot strejkerna i södern. Han förbjöd beväpning av arbetarna, upprättandet av sovjeter och uppmuntrandet av bonderevolter, och befallde rent ut att sådana skulle undertryckas. Redan när Tjiang Kai-shek i mars 1926 ställde till med en statskupp i Kanton för att kväva kommunisterna, beordrades sovjetpressen att tiga med sanningen, och Bubnov att söka förmå sina kinesiska underordnade att böja sig. Dessa skulle enligt Borodin spela rollen av politiska "kulis" i Kuomintang, som nu släpptes in i internationalen såsom en "sympatiserande" sektion.

Trotskij, som på åtskilliga punkter var oenig med Radek och Zinovjev, fordrade här en självständig politik och en organisation som kunde rädda kommunisterna från Kuomintangs förmynderskap. På båda hållen studerade man ivrigt Lenins samlade arbeten för att hitta den lösning som inte fanns. Visserligen hade Lenin alltid förordat att alla revolutionära rörelser skulle stödjas, vare sig de voro borgerliga eller nationella, och förmånliga kompromisser sökas med demokratiska och liberala partier, men endast under förutsättning att det kommunistiska partiet inte uppgav sin frihet, förlorade det socialistiska programmet ur sikte, släppte sin egenart och beblandade sig med dylika partier. Trotskij kunde till det yttersta utnyttja sådana uttalanden. Stalin däremot jämförde Kuomintang med brittiska arbetarpartiet, där Lenin själv uppmanat kommunisterna att söka inträde. Detta var tydligen ett fullkomligt

missförstånd av de båda partiernas skiljaktiga sociala struktur och sociala förutsättningar. För övrigt hade efter Sun Yat-sens död Kuomintang undergått en förvandling som mycket liknade bolsjevikpartiets efter Lenins död.

Sedan Tjiang Kai-shek i mars 1927 intågat i Shanghai och bildat en ”folklig” regering, ingingo två kommunistiska ministrar i den nationella regeringen i Hankou. I april tillkännagåvo ledaren för Kuomintang Wang Tjing-wei och kommunistpartiets sekreterare Tjen Tu-siu [Chen Duxiu], att samarbetet skulle bli permanent, och att militären skulle underordnas den civila makten. Stalin, som var irriterad av oppositionens kritik, garanterade själv inför ett stort auditorium av ”aktiva” kommunister Tjiang Kai-sheks trohet mot Sun Yat-sens ”testamente” och alliansen med sovjet. Radek å sin sida förutsade ett olyckligt sammanbrott för den: kommunistisk-nationalistiska koalitionen, och varnade för den fara för arbetarna som Tjiangs kulsprutor utgjorde. Några dagar senare kom nyheten om en militärkupp i Shanghai: hundratals, så småningom tusentals arbetare massakrerades, den röda regeringen upplöstes av ”folkarmén”, de ryska agenterna drevos bort och medlemmarna av kommunistpartiet jagades var man kunde komma åt dem. Samma sak hände i Nanking, Kanton och flera andra platser, varjämte sovjetambassaden i Peking genomsöktes. Sovjetpressen exploderade, nedkallade förbannelser och vältrade sig i vanmäktigt raseri. Tjiang Kai-shek var nu en desertör, en förrädare, en kontrarevolutionär, en ”feodalist”, en diktator, en bödel, en Cavaignac, en Gallifet. Stalin hann i sista ögonblicket hindra *Pravda* från att publicera hans obekväma tal. Men nederlaget vid Stilla havet lämnade honom fläckad av arbetarnas blod. Den indignerade oppositionen fick åter vind i seglen, och en vädjan till centralkommittén från åttiotre oppositionsmän fick massor av instämmanden. Striden fraktionerna emellan utbröt med förnyad styrka på den kinesiska frågan omkring mitten av 1927.

5.

Stalin slapp helskinnad undan ett jordskred som skulle ha begravt honom, om regimen varit det minsta demokratisk. Det fanns en utmärkt förklaring till detta förhållande: han innehade nämligen ett fullständigt monopol på alla informationsmedel i tal och skrift. Hela pressen hörde honom till, och lovordade utan att blinka hans förutseende. Inte bara den ofantliga ekonomiska och politiska administrationen utan även polisen och armén lydde, genom mellanhänder, hans order. Han hade frihet att göra vad han ville med människor, utom mot medlemmarna av centralkommittén och politiska byrån, såvida han inte hade stöd av majoriteten där. Aldrig har en despot i något land eller någon tid haft en sådan makt att bedraga och undertrycka den offentliga opinionen. Oppositionen kunde genom muntlig påverkan och spridning av duplicerade flygblad på sin höjd påverka tjugu- eller trettiotusen människor under flera månaders tid. ”De åttiotres deklaration” samlade omkring tre tusen namnteckningar, men de flesta av dessa sympatisörer voro redan märkta och önskade inte utsätta sig för repressalier för en aktion som inte kunde leda till något. Ett antal hemliga arbetarceller existerade visserligen men de hade ingen förbindelse med varandra, då man var rädd för de spioner – professionella och amatörer – som svärmade överallt. Den allmänna apatien och den individuella självbevarelsedriften medverkade till att Stalin fick fria händer, förutsatt att han inte försummade att skydda oligarkiens privilegier.

I början på 1800-talet kunde enligt uppgift Gribojedovs mästerverk *”Le Matheur d’avoir de l’esprit”*, som var förbjudet av censuren, spridas i omkring fyrtiotusen exemplar. I bolsjevismens tionde år befunna sig Trotskijs skrifter i samma predikament. Detta är inte enda exemplet på en återgång till förhållandena för hundra år sedan, men det gör parallellen mellan ”järntsaren” och ”stålsekreteraren” ännu mer övertygande.

När Stalin släcker sin hämndtörst genom att utesluta Trotskij från revolutionens officiella historia, när han förnekar fakta och förfalskar texter, när han från biblioteken avlägsnar alla

böcker som inte överensstämma med hans åsikter, när han, för att kunna visa att hans främste motståndare inte spelade någon roll 1917 eller under inbördeskriget, rensar memoarer och levnadsberättelser av samtida vittnen och deltagare, till och med Lenins opublicerade papper, när han låter röda armén fira sina årsdagar utan att nämna dess viktigaste namn, när han i filmen ”Oktober” låtsas som om Trotskij aldrig hade existerat, kan man inte låta bli att minnas Custines karaktäristik av den suveräne envåldshärskaren, ”som justerar sitt lands historia efter sitt höga behag, och utportionerar bland sitt folk sådana historiska sanningar som passa fiktionen för ögonblicket”. Det gäller en sovjetrepublik lika väl som ett tsarimperium, att ”i detta land är den historiska sanningen inte aktad högre än helgden av en ed”. Tryckningen av vissa volymer av en sovjetencyklopedi förhalades, för att det skulle bli möjligt att skriva om biografierna av olika personer som råkat i onåd.

Folket i allmänhet var inte bättre informerat om nuet än det förgångna, och kände lika litet till nederlagen i Kina som tidigare segrar i Ryssland. Stalin förföljde oppositionsmännen ända på andra sidan graven. När askan av Skljanskij, som dödats vid en olyckshändelse i Förenta Staterna, återkom, vägrade Stalin att låta placera urnan i kolumbariet på Röda torget, som om han direkt velat illustrera Custines ord: ”I Ryssland äro till och med de döda underkastade den mans nycker som härskar över de levande.”

Efter de ödesdigra händelserna i Shanghai och Kanton fort satte den ruskiga historien med arresteringen i Peking av tjugu kinesiska kommunister som torterades ihjäl med strypjärn. Bland dem befunna sig partiets grundare professor Li Ta-chao och en ung flicka Chen Pai-ming. Men Stalin vidhöll i tal och skrift att hans linje varit den riktiga, och förebrådde oppositions ledarna för att de velat bryta med Kuomintang och upprätta sovjeter i Sydkina. Nu hoppades han på Feng Yu-siang, den kristne generalen som gjorde anspråk på att gå i Sun Yat-sens fotspår, och liksom så många andra osjälvständiga medlemmar i det broderskap som bolsjevismens fiender utgjorde kallade sig en andlig son av Lenin.

I varje fall intresserade händelserna i Fjärran Östern Stalin endast i den mån de inverkade på hans ställning i partiet. Hans vänner gjorde ingen hemlighet av att han hyste planer på att topphugga oppositionen genom att ”likvidera” dess viktigaste ledare, som sedan de väl blivit uteslutna ur partiet kunde överlämnas till GPU. Det viskades i Kremls korridorer av sådana som voro informerade, att sedan politiska byrån förlorat sin vänsterflygel voro medlemmarna uppdelade i en höger- och en centergrupp som vardera disponerade fyra röster. Rykov, Bucharin, Tomskij och Kalinin betecknades som högermän, men ingen visste egentligen var skillnaden låg. På detta sätt paralyserade de båda halvorna av politiska byrån varandra. (Vilken ställning den nionde medlemmen, Kujbisjev, intog visste man inte riktigt, enär det var olagligt att vara medlem av både centralkommittén och kontrollkommissionen.) Stalin hade sålunda att kämpa med vissa svårigheter i de översta kretsarna.

Det sätt varpå han drog sig ur knipan är ett utmärkt bevis på hans manövreringsskicklighet på sådana enklare plan. Han hade ökat medlemsantalet i politiska byrån och centralkommittén för att i största möjliga mån omge sig med fogliga anhängare. Men hans grupp var fortfarande inte fullt homogen, eftersom han måste ta hänsyn till de gamla bolsjevikerna, vilkas intelligens Lenin inte satt vidare högt, men som hade hjälpt till att krossa först Trotskij, sedan Zinovjev. Innan processen var fullbordad, innan den äkta stalinska kamarillan hade majoritet i politiska byrån, var Stalin tvungen att underhandla, manövrera, kompromissa. Han förhastade sig inte, utan fortsatte i tysthet att jämka styrkeförhållandena till sin fördel, även om han skulle få nöja sig med en enda rösts övervikt.

Vid flera tillfällen hade Trotskij trott att det var möjligt att göra ett frontangrepp mot centralkommitténs cellkärna. Zinovjev för sin del hade gjort två små försök, en gång mot Trotskij i förbund mot Stalin, en gång mot Stalin med egna krafter. Stalin överlämnade aldrig någonting

till slumpen, och tog aldrig risken av en öppen konflikt om han inte var säker på sin styrka och sina röster. Man är därför tvungen att steg för steg följa den tröttsamma byråkratiska proceduren, helst som den egentliga hemligheten med generalsekreterarens diktatur låg just i dessa till synes oskyldiga kombinationer, vilka tvinga oss att utforska vad Carlyle kallade ”historiens mörka och obeskrivliga regioner”.

Stalin hade emot sig ett konglomerat av mer eller mindre aktningsvärda traditioner, stillastående tendenser som fått ålderns patina över sig, och gamla värdesättningar som ofta inte motsvarades av verkligheten. Om han skulle kunna vänja partiet, eller rättare sagt dess ledande skikt, vid nya vanor och värdeskalor var han tvungen att gå fram långsamt och nästan omärkligt. Efter upprensningen i politiska byrån förberedde han opinionen på en liknande procedur i centralkommittén. Det fanns ingen anledning att vidta drastiska åtgärder. Folk accepterade lättare ett fall från lyckans höjder än en uteslutning. Partikongressen var redan uppskjuten, först några månader, sedan ett år, och nu uppsköt han även sovjetkongressen lika länge och internationalens sammanträde på obestämd tid. Steg för steg infördes metoden att låta centralkommittén eller dess organ eller i sista hand generalsekreteraren handla på eget bevåg. När högern i politiska byrån började bli besvärlig, höll sig Stalin lugn och kompromissade. Han var säker på centralkommittén och räknade med obestridlig klarsynthet på motståndarnas dumhet och anhängarnas räddhåga. Och i själva verket kom den ene efter den andre till hans hjälp i rätta ögonblicket. Perioden var fruktsam med händelser och förebud.

De diplomatiska förbindelserna mellan Sovjetunionen och det konservativa Storbritannien, som redan voro mycket skärpta på grund av den roll Ryssland spelat i den engelska storstrejken, blevo akuta 1927 efter den kinesiska affären. Atmosfären var gynnsam för patriotiska utsvävningar, och Stalin tog oppositionen på orden då den i centralkommittén i april och i ”de åttiotres deklaration” varit oförsiktig nog att förklara: ”Krigshotet blir större för var dag som går.” Här fann han en förevändning för införande av belägringstillstånd. Han skrämde det okunniga folket med att revolutionen var i fara och begagnade med glädje tillfället att låta påskina att vänstern understödde fienden. Paniken och rusningen till butikerna började efter ett par provocerande tal av Bucharin och Vorosjilov, och Stalin måste lugna folket med en försäkran att ”vi komma inte att få krig i vår eller ens i höst, emedan våra fiender ännu inte äro redo”. Krigsspöket som först frambesvurits av oppositionen kunde endast vara till nytta för byråkratien; ju närmare faran syntes dess hårdare blev diktaturen. I slutet av maj höll Trotskij ett ovanligt våldsamt och verkningslöst tal inför de gengångare som bildade internationalens exekutivkommitté. Han blandade ihop den engelsk-ryska kommittén, Kuomintang, sovjetbyråkratien och det kommande kriget. Stalin vägrade att ta upp den kastade handsken ”helst som han (Trotskij) påminner mera om en skådespelare än en hjälte”, men fortsatte i alla fall att utveckla meningslösheten att försöka bestämma takten för den kinesiska revolutionen, nödvändigheten att uppehålla samförståndet med Kuomintang och motarbeta upprättandet av kinesiska sovjeter. Han slutade: ”Jag har just fått underrättelse om att den brittiska konservativa regeringen har avbrutit förbindelserna med Sovjetunionen ... Partiet är hotat med krig från vissa håll, med splittring från andra. Det existerar alltså ett slags enhetsfront från Chamberlain till Trotskij ... Var säkra på att vi skola veta medlen att bryta denna nya front.” Tonen parterna emellan blev därefter allt skarpare med ömsesidiga beskyllningar för mensjevism och förräderi.

Stalins ställning stärktes alltmer av oppositionens tanklösa taktik, som endast ledde till att personer som förut varit osams började närma sig varandra. Den riktade måttlösa anfall mot Tomskij med anledning av den engelsk-ryska kommittén, och mot Bucharin för den kinesiska frågan, vilket resulterade i att dessa slöto sig närmare till sin beskyddare. Stalin grep det gynnsamma tillfället i flykten, sammankallade politiska byrån och föreslog att Trotskij och

Zinovjev skulle uteslutas ur centralkommittén; annars komme han själv att gå. Högern gav efter utan att inse den allvarliga innebörden i detta handlingssätt som gav Stalin fältet fritt. Kontrollkommissionen följde tätt i hälarna, trots Ordjonikidzes oväntade motstånd. En tragisk yttre händelse befrämjade Stalins manöver. Mordet på sovjetambassadören Vojkov i Warszawa framkallade en hänsynslös hämndeaktion i Moskva. Tjugu förutvarande kapitalister och aristokrater, däribland en furst Dolgoruku, vilka inte haft något att göra med mordet, arresterades utan föregående varning och avrättades av GPU. Stalin darrade inte på handen, och vid ett tillfälle som detta, när man i Kreml talade om ett nytt Sarajevo, vågade politiska byrån inte opponera sig.

Kontrollkommissionen försvarade sin resolution om ”Trotskijs och Zinovjevs brist på disciplin” med den separatiströrelse de skyldiga hade drivit. Oppositionen hade brutit sina löften, spritt förbjuden litteratur, hållit en demonstration genom att följa Smilga – som under skylten av en ”mission” blivit förvisad till Sibirien – till tåget. Sistnämnda förseelse var särskilt markant genom att en liknande demonstration företagits vid Kamenevs avresa till Rom. Slutligen hade Zinovjev tillåtit sig vissa kritiska uttalanden vid en minneshögtidlighet och Trotskij under ett sammanträde med internationalens exekutivkommitté. Förut hade Trotskij inför kontrollkommissionen framkastat ”äreröriga beskyllningar mot partiet för thermidorism” med påföljd att kontrollkommissionen inför centralkommittén anhöll att Trotskij och Zinovjev måtte uteslutas ur kommittén. Före denna tidpunkt hade det saknats exempel på att någonting oväntat hänt i dylika fall. Det föreföll som om ingenting numera återstod som kunde hejda byråkratiens nemesis.

Stalin hade emellertid haft otur i Kina, där Feng Yu-siang gick i Tjiang Kai-sheks fotspår och vände sig mot kommunisterna. *Pravda* överöste den nye ”förrädaren” med smädelser, som emellertid på intet sätt hindrade de olika kinesiska generalerna från att skjuta och hänga röda av alla nyanser, decimera fackföreningarna och dränka bonderevolterna i blod. ”Över tiotusen proletärer och revolutionära intellektuella ha redan stupat för de förenade kontrarevolutionärernas mördande slag. Hundratals av Kinas ädlaste söner slaktas dagligen. Fångarna utlämnas till obeskrivlig tortyr” stod det i manifesten i Moskva. Det återstod för Stalin endast att försöka med Wang-Tjing-wei, som representerade vänstern inom Kuomintang, för att det skulle bli en ny katastrof för den sociala revolutionen i Kina, de sista illusionerna skulle brista och hela hans äventyrliga strategi blottläggas. Denna slutliga vändning ägde rum i juli 1927 då sessionen öppnades i ett obeskrivligt tillstånd av oordning.

För att avvända uppmärksamheten från hans eget tunga ansvar gjorde Stalin en djärv sidoattack, som inte lurade de bäst informerade men kunde sprida förvirring bland deras anhängare. Han sökte en syndabock och kastade slutligen skulden för alla de begångna misstagen på sina kinesiska underordnade – verktygen och offren; det vill säga de ännu överlevande – varigenom han fick till stånd en högst opportun kris inom det kinesiska kommunistpartiet. Han skulle redan ha beordrat dem att lämna den nationalistiska regeringskoalitionen, om inte Kuomintang och till slut även han själv hade övertagit oppositionens slagord ”bilda sovjeter”. Detta fann han lämpligt nu sedan spelet var förlorat. Men hans viktigaste vapen var att hota bolsjevikförsamlingen med krigsfaran.

”Det viktigaste problemet i detta ögonblick är faran för ett nytt krig ... särskilt riktat mot Sovjetunionen”, skrev han. Denna rövarhistoria trodde han dock inte själv på, och han drog sig inte för att göra narr av den i privata samtal. Vänstern gick i fällan, så mycket hellre som den varit den första att slå alarm. Kriget kom att stå i medelpunkten av alla debatter. ”Sovjetunionen är hotad av väpnat angrepp, och under sådana förhållanden ... är det livsviktigt för vårt parti att vara en obruten enhet, och att massorna utanför detsamma också sluta upp”, yttrade Krupskaja som fann tiden inne att ge sina före detta gruppkamrater en läxa. Endast Tjitjerin och Ossinskij uppträdde mot denna panikstämning, och att deras förståndiga

och modiga inlägg mera överensstämde med verkligheten skulle framtiden visa. Trotskij bekräftade vänsterns villighet att slåss för det ”socialistiska fosterlandet” utan att dock binda sig för någon *union sacrée*, men han ansåg Stalin inte vara rätte mannen att garantera segern och lancerade slagordet: ”Thermidor eller oppositionen”. När han beskylldes för defaitism anförde han som exempel Clemenceau, som uppträtt mot sitt lands och sitt partis regering, inte för att hindra försvaret utan för att göra kriget effektivare. På invändningen att partiet dock existerade svarade Trotskij: ”Ni ha strypt partiet”, vilket inte hindrade honom från att i fortsättningen uttrycka sitt förtroende för detta parti, som Sapronov hade kallat ett ”lik”. Stalin talade hånfullt om ”Operett-Clemenceau” och hans ”lilla grupp som har fler ledare än soldater”. Vad betydde instämmanden i ”de åttiotres deklaration” i jämförelse med den ofantliga majoritet som Stalin gjorde anspråk på att representera? Diktatorn skärpte så småningom tonen till en varning. ”Den som vill erövra denna majoritet får vara beredd på att starta ett inbördeskrig inom partiet.” Detta var klara ord. Stalin tänkte inte överge makten utan att kämpa med vapen i hand. Vad oppositionen beträffade använde den aldrig starkare vapen än ord.

Detta artificiella krigsspöke dominerade förhandlingarna, men dessutom upptogos alla gamla tvistigheter som blötts och stötts i det oändliga ända från Lenins död: olika ståndpunkter under oktoberrevolutionen, splittring under inbördeskriget, trotskijsmens föregående, den engelsk-ryska kommittén, den kinesiska affären. De båda grupperna tröttnade inte att överösa varandra med citat, bestridanden och hotelser. Men som vanligt ägde den avgörande kampen rum bakom kulisserna, där den byråkratiska maskinens ”monolitism”, som alla visste, hade börjat uppvisa allvarliga sprickor.

Stalin arbetade hårt för att skilja Trotskij och Zinovjev, utesluta den förre och tvinga den senare på knä. Uträkningen var riktig, men Stalin var en smula för tidigt ute. Alla de som falskeligen ropat att kriget stod för dörren hade till slut själva börjat tro på kriget, och i varje fall hade de ordentligt skrämt upp majoriteten. Men om Sovjetunionen stod inför en allmän mobilisering, hur kunde man då vara utan så erfarna och prövade kapaciteter som Trotskij, Smilga, Muralov, Mrachkovskij och många andra? Ordjonikidze fann en sådan eventualitet betänklig och sökte nå en kompromiss. Landsortsombuden voro också osäkra på sin sak, och förklarade att allmänna opinionen ännu inte var tillräckligt preparerad. Inte dess mindre fattades som vanligt enhälligt beslut om uteslutning, fastän under en allmän osäkerhetskänsla. Formerna iakttogos heller inte riktigt, och Ordjonikidze som inte ville medverka till ett sådant beslut höll sig undan.

Tills vidare kunde Stalin nöja sig med de uppnådda resultaten, i hopp att senare kunna gå ett steg vidare. Någon för honom särskilt brännande fråga existerade inte i partiet vid denna tid punkt, och hädanefter var det omöjligt för någon i staten att motsätta sig hans vilja. Kongressen sammankallades till december 1927, och det var meningen att kongressombuden skulle utses under sådana former att en verkligt harmonisk centralkommitté skulle kunna väljas. De förberedande mötena i november komme att sammanfalla med tioårsjubileet, och atmosfären av välorganiserad, överväldigande entusiasm måste underlätta denna mäktiga partiapparatens uppgift. Stalin gjorde därför upp med Ordjonikidze, som i sin tur antydde för vänstern att den kunde rädda skinnet genom att inta en mera försonlig attityd. Trotskij och Zinovjev visade tillmötesgående och efter åtskilligt hemligt manövrerande och kompromissande inhiberades uteslutningen, oppositionen lovade ännu en gång att upplösa sig och slapp undan med ”en varning och en skarp reprimand”. De tolv dagar som åtgått för att göra upp gamla räkningar och tvistigheter slutade med en lugnande demonstration utåt. Men Stalin hade fallit undan endast i den absoluta förvissningen att längre fram nå sitt mål. Om han inte kunde finna en förevändning, var han mannen att uppfinna en.

”Aldrig förut har oppositionen varit så orubblig och hållit ställningen med en sådan enighet”, sade Trotskij. I själva verket hade hans desorienterade grupp redan förlorat eller stod i be grepp att förlora – förutom Krupskaja – många framstående medlemmar tillhörande kretsen kring Zinovjev, särskilt Sokolnikov, Zalutskij, Sjelavin och Zoff vilka gjorde full avbön. Det gick inte en vecka utan att andra, mindre bemärkta oppositionsmän insågo sitt misstag, och till och med förnedrade sig så djupt att de som bevis på sin underkastelse förrådde sina före detta kamrater. På motsatta flygeln av oppositionen lösgjorde sig Sapronovs grupp för att kunna hävda en friare och radikalare stridsställning. Sapronovs ”program för de femton” underströk den hotande faran av ett ”thermidor”, krävde återupprättandet av sovjeterna, försvarade de av Lenin i ”Stat och revolution” formulerade demokratiska principerna, samt kritiserade GPU för dess undertryckande av ”arbetarnas legitima missnöje” och röda armén ”som hotar att bli ett instrument för en bonapartistisk äventyrspolitik”. Den splittring som nu började kunde inte hejdas, så länge Trotskij envisades att betrakta dessa symtom som revolutionens födslovåndor och ingenting annat.

I varje fall berodde oppositionens svaghet mindre på bristen på anslutning än på dess inneboende oförmåga av ett konkret resonemang, de olösliga inre motsägelser som behäftade den och det dunkel som skymde dess perspektiv.

Fastän ”partiet” inte längre var något parti, fastän partiet hade blivit strypt, förblev det för Trotskij något tabu som inte fick vanhelgas. För honom voro alla sådana begrepp som staten, proletariatet, Maken, *nep*-mannen, byråkraten etc. lika abstrakta. Till en början byggde han sina förhoppningar på den nya generationen, vilken emellertid som helhet betraktad uppvisade samma svagheter som den föregående, kompletterad med några nya, och saknade vissa av den föregåendes goda egenskaper. Erfarenheten och sunda förnuftet borde ha manat Trotskij att ägna sin tid åt att uppfostra en elit, men såsom fånge i det olycksaliga ”blocket” där han var omgiven av politiker av den vulgära typen, visade han sig lika otålig och oförbätterlig som någon annan. Han ville träffa oligarkien men anföll bara individer och inte principer, och han misslyckades totalt att väcka intresse hos det arbetande folket, vars bistånd han utgick ifrån som en självklar sak.

Oppositionens medlemmar sökte överträffa varandra i en mystisk och dogmatisk leninism, och folket som saknade allt och bara hade skyldigheter utan några rättigheter begrovs under ett jordskred av spetsfundiga citat ur skrifterna och av broschyrer om Kina. Under den statsreligion som rådde representerade de bästa elementen inte den fria tanken eller rationalismen mot härskarkastens jesuitism, utan snarare ett slags protestantism eller jansenism, som bekände sig till samma urkunder som den officiella hierarkien. Visserligen kan det sägas om dessa medlemmar av ett privilegierat parti som försmådde sina privilegier, att deras kärna utgjordes av personer ”som aldrig underkastade sig det universella fascinerande inflytande som makten utövade”, som Renan skrev om Port-Royal, men den obetydliga offentliga opinionen som ännu existerade var ur stånd att inom detta urspårade bolsjevikparti skilja höger- och vänsternyanserna åt, och därigenom också ur stånd att skilja det onda från det goda. Den sympati som oppositionen lyckades uppväcka och bevara gällde mindre doktrinerna än de män, som hade mod att trotsa diktaturen och därmed ge de före detta medborgarna, numera passiva undersåtarna ett exempel på vad revolutionärt medborgarskap betydde.

Trotskij fruktade att hans besegrande skulle innebära ett ”thermidor” som osvikligt skulle dra med sig ett ”brumaire”, men ändå försäkrade han vid ett samtal med några amerikaner i augusti 1927, att ”vad som skiljer oss är ojämförligt mycket mindre än vad som enar oss”. Han placerade sig i samma ställning som Babeuf under direktoriet och skulle ingenting ha emot en resning av den proletära jakobinismen, men långt ifrån att föreställa sig att en kompletterande revolution skulle ha till syfte att avskaffa förtrycksregimen och den

bolsjeviksovjetska exploateringen, arbetade han på lång sikt med ett program som endast kunde leda till denna regims förlängning.

Även Trotskijs utrikespolitiska åsikter vom föga övertygande. Han gjorde allt för att ge Stalin skulden för sådant som buro ansvaret för; Lenin först och främst, och därefter alla framstående leninisterna i proportion till vars och ens betydelse. Han undvek att slå ner på den tvetydighet som partiet hade visat, då det exempelvis i ord ställde sig solidariskt med de turkiska kommunisterna, samtidigt som Sovjetunionen faktiskt var allierad med Mustafa Kemal som lät avrätta kommunisterna, men han protesterade indignerat mot beblandelsen med Mussolini, till vilken Rykov hade sänt ett hälsningstelegram. Det var en ihålig politik att göra Stalin ansvarig för alla om kastningar och olyckor på den internationella arenan, där kommunismen på Lenins tid besegrats i Tyskland, Ungern, Finland och Italien och på Zinovjevs tid i Tyskland för andra gången samt i Bulgarien och Estland, vilket allt hänt långt före bak slaget i England och katastrofen i Kina.

De teoretiska motsägelserna och den ologiska politiken hos oppositionen kompletterades av en föga konsekvent taktik. Han gjorde inte klart för sig när tiden var mogen att kasta allt inflytande i vågskålen, eller när man i stället borde förhålla sig i stillhet och låta gynnsammare omständigheter utvecklas. Han slog till när och var det passade sig, och åstadkom därmed ett maximum av enighet hos motsidan och förmådde alla medvetet eller omedvetet konservativa intressen att sluta upp bakom Stalin, i stället för att det rätta hade varit att avväpna några och neutralisera andra. Då oppositionen någon gång övergick från en steril väntan till en maktlös offensiv slog den blint mot partiets ‘mur’, och förenade mot sig många som den annars försökte omvända till sina ideal. Den slösade sin energi på doktrinära exegeser och revolutionärt strategiska problem, då den i stället skulle ha koncentrerat sig på att angripa roten av den regim, varpå allt annat berodde ...

6.

Mellan två sammanträden med centralkommittén påskyndade Stalin förberedelserna för det stora kirurgiska ingrepp som han länge hade planerat. Det är mycket antagligt att konflikten kring den engelsk-ryska kommittén – som i september 1927 genom fackföreningskongressens ingripande ledde till öppen brytning – och de kinesiska kommunisternas slutliga öde hade gjort honom avundsjuk på motståndarna för deras obehagliga klarsynthet. Diktatorns talesmän utnyttjade nu sitt monopol över pressen och talarstolarna för att ge den redan fysiskt försvagade oppositionen en moralisk stöt, och förbereda folkopinionen på att den ”torra guillotinen” komme att träda i verksamhet – detta i samma ögonblick som *Pravda* skröt med ”demokratiens exempellösa utvidgning under sovjetregimen”. Stalins spioner ansträngde alla sina krafter för att utplåna varje spår av olydnad, eller om möjligt framprovocera sådan för att sedan kunna undertrycka den. Uteslutningarna mångdubblades under september, och i slutet av månaden var internationalens exekutivkommitté färdig att i strid mot sina egna stadgar utesluta Trotskij. GPU upptäckte ett nytt ”brott”, nämligen innehavet av hemliga tryckerier, och tolv personer som påstodos ha gjort sig skyldiga till detta uteslötos ur partiet. Preobratjenskij och Serebriakov som försökte skydda dem, drabbades av samma öde; likaså, fastän på andra anklagelser, trettio kamrater i Leningrad. Mrachkovskij och åtskilliga andra kastades i fängelse. Det var tydligt att den länge väntade tillspetsningen av situationen var inne.

I oktober blevo Trotskij och Zinovjev definitivt uteslutna ur centralkommittén. Ännu en gång läto de förleda sig att uppträda i ett spektakel som Stalin omsorgsfullt hade förberett, och höllo var sitt tal som inte tjänade någonting till, helst som de dränktes i en storm av skrik och förolämpningar. Stalin ansåg sig inte längre ha behov av att upprätthålla det yttre skenet. Hans hemliga och högt uppburne agent Mentjinskij, som var nominell polischef, framlade en

rapport om oppositionen, som innehöll en absurd och osammanhängande historia om en militärkomplott. Det gjordes gällande att oppositionsledarna voro invecklade i en kontra-revolutionär verksamhet tillsammans med en av Wrangels officerare som i verkligheten var agent för GPU. Detta var en uppenbart provokatorisk intrig – ”thermidorisk”, kallade Trotskij den – där den olustiga men undergivna församlingen tydligt spårade Stalins skickliga hand.

Inte ens den tsaristiska *ochranan* kan jämföras med sovjets GPU. Man får gå tillbaka ända till Nikolaus I:s dagar för att få någon föreställning om denna märkliga institution, som var en korsning mellan den ryktbara ”kansliets tredje sektion” och den fruktade gendarmerikåren, men arbetade med en hypermodern teknik. Parallellen blir ännu tydligare då man vet att polisens verklige chef är ”stålsekreteraren”, liksom ”järntsaren” var det på sin tid. Alla kände sig mer eller mindre direkt stå under Stalins uppsikt, och i det bolsjevikiska parlamentet var det ingen utanför vänstern som vågade motsäga diktatorn. Mutkolvar och fanatiker angåvo tonen, och de övriga inskränkte sig till att rösta på vad som helst. Trotskij som var partiets elegantaste talare var under det arrangerade tumultet i centralkommittén tvungen att läsa sitt anförande ord för ord för att inte tappa tråden och nödgas avbryta sig innan det var slut. Det fanns många som i korridorerna uttryckte sitt ogillande av uppträdet, men ingen vågade stiga upp och göra det offentligt. Under en storm av inpass, av vilka stenograferna endast kunde uppfatta spridda ord: ”renegat . . . förrädare . . . avskum . . . pratkvarn . . . storskrytare . . . lögnare . . . mensjevik .” lyckades Trotskij få fram: ”Stalins nuvarande organisatoriska triumf är förspelet till hans politiska undergång.” Resten dränktes i visslingar och kattjamanden.

Stalin, som kunde vara säker på att bli åhörd under uppmärksam tystnad, började med ett personligt försvar, hållet i den upprepningsstil som är honom egen: ”Att de huvudsakliga anmärkningarna äro riktade mot Stalin förklaras kanske av det faktum, att han vet mera än vissa andra kamrater om oppositionens kanaljerier, och inte är så lätt att lura. Det är detta som gör att Stalin huvudsakligen blir angripen. Vem är Stalin? Stalin är en betydelselös individ. Lenin säger exempelvis ...” och så citerar han återigen någonting från de gamla menings-utbytena under landsflyktens dagar, då Trotskij gick till rätta med ”Maximilian Lenin”.

I fråga om ”testamentet” som oppositionen alltid drog fram, förnekade Stalin att han hade undertryckt det, tog betäckning bakom det enhälliga beslutet att icke publicera denna skrift och påpekade slutligen att Trotskij inför Max Eastman hade förnekat dess existens. ”Man påstår att Lenin i detta testamente föreslagit att kongressen skulle uppta frågan om att ersätta Stalin med en annan generalsekreterare. Det är alldeles rätt. Låt oss läsa denna passus, fastän ni redan ha hört den många gånger ...” Och han läser högt Lenins välkända rader:

> ”Stalin är alltför brutal (*groub*), och detta fel som man kan överse med i umgänget oss kommunister emellan, blir outhärdligt på generalsekreterareposten. Jag föreslår därför kamraterna att hitta på en utväg att avlägsna Stalin från denna post och i stället utnämna en man som i alla avseenden är överlägsen Stalin, lugnare, lojalare, hövligare, uppmärksammare mot kamrater, mindre nyckfull etc.”

Stalin övergår så till att försvara sig i den matematiska vissheten att röstövervikten finns på hans sida, men även stimulerad av motpartens missgrepp.

> ”Ja, kamrater, jag är brutal mot dem som rått och förrädiskt bryta sitt ord, som splittra och förstöra partiet. Jag har aldrig dolt det, och jag döljer det inte nu heller. Redan vid centralkommitténs första sammanträde efter trettonde kongressen begärde jag att bli befriad från generalsekreterareposten och dess ansvar. Frågan behandlades även på själva kongressen. Varje delegation för sig behandlade frågan, och alla delegationerna – Och även Trotskij, Kamenev och Zinovjev – röstade enhälligt för att Stalin skulle kvarstå på sin post. Vad kunde jag göra under sådana omständigheter? Kunde jag överge min post? Det skulle inte vara min natur ... Vid slutet av året begärde jag på nytt att få avgå och blev återigen tvingad att kvarstå på min Post. Vad kunde jag då göra?”

Efter detta självförsvar komma anklagelserna:

> ”De klaga över att vi häkta skadegörare, män som ha uteslutits ur partiet och driva antisovjetska intriger. Ja, vi ha häktat dem, och vi skola häkta alla som undergräva partiet och sovjetmakten ... De säga att sådana saker äro okända i partiets historia. Detta är icke sant. Hur gick det med Mjasnikovs grupp? Och hur gick det med ‘de sanna arbetarnas grupp’? Veta inte alla att kamraterna Trotskij, Zinovjev och Kamenev själva understödde häktandet av medlemmarna i dessa grupper?”

Han vände sig hånfullt till Zinovjev, som hade förutsagt att kriget skulle komma först på våren, sedermera på hösten 1927: ”Nu är det vinter, och kriget har ännu inte kommit.” Han påpekade att innan allt detta prat om ”thermidor” hade börjat, hade Trotskij i ”Nya linjer” avvisat ”dessa historiska jämförelser med den stora franska revolutionen (jakobinernas fall), med vilka de ytliga och inkonsekventa liberalerna och bolsjevikerna söka trösta sig”. Han beskyllde oppositionen för att söka bilda ett rivaliserande parti, vilket den hade förnekat. Bolsjevikkastens oförsonlighet på denna punkt är välbekant. ”Under proletariatets, diktatur kunna två, tre, ja, till och med fyra partier existera, men på villkor att ett sitter vid makten och de övriga i fängelse”; som högermännen Tomskij och Bucharin sade. Vilken tillbaka gång från den ”fredliga tävlan partierna emellan inom sovjeterna”, som Lenin för tio år sedan hade utlovat!

Församlingen fastställde programmet för nästa kongress. Det var en oblygt paradoxal hyllning till den industriella vänstern i dess dödsminut att man upptog ämnet: ”Direktiv för utarbetande av en ekonomisk femårsplan.” Härigenom blåstes liv i ett gammalt projekt som Stalin hade omhuldat redan 1920. Men det var en märkbar skillnad i tonen mellan de båda projekten, och den takt man tänkte sig för den blivande industriella fram marschen. Oppositionen skyndade sig att förbereda anspråksfulla motförslag för kongressen. Regeringspartiet, som befann sig i trygg besittning av medlen att övertyga och framtvinga lydnad, visade den demokratiska generositeten att anslå en sida i *Pravda* under en månads tid för förberedande diskussioner. Vänstern begärde tre månader, med hänvisning till att det tarvades flera veckor för att hinna få svar på inläggen. Vad friheters att yttra sig beträffar var det ingen som lät lura sig. Alla visste mycket väl vad man utsatte sig för genom att tillkännage; sina åsikter.

Funktionärerna inom partiet uppgingo 1927 enligt Stalin hundratusen på ett medlemsantal, inklusive expektanter, av 1,2 millioner. Därtill kom att ungefär halva antalet medlemmar eller nära en halv million utgjordes av lägre tjänstemän inom förvaltningen, fackföreningarna eller kooperationen eller andra med partiet förbundna institutioner. Den andra hälften, som var sysselsatt inom produktionen, åtnjöt avgjort större materiell trygghet än icke-partimedlemmar och begärde ingenting bättre än att konsolidera sin ställning. Under sådana förhållanden var mannen i ledet inom kommunistpartiet ställd inför valet mellan ortodox tro och bekvämlighet å ena sidan, hopplöshet och arbetslöshet å den andra. De hjältar som voro villiga att offra sitt minimum av komfort, ja, sina barns bröd för idéernas skull, förmådde ändå inte göra sig hörda på något av de sex förberedande stadierna till kongressen, som filtrerade opinionen nedifrån så att till slut ingenting återstod.

I slutet av oktober beslöto Rakovskij och Kamenev att hålla ett offentligt möte i Moskva, men hälsades med tjut som gjorde det omöjligt för dem att tala. På andra platser gjordes liknande försök med samma resultat. Trots allt beslöt oppositionen att fortsätta sin offensiv och ta risken av en offentlig demonstration på den stora jubileumsdagen. Man kände sig uppmuntrad av den framgång som en visserligen relativt blygsam demonstration i Leningrad hade fått, och hoppades att genom detta bevis på sin popularitet göra intryck på byråkratien.

Att Zinovjev skulle visa en sådan självsäkerhet är inte så förvånande. Men Trotskij borde ha erinrat sig Cromwells kloka reflexion efter återkomsten från den segerrika irländska

kampanjen, att ”det skulle ha varit mera folk om de kommit hit för att se mig hängas” eller Washingtons då han lyssnade till jublet efter presidentvalet, att ”jag kanske en dag får bevittna helt andra scener, trots alla mina bemödanden att göra det rätta”. Men bolsjeviker, vare sig de tillhöra vänstern, högern eller centern, förlita sig på sina samhällsvetenskapliga dogmer, förväxla önskningar med verklighet och farhågor med trygghetskänsla och generalisera alla erfarenheter, även rent tillfälliga episoder. Oppositionsledarna voro berusade av kontakten med anhängarna Då små illegala möten, för att inte tala om ett sådant evenemang som då de helt oväntat lyckades fylla aulan i tekniska högskolan. De voro emellertid ganska ovana vid hyllningarna, när de den 7 november förenade sig med ett demonstrationståg som bar med inskriptioner försedda standar och sjöng revolutionära sånger. Tåget var både likt och olikt alla andra demonstrationståg i alla andra länder vid denna tid, men det var typiskt sovjetryskt i sitt rutinmässiga marscherande, sin resignerade passivitet, sin kollektiva lättrogenhet och sin individuella skepsis, som var förenad med en allmän slapp känsla av revolutionär patriotism.

Denna gång var Stalin inte oförberedd. Oppositionsmännen som försvunno i massan möttes av vältränade band som enligt den officiella kommunikén ”bombarderade dem med galoscher och rutten potatis”, vilket visade att de inte dykt upp av en slump, då ju ingen stoppar på sig rutten potatis innan han går ut för att fira en revolutionshögtid, och galoscher äro alltför dyrbara plagg att kasta bort, i synnerhet då vintern står för dörren. Oppositionens standar revos ner, bärarna knuffades, nedskälldes och misshandlades. Ett pistolskott föll och skrapade lackeringen av Trotskijs bil. En liten sammanstötning i samma stil i Leningrad ledde till att Zinovjev togs i arrest för några timmar. Dessa voro dagens viktigaste episoder. Två små men hetsiga minoriteter stodo tydligen emot varandra, medan massan förblev neutral och overksam. Trotskij anmärker i sina memoarer: ”De som hade ögonen öppna förstodo att en repetition för thermidor ägde rum på Moskvas gator den 7 november 1927.”

7.

Det ordrika och banala manifest som sovjetexekutiven utsände med anledning av högtidsdagen innehöll mitt uppe i alla utgjutelser och allt mässande en verklig överraskning: sjutimmarsdagen proklamerades, fastän endast i form av ett löfte som skulle uppfyllas successivt ett år efteråt, i samma mån som industriens rationalisering fortskred. I ett land där det officiellt erkändes att åttatimmarsdagen inte tillämpades, och där arbetarna fingo slösa bort timtal varje dag för att för sina svältlöner få köpa dåligt bröd åt sig själva och tunn mjölk åt sina barn, var det ingen som tillmätte detta meddelande den vikt som dess högtidliga form gjorde anspråk på. Oppositionen tröttnade inte att påpeka den demagogiska bluff som denna så kallade gåva innebar, vilket ingalunda höjde dess aktier hos majoritetspartiet. Men denna nya tvistepunkt var endast ett led i en djupare splittring som gällde den ekonomiska politiken över huvud taget. Manifestet innehöll ingenting om femårsplanen, som centralkommittén hade godkänt i princip men som ledarna vägrade att tillmäta annat än ett sekundärt intresse. Oppositionens motförslag gjorde den dock snart till konfliktens medelpunkt.

En mängd till synes dokumenterad litteratur, fylld av siffror och illustrerad av diagram, hade utkommit, som skulle visa att Ryssland efter tio års revolution hade nått fram till samma låga materiella nivå som landet haft före kriget. Men hela denna framställning var byggd på falska förutsättningar och villkorliga antaganden. Man tog inte med i räkningen befolkningens rörelser, förlusten av stora produktionsområden, deprecieringen av valutan, utrikeshandelns sammanbrott och den förstörelse och skövling som inbördeskriget medfört. Å andra sidan medgavs i *gos*-planen att medelkonsumtionen per individ fortfarande lag under den torftiga förkrigsnivån, och enligt den föreliggande ekonomiska planen skulle den inte nå dit förrän 1932, alltså på oktoberrevolutionens femtonde årsdag. Dessa officiella kalkyler visade otillförlitligheten av den publicerade statistiken och gåvo vänstern vind i seglen, när den i sina motförslag kritiserade en sådan ”otillräcklig och ytterligt pessimistisk plan”.

Den av högern framlagda femårsplanen undanröjde enligt vänstern inte en enda svårighet, varken arbetslösheten eller de låga lönerna eller bostadsnöden eller inflationen eller varubristen. De indirekta skatterna som för varje ny budget ökades voro förkrossande för de arbetande klasserna. Alkoholproduktionen skulle tredubblas på fem år medan konsumtionen av övriga varor skulle öka en obetydlighet. Enligt vänstern var det nödvändigt att insätta mera kapital i industrien. Det fanns sexton millioner ton spannmål i reserv på landet; om staten upptog ett tvångslån på fjärdedelen därav skulle detta bli en livgivande impuls för hela det ekonomiska systemet, bereda arbete för tusentals arbetslösa och tillföra marknaden nya varor i tillräckliga kvantiteter. Subsidierna till den industriella produktionen borde höjas först till 500 millioner om året och sedan så småningom upp till en milliard under nästa femårsperiod. Det föll av sig själv att denna plan inte kunde genomföras utan medverkan av dess vänstersinnade tillskyndare och ännu mindre mot oppositionen, och att den därför innebar en mera demokratisk ”regim inom partiet”.

Men oppositionen hade vid denna tidpunkt knappast några möjligheter att propagera för sina åsikter som ironiskt döptes till ”superindustrialistiska”. När dess motförslag publicerades i *Pravda* hade valen till de lokala, regionala, provinsiella och nationella konferenser, som föregingo kongressen, nästan överallt verkställts. Dessutom hotade skoningslösa repressalier varje minoritet som vågade öppna munnen. De få för diskussion öppna tidskrifter som funnos, utgjorde en parodi på demokrati och tjänade endast en ensidig polemik. Slutligen uppmuntrade centralkommittén öppet en upplösning med våld av oppositionens enskilda möten. Under ett samtal med utländska gäster yttrade Stalin till svar på en i förväg överenskommen fråga: ”Ni finna inte någonstans i världen en stat där proletariatet åtnjuter en sådan tryckfrihet som i Sovjetunionen.”

Vid samma tillfälle berörde han även brännvinet som gav en statsinkomst av över 500 millioner rubel eller ungefär lika mycket som ”fylleribudgeten” under tsarismens ”Jag tror att det mycket snart skall bli möjligt att avskaffa vodkamonopolet och reducera produktionen av alkohol till de obetydliga kvantiteter som behövas för tekniska ändamål för att så småningom helt och hållet upphöra med försäljningen av spirituosa.” Men hans intressantaste anmärkning gällde socialismen på landsbygden. ”Vi hoppas att så småningom kunna genomföra lantbrukets kollektivisering genom ordnade ekonomiska, kulturella och politiska åtgärder.” Detta är den traditionella bolsjevikiska tesen där det aldrig talas om att bruka våld. ”Kollektiviseringen kommer att vara fullständig när alla lantbruksföretag lagts upp på en ny teknisk grundval, mekaniserats och elektrifierats, och där majoriteten av de arbetande bönderna blivit organiserade kooperativa sammanslutningar, och övervägande flertalet av byarna uppvisa jordbrukarorganisationer av en kollektiv karaktär.”

Samtalet slöt med några skrytsamma ord om GPU, som Stalin inte tvekade att jämföra med kommittén för den offentliga säkerheten under franska revolutionen, fastän en mera slående jämförelse kunde ha legat närmare till hands, nämligen Rysslands historia under tsarerna. ”Vi önska inte upprepa Pariskommunens misstag. GPU är nödvändig för revolutionen, och GPU kommer att fortsätta att existera för att gäcka proletariatets fiender.” Ingen antydan gjordes om jakten på proletärer, socialister, frihetshjältar, syndikalister, tolstojaner, kommunister och revolutionärer av alla skolor.

Den 15 november beslöt kontrollkommissionen att utesluta Trotskij och Zinovjev ur partiet. Alla visste att om detta god kändes av kongressen betydde det så gott som ögonblicklig häktning och deportation. Övriga vänsterledare uteslötos ur centralkommittén och berövades sina ämbeten i partiet och staten. I Moskva sade folk att Stalin var besluten att ”slå oppositionen i magen”, det vill säga beröva den arbete och därmed föda och bostad. Den 16 begick Joffe, som var en av de främsta fastän mindre aktiva oppositionsmännen, självmord. Han hade varit sjuk någon tid och utsatts för politiska byråns fientlighet, men framför allt

upprördes han av förföljelsen mot övriga gruppkamrater och ville protestera mot uteslutningen av hans vänner: ”Denna skändlighet ... betyder oundvikligt begynnelsen av en thermidorperiod” för Ryssland. Han efterlämnade som testamente ett kryddat brev till Trotskij där han uppmanade denne att stå lika fast som Lenin och vägra att kompromissa. GPU gjorde husvisitation hemma hos den avlidne och sökte förbjuda liktåget att komma in på kyrkogården. Den tvekade än så länge att tillgripa fysiskt våld och framkalla en skandal utan direkta instruktioner ovanifrån, men stunden närmade sig när oppositionen skulle få veta vad dess frid tillhörde.

En vecka efter det Sovjetunionens förste ambassadör till Europa och Asien hade gjort sin tragiska sorti tillkännagav Stalin oppositionens fullständiga nederlag: den hade – av förklarliga skäl – inte uppnått en procent av rösterna och skulle inte bli representerad vid kongressen. ”En enighetsförklaring undertecknad av trettioen trotskijster har sänts till politiska byrån”, meddelade han, ”men vilket svar kan ges på denna hycklande deklaration av trettioen trotskijster, när oppositionens lögnaktiga kompromisser gång på gång ha motsagts av dess splittringsförsök?”

Den 2 december öppnades femtonde kongressen. Den utgjorde en verklig funktionärskonklav, där den hundraprocentiga enigheten var garanterad genom alla upptänkliga medel. I sitt slag var den ett mästerverk. I hela den solida samlingen av 1,669 ombud hade vänstern inte en enda röst. En eller två av dess representanter som voro kandidater för uteslutning hade på grund av sin ställning inte kunnat hindras att närvara, men hade endast rådgivande funktion. Vad yttranderätten bestod i, skulle de komma underfund med så snart de gjorde försök att använda den. Gratulationsceremonierna upptogo en oproportionerligt stor tid. Kongressen fick motta nära 1,500 adresser, petitioner, hälsningstelegram och gratulationer, levererade i enlighet med instruktionerna av centern, och ombuden applåderade pliktskyldigast ett stort antal så kallade arbetare- och andra delegationer. För debatt var endast en kort tid anslagen, men för föredragningen av de digra rapporterna så mycket längre; dessa oratoriska utsvävningar omfattade till slut 1,400 sidor, fördelade på över trettio sammanträden. Stalin gav ett prov på sin uthållighet, om inte annat, genom att ensam hålla på en hel dag, och övriga rapportörer gjorde vad de kunde för att stanna så länge som möjligt i talarstolen och låta kvantiteten ersätta allt vad som brast i kvaliteten. På ledningens ”förslag”, vilket var detsamma som en befallning, ”beslöt” den underdåniga församlingen en författningsändring som i realiteten innebar att kongressen godtyckligt kunde uppskjutas. Hädanefter skulle den inte sammanträda mer än vartannat år. Men det fanns ingen garanti för att denna nya bestämmelse skulle respekteras mer än övriga legala och konstitutionella skyddsbestämmelser. I enlighet med Stalins diskreta önskemål ökades antalet medlemmar, inklusive suppleanter, i centralkommittén till 121 och i kontrollkommissionen till 195, varigenom till sekretariatets fromma ”basen på spetsen” vidgades.

Den långa politiska rapport som föredrogs av generalsekreteraren var ett typiskt exempel på den inom byråkratien rådande optimismen. Den slutade med en för regimen smickrande uppräkning av tio bolsjevikiska segrar på olika områden, både inre och yttre. Allting var det bästa möjliga under den bästa möjliga diktatur ... Mitt ibland för sin egen välgång intresserade medhjälpare och ödmjuka anhängare var det ingen risk för Stalin att spinna vidare på ett statistiskt material, som tillhandahållits av funktionärer, vilkas försiktighet inte tillät någon personlig åsikt att framskymta. Om diktatorn ogenerat slungade fram: ”Vi befinna oss inför ett nytt revolutionärt uppsving, såväl i de gamla länderna som i kolonierna” och sedermera blev desavuerad av händelserna, kunde han alltid falla tillbaka på att Lenin gjort liknande förutsägelser, utan att nämna att detta skett vid en helt annan tidpunkt. Han hade annekterat vänsterns industrialiseringsplaner, åtminstone formellt, men skröt över ”vår socialistiska industris enastående arbetstakt” och stal från Lenin en obestämd fras om behovet att ”på det

ekonomiska området upphinna och överträffa även de mest avancerade länder", vilken allmänna reflexion han förvandlade till ett aktuellt slagord.

Det ligger i sakens natur att ju mer efterblivet ett land är, dess snabbare måste det komma att avancera i vissa avseenden, under trycket av utländsk konkurrens och med utnyttjande av medtävlarnas tekniska kunskaper. Men denna hastiga takt är just ett bevis för landets efterblivenhet och utgör intet skäl för den "kommunistiska skrytsamhet" som Lenin tyckte så illa om. Även det tsaristiska Ryssland hade haft perioder av forcerad industrialisering. Och fastän man inte kan tänka sig en demokratisk socialism utan mekanisk produktion, är det lätt att forcera produktionen och glömma socialismen.

Mindre tillfredsställd var Stalin med jordbrukets tillstånd. Jorden var uppdelad i för små lotter, och avkastningen var otillräcklig. Det var nu hans tur, liksom förut oppositionens, att få ögonen öppna för kulakfaran. Det hade visat sig att de mera välbärgade bönderna hade varit tvungna att lagra sin spannmål, då det var omöjligt att utbyta den vare sig mot kontanta pengar efter en stabil myntfot eller varor, medan småbönderna drogo sig fram på i det oändliga sönderdelade jordlotter och saknade både redskap och gödningsmedel. "Vad det gäller är att förvandla de små individuella jordbruksföretagen till en odling i stor skala på basis av ett kollektivt brukande av jorden ... med utnyttjande av en ny och förbättrad teknik." Men man skulle ständigt iaktta att gå fram långsamt, utan tvångsåtgärder och med användande av övertygelsens och exemplets vapen. "De kamrater som tänka på att avfärda *kulakerna* genom administrativa medel och med hjälp av GPU ha fel. Detta är en lättvindig men ingalunda effektiv väg. *Kulaken* måste behandlas med ekonomiska, men revolutionärt lagliga medel. Och revolutionär laglighet är inte en tom fras. Den utesluter emellertid inte användningen av vissa administrativa åtgärder mot *kulakerna* ."

Alltså: inga administrativa åtgärder, men i alla fall administrativa åtgärder. Med denna eufemism menade Stalin det som Lenin hade kallat "de basji-bazoukska gemenheterna", det vill säga konfiskationen av vetet hos de mera förtänksamma odlarna, vilket på samma gång officiella och olagliga röveri inte kunde genomföras utan grymhet och konflikter. "Administrativa medel" betydde polis och militär, eftersom sådan "administration" endast kan genomföras av beväpnade män. Denna utsikt innebar krig mot de bönder som sparade på sin spannmål, eller också ett sådant slöseri som majoriteten hade förebrått minoriteten för att vilja uppmuntra, men som den nu, liksom förut skett med industrialiseringen, hade införlivat med sitt eget program.

Vad oppositionen beträffade, som var huvudämnet på kongressen, nöjde sig Stalin med att upprepa alla de gamla historierna. Han gjorde en kort "sammanfattning av diskussionen" som han sade, och påpekade att ungefär 4,000 röster hade kastats bort på oppositionen, dock utan att nämna att tusentalet uteslutningar hade tjänat till att avskräcka partimedlemmarna. Ett år efteråt talade Stalin om att 10,000 röster hade avgivits mot centralkommittén, plus dubbelt så många som inte hade röstat. Det innebar att 30,000 oppositionsmän hade samlats mot den byråkratiska terrorn, "under administrationens knutpiska", som Trotskij sedermera sade. Och här ytterligare ett exempel på statistikens tillförlitlighet: Stalin nämner siffran 10,346,000 på antalet lönearbetare av alla kategorier i stad och på land, och S. Kossior uppger att antalet fackföreningsmedlemmar är tio millioner. Detta skulle innebära att varenda lönearbetare skulle vara inskriven i fackföreningarna, inklusive barn, tillfällighetsarbetare, tjänstefolk, barnsköterskor och milliontals illitterata i avlägsna bygder, fjärran från städer och kommunikationer, där yrkessammanslutningar omöjligen kunna existera. Lika liten tilltro kan man sätta till övriga kalkyler, koefficienter och procentsiffror med vilka sekreterarna jonglerade.

”Oppositionen måste fullständigt avväpnas, såväl på det ideologiska som på det organisatoriska området”, slutade Stalin. Åhörarna, som stimulerats av en rad upphetsande tal, visste vad deras herrar väntade av dem och slöto oförbehållsamt upp. Trotskij och Zinovjev som redan vore uteslutna kunde inte svara. Rakovskij, som helt nyligen blivit återkallad från ambassadörsposten i Paris till följd av en kampanj mot honom i den reaktionära franska pressen, behandlades som en inkräktare, överöstes med hån och smädelser, fick inte fullfölja en mening och till slut knappt säga ett ord utan att bli avbruten, och måste lämna talarstolen där han modigt men till ingen nytta exponerat sig som skottavla. Föga bättre gick det andra kamrater. Endast Kamenev lyckades i någon mån göra sig hörd; hans koncilianta tal, som var fullt av antydningar, tycktes innebära nya möjligheter ... I stort sett inneburo emellertid oppositionens inlägg endast desperata ansträngningar att undvika det oundvikliga.

I en deklaration med 121 namn och 52 instämmanden gav oppositionen försäkringar om sin lojalitet och erkände disciplin brottet. ”Det råder ingen oenighet om partiets principer.” Den nekade till att ha beskyllt centralkommittén för ”thermidoriska” förvillelser, lovade att upphöra med fraktionsverksamheten, upp lösa sin organisation, visa obetingad lydnad i fortsättningen och hävda sina skiljaktiga meningar endast inom de gränser som stadgarna medgåvo. Därmed hoppades man att få de uteslutna intagna på nytt och de häktade frigivna.

Men alla på kongressen kände till den permanenta sprickan inom det bräckliga ”oppositionsblocket”. GPU hade spioner överallt och var genom brevcensuren informerad om vad som försiggick. Enligt Trotskij skulle Zinovjev redan för ett år sedan ha övervägt att kapitulera. Dessutom fordrade Stalin ett fullständigt avsvärjande av allt kätteri och en kapitulation utan villkor. Den 10 december mottog Ordjonikidze två separata skrivelser om underkastelse, den ena av Kamenev med flera som avstodo även från sin stadgeenliga rätt att utveckla särmeningar, den andra från Rakovskij med flera som inte voro beredda att gå så långt. Den 18 beslöts med acklamation att 75 ledamöter i ledande ställning i den Trotskij-Zinovjevska gruppen och 23 av den Sapronovska gruppen skulle uteslutas. Omedelbart efteråt proklamerade Rakovskij och hans vänner på nytt sin trohet mot bolsjevismen: ”Vi ha blivit uteslutna ur partiet, men skola göra allt för att få återvända.”

Det oppositionella ”blocket” hade spruckit. Zinovjev och Kamenev som hade bildat blocket ”på allvar och för en lång tid framåt” avgåvo också en ny förklaring, där de togo tillbaka åsikter som de haft av innersta övertygelse, bekände obefintliga synder, bekräftade anklagelser som riktats mot dem och desavuerade sina utländska kamrater. ”Desertörerna” av 1917 och ”kapitulanterna” av 1937 kröpo nu på knä för Stalin, precis som han räknat ut. Detta *mea culpa* räddade dem dock icke; kongressen endast beslöt att uppskjuta det definitiva ställningstagandet på ett halvår för att bereda dem tillfälle att lämna bevis på sin omvändelse.

Sedan oppositionen sålunda ställts utanför lagen, om man kan använda detta uttryck om en så komplett olaglig regim, hade kongressen fullgjort den huvudsakliga uppgift som Stalin förelagt den. I fråga om övriga punkter på föredragningslistan beslöt den i enlighet med förslag som framlagts av personer som hade generalsekreterarens förtroende, däribland Rykovs och Kritanovskijs direktiv rörande femårsplanen. Varken förslagsställarna eller de beslutande hade ännu någon uppfattning om hur och när denna plan kunde förverkligas, helst som den förelåg i sju variationer som nu skulle undersökas. Utan att antingen utnyttja de inkomstkällor som den föraktade vänstern hade anvisat, vilket skulle framkalla en våldsam konflikt med bondebefolkningen, eller undertrycka den privata handeln, vilket stred mot neps grundprinciper, kunde inte sovjetstaten finansiera en industrialisering i stor skala. Dessutom uppställde sig åtskilliga tekniska och kulturella problem som inte kunde lösas på fem års tid. Men ingen spillde tid på sådana funderingar; en del hade ingen rösträtt vid förhandlingarna, andra nöjde sig med experternas slutsatser.

Tillsammans med allting annat ratificerade kongressen automatiskt politiska byråns tvetydiga utrikespolitik, vilken på den diplomatiska sidan var pacifistisk, eftergiven och anpassningsbar, på den förslavade ex-internationalens sida arrogant, fördärvlig och nedbrytande. Allvarliga händelser i Kina som just inträffat hade väckt nytt intresse för detta land. Natten mellan den 10 och 11 december utbröt en lokal revolt i Kanton – att det var just samtidigt som kongressen pågick visar att revolten inte kunde vara spontan. Stalins agenter stodo bakom denna aktion för att tillhandagå sin chef med segerbulletiner, som han kunde använda som argument mot ”oppositionens pessimism”. Det var en revolutionär arriärgardesaktion, isolerad, artificiell och dömd att misslyckas. Kommunisterna i Kanton som voro omringade av Kuomintangs militär höllo sig bara kvar vid makten i fyrtioåtta timmar, och deras fall åtföljdes av ett fruktansvärt blodbad. Över tvåtusen personer som voro eller antogos vara kommunister dödades på stället eller torterades. En av Stalins utsända i Kina, Lominadze, rapporterade till kongressen att ungefär trettiotusen kinesiska arbetare hade avlivats under de fem månaderna från april till augusti 1927. Efter den vanvettiga revolten i Kanton och de blodiga repressalierna veckorna därpå, är det säkrast att räkna med att hundratusen personer fallit offer för den katastrofpolitik som beordrats från Moskva. När den kinesiska kommunismen var praktiskt taget förintad gick en handfull kvarlevande, bland dem förre sekreteraren Tjen Tu-siu, över till oppositionen och uteslöts. Detta var slutet på en hel kedja av äventyr och missgrepp, som kostat hundra tusen människoliv och betydligt skamfilat Stalins anseende som en revolutionens teoretiker och strateg.

Men det fanns inte många i Ryssland som kände till orsaken till katastrofen, och de som gjorde det eller önskade veta något, voro paralyserade. Sedan Stalin besegrat oppositionen skyndade han att göra sig av med den. Han väntade endast på en förevändning för att tillämpa paragraf 58 i det kapitel som handlade om kontrarevolutionära brott och kontrarevolutionärt sinnelag. Det dröjde inte länge innan han fann en sådan i två av GPU fabricerade brev, till det yttre oskyldiga dokument där den anonyme författaren brännmärkte ”kapitulanternas förräderi” som han kallade ett ”historiskt faktum” – stora ord för ett ödmjukt tiggeri om avbön som inte var svårt att förutsäga.

Den 19 januari 1928 tillkännagav pressen i försiktiga ordalag att trettio av de mest aktiva medlemmarna av oppositionen, med Trotskij i spetsen, hade utvisats från Moskva. På listan över de proskriberade befunna sig Radek, Preobratjenskij, Smilga, Serebriakov, I. Smirnov, Bjeleborodov, Sosnovskij, Muralov, Sapronov och V. Smirnov. Flera andra, inklusive Rakovskij, Boguslavskij och Drobnis, ”anmodades att lämna Moskva”. Det var en lätt genomskinlig förklädnad för åtgärden att deportera de oförbätterliga. Hundratals, sedermera tusentals häktningar och avskedanden följde, i avsikt att fysiskt utmatta och moraliskt bryta ner dessa ”förrädare” som djärvdes kalla sig bolsjevikleninister. Det var typiskt för den efterleninska bolsjevismen att Zinovjev och Kamenev grepo samma förevändning som Stalin, då de desavuerade sina kamrater av gårdagen och ogenerat trampade dem under fötterna för att vinna härskarens bevågenhet. Såväl i de individuella som i de internationella relationerna passerade Lenins epigoner med största lätthet och med överhoppande av alla mellanliggande stadier från yttersta ödmjukhet inför de starka till hänsynslös arrogans mot de svaga. *Pravda* lät förstå att de ”kapitulanter” som hade tagit ”det avgörande steget” snart skulle benådas. Men folktribunen och röda arméns ledare gick i landsflykt liksom han hade gjort under tsarismen.

8.

Oppositionen hade besegrats mera genom sina egna fel än av något annat. Bara den omständigheten att Stalin behövde fyra år för att tvinga den på knä, visar hur illa den utnyttjade de resurser som den hade ärvt, och hur föga den förmådde planera för framtiden. Även om man med Trotskij anser att utgången av konflikten var given på grund av den

revolutionära vågens automatiska återgång, vilket är en otillfredsställande metamorfos, så borde en klokare och bättre ledd minoritet ha kunnat vinna tid och krafter för en mera effektiv insats. Den ställning som vänstern från början innehade i politiska byrån, centralkommittén och folkkommissariernas råd samt inom finansväsendet, armén och diplomatien var ingalunda betydelselös, så länge dess representanter inte envisades att blint rusa på så många motståndare som möjligt på en gång, eller tävla med majoriteten i ortodox leninism. Åtminstone kunde denna position berett möjlighet till en genomtänkt konsolideringspolitik, visserligen utan hopp om omedelbar framgång men i avvaktan på den omgruppering av krafterna som ovillkorligen måste komma. I stället offrade oppositionen allt, kastade bort alla tillfällen och slutade ändå med att tillkännage sin principiella enighet med motståndarna.

Denna grundläggande överensstämmelse hindrade dem från att utnyttja den latenta sympati som kunde finnas hos massorna, vilka voro ”bedragna i det hopp som revolutionens första dagar givit dem”, som Buonarotti skrev om de franska massorna vid den period då den babeufska ideologien utvecklades. Liksom Frankrike under direktoriet voro i Ryssland under sekretariatet massorna ”svältande, arbetslösa, kämpande varje dag för att kunna leva till den nästa, försjunkna i en djup likgiltighet; det fanns till och med människor som gåvo revolutionen skulden för det omätliga onda som förtryckte dem”. Trotskij, som drev parallellerna med franska revolutionen till sin spets, jämförde sig 1927 med en Babeuf som inte hade tappat huvudet, och försökte genom hänvisning till denne vördade, men något omoderna auktoritet att dölja sin egen självmordstaktik. Detta historiska exempel var inte till hans fördel, eftersom hans föregångare hade ursäkter för sin av gamla tider inspirerade jämlikhetsutopi, som den fem kvarts sekel efteråt levande lärjungen inte kunde göra anspråk på. Som en ytterligare motsägelse kom att Trotskij bekräftade den nybolsjevikiska teorien om partiets enhet, medan hans inställning logiskt drev honom att söka hjälp utifrån. Det var en indirekt ursäkt för förföljelserna mot hans fraktion, som kom den att splittras, förneka sina principer och råka på villovägar.

Det föreföll som om oppositionen hade förbisett ett av de mest framträdande dragen i situationen, nämligen att revolutionens bästa män till följd av sin kapacitet hade absorberats av statens mindre framträdande men intellektuellt betonade poster, medan medelmåttorna, som inte kunde användas inom produktion, finansväsende, undervisningsväsende etc., hade blivit partiets verkliga stöd och genom sina politiska privilegier nått toppen av sovjetsocieteten. Lenin hade uttryckt sina bekymmer över denna utveckling, då han reflekterade över ”bristen på kultur hos kommunismens ledande kretsar”, där man inte ens var medveten om sin egen okunnighet. Varenda bolsjevik som visade sig oduglig att bära ansvaret på något mera vitalt arbetsområde slutade på en post i sekreterarhierarkien. En naturlig urvalsprocess var sålunda redan i gång när Stalin tog hand om den och dirigerade den i sitt eget intresse, och detta blev mer och mer utpräglat i samma mån som behovet av en ordnad ekonomi för landet i dess helhet blev alltmer trängande. En uppdelning av uppgifterna medför hastigt en social differentiering, i och med att de medborgerliga privilegierna kombineras med materiella fördelar. Trotskij visade brist på klarsynthet då han betraktade den nya härskande parasitklassen som en permanent elit.

Det finns vissa likheter mellan denna formalistiska respekt för partiet och Robespierres hänsynstagande till konventet under thermidor. Trotskij upprepade till och med sin franske föregångares misstag då han med obestämda, dunkla hotelser stötte bort sådana personer som han borde ha lugnat, dragit över på sin sida eller åtminstone förmått till neutralitet. I båda fallen hade de empiriska politikerna med kraft och djärvhet men även cynism vunnit seger över doktrinärerna, hos vilka det brast i fråga om sunt förnuft. Fastän Trotskij alltid hade en hänvisning till ”thermidor” till hands, undvek han att uppehålla sig vid dessa synpunkter. Inte heller uppmärksammade han hur nära besläktad den bolsjevikiska vänstern var med

jakobinerna, som år 1793 dukade under för en koalition som omfattade Marats grupp, *les enragés* och de blivande jämlikhetssträvarna jämte en brokig samling demagoger, moderata, spekulanter och terrorister. Som han var oförmögen att tillgodogöra sig historiens lärdomar drog han emellertid överdrivna, ytliga och motsägande jämförelser med thermidor i avsikt att få linjerna tillräckligt klart uppdragna, men detta förvillade till slut oppositionen.

År 1921 betraktade Trotskij *nep* som ett slags ”auto-thermidorism som var gagnelig om den hölls inom vissa gränser”. 1923 ansåg han att jämförelser med franska revolutionen, inklusive ”thermidor”, inte voro möjliga att göra. Från 1926 och framåt oroades han av de hotande thermidoriska perspektiven, och den 7 november 1927 uppfattade han som en repetition för thermidor. Under landsflykten blevo hans idéer mera obestämda och relativa. Men i oktober 1928 hade han kommit till den uppfattningen, att om inte oppositionen finge plats i regeringen skulle högern direkt och Stalin på omvägar beträda ”den thermidoriskt-bonapartiska vägen”. I december samma år beskyllde han politiska byrån för att ”förbereda ett thermidor, vilket var så mycket farligare som det var omedvetet” och förklarade: ”I sex års tid ha vi levat i Sovjetunionen under en växande reaktion mot oktoberrevolutionen, och därmed bana vi väg för thermidor.” I sina under exilen 1930 skrivna memoarer säger han rent ut: ”Hos oss hade thermidors inträde dragit mycket långt ut på tiden. Åtminstone tillfälligtvis hade intrigerna tagit giljotinens plats.” Och slutligen gör han oklarheten fullständig genom att förneka allt vad han förut har sagt så många gånger, för att ge en läxa åt vänstern inom den ”demokratiska centralistgruppen”, som var alltför starkt benägen att ta honom på orden. Han förklarade nu att sovjet-thermidor är icke något som tillhör det förflutna eller det närvarande, utan framtiden. Därmed undviker han att ge något klart svar på en fråga som han på sin tid djärvt angripit men sedermera insvept i moln.

Det är inte nödvändigt att i detalj ingå på alla variationer och alla obestridliga likheter mellan de båda efterrevolutionära perioderna, men däremot bör den viktigaste skillnaden påpekas för att man skall få ett klart begrepp om vad frågan gäller. Eller, som Marx skrev i ett annat sammanhang: ”Händelser som äro frapperande analoga men inträffa i olika historiska miljöer, ge ofta totalt skiljaktiga resultat.” De direkta ekonomiska konsekvenserna av thermidor i Frankrike voro att rekvisitionerna, inventeringarna, ransoneringen och maximiprisen avskaffades och lagen om ingripande mot misstänkta personer annullerades. I Ryssland blev resultatet det rakt motsatta, sedan de ”ostyrbara” hade deporterats. På det politiska planet betydde thermidor avskaffandet av kommittén för offentlig säkerhet, maktens uttunning och sönderdelning till konsulatets favör och slutligen, efter girondisternas återkallande och emigranternas partiella återvändande, till upprättandet av en vit terror. I Ryssland å andra sidan blev makten mera koncentrerad, sekretariatets diktatur förstärkt och regimens upprätthållande blev endast möjligt genom ett förnyat tillgripande av den röda terrorn.

I själva verket betecknar året 1928 ett märkbart uppblossande av polisförtrycket både i partiet och staten. Stalin slog outtröttligt åt höger och vänster, varhelst den minsta invändning förmärktes. Liksom Fouché under tryckte ”resterna av Robespierre”, undertryckte Stalin i första hand resterna av trotskijismen. GPU, som nu fick fria händer, upptäckte förrädare överallt, eller uppfann själva sådana då inga andra fanns att tillgå. Den demoraliserade oppositionen föll sönder, och de flesta av dess anhängare i Leningrad kapitulerade i små grupper. Enligt Jaroslavskijs statistik skulle den 1 februari 5,755 stycken ha anklagats för kätteri, 3,258 uteslutits och 3,381 frivilligt underkastat sig. Det finns ingen siffra på antalet fängslade och deporterade. Trotskij anmärker i sina memoarer: ”Krupskaja yttrade vid ett tillfälle 1927 att om Lenin hade levat skulle han troligen ha suttit i ett stalinistiskt fängelse. Jag tror att hon hade rätt.” Den sista februari kapitulerade Pjatakov som var den mest kände av oppositionsledarna efter Trotskij. ”En av trotskijismens pelare” har fallit, skrev den kommunistiska pressen. En månad senare övergåvo även Krestinskij och Antonov-Ovseenko

sina olyckskamrater och gjorde bot och bättring. Den traditionella vänsterns förmultnings-process hade börjat.

Trotskij hade ända från Brest-Litovsk 1918, då han hade majoriteten av centralkommittén på sin sida, gradvis förlorat sina anhängare genom en lång rad inre kriser. Ännu vid tidpunkten för Kronstadtaffären 1921 stöddes han av mer än hälften av de ledande männen. Under Lenins sjukdom 1923 fanns det ännu en imponerande grupp som förblev honom trogen, trots Bucharins, Djertjinskijs, Andrejevs och andras avfall. Efter den femtonde kongressen övergavs han av Zinovjev och Kamenev och deras anhängare. Under mellantiden hade han brutit med både äldre rebeller, sådana som Bugnov och Rosengoltz, och nyare, exempelvis Krupskaja och Sokolnikov. Han hade förlorat stödet från armén och ungdomen. Sapronovs grupp bröt sig av speciella skäl ut ur huvudfraktionen. Pjatakovs, Krestinskijs och Antonovs avfall i början av 1928 medförde en spricka i själva kärnan.

För varje gång sökte Trotskij trösta sig med att det alltid går åt folk i en revolution. Han överhöljde sina vapenbröder med lovord före deras avfall och med förebråelser efteråt, men han tog sig aldrig tid att överväga sitt eget ansvar. Att överlöparna så hastigt kunde gå över till motståndarnas läger berodde i själva verket på att avståndet var så kort. Det fanns många bolsjeviker-leninister som absolut inte kunde inse i vilka avseenden de skilde sig från leninisterna-bolsjevikerna, eller om skiljaktigheten var så stor att den uppvägde alla lidanden och all antagonism. Bolsjevismens speciella psykologi hjälper också till att förklara dessa plötsliga helomvändningar, vilka vid första ögonkastet tyckas så förbryllande. Man vet att för Lenins lärjungar gällde satsen, att ändamålet helgar medlen. De etiska begrepp som alla revolutionära riktningar bekänna sig till, voro icke aktuella inom partiets högre kretsar annat än i form av litteratur. Den halshuggne Thomas Moore, den levande brände Giordano Bruno, den torterade Campanella utgöra exempel på en heroisk ståndaktighet som visserligen bör äras men inte efterliknas. De svaga fruktade helt enkelt att stötas bort av bolsjevismens patriciska kast och sjunka ner bland sovjets plebejer. De starkare brötos ofta av fruktan för att deras oskyldiga familjer skulle utsättas för obarmhärtiga repressalier. Men det var endast när dess egna medlemmar drabbades, som oppositionen visade någon indignation över det fantastiska missbruket av ”polisknutpiskan”.

Stalin tillät ingen att bli enbart martyr. Han behandlade alla svårigheter, av vad slag de vara mände, efter samma metod. Då han ville bränna bort de sår som vanprydde industrien angrep han tekniker och funktionärer och lät GPU anklaga dem för ”ekonomisk kontrarevolutionär verksamhet”, misshushållning, sabotage, spioneri och högförräderi, det sistnämnda i form av förberedelser för en militär intervention från Frankrike och Polen, vilka länder voro beskyddare av den exproprierade ryska bourgeoisien. Om man fick tro dessa anklagelser skulle en vittomfattande sammansvärjning haft tillfälle att obehindrat i fem eller sex års tid härja kolfälten i Donetz, översvämma gruvorna, förstöra maskinerna, förskingra kapitalet, behandla personalen illa och till och med klå upp arbetarna, alltsammans utan att någon sovjetinstitution, facklig eller administrativ, ekonomisk eller politisk, visste av det. Bolsjevismens värsta fiende kunde aldrig ha framställt en allvarligare anklagelse mot regimen. Planen var att iscensätta en rättegång innan förskräckelsen hade lagt sig, där dödsdomarna skulle nedtysta alla intellektuella i statens tjänst och rentvå apparaten, som var ansvarig för katastrofen. I sjachtijaffären fick allmänheten för första gången be vittna det häpnadsväckande skådespelet att femtio anklagade, i stället för att söka försvara sig, tävlade i sin iver att övertyga domstolen om brottets grovhet. Genom vilka förhörsmetoder uppnådde GPU detta alltför demonstrativa resultat? Ingen skulle få veta det på länge, men redan vid denna tidpunkt var det möjligt att bilda sig en föreställning om proceduren.

Parallellt med denna osmakliga parodi på rättvisa, som sades vara arrangerad i den nödlidande industriens intresse, uppträdde nya svårigheter på jordbrukets område, mot vilka Stalin också

ingrep med brutala motåtgärder. Under vintern rådde knapphet på livsmedel i städerna, på grund av att bönderna hellre lagrade sin spannmål än sålde den till de låga priser som staten betalade. Affärerna, de kooperativa butikerna och varuhusen barskrapades på allt ätbart, men tillgång och efterfrågan ville inte väga jämnt, och en allvarlig brist uppstod. Utomordentliga åtgärder blevo nödvändiga för provianteringen av röda armén och de industriella centra, kommunister mobiliserades för expeditioner på landsbygden, spannmål beslagtogs med våld, och godtyckliga häktningar av bönder företogos. Skatte- och spannmålsindrivarnas ogärningar framkallade automatiskt blodiga hämndeakter och mord från böndernas sida. Sovjetkongressen uppsköts till året därpå. Spannmål inköptes från Canada. På våren, när hungersnöden genom de vidtagna våldsåtgärderna skjutits i bakgrunden, uppstod en ny fara: de utplundrade, misshandlade och missmodiga bönderna minskade på sådden så att skörden inte skulle bli större än att de själva kunde förbruka den. Krig på kniven utbröt mellan den statliga byråkratien och bondebefolkningen, ty fastän partiet endast vände sig mot *kulakerna*s illvilja, stod hela bondebefolkningen som en man mot fienden. Stalin som totalt misslyckats att upptäcka denna kritiska situation, angrep den med sedvanlig energi. Högst ovilligt och endast i sista minuten började han tillämpa några fragment av vänsterns förut avvisade program. ”Maskinen undandrar sig stundom vår kontroll ... Maskinen arbetar inte alldeles, och ofta inte alls som mannen vid hjulet väntar”, som Lenin en gång hade sagt.

I april 1928 erkände Stalin den nakna sanningen inför en funktionärsförsamling: nedgången i veteskörden, knappheten på varor, den otillräckliga industrien och den tekniska efterblivenheten hos jordbruket, som bedrevs både i för liten skala och under alltför primitiva förhållanden. I stället för de aderton millioner lantbruk som existerat före revolutionen fanns det nu, tio år efteråt, tjugufem millioner, och uppdelningsprocessen pågick fortfarande. Slutsatsen blev att utvecklingen av de större jordbruksföretagen måste forceras till det yttersta, *sovchoserna* (de statliga jordbruken) och *kolchoserna* (de kollektiva gårdarna) måste utvecklas till ”spannmålsfabriker”, vilket innebar en mera resolut klasskamp mot kulaker och spekulanter som betraktades som pionjärer för en kapitalistisk ekonomi.

Från mörkaste Sibirien, Turkestan och Kazakstan applåderade oppositionsmännen denna ”vänstervändning” som de betraktade som ett erkännande åt sina teorier. En animerad diskussion, muntlig och skriftlig, uppstod rörande den ställning man skulle inta till denna nya situation. Stalin medgav med avsikt åt de deporterade en relativt stor yttrandefrihet, för att bli informerad om deras sinnesförfattning och kunna utnyttja deras oenighet. Han erfor på så sätt att Radek, Preobratjenskij, Smilga, Serebriakov och åtskilliga andra funderade på att kapitulera och anhålla att få bli återupptagna i partiets sköte, sedan deras idéer nu hade fått vind i seglen. Samtidigt som Stalin fortsatte repressaliepolitiken gjorde han allt för att med hjälp av mellanhänder utså oenighet bland de landsflyktiga.

Men inom politiska byrån uppstod nu en ny kris som hotade hans personliga diktatur. Den hårda politik som framtvungits under vintern, och som innebar ett brott mot jordbrukslagstiftningen och ett återupplivande av krigskommunismen, hade oroat högern, som önskade bevara *nep* och kämpade mot vänstervändningen. Bucharin, Rykov och Tomskij voro inga föraktliga motståndare, helst när de hade Vorosjilov och Kalinin på sin sida. Emot denna nya majoritet kunde Stalin med säkerhet endast räkna på Molotov. De två neutrala medlemmarna Rudzutak och Kujbisjev antogos allmänt vilja avvakta händelsernas utveckling för att kasta sina röster på den starkares sida: men i själva verket var det vid denna tidpunkt vissa byråkratiska komplikationer som höllo dem utanför diskussionen. Om allt detta svävade partiet, internationalen och allmänheten i okunnighet, då ingenting sipprade ut från centralkommittén vilken vid sammanträdet i april 1928 stannat i olika meningar. Lenins arvtagare stod ansikte mot ansikte med det avgörande provet.

Hans taktik gick ut på, liksom alltid i sådana situationer, att vinna tid och undvika öppen konflikt så länge han inte hade majoritet i politiska byrån. Han sparade heller inte på ord då det gällde att tillfredsställa den nya oppositionen, det vill säga så länge han hade kvar friheten att handla efter behag. I sitt ovannämnda tal lugnade han högern beträffande *nep*-frågan: ”Det skulle vara oklokt att tala om ... att undertrycka *nep*, och återvända till livsmedelsrekvisitioner och dylikt. Endast fiender till sovjetmakten kunna tänka på något sådant. Ingen har större fördel av *nep* än sovjetmakten.” På femtonde kongressen hade Molotov också yttrat: ”På vilken väg skola vi fortsätta vår frammarsch mot socialism? Det kan inte finnas mer än ett svar på den frågan. Det måste vara på negs väg och genom samförstånd med bönderna.” En ledare i *Pravda* den 12 april 1928 demonstrerade den fullständiga enighet som rådde inom regeringen. ”Endast kontrarevolutionära lögnare kunna tala om att avskaffa: *nep*.”

Men på andra håll utvecklade Stalin i sina cirkulär nödvändigheten att ”bygga upp socialismen” på landsbygden och att sammanföra familjernas små individuella lotter till stora, gemen samt brukade jordbruk. Det betydde ingenting att Molotov vid, en av de senaste kongresserna hade sagt: ”Vi få absolut inte glömma att under de närmaste ören kommer vårt jordbruk huvudsakligen att utveckla sig i form av smärre bondeföretag.” Partisekreterarna må ha makten över människorna, men de kunna inte kontrollera utvecklingen. ”Maskinen undandrar sig stundom vår kontroll ...” En motsägelse mer eller mindre betydde föga för Stalin, vars största talang var att aldrig ge tappt.

Denne man som hade rykte om sig att vara tystlåten släppte sig vid denna tid stundom lös och inlät sig på vidlyftiga orationer. Vid den kommunistiska ungdomskongressen i maj återvände han på nytt till ett av sina älsklingsämnen i aprilrapporten, ”självkritiken”, den speciella friheten att kritisera sig själv och med jämna mellanrum avlägga bekännelser, varigenom motsvarande lösmynthet uppmuntrades på andra håll, med undantag av i toppen. I juni talade han inför ett studentauditorium om jordbrukets läge. Han uppgav därvid att den ”normala” sådden från förkrigstiden inte bara hade uppnåtts 1928 utan rent av överskridits med ett beräknat skörderesultat av 81 millioner ton. Följande år påvisade Rykov att ifrågavarande skörd hade minskats från 96 millioner till 73 millioner ton, medan befolkningen hade stigit från 138 millioner till 154 millioner, vilket innebar en avsevärd nedgång av det medeltal som tillkom var och en, samt att den besådda spannmålsarealen hade minskats med sexton procent. I ett den 12 juni publicerat brev ser det ut som om han ville klandra sina underordnade för att de överträtt instruktionerna och haft alltför bråttom att konfiskera *kulakerna*s egendom: ”En *dekulakisering* under hos oss rådande förhållanden är vansinne.”

Sedan centralkommittén vid ett ordinarie sammanträde hade antagit en resolution som var avsedd att stimulera individuella jordbruksföretag ”som under en lång tid framåt komma att utgöra grundvalen för veteproduktionen”, erkänner Stalin i juli i en rapport till Leningrad att det förekommit ”administrativ despotism, överträdelser av revolutionens lagstiftning, husvisitationer, illegala undersökningar etc. som försämrat den politiska situationen i landet”, och han lovar att ”varje försök att återinföra livsmedelsrekvisitionerna eller stänga marknaden kommer att beivras”. Detta betydde att *nep* fick fortsätta. Efter dessa avsiktliga medgivanden åt högern gör han en mystisk anspelning På ”vissa kamrater” som önska främja den lätta industrien på bekostnad av den tunga, och som ”inte förstå” den officiella Politiken. Man förstod i partikretsarna att dessa antydningar skulle innebära en varning, men endast de bäst informerade visste vem Stalin syftade på. Det blev dock snart allmänt känt ryktesvis.

Den 11 juli 1928 hade Bucharin och Kamenev ett hemligt samtal, tillkommet på Sokolnikovs initiativ. Samma kväll avsände Kamenev en redogörelse för samtalet jämte några egna reflexioner till Zinovjev som utförde sin botgöring i Voronetj. Sex månader senare publicerade trotskijisterna detta mycket belysande dokument. Bucharin har här mot sin vilja lämnat ett verklighetstroget och mycket beaktansvärt bidrag till Stalins biografi, enligt

Trotskijs utlåtande det viktigaste som över huvud taget föreligger. Hans ord, som Kamenev återger delvis ordagrant, kasta ett klart ljus över åtskilliga dunkla punkter.

9.

Sokolnikov var den förste som berättade för Kamenev om ”den definitiva brytningen mellan Bucharin och Stalin”. Vorosjilov och Kalinin hade dessutom ”narrat” högern vilken därför var maktlös i politiska byrån. De båda huvudfigurerna, som voro angelägna att skaffa sig stöd för framtiden, komme otvivelaktigt att vända sig till Zinovjev och Kamenev, som Stalin skrutit med att ”ha i sin ficka”. ”I denna tragiska situation” anhöll Bucharin om ett samtal med Kamenev.

Då de båda herrarna en timme senare sammanträffade hemma hos Kamenev, gav partiets främste teoretiker intrycket av att vara ”ur gängorna”, hans läppar ”darrande av rörelse”, han va rädd för att bära ”något skriftligt” på sig. Varför allt detta? ”Låt inte någon veta om vårt sammanträffande. Telefonera inte, samtalen avlyssnas. GPU följer mig och håller även ögonen på er.” Han väntar att stalinisterna skola göra närmanden till vänstern, inklusive trotskijsterna, och är angelägen att ge dessa alla upplysningar. Hans osammanhängande och nervöst fram förda historia är knappast begriplig utanför en mycket trång krets av initierade, och det är nödvändigt att här och var kasta om ordningen för att ge den större sammanhang, citera aktuella anspelningar och göra en resumé av återstoden.

”Vi anse att Stalins väg är revolutionens olycka och kommer att leda oss direkt i avgrunden. Meningsskiljaktigheterna mellan oss och Stalin äro vida större än mellan oss och er.” Han beklagar att Zinovjev och Kamenev inte längre äro medlemmar av politiska byrån.

> ”Under flera veckors tid har jag vägrat att tala med Stalin. Han är en principlös intrigör som sätter sin strävan efter makt före allting annat. När som helst är han beredd att ändra sin ståndpunkt, om det är någon han vill bli kvitt.” Spänningen har blivit allt starkare, och nu är det inte långt till de våldsamma orden. Om Stalin låtsas falla undan är det blott för att få ett fastare grepp om motståndarens strupe. ”Han manövrerar så att det verkar som om det vore vi som arbetade på splittring.” När Bucharin har att läsa upp något i politiska byrån är han noga med att inte låta manuskriptet gå sig ur händerna, ty ”man kan inte anförtro *honom* ens det minsta dokument”.

Högerteoretikern försöker definiera Stalins linje. ”Kapitalismen har utvecklats genom kolonialvälden, genom lån och genom exploatering av arbetarna. Vi ha inga kolonier och inga lånemöjligheter och vi måste alltså bygga på de skatter som bönderna betala.” Detta är precis detsamma som Preobratjenskijs tes, påpekar han indignerat. Enligt Stalin skall ”motståndet bli allt starkare ju mer socialismen växer” – vilket Bucharin kallar ”dum idioti” – och till följd därav är det nödvändigt att ha ”en fast ledning”. Självkritiken får inte beröra ledarna utan endast tjäna till att kompromettera oppositionen. ”Resultatet är en polisregim.”

I utrikespolitiskt avseende står Stalin till höger om högern. ”Han har lyckats jaga bort internationalen från Kreml.” Under Donetzrättegången, där tyska ingenjörer voro inblandade, ”påfordrade han inte dödsstraff”. Vid underhandlingar med utländska makter faller Stalin alltid undan. ”Det är en ödesdiger väg, men han ger oss aldrig tillåtelse att diskutera den.” Det genomgående motivet i klagomålen är: ”Han kommer att kväva oss.”

Med ”oss” menas Bucharin, Rykov och Tomskij, som stödjas av Moskvakommitténs sekreterare Uglanov. De högre funktionärerna i Leningrad ”äro till större delen på vår sida, men de bli förskräckta när vi tala om att göra oss av med Stalin”, och svänga hit och dit utan att kunna besluta sig. ”Andrejev hör till oss, men han är avlägsnad från Ural. Stalin köpte ukrainarna genom att förflytta Kaganovitj från Ukraina ... Jagoda och Trilisser äro på vår sida. Det har varit etthundrafemtio smärre resningar. Vorosjilov och Kalinin sveko i sista ögonblicket ... Stalin har ett speciellt grepp över dem av någon anledning som jag inte känner till ...

Org-byrån hör till oss.” Men majoriteten av centralkommittén inser inte hur överhängande faran är. Stalin försöker nu ersätta Uglanov med Kaganovitj och förskaffa sig kontroll över *Pravda* både i Moskva och Leningrad som redigeras av högermän. Bucharin räknar inte längre med Ordjonikidzes medverkan. ”Sergo är feg. Han kom till mig och skällde ner Stalin komplett, men i det avgörande ögonblicket svek han oss.”

Samtalet tangerar även livsmedelsproblemet. Politiska byrån kommer i oktober återigen att få tillgripa utomordentliga åtgärder för att få fram spannmålen. ”Detta betyder krigskommunism och fullständigt sammanbrott.” Ingenting kan göras med Stalin och hans ”slöe” medhjälpare Molotov. Vad föreslår då högern? ”*Kulakerna* må gärna jagas bort, men vi måste försona oss med de medelstora bönderna.”

Vid internationalens stundande kongress skall Bucharin framlägga och kommentera ett teoretiskt program som han utarbetat. ”Stalin har fördärvat programmet för mig på dussintals punkter. Han ville själv föredra en rapport i detta ämne inför centralkommittén, och jag hade mycken möda att hindra honom. Han inbillar sig i sin fåfänga att hän skall kunna bli en berömd teoretiker, och han inser att han här har en svag punkt.”

Berättaren frågar sig förtvivlat om inte allt redan är hopplöst förlorat. ”Vad kan man göra?” säger han flera gånger. Han jämför Stalin med Djengis Khan, och fruktar att högern kommer att bli ”strypt”, vare sig den ingriper eller inte. Inför detta dystra perspektiv ser han ett ögonblick klart: ”Partiet och staten ha blivit ett, och detta är just olyckan.” Stalin, som leder landet mot ”hungersnöd och ruin”, kommer att anklaga högern för att försvara *kulakerna* och spekulanterna. ”Stalin är endast intresserad av makten ... Varje gång han har fallit undan har han behållit det fasta greppet om ledningen, och till slut kommer han att strypa oss. Vad är att göra? De psykologiska förutsättningarna inom centralkommittén för ett avlägsnande av Stalin hålla på att mogna, men ha ännu inte mognat ... Stalin känner endast till hämnden ... dolkstöten i ryggen. Vi måste komma ihåg hans teori om den ljuva hämnden.” (En sommarkväll 1923 påstods Stalin ha öppnat sitt hjärta för Djertjinskij och Kamenev och sagt: ”Att välja sitt offer, att omsorgsfullt förbereda sin plan, att släcka en brännande hämndtörst och sedan gå till sängs – finns det något ljuvare i världen?” *”Choisir la victime, préparer minutieusement le coup, assouvir une vengeance implacable et ensuite aller se toucher. – Il n’y a rien de plus doux au monde.”*)

Efter denna obehagliga erinran återgår Bucharin till att redogöra för de aktuella händelserna. Han hade begärt att man först skulle få diskutera ett förslag som skulle föreläggas centralkommittén. Stalin hade vägrat och försökt vara skämtsam: ”Bucharin, min gosse, du skulle verkligen kunna enervera en elefant.” Bucharin gav emellertid inte med sig. Stalin försökte nu smickra honom och sade: ”Du och jag äro som toppar i Himalaja; de andra betyda ingenting.” Men sedermera utspelades en ”upprörd scen” i politiska byrån. Stalin blev högljudd. Bucharin erinrade då om liknelsen med Himalaja och Stalin ropade: ”Det är lögn! Det hittar du på för att sätta upp politiska byråns medlemmar mot mig.” De beslut som därefter enhälligt fattades voro gynnsamma för den ”antileninistiska” högern, men efter vanligheten stannade de på papperet. Stalin tror att han är oumbärlig och anfaller Bucharin, men han leder revolutionen till undergång. Industrialiseringen kommer ovillkorligen att framkalla hungersnöd. ”Stalins politik för oss till inbördeskrig. Han kommer att bli tvungen att dränka upproret i blod ...”

I dessa osammanhängande förtroenden, som äro uppblandade med saker som alla veta, kan man inte upptäcka några idéer från Lenins gamla parti. Den degeneration som länge försiggått hade lett till fullständigt förfall. De fel som alltid existerat såsom embryo inom bolsjevikpartiet och som Plechanov, Martov och Trotskij funnit så motbjudande, hade nu utvecklats därhän, att all respekt för individen, all hänsyn för moraliska eller vetenskapliga faktorer, all känsla för mänsklig och samhällelig värdighet krossats.

Stalin hade nått den punkt, då han lät spionera på sina närmaste medarbetare, även om dessa hade möjlighet att för sin räkning använda Mentjinskijs båda medhjälpare i GPU, Jagoda och Trilisser, som i oron över de etthundrafemtio bonderevolter som ägt rum på ett halvårs tid hade övergått till högern. Även en sammanstötning i Moskva i juni 1928 mellan arbetslösa och militär till följd av att några butiker plundrats, hade givit tjekisterna något att tänka på. Inom politiska byrån hade argumenten numera ersatts av smutsiga intriger och grov framfusighet. På båda sidor sökte motståndarna utan någon hänsyn till principerna att åstadkomma kombinationer med grupper och personer som de förut sökt misskreditera. Samtidigt som Bucharin kände ”kapitulanterna” på pulsen, intrigerade Stalin med den bannlysta fraktionen, köpslog och underhandlade och drog sig till slut tillbaka. På båda håll hade man annekterat av den upplösta oppositionens program, högern de demokratiska kraven, Stalin den ekonomiska planen. Politiska byrån dikterade för GPU och domstolarna de domar dessa skulle avkunna i viktigare mål. Om Stalin hade visat en viss återhållsamhet i Donetzaffären var det inte på grund av någon slags mildhet, utan av en högst diplomatisk fruktan för Tyskland som beskyddade sina medborgare. Fastän högern hade majoritet kunde generalsekreteraren ogenerat sätta sig över beslut som fattats mot hans önskningar. ”Tro inte att politiska byrån bara är ett rådgivande organ för generalsekreteraren”, sade Bucharin vid ett tillfälle, men detta medförde ingen ändring i sakernas tillstånd.

Vilket var det ”speciella grepp” som Stalin hade över Vorosjilov och Kalinin? Utan tvivel hade han genom Mentjinskij tillgång till polisens register och dossierer, han kände till vissa personers förflutna och andra personers nuvarande förhållanden, men det räcker inte som förklaring. Nyckeln ligger i själva verket i anekdoten om Himalaja. Stalin hade för vana att under privata samtal slösa med det grövsta smicker, uppväcka hat mellan sina handgångna män, framkalla gräl mellan de bästa vänner, lägga ord i folks mun som de aldrig hade använt och påverka de svagare genom insinuationer, lögner, provokationer och hotelser. Vi veta detta av Bucharin och även från annat håll; historier därom cirkulerade överallt. Tiden och erfarenheten bekräftade de misstankar som cirkulerat rörande den kriminella bakgrunden till alla möjliga oförklarliga episoder och oväntade manövrer som berättats från Stalins ungdom i Tiflis och Baku, vare sig han var fri eller i fängelse. Även om hans orientaliska metod att ”söndra och härska” var föraktlig, ledde den dock till förvånande resultat inom politiska byrån, där ett majoritetsbeslut i ett avgörande ögonblick kunde ge honom handlingsfrihet för en lång tid framåt.

Han använde samma vapen mot den nya oppositionen som han hade gjort mot den gamla: återkallanden, remplaceringar, nomineringar, med andra ord, han svängde byråkratiens ”knutpiska” i avvaktan på det ögonblick då polisen skulle ta fram sin. Under den servila internationalens kongress, som varade fyrtiofem dagar i juli och augusti, nedlät han sig inte att uppträda personligen, utan överlät åt Bucharin att diskutera av hjärtans lust. Utåt kunde man inte märka någon skillnad mellan de båda politiska riktningarna.

Vad särskilt utrikespolitiken beträffade uttryckte Stalin samma åsikt som både högern och vänstern gjort. I juli 1928 förklarade han att ”det viktigaste problemet ... är Storbritanniens och Förenta staternas kamp om världsherraväldet” – ett plagiat från Trotskij – och förutsade att den labila jämvikten mellan ”Sovjet och den kapitalistiska världen” inte kunde hålla länge. Han uppehöll alltid fiktionen att Europa och Amerika inte tänkte på annat än att anfalla Ryssland. I augusti angrepo hans språkrör häftigt 1928 års pakt om att ”avskaffa kriget”, som förklarades utgöra en krigsmanöver mot Sovjetunionen. ”Kelloggpakten är ett betydelsefullt inslag i krigsförberedelserna mot Sovjetunionen”, yttrade bland annat Tjitjerin. Kort efteråt ratificerade folkkommissariernas råd på politiska byråns order detta ”imperialistiska” dokument.

Från och med september kunde man i partipressen läsa dunkla varningar för faran från höger. Men ännu i oktober tilläts Bucharin utge sina ”En nationalekonoms observationer”, där han underströk nödvändigheten av att skapa reserver, inte forcera industrialiseringen, inte investera för mycket i den tunga industrien, ta hänsyn till de materiella resurserna vid planernas uppgörande etc. Stalin förklarade i ett tal: ”Det finns varken någon vänster eller någon höger inom politiska byrån, det förklarar jag uppriktigt.” Men i en cirkulärskrivelse till centralkommittén talade han om de opportunistiska avvikelserna i Moskvakommittén. Sanktionerna skulle inte låta vänta på sig. Åtskilliga funktionärer avskedades, däribland en viss Rjutin som tidigare gjort sig bemärkt för sin våldsamma förföljelse mot vänstern. Månaden därpå tvangs Uglanov att avgå. Högern mottog dessa slag utan att blinka.

Oppositionens ledare hittade nu på en lika originell som förfelad taktik för att fria sig från misstankarna för kätteri och hindra Stalins manövrer. De utarbetade en rad resolutioner i strid mot sina egna teser som de tänkte framlägga vid det möte med centralkommittén som skulle hållas i november. Här kan det vara på sin plats att skjuta in en annan av Bucharin lämnad redogörelse, vilken liksom den föregående bragts inför offentligheten genom trotskijisternas försorg. Den olycklige författaren till ”Kommunismens ABC” hade på en resa i Kaukasien blivit oroad av Uglanovs dumheter – denne beredde sig nämligen att erkänna sina misstag – och Rykovs isolering i Moskva. Han skriver:

> ”För att jag skulle hinna i tid till nästa sammanträde i politiska byrån tog jag en flygmaskin. I Rostov blevo vi hejdade. De lokala myndigheterna mottogo mig på ett konstigt sätt, antydde att det inte var bra för mig att flyga och så vidare. Jag bad dem dra åt helvete, och vi fortsatte. I Artemovsk landade vi åter. Knappt hade jag stigit ur hytten förrän man räckte mig ett förseglat brev från politiska byrån med bestämd order att avbryta flygningen under hänvisning till mitt svaga hjärta. Innan jag hunnit samla mig hade GPU-agenter fört bort min pilot och jag stod ansikte mot ansikte med en arbetardelegation som fordrade en konferens. Jag begärde upplysning om tågtiderna, men intet tåg skulle gå förrän nästa dag. Det var ingenting annat att göra än att delta i konferensen.”

Sedan Bucharin efter denna tragikomiska odyssé anlänt till Moskva framlade han och hans anhängare en lista som innehöll deras krav. Stalin låtsades acceptera utan invändningar, och en kommitté tillsattes, men den listige sekreteraren underlät att sammankalla kommittén och vann på det sättet tre dagar. Under skydd av den enighet som för tillfället rådde vid central-kommitténs sammanträde framlade nu högern ett ultimatum. Häftiga meningsbrytningar ägde rum bakom kulisserna, som resulterade i att de tre högerledarna föllo undan. Enligt Rykov mottog Stalin deras framställning ”med darrande händer”. Han var blek och förklarade sig beredd att ge upp det hela. Man måste ha klart för sig att detta endast var en komedi, men episoden sprider mera klarhet över människor och förhållanden än hela den anspråksfulla och osmältbara litteraturen, som levereras kilovis och endast avser att föra allmänna opinionen bakom ljuset.

Andra konversationer som också äro återgivna genom trotskijisternas försorg visa vilken uppfattning om Stalin som rådde i framskjutna kretsar. Pjatakov som avrådde högern från att ta upp striden anmärkte: ”Stalin är den ende som vi måste lyda, om vi inte skola råka ut för värre. Bucharin och Rykov lura sig själva om de tro sig kunna regera på Stalins plats. Kaganovitj och andra av den typen skulle kunna efterträda honom, men jag kan och vill inte lyda en Kaganovitj.” Kalinin som i hemlighet sympatiserade med högern uttryckte sig på följande sätt om Stalin: ”Han pratar om att svänga till höger, men det kommer inte att dröja länge innan han går tre gånger så långt på min väg Det är därför jag stöder honom.” I denna tilltrasslade härva konspirationer, konsultationer, kommanden och gåenden och: småintriger nedläto sig Zinovjev och Kamenev till ett efterhängset tiggeri i hopp om befordran inom byråkratien. Ordjonikidze nade dem ett öra, erbjöd sig att intervenera, lovade runt och höll

tunt. Vilket dubbelspel förde denne diktatorns listige landsman, med sina sympatier för splittrarna och sin tröst åt de olyckliga? ”Ordjonikidze uppmanade mig 1925 att skriva emot Stalin”, upp gav Zinovjev före sin uteslutning. Bucharin ansåg att georgiern var feg. Krupskaja varnade uttryckligen för honom. Det mest antagliga är att han medvetet lät bruka sig som verktyg för Stalins macchiavellism.

Sådan var atmosfären, sådan var verkligheten bakom den imponerande fasaden. Även vid centralkommitténs plenarsammanträden i november höll Stalin ett föredrag om ”landets industrialisering och högerns förvillelser”. Han anförde ett citat från Peter den store som Lenin använt i en broschyr utgiven dagen före oktoberrevolutionen: ”Vi måste hinna upp och gå förbi de länder som ha nått längst eller också gå under. Full fart framåt eller undergång!” Därmed ville han ge ett berättigande åt det oerhörda ekonomiska tryck som ökningen av industrianslaget till 1,650 millioner rubel under pågående budgetår innehar. (Vänstern som beskyllts för industriell demagogi hade inte ens krävt hälften av denna summa.) I den brännande spannmålsfrågan hade han ingenting nytt att säga, utan inlät sig endast på en utdragen dispyt med högermannen Frumkin som hade sagt att jordbruket i Sovjetunionen stod på spel. Han önskade en utveckling av de kollektiva företagen och en stimulering av den individuella produktionen, men båda sakerna på en gång, vilket var en olöslig motsägelse som uppstått till följd av den av politiska byrån antagna kompromisspolitiken. Han ägnade halva tiden åt att polemisera mot högeravvikelserna, men förnekade samtidigt att några sådana existerade och slutade med att säga: ”Inom politiska byrån äro vi eniga och komma att förbli eniga in i det sista.”

Denna storordiga utläggning löste inte något av de aktuella problemen, vare sig det gällde vetet eller något annat. 1928 slutade lika illa som det börjat, om inte värre. I december började svälten uppträda till och med i Moskva som dock befann sig i en gynnad situation. Sovjet-ekonomien hade återigen råkat in i en återvändsgränd. Det beroende, vari jordbruket och industrien visade sig stå till varandra, bekräftade alla oppositionens teorier, både högerns och vänsterns.

Bristen i vinterförråden på landsbygden hade ingalunda fyllts genom det nya statliga systemet att köpa skörden på platsen till priser som inte gåvo någon förtjänst, eller de nya skatterna på *kulakerna*. De obstinata bönderna grävde ner spannmålen och vägrade att så. Andra ägnade sig åt teknisk odling som var mera, lönande. Ett onaturligt och oväntat fenomen var de skaror av *musjiker* som strömmade till städerna för att trots milisens förföljelser söka få köpa råg-mjöl till de fastställda maximipriserna som ofta bara utgjorde en femtedel av marknadsprisen. Glupska spekulanter utnyttjade prisskillnaden. Lokalt uppträdande hungersnöd utlöste strå-röveri. Det envisa bondemotståndet flammade upp i låga vid kontakten med den omättliga statspolisen, och ”den röda tuppen”, *jacqueriets* månghundraåriga symbol, syntes överallt på de kommunala *isjas*, bysovjeter och *sovchoserna*s och *kolchoserna*s lagårdar. Ett våldsamt gerillakrig utbröt mot tidningskorrespondenter i byarna, hatade ämbetsmän och hederliga kommunister vilkas iver fört dem för långt. För varje dag kommo nya rapporter om våldshandlingar, mord och mordbrand.

Stalins falska optimism bestod inte provet bättre i städerna med deras ransoneringssystem, brödkort, ändlösa butiksköer, svält och osäkerhet, växande arbetslöshet och sjunkande reallöner, ohejdad nedgång i penningvärdet och uppgång i levnadskostnaderna. Industrien tillverkade dåliga varor till skandalöst höga produktions kostnader och gick med permanent förlust. Sjutimmarsdagen var ännu så länge bara bedrägeri, liksom så mycket annat inom arbetarlagstiftningen. Allting saknades utom *vodka*, som härjade bland arbetarklassen. I denna jordmån av materiell och fysisk misär uppstod en moralisk kris som fördärvade ungdomen och undergrävde sovjetsamhället, som redan var vanmäktigt under knutpiskan. Tidningarna påpekade den förfärande ökningen av prostitutionen och den växande antisemitismen. Den av

fattig dom, dryckenskap och byråkratiskt förtryck stimulerade lastbar hoten och brottsligheten hade 1927 och 1928 nått sådan omfattning, att sanningen inte längre kunde undertryckas i de officiella berättelserna, helst som en ”flod av skandaler” även börjat’ fläcka själva partiet. ”Stöld, lögner, våld, bedrägeri, maktmiss bruk, obegränsat godtycke, dryckenskap och utsvävningar talas numera allmänt om, såsom existerande i månader och år, utan att någon vet varför de tolererats.” Med dessa ord antydde Rakovskij ansvarigheten hos denna reaktionära regim, som tillkännagivit sin avsikt att bygga upp socialism i ett enda land för att där skapa en civilisation utan like.

10.

Samtidigt som spannmålsmagasinen tömdes fylldes fängelserna. Stalin inledde 1929 med ett notvarp som fångade omkring trehundra kommunister misstänkta för medlemskap i ”illegala trotskijorganisationer” och anklagade för ”antisovjetisk verksam het”. Endast hälften omnämndes i tidningarna. Ingenting kunde numera hålla Stalin tillbaka, sedan han samlat fem röster i politiska byrån. Innan han tog itu med högern ville han likvidera resterna av vänstern. Den spolierade oppositionen räknade själv med att ha två- eller tretusen av sina medlemmar i fängelse, men siffran ökades senare till femtusen. Däribland befunna sig Stalins gamla kamrater från Kaukasien: Mdivani, Kavtaradje, Okudjava och till och med Koté Tsintsadze, som en gång varit expropriationernas hjälte. Om Kamo inte omkommit vid en vanlig gatuolycka i Tiflis 1922 skulle han säkerligen ha gått samma öde till mötes som så många andra av de gamla revolutionärerna som reagerat mot den servila byråkratismen. Polisaktionen nådde sin höjdpunkt i februari i och med Trotskijs förvisning till Turkiet – det enda land som gick med på att ta emot honom. Innanför politiska byråns stängda dörrar röstade högern mot detta utslag av Stalins ”ljuva hämnd”, men denna platoniska gest från en minoritet hade ingen praktisk betydelse. Högern hade låtit tiden gå sig förbi.

Stalin som nu var fri från ”superindustrialisterna”, påskyndade ”superindustrialiseringen”. Han hade inte längre något val: trycket från bönderna tvang honom att gå till aktion. Det rådde brist på bröd, och för att i fortsättningen få tillräckligt måste staten inrätta egna ”spannmålsfabriker”. I ett den 1 januari utsänt cirkulär uppmanade centralkommittén de tusentals underordnade kommittéerna ”att förstärka den socialistiska sektorn i massornas ekonomi ... utveckla *kolchoserna* och ... *sovchoserna* gripa till offensiven mot kapitalistiska element”. Jordbrukets kollektivisering, som var en oväntad men oundviklig konsekvens av den ökade industrialiseringen, fordrade lämpliga maskiner, traktorer, stål och fotogen. Den utvidgade industriella produktionen förutsatte fabriker, utrustning och moderna konstruktioner. Allting hängde ihop: trä, olja, järn, cement, nafta, elektricitet, transportmedel. För att få den nödvändiga hjälpen utifrån och kunna betala tekniker och verktyg måste man exportera råvaror. Det var därför av vikt att alla elementen i det ekonomiska livet samordnades under en enhetlig plan som motsvarade omständigheterna. Stalin som hade hånat Trotskij för hans ”planmani”, var nu tvungen att till självförsvar sätta femårsplanen i kraft innan denna ännu hade lämnat utredningsstadiet. Han hade 1925 i en argumentering mot vänstern sagt att ”vår industriella utveckling kommer sannolikt inte att bli så snabb i fortsättningen som den har varit hittills”. Han hade polemiserat mot den ”industriella villfarelsen” och framhållit att en alltför hastig frammarsch ”säkerligen kommer att ruinera oss ... undergräva vår valuta ... ovillkorligen medföra ... en kraftig uppgång i priset på jordbruksprodukter, en sänkning av reallönen och en på artificiell väg åstadkommen hungersnöd”. Nu gick han själv fram med alla dessa faror för ögonen.

Efter ”det andra industrilånets lysande succés” ansågo sig tidningarna i februari 1929 föranlåtna att meddela att proletariatet hyste en oemotståndlig önskan att teckna till ett tredje lån. Genom ett mirakulöst sammanträffande sammanföll denna önskan med de beräkningar som gjorts av *gos*-planen och finanskommissionen. Från och med mars började arbetarna, alltjämt

med denna märkliga spontanitet, att bilda ”stötbrigader” som ”utmanade” varandra att forcera produktionen, vilket kallades ”socialistisk tävlan”. Tidningarna voro fulla av siffror, procenttal, koefficienter, diagram och tabeller. Från talarstolar och högtalare ljödo appeller och slagord, som upprepades och mångfaldigades på alla möjliga möten och folkförsamlingar. Det var en sak av yttersta vikt att ”upphinna och gå förbi” Europa och Amerika, och vidare att nästan utan dröjsmål åstadkomma en fullständig socialism, ett klasslöst samhälle.

Dessa propagandametoder stimulerade tävlingsandan hos en del av den naiva och okunniga ungdom som fängslades av uppgiftens och slutmålets storhet, men Stalin försummade inte att komplettera dem med sina vanliga tungt vägande argument. I maj blevo tre av Rysslands mest framstående tekniker, von Mekk, Velitjko och Platjinskij dömda utan vittnen och bevis och avrättade. GPU anklagade gamla män på sjuttio och sjuttiofem år för all möjlig slags kontrarevolutionär verksamhet vid järnvägarna eller guld- och platinagruvorna, som skulle ha till må] att störta sovjetmakten och medverka till en utländsk militärintervention. Hur en ingenjör i ett gulddistrikt i Sibirien kunde förbereda en kontrarevolution och uppmuntra interventionsplaner som inte existerade, är svårt att förstå. Men GPU hade makten över undersåtarnas i det ”socialistiska fosterlandet” liv och död och riskerade aldrig att avfordras bevis. Och Stalin förstod att dessa exemplariska avstraffningar voro nödvändiga för att injaga tillbörlig skräck hos de ledande inom industrien. Även för honom gällde det beryktade epigrammet att ”åderlåtning är en nödvändig del i den politiska läkekonsten”.

”Regeringen har ännu inte bestämt sig för någon femårsplan”, yttrade Molotov i februari. ”Gjutjärn- och stålproduktionen ha ännu ej nått förkrigsnivån På några undantag när (kol och socker) är Sovjetunionens del i världsproduktionen fortfarande lägre än förut.” Tillkännagivandena på tionde årsdagen om Rysslands ekonomiska återupprättande hade alltså dementerats av en av de personer som själva boro ansvaret för de bedrägliga uppgifterna. Molotov fortsatte med att berömma partiets ”allmänna linje” och för någon gång i ordningen angripa den sönderfallna trotskijismen samt vände sig slutligen mot högerns förvillelser. I april godkände centralkommittén flera av politiska byrån framlagda förslag rörande planen. I maj ratificerade folkkommissariernas råd den version av densamma som innebar ett optimum av resultat, vilken sextonde kongressen därefter accepterade och femte sovjetkongressen gav sin välsignelse. Femårsplanen, som börjat tillämpas i viss utsträckning även innan den besegrat dessa byråkratiska hinder, upphörde nu att vara ett medel och blev ett mål i sig själv och en ledstjärna för regimens hela fortsatta politik.

Sedan dessa ”historiska” beslut av ”världsbetydelse”, som sovjetpressen brukade säga vid alla möjliga tillfällen, gått igenom, började byråkratien hitta på allehanda nyheter för att forcera takten och möjliggöra den grandiosa *pjatiletkans* genomförande på fyra år i stället för på fem. Efter ”arbetet utan pauser”, som införts för att på effektivast möjliga sätt utnyttja materielen, kom femdagarsveckan, vilken innebar en kalenderreform och söndagarnas och de religiösa festdagarnas avskaffande. Så följde en hel flod av förordningar av ”väsentlig” betydelse, om man fick tro deras upphovsmän. ”Stötbrigader” strömmade ut i byarna för att leda den ”socialistiska offensiven” mot privategendomen. Stalin beslöt att ”avskaffa *kulakerna* såsom klass”, fastän han ett halvår tidigare uttryckligen hade uppmuntrat privata företag och ett år tidigare hade skrivit: ”Dekulakisering under hos oss rådande förhållanden är vansinne.” De militära termerna passade för dagens metoder: det talades ideligen om ”mobilisering”, ”stöttrupper”, ”attacker” på alla ”fronter”, ”erövring” av ”fasta punkter” med hjälp av ”detachement och brigader”, men alla orden betydde ingenting annat än att arbetarna, som voro skrämda av en frenetisk propaganda, hade straffhotet hängande över sina huvuden och stimulerades av hoppet om premier, fortsatte att bryta kol, smälta järn och plöja jorden. ”Den ryska styrelsen låter kadaverdisciplinen ersätta den vanliga ordningen i en stad, och låter

belägringstillståndet bli det normala för samhället", skrev Custine en gång, troligen utan att ana hur långt så skulle bli fallet, och att det ännu ett sekel efteråt skulle vara sant.

Den bannlysta oppositionen kunde ha avsvurit sig varje meddelaktighet i denna återgång till krigskommunismen. Det gjorde den emellertid inte, utan hälsade tvärtom de första tecknen som "ett steg till vänster" och de slutliga arrangemangen som fastställdes 1929 såsom en av dess idéer inspirerad frammarsch mot socialismen. Med denna sinnesförfattning var det naturligt, att de oppositionsmän som redan känt sig frestade att återvända till partiet, nu endast hade tanke på att komma tillbaka till varje pris. I juli bröto Radek, Preobratjenskij, Smilga, Serebriakov och Drobnis med Trotskij och kapitulerade inför Stalin i förtjusning över femårsplanen, och några veckor efter följde I. Smirnov, Bjeloborodov och hundratals andra exemplet. Inte ens de sista fyra omedgörliga, Rakovskij, Sosnovskij, Muralov och V. Kossior samt deras vänner, hade någon invändning att göra mot den officiella politiken, utom beträffande orättvisorna mot de ursprungliga "industrialisterna" och de farhågor de hyste för en kommande "sicksackmarsch åt höger". "Vänsterflygeln, från vars program alla femårsplanens huvudidéer ha kopierats, lider fort farande under förtryck och förtal", klagade Trotskij i november 1929, men, fortsatte han, "de största framgångarna äro förenade med de värsta svårigheterna." Han medgav att "häpnadsväckande framsteg" redan hade gjorts inom industrien, och att parallellt därmed gick en visserligen långsam men dock märkbag; frammarsch inom jordbruket.

Stalin bedrog dem emellertid på det väntade "sicksackandet" till höger. Visserligen mildrade han inte sin rigorösa behandling av de oförbätterliga trotskijisterna. *Bulletin de l'Opposition* som utgavs i Paris beskrev de upprörande förhållandena på "isolationsorterna" i Sibirien och vädjade om hjälp för de deporterad som ledo av brist, sjukdomar och polisgodtycke. Den besegra fraktionen kunde redan begråta flera av sina medlemmar: oktober 1928 dog Gregorj Butov, en av Trotskijs sekreterare, fängelset efter en hungerstrejk, i november 1929 blev en annan av Trotskijs medarbetare, den hemlige kunskaparen J. Blumkin avrättad av GPU efter återkomsten från ett uppdrag utomlands han hade i Stambul haft ett samtal med sin gamle chef och åtagit sig att överföra ett oskyldigt budskap till Ryssland. Smirnov, den demokratiska centralismens teoretiker, skulle för gås i Sibirien. Andra, mindre kända personer, hade gått eller gingo liknande öden till mötes.

Men utan att släppa efter i kampen mot vänstern började Stalin vidta allt brutalare åtgärder mot högern, vars olycksbådande tystnad och hemliga obstruktion hotade att störa hans politik. Under hela 1929 undertryckte han "opportunisterna" med hjälp av metoder som visat sig effektiva i tidigare konflikter. Efter att ha förintat de mindre ljusen av typen Uglanov, riktade han uppmärksamheten på de större profeterna. Förgäves citerade Bucharin från ett av Lenins brev: "Om ni jaga bort alla som äro intelligenta men inte helt fogliga och endast behålla de underdåniga idioterna, komma ni med säkerhet att fördärva partiet." Bucharin skulle själv bittert få erfara hur kort avståndet var mellan Capitolium och Tarpeiska klippan, då han hastigt passerade den förödmjukelsens väg där Trotskij, Zinovjev och många andra hade gått förut. Avslöjandet av samtalen med Kamenev och Pjatakov hade gjort honom obotlig skada. Men att historien även denna gång upprepade sig själv saknade varje intresse; det var nämligen möjligt att på förhand räkna ut alla dess stadier. Dessutom hade högern aldrig mod att stå för sin mening, den fann sig i nederlag på detaljfrågor och kände inte till någon annan manöver än flykten. Man behövde inte deportera den för att tvinga den på knä.

I juli blev Bucharin avlägsnad från internationalens byrå. I augusti öppnade *Pravda* eld mot sin egen redaktör, vilken liksom Trotskij "saknade tro", liksom Zinovjev "överskattade svårigheterna", och i hela sitt liv alltid haft orätt och rentav motsagt Lenin ... Alla hans förutvarande och nuvarande fel, verkliga och påhittade, inregistrerades noggrant. På Lenininstitutet genomsöktes gamla papper och dechiffrerades flyktiga anteckningar av Mästaren för att få

fram kritiska eller nedsättande reflexioner om Bucharin, och man gick så långt att man tryckte marginalanteckningar av intim karaktär för att misskreditera honom. En speciell broschyr ägnades åt hans gamla meningsskiljaktigheter med Lenin. Tidningar och tidskrifter publicerade i lätt omarbetning så att de skulle passa för den ändrade situationen – hätska utfall som Bucharin själv gjort mot oppositionen. Hans verk som milliontals unga människor hade fått lära sig att betrakta som klassiska, upptäcktes plötsligt vara fulla av kätterier och sattes på index. ”Kommunismens ABC”, där partiet om Preobratjenskij redan uteslutits, indrogs nu helt och hållet. I november uteslöts Bucharin ur politiska byrån, efter att ha blivit utsatt för de vanliga hotelserna och attackerna. Medbrottslingarna Rykov och Tomskij som Stalin ville skilja från Bucharin sluppo undan med en allvarlig varning. Vid samma tillfälle kapitulerade Uglanov och tre andra. Den likgiltiga allmänheten fick endast veta att de ”bankrutterade” högermännen, som förut hade varit mönster för obefläckade leninister, hade beskyllt ”partiet” – läs: Stalin och hans hantlangare – för byråkrati, trotskijism och militär-feodalistisk exploatering av bönderna, och hade fördömt ”offensiven mot *kulakerna*”. Det dröjde inte många dagar innan både Bucharin och Rykov-Tomskij – brännmärkta som brottslingar och gripna av panik – bekände sin villfarelse ...

Det är knappast lönt att redogöra för hur dessa lättskrämda terrorister ersattes med ännu större medelmåttor som voro ivriga att fylla de i utsikt ställda platserna i kretsen kring Stalin. De flesta nykomlingarna äro inte värda att nämnas, lika litet som deras byråkratiska bedrifter. Mera anmärkningsvärt är detta plötsliga sammanbrott av en försagd och intrigerande oppo-sition, om man ställer det i samband med andra episoder under samma period: Zinovjevs och Kamenevs ideliga bekännelser, som avgåvos i häpnadsväckande banala formuleringar, och Sljapnikovs förnyade kapitulation, detta i en situation då ingen av de nämnda tre personerna hade sagt eller gjort någonting som behövde ångras, och slutligen de ”röda professorernas” av den bucharinska skolan nesliga avsvärjelser av tidigare åsikter. Den bolsjevikiska mentaliteten som har utvecklats från en enkel amoralitet till en medveten cynism, förklarar onekligen mycket, men den kan inte förklara en sådan fullständig och snabb triumf för Stalin. Lösningen måste sökas i polisregimen, som Bucharin en gång i desperata ordalag klagade över, och som på ett så förträffligt sätt bekräftar sanningen i Tjernisjevskijs av Lenin citerade yttrande: ”Olyckliga nation, nation av slavar! Alla, höga och låga, äro slavar.”

Sovjetryssland påminner inte i första hand om den förrevolutionära tsarismen, som var ett maskätet envälde och en despoti som upplystes av en viss tolerans och mildrades av korruption och en relativt liberal praxis. Det är, all modern teknik till trots, mera likt de barbariska tidsåldrarnas Ryssland. Man finner fler och fler analogier i anteckningar gjorda av de första resande och ambassadörerna till Moskva: flamländaren Guillebert Lennoy, venetianarna Barbaro och Cantarini, engelsmännen Chancellor och Fletcher, italienaren Possevino, fransmannen Margeret, tysken Olearius och längre fram Carlisle, Collins och Jean Struys, för att inte gå så långt tillbaka som till Marco Polo. ”Revolutionen har störtat monarkien ... Men måhända har den bara tvingat sjukdomen djupare in i organismen”, skrev 1917 Gorkij, som var en svag teoretiker men en författare med intuition och denna gång en god profet. GPU, som först erinrade om *ochranan*, sedan om kansliets ”tredje sektion” och slutligen om Ivan den förskräckliges *opritjnina*, återupplivade knutpiskans gamla grymma tradition. S. Platonov säger i ”Rysslands historia”: ”Bannlysningarna, förvisningarna och avrättningarna av misstänkta, den grymhet med vilken *opritjnikerna* behandlade förrädare ... kommo Moskva att darra och framkallade hos alla människor en passiv och resignerad undergivenhet.” Oppositionen under Stalin bröts ned av samma metoder som oppositionen under Ivan den förskräcklige, och det är ingen tillfällighet att S. Platonov själv dog i landsflykt. Under Stalin liksom under Boris Godunov gjordes spioneriet först till en regeringsmetod, sedan – liksom under Peter den store – till en statsinstitution. Ingen människa

litade på någon annan, ingen vågade uttala sin mening för grannar, vänner eller anhöriga. GPU hade cirka 20,000 funktionärer, 30,000 hemliga agenter och 60,000 utvalda spioner, för att inte tala om dem som voro sysselsatta i särskilda uppdrag, och alla dessa stodo till partiets förfogande. Siffrorna ge dock endast en svag föreställning om GPU:s makt, ty som hjälptrupper hade den inte endast milisen och armén, utan även millionerna av partimedlemmar och kommunistungdomar som alla voro skyldiga att förråda sina kamrater, och slutligen tusentals personer tillhöriga de så kallade frivilliga organisationer som voro underställda statsmakten, tjänstemännen i sovjeterna och fackföreningarna, huskommittéerna och hela det myller av sekreterare och funktionärer varav samhället var uppbyggt. GPU vände upp och ner på den gamla regeln som Peter den förste infört i krigslagarna och som Katarina II bekände sig till med läpparna, att det var bättre att benåda tio skyldiga än döma en oskyldig, och offrade hellre hundra oskyldiga för att inte låta en ”förrädare” gå sig ur händerna.

Med hjälp av spioneri i alla former – betald, frivillig och obligatorisk – vid behov kompletterad med provokation, hölls GPU:s tekniskt högtstående inkvisitions- och straffmaskineri med ständigt nytt material. Knutpiskan som tsarismen avskaffat under föregående århundrade, blev under Stalin ännu en gång ”den statliga Nemesis’ älsklingsvapen”, som Sjtjedrin en gång uttryckte sig. Hammaren och skäran, dessa emblem för ett primitivt kroppsarbete och en improduktiv ekonomi, blevo för sovjets undersåtar symboler för den terror som de inte hade möjlighet att undandra sig. Den mystik som omgav alla GPU:s förehavanden gav ytterligare färg åt folks fantasier om den fysiska och psykiska tortyr som utövades i Lubjankafängelset och motsvarande inrättningar i landsorten. Men en allsmäktig modern polis förfogar över mera raffinerade tortyrinstrument för att frampressa bekännelser än knutpiska, sträckbänk och tumskruvar. Bolsjevikerna döma sig själva då de falla tillbaka på den beryktade ”reformtsaren” Peter med hans spön och galgar, han som ”civiliserade med knutpiskan i hand och med knutpiskan i hand utsläckte alla ljus”, som Herzen säger, och vars ukaser enligt Pusjkin föreföllo att ”vara skrivna med knutpiskan”. Att sovjets favorithistoriker Pokrovskij hade klandrat Peter för att ”han trodde på knutpiskan såsom ett medel för ekonomiskt framåtskridande” hindrade inte Stalin att falla offer för samma misstag. ”Civilisation och vetenskap erbjödos oss med knutpiskan”, skrev Herzen en gång. Stalin dolde inte att femårsplanen och ”socialism i ett enskilt land” inte kunde realiseras på något annat sätt. Under hans erfarna och resoluta ledning tog ”Knutpisksovjetstaten” – om man tillåtes denna parafras av ett av Bakunins numera förgätna uttryck – på sig uppgiften att genomföra en mera djupgående social och ekonomisk omvälvning än oktoberrevolutionen hade inneburit, e revolution som denna gång var beslutad uppifrån emot de nedan för stående känslor och intressen, en omfattande kollektivisering av jordbruket, om så behövdes med våld och i direkt strid mot socialismens elementära principer och även planens egna beräkningar.

Lenin hade alltid noga bekänt sig till Marx’ och Engels’ teorier beträffande jordbruket. ”Engels har förklarat att socialisterna inte drömma om att expropriera småbönderna, vilka endast genom exemplets makt kunna läras att förstå fördelen av ett mekaniserat socialistiskt jordbruk.” Han upprepade detta vid många tillfällen, och på krigskommunismens tid sade han: ”Vi tillåta intet våld mot de medelstora bönderna. Även när det gäller de rika bönderna tillämpa vi inte ‘fullständig expropriering’ i samma utsträckning som då det gäller bourgeoisien.” Han införde denna tes i den kommunistiska internationalens program, där det heter: ”I allmänhet bör den proletära makten låta de rika eller välbärgade bönderna behålla sin jord och endast överta den i händelse av direkt opposition.” För Lenin vore bönderna uttryck för ”den överväldigande majoriteten av det arbetande folkets vilja”. Och i ett av sina sista tal rekommenderade han att man skulle förmå bondemassorna att röra sig, visserligen ”ofantligt mycket långsammare än vi ha drömt om, men på ett sådant sätt att hela massan följer med oss”. Stalin, som åtminstone i andra hand kände till de marxistiska teorierna på denna punkt

och vid mer än ett tillfälle hade plagierat Lenin, skröt nu med att han med terrorns hjälp kunde lösa jordbruksfrågan i en hastig vändning i socialistisk anda.

”Den genialiske sekreteraren”, som generalsekreteraren ibland ironiskt kallades, kunde för framtiden handla som han ville, sedan han gjort sig fri från all opposition, oinskränkt härskade över partiapparaten och kunde konstatera att både högern och vänstern tycktes sluta upp kring femårsplanen. Av bolsjevikernas gamla garde voro några döda, andra politiskt avväpnade, fjättrade och misskrediterade. Själv var han ensam kvar bland de ”nollor” som han inför Bucharin hade förhånat. Han försummade aldrig ett tillfälle att stärka sin makt över GPU, som visat sig smittad av opportunism i ledningen. Sovjetfunktionärerna i utlandet förskräcktes vid tanken på att återvända till Ryssland och stannade där de vore, och en skandal utbröt i Paris när förste legationssekreteraren, som skrämts upp av en utsänd från Moskva, klättrade över en mur för att slippa undan. Stalin begagnade denna episod för att anklaga GPU för brist på försiktighet; han ersatte högermannen Trilisser med Messing och reorganiserade kontrollkommissionen. Som förste medhjälpare till den oflyttbare chefen Mentjinskij behöll han Jagoda, vars sympatier för högern inte hade varit långvariga. Då han alltså var säker på GPU för framtiden forcerade han industrialiseringen i fäderna och kollektiviseringen på landsbygden och satte fart på partiet, särskilt den kommunistiska ungdomen, så att byråkratiens och polismaskineriets hjul snurrade fortare än någonsin. Allting för planen och genom planen, var parollen för hela ryska folkets liv ”den stora vändpunktens år” 1929.

Det dröjde inte mer än fem månader efter *piatileikans* start, förrän Stalin var färdig att blåsa segerfanfarer. I ett ekonomiskt-militaristiskt tal, vars bombasm inte kan återges, och där refrängen ”Lenin har sagt” återkom i varannan mening, förklarade han att en ”stor vändning hade inträtt på det socialistiska uppbyggandets alla fronter ... och i tecknet av en allvarlig socialistisk offensiv mot alla kapitalistiska element”. I en paroxysm av ”kommunistlögner” och ”kommunistskryt”, som Lenin sade, förklarade han att alla mål som uppställts för planen blivit uppnådda och redan voro passerade, möjligen med undantag av bildandet av en kår ”röda tekniker”, men att partiet endast hade att besluta sig, ”för att detta problem skulle angripas och detta fäste intagas till varje pris”. Han förklarade att investeringen i industrien på ett år hade ökat från 1,600 till 3,400 millioner rubel, men höll tyst med hur detta hade gått till, och varför vänstern en gång befunnits skyldig till ett oförlåtligt brott då den föreslog det årliga anslagets höjande från 500 till 1,000 millioner. Han läste upp en lång rad utomordentliga framgångar och definitiva erövringar, talade om de ”jättelika framstegen” och den ”ökade takten” och hånade den bankrutterade högern, som han helt nyligen offentligt hade förklarat sig vara solidarisk med ”ända in i det sista”. Men i fråga om ”exempellösa framgångar” fanns det ingenting som gick upp mot jordbrukskollektiviseringen, trots ”desperata ansträngningar av alla mörkrets makter, kulaker och präster, filistrar och högeropportunister”. Byar, kantoner, distrikt, ja, hela landsdelar tycktes ha anslutit sig till *kolchoserna*, men Stalin nämnde ingenting om den olidliga påtryckning som folket varit föremål för, utom en antydan i förbigående om ”arbetarbrigaderna som äro spridda i skaror på tiotal eller hundraden över hela vårt land” och vilkas uppgift, som man ännu inte fullt kommit på det klara med, redan började likna *dragonadernas* i Camisardkriget. Han ut bredde sig, över kollektiviseringen av milliontals hektar och antalet inbärgade hektoliter, utvecklade välsignelsen av traktorer – i framtiden. ”Vi gå med full fart framåt mot socialismen på industrialiseringens väg och lämna vår sekelgamla, ‘medfödda’ efterblivenhet bakom oss. Ryssland håller på att bli ett land av metaller, ett land av automobiler, ett land av traktorer, och när vi sätta Sovjetunionen i en bil och musjiken på en traktor, så må de nobla kapitalisterna, som äro så stolta över sin ‘civilisation’, försöka att hinna upp oss. Vi ska då se vilka länder som förtjäna att kallas för ‘efterblivna’ eller avancerade.”

Denna groteska skrytsamhet, där okunnighet och fördomar voro uppblandade med nationalism, förtjänar att ställas vid sidan av Peter den stores högmodiga ord: ”Låt oss hoppas att vi om några år kunna förödmjuka våra grannländer.” Ett drag som består genom århundraden är Rysslands – Tsarrysslands eller Sovjetrysslands – hycklade förakt för västerlandet, vars civilisation det kopierar och varifrån det för dyra pengar hyr lärare, utan att någonsin lyckas hinna fatt eller gå förbi någon. Peter säges ha fällt det anspråksfulla yttrandet: ”Vi behöva Europa för några dussin år framåt, men sedan komma vi att vända det ryggen.” Stalin minskade tiden först till fem, sedan till fyra år, och hans eftersägare gingo ännu längre. General Brussilov tänkte mindre på tingen än på personerna när han skrev i sina memoarer: ”Många av de historiska gestalter som vi betrakta som stora män, voro bolsjeviker i sina regeringsmetoder och sitt handlande: Ivan den förskräcklige, Peter den store, Pugatjev.” Det kan nämnas att Lenin hade anteciperat både Gorkij, Brussilov och andra, när han gjorde en jämförelse, som var en smula riskabel, mellan sig och Peter den store. ”Om inte revolutionen i Tyskland snart kommer, måste vi gå i lära hos den tyska statskapitalismen, efterlikna den så mycket vi kunna och inte spara på diktatoriska mått och steg för att kunna realisera dess föredömen, och detta till och med i snabbare takt än när Peter den store påtvingade det barbariska Ryssland en imitation av västerlandet, utan att sky att med barbariska medel bekämpa barbariet.” Men då Lenin tre år efteråt citerade detta yttrande fann han lämpligt att utesluta den sats som handlade om den grymme tsaren som torterade sina undersåtar och mördade sin egen son. Stalin, som var renons på all socialistisk humanitet, tycktes särskilt ha fäst sig vid rådet att använda barbariska metoder, vilket var en av de fraser som ”den gamle” måste ha beklagat att han lämnade efter sig åt inskränkta lärjungar, som inte förstodo andemeningen. Utan tvivel var aforismen en reminiscens från Engels som Lenin lånade så mycket av. Engels hade en gång sagt: ”Mänskligheten som utvecklats från djuriskheten har behövt använda barbariska, till och med djuriska metoder för att undkomma barbariet”, alltså en tillbakablickande reflexion där man inte finner minsta antydan av något råd beträffande ett framtida handlande.

Stalins artikel om den ”stora vändpunkten” skrevs med kallt blod till revolutionens tolvårsdag och är knappast något uttryck för den berusning som fordrades av pressen. ”Häpnads-väckande”, ”kolossal”, ”oförgätlig”, ”underbar” – alla möjliga superlativ drogos fram för att beskriva resultat som överallt annorstädes skulle betraktats som högst alldagliga; sådana resultat som att man grävt ett hål, lagt en tegelsten, sått ett fält i enlighet med de stora blåpappersplaner, vilkas förverkligande sades innebära, att man ”hann upp och gick förbi” Europa och Amerika. När det första elektrifieringsprojektet tio år förut hade framlagts, hade Bucharin producerat sig i en lyrisk hyllning till Bogdanovs utopiska roman ”Röda stjärnan”, som handlar om en jordinvånare som kommer till ett socialistiskt Mars vid övergången från kapitalism till kommunism. Bolsjevikerna behandlade författaren som en kontrarevolutionär – han var en av rörelsens pionjärer, utmärkt både för kunskaper och karaktär, och dog 1928 efter ett medicinskt experiment som mycket liknade självmord – men hämtade inspiration av hans roman, när de tillfredsställde sin passion för det gigantiska, sin kult av maskinerna, sin traktorsmysticism och över huvud taget de nya formerna för ”storhetens illusion”. Stalin och hans män saknade all känsla för verkligheten och sökte sin tillfredsställelse i drömmar. Kanske de rentav genom denna märkliga självsuggestion läto övertyga sig att deras dimmiga hypoteser voro väl grundade, och detta så mycket mer som deras undersåtar föreföllo att låta bedra sig därav. Man behöver bara läsa Custine för att finna att även denna tradition hade djupa rötter: ”.Bästa sättet att förneka de mest uppenbara fakta och föra andra bakom ljuset, är att börja med att bedraga sitt eget samvete.”

Astronomen Abbé Chappe d’Auteroche på sjuttonhundratalet och efter honom alla allvarliga iakttagare av Ryssland ha lagt märke till att ryssarna ha ”en speciell gåva för imitation”. Inte

heller i detta voro Stalin, som imiterade den yttre ramen för den amerikanska industrialiseringen, eller Peter den store några ny danare, eftersom ryssarna ända, från Boris Godunovs tid hade sökt efterlikna polackerna, svenskarna, holländarna, preussarna, engelsmännen och fransmännen i tur och ordning. Herzen sade med rätta: ”Vi ha varit tusen år på jorden och tvåhundra år i skolan, där vi ha lärt oss att imitera.” Alla efterblivna länder måste genomgå ett stadium av vetenskaplig och teknisk instruktion, under vilken de måste låna från andra civilisationer, men Knutpisksovjetstaten följde sin egen, den nationella despotismens väg, och avskar sig från möjligheten att göra några verkliga framsteg genom att dölja en i verkligheten existerande underlägsenhet under en arrogant mask. Lenins bittra anmärkning om Zinovjev, ”Han kopierar mina fel”, är ännu mer tillämplig på hans arvinge, som till yttermera visso även kopierar de kapitalistiska modellernas svagheter. Och lika litet som bolsjevikerna voro i stånd att assimilera marxismen, som utgör en syntes av skilda västerländska kulturer utan nöjde sig med en förenklad form därav, insvept i en lärd terminologi, kunde den hitta kortaste vägen till en rationell produktion, och spolierade i stället sitt lands ekonomi genom gigantiska företag inom elektriciteten, gruvdriften och maskinindustrien, företag som skulle vara ”de största i världen” eller påstods vara det.

Det är en svår uppgift att analysera Stalins med läpparna bekända socialistiska tro vid denna tid för att söka komma underfund med i vilka proportioner hyckleri och okunnighet ingingo däruti. Men när man bevittnar hur individerna offrades för den parasitiska staten, och den revolutionära generationen för den fascinerande myten om Planen, är det en sak man inte behöver tvivla på, nämligen att fem år efter Lenins död hade de läror som lancerades som leninism ingenting som helst att göra med Lenins uppfattning om socialismen. Stalins industrialisering var byggd på en intensiv exploatering av arbetarna, och hans kollektivisering på böndernas absoluta underdånighet. Då det inte fanns några utländska lånemöjligheter och inga förmögna klasser att beskatta, var det arbetarna på fabrikerna och halvproletärerna på fälten som måste bära kostnaderna för socialismens uppbyggande ”i ett enskilt land”. För finansiering av planen, som hade omplanterats från planeten Mars på en sjättedel av jordklotet och inte stod i någon som helst rimlig proportion till Sovjetunionens normala resurser, stod ingen annan möjlighet till buds än att öka och intensifiera de många utpressningsmetoder som redan under allehanda förevändningar tagits i bruk: höga skatter, obegränsad inflation, ständig prisstegring och tvångslån som åstadkommits genom löneavdrag. Och då inte ens detta var tillräckligt, återstod ingenting annat än att utsträcka expropriationen till de få återstående ägarna av jord eller produktionsmedel, i främsta rummet *kulakerna* –”de som ha tillräckligt att äta” – och därefter småhandlarna, hantverkarna och de medelstora bönderna. Denna väg betydde slutet på *nep*, slutet på koncessioner och privathandel. Innan år 1929 var till ända skulle Stalin förklara: ”Lenin sade att *nep* var helt och hållet genomförd och skulle gälla en lång tid framåt. Men han sade aldrig att den skulle gälla för alltid.” Generalsekreteraren, som inte fäste sig vid konsekvensen, hade många gånger under året lovat att *nep* skulle bibehållas som arbetsmetod. Om man får döma av hans eget vittnesbörd visste han inte längre själv vart hans empirism skulle leda. ”Maskinen går oss ur händerna.” Mindre än en månad efter det Stalin i tvetydiga ordalag hade hållit liktalet över *nep* citerade planens chefsingenjör Kritjanovskij liksom av en händelse ett annat ord av Lenin: ”Hur kunna vi nalkas socialismen? Endast genom *nep*.” Detta var ett sista eko av en politik som låg i dödsryckningarna.

Försöket att etablera socialismen ”med storm” var en tydlig återgång till krigskommunismen och terrorismen, men denna gång utan den ursäkt som fanns i oktober 1917. Stalin sparade de skickliga arbetarna som voro oumbärliga, och gav dem till och med vissa materiella privilegier på bekostnad av deras mindre gynnade kamrater, men fördubblade sina fordringar på och sin hårdhet mot det hetsade, utarbetade och undernärda proletariatet. Han ville öka

produktionsresultatet med hjälp av dekret och disciplinära föreskrifter och ersätta de tekniska bristerna, de byråkratiska undersleven och den allmänna inkompetensen ovanifrån med rent fysiska ansträngningar från arbetarnas sida. Dessa hade inga andra alternativ än att böja sig eller överge sitt arbete för att tillsammans med andra tusenden vandra från verkstad till verkstad, från fabrik till fabrik i hopp att finna drägliga livsvillkor.

Men nöden och eländet i städerna ”upphanns och överträffades” av kollektiviseringens fasor. Trots den av Mikojan proklamerade ”segern på vetefronten”, begingo kommunistbrigaderna, som översvämmade landsbygden för att omvända de motspänstiga *musjiker*na, övergrepp som kommo till och med ”basjibazoukernas gemenheter” och *opritjninans* historiska bedrifter att förblekna. Hela järnvägståg gingo norrut med ”dekulakiserade” *kulaker*, med rötterna uppryckta bönder och deras familjer, som mitt i vintern i fullständigt utblottat tillstånd drivits bort från isban och sin fädernebygd. Ruinerande skatter, exekutiva försäljningar, konfiskeringar av rubb och stubb, arresteringar och stundom summariska avrättningar besvarades med mord och vilda hämndeaktioner. Men med utnyttjande av hela undertrycknings- och repressalieapparaten lyckades partimaskinen på Stalins order att åstadkomma en panikartad tillströmning till *kolchosern*as relativa trygghet. Men de flesta av bönderna reagerade mot denna ”uppfostran” på så sätt att de dödade sin boskap och förstörde sina tillhörigheter, hellre än att låta dem falla i den statlige rövarens händer; endast de fattigaste som ingenting hade att förlora och som hoppades att kunna dra nytta av lån, utsäde och traktorer, som utlovades i planen, läto inringa sig. Formliga folkvandringar avfolkade områden som gjorts fruktbara genom generationers arbete. Man behöver bara nämna massutvandringen av de tyska kolonisterna vid Volga, skogsarbetarnas utrymning av Karelen och fårherdarnas av Kazakstan, och över huvud taget gränsbornas flykt undan gränsbevakningens gevär. ”Från hela bonde-Ryssland kommer i detta ögonblick ett skri av smärta och förtvivlan”, skrev en korrespondent till *Bulletin Communist* i Paris. Mörkret över tragedien djupnade till följd av de många självmorden, som inte upptogos i statistiken; till och med kollektiva självmord förekommo, såsom bland tjermisserna i Sibirien. Det var på detta sätt som miraklet med *kolchosern*as tillväxt, som gjorde Stalin yr i huvudet, tillkom.

Samtidigt som Stalin förde sitt krig mot arbetare och bönder, tekniker och intellektuella, vänster och höger inom partiet, öppnade han en skoningslös kampanj mot kyrkan och de troende och svek även därigenom i handling den bolsjevikiska tradition som han gjorde anspråk på att fortplanta. Lenin hade oförbehållsamt anslutit sig till Engels’ åsikter, då denne förebrådde först Blanquistkommunarderna för deras försök att ”undertrycka Gud med dekret” och senare E. Dühring för att han ”överträffade Bismarck” i sina metoder att bekämpa religionen. Lenins bestämda uppfattning i detta avseende var raka motsatsen till den aggressiva och brutala egoism som hans epigoner visade. Ända sedan seklets början hade Lenin hävdat att ”även jesuiterna ha rättighet att fritt driva propaganda”, dock med den inskränkningen att proletariatet på upplysningens väg skulle skyddas mot att bli offer. ”Att påstå att krig mot religionen är en politisk uppgift för arbetarpartiet, är bara en anarkistisk fras”, yttrade han och tillade: ”Om en präst kommer till oss och vill delta i vårt politiska arbete, och om han samvetsgrant utför de uppgifter som partiet förelägger honom, utan att inblanda sig i dess program, kunna vi acceptera honom i våra led.” Sovjetkonstitutionen ”medger varje medborgare rätt att bedriva religiös eller antireligiös propaganda”, heter det i en artikel, vilken modifierades med ett penndrag 1929, och det bolsjevikiska programmet föreskriver ”ett omsorgsfullt undvikande av varje kränkning av de troendes känslor”.

I tio års tid hade kyrkan och staten, som varit separerade, förmått leva i relativ fred mot varandra, en fred som endast tillfälligtvis bröts av blodiga sammanstötningar, exempelvis under den stora hungersnöden då dyrbarheter exproprierades i kyrkorna för att komma de nödlidande till godo. Regeringen inskränkte sig till att uppmuntra schismer, understödja sekter

och stimulera den antiklerikala propagandan. Men en ny fas började när Stalin öppnade fientligheterna mot bönderna. Förbundet mellan prästerna och *kulakerna* fick tjäna som ursäkt för alla partiets illgärningar på landsbygden. Den officiella religionslösheten förvandlades till en systematisk, våldsam avkristningskampanj: kyrkor, kapell och kloster tillhörande olika trosbekännelser stängdes, revos ner eller exproprierades, de heliga böckerna omhändertogos, missionering förbjöds, ikoner brändes och präster deporterades eller dömdes till döden. Under skylten av en aktiv materialism och med användande av metoder som voro rena karikatyren uppsökte man ungdomar som misstänktes för ”idealism” och inpräntade ateismen i dem med våld; denna var redan obligatorisk i skolorna. Peter den store tog var fjärde kyrkklocka och smälte ner till kanoner, Stalin konfiskerade alla för att göra karburatorer. De två sekler som lågo emellan den vilde tsaren och generalsekreteraren hindrade inte att de utvecklade samma hädiska hånfullhet, samma pedagogiska bluffmetoder, burleska processioner och profana parodier, utan att nå annat resultat än att såra de troende genom förföljelsen mot prästerskapet, kränka de yttre formerna utan att utrota vare sig tro eller vantro, som doldes djupt i hjärtana och endast togo sig uttryck i hemliga andaktsövningar. Nybolsjevikerna citerade Marx’ ord om religionen såsom ”opium för folket”, men deras ”segrar på den religiösa fronten” vunnos med samma medel som användes av den störste bland romanoverna, den mest godtycklige av despoterna. Själva brukade de Lenins läror som narkotika och voro hemfallna åt en fetischistisk dyrkan av en mumie.

På Stalins femtioårsdag den 21 december 1929 kommo alla tidningar i Sovjetunionen ut med ofantliga rubriker, artiklar och porträtt. Även lovorden över diktatorn voro ofantliga. De ädlaste mänskliga egenskaper plus åtskilliga övermänskliga dygder tillades Stalin – mannen av stål, om man fick tro hans släpbärare. Hans blygsamhet, hans mod och hans hängivenhet för Saken överträffades endast av hans visdom och förutseende. Det var han som hade organiserat bolsjevikpartiet, lett oktoberrevolutionen, kommenderat den röda armén och segrat i inbördeskriget och krigen utanför Ryssland. Utöver allt detta var han världs-proletariatets ledare. Hans praktiska duglighet tävlade med hans teoretiska begåvning, och i båda dessa avseenden var han ofelbar: ingen hade sett honom göra ett misstag. Och led-motivet i alla dessa dityramber var: mannen av järn, soldaten av stål, med vissa metallurgiska variationer: leninisten av bly, bolsjeviken av granit. Samma formler, samma liknelser, samma oformligt överdrivna uttryck för vördnad och undergivenhet, alltsammans i strikt överens-stämmelse med den mall som utsänts från Moskva, återkommo i de tusentals adresser, budskap och telegram som inströmmade från alla delar av Ryssland, fyllde hela sidor i tidningarna och fortforo att belägga spalter under de kommande veckorna. Det statliga förlaget gjorde en sammanställning av de viktigaste hyllningarna som trycktes i milliontals exemplar. Panegyriken upptog över 250 sidor, och massor av telegram voro då endast uppräknade. En officiell byst tillverkades och utsändes. Stalins namn, som redan förut tillagts åtskilliga städer, användes nu för att döpa fabriker, kraftstationer, jordbruksföretag, kaserner och skolor.

Tio år tidigare, den 23 april 1920, hade Moskva firat Lenins femtioårsdag – Lenin som var bolsjevismens verklige grundläggare, som bildat det kommunistiska partiet, genomfört oktoberrevolutionen och skapat sovjetstaten. Detta skedde i form av en intim sammankomst av partistyrelsen i Moskva, och ett blygsamt häfte på trettio sidor återstår som ett minne av denna de gamla vännernas hyllning. Mellan 1920 och 1930 hade en genomgripande förändring ägt rum i Moskva. Kontrasten mellan de båda födelsedagarna belyser en nationell egenart. Lenin som älskades och ärades av partiet och aktades även av sina motståndare, skulle aldrig tillåtit någonting i stil med dessa krypande hyllningar, och ännu mindre en dyrkan som inspirerades av egoism och fruktan. Stalin som avskyddes även av dem som voro beroende av honom men som man närmade sig som en tsar eller en gud, belönade smickrarna,

köpte eller framtvang falska komplimanger och utlöste en flod av traditionell servilitet. Själv hade han förändrats mycket sedan det tillfälle i Tiflis då han i ett tal gick till rätta med smickrarna. Det gamla moskovitiska rikets atavismer, som länge hållits i schack av en visserligen långsam kapitalistisk utveckling och en smula västerländskt inflytande, visade sin inneboende vitalitet både i Stalins allsmäktiga personlighet och i den efemära regim som strävade efter att höja sovjetriket till samma nivå som de mest industrialiserade länderna, och ”inte tvekade att använda barbariska metoder” för att stärka sig inför den universella kampen och göra sig beredd för den stundande världsbranden. Men det fanns inte ett spår av socialism, vare sig i teori eller praktik, i den nya privilegierade kastens ansträngningar att lyfta sin ledare på en piedestal.

I denna enstämmiga hyllningskör av ögontjänare som gjorde allt för att tillägga Stalin förtjänster som han inte hade, och talanger som han tydligt saknade, frapperas man av den ständiga sammanställningen av Stalin, de industriella kommunisternas förföljare, med talet om ”en industrialiseringstakt som mänsklighetens historia aldrig har skådat” eller ”den socialistiska industrialiseringens stora process”. Propagandan basunade ut inför världen balansräkningen för 1929, som visade obetydliga resultat med tanke på den mänskliga arbetskraft och det kapital som satsats, för att inte tala om att den upptog malm i tonvis som ännu ej levererats från under byggnad varande smältverk. Man fick det intrycket att bondesonen från Kaukasien, som på sin tid med en sådan envishet hade motsatt sig oppositionens industriprojekt, nu var angelägen att visa att han var den främste även på detta område. Existensvillkoren i Ryssland blevo emellertid sämre än någonsin, medan landet gick ”med full fart framåt mot socialismen”. Efter ransoneringen av brödet kom turen först till andra livsmedel, sedan till kläder m. m. Antalet munnar som skulle mättas ökades ständigt, men nödvändighetsvarorna blevo allt knappare och prisen allt högre: I början på 1930 var konsumtionen per individ lägre än under den eländiga nivå som existerat före kriget, både i fråga om kvantitet och kvalitet, och även direktören för ges-planen hade vid senaste partikonferensen medgivit, att ”på två områden, nämligen beträffande järn och vete, ligga vi avsevärt under 1913 års nivå”. Nativitetssiffran (2,3 procent) visade att folkmängden växte med 3,5 millioner årligen och närmade sig en siffra av 160 millioner. Och ännu mer än Custine i föregående århundrade hade man anledning att ”darra vid tanken på att för denna mängd av armar och ben fanns endast ett huvud”.

Kap. IX Stalin

1.

Redan före femårsplanen hade den ”totalitära” sovjetstaten fått sina karaktäristiska drag, lika väl som Stalins egen personlighet, som var själva inkarnationen av staten. Båda utvecklades i sin helhet under loppet av industrialiseringens och kollektiviseringens minnesvärda femårs-period. Till och med minnet av det socialistiska eller kommunistiska programmet försvann, utom i fängelserna, och bokstäverna SSSR fingo sin definitiva, om också inte framtida betydelse.

Planen avsåg att i det närmaste tredubbla den förrevolutionära tidens industriella produktion och att öka jordbruksproduktionen med femtio procent i absoluta tal, det vill säga utan hänsyn tagen till folkmängdens ökning. För att detta skulle lyckas var det nödvändigt att investera största möjliga del av landets resurser i planhushållningen eller enligt de finansiella kalkylerna 86,000 millioner rubel. Detta belopp måste pressas fram ur nationalinkomsten med diverse direkta eller indirekta medel: indirekta skatter, tvångslån, låga löner och höga priser, en obegränsad sedelutgivning, beslagtagande av spannmål och boskap, med andra ord genom att plundra det arbetande folket, inskränka dess köpkraft till det yttersta och åsamka det

obeskrivliga lidanden. Det var nödvändigt att förvärva den tekniska utrustningen från det kapitalistiska utlandet, de höga kostnaderna härför täcktes genom en förlustbringande export och en dumpingkonkurrens på världsmarknaden, som tömde landet på en stor del av dess varutillgångar, trots den brist på livsmedel och förnödenheter som rådde inom landet. (Ordjonikidze förklarade 1929: ”På sovjetmaktens tolvårsdag sakna vi så gott som allting i fråga om jordbruksprodukter.”)

Å andra sidan skulle en formell löneökning, beräknad till sjuttioen procent, uppstå, men under förutsättningar som voro omöjliga att realisera, nämligen att arbetsresultatet fördubblades, tillverkningskostnaderna och detaljhandelsprisen reducerades, kvaliteten förbättrades, den odlade jordens areal ökades och dess avkastning steg. Härigenom skulle rubelns värde stiga med en femtedel.

I praktiken offrade planen den samtida generationen, vilken pressades till blods för att genomdriva en materiell utveckling, vars resultat även för kommande generationer var tvivelaktigt och som öppnade mycket problematiska perspektiv för det aktuella ekonomiska framåtskridandet, alldeles bortsett från politiska, sociala, intellektuella och moraliska synpunkter. Byråkratien uppsköt *ad calendas graecas* förverkligandet av socialismens mänskliga värden, under förevändning att vilja framtvinga den ”socialistiska sektorn”, vilket i realiteten var detsamma som en ny sorts statskapitalism.

Det är sant att *piatiletkan* och regeringens löfte inneburo att folkets kulturella nivå skulle höjas. Man kunde inte hoppas att i industriellt hänseende hinna upp och ännu mindre gå förbi något annat land, utan att ha tillgång till den nödvändiga personalen och kunna förutsätta en viss bildningsnivå hos folket. På fyra års tid skulle en ny personal på 80,000 ingenjörer, 150,000 tekniker och 800,000 yrkesarbetare skapas för att utöka den gamla. Kollektivjordbruket krävde fackkunnigt folk, agrarer och tekniker i millioner. Men för att dels uppfostra folket, dels skapa en elit, behövdes tid, erfarenhet, materiella resurser och framförallt en andlig jordmån. Bolsjevismens misslyckande på folkundervisningens och den allmänna kulturutvecklingens område gjorde inte förhoppningarna om någon mirakulös omsvängning ljusare, trots vissa med stor apparat införda, men ofruktbara skolreformer. Inom det egna partiet övergåvo leninisterna vetenskaplig forskning och kritisk anda för att svära på magisterns ord som de värsta medeltida skolastiker. Instinktivt hade de valt sin speciella typ av obskurantism med en egen avskräckande terminologi, och sänkt det folk som de påstå sig ha befriat från mörkrets makt ännu längre ner i djupet.

”Okunnigheten har säkerligen på sitt sätt underlättat revolutionen”, sade Clara Zetkin, ”genom att bevara sinnena från att smittas av borgerliga idéer.” Detta var sant, medgav Lenin, men endast under ”en viss period av vår kamp”, nämligen under nedrivningens period, ty ”det är svårt, för att inte säga omöjligt att förena okunnighet med en uppbyggande verksamhet”.

Han måste åtskilliga gånger påminna sina kortsynta medhjälpare om att det var omöjligt att införa socialism utan en elementär folkundervisning. I sina sista skrifter rekommenderade han att ”placera uppfostran och kultur i centrum av vår verksamhet”, och avvisade allt prat om en proletär konst, innan människorna kunde läsa och skriva. Han ansåg även att ”läraren borde ha en högre ställning hos oss än i något annat land”. ‘en efter hans död fortfor folkundervisningen att ligga i lägervall och lärarpersonalen att leva i misär, trots all skrytsam och lögnaktig officiell propaganda.

1923 hade partiet förkunnat sin avsikt att ”likvidera analfabetismen” bland ungdomen före tioårsdagen i oktober, ett ”historiskt beslut”, om man får tro Bubnov och andra. Men vid kommunistkongressen 1924 yttrade Krupskaja: ”I november fick en lärare fyra rubel i månaden, nu får han mellan tio och tolv, men svälter i alla fall ... Brödpriset har stigit, och för tio eller tolv rubel kan han inte köpa så mycket bröd som han förut kunde för fyra. Och denna

miserabla avlöning utbetalas två eller tre månader i efterskott, och ofta inte alls.” Lärardelegaterna vid denna kongress uppskattade antalet analfabeter till omkring sjuttio procent, vilken siffra bekräftades av Zinovjev. Kort efteråt slog Zinovjev alarm om ”de upprörande förhållandena” i landsbygdens skolor. Lärarinnorna gå i trasor och ha ingen ved för vintern, och lärarna ”ha ingenting att leva av, emedan i inte betalat dem deras lön”.

Samma år talade Lunatjarskij rent ut om en ”katastrof”. Antalet folkskolor hade sjunkit till 50,000 från 62,000 under den gamla regimen, trots att invånarantalet hade ökats. Genomsnittslönen för en lärare på landsbygden, som ofta utbetalades med ett halvårs dröjsmål, var tidvis mindre än 10 rubel i månaden. Det fanns hela provinser där lärarna svulto i ordets bokstavliga bemärkelse. Inte förrän 1925 samlades lärarna till ett slags kårmöte med myndigheternas tillåtelse; de tillerkändes då rang, heder och värdighet av medborgare och valmän, och förklarades valbara till de icke existerande sovjeterna. De betraktades inte längre såsom intellektuella utan plats i solen. Deras läge förbättrades så småningom, det vill säga hunger, sjukdomar och dödlighet minskades, och prostitution och tiggeri så gott som upphörde. Men löner, bostäder och skolutrustning voro alltjämt under ett anständigt minimum.

Efter tioårsdagen 1927 talades det inte längre om att ”likvidera analfabetismen”, trots alla ”historiska beslut”. Partiprogrammet, som upptog fri och obligatorisk undervisning, fritt vivre och fri material för alla studenter, barnkrubbor, klubbar, bibliotek, folkuniversitet etc., visade sig på alla punkter vara en vrångbild, liksom bolsjevismens övriga löften. Den 2 september 1928 konstaterade *Pravda* att antalet analfabeter inte minskades. Den 11 juli 1929 beräknade *Izvestia* antalet absoluta analfabeter till sextio procent av befolkningen, oberäknat de gamla och ohjälpliga som hade glömt att läsa; ingenting hade förändrats sedan tsarismens tid. Detta var den industriella femårsplanens första år. Nu talades det inte längre om böcker och föreläsningar, utan om kol, järn, traktorer och turbiner. Stalin tänkte för tekniken göra vad han inte förmått för socialismen. Lunatjarskij som var en beskäftig dilettant och pratmakare och formellt ansvarig för undervisningsministeriets vårdslösa skötsel, avslägsnades hastigt och lustigt och ersattes med Bubnov, som införde militär disciplin i undervisningsväsendet. 1930 beslöt centralkommittén att tvångsundervisning skulle införas, men hade naturligtvis ingen möjlig het att genomföra beslutet, och från och med följande år utrensades den ena efter den andra av de så kallade revolutionära nyheterna. Det gamla undervisningssystemet återinfördes, med en person som ansvarig för varje skola, hierarki vid universiteten, enhetliga läsordningar, disciplin, skolböcker, examina och betyg. Inte heller de studentbrigader som ingått i Bubnovs plan för en ”offensiv på den kulturella fronten” överlevde det första försöket.

Stalin trodde att han kunde lösa alla svårigheter med hjälp av sin partimaskin. Enligt N. Rubakin var antalet funktionärer om kring 800,000 år 1913, hade strax före *nep* stigit till 7,365,000, sjönk sedan något och var 1927 stabiliserat vid omkring 3,722,000; oberäknat dem som tillhörde partiet i dess olika förgreningar samt fackföreningarna och de kooperativa företagen. Till och med ännu mer än på Custines tid fanns det ”en stor mängd människor som hade intresse av att upprätthålla och dölja missbruk”: Den ofullständiga statistiken gör det omöjligt att uppskatta total antalet, men det skulle inte förvåna om det överskred fem millioner 1930. ”Vi äro ur stånd att behärska denna enorma apparat som kommit till på grund av landets enastående kulturella efterblivenhet”, suckade Bucharin vid ett tillfälle då han ännu hade frihet att yttra sig, men Stalin hade inte för avsikt att minska det maktinstrument som han hade ärvt och sedermera lärt att fullända. Tvärtom ökade han byråkratiens makt då han undertryckte *nep*, och gav den möjligheter att via *kolchoserna* även penetrera det praktiska jordbruksarbetet, liksom den förut fått kontroll över handeln, kooperationen och hantverket. Parallellt med landets industrialisering växte och konsoliderades en byråkrati utan motstycke. Dess former kunde skifta, men i grunden var den oföränderlig. Den var en förbannelse för ett land som regerades av ”alltför många och alltför små funktionärer”. Det skulle tarvas en

särskild bok om man skulle redogöra för det ofog som pedanteriet och parasitismen åstadkom. Vissa monstruösa exempel framdragas stundom av den ledande sovjetpressen, som emellertid nogsamt aktar sig för att gå till roten av det onda. ”Tag till exempel vår oerhörda sovjetadministration. Ni skall där finna en kolossal massa oduglingar som inte ha något intresse av socialismens framgång”, yttrade Ordjonikidze 1929 då han redan hade förlorat sina illusioner. Han tillade: ”Folk som man inte vet vad man skall göra av, och som ingen har användning för, placeras i kontrollkommissionen.” De ödesdigra följderna av detta system visa sig i varenda ekonomisk och politisk balansräkning som regimen framlägger.

I toppen av den byråkratiska pyramiden satt partimaskineriet, som nu var rensat från alla heterogena element och gav Stalin en känsla av fullkomlig säkerhet, helst nu efter högerns ömkliga sammanbrott. Det var naturligtvis inte uteslutet att en ny insubordination, av individer eller smärre grupper, kunde uppstå när som helst, men det skulle vara en barnlek för ”mästaren” att komma till rätta med en sådan.

Det är ingen idé att följa i detalj de ”organisatoriska” manipulationer, förflyttningar, omplaceringar, utnämningar etc., varmed Stalin utövade sin obegränsade makt. Dess hemlighet kan i alla fall återges i tre bokstäver: GPU. Efter Lunatjarskij var det andra folkkommissarier, Somasjko, Unschlicht, l3riuchanov med flera, som fingo avsked på grått papper och utan iakttagande ens av de formaliteter som gälla för tjänstefolk. Utanför den byråkratiska kår som saken närmast berörde, fanns det ingen som uppmärksammade de få rader som tidningarna utan närmare kommentarer ägnade avskedandena. Den allmänna opinionen var utplånad, och de erfarna bolsjevikerna tänkte i form av inlärda slagord. Den enda tänkbara orsak till utnämnandet av en Syrtsov till ordförande i ryska folkkommissariernas råd efter Rykov var att Stalin ville ha en person som han kunde lita på i vått och torrt. Någon annan förklaring fanns inte heller till utnämningen av Molotov till ordförande i folkkommissariernas råd för Sovjetunionen, en post som också blivit ledig efter Rykov. Den ändlösa raden av omplaceringar i den styrande oligarkien, vare sig det var fråga om Ordjonikidzes återvändande till politiska byrån eller Molotovs ersättande med Kaganovitj som förste undersekreterare i partiet eller Kujbisjevs, Andrejevs och Rudzutaks ideliga karusellåkning, upphörde att göra intryck. I den byråkratiska konstellationen, där namnen Jaroslavskij, Skrypnik och till och med Kirov lyste med en visserligen något skamfilad glans, uppträdde, utan att någon visste hur eller varför, nya och mattare stjärnor, Akulov, Postisjev och andra. Vorosjilov och Kalinin, som med svansen mellan benen övergivit högerpartiet i rätta ögonblicket, tävlade i rättrogenhet och kryperi för att få behålla sina platser.

Stalin var inte längre nöjd med att vara fruktad och åtlydd – de besegrade måste, för att inte riskera ett fullständigt försvinnande, på allt sätt understödja hans karriär och hedra hans person. Pjatakov och Radek mångdubblade sin servilitet på de underordnade poster, dit de degraderats, i hopp att på nytt vinna chefens förtroende. Zinovjev och Kamenev, som voro utom sig av förskräckelse efter avslöjandet av deras förbindelser med Bucharin, köpte förlåtelse genom att ange den senare. Bucharin lyckades klara skinnet dels genom förnekanden och nya försäkringar av ånger, dels genom hot att begå självmord.

Stalin sökte i regel undvika att lämna lik efter sig; inte för att han ansåg människoliv särskilt dyrbara eller värda att aktas, men för att han fann det mera lönande att ta heder och ära av en motståndare än att ta livet av honom. Han kunde krossa en opposition utan fysiskt våld mot dess ledare, som under alla omständigheter komme att underlåta att gripa till vapen. Erfarenheten hade lärt honom att förakta människorna, till det yttersta utnyttja deras svagheter och anpassa trycket efter det motstånd som erbjöds. En i *Pravda* introducerad nyhet voro återkallelse och angivelsebreven, som voro värdiga produkter av den efterleninska bolsjevismen.

Innan Stalin sammankallade sextonde partikongressen 1930 reorganiserade han sekretariatets stab, möblerade om i centralkommittén och förnyade de byråer, kanslier, kommissioner och myriader kommittéer som bildade administrationens tättknutna nät. Sedan denna uppgift var överstökad för partiets del, företogs en rensning av fackföreningarna, biblioteken, universiteten och teatrarna. I det ena fallet var det Bucharins, Rykovs och Tomskijs vänner, alltså högerns förutvarande anhängare, som drabbades, i det andra fallet Dostojevskij, Schiller och Dickens eller Wagner och Goethe, beroende på vilka initiativ som togos och vilket inflytande som utövades av löjligt okunniga men mäktiga ignoranter. Inte heller vetenskapsakademien slapp undan. Den påtvingades under allehanda förevändningar, bland annat att samhällsvetenskaperna måste förstärkas, och under hot om minskade anslag ett antal bolsjeviker. Den härskande makten undertryckte därigenom alla impulser till intellektuell självständighet och ställde akademien praktiskt sett i propagandans tjänst. Redan i det gamla Ryssland hade Custine iakttagit att ”människornas själar leddes i ett rep”. När statistiska centralbyrån besvärade Stalin kunde han helt enkelt upplösa den, emedan enligt hans tidningar ”statistiken inte kan vara neutral” och ”klasstatistik” var nödvändig. Sovjetjournalistikens professorer hävda också att ”ett informationsväsen består inte i spridande av nyheter, utan i uppfostran av massorna”, och att ”informationsväsendet är ett medel i klasskampen, inte en objektiv återspegling av händelser”. Varenda lögn sanktioneras alltså på förhand i revolutionens mer eller mindre missuppfattade intresse. Eller, för att anföra ännu ett sekelgammalt citat från Custine: ”Att ljuga är här detsamma som att skydda samhället, att säga sanningen är att bringa staten i gungning.”

Den sextonde kongressen som med totalt nonchalerande av stadgarna utlystes två och ett halvt år efter den femtonde, förverkligade äntligen det stalinska idealet som så småningom utformats under en lång följd av sovjetkongresser. Den var en församling där utvalda talare diskuterade i överensstämmelse med utgivna order, där applåderna kommo reglementsenligt, besluten fattades på order och Internationalen sjöngs på order. Hädanefter inskränkte sig ombuden vid partikongresserna, liksom förut vid de rådgivande statliga församlingarna, att likt snälla barn åhöra lektionerna, som de sedan, i djupt vördade skolmästares skepnad, skulle i sin tur upprepa för sina underordnade. Tendensen hade funnits förut, men den hade blivit alltmer utpräglad ju längre man avlägsnat sig från oktoberrevolutionen. ”Ryssland, denna omogna nation, utgör endast en jättelik skola. Allting tillgår precis som i en krigsskola, med undantag av att lärjungarna inte slippa ut så länge de leva.” Så skrev Custine, men även om nuet liknar det förflutna, saknar historien exempel på ett så förnedrande skådespel som det dessa bolsjeviker uppförde. De fega från högerflygeln släpades upp på plattformen för att slå sig för bröstet och bekänna sina synder inför en församling, vars hat- och hotfulla skrianden endast och allenast voro avsedda att vara en ljuv musik i despotens öron. Den landsflyktige Rakovskij hade all anledning att reflektera över ”denna vilda tavla av lössläppta byråkrater. Det är svårt att säga vilka som mest förlorat känslan av värdighet, de som ödmjukt böja sig inför skrik och hot och underkasta sig förtryck i hopp om en bättre framtid, eller de som ... äro ansvariga för detta tvång och veta på förhand att motparten måste underkasta sig”. Scenerna äro skrämmande, men nästa dag skola skymfare och skymfade sitta sida vid sida som kolleger i centralkommittén.

Stalins rapport inför kongressen utvecklade ännu en gång leninismens plattityder beträffande världspolitiken: hela världen var undergrävd av fientliga strömningar och de bittraste på motsidan voro Förenta staterna och England; Nationernas förbund var en dödsdömd institution; socialdemokraterna förlorade allt inflytande medan kommunistpartierna gingo från seger till seger; kapitalismens stabilitet var rubbad, och överallt mullrade revolutionen i bakgrunden; bourgeoisien, särskilt i Frankrike, ”världens mest aggressiva och militaristiska land”, sökte rädda sig genom ett krig med Sovjetunionen etc., etc. Resten av talet var ägnad situationen

inom landet och utgjorde ett stereotypt referat, i den anda som ortodoxien för dagen föreskrev, av den mer eller mindre konstgjorda statistik, som sammanställts av uppskrämda fackmän och okunniga politiker. Dessa uppgifter, som återkommo i hela den officiella litteraturen från denna tid, få sin fulla betydelse endast om de insättas i det stora sammanhanget och konfronteras med verkligheten, sådan den framträdde i ”generallinjens” konstiga kurva.

2.

Stalin kunde knappast räkna på arbetarnas goda vilja och ännu mindre på deras spontana entusiasm för att befordra planens fjärran liggande mål. Han hade själv alltför mycket opponerat sig mot den industrialistiska tendensen för att göra sig några illusioner i detta avseende. Hans optimistiska offentliga redogörelse kunde möjligen föra en stor del av ungdomen bakom ljuset men inte majoriteten av arbetarklassen som var trött på löften, och ännu mindre böndernas massa som var trög av naturen och fientlig på grund av dyrköpta erfarenheter. Han förutsåg en viss ”artificellt organiserad hungersnöd” som följd av en för hastig industrialisering, men förändrade inte sin politik förrän han tvangs av omständigheterna eller, närmare bestämt, när det visade sig allt svårare att lagra den spannmål som var nödvändig för städernas försörjning. Eftersom det saknades industrivaror att lämna i utbyte för jordbruksprodukter måste man bruka våld för att avpressa bönderna deras spannmål. Nödvändigheten förmådde honom alltså att slå in på den väg som den förutseende Trotskij velat förmå honom till. Han gick från den ena ytterligheten till den andra, från försiktighet till hänsynslöshet, och ursäktade sina vildaste extravaganser genom att anföra Lenins ord: ”Vi måste framkalla entusiasm hos de tänkande arbetarna och bönderna genom ett stort tio- eller tjuguårsprogram, som uppvisar ett klart och levande perspektiv och är byggt på en absolut tillförlitlig grundval.” Men varken hos det utsläpade proletariatet eller de misstrogna bönderna kunde någon arbetets glädja framlockas och stimuleras genom (le vulgära konstgreppen, och de dåligt betalda ”stötbrigadernas” ansträngningar uppvägde inte de materiella bristerna, den tekniska efterblivenheten och bristen på yrkesskicklighet. Och att Stalin tillgrep drakoniska åtgärder berodde lika mycket på situationens egen logik som på hans egen naturliga böjelse.

Det var landsbygdsdistrikten som fingo känning av de grymmaste ”offensiverna”. Kollektiviseringen var, liksom alla andra förpliktelser som pålades Sovjetunionens befolkning, till namnet frivillig, vilket stod i flagrant motsägelse till planen som i förväg hade bestämt hur stort procenttal som skulle uppnås. ”Det skulle vara i högsta grad absurt att införa kollektivt jordbruk i de efterblivna byarna, där folket måste genomgå en lång uppfostran innan ens förberedelser äro möjliga.” Detta var Lenins ord vid flera tillfällen. Lenin hade mycket bestämt hävdat nödvändigheten att vinna de små producenternas välvilja, och förvandla dem med hjälp av ”ett mycket långvarigt, mycket långsamt och mycket försiktigt organisationsarbete”. Han kunde endast tänka sig en harmoni mellan en socialiserad industri och ett individualistiskt jordbruk ”som fritt och fredligt samarbetade utan något som helst direkt eller indirekt tvång”. Detta hade man trott att Stalin förstod, att döma av de tal som föregingo hans hänsynslösa mobilisering av ”stötbrigaderna” mot bönderna. Men tvärt emot alla försäkringar och utan att ta hänsyn till planen, som utgick ifrån att jordbruket skulle kollektiviseras och mekaniseras med en femtedel vart år, genomförde han med blod och järn på ett års tid tre gånger så mycket som planen förutsatte. På en enda månad översteg antalet till *kolchoser* sammanförda lantbruk allt som uträttats i den vägen under tolv år av revolution det vill säga på papperet, ty traktorer och maskiner, för att inte tala om organisation och offrens samtycke, saknades alltjämt. Resultatet uppnåddes genom godtyckliga expropriationer och illegala plundringar och till priset av ett exempellöst tvång. Det var detta som Stalin kallade ”likvidation av *kulakerna* såsom klass”, vilket inte hindrade att tusentals mindre och medelstora bönder samtidigt gingo under. Det finns inga sifferuppgifter på de mass-arresteringar och avrättningar, de självmord och mord som kollektiviseringen hade i släptåg.

Statistiken myllrar av ‘ intetsägande siffror och banala koefficienter, men inregistrerar inte dessa tallösa offer, lika litet som GPU avslöjar sina hemlig heter om de barbariska deportationerna och de milliontals människor som omplanterats i de arktiska regionerna eller i landet bortom Ural. Hela byar, kantoner och distrikt avfolkades, och dess invånare skingrades och decimerades på samma sätt som hände i gamla tider i Assyrien och Babylonien. En amerikansk korrespondent som är utomordentligt förstående för Stalins intressen uppskattar antalet förvisade och deporterade under 1929 och 1930 till två millioner (New York Times den 3 febr. 1931). Men den fulla sanningen är ännu mera skrämmande. ”Dekulakiseringen” fortgick utan avbrott under de följande åren och arbetade med ett material av enligt den officiella statistiken mellan fem och tio millioner *kulaker*, däri ej inberäknade de olyckliga *musjiker* som troddes äga en smula mer än andra. Kort efter den första femårsplanen råkade tidningarna i Rostov en gång bryta den påbjudna tystnaden och meddelade att tre *stanitser*, eller omkring 50,000 kosacker från Kuban hade massdeporterats; över dubbla antalet människor från samma distrikt hade gått förut på samma förtvivlans väg norrut. Man kan beräkna att minst fem millioner bybor av alla åldrar och kön ha jagats från sina hem och dömts till en tillvaro i djupaste misär, om inte till döden. H. Walpole, som noga granskat arbetsministeriets uppgifter, kommer till en siffra av mellan fyra och fem millioner för 1931, vilken med lätthet överträffas av de följande åren. Han för i sin inledning till *Out of the Deep*, *Letters from Sovjet Timber Camps*, en samling hjärtslitande brev av deporterade mennoniter, vilkas äkthet garanteras av utgivaren av *Slavonic Review*. Ett högt kvalificerat och välinformerat ögonvittne, I. Solovenitj, en av de få som sluppit ut ur ett sovjetfängelse, där han arbetat med skrivgöromål, kompletterar 1935 dessa siffror med nya uppgifter. Det är omöjligt att få reda på hur många som ha förgåtts av köld och hunger i skogarna i norr, vid de stora offentliga byggnadsföretagen och i koncentrationslägren. Men vissa partiella informationer ge oss en uppfattning – som inte är mindre skrämmande för att den inte är fullt koncis – om särskilt det oerhörda antalet barn, som ryckts bort från sina mödrar, ofta mitt i natten, och förts från söderns tempererade klimat till ishavstrakterna där många bland dem drabbats av en för tidig död genom brist på tak över huvudet, ordentlig vård eller till och med livets nödtorft. Vad betyda i ljuset av sådana fakta Sullas och de båda triumvirernas beryktade proskriptioner som så ofta citerats av socialister efter Pariskommunen? Endast de asiatiska väldenas forntids- och medeltidshistoria kunna uppvisa något liknande.

Men även om Stalin var blind för de olyckor som hans huvudlösa politik medförde kunde han inte förbli likgiltig för dess ödesdigra verkningar på landets ekonomi. Även om människoliv inte betydde något för honom, måste han dock på allvar ta itu med åkerbrukets och boskapsskötselns problem. De uppretade bönderna dödade sina kreatur och åto upp utsädet, dels för att undvika beslagtagande, dels för att på detta sätt protestera. Milliontals lastdjur slaktades vid en tid då jordbruksmaskinen endast existerade på papperet, med påföljd att plöjning och sådd automatiskt gingo tillbaka. Tiotals millioner oxar, får, svin och fjäderfä drabbades av samma öde, vilket under åratal framåt skulle framkalla brist på mjölk, kött och ägg. Genom en improviserad lagstiftning, som var otymplig och föga effektiv, straffades med fängelse det ”illvilliga” avlivandet av en oxe eller kalv. Alla produkter ransonerades och ransonerna minskades alltmer, men största delen av livsmedlen försvunno ur marknaden, och proviantering av industricentra sattes i fara för en lång tid framåt. Byråkratien sköt skulden ömsom på regnet och ömsom på solskenet, ömsom på *kulakerna* och ömsom på – byråkratien själv. Alarmerande rykten sattes av GPU i omlopp i kretsen kring Stalin. Höga funktionärer i välinformerade kretsar fingo en glimt av en annalkande katastrof, som kanske kunde medföra en regimförändring, och beredde sig för alla eventualiteter, men bur förtroliga deras samtal än voro, funnos spioner och provokatörer till hands. ”Trollkarlens lärjunge”, som berusats av lättvunna framgångar över obeväpnade bönder, kvinnor och småbarn, ryggade tillbaka inför hungersnödens spöke och beslöt att retirera. I en artikel den 2 mars 1930, *Le vertige du*

succès, skröt han inte längre med den ”exempellösa hastigheten” hos denna ”enastående lavin” som hade svept över landsbygden, och vältrade ansvaret för sina handlingar på skuldrorna av dem som haft till uppgift att sätta dem i verket. Dessa påbördade han den galenskap han själv helt nyligen varit besatt av; han desavuerade den byråkratiska proceduren, fördömde överdrivet våld, kyrkklockornas avlägsnande och hönshusens socialisering. Han avrådde från bildandet av kommuner med kollektiviserad produktion och distribution och föreskrev i stället *artellen* såsom grundform, där huset, köksträdgården, kon och smådjuren skulle förbli individuell egendom.

Kort därpå kom ett cirkulär från centralkommittén om ”vänsterns överdrifter”, där det uttalades ett skarpt ogillande av vissa underordnade tjänstemäns ”avskyvärda, kriminella, utomordentligt brutala uppträdande” gentemot folket. Cirkuläret desavuerade uppdelningen av ägodelar, upphävandet av medborgerliga rättigheter, de godtyckliga häktningarna, kyrkornas stängning, förbudet mot torghandeln etc. och gåvo de missnöjda tillåtelse att lämna *kolchoserna*. Från den 1 till den 15 mars sjönk antalet ”hushåll” i den ”socialistiska sektorn” från 14,264,000 till 5,778,000. Reflexrörelsen gick automatiskt, och ”de döda själarna” skingrades. Det var emellertid en kort respit, ty i december samma år stoppades upplösningstendenserna. Stalin beordrade då en fullständig kollektivisering av vetedistrikten och en partiell av övriga distrikt, och fastställde vissa bestämda procenttal. Reträttperioden hade givit honom andrum till att reparera förlusterna, konsolidera redan erövrade ställningar och tiodubbla polisens ”försiktighetsåtgärder”. Han förberedde sig avsiktligt för ”en slags artificiellt organiserad hungersnöd”.

Det veritabla förslavandet inom industrien kom snart att fram gångsrikt tävla med träldomen på landsbygden. Genom ett beslut i centralkommittén den 7 september 1929 hade ”enmansledning” införts i alla industriföretag och arbetarkommittéernas teoretiska befogenheter avskaffats. Andra förordningar följde som ohjälpligt sönderslogo proletariatets rättigheter.

Den miserabla levnadsstandarden drev arbetarna från den ena staden till den andra för att söka ett bättre betalat arbete, och denna permanenta befolkningsrörelse ledde till en desorganisation av produktionen. Liksom flykten var sista resursen för de förtryckta livegna på sjuttonhundratalet, utgjorde den sovjetarbetarens enda möjlighet att slippa undan en olidlig situation. Stalin sökte nu först komma till rätta med denna företeelse. Med GPU:s uttryckliga konfirmation utfärdades i oktober 1930 förbud för flottningsarbetarna att lämna sitt arbete – trä var en för utrikeshandelns upprätthållande viktig vara. Därefter utsträcktes till övriga industrier rättigheten att förfoga över arbetarna utan hänsyn till deras önskemål, familjeförhållanden etc. och straffen för ohörsamhet från arbetarnas sida höjdes. Genom en tredje förordning avskaffades arbetslöshetsunderstödet och alla lättnader vid val av vistelseort eller arbete. I november avskaffades arbetsförmedlingarna och bestämdes att de arbetslösa summariskt skulle sändas dit de bäst behövdes. Sedan kunde myndigheterna *urbi et orbi* förkunna att arbetslösheten hade försvunnit. Men redan följande år måste Stalin medge att miliontals arbetslösa ströko omkring på vägarna på grund av fluktuationerna i arbetstillgången. Och de ekonomiska tidskrifterna konstaterade att antalet var mycket större på landsbygden, där den del av befolkningen som inte utnyttjades för produktionen saknade varje sysselsättning.

I januari 1933 beordrades före detta järnvägsmän att återgå till sin gamla sysselsättning, vare sig de ville eller inte. Ett tillägg till strafflagen bestämde tio års fängelse för olydnad av transportarbetare och *dödsstraff* för överläggningar om arbetsvägran. I februari inrättades ett obligatoriskt ”arbetspass” av samma slag som det förut existerande soldatpasset. Det innehöll korta personalfa om passets innehavare, hans föregående anställningar, bestraffningar, tillrättavisningar, anledningar till avskedanden och dylikt. Meningen var att med dettas tillhjälp

undertrycka olydnad och rymningar. I mars vidtogos ytterligare åtgärder för att införa diktatorisk myndighet på fabrikerna och utöva press på försumliga arbetare, som gjorde sig skyldiga till uteblivande, vårdslöshet, dryckenskap eller lättja. I april bestämdes att ”stöt-brigaderna” skulle få mera mat – rent ocker på hungern! – och företrädesrätt till bostäder, uppvärmning och de viktigaste förnödenheterna. I juni gjordes arbetarna ansvariga för materielskador, varigenom möjliggjordes anklagelser för sabotage vid olyckor som berodde på dålig kvalitet hos verktyg och råmateriel eller administrativt kaos och vårdslöshet. Fabrikscheferna bemyndigades av arbetsministeriet att förflytta tekniker och specialarbetare oberoende av vederbörandes samtycke, och sända dem från den ena platsen till den andra, likt maskiner och utan hänsyn till några mänskliga känslor.

Den ena länken knöts efter den andra till en oändlig kedja. Förordningen av den 7 aug. 1932 om bevarandet av statsegendom stipulerade dödsstraff för stöld av varor under transport. I november samma år följde nya förordningar. I en av dem bestämdes att en dags förfallolös frånvaro från arbetet skulle bestraffas med avsked. I en annan ställdes de förutvarande kooperativa företagen under fabriksledningarna. En arbetare som avskeda des eller på annat sätt bestraffades, kunde sålunda hädanefter förlora det av fabrikschef en utställda livsmedels-kortet och i vanliga fall även sin bostad. Samma personliga kontroll utövades över produktion och konsumtion. Dessa industriens fångar kunde inte längre röra sig ett steg, utan att utsätta sig och sina familjer för svältdöden. Trots detta monstruösa tvångssystem som saknar mot-stycke i någon kapitalistisk lagstiftning var det omöjligt för Stalin att kontrollera arbetarna, av vilka många föredrogo landsvägen framför slaveriet. I december under planens sista år beslöt han sig för en polisåtgärd som överträffade allt vad tsarismen gjort i den vägen: han införde nämligen obligatoriska inrikespass för hela stadsbefolkningen och för den del av landsbygds-befolkningen som levde i storstädernas närhet. Ingen kunde nu resa och stanna borta längre än tjugufyra timmar utan GPU:s visum. Det vidlyftiga dokumentet angav bärarens samhälls-ställning, hans familjeförhållanden, hans yrke och flyttningar; kort sagt materialet för en komplett polisdossier med allting som behövdes för en eventuell förföljelse. Under de tre månadernas övergångstid för införandet av denna passorganisation förbjöd Stalin, i avsikt att omöjliggöra bedrägerier, äktenskap, skilsmässor, adoptioner och adressförändringar. Han fann sig emellertid i att medge dödsfall och tolerera födelser.

Bondeproletären befann sig inte i en bättre ställning än arbetaren i proletariatets diktatur. Dödsstraffet för stöld gällde även stöld på åkrarna. En utsvulten människa som snattade några veteax eller några rotfrukter som han producerat med eget arbete hade dödsstraffet hängande över sig. En förordning från central kommittén behandlade obestämbara förseelser, såsom sabotage i jordbruksarbete och ”avsikt att skada” vid plöjning och sådd. Den ena förordningen efter den andra utsändes, delvis motstridiga: ackordsarbete och betalning efter arbetsresultatet infördes i jordbruket, allting reglerades in i minsta detalj, standardmönster för olika slag av arbete fastställdes, och det produktionsresultat som förväntades av ett dagsverke, en åker eller rent av en ko var stadgeenligt fastställt. Ett helt nytt samhälleligt fenomen, jordbruks-byråkratien, var under bildande och *kolchoserna* överöstes med ett regn av cirkulär. År 1931 beräknades antalet funktionärer i den nya ”socialistiska sektorn” – administratörer, kontrollörer, direktörer, ”brigadiärer”, kommissionärer och andra – till över två millioner. *Musjiker*na, som också voro uppdelade i brigader i och för sitt dagliga arbete, hade att föda hela legioner av parasiter som gnagde på deras personliga andelar, och bära de enorma allmänna omkostnader som tyngde nettot och skapade bristen i budgeten. Alexander I:s minister Araktjejev, som var berömd för sina militära bondekolonier, skulle aldrig ha drömt om att kalla en fårherde för ”kommendant över en flock” eller vågat ifrågasätta en byråkratisk militarisering i en sådan skala som denna.

I samma mån som kollektiviseringen utbredde sig ökades svälten hastigt. Traktorerna som på kort tid förvandlades till skrot, redskap som lämnades att rosta i fria luften, motvägde inte boskapsstockens minskning eller gamla brukningsdelars övergivande eller förstöring. Alla orderna, kontraorderna och dekreten från Moskva kunde inte hindra vetet från att ruttna, potatisen från att frysa och ogräset från att frodas, då elementära försiktighetsmått underlätos och varje stimulans till arbete saknades. Förluster och slöseri antogo ofantliga proportioner. Varken mobiliseringen av arbetare, studenter och skolbarn för sådd och skörd, eller mobiliseringen av ungkommunister för skogshuggning, eller av läkare, vetenskapsmän och konstnärer – alla organiserade i stötbrigader kunde ersätta odlarnas egen goda vilja och egna intresse, lika litet som mobiliseringen av bönderna för den tunga industrien motsvarade den moderna mekaniseringens behov. Stalin försökte 1932 att med nya förordningar avvärja den kris som jordbrukssystemets sammanbrott förorsakat. Han föreskrev bland annat att medlemmarna i *kolchoserna* skulle få äga var sin ko förutom smådjur (mars), att lagertvånget och statsleveranserna skulle lättas (maj), att sedan *kolchoserna* betalat räntor och skatter de skulle få en viss frihet att idka handel (maj), att kommunala jordbrukargrupper skulle få sina gränser fastställda (september) samt att de kvarlevande fria bönderna skulle vara skyldiga att utlåna sina hästar till de *kolchoser* som behövde dem (september). Alla dessa nödfallsutvägar medförde en viss, knappt märkbar lättnad, men denna var av kort varaktighet, eftersom Stalin alltid var färdig att ta tillbaka med den ena handen vad han givit med den andra. Både hans opportunism och hans oförsonlighet göra att blodet och tårarna aldrig sluta att rinna.

”Det är tydligen lättare att döda än att övertyga, och denna enkla metod är särskilt lätt att tillämpa på ett folk som uppväxt och uppfostrats under massakrer”, skrev Gorkij vid revolutionens början med tanke på bolsjevikerna. Han vände sig till sina landsmän i följande ordalag: ”Ni ryssar, som ännu äro vilda, förstörda av edra förra herrar, som i er ha inympat sina fruktansvärda fel och sin omättliga despotism!” Babeuf gjorde liknande reflexioner om sina samtida: ”Tortyr av alla slag: uppskärning och sönderstyckning, stegel och hjul, galgar och schavotter! Vilka onda föredömen ha icke våra herrar givit oss! I stället för att uppfostra oss till mänsklighet ha de gjort oss till barbarer, emedan de själva äro barbarer.” Det finns ingen svårighet som Stalin inte skryter med att kunna klara genom dödsstraff eller i bästa fall fängelse och landsflykt.

När det 1930 uppstod brist på betalningsmedel, var ett dekret tillräckligt för att ställa framför exekutionsplutonerna massor av sovjetundersåtar som misstänktes för att gömma undan några hundra rubel. Felkalkyler inom industrien och misslyckanden inom jordbruket behandlades på samma sätt som finansiella svårigheter. Fyrtioåtta så kallade sabotörer av livsmedelsproduktionen skötos utan dom och rannsakan, och en mängd tekniker, lärare, vetenskapsmän, statistiker, socialistiska och liberala kooperatörer som anslutit sig till regimen och varit sysselsatta på det ekonomiska området häktades. Genom denna parodi på rättvisa rentvåddes de som sutto i toppen medan ”intelligensen” förödmjukades inför det godtrogna folket. Nästa steg var avslöjandet av ett så kallat ”industriparti”, som sades omfatta omkring 2,000 medlemmar. Endast åtta av dem ställdes inför domstol och ledaren var, av vittnesmålen att döma, en provokatör. *Gos*-planens mest framstående ledamöter, bland annat Bazarov, Groman, Suchanov och Kondratjev, befunna sig hastigt och lustigt sittande på de anklagades bänk, beskyllda för kontrarevolution och skadegörelse (*vreditelstvo*). Uppskrämda av avrättningen av de fyrtioåtta och kuvade av GPU:s förhörsmetoder, undertecknade nästan alla de bekännelser som avfordrades dem, och förklarade sig skyldiga till brott som de omöjligt kunde ha begått. Andra avskedades, bland dem Riazanov som var okänslig för hotelserna, och Kondratjev, som sökte skydd bakom den kommunistiska högern, med vilken han sympatiserade.

Det enda dessa brottslingar hade gjort var att de i privata samtal utbytt pessimistiska åsikter om den överdrivna industrialiseringen och kollektiviseringen och tänkt sig möjligheten av en socialistisk regering utan Stalin i händelse av en krasch. Två märkliga och mycket uppmärksammade rättegångar, som fördes med ett uppehåll av tre månader på grund av den praktiska omöjligheten att finna någon förmedlande länk, bevisade ingenting, helt enkelt därför att de bevisade för mycket. Men de häktade arbetade av alla krafter på sin egen undergång, anklagade sig själva och gjorde vad de kunde för att överträffa åklagaren i fråga om tillvitelser. ”Det är vanligt att skrämma eller rent av misshandla ett vittne för att förmå honom att säga sanningen”, anmärkte de Maistre efter ett besök i Ryssland i början av förra århundradet. Denna metod har utsträckts under Stalins regim: vittnen och anklagade skrämmas nu att berätta lögner. De jagade ingenjörerna angåvo av ren okunnighet personer såsom medbrottslingar, som dött flera år förut eller omöjligt kunde misstänkas för sådana brott, exempelvis då de anklagade Aristide Briand för att ”förbereda krig mot Sovjetunionen”. De påstådda mensjevikerna – i själva verket desertörer från detta parti – berättade om hemliga möten i Moskva med en landsflyktig socialistledare Abramovitj, som inte hade varit i Ryssland på tio år. Sådana häpnadsväckande falsarier hade till enda uppgift att fylla ut de knapphändiga anklagelserna, som voro en blandning av sanning och lögn, åstadkomna med hjälp av polisens *agents provocateurs*. Denna tragikomedi av anklagelser och domar, som voro överenskomna på förhand, ledde bara till att hela affären kom i ett tvivelaktigt ljus, och den allmänna opinionen visste varken ut eller in.

Å andra sidan vann Stalin poäng varenda dag genom de exekutioner som verkställdes av GPU utan någon form av rannsakning. Tusentals sådana fall, men ingalunda alla, omnämndes av pressen, och mordorgien fortsatte utan uppehåll. Ännu i mars 1933 avrättades trettiofem tjänstemän i jordbruksdepartementet för att de tillåtit ”ogräset att växa på åkrarna” och annat i samma stil. Endast vissa fall, som ansågos kunna tjäna som varnande exempel, offentliggjordes. Det hände också att det motiv för avrättningen som publicerades inte överensstämde med det verkliga, vilket var fallet med de trettiofem som i själva verket skötos på en anklagelse för spioneri. GPU fann det emellanåt med sin fördel förenligt att utnyttja avrättningarna i olika syften. Masshäktningarna 1930 omfattade alla möjliga slag av intellektuella, till och med historiker (Platonov, Tarlé med flera) som omöjligt kunde ha gjort någon skada åt produktionen eller distributionen, och de sista återstående fredliga socialisterna som helt och hållet lämnat politiken.

Men Stalin var inte nöjd med att missbruka sin makt att straffa – han fann det också påkallat att missbruka sin rätt att belöna. 1930 beslöt han att instifta två nya ordnar: Lenin-orden för civilpersoner och Röda stjärnan för militärer. Dessa dekorationer som förde med sig ett stort antal privilegier, utdelades i ”det socialistiska uppbyggandets” namn, men voro naturligtvis i verkligheten ett hån mot alla socialistiska principer.

Partiet hade inte genomgått femårsplanens spänningar utan missöden. Konflikterna berörde emellertid numera endast isolerade individer och avvecklades utan några konsekvenser vare sig för spetsarna eller de djupa leden, liksom i den gamla goda tiden vid Nikolaus I:s hov, som F. Lacroix jämförde med ”en scen på en teater, där osynliga falluckor öppna sig för att uppsluka de offer som dramats tyrann har bestämt för fängelset”.

Syrtsovs fall 1930, som var lika oväntat som hans plötsliga upphöjelse några månader tidigare, var obegripligt för allmänheten. Man visste endast att ordföranden i folkkommissariernas råd var bekymrad över konsekvenserna av ”den allmänna linjen” och hade invigt Lominadze och andra, obetydligare personer i sitt förtroende och sina vaga förhoppningar på en reform som bland annat skulle innebära återinförandet av *nep*. Detta var allt som behövdes som bevis på att ett missnöje existerade, måhända en komplott förbereddes. Trotskij citerar efter några sagesmän en reflexion som Syrtsov gjort om sin beskyddare Stalin:

”En inskränkt människa som för landet till ruin.” Det hela resulterade i de vanliga avskedandena, uteslutningarna, förödmjukelsen och ångern. Ännu en gång desavuerade Bucharin och hans krets sina kamrater och erkände sina misstag. Sokolnikov som blivit kompromitterad genom sina samtal med de fängslade före detta mensjevikerna, räddade samma år sin säkerhet och sin ambassadpost i London genom att tigga Stalin om förlåtelse och svära honom evig trohet. Kritjanskij förlorade av okänd anledning sin post i *gos*-planens administration kort efter Rykovs onåd. Veteranernas generation, som var försvagad av ålder och fördärvad av makten, gav antingen upp kampen eller sopades bort.

I början av 1931 blev plötsligt Riazanov målet för diktatorns åskviggar. Han förebråddes för att i Marx-Engelsinstitutets arkiv förvara det ryska socialdemokratiska partiets handlingar, som placerats där av en kollega. Den gamle vetenskapsmannen anklagades för förräderi, inblandades helt godtyckligt i den så kallade mensjevikaffären men ställdes inte inför domstol, där han säkerligen skulle ha rentvått och inte nedsvärtat sig, uteslöts ur partiet, häktades och deporterades. Hans arbeten plundrades, hans upplagor av Marx och Engels indrogos, och det institut han hade skapat upplöstes och förenades med Lenininstitutet. På sin sextioårsdag året förut hade Riazanov av hela kommunistvärlden överhöljts med blommor och komplimanger såsom ”vår tids mest berömde Marxforskare”, ”som hade ägnat mer än fyrtio år av aktiv tjänst åt arbetarnas sak” etc. Men Stalin var besatt av iden att till varje pris vinna rykte som teoretiker, och avvaktade bara ett gynnsamt tillfälle att göra sig kvitt en samvetsgrann vetenskapsman som tvekade att godtyckligt sammankoppla namnet på Lenins okunnige efterträdare med socialismens stora läroföder. Med Riazanov försvann den sista tillflyktsorten för en samhällsvetenskap i Moskva. Kort efter hans deportering försökte köpta ”nationalekonomer” lancera formeln marxism-leninism-stalinism, dock till föga fromma för den mans anseende som de på detta sätt ville öka.

En episod som vid första ögonkastet förefaller särskilt dunkel är det öde som hastigt drabbade Jaroslavskij, en av regimens servilaste tjänare. Denne professionelle Trotskijätare utsattes 1931 för den fantastiska beskyllningen att vara smittad med trotskijism. Orsaken var att söka i hans ”Partiets historia”, som han inte ens var författare till men som publicerats på hans ansvar. Det verkliga förhållandet var att Stalin, som fått ögonen öppna för sin hantlangares ärelystnad, hittade på en förevändning för att tvinga honom att med en offentlig avbön förödmjuka sig inför allmänheten. Hela proceduren från angivelsen till bekännelsen tog bara tre veckors tid.

Samtidigt härmed revolutionerade Stalin i en handvändning bolsjevismens hela historia genom ett litet brev till en tidskriftsredaktör, som innehöll en oblyg förfalskning av fakta. Han utlämnade åt sina funktionärer och klienter en hel rad strängt ortodoxa historiker som ännu inte hade lärt tillräckligt för att avskriva Trotskij och glorifiera Stalin. Hans hotande antydningar om ”rutten liberalism” och ”trotskijkontraband” förfelade inte sitt syfte att framkalla en kör av högljudda förnekanden, som voro lika ömkliga som groteska, och ännu en gång avslöjade vad man redan visste om oktoberfalangens hopplösa förfall. Radek, Sjljapnikov och många andra skyndade sig att upptäcka alla möjliga imaginära villfarelser i gamla, länge sedan glömda skrifter och återta de oskyldigaste och mest ostridiga sanningar. En viss Deborin kände sig föranlåten att i utlandet publicera sina filosofiska villfarelser, varvid han beklagade att han inte tillräckligt hade kritiserat – Regels idealism! Den framkallade paniken avsåg att åstadkomma en strängare rensning av bokmarknaden och biblioteken och en mera rigorös censur över nya publikationer i den stalinska enhetlighetens anda. Alla löpte risken att vare sig genom bristande nit eller ren tanklöshet mista sitt arbete, sin bostad och sitt brödkort och sjunka till en parias nivå. Även Lenins ”Samlade arbeten” blevo föremål för misstankar på grund av vissa relativt tillförlitliga noter, som stodo i motsättning till de legender som Stalin fann lämpliga att lancera för sin räkning.

Ovannämnda brev, kallat ”Frågor angående bolsjevismens historia” innehöll Stalins anatema. Det var ”ett dokument av allra största internationellt politiska och världshistoriska betydelse”, för att citera en av de röda karriärprofessorerna. Under åratal begagnade murvlar och partipedanter varje upptänkligt tillfälle, vare sig det gällde filosofi, litteratur eller musik – ämnen som det historiska dokumentet står lika fjärran som historiska fakta – att racka ner på ”den ruttna liberalismen”.

En beklämmande tystnad spred sig i partiet och det ”socialistiska fosterlandet”, där ingen vågade ge luft åt någon kritik annat än i form av halvviskade anekdoter och hånfulla epigram, liksom i Rom under cesarernas tid. På ytan rådde en obruten enighet, och en kör av köpta lovsånger till Stalin fick ersätta det politiska livet i ett land som trälade under hårt arbete och var sänkt i nöd och elände. En av vänsterns främste renegater, Pjatakov, visade vägen genom att identifiera generalsekreteraren först med centralkommittén, sedan med partiet och till sist med staten och personligen hylla honom som en vasall hyllar sin herre. Det var naturligt för en kör av karriärister och parvenyer att falla in i tonen, och alla bemödade sig om att inte säga eller skriva något som inte uttryckte den största beundran för en man, som deras egen framtid berodde av. Varenda diskussion, varenda artikel började och slutade hädanefter med en utvikning till Stalins ära, och alla människor tävlade om att hitta på nya smickrande epitet. Överallt skulle hans namn nämnas; försummelse var detsamma som uppstudsighet. Den vitsiga omskrivningen av generalsekreterarens titel till ”den genialiske sekreteraren” togs på allvar, och ordet ”geni” blev nu oskiljaktigt från hans namn, som i tidningarna trycktes med stora bokstäver.

En obetydlig konflikt i slutet av 1932 med en viss Rjutin, som hade förbindelser med diverse oppositionsmän till höger och vänster, utgjorde förevändningen för att utesluta och deportera en handfull personer för brottet att inte ha angivit någon. Bland dem voro Zinovjev och Kamenev. Men de båda, kumpanerna fingo förlåtelse ett halvår efteråt, då de inte bara tiggde om nåd och bekände sina otaliga synder, utan formligen rullade sig i stoftet för den mäktige Stalin. Det var inte längre tillräckligt att falla på knä, nu skulle man ligga på magen. För det gamla gardet, som envisades att begära att få spela en politisk roll trots härskarens allsmäktighet, funnos inga andra alternativ än det moraliska eller fysiska självmordet. Skrypnik, som med rätt eller orätt misstänktes för avvikelse från ”den allmänna linjen” och svaghet och tolerans mot nationalismen i Ukraina, fann i revolvern den enda lösningen.

Stalin var den ende som hade rätt att uttrycka en åsikt, som omedelbart, *ipso facto*, fick laga kraft. Bojarerna inom byråkratien hade privilegiet att få upprepa, kommentera och vulgarisera den, till dess landets ”genius” hade ändrat mening och motsagt sig själv. Efter sitt moderata ingripande mot kollektiviseringens överdrifter, utsände Stalin ett ”Svar till kamrater på de kollektiva jordbruken”, där han sökte dölja sin reträtt med ett tjog citat från Lenin, av vilka vartenda ett innebar ett fördömande av den praxis han tillämpat, men som han trodde sig kunna vända mot sina’ underordnade i hopp att själv slippa helskinnad undan. I ett föredrag i februari 1931 drog han sig inte för att påfordra planens förverkligande, inte på fyra utan på tre år ”inom alla avgörande grenar av industrien”, och sluta med det lika barnsligt skrytsamma som överlägsna utropet: ”Det finns intet fäste som är ointagligt för en bolsjevik.” Men sådana överord löste inte industriens svårigheter, och i ett annat föredrag, i juni samma år, var han märkbart försiktigare. Arbetets låga kvalitet, som berodde på arbetsstyrkornas labilitet före inrikespassens införande, tvang honom att rikta uppmärksamheten på proletariatets materiella förhållanden. Han fann det nödvändigt att motivera avsteget från likalönsprincipen som var till fördel för de mera kvalificerade arbetarna, vilka behövde stimulansen av bättre föda och bättre bostäder. Med många om och men medgav han att femdagarsveckan hade blivit ett fiasko. ”I en hel rad företag tillämpas på papperet kontinuerligt arbete”, sade han och rekommenderade en temporär övergång till sexdagarsvecka, ”där förhållandena äro

gynnsamma för ett sådant experiment” och i avvaktan på en återgång till det första arrangemanget. Han utvecklade iden att ”ändra vår politik” med hänsyn till nedgången i den tekniska personalen: ”Det är dumt och oresonligt att i våra dagar betrakta varenda specialist och varenda ingenjör av den gamla skolan som en förbrytare eller en sabotör.” Han erkände de statistiska förfalskningar som han varit den förste att begagna sig av och yttrade: ”I en hel rad av fabriker och ekonomiska företag ha vi för länge sedan slutat att räkna och kalkylera eller upprätta ordentliga budgeter för inkomster och utgifter.” Men han fortsatte i alla fall i de gamla optimistiska tonfallen.

Detta var Stalins sista tal före utgången av femårsperioden. Den omständigheten att fakta alltid beslogo honom med lögn kom honom att fatta det kloka beslutet att hålla sig tyst en tid framåt. Han hade givit sina fiender alltför många vapen i händerna genom att alltid proklamera motsatsen av vad som inträffade, och missuppfatta fakta från in- och utland och ekonomiska och sociala teorier som han föregav sig kunna tolka. På en enda punkt hade han inte misstagit sig, men den aktade han sig för att utnyttja för mycket: det var när han 1918 hade profeterat att en forcering av den industriella utvecklingen skulle åstadkomma ”en viss, artificiellt organiserad hungersnöd”. Detta var ingenting originellt, och den enda idé som framtida händelser skulle bekräfta hade han lånat från de ”förvillade” högermännen.

I själva verket blev hungersnöden märkbar redan 1931, trots kortsystem, njugga ransoner och rigorös kontroll. Men denna gång hade bönderna mera att klaga över än arbetarna, som tillgodosågos näst efter byråkratien, polisen och krigsmakten. Staten tog hälften av skörden som hade sjunkit till 69,5 millioner ton (mot 96,6 1913) men ytterligare minskades med en fjärdedel på grund av underslev. Men folkmängden hade ökat med omkring 25 millioner, och bröd utgjorde en livsviktig del av dieten i ett land där kött, mjölk, ost, ja, över huvud taget alla livsmedel voro praktiskt taget omöjliga att uppbringa. Kreatursstocken, som hade överlevat masslakten vid kollektiviseringen, fick inte skötsel och tillräckligt med foder i *kolchoserna* och djuren förgingos i massor. De våldsamt stigande prisen i den delvis återinförda fria marknaden tydde på en betänklig nedgång i rubelvärdet. Regeringen som stod utan möjligheter att klara städernas livsmedelsförsörjning, försökte förmå arbetarna att uppföda kaniner i hemmen och till och med odla upp jorden kring fabrikerna. Men ”offensiven på kaninfronten” tog ett hastigt och sorgligt slut. De oerfarna uppfödarna saknade både lokaliteter och foder för djuren, och det var endast Stalin som inte hade förutsett detta från början.

En av regimens oformliga fenomen härrör från denna tid, nämligen de s. k. *torgsin*-butikerna som voro reserverade för kunder med främmande valuta eller ädla metaller och utgjorde en överflödets oas i den socialistiska öknen. Staten tillät inte där användningen av sitt eget pappersmynt och förbjöd även dettas utförande ur landet, och de förbittrade men till tystnad skrämda proletärerna vågade inte göra något. Ännu otroligare voro de åtgärder som vidtogos för att skaffa fram dollar. En veritabel slavhandel etablerades, i och med att sovjetmedborgare fingo tillstånd att lämna landet, under förutsättning att lösen erlades för dem av vänner och släktingar i utlandet.

Medan varubristen ökades och hungersnöden närmade sig under loppet av 1932, fortsatte de oförbätterliga planhysterikerna att jonglera med sina siffror och rentav förbereda en andra *pjatiletka*, som var späckad med feta förhoppningar för morgondagen. Tidningarna utvecklade med tabeller och bilder vilka jättelika ekonomiska framgångar som vunnits ”på alla fronter” och stimulerade den pessimistiska publiken med artiklar om plöjning med elektricitet, sådd från flygmaskiner, artificiellt regn åstadkommet genom bombardemang av molnen och andra sådana påhitt som, med hänsyn till sovjetteknikens läge vid denna tid, måste bedömas på samma sätt som Fouriers fantasier om förvandlande av havsvatten till lemonad genom tillsättning av citronsyra. Man umgicks även med gigantiska planer att avleda Golfströmmen så att den kunde mildra Ishavets och därmed norra Sibiriens hårda klimat. De svältande

massorna föddes med propagandafotografier från stål- och cement-”jättarna” Dnjeprostroj och Magnitogorsk som vuxit upp på stäppen. Ungkommunisternas sovjetpatriotism höjdes till skyarna; där funnos ”arbetsfrontens” hjältar, ständigt beredda att sätta nya rekord. Tidningarna redovisade antalet utgrävda kubikmeter jord, brutna ton kol och smälta ton järn. Men stötbrigadernas efemära framgångar fyllde inga tomma magar och förjagade inte svältens dystra följeslagare rakitis och hungertyfus. De generationer som offrades åt maskinguden lyssnade förgäves efter ett mänskligt ord från den i Kreml inneslutne Stalin, som tigande ägnade sig åt uppgiften att förvandla socialismen till en sådan karikatyr som Flaubert återgivit med orden: ”Ett slags amerikaniserat Sparta, där individen endast existerar för att tjäna ett samhälle, som är mera allsmäktigt, absolut, ofelbart och gudomligt än Storlamans och Nebukadnesars.”

3.

Med femtonårsdagen i oktober slutade den prosaiska och blodiga industriella epoken, och partiet kunde inte underlåta at göra en återblick. Trots alla resolutioner, order och proklamationer, den ena mera ”historiskt betydelsefull” och ”internationell intressant” än den andra, och trots omätliga offer av alla slag hade de ekonomiska planerna, utvidgade och många gånger om arbetade som de voro, inte i något avseende blivit realiserade Sovjetunionen hade inte upphunnit och överträffat ett enda kulturland. Det hotade inte att ställa i skuggan vare sig hur opp eller Amerika, Schweiz eller Belgien. Detta hindrade inte från att sjunga en segersång, när han slutligen i januari 1933 bröt tystnaden för att lämna en redogörelse för de samlade resultat som hans byråer och medhjälpare hade redovisat.

Detta lyckades han endast göra genom att under allehanda sofismer dölja de gapande såren i planhushållningen och med folkmötesklyschor dränka den tragiska verkligheten. Han vred och vände på en statistik som redan dag för dag blivit förfalskad. Han gjorde kortkonster med kvantiteter, kvaliteter, vikter och värden. Han var inte riktigt säker på utgångspunkten, då de upp gifter som stodo till hans förfogande delvis voro fragmentariska och omöjliga att kontrollera. De underordnade, som fruktade att i annat fall bli utsatta för repressalier, voro noga med att alltid redovisa tillfredsställande resultat. ”Vanan att dölja sanningen för andra människor gör att man till slut inte märker den själv, och den döljes varje dag bakom en allt tätare slöja”, skrev Custine: Han konstaterade också: ”Ryssland är katalogernas förlovade land; man blir imponerad när man läser listan på boktitlar, men man bör akta sig för att gå vidare. Om man öppnar en bok finner man ingenting av vad den lovar; kapitelrubrikerna finnas där, men kapitlen vänta ännu på att bli skrivna.”

Med den elementära stil som är honom egen, sammanfattade Stalin inför centralkommittén resultatet av den industrialisering som genomförts enligt hans metoder:

> ”Förut hade vi ingen järn- och stålindustri, som är grundvalen för landets industrialisering. Nu ha vi en sådan industri.
>
> Vi hade ingen traktorsindustri. Nu ha vi en.
>
> Vi hade ingen bilindustri. Nu ha vi en.
>
> Vi hade ingen maskinindustri. Nu ha vi en.
>
> Vi hade ingen nämnvärd modern kemisk industri. Nu ha vi en.
>
> Vi hade ingen verkligt betydelsefull industri för tillverkning av jordbruksmaskiner. Nu ha vi en.
>
> Vi hade ingen flygmaskinsindustri. Nu ha vi en.
>
> Vi stodo sist på listan över producenter av elektrisk kraft. Nu stå vi bland de första.
>
> Vi stodo sist på listan över producenter av kol- och oljeprodukter. Nu stå vi bland de första.

> Vi hade ett enda kol- och metalldistrikt, nämligen Ukraina, som vi knappast kunde exploatera. Vi ha nu inte bara lyckats utveckla detta distrikt, utan ha skapat en ny bas för vår kol- och metallindustri, nämligen i östern, vilken är vårt lands stolthet.
>
> Vi hade ett enda textildistrikt, nämligen i norra delen av landet. Inom den närmaste framtiden komma vi att ha två nya baser för textilindustrien, nämligen i Centralasien och västra Sibirien.
>
> Vi ha inte endast skapat dessa enorma nya industrigrenar, utan även skapat dem i en sådan skala och av sådana dimensioner att de komma den europeiska industriens skala och dimensioner att blekna bort till en obetydlighet."

Om Stalins uppgifter undersökas en och en, finner man att inte allting i dessa obestämda formuleringar är absolut falskt, men man konstaterar att talaren undviker att sammanställa tillgångar och skulder. Det faller av sig självt att ett folk på 160 millioner människor som är underkastat militär disciplin inte kan arbeta i gruvor och i jorden i ett land med exceptionella naturtillgångar utan att producera någonting, helst som arbetet utföres under utländska specialisters och teknikers anvisningar och ledning. Men detta utgör intet svar på frågan om resultaten äro sunda och varaktiga och stå i rimlig proportion till ansträngningarna och de fantastiska kostnaderna eller befordra ett verkligt materiellt och moraliskt framåtskridande med socialismen som slutmål. Och även från Stalins egen utgångspunkt skulle ingenting kunna rättfärdiga en plan, ett politiskt system, en regim, vars barbariska metoder leda till ett återfall i barbariet, och vars asiatiska struktur illa döljes av en ytlig fernissa av amerikansk modernitet.

Det är inte sant att Sovjetunionen har börjat bygga från grunden och därför har rättighet att skryta över en exempellös framgång. Redan på 1200-talet var Ryssland världens största producent av gjutjärn, järn och koppar, och den största exportören av trä, läder och segelduk, vilken ställning det sedermera förlorade. I slutet av 1800-talet överträffade det Förenta staterna i fråga om oljeproduktion; sex år senare hade det mer än fördubblat sin produktion av gjutjärn och stål och nästan fördubblat sin produktion av kol och nafta. Dessa frammarscher och reträtter peka på ett faktum som ännu har giltighet. Ryssland har alltid haft perioder av feberaktigt industriellt uppsving, omväxlande med perioder av stillestånd och tillbakagång. Peter den store lämnade efter sig omkring sjuhundratrettio fabriker, av vilka han själv hade grundat de flesta. Antalet fabriker mer än tredubblades under Katarina II, mer än fördubblades under Alexander I och närapå fördubblades under Nikolaus I, medan antalet arbetare och den totala handelsomsättningen ökades proportionsvis ännu mera. Under Alexander II mer än tjugodubblades järnvägsbyggena. Under Alexander l II hade fabrikernas antal tredubblats och arbetarnas nästan fördubblats. Under Nikolaus II blev det i själva verket genom Wittes ekonomiska system möjligt att på tio års tid fördubbla järnvägarnas längd och till följd därav utvidga kol- och metallindustrien, som särskilt i Donetz utvecklades med en fart som var jämförlig med det industriella uppsvinget i de engelska gruvdistrikten i början på 1800-talet, i Rhenlandet och Westfalen på 1870-talet och, mera närliggande, i Förenta staterna och Japan.

Lenin skrev i sin bok "Kapitalismens utveckling i Ryssland" som utkom 1899: "Utvecklingen inom gruvindustrien är hastigare i Ryssland än i Västeuropa och till och med Nordamerika ... På de senaste åren (1886-1896) har produktionen av gjutmetall tredubblats . . . Utvecklingen av kapitalismen i de yngre länderna påskyndas genom de äldres hjälp och exempel." Mellan ryskjapanska kriget och världskriget fördubblades den ryska industriens produktionsresultat. Perioderna av stagnation motsäga icke den allmänna tendensen, som även mycket väl kan förenas med de barbariska sedvänjorna. För övrigt har efter livegenskapens upphävande det ekonomiska framåtskridandet fortgått med mindre abnorma medel än "mobilisering", "stötbrigader", "offensiver på alla fronter", deporteringar och avrättningar. Trotskij kunde före *nep* säga: "Om den ryska kapitalismen redan tidigare inte har utvecklats gradvis utan ryckvis och byggt amerikanska fabriker på den öppna stäppen, finns det så mycket större skäl

att anta att en dylik ilmarsch skall vara möjlig i en socialistisk ekonomi.” Planen hade i själva verket aldrig varit tänkbar utan detta historiska förflutna, utan import av maskiner och ingenjörer och hjälp av utländsk teknik och utländskt kapital.

De historiska föregåendena få emellertid inte missförstås. Sovjetismen, liksom i en mera begränsad omfattning tsarismen, avser att åstadkomma en artificiell industrialisering under ständig inblandning av den allestädes närvarande staten, bakom en mur av skyddstullar och under exploatering till det yttersta av arbetarklassen. Och både Stalin och hans enväldiga föregångare stå i tacksamhetsskuld till det ”ruttna västerlandet”, som både bolsjevikerna och de reaktionära slavofilerna uttrycka sig. Ivan den förskräcklige skulle aldrig ha blivit herre över tatarerna utan hjälp av hantverkare från Tyskland, Ungern och Italien. Michael Romanov, den förste i sin dynasti, anställde ett antal engelsmän för att organisera den ryska armén efter europeiskt mönster. Peter den store skulle ha varit mindre stor om han inte hade skaffat så många instruktörer från Holland och andra håll. Och vi veta mycket väl vilken roll fransmän och belgier spela i den nuvarande organisationen av den tunga industrien. Stalin bygger endast på en gammal tradition då han utnyttjar ”den dödsdömda kapitalismens” kunnighet och erfarenhet, de stora företagen i Europa och framför allt i Amerika, exempelvis Ford, Austin, MacKee, General Electric, Westinghouse, Harvester, Cleveland Tractor, Freyn Engineering etc., vilket inte hindrar partiets språkrör att oblygt ta äran åt sig av de resultat som främlingarna åstadkommit. Från tsar Peter den store till greve Witte, ha alla Rysslands industrialister sökt göra sitt land oberoende, göra det till en *autarki*, för att utan skrupler kunna profitera av den internationella arbetsfördelningen. Den siste av dem har inte ändrat annat än orden, då han ställer emot varandra den sovjetska ”statismen” och den imperialistiska kapitalismen, som ger honom krediter och sänder sina tekniska experter, och jämför kurvorna för industrien under femårsplanens korta period med den största ekonomiska kris som den moderna världen har genomgått. Det kan inte bestridas att den höga industriella koefficienten i Sovjetunionen sammanföll med en rakt motsatt tendens i de stora produktionsländerna. Men i de senare, där tekniken redan hade gått jättesteg framåt, fanns det naturligt nog mindre att göra. Stalin underströk omisstänksamt sitt eget lands efterblivenhet när han beundrade framstegens storlek och glömde utgångsläget. Ju närmare nolläget en industri har varit, dess lättare är det att förete imponerande men missvisande procenttal. Liksom han hopblandade socialisering och industrialisering, förväxlade han ekonomi och teknik, och förstod inte att de tekniska resultaten kunde köpas utan att man assimilerade deras Processer.

Stalin tröttnar aldrig att skryta med verkets jättelika omfång, som utgör älsklingsämnet för hans litterära, journalistiska och fotografiska propaganda. Han tror i sin oskuld att den kvantitativa storheten hos ett företag är detsamma som överlägsenhet i allmänhet, och han svänger sig med uttryck såsom ”det största i världen”, utan att tänka efter hur pass de motsvaras av verkligheten, eller om han därmed skadar i stället för gagnar de intressen som han tagit hand om. ”Bourgeoisien”, säger ”Kommunistiska manifestet”, ”har åstadkommit underverk som vida överträffa de egyptiska pyramiderna, de romerska akvedukterna och de gotiska katedralerna.” En stat som täcker en sjättedel av jordklotet, överträffar inte på något sätt sina medtävlare genom att uppföra ståtliga, kostsamma och ineffektiva jätteföretag, där produktionen går med förlust och inte på något sätt lindrar det överhängande behovet. Fabriker, där maskineriet är utslitet innan det är amorterat, utgöra en tung belastning på budgeten till förfång för de sociala kraven, och det gapar en väldig klyfta mellan företagens storlek och den nytta de göra.

Även det tsaristiska Rysslands företag måste bygga på väldets ofantliga storlek. Den transsibiriska banan, som ärvts från tsardömet, är den längsta i världen, och kunde omöjligen existera i Schweiz, men den plan är inte uppfunnen som kan bringa Rysslands och Sibiriens

transportväsen till samma nivå som de schweiziska järnvägarna, vare sig i fråga om säkerhet, trafiktäthet eller hygien. Turksib, som delvis byggdes under den gamla och delvis under den nya regimen, skulle enligt Stalins resonemang vara en ära lika väl för den förra som för den senare. Det skulle emellertid vara intressant att veta, hur många arbetare som ha dött av epidemier under arbetet med denna ökenjärnväg som trafikeras av ett och annat astmatiskt och problematiskt tåg; filmen över detta företag är en svag ersättning för alla meningslösa offer. Jättedammen i Dnjeprostroj, som byggts av amerikanen Hugh L. Cooper och andra utländska experter, är 770 meter lång och 40 meter vid basen, men Zuyderseedammen är 30×94 meter vid havsytan och 134 meter i botten, och Holland, som är en sexhundradel så stort som Sovjetunionen och har en tjugutredjedel av dess folkmängd, gör inte anspråk på något beröm för denna cementanläggning. Båda de nämnda ryska företagen representera på olika sätt ett ekonomiskt vansinne. De amerikanska turbinerna i Dnjeprostroj komma i åratal att mala tomning av brist på kablar att vidarebefordra strömmen eller motorer att transformera energien, eller fabriker som kunna använda den. De franska kraftstationerna i Kembs och La Truyère, som byggts utan bråk och planreklam, äro knappast mindre imponerande än Dnjeprostroj och ha mycket som tala till deras fördel. Det storstilade kraftverket i Colorado tar priset i fråga om effekt, men ingen faller på iden att ge expresidenten Hoover, vars namn det bär, äran därför. Genom utnyttjande av malm från Magnitogorsk och kol från Kuznetsk, vilka platser ligga mer än tvåtusen kilometer från varandra, åstadkommes ett stål till en abnormt hög tillverkningskostnad, vilken förutom genom transportkostnaden trissas upp av de dyrbara högtrycksugnar och smältverk som konstruerats av Clevelandingenjörerna. Fordfabrikerna i Nisjni-Novgorod tillverka bilar vilkas öde är att fastna i dyn i det väglösa landet. De amerikanska modellmaskinerna från traktorsfabriken i Stalingrad fördärvas på ett års tid i en improviserad arbetarstams oövade händer.

Intet av dessa industriella monstra tål den minsta opartiska granskning. Broarna vid Newport News, i Sydney och vid Zambezi äro ”de största i världen” men lösa inga sociala problem, lika litet som Eiffeltornet, Empire State Building, Suez- och Panamakanalerna, Sankt Gotthard- och Simplontunnlarna, den underjordiska kanalen vid Rove i närheten av Marseille, tunneln under Schelde vid Antwerpen eller andra ingenjörsvetenskapens triumfer. Sovjetunionen har ännu ingenting som kan jämföras med de här nämnda. Rockefellerstaden uppfördes med en ofantlig förlust, som ingen räknat med. Om kanalen från Östersjön till Vita havet, som grävts på GPU:s befallning av en mängd olyckliga deporterade bönder (286,000 i juni 1934 enligt I. Solonevitj), skulle rättfärdiga bolsjevismen, så skulle torrläggningen av Pontinska träsken utgöra en äreräddning för fascismen. Och språket skulle sakna ord för att ge motsvarande erkännande åt Kinesiska murens skapare. Det är på många håll man spontant fått iden att *mutatis mutandis* jämföra pyramiderna med de palats som uppförts i Ryssland för att härbärgera maskiner, medan de arbetande arméerna av kulis inhysas i eländiga kyffen. Historikerna ha redan använt jämförelsen i samband med Peter den store, och mensjevikerna på tal om Trotskijs ”arbetararméer”. Ty hur grandiosa än femårsplanens ”jättar” kunna te sig i detta ”Fasadernas rike”, som Herzen skulle säga, är dock slöseriet med pengar, ödslandet med energi och förluster av alla slag ännu mer grandiosa, och uppoffrandet av mänskliga varelser förefaller att mera höra hemma i en annan tidsålder.

Stalin och hans eftersägare ha många gånger citerat Lenins anspelningar på Peter den store. Detta är numera vanligt, men ingalunda smickrande för bolsjevikernas socialistiska principer. Peter, som blivit kallad ”en kulturens apostel med knutpiska i hand, vilken knutpiska användes för att släcka alla ljus”, kunde endast kopiera av västern, låna formen och lämna innehållet, tillgodogöra sig de praktiska fördelarna utan att förstå förutsättningarna, och fuska ihop oproportionerliga och fiktiva verk, som ofta voro obrukbara, stundom skadliga och alltid farliga. Hälften av hans fabriker existerade endast på papperet och endast ett tjugutal

överlevde honom. Av de tusentals fregatter och galärer och andra fartyg, som hans flotta omfattade, voro tio efter hans död endast tio sjövärdiga. Den sinnessvaga anläggningen av Petersburg i en utkant av riket och i ett träsk som blev tusentals arbetares grav, och byggandet av hamnen i Taganrog under så gott som exakt liknande omständigheter, mins inte det hemska i hans brott. Tvärtom. ”Men staden existerar åtminstone”, skrev den av ryska hovet pensionerade Voltaire, som var en värdig företrädare till de ”intellektuella” som köpts att sjunga Stalins lov. Sylvain Maréchal replikerade i sin ”Rysslands historia”: ”Att vattna grundvalarna till en ny stad med hundra tusen människors blod är vad Voltaire kallar skapandet av en nation. Kan man handskas mera oblygt med människoliv? Rousseau visade sig mera klarsynt då han skrev i *Contrat Social:* ”Peter hade en imitativ begåvning. Han var inte något verkligt geni som skapar allting av intet. Några av de saker han gjord voro goda, de flesta voro misslyckade.” Diderot upptäckte sanningen under sitt besök i Ryssland, vilket framgår av hans berömda ord om ”kolossen på lerfötter”. Och Condillac hade all anledning att apostrofera Peter på följande sätt: ”Ni har uppres en ofantlig byggnad, men tillåt mig att fråga: hurudana äro dess grundvalar? Kanske ni glömt dem under sysselsättningen med den yttre dekorationen. Denna magnifika storhet, som är eder skapelse, kommer att försvinna med eder.” Han lät inte dupera sig av ”det djupa lugnet, som förebådade undergången”. En annan av den intelligente abbéns frågor kunde med samma rätt riktas till Stalin: ”Vad har ni gjort för att minska den ofantliga terror som har beledsagat er makt, och som endast kan skapa snyltare och slavar?”

Blodtsaren var inte ensam om att använda sådana metoder. De skymta fram genom den bedrägliga fernissa som hans efterträdare anlagt. Josef II, som tillfrågades av de Segur om de nya byggnader i Sydryssland som Potemkin hade presenterat Katarina den stora, svarade: ”Jag ser i dem mera glans än verklighet ... Allting blir lätt när man slösar med pengar och människoliv. Här riskerar man saker som inte kunde göras i Tyskland eller Frankrike. Herrarna befalla, tusentals slavar lyda. Arbetarna få litet eller intet betalt, få dålig föda och våga inte öppna munnen för att klaga. Jag vet att på tre års tid ha ansträngningarna och dessa sumpmarkers osundhet krävt femtio tusen människoliv, utan att någon klagan har hörts eller ett ord förnummits.” Denna hans uppfattning bekräftades i följande århundrade av Custines brev. ”Med de maktmedel denne furste tillvällat sig, skulle en verklig skaparkraft ha åstadkommit mirakel av helt annan art. Men ryssarna, som ha gjort sin entré på den stora världsteatern efter alla andra, ha endast imitationstalang”, skrev den franske resanden om Peter I. ”Det är endast när folket lyder i blindo som en härskare kan kräva fruktansvärda offer med mycket obetydligt resultat”, anmärkte han om den ”kolossalt naive” Nikolaus I, som för honom representerade ”inte ett stort rikes kraft, utan ett förtryckt folks bortkastade möda”. Han karaktäriserade Ryssland som ”ett land där de största saker utföras med de magraste resultat”. Härskarens befallningar ”väckte stenarna till liv, men endast genom att döda människorna”.

”Planen” är en nyhet endast i dess egenskap av en mytisk nebulosa som det är omöjligt att ta på allvar, sedan dess upphovsmän själva smickra sig med att ha övergivit de grundläggande principerna för att hastigare få den genomförd. Detta betyder att de ha förstorat de misstag och den oordning, som de gingo ut för att rätta. Man behöver blott anföra ett exempel, som är oemotsägligt. När Stalin i det förut citerade talet skröt med att ha tredubblat den av planen förutsatta jordbrukskollektiviseringen, utan att samtidigt ha tredubblat redskapen, gödningsämnena och byggnaderna eller ens åstadkommit det minimum som ursprungligen upptagits, desavuerade han uppenbart en princip som han inte kunde fatta och ännu mindre tillämpa. Motsvarande gällde om industrien. Det var ologiskt att pålägga ett transportväsen, som hade mindre och sämre rullande materiel än 1917, utnötta räls, ruttnade slipers och bristfälligt signalväsen, en tredubbel börda om man inte ville provocera fram en katastrof för

järnvägarna – vilket i själva verket var vad som skedde. Planen siktade i princip mot en ekonomisk harmoni, mätt i indextal för kvantitet och kvalitet, värde och pris. Även med denna begränsade utgångspunkt, och med uteslutande av den frihet att välja som blivit undertryckt, var det nödvändigt att frambringa en viss mängd råmateriel och omforma dem till bruksvaror, men samtidigt sänka tillverkningskostnaderna och höja penningvärdet, lönerna och den allmänna levnadsstandarden. Men den kvantitet som behövdes ernåddes inte, kvaliteten försämrades, tillverkningskostnaderna stego, reallönerna föllo, och minnet av en blygsam komfort bleknade alltmer hos arbetarna. Oberoende av från vilken sida man ser den, hade den ogenomförbara planen spruckit. Bevisen äro lätta att få fram även ur statistikens virrvarr, som avsiktligt gjorts ännu oklarare genom att jämförelsetalen ständigt förändrats. Man behöver inte besvära sig med att i detalj bemöta ett pseudovetenskapligt charlataneri, som går så långt att det förutsäger kommande skördar eller med andra ord väderleksförhållanden, utan kan inskränka sig till att anföra vissa grundläggande fakta.

Stalin avsåg att genomföra det industriella programmet till 93,7 procent, vilket skulle innebära en tre gånger så stor produktion som före kriget och en dubbelt så stor som före planen. Han meddelade inte vad han grundade sina kalkyler på, utan lät folk tro att det var en fråga om kvantiteter, uttryckta i vikt och volym, medan i verkligheten hans siffror helt enkelt överförde ett godtyckligt värde i mer eller mindre fiktiva rubler. En undersökning av nyckelindustrierna ger ett helt annat resultat än det utlovade. 1932 götos 6,2 millioner ton järn i stället för 10 som upptagits i planen, och 17 som Stalin förutsagt vid sextonde kongressen. 42 millioner ton kol brötos i stället för 75 (planen), 90 (kontrollsiffrorna) och 140 (centralkommittén den 15 augusti 1931); 22,2 millioner nafta i stället för 45 som centralkommittén den 15 november 1930 förklarade sig emotse; den elektriska kraftleveransen nådde i teorien 13,500 millioner kilowattimmar i stället för 22,000 enligt planen, varmed ingenting är sagt om möjligheten att använda dem. Resultaten äro ännu sämre för kemiska produkter, koppar och andra mjuka metaller, cement och byggnadsmateriel. Procentsiffrorna för det resultat som nåtts på åtskilliga viktiga områden äro alltså långt under Stalins runda tal, och en viss del måste dessutom dragas bort för kasserade varor. Varje förståndig människa som är utom räckhåll för GPU måste förstå att fabrikerna endast kunnat göra maskiner inom gränserna för metall- och bränsletillgången, för att inte tala om andra restriktioner. Samma år tillverkades 844 lokomotiv i stället för 1,641 enligt planen, 18,600 järnvägsvagnar i stället för 37,000, omkring 50,000 traktorer i stället för utlovade 170,000 och 26,700 bilar i stället för 200,000 som Stalin utlovat på sextonde kongressen. Ingalunda bättre, utan i stället sämre är redovisningen för tillverkningen av reservdelar, mindre verktyg och direkta konsumtionsartiklar. Sålunda tillverkades 2,550 millioner meter bomullstyg i stället för 4,700 millioner enligt planen. Detta var visserligen ungefär detsamma som före kriget, men folkmängden hade ökats och hemmamarknaden hade i femton års tid varit satt på svältkur.

Fastän 35 milliarder rubel voro investerade i industriell och transportväsendet höll resultatet varken kvantitativt eller kvalitativt vad som utlovats. En svag yrkesskicklighet som inte blev bättre under förtryckets piska förstörde en enormt stor del av varorna, i vissa fabriker hälften eller fjärdedelen, och det var ingen sällsynthet att de obrukbara och kasserade varorna överstego tre fjärdedelar av hela tillverkningen. Detta visar vilken tillit man kan sätta till *gos*-planens tillrättalagda statistik. De producerade varorna voro så dåliga att en förordning utsändes 1933 som bestraffade dåligt arbete såsom ”brott emot staten” med fem års fängelse. Tillverkningskostnaderna, som skulle ha sänkts med en tredjedel inom industrien och hälften i byggnadsverksamheten, hade dessutom stigit ytterligare även enligt den officiella statistiken, trots de manipulationer som gjorts för att sudda över kalkylerna. Och arbetsresultatet på varje enskild arbetare, som enligt schemat skulle ha fördubblats, stannade på den ursprungliga nivån, som var en fjärdedel eller en femtedel av det amerikanska. Det är svårt att inte påminna

sig en bitter reflexion av Herzen: ”Man får aldrig glömma att hos oss alla förändringar endast äro scenförändringar: väggarna äro kulisser, palatsen målad väv.” Det är visserligen en metafor, men den döljer en djup sanning.

I sin fräckhet eller okunnighet gjorde sovjetstatens diktatorer mesta möjliga av de 118 milliarder rubel som satsats på företaget i stället för de 86 som voro planerade. Här förlorar fantasien alla beröringspunkter med verkligheten. Penningcirkulationen hade ökats med omkring 6 milliarder på fyra år, i stället för 1,250 millioner som voro uppställda som maximum, och häri innefattas inte de lokala emissioner av sedlar och obligationer som voro avsedda att avhjälpa bristen på skiljemynt. (Under de närmaste två åren var ökningen återigen två milliarder.) En av Peter den stores rådgivare hade övertygat sig själv om att penningcirkulationen i Ryssland berodde uteslutande på självhärskarens vilja, och mycket konservativa ryska finansmän Ilade utdömt guldmyntfoten långt före sovjets nationalekonomer. Stalin lyssnade till experter av denna skola, för vilka obegränsad sedelutgivning inte betydde detsamma som inflation. Icke dess mindre hade rubeln på fyra år förlorat nio tiondelar av sitt värde i stället för att öka med en femtedel. Även då var emellertid köpkraften beroende av administrativa förordningar och tvångsföreskrifter av en oerhört invecklad natur. Om rubeln hade utlämnats på nåd och onåd åt växelkursernas lagar skulle den inte vara värd en kopek. Genom ett invecklat system av tariffer, taxor och ransoneringar, som ignorerade varje gemensam värdestandard, kom förhållandet mellan priser och löner att variera i det oändliga, och pengarnas värde förändrades beroende på vem som ägde dem.

Den nominella lönen var inget uttryck för levnadsstandarden hos löntagaren, utan denne hade att räkna med byråkratiens nyckfulla ersättningsprinciper, som trotsade alla fixa definitioner. Sedan publiceringen av statsbankens balansräkning stoppats, måste myndigheterna avstå från att fastställa några pris- eller skatteindex. Det kaotiska läge vari statsfinanserna befunna sig återspeglade det kaos som präglade hela planhushållningen, vilken i sista hand kunde sägas beteckna frånvaron av eller föraktet för någon plan över huvud taget.

Den katastrof som drabbade jordbruksnäringen och som med full rätt jämställts med verkningarna av ett stort krig, överträffade den ekonomiska katastrof som följde på industrialiseringen. Tvärtemot principerna för femårsplanen som i alldeles särskild grad förutsatte ett uppmuntrande av den individuella produktionen, kollektiviserades med våld femton av tjugufem millioner bondehemman och förvandlades till omkring 211,000 *kolchoser*. Men skörden 1932 utgjorde endast 356 kg pr hektar eller sammanlagt 69,9 millioner ton (mot 96,6 år 1913), vilket med normal nativitet inte var tillräckligt för att hindra hungersnöd. Och detta trots de tio milliarder rubel som utgivits, trots att redskapen förbättrats, trots det periodiska uppbådet av kommunister, pressens frenetiska agitation vid begynnelsen av varje ny säsong och den ”offensiv på alla fronter” av plöjning och gödsling, sådd och skörd, tröskning, lagring, kreatursuppfödning och allt sådant som överallt annorstädes i världen utföres såsom fredligt arbete.

Stalin medgav att *kolchoserna* i stort sett arbetade med förlust, liksom den stora socialiserande industrien. Det erkändes på annat håll att 5,383 *kolchoser*, som voro belastade med investeringar och maskiner, ännu inte kunde drivas med vinst. Av 147,000 traktorer voro 137,000 i behov av grundliga reparationer. I depåerna för traktorer och maskiner saknades bensin, olja och reservdelar, förutom yrkeskunnig tillsyn. Men kollektiviseringens mardröm framför allt annat var kreatursstammen, som på fem år sjönk från 276 till 160 millioner. Statistiska siffror ge endast en svag föreställning om sanningen, men Vorosjilov lät vid ett tillfälle undfalla sig några ord som utgöra ett mera vägande vittnesbörd. ”Inte bara hästen, utan också oxen”, sade han, ”som har blivit ett sällsynt fenomen i vårt Ukraina, har kommit och kommer till traktorernas hjälp.” Härav är det lätt att draga analoga slutsatser om situationen i fråga om kött, läder och ull. Om man dessutom kommer ihåg att produktionen

per hektar av sådana varor som lin, bomull och betor sjunkit till hälften på en befolkning av etthundrasextiofem millioner människor, behövs ingen ytterligare undersökning för att förklara den existerande bristen på läder och socker. Huvudorsaken till den knapphet på handelsvaror som aldrig tycktes vilja ta slut, och den stora hungersnöden som nådde sin kulmen på våren 1933, är tillräckligt tydlig. *Socialistiljeski Vestnik* talade om ”en slags av Stalin artificiellt organiserad hungersnöd” och uppskattade dess offer till minst fem millioner, vilken siffra bestyrkes av tillförlitliga uppgifter från annat håll. Även en så utomordentligt skarpsinnig iakttagare som mr W. Chamberlin, vars långa vistelse i Sovjetunionen och sympati för det ryska folket gör att hans omdöme måste tillmätas särskild vikt, har kommit till samma siffra.

Stalin förnekade utåt de föreliggande vittnesbörden om hungersnödens existens, liksom han förnekade att hans förhastade planer misslyckats, även sedan detta framgått av hans egen byrås förfalskade statistik, men kunde inte undgå att taga själva fakta ad notam och söka hejda den övermodiga frammarschen som endast ledde till ruinens brant. Parallellt med triumfropen kommo praktiska instruktioner, som blevo alltmer blygsamma i tonen. Det gällde i fortsättningen att koncentrera ansträngningarna, inte utvidga och intensifiera produktionen utan lära sig att utnyttja den teknik som så dyrt betalats, förbättra kvaliteten och produktionsförmågan och sänka tillverkningskostnaderna. Det var en paradox som avslöjade mycket, att ”den bolsjevikiska rytmen” måste bromsas i stället för forceras i samma mån som mekaniseringen fortgick. Nu gällde inte längre som en kodex för varje rättrogen bolsjevik L. Sabsovitjs bok *SSSR under femton år*, där författaren med tabeller sökt bevisa så barocka påståenden som att industriens produktion ökats med femtio procent från 1933. Stalin var nu nöjd om ökningen under den andra femårsplanen som han kastat sig in i kunde bli någonting mellan tretton och femton procent. Och eftersom vägen alltid är lång mellan ett programs uppgörande och dess förverkligande, var det tydligt nog att man snart måste göra halt. Det talades mindre och mindre om att överträffa den västerländska kapitalismen. Och det hade man all anledning till. Förenta Staterna, som redan har mer än nog för sin befolkning som uppgår till två tredjedelar av Sovjetunionens, producerade år 1929 omkring 36 millioner ton järn, 546 millioner ton kol, 133 millioner ton nafta, 120 milliarder kilowattimmar, 5,651,000 bilar, 229,000 traktorer och 1,069,814 ton koppar – mot 46,694 av den sistnämnda varan för Sovjetunionen under dess bästa år, 1932. Inte ens med sådana statistiska manipulationer som att jämföra ett ryskt maximum med ett amerikanskt minimum kunde man dölja i vilken riktning utvecklingen pekade. Det var heller ingen som vågade andas någonting om den andra *piatiletkan*, som Molotov och Kuibisjev på sjuttonde partikongressen året förut hade skisserat med hjälp av astronomiska tal, och året 1933 passerade utan någon ny plan i planernas förlovade land.

Tvärtom modifierades alltmer ”den allmänna linjen” till en viss, fastän knappast märkbar lättnad för den privata lanthushållningen. Odlarna fingo tillbaka hästar och nötkreatur, för att inte boskapsstocken helt och hållet skulle gå under. *Kolchoserna* och deras medlemmar fingo rättighet att handla fritt sinsemellan, skatter och avgifter sänktes, programmet för sådd och lagring begränsades etc. För att motverka knappheten på beklädnadsvaror upplät man lokaler till verkstäder åt hantverkare som även försågos med verktyg. Dessa nödfallsutvägar hindrade dock inte Stalin från att vidta nya tvångsåtgärder mot bönderna Bland annat lät han upprätta 2,245 ”traktors- och maskinstationer”, som i själva verket voro centraler för partipolisen under namn av politiska sektioner. Stalin kunde självfallet inte tänka sig någon annan metod att konsolidera kollektivjordbruken än att öka polisen och byråkratien.

Hungersnöden som lade sitt mörka dok över landet från Ukraina och Kubandistriktet till nedre och mellersta Volga, ti Kaukasus och Krim, över Sydrysslands bördigaste trakter, och vars intensitet ökades med kollektiviseringens utbredning, fort satte sina härjningar, intill dess

1933 års skörd, som var exceptionell både med hänsyn till väderleksförhållandena och resultatet – den var på papperet 89,9 millioner ton, vilken siffra nåtts genom att multiplicera den besådda arealen med en förutsatt avkastning per hektar och taga med den säd som ruttnade på fälten – gick förlorad under transporter eller på annat sätt. Ty planen hade tänkt på allt utom lagerhus att förvara spannmålen i, hjuldon att transportera den med, vågar att väga den och kvarnar att mala den. Inte ens då nådde man upp till förkrigsårens eländiga nivå, om man å ena sidan tog hänsyn till förlusterna som kunde uppskattas till en fjärdedel av totalkvantiteten, och de extra munnar man på grund av folkökningen hade att mätta, å den andra till den obetydliga exporten och det överskott som genom häst- och boskapsstockens förintande uppstod. Efter den hemska tid som varit, märkte man en viss förbättring i livsmedelstillgången, liksom alltid är fallet i efterblivna länder där det ekonomiska livet nästan helt och hållet hänger på skörden. Priset på det ransonerade brödet steg plötsligt till det dubbla i augusti, vilket tydde på en allmän nedgång i reallönerna. Men valutan hade deprecierats ännu mera, vilket framgick av priserna i den fria marknaden, där vete såldes till tvåhundra gånger det officiella priset. Att döma av de utomordentliga åtgärder mot spannmålsstölder som vidtogos hade Stalin fullt klart för sig det verkliga läget i landet, både med avseende å livsmedelstillgången och med avseende å böndernas omvändelse till hans egenartade form av ”socialism”. Försiktighetsmått, enastående i jordbrukets historia, vidtogos: poster till häst och fots höllo dag och natt vakt över de ofantliga fälten. Vakttorn byggdes, varifrån beväpnade spioner hade utsikt över böljande vetehav. Kommunistungdomen, till och med barnen, mobiliserades för att hålla ögonen på spannmålstjuvar. Ingen fick beträda vägar och stigar utan att lämna lösen. Barn som inte voro torra bakom öronen hyllades av tidningarna då de angåvo sina föräldrar för att dessa hade repat några veteax och gömt dem i en låda med frukt och rotsaker. Man kommer aldrig att få veta hur många svältande människor som med sin frihet och till och med sitt liv fingo betala sådana övergrepp mot den ”socialistiska egendomen”.

Kort sagt, planen hade genomförts endast i den begränsade omfattning som förutsagts av de allvarliga och försiktiga ekonomer, tekniker och specialister, som 1930 anklagades för att vilja nedbringa arbetstakten till ett minimum, och fängslades och deporterades för sabotage – med andra ord klarsynthetens brott. Dessutom är det nödvändigt att göra en avsevärd avskrivning för kasserade produkter och på skuldsidan uppföra infruset kapital, icke effektuerade beställningar, värdeminskning på maskinerna, bortslösade resurser och outnyttjat nytt material. Så långt ifrån att befrämja ett verkligt ekonomiskt framåtskridande, vilket varit det naturliga, ledde teknikens utbredning till förstörelse av värden, ökade kostnader och förslösande av energi.

Utan att liksom utlandet ha tillgång till en bourgeoisie med industri- och bankmän, arkitekter och ingenjörer, kreditiv och krediter, patenterade uppfinningar och mångfaldiga, ständigt förbättrade fabrikationsprocesser, kunde Stalin bara uppnå en ringa del av vad som varit möjligt med rationellare, billigare, effektivare och humanare arbetsmetoder. Nu hade han offrat konsumtionen för produktionen, jordbruket för industrien, landsbygden för de parasitiska städerna, tillverkningen av konsumtionsvaror för den tunga industrien, arbetarklassen för en byråkratisk härskarklass, människan för maskinen. Och resultatet? Orimliga missförhållanden och osammanhängande produktionsfragment som inte voro värda kostnaderna.

Staten som ensam bestämde priserna kunde sälja mycket dyrt vad den köpt mycket billigt, och genom denna och andra notoriska utplundringsmetoder barskrapades hela befolkningen, till förmån endast och allenast för en ny parasitklass. Förluster som statskontrollerade jordbruks- och industriföretag åsamkade sig drogo i kölvattnet med sig en myckenhet nöd och umbäranden, och som kronan på verket ”ett slags artificiellt organiserad hungersnöd”. Utan tvivel hade de kollektiva ansträngningarna lett till att man med stora kostnader fått grunden

lagd till en n metall- och kemisk industri och skapat vapenfabriker som ökade landets militära styrka. Men i den andra vågskålen låg en lång rad misslyckanden inom finans- och transportväsendet, jord bruket och boskapsskötseln, som gjorde en väpnad konflikt otänkbar om landet inte ville riskera ett fullständigt sammanbrott. För att kunna ge ryska folket medel att slåss hade Stalin tagit ifrån det varje motiv att försvara sig. I stället för att be fria landet från beroendet av andra länder och isolera det från världsmarknaden såsom en autarki, hade Stalin gjort Ryssland ekonomiska liv mera än någonsin beroende av mera framåt skridna och bättre utrustade nationer, såväl då det gällde att få reparationer utförda och att täcka behovet av reservdelar som att ersätta importerade maskiner. Å andra sidan kittlade han den unga generationens fantasi med talet om de imponerande!' jätteverken, uppväckte hos den en utilitaristiskt färgad dyrkan av mekanisering och teknik såsom något mystiskt självändamål samt tände en sovjetchauvinism, som använde en revolutionär terminologi men hade rent nationalistiska syften. Slutligen underhöll han den besvärliga och efemära yttre glansen genom att på ett mästerligt sätt och i full överensstämmelse med tsarismens traditioner utnyttja allmänhetens okunnighet, arbetarklassens godtrogenhet, de intellektuellas fåfänga samt politikernas och pressens korrumption.

Liksom Peter den förste köpte den samtida pressen för att i hela Europa sprida rykten om sina segrar över Karl XII långt före Poltava, lät Stalin anordna stora radioutsändningar om sina politiska triumfer och majestätiska anläggningar. Ryssarna ha utvecklat sin förmåga att övertyga andra till en skön konst; de njuta av att förvända synen på utlänningar, förmå dem att se berg där det finns mullvadshögar och med hull och hår svälja byråkraternas statistiska orimligheter. Storfursten av Kijev Vladimir Monomatj rekommenderade ett hjärtligt mottagande av främlingar, ”ty”, sade han enligt Rambauds referat, ”vårt goda eller dåliga rykte beror på vad de säga när de komma hem till sitt eget land”. Rådet har följts av hans efterträdare. Även på Peter den stores tid gjorde, enligt vad man läser hos Kliutjevskij, ”ekonomiska företag ett starkt intryck på ytliga utländska iakttagare. Ryssland föreföll dem vara som en enda stor fabrik.”

Under Nikolaus den förste kunde Moskva – för att återigen citera Custines outtömliga brevsamling – ”skryta med sina industriella framsteg ... Ryssarna äro stolta över att äga en sådan mängd av ståtliga byggnader som de kunna visa utlänningar.” inte heller i detta avseende har Stalin infört någon nyhet, utom att han har drivit systemet utöver alla anständighetens gränser. Detta visar den rikhaltiga floran av berömmande litteratur, där de inkorrekta sakuppgifterna tävla med de naiva kommentarerna. Stalin, som innan han gick in för industrien i stor stil, var en envis motståndare till all industrialisering, blev för *Business Week* i New York ”Mekanikens Mussolini”. Men den Prestige som vinnes genom sådana manövrer är till ingen nytta när det allvarliga avgörandet närmar sig och man är tvungen att se sanningen i ögonen.

Femårsplanen resulterade emellertid i frambringandet av en massa medelmåttiga tekniker som i längden bör kunna göra vissa insatser, och uppfostrandet av milliontals ungdomar för att fylla den industriella produktionens behov. Dessa ha erhållit en ytlig skol- och yrkesutbildning, som inte kan undgås i en ekonomisk och teknisk omvandlingsprocess sådan som den pågå ende. Skolundervisningen, som delvis återgått till den klassiska pedagogikens ämnen, har gjorts tillgänglig för flera, men man bör lägga märke till att ännu 1934 fattade partiet ett nytt beslut att införa obligatorisk skolundervisning, vilket visar hur pass effektiva dessa stora ”världshistoriska” resolutioner äro. Även här finner man hur de negativa elementen uppväga de positiva i en totalitär stat, där tanke- och yttrandefrihet inte existera, där pressen är standardiserad och bara har tillåtelse att ge uttryck för dagens auktoriserade opinion, där kritik och vetenskaplig objektivitet lika väl som politiska tvivel beivras strängare än kriminella förseelser, och där den obildade har större möjligheter att bevara sin andliga

integritet och sin moraliska hälsa än den intellektuelle som blir depraverad av den officiella lögnaktigheten och hetsas av sin ständiga fruktan.

4.

Det återstår nu endast att undersöka produktionens och egendomens förhållande till samhällets struktur efter femton år av bolsjevikisk utveckling, och att konstatera huruvida, som kommunisternas program hävdar, regimen så småningom kommer att övergå från att vara en administration av själlösa ting till att bli en styrelse för människor.

Lenin satt vid makten i knappa fem år, under vilken tid erfarenheterna av konfrontationen mellan hans teorier och det praktiska livet gav möjlighet att korrigera många teoretiska vanföreställningar rörande övergångsstadiet mellan kapitalism och socialism. Stalins regim hade varat ett tiotal år när partiet 1933 proklamerade att det klasslösa samhällets guldålder var omedelbart förestående. Men en stat kan, lika litet som en individ, dömas efter de ideal som den uppställer. I det verkliga livet kompliceras saken av den olösliga motsättningen mellan konkret och abstrakt, och den hopplösa blandningen av idéer och värden från det gamla Ryssland och bolsjevismens Ryssland, som förenas av despotismen såsom av en röd tråd. Det bör noga övervägas huruvida Stalin ger bevis för Spencers sats, att socialismen är ”ett framtidens slaveri”. Den liberala nationalekonomien sätter utan åtskillnad etiketten socialism på alla tendenser till statskontroll över produktionen, penningväsendet och arbetet. Följden blir att även Diokletianus’ edikt om maximipriser och minimilöner, om jordbrukskolonier och handelskorporationer skulle kunna avfärdas som en socialistisk lagstiftning, vilket ju är en hypotes som faller på sin egen absurditet.

Stalin har haft föregångare under antiken och medeltiden, både i Öster- och Västerlandet, men man har ingen rätt att kalla dem socialister i ordets egentliga bemärkelse. Den märkligaste av dem, Wang An-sji, levde i Kina under Sungdynastien. Denne djärve minister, som hade vunnit kejsarens förtroende, trodde sig kunna rycka upp sitt medeltida fosterland genom en reglering av dess ekonomiska liv som gick ut på att staten blev ägare av all jord och ensam fick driva handel med spannmål. Genom en lång rad av lagar, vilka för sitt genomförande krävde en hord av ämbetsmän och en ny mandarinklass i stället för den gamla, genomförde han uppifrån en fullständig agrarrevolution, som innebar revision och utjämning av arrenden och avgälder, spannmålsbelåning mot naturaprestationer, konsumtionsskatter etc. Därutöver företogs ett antal radikala reformer, införande av en saltskatt och omläggning av penningsystemet, skapandet av en folkmilis vid sidan av den reguljära armén, civil arbetstjänst och obligatorisk skolundervisning. Av detta ”extraordinära experiment i ‘statism’ ”, för att använda ett uttryck av G. Soulié de Morant, återstod ingenting efter ”den kinesiske socialistens av år 1000” död, som han icke fullt korrekt kallats av den berömde historikern och orientalisten René Grousset, vilken lägger sig föga vinn om exakta termer inom sociologien.

Den moderna socialismen innehåller visserligen vissa element som mognat under historiens lopp, särskilt uppfattningen om uttömmandet av kapitalismens tillgångar, uppvaknandet av en medveten vilja hos folket och de materiella möjligheter som öppnas för arbetarna att förvärva frihet och detta livets goda. Det finns många beröringspunkter både i uppfattning och metoder mellan Wang och Stalin, trots de tio seklernas avstånd, och analogien sträcker sig också till slutresultatet av de båda experimenten, vilket blivit svält och nöd. Men olikheterna kunna alla räknas till godo den store kinesiske reformatorn, som alltför litet blivit uppskattad av Abel Rémusat, fader de Mailla, abbé Rue och andra missionärer som ha hämtat sitt vetande ur samma källor. Bröderna Reclus ha varit mindre stränga i sitt verk Empire du Milieu. Wang som visserligen var före sin tid hade bara läst Confucius, medan socialismens teoretiker överallt i våra dagar göra anspråk på att ha läst Marx, för att inte tala om utopisterna. Om

Stalins diktatur skall kallas socialistisk, kunde jesuiternas i Paraguay teokratiska samfund göra anspråk på en framstående plats bland socialismens pionjärer, och även andra, mindre berömda klosterkolonier. Den roll som arbetarna spela i den bolsjevikiska rörelsen ändrar inte faktum. Smederna inom den afrikanska bambarastammen kröna själva sin hövding, men det hindrar inte att deras kast är föraktad och anses ovärdig att få deltaga i några rituella ceremonier. Ingen har fallit på den iden att anföra dessa primitiva folk från Sudan och Senegal som exempel på någon proletariatets demokrati.

Rysslands historia ställer sovjetregimen – utan sovjeter – i en mycket klarare belysning än marxismen, som man tanklöst brukar hänvisa till, och i själva verket är Stalin marxismens fullständiga antites. Det är särskilt mysticismen i dess gamla och nya former som härmed blir lättare att begripa. På samma sätt som hedniska sedvänjor fortsatte under andra former efter döpandet av de slaviska stammarna i furstendömet Kijev, ha många urgamla traditioner i lätt omfernissning överförts från tsarismen till sovjetismen. Detta gäller såväl det andliga innehållet som de yttre formerna och den ekonomiska, politiska och sociala organisationen. T. G. Masaryk säger mycket riktigt om bolsjevikerna – tsarismens barn som han kallar dem – att de liksom andra ryssar ”ha lyckats undertrycka tsaren men inte tsarismen. De bära alltjämt tsarismens uniform, fastän vänd ut och in”.

På fjortonhundratalet, när Konstantinopel intagits av turkarna, betraktade moskovitiska munkar Moskva som det tredje Rom, och tänkte sig inte möjligheten av ett fjärde. Den leninistiska religionens präster och apologeter gå samma väg då de förklara Moskva vara världskommunismens huvudstad. En viss Josef, som på fjortonhundratalet var *hegoumenos* i klostret i Volokolamsk, utvecklade en teori som Kizevetter refererar på följande sätt: ”Josef försvarar en samhällsordning grundad på en rigorös disciplin som förnekar individens rätt att göra som han behagar. På det religiösa området hävdar han att frälsningen beror på ett minutiöst iakttagande av ritualen och ett reservationslöst fasthållande vid den Heliga skrifts bokstav. Han godtager kyrkans undertryckande av all fri tanke i religiösa ting och även de avrättningar av kättare som förekommo i Moskva.” Den dogmatiska bolsjevismen är mera besläktad med sådana idéer än med socialismen, som är oskiljaktigt förbunden med föreställningen om fri tanke och fri kritik och har individens fullkomliga frihet som sitt slutliga mål. Stalin åkallar Lenin i slagfältets alla hörn och utfärdar ortodoxa proklamationer, medan han deporterar de så kallade *kulakerna*s barn till arktiska trakter. Men inte heller Ivan den förskräcklige försummade fromhetens yttre attribut medan han förövade sina omänskliga grymheter. Och den mördande konkurrensen bland vissa kommunistungdomar, som ta ut sina sista krafter i meningslösa ”stötbrigader”, påminner ibland om arkitraven Avvakums fanatiska lärjungar som brände sig levande för att undslippa helvetets eld.

Det är inte underordnandet under staten som är karakteristiskt för Sovjetryssland. Under de tidigare romanoverna var hela befolkningen underordnad staten och underkastad stränga ekonomiska förpliktelser i åtskilliga former. Den hade nu börjat fly från tsarens och storgodsägarnas förtryck, och den centrala styrelsen kunde endast säkerställa sin makt med sådana drastiska åtgärder som femårsplanen är ett uttryck för. Redan så långt tillbaka som på sextonhundratalet voro ryssarna förbjudna att fara utrikes – ett förbud från vilket Stalins isolationspolitik i rätt nedstigande led härstammar. Införseln av böcker från Europa reglerades genom en förordning, som fortfarande tillämpas av den sovjetryska censuren. Tsaren var ensam ägare till landet och folket och gjorde sig till ”förste köpman” och ”förste producent” i kejsardömet, för att använda ett uttryck av engelsmannen doktor Samuel Collins. Peter den store införde statsmonopol på handeln med alla direkta nödvändighetsvaror samt på all utrikeshandel. Under hans regering utvecklades en sorts statskapitalism, som ökade ämbetsmännens antal till det tiodubbla. Livegenskapen utvecklades avsevärt, och de livegna ställdes till den nyintroducerade industriens förfogande varjämte denna fick tillgång till tvångs-

arbetare. Inrikespassen utgöra ytterligare ett exempel på likheten med den dystra stalinska regimen, under vilken arbetarna och bönderna på några få år ha mist sina återstående friheter, liksom deras förfäder på sin tid från fria bönder förvandlades till livegna i direkt motsats till den sociala utvecklingen i Västern. Peter den stores efterträdare följde i hans fotspår, den kinesiska handeln blev statsmonopol, och under Elisabet tog staten hand om snart sagt alla möjliga transaktioner. Och även när kapitalismen efter Katarinas tid återvann en del av den förlorade terrängen och en fri konkurrens åter blev möjlig hade kronan alltjämt sista ordet i allt som rörde industri och transportväsen. Alexander I:s militärkolonier utgjorde, om ock i liten skala, ett förebud till den framtida kollektiviseringen av jordbruket. Sovjetstaten, som har större materiella maktmedel till sitt förfogande, upprepar, sammanfattar och generaliserar alla dessa historiska företeelser i en knut som inte så lätt låter lösa sig.

Att exemplen från Ivan den förskräcklige och Peter den store återfinnas i huvuddragen av Stalins politik bestrides inte av observatörer av ryska förhållanden. Men motsvarigheten går mera i detalj. Hos varenda en av enväldets främsta representanter kan man spåra drag och handlingar som ha paralleller i det samtida Ryssland. Katarina korresponderade med Voltaire och Diderot, men hon fängslade Novikov och landsförviste Radisjkev. Hon hämtade idéer från Montesquieu och lånade från Beccaria, men utvidgade och befäste livegenskapen. Hon utropade sig till en ”ljusets apostel” men skröt fräckt om hur bra musjiken hade det, medan en hungersnöd rasade som värst. Hon belönade encyklopedisterna som i sitt eget intresse prisade henne, och begagnade sig av de ömkligaste hantlangare. Stalin handlar också i direkt strid med sina maximer, då han uppmuntrar utomlands sådant som han inte tolererar inom Ryssland. Han understöder strejker och samhällsfientliga företag, som han skulle kväva i lindan om de uppträdde i Sovjetunionen. Han köper välkända utländska skriftställare att inta en välvillig hållning, samtidigt som han sätter munkorg på eller landsförvisar ryska författare. Han underhåller en hord avlönade beundrare i främmande länder. Alexander I poserade, liksom sin far, som frimurare och jakobin, citerade Rousseau och protesterade på den heliga alliansens kongress mot negerslaveriet, samtidigt som han tillät ”handeln med själar” inom sitt eget rike. Stalin kallar sig en arbetarnas försvarare i de kapitalistiska länderna, och är själv deras värste förtryckare i ”det socialistiska fosterlandet”. Nikolaus I, som tyckte om att uppträda som ingenjör för att man inte skulle känna igen honom som polis, tillägges av historikerna åtskilliga drag som man återfinner hos Stalin. Likheten mellan de båda despotierna är så stor, att det lönar mödan att på nytt studera Custines nu sekelgamla brevsamling, ett av de bästa verken om det eviga Ryssland, ”dit man måste vända sig för att bevittna följderna av den förfärande kombinationen av europeisk vetenskap och asiatiskt väsen”, där ”regeringen dominerar allt och stimulerar intet”, där ”alla tänka vad ingen säger”, där ”en parvenyklass utan existensberättigande är så spridd att den blivit ett formligt bihang till nationen”, där man hotar ont med sju gånger värre, där despoten själv är despotiens urbild, där ”styrelsens och undersåtarnas ömsesidiga misstro för varandra förintar all glädje i livet”, där ”folket, vant vid resignation, hycklar en lycka mitt ibland nöd och försakelser”. Stalin har givit kraftigare belägg än någon annan för den djupa sanningen i dessa ord av en författare som vi så ofta ha citerat: ”I detta land skulle ett öppet tyranni beteckna ett framsteg.”

Alla diktatorer och diktaturer, vare sig de stödja sig på gudomlig rätt eller folkligt ursprung, uppvisa likheter i sina metoder och sin *raison d'ètre*. Det byråkratiska envälde som förkroppsligas i Stalin utgör intet undantag från regeln. Det är de åldriga ryska traditionerna som inspirera diktatorn, trots att han draperar sig i sovjetistiska nymodigheter. Den kombination av list och våld som Macchiavelli rekommenderade såsom lämplig för furstar, praktiseras dagligen av den kommunistiske generalsekreteraren. Men att medlen äro identiska betyder inte att målet alltid är detsamma. Bolsjevikerna trodde till en början att polistvång och förtryck var en oundviklig övergång till socialistisk frihet. Sedermera ha de gjort en dygd av

nödvändigheten och överfört ett inbördeskrigs grymma nödfallsutvägar till att gälla även i fred. De diktatoriska vanorna ha blivit deras andra natur. Utan att diktatorerna lagt märke till det, har en metamorfos ägt rum i regimen. Stalin har – snarare genom sina fel än sina förtjänster – varit i stånd att utveckla och befästa en personlig maktställning, utan att möta några oöverkomliga hinder, och därvid kunnat bibehålla den revolutionära vokabulären, om också avskalad sin ursprungliga betydelse.

Resultatet är en bastardartad politisk skapelse, som blir lättare att begripa om vi anföra ett par stora exempel. Den romerska republiken ”gled”, för att använda Senecas uttryck, in i kejsardömet med bibehållande av sina yttre symboler. De mynt som präglades vid början av det franska kejsardömet boro inskriptionen: *”République Francaise, Napoleon Empereur.”* Cesar kallade sig en gracchernas efterträdare och Bonaparte en jakobinernas. Stalins cesarism utvecklas från samma förutsättningar och har dessutom en gynnsam jordmån att växa i, nämligen det bisarra system som rådde i det tsaristiska Ryssland efter oktobermanifestet 1905, av Almanach de Gotha definierat såsom ”konstitutionell monarki under en enväldig tsar”. De socialistiska sovjetrepublikernas union, vars själva namn innebär en fyrfaldig motsägelse, har för länge sedan upphört att existera såsom en verklighet för någon människa. Det är endast naiva och mycket unga leninister som alltjämt hoppas på att den spontant skall uppstå på nytt när den allmänna ”planen” är förverkligad; det härskande partiet har tappat alla illusioner i detta avseende och glömt bort sitt socialistiska program.

Det så kallade sovjetsamhället är byggt på den ena människans exploatering av den andra, producenternas exploatering av byråkratien, teknikernas av de politiska makthavarna. Vinsterna inhöstas inte av individerna utan kollektivt av staten, dock med avdrag för funktionärernas parasitiska konsumtion. Stalin redovisade 1933 åtta millioner ämbets- och tjänstemän vilkas samlade inkomst det är omöjligt att beräkna. Men de officiella dokumenten lämna oss inte i tvivelsmål om att byråkratien slukar en orimlig andel, mer eller mindre motsvarande den gamla kapitalismens profit, av vad som produceras av de underkuvade klasserna, som den gör till föremål för ett obevekligt utpressningssystem. På så sätt har det kring partiet bildats en ny social kategori, som är intresserad av den bestående ordningens upprätthållande och konserverar en stat, där enligt Lenins förutsägelse klasserna skulle försvinna. Även om bolsjevikerna inte ha den formella äganderätten till produktions- och betalningsmedlen, kontrollera de dock statsmaskineriet och få därigenom möjlighet att på omvägar tillgodogöra sig bytet. Enbart en sådan detalj som rätten att utan inskränkningar föreskriva detaljhandelspris som är många gånger större än tillverkningskostnaderna, innehåller byråkratiens sanna hemlighet: en teknisk exploatering, kompletterad med administrativt och militärt förtryck.

Det betyder föga att den obetydliga minoritet som på detta sätt privilegieras på den stora massans bekostnad, inte är en klass som bourgeoisien eller en kast som bramanerna. På femtonhundratalet bildade kosackerna också ett slags klass och ägde politiska och ekonomiska företrädesrättigheter som voro okända i varje annat land än Ryssland. Så tidigt som 1930 skrevo Rakovskij och hans deporterade vänner från Sibirien: ”Från att ha varit en arbetarstat med byråkratiska utväxter som Lenin definierade vår styrelseform, utvecklas vi till en byråkratisk stat med kommunistiskt-proletära rester. Vi kunna med egna ögon bevittna hur en stor ledarklass, delad i olika underavdelningar, bildas, en klass som växer genom en kallblodigt organiserad självrekrytering med direkt eller indirekt nominering (byråkratisk befordran och fiktiva val). Det element som förenar denna nyskapade klass är en ävenledes nyskapad form av privategendom, med andra ord statens makt.” Och det hör till saken att den åberopar ett uttalande av Marx: ”Byråkratien besitter staten såsom privategendom.” Liksom konsulatet varken var republik eller monarki, är kommunistiska sekretariatet varken

demokrati eller tsarism; det har framgått ur en revolution som varken var socialisternas eller bourgeoisiens.

Enligt Bogdanov, vars arbeten i ämnet gå tillbaka till tiden strax efter den första revolutionen, är ett proletariat som saknar bildning och organisationsförmåga aldrig i stånd att gripa och behålla makten så länge att det kan förvandla samhället efter kommunistiska linjer. Och bolsjevikregimen uppammar – trots intentionerna hos dess grundläggare – en härskarklass av politiker, administratörer, intellektuella och tekniker, under vilken exploatering och förtryck från statens sida fortsätter under nya former. Sistnämnda iakttagelse återfinnes – fastän inte framhävd med ett sådant eftertryck som en intuitiv förutsägelse kunde förtjäna – i ett arbete publicerat vid århundradets början av en polsk revolutionär som kallade sig Volski, och vars egentliga namn var Makhaiski; han var på sin tid mycket känd men är nu bortglömd. Flera kommunister ha, inte teoretiskt utan praktiskt, kommit till samma slutsats, men inte haft möjlighet att ge uttryck åt densamma i ett land där kommunismen härskar officiellt. Andra ha i tysthet börjat överväga på nytt den vackra frasen om ”proletariatets historiska mission”, för att måhända få till stånd en grundlig revision av läror, som gör människan, arbetare som borgare, alltför mycket till en abstraktion. Det återstår att se om sådana idéer – vad de nu kunna vara värda – ha någon livskraft och få någon spridning bland de generationer som äro bestämda att draga lärdom av revolutionen, framför allt av det skede därav som vi med Herzen kunna kalla ”retrorevolution”.

Denna revolution har passerat i huvudsak tre stadier, vart och ett av ungefär fem års varaktighet. Efter krigskommunismen, som innebar ett misslyckat försök att genomföra en fullständig ekonomisk nationalisering, kom Lenins *nep*-system. Detta ville, med bibehållande av kontrollen över det mångskiftande ekonomiska livet, lämna möjligheten öppen till en sund konkurrens mellan staten och det kapitalistiska initiativet, avsett att så småningom leda till hel socialisering. Stalin var oförmögen att förvalta detta politiska arv och upprätthålla balansen mellan industri och jordbruk. Han föredrog den konsekventa ”statismens” säkerhet, framför risken att inte bestå det prov som *nep*-systemet satte myndigheterna på. Hans helomvändning var endast möjlig efter en inledande masslakt och under en absolut underdånighet från folkets sida i fortsättningen. För att göra detta val tarvades ett suveränt förakt för människoliv och människovärde och dessutom en fullkomlig missuppfattning av socialismens andliga grundvalar. Stalin hade onekligen modet att ta på sig ansvaret för de avskyvärdheter som följde, och samtidigt fortsätta att använda de nötta klichéerna. Men den byggnad som uppförts under femton år av bolsjevism kan bestå endast under en obegränsad pretoriansk diktatur och tål inga nämnvärda skakningar. Ryska folket har alltid utnyttjat krigen, som skakat regeringsmakten, avslöjat dess svaghet och utlöst det allmänna missnöjet. Krimkriget påskyndade livegenskapens upphävande, det rysk-japanska kriget släppte lös den första revolutionen, världskriget förberedde tsardömets fall. Allting tyder på att den stalinska regimen, om den skall bygga på sin egen styrka, inte kommer att bestå det avgörande provet bättre.

Det är lätt för en stat, som monopoliserar beväpningen liksom allting annat, att bryta strejker och krossa bonderevolter som kunna uppstå här och var inom ett så ofantligt område som det ryska. Det var lätt för Lenin att avslöja de allierades famlande militära intervention efter Brest-Litovsk som en parodi. Men ett krig av lång varaktighet kräver helt andra nationella och moraliska resurser än röda arméns första fälttåg och sedermera undertryckandet av inre revoltförsök. Varken industrien eller jordbruket, för att inte tala om transportmedlen, ha i Sovjetunionen hunnit så långt att de kunna motstå ett modernt krigs påfrestningar. En rapport från Kaganovitj erkänner att enbart under 1934 inträffade 62,000 järnvägsolyckor, varvid 7,000 lokomotiv sattes ur funktion, 4,500 godsvagnar förstördes och över 60,000 skadades. Dessa siffror stego under de första månaderna av 1935, bland annat med ”hundratals döda och

tusentals skadade". Efter, liksom före femårsplanen måste folket vänta i timtal och underkasta sig oändliga formaliteter för att få en nål i Moskva eller en spik i landsorten, en smula salt praktiskt taget var som helst, en järnvägsbiljett, en tändsticksask eller ett kinapulver. Stalin kostar oupphörligt på sig imponerande parader med defilerande tanks och flygmaskiner, men han inser inte att i ett krig skulle hans maskiner sakna olja och bensin, hans kanoner ammunition, och att inga reparationsmöjligheter skulle finnas om de råkade i olag. Han kan döma chaufförer och maskinister, som undsluppit olyckorna med livet i behåll, till döden för brottslig försummelse, men han kan inte förbättra järnvägarna och övriga transportmedel. Varken utrustningen, förnyelsen, driften eller hygienen ge de styrande anledning till någon optimistisk uppfattning om den organisatoriska och tekniska nivån.

Lika litet hoppingivande äro GPU:s rapporter om folkets sinnesstämning. Bonden hoppas på en förändring, vilken som helst, och väntar bara på vapen för att göra upp räkningen med sina förtryckare. Arbetaren känner föga mindre motvilja mot hierarkien av sekreterare, trots all propaganda om hur bra han har det. Endast ungdomen, som inte vet något om det förflutna eller om livet i andra länder, anammar sovjetchauvinismens ideologi och skulle utan invändningar, om också utan entusiasm, försvara landets gränser. Men denna krigiskhet, som visar sig så spänstig i lika ofarliga som ärelösa expeditioner mot obeväpnade bönder, kommer att slakna fullständigt i kanon- och maskingevärselden. Den röda armén, förstärkt genom en partiell mobilisering, räcker till att försvara Sovjetunionen i en konflikt som är begränsad till grannstaterna, däremot inte, efter en allmän mobilisering, i en världsbrand. Att Stalin är medveten om detta framgår av hans smidiga diplomatiska manövrer, där eftergivenheten gränsar till resignation och avslöjar en tydlig ängslan.

I femton års tid, och framför allt efter Lenins död, ha bolsjevikerna högljutt förkunnat en annalkande, för att inte säga överhängande allmän konflikt. De ha beskyllt vartenda land för att hysa aggressiva avsikter mot Sovjetunionen och särskilt anklagat Frankrike, England och Förenta Staterna för påstådda förberedelser till en väpnad intervention i Ryssland. För dem var Nationernas förbund endast ett rövarband, en krigsmaskin avsedd att användas mot deras socialistiska fosterland. Alla europeiska och internationella överenskommelser, från Locarnofördraget till Kelloggpakten, dolde "ett svärd riktat mot Sovjetunionen". Under de tommaste förevändningar upptäckte de i alla länder hotande krigsförberedelser och slogo alarm både hemma och – fastän med mindre framgång – i arbetarcentra i utlandet. De hade aldrig ord nog starka av hån och förakt mot pacifismen, som de betraktade som den farligaste förrädaren mot revolutionen. Men Stalin gjorde en fullständig saltomortal efter Japans segerrika inträngande i Mandsjuriet. I samma trakt där röda armén under Blücher tre år tidigare hade givit kineserna en "läxa" för att skydda Rysslands "rättigheter" till en järnväg, fordrade nu fredskärleken att man retirerade för japanerna. Efter 1932 har Sovjetunionen slutit en rad nonaggressionspakter och vänskapsfördrag, först med Rumänien och Polen, sedan med Frankrike och Förenta Staterna, alltså samma stater vilkas sovjetfientliga intriger och "krigsförberedelser" Rysslands härskare ständigt varit sysselsatta med att avslöja och brännmärka.

Redan Litvinov hade, på Stalins order, med en frapperande envishet föreslagit allmän avrustning, i full överensstämmelse med traditionerna från Nikolaus II som var initiativtagare till Haagkonferensen. Upprättandet av Hitlerregimen i Tyskland 1933 föranledde bolsjevikerna att ytterligare understryka sina pacifistiska tendenser. Allt som förut varit föraktligt blev nu utmärkt och vice versa. Stalin och Molotov hyste inga skrupler att sjunga Nationernas förbunds – "rövarbandets" – lov. De motsatte sig en revision av de territoriella bestämmelserna i Versaillestraktaten som förut alltid varit föremål för deras smutskastning. De skyndade att söka stöd hos den "imperialistiska diplomatien" i Frankrike, "det aggressivaste och mest militaristiska land i världen", som Stalin hade yttrat inför senaste

partikongressen, ett land som enligt de rättrogna leninisterna ”aldrig upphört att provocera krig mot Sovjetunionen”. År 1934 hedrades som ”en framstående utländsk savant” samme marskalk d’Espérey, som i den ryska pressen alltid betecknats som den ungerska sovjetrepublikens bödel. De beordrade sina subsidierade partivänner i andra länder att göra närmanden åt håll som dagen förut brännmärkts som ”socialförrädare” och ”socialfascister”, och en ny demagogi under mera moderata former introducerades.

Hemma i Ryssland blev patriotismen dagens lösen. Det gällde nu inte längre kulten av det ”socialistiska fosterlandet” utan endast ”fosterlandet” utan några påhäng. Politiken ”fred till varje pris” fick emellertid en intressant belysning genom en plötsligt utfärdad förordning som befriade bönderna i Östra Sibirien, ända från Bajkalsjön till Stilla havet, helt eller delvis från skatter och avgifter – *kolchoserna* i tio år och övriga lantbrukare i fem. Genom att i ett vidsträckt område, som var utsatt för invasionsfara, återgiva bönderna friheten sökte man i sista stund inympa en smula patriotism hos de människor som skulle möta invasionen. Man har svårt att tänka sig ett indirekt erkännande av mera talande innebörd. Det fanns emellertid även andra tecken, exempelvis terroristlagen av juni 1934, som belade landsförräderi med dödsstraff (varvid till landsförräderi hänfördes om någon sovjetmedborgare, civil eller militär, flydde till ett annat land). Lagen föreskrev dessutom att alla vuxna familjemedlemmar, om de inte förrått flyktingen, skulle behandlas som gisslan och hållas i fängelse mellan fem och tio år, eller i enbart fem år om de inte känt till ”brottet”. Sådana preventiva åtgärder ha mycket att berätta, och visa vilken solidaritet som råder mellan styrande och styrda.

Det nederlag som med sådana förhoppningar motses av det förslavade folket, med undantag av de privilegierade partimedlemmarna, byråkratien, överklassen och de lojala ungdomarna, skulle för legendens Stalin bli början till slutet. Diktatorns enda alternativ skulle vara att sätta sig i spetsen för en öppen social reaktion och återinföra den privata äganderätten till produktionsmedlen. I annat fall kommer han att begravas under spillrorna av sitt eget system. Sovjetkapitalismen, som först definierades av Lenin och sedan utformades av Trotskij och Bucharin, som dock föredrogo att kalla den statssocialism, skulle då utvecklas i en diametralt motsatt riktning mot den som de få principtrogna bolsjevikerna ännu fasthålla vid. Det finns ingen bourgeoisie som kan gripa makten i Sovjetunionen. Proletariatet som är demoraliserat av det hemliga spioneriet och det förtryck som utövas i dess eget namn, omspunnet av ett nät av byråkrati och sammansatt av okunniga *musjiker*, har länge saknat förmågan att ta sitt öde i egna händer. Den upplösta och paralyserade bondebefolkningen har visserligen alltid haft ett inflytande på händelsernas förlopp, men detta inflytande har varit indirekt och obestämbart. Alla ämbetsmän, intellektuella och tekniker skulle för sin egen säkerhets skull ögonblickligen sluta upp kring de nya härskarna; de sakna förmågan att ingripa som ett självständigt element såvida kuppen sträcker sig utöver gränserna för en palatsrevolution. Polisen och armén äro de enda organ som ha förutsättningar att påverka den politiska utvecklingen under en kris för regimen. Men det är en annan sak, när krisen gäller de ekonomiska grundvalarna, som bestämmas av en kombination av historiska faktorer, inre förhållanden och de allmänna drag som höra samman med den kapitalistiska civilisationens skymning. Till övervägande delen av den nationaliserade industrien i Ryssland finnas inga enskilda ägare; några andra kunna inte med åberopande av förut gällande lagar göra anspråk på den, och en återgång till ett på smärre brukningsdelar grundat jordbruk förefaller mer och mer ogenomförbart. Varje framtida regim måste ta på sig bördan att förvalta en samhällelig egendom som är enastående i världen. Man må säga vad man vill om de förvandlingar som skett – någon återgång till vad som varit förut är på de flesta punkter otänkbar. Den ekonomiska liberalismen kommer inte att pånyttfödas i Ryssland, vid en tidpunkt då den överallt annorstädes är på tillbakagång. Inte heller kommer inom en överskådlig framtid någon verklig politisk demokrati att uppstå; en sådan är ogenom-förbar i den jätteskala, som skulle erfordras, även om man räknar med hypotesen av landets

sönderfallande i flera stater. Om man behåller dessa motsägelsefyllda fakta i minnet förstår man bättre än genom några teoretiska resonemang, vilka perspektiv och vilka konsekvenser som öppna sig i händelse av ett politiskt sammanbrott.

Alla objektiva iakttagare äro ense om att konstatera saknaden av varje slag av kommunistisk orientering i den industrialiserade Sovjetunionen. Mot samäganderättens jämngrå bakgrund är det lätt att upptäcka nöden och bristen, de sociala orättvisorna och olikheterna. Lönerna variera enormt, och de förmåner som tillförsäkras de mest favoriserade göra kontrasterna ännu bjärtare och mera odiösa än i något kapitalistiskt land. Stalin arbetade, utan att tänka på det, för nivellering, ända till den dag då han upptäckte hur obekvämt det var med likställdhet, personlighetsutjämning och divisionsansvar. År 1934 hade han upptäckt att ”smak och behov äro icke och kunna icke vara identiska och lika kvalitativt och kvantitativt, varken under en socialistisk eller en kommunistisk period”. Den omfattande nivelleringen av den oprivilegierade massan, för vilken kollektiviseringen innebar en fullkomlig omkastning, följdes av en systematisk process i motsatt riktning. Men ännu kvarstå såsom symboler dessa fula, obekväma och ogästvänliga baracker, där den stora massan av arbetare, som bara betraktas som nummer, blir inhyst. Då byråkratien skall kopiera kapitalismen tar den dess sämsta modeller, och endast här och där uppför man mönsterbostäder och institutioner för att dra godtrogna utländska turister vid näsan. Milliontals kvinnor sysselsättas i motbjudande och ansträngande arbeten inom den tunga industrien under den hycklande förevändningen att de därmed ”emanciperas”. All ledig tid utöver den så kallade sjutimmarsarbetsdagen går åt för tillfälliga extraarbeten, obligatoriskt bevistande av möten som äro lika tråkiga som meningslösa, jakt på förnödenhetsvaror och deltagande i deprimerande butiksköer. Individen som redan är helt upptagen med att skaffa sig livsuppehälle sjunker till en halvt djurisk existens. Sovjetstaten är den enda som tvingar arbetaren, inte bara att försaka de enklaste nöjen för att kunna delta i teckningen av de ständigt återkommande så kallade frivilliga lånen, utan även att se ut som om han vore lycklig däröver. Den är också det enda land där de försvarslösa arbetarna skjutas till straff för olyckor som inträffat till följd av utslitet material eller administrativ vårdslöshet, och där utarmade människor riskera dödsstraff för sådana obetydliga förseelser som småstölder och undanstickande av spannmål.

Sådana saker skulle vara omöjliga utan det hänsynslösa tvång som utövas av en polis och en armé som i alla avseenden äro privilegierade – bättre födda, klädda och inkvarterade och med större möjligheter till rekreation än andra kategorier av ”medborgare”. Under Mentjinskijs nominella och Jagodas verkliga ledning bildar GPU en stat i staten med en civil och en militär kår, egna produktionsföretag, bättre och rikligare livsmedelstillgång, verkstäder, sovchoser, en byrå för tekniska studier och en arbetarkår som hålles fulltalig med fängslade fabriksarbetare och deporterade grovarbetare, vilkas arbetskraft till fullo utnyttjas. I praktiken är GPU:s makt begränsad endast av Stalins vilja. Skyddslagstiftningen för sovjetundersåtarna är ibland en fälla, ibland en fiktion. På kvantiteten kan ingen klaga – kanslier och arkiv finns det gott om, liksom under tsarismen. ”Intet land i världen har ett sådant överflöd av lagar som Ryssland”, skrev Lenin vid århundradets början. Men Micheles betonade att ”det finns ingen lag i Ryssland. De sextio volymer lagar som kejsaren har sammanfört äro blott och bart gäckeri”. Och Custine hade ännu tidigare antecknat: ”Efter några månaders vistelse i Ryssland tror jag inte längre på lagar.” Inte heller här representerar sovjetstaten något framsteg i jämförelse med det förflutna – snarare tvärtom. För att rädda revolutionen, i synnerhet när ingen hotar den, utnyttjar GPU för egen del alla möjliga lagar, från de mest drastiska till de löjligaste.

En inkvisitorisk, till det yttersta driven despotism dödar allt intresse för arbete, all initiativkraft, all ansvarskänsla. Detta är till fördel för den som maskar i arbetet, undandrager sig sina skyldigheter och skyller på sina underordnade. Byråkratien inbillar sig att den kan ersätta det

individuella eller kollektiva intresset med miljontals papperslappar, och sänder ut massor av meningslösa cirkulär och ändlösa frågeformulär som ingen vet vare sig de komma fram eller återsändas. Hela tiden – och detta gäller från den högsta till den lägsta – väntar varenda en på en befallning från sin överordnade innan han utför även det enklaste rutinarbete. Detta gör att sekreteraren i politiska byrån måste tänka på allt och reglera vardagslivet in i minsta detalj. Nästan dagligen publicera tidningarna en av Stalin och Molotov undertecknad, lång, högtidlig och mångordig förordning, som rör någon banal sak som inte på minsta vis hade behövt regleras av regeringen.

För att ta ett exempel undfägnades allmänheten den 11 februari 1933, vare sig den var intresserad eller inte, av detaljerade instruktioner rörande skötseln av hästar, tjurar och kameler, om hur lång vila som borde beredas dräktiga ston, vad för slags foder som borde reserveras för de dräktiga djuren, hur kreaturen skulle ryktas och skos, betslas och okas, hur stallbyggnaderna skulle inredas, hur djuren skulle paras etc., alltsammans interfolierat med hotfulla förständiganden och varningar om laga påföljd vid försummelse. Andra förordningar i samma stil gåvo minutiösa föreskrifter om hur statsleveranserna av solrosolja och potatis skulle ske, och hur bomull och betor skulle skördas. I stället för en enkel och faderlig administration, som det socialistiska programmet ställt i utsikt, har kommit en komplicerad, dyrbar, kitslig och steril regim.

Dennas återhållande verkningar kan iakttagas inte bara i samhällslivet utan även i litteraturen. Statsbolsjevismen har varken givit upphov till någon stor människa, någon stor idé eller något stort verk. Ingen skulle tänka på att göra regimen ansvarig för detta, om den inte kvävde varje ursprunglig begåvning och skapande talang, som är oförenlig med dess trånga, terroristiska disciplin. De bästa samtida författarnas rykte kommer inte att öka storheten hos ståltrustens ledare, lika litet som Pusjkin, Gogol eller Lermontov gav glans åt järntsaren. I konst och vetenskap, filosofi och historia datera sig förtjänsterna, intelligensen och vetandet från en förstalinsk period och ha ingenting att tacka den nya regimen för, vilken tenderar åt en nivellering nedåt, slår samvetena i bojor, utplånar allting för att inte behöva ha något att frukta, och bidrar med intet eller mindre än intet till kulturens skatter. Även på filmkonstens område, som ryska nyskapare, välkända inom teaterns värld, ha ägnat sin glänsande begåvning, och vars renodlat nationella prägel inte får förväxlas med den sovjetiska, ha de rika löftenas uppfyllelse blivit hindrad och initiativet strypt. De få kommunistiska författare av den yngre skolan som äro värda att uppmärksammas, M. Sjolokov och F. Gladkov exempelvis, skulle ha utvecklats och mognat mycket bättre under tsarismen, liksom förhållandet var med de äldre Gorkij och Majakovskij, som skrevo sina största arbeten före revolutionen. Vi veta att de endast ha haft valet mellan att acceptera den officiella ideologien eller att tiga.

Från och med 1925 införde Stalin på konstens och litteraturens område de disciplinära metoder som tillämpas inom partiet och staten. Hans enda avsikt därmed var att bekämpa det dominerande inflytande som utövades av Trotskij och trotskijsterna, exempelvis Voronskij och Polonskij som intogo ledande ställningar i de viktigaste tidskrifterna och voro huvudrecensenter där. Inom sovjetryska författareföreningen var den panryska gruppens medlemmar mest inflytelserika genom sin kvalitet och sitt anseende, men de misstänktes för ett visst andligt oberoende och för Trotskijsympatier. För att få en motvikt tvekade Stalin inte att ge auktorisation åt den så kallade proletära författarföreningen, vars medlemmar till nittio procent utgjordes av okunniga och inkompetenta skribenter. Detta var inledningen till en period av förödmjukelser, angivelser, provokationer och förföljelser. De riktiga författarna tvungos att ta sin tillflykt till ämnesområden som inte hade några beröringspunkter med nuet, exempelvis barndomsminnen och historiska romaner. Kommunisternas ”reskamrater”, som Trotskij kallade dem, I. Babel, E. Zamiatin, B. Pilnjak, A. Tolstoj, L. Leonov, C. Fedin, V.

Ivanov, V. Katajev, M. Zosjtjensko, L. Sejfulina, G. Oljesja, M. Bulgakov, Veressajev med flera tvungos till tystnad och reträtt. De underdåniga medlemmarna av proletära författarföreningen, som beskyddades av partiet, hade fria händer att påtruga allmänheten sina oläsliga alster och censurera de mest framstående författare. De sökte göra sig gällande med snurriga påhitt, exempelvis ”stötbrigader”, för att ”erövra makten i litteraturen”, utstaka ”den bolsjevikiska linjen i det konstnärliga skapandet” eller ”hålla klassvaka på den publicistiska fronten”. Andra föregivna förkämpar för ”den proletära hegemonin i konsten” proklamerade nödvändigheten av ”en femårsplan för poesien” och ”en litteraturens Magnitogorsk”. Man präglade slagordet att det gällde att överträffa Shakespeare och Tolstoj. En veritabel dårskapens karneval yrde kring den intellektuella prostitutionen.

Sedan Stalin ingripit mot ”trotskijanskt kontrahand” i partiets historiska arbeten förklarade de proletära musikerna: ”I ljuset av kamrat Stalins brev framträda nya, stora uppgifter på den musikaliska fronten. Ned med den ruttna liberalismen med dess borgerliga tongångar och klassfientliga teorier!” Och de åtogo sig att ”revidera de gamla tonsättarnas partitur”, börjande med Beethoven och Musorgskij. I Stalins brev hette det att varje sovjetorkester skulle uppta ”en samfälld kamp för den äkta marxismen-leninismen”. Den kommunistiska cellen inom musikkonservatoriet beskylldes för en ”dragning åt höger”, emedan den tyckte om en dirigent ”med tvivelaktiga politiska åsikter”.

Efter musiken blev det målningens tur. Konstkritikern Så och Så fördömde ”ett kontrarevolutionärt landskap”, en annan liten herr Ingenting gjorde rent bord med Rembrandt och Rubens. Å andra sidan utdelades belöningar och medaljer för tråkiga kopior eller paradverk sådana som ”Mauser, kamrat Vorosjilovs stridshäst” eller ”Kommunistflickans farmor”. Muséerna i Moskva försågos med instruktiva affischer, där Renoir och Degas förklarades representera ”den ruttna kapitalismen”, Gustave Moreau ”plutokratiens konst”, Cézanne ”den tunga industriens epok” och Gaugin ”kolonialpolitiken”.

Till samma andas barn som dessa dårskaper hörde ”kampen för logik på den matematiska fronten” och ”offensiven på den filosofiska fronten”, liksom talet om Leninfysik, sovjetkemi och marxistmatematik. Härtill må också läggas sådana sinnessvaga manifestationer som Krylenko gav uttryck åt på en schackkongress 1932: ”Vi måste göra slut en gång för alla på föreställningen om schackspelets neutralitet. Vi måste en gång för alla utdöma formeln ‘schackspel för schackspelets egen skull’, liksom vi utdömt formeln ‘konsten för konstens egen skull’. Vi måste organisera stötbrigader av schackspelare och omedelbart börja arbetet på en schackspelets femårsplan.”

De här anförda clownerierna från den sovjetryska cirkusen utgöra typiska exempel på den kollektiva svagsinthet som Stalin har odlat under den rådande olidliga atmosfären. De skulle ha framkallat ett osläckligt löje om inte GPU stått hotande i bakgrunden, bakom den vederstyggliga proletära författarföreningen och bakom allehanda kommunistiska grupper av demoraliserade intellektuella, som själva inte hade några moraliska och kulturella begrepp och lämpade sig bättre att ställa till tråkigheter för en elit än att själva producera någonting. Vissa skriftställare kunde, tack vare någon nyck av Stalin, undslippa helskinnade, andra lyckades under stora svårigheter komma ut ur landet, men undantagen bekräfta bara regeln. En revolutionär av Majakovskijs kvalitet kunde 1930 inte undslippa på annat sätt än genom att begå självmord. Likadant var det med den store urspårade skalden Essenin, proletärpoeten Kusnjetsov, symbolisten Vladimir Pjast och den revolutionäre skriftställaren Andreas Sobol.

Detta ger en föreställning om vilken tragisk situation som konstnärerna lika väl som arbetarna och bönderna befinna sig i. Och man kan väl förstå de omvändelser och kapitulationer och avböner som avpressas de ryska intellektuella, till evig skam och nesa för diktaturens uppkomlingar. Med sin vanliga bryskhet och brutalitet mot de svaga förbjöd Stalin 1932 med

ett penndrag proletära författarföreningen, som tjänat honom som verktyg och varit upphov till så mycket ont. Han befallde att alla skriftställarorganisationer skulle sammanslås. I estetiska ting brukar Stalin hyckla en mycket liberal vidsynthet. Men i sovjetväldets konst och litteratur råder en steril likformighet, som är absolut oförenlig med varje slag av socialism eller kommunism.

Samma motsägelse framträder på det skarpaste i folkomröstningarna, som bedrivas under alla tänkbara former av korruption och hotelser. Deras enda uppgift är att placera Stalin på toppen – men på toppen av en schavott byggd av lögn och bedrägeri – och göra honom till en stor man, en riddare utan fruktan och tadel, en universell genius. Helgonlitteraturen om den döde Lenin är ingenting jämförd med kanoniseringen av den levande Stalin. Med en konsekvens som är sällsynt i Sovjetunionen söker man utkristallisera en personlig maktställning, som har de karakteristiska dragen av både tsarism, bonapartism och fascism, men kombinerad med orientaliska metoder och amerikansk anspråksfullhet.

5.

Bläcket räcker inte till för att beskriva de metoder för att driva upp känslorna till kokpunkten som igångsattes vid Stalins femtioårsdag, och sedan dess ha stigit till ett enda crescendo av artificiell vördnad, underdånighet och tillbedjan. Citat kunna endast ge en blek föreställning därom, några rader kunna inte ge ett koncentrat av hela berg av apologetisk litteratur, återge de typografiska variationerna eller illustrera den rikhaltiga ikonografien. Man upprepar ständigt samma processer i hopp att kunna forma sinnena och definitivt leda massan i den riktning man önskar.

Den byråkratiska kamarillan började med att friska upp diktatorns relativt intresselösa levnadshistoria genom att ge Stalin förtjänsten av allt som kunde tillskrivas Lenin, Trotskij och andra. Snart lärde man sig att möta mästarens önskningar på halva vägen, ana hans intentioner och systematiskt uppmuntra hans fåfänga. Från och med 1930 pågår en hektisk konkurrens mellan tallriksslickare av alla sorter, som söka överträffa varandra i lismande ödmjukhet. Knappt hade ordet ”genius” kastats fram förrän det blev obligatoriskt, och den som med eller utan avsikt försummade att använda det utsatte sig för misstankar och riskerade att på ett smärtsamt sätt återkallas till ordningen. Den låga, ogenerade serviliteten hittade på tusen sätt till tyrannens förhärligande. Stalin målades och skulpterades i napoleonska attityder. Det fanns redan ett Stalingrad, ett Stalino, ett Stalin, ett Stalinabad, ett Stalinsk och ett Stalin-Aoul, men påhittiga funktionärer fortsatte att döpa nya städer med namnet Stalin, så länge geografiska variationer voro möjliga att åstadkomma: Stalinissi och Stalinir i Georgia, Stalinogorsk i Ryssland. Allmänheten undrar vad det är som avhåller Stalin från att begåva Moskva med sitt namn, då Pamirs högsta topp redan bär det. De institutioner och inrättningar som bära den stalinska namnskylten äro omöjliga att räkna. Ingenjörer som voro måna om sin karriär kallade ett extra hårt stål för ”stalinit”. Sovjetexekutiven uppfyllde en enhällig, spontan önskan då den överlämnade till Stalin ”Röda fanans” orden. Diktatorn beslöt sedermera att belöna tjänster som gjorts åt industrien med en medalj bärande hans egen bild. Den återfinnes nu i alla tidningar, på alla husväggar och, som en ofrivillig men desto mer beundransvärd symbol, i alla på varor tomma butiksfönster.

Framförallt tävla skriftställarna med varandra i dityrambisk servilitet i hopp att vinna någon favör, en bättre betalt post, en rikligare ranson eller – ett utlandspass. De veta – vilket Bucharin för länge sedan upptäckt – att Stalin lider på det pinsammaste av sin intellektuella underlägsenhet och är särskilt känslig för försäkringar att han är skarpsinnig och kultiverad, det vill säga sådana egenskaper där hans begränsning på ett sorgligt sätt framträda. Här förlora utsvävningarna varje beröring med fakta. Stalin ”har alltid utmärkts av en djup förståelse för litteraturen”, hette det i en tidskriftsartikel. Han är en av ”de djupsinnigaste kännare och

kritiker av Hegel", om man får tro en författare i "Revolution och kultur". Han är en bland "de mest auktoritativa specialisterna på samtida filosofiska problem", säger en tredje. "I själva verket ha vissa uttalanden av Aristoteles först av Stalin blivit fullt tolkade och utvecklade" – struntprat inte utan en pikant krydda av gäckeri. Men denna djärva liknelse blir en mycket billig komplimang i jämförelse med vad man finner hos en femte essäist, som betecknar Sokrates och Stalin som de högsta topparna av mänsklig intelligens. En pedagog förklarade överlägset i Kommunistiska akademien, att "de kantska teorierna komma till sin fulla rätt i vår tids vetenskap endast i belysning av kamrat Stalins sista brev" – samma plumpa brev där det talades om "rutten liberalism" och "trotskijanskt kontraband". "Vartenda avsnitt, varenda rad i Stalins resonemang erbjuder de fruktbaraste utgångspunkter för litterärt arbete", heter det i ett upprop från proletära författarföreningen, som uppmanar skriftställare och kritiker att allvarligt och ingående begrunda ett virrigt och oändligt långt tal om femårsplanen. I prosadikten "Sovjetland" förhärligas Stalins "stora ansikte, stora ögon och stora, enastående panna", som åstadkomma samma verkan som "en solstråle en sommardag". Tidningen *Gazette littéraire* tvekar inte att höja honom till skyarna som stilist: "Det är en uppgift för språkmän och kritiker att studera Stalins stil." Denna gång råder det ingen tvekan om satiren och den förolämpande avsikten, och man kunde ha väntat obarmhärtiga repressalier, men lovtalet fick passera som allting annat av samma slag. Huvudredaktören för *Izvestia* förklarade inför kongressen: "På tröskeln till en ny tidsålder stå två oöverträffade tankens titaner: Lenin och Stalin" och fortsatte: "Är det verkligen möjligt för någon människa att skriva om någonting om han inte känner sin Stalin? Aldrig! Utan Stalin kan ingen förstå något eller skriva något av intresse." Demjan Bjedny försökte, sedan han fallit i onåd, att få förlåtelse genom att på ett möte utropa: "Lär att skriva som Stalin skriver!" En författarinna betraktar Stalin rent ut som en efterträdare till Goethe. En av Kalinins essäer slutar med orden: "Fråga mig vem som bäst förstår det ryska språket och jag svarar: Stalin." Då trehundraårsdagen av Spinozas födelse skulle firas hittade *Pravda* på ett sätt att bland allehanda filosofiska utdrag från Marx, Engels och Lenin, i stora bokstäver citera uttalanden av Stalin som inte hade ett dugg att göra med vare sig Spinoza eller filosofien. Men Stalin accepterar detta klumpiga smicker med god min. Efter Aristoteles, Sokrates, Kant och Hegel är en Spinoza mer eller mindre ingenting att bråka om. "Det finns intet smicker som är för grovt att kunna erbjudas den som jämför sig själv med gudarna", skrev Juvenalis i en annan tid men under liknande omständigheter.

En apoteos som trotsar all beskrivning arrangerades 1934, när Stalin värdigades sammankalla den sjuttonde partikongressen, tre och halvt år efter den sextonde och dagen före en upprensning, som varade ett år och expedierade omkring tre hundra tusen ovärdiga medlemmar. Allting rörde sig då kring firandet av den mest hatade mannen i Sovjetunionen. Omsorgsfulla förberedelser gjordes för att skapa den lämpliga atmosfären, och horder av smickrare tävlade svartsjukt, enskilt och i flock att överträffa varandra i panegyrik. På alla håll var man sysselsatt med att flitigt samla och analysera idolens banalaste plattheter, som fingo namn av "världshistoriska" maximer. Med de svagaste förevändningar och de mest långsökta motiv tjatade talare och tidningsmän: "Stalin hade rätt när han ..." eller "Som Stalin har sagt ..." Överallt letades med ljus och lykta efter nya epitet, sedan "stötbrigadjären", "den legendariska figuren", "den älskade ledaren", "den geniale tänkaren", och "den dyrkade Stalin" hade mist musten genom att omtuggas för mycket. Vid kongressens öppnande utvidgades repertoaren med nya retorisk praktblomster, såsom då Bucharin hyllade Stalin såsom "fältmarskalken i revolutionsarmén". Man gick så långt som att tal om "världsproletariatets ledare", då det gällde en man som delade ansvaret för tredje internationalens alla nederlag efter Lenins död, var personligen ansvarig för flykten i Kina 1927 och direkt bar skulden för den kortsynta politik 1933, som rev upp kommunismen i Tyskland och lät den spridas i vild flykt utan försök till motstånd. Under kongressen höjdes bittida och sent ett högt hosianna till "stål-

kolossen", "den store ingenjören", "den store flygaren", "den store mästaren", "den store mästarens store lärjunge", "den store arkitekten", "den störste bland teoretici", "leninisternas främste" och slutligen "den störste bland de store", Stalin är genial, genialare, genialast, klok, klokare, klokast, stor, större, störst ... Den superlativa böjningsformen blev regel och användes dagligen i varenda tidningsspalt med en svansviftande underdånighet och andfåddhet som är omöjlig att återge. På kongressen, som blygsamt kallades "erövrarnas kongress", slogs rekordet av en av favoriterna, Kirov, som hyllade "alla tiders och alla nationers störste ledare". Talen började och slutade med en trosbekännelse till övermänniskans härlighet, som hälsades med högeligen spontana ovationer och stormande instämmande. Det är omöjligt att beskriva den mottagning som Stalin själv blev föremål för, när han uppträdde för att föredra centralkommitténs verksamhetsberättelse. Efter kongressen genljöd ekot i oändlighet i lokala församlingar, tidningsspalter, resolutioner och telegram.

Detta är framsidan. Baksidan utgjordes av de besegrades förnedring som var gränslös. Även då extasen kring honom nådde sin kulmen försummade Stalin inte att avnjuta hämndens sötma. Han tvang sina olyckliga motståndare att gissla sig offentligt, blotta sig inför tribunalen och kuscha inför skrien från hans kreatur, som i sin upphetsning mycket väl kunde trampa dem under fötterna. Kapitulanter från höger och vänster bekände på nytt sina misstag, och en del bland dem var fega nog att utslunga anklagelser mot sina olyckskamrater. Man behöver inte tvivla på att de utnyttjade sitt ordförråds yttersta resurser för att låtsas en entusiasm för den segrare som de förbannade i sitt hjärta. Det var en ruskig historia, som man helst avstår från att uppehålla sig vid; falskheten var lika stor på båda håll, och ingen blev duperad. Men ingenting kunde heller övertyga bolsjevikerna i deras raseri om hur vanärande för alla denna falska ånger och dessa förnedrande förföljelser voro. "Hos oss är det lika lätt att frikänna som att döma", skrev Gorkij, men i denna mentalitet "kan man iaktta en iver att frikänna sig själv i förväg för fel man kan komma att begå". I sin redogörelse inför kongressen förklarade Stalin: "Det finns ingenting annat att framlägga och ingen annan att anklaga inför denna kongress." Och ändå sparades inte på dråpslag mot trotskijismen som redan många gånger blivit krossad och förintad, mot misstänkt kätteri som redan var tillbakaslaget och likviderat, mot en gammal opposition som för länge sedan var utmanglad och införlivad med den stalinska ortodoxien. Det är tydligt att Stalins oböjliga polis- och fängelsemetoder så till vida passa till systemet, som de garantera resultat på förhand. Vid kongressens slut kom en avbön från Sibirien av en av oppositionens sista partigängare, Sosnovskij, och kort därpå följde en dylik från Rakovskij. Båda desavuerade sin slagna grupp, avsvuro sina ogudaktiga åsikter, övergåvo Trotskij och ägnade Stalin sin hyllning. I fängelserna, koncentrationslägren och förvisningsorterna återstodo endast några modiga politiska opponenter utan inflytande, vilkas namn äro vigda åt glömskan. De flesta av trotskijsterna voro vanhedrade genom sina återkallelser, resten har dött i landsflykt, bland dem Koté Tsintsadze. De fängslade och förvisade millionerna som äro avskurna från nationens liv, kunna inte hoppas på amnesti annat än efter någon krigisk katastrof. Stalins person var nu förkroppsligad i ett diktatoriskt majestät, utan like i världen och utan föregångare i världshistorien.

Ur händelsernas gång, den historiska utvecklingen och föreliggande dokument framträder i tillräckligt klar relief bilden av denne motbjudande karaktär, vars vidunderliga öde är så svårt att förklara utanför Sovjetunionen. Vi känna nu Stalins talanger och svagheter, den oerhörda disproportionen mellan hans intelligens och vilja, mellan hans vetande och *savoir faire*, liksom också anledningarna till den personliga seger han vunnit på ruinerna av partiets socialistiska program. Vi ha sett honom avvaktande försiktig, illusionslös, ordkarg, men framförallt stark i sitt förakt för individen och sin brist på principer och skrupler. Han är en produkt av omständigheterna, han har motståndarna att tacka för sin lycka i politiken – vilket

man dock kan säga om alla hans diktatorskolleger. Till framgången har bidragit ett visst väderkorn, en viss naturlig fallenhet för intriger och en effektiv blandning av kyla och energi. Han är skicklig att avfärda ogynnsamma lösningar, utså split bland fienderna och kringgå hinder. Han ryggar inte för någonting, om han bara har möjlighet att angripa, krossa och slå ner. Han undviker skickligt att utgjuta mera blod inom partiet och försöker i stället utmatta oppositionen genom en förhalningstaktik i förening med lögn och förtal, löften och hot. Vi finna honom listig, opålitlig och förrädisk men också brutal, våldsam och oförsonlig och alltid med målet i sikte att behålla den makt som han steg för steg har tillskansat sig. Det är som Bakunin skrev till Netjajev: ”Undan för undan har han lyckats övertyga sig om, att för att uppbygga ett ordentligt och hållfast samhälle måste man utgå från Macchiavellis politik och helt och hållet acceptera jesuiternas system med våld för kroppen och lögner för själen.” Medan kampen rasade som hårdast mellan bolsjeviker och mensjeviker brukade de senare ofta beskylla de förra för jesuitism och ”netjajevism” till stor förtrytelse för Lenin och hans lärjungar. Men en posthum hämnd hägrade för Martov, när de kommunistiska historikerna under Stalin började sin rehabilitering av Netjajev, och det är inte bara en slump att en av dem, Gambarov, slutar sin bok med att hävda att Netjajevs förutsägelser ”ha till fullo uppfyllts genom det ryska kommunistiska partiets handlande och metoder under dess tjugufemåriga historia”.

Stalin har säkerligen inte läst Macchiavelli och ännu mindre den intressanta skriften ”Samtal i Helvetet mellan Macchiavelli och Montesquieu”, som utgavs anonymt av en landsflyktig och bannlyst republikan från andra kejsardömet, Maurice Joly. Men han har instinktivt följt de råd för handlandet, som ges i denna ironiska handbok i bedrägeri och dubbelspel, koncentrerade i dessa rader:

> Skilj moralen från politiken, sätt våld och list i lagens ställe, förlama den individuella intelligensen, vilseled folket med yttre åthävor, medgiv frihet endast under trycket av terror, befrämja nationella fördomar, låt landet icke veta vad som händer i världen, eller huvudstaden vad som händer i landsorten, förvandla tankens instrument till ett maktens instrument, avrätta och deportera hänsynslöst utan dom och rannsakan, informera själv historien, utnyttja polisen och gör den till regimens grundval, skaffa trogna anhängare med hjälp av ordnar och grannlåt, utveckla dyrkan av usurpatorn till ett slags religion, skapa ett tomrum omkring er för att göra er oumbärlig, försvaga allmänna opinionen tills den nedsjunker i apati, låt ert namn förekomma överallt liksom vattendroppen som urholkar stenen, utnyttja människornas svaghet och förvandla dem till spioner, manipulera samhället med hjälp av dess laster, tala så litet som möjligt, säg motsatsen av vad ni tänker och förändra ordens mening ...

Vartenda ord förefaller som om det vore skrivet för Stalins räkning och utgör samtidigt en lösning av det omdiskuterade problemet vilka gemensamma drag som finnas hos Lenin och hans arvtagare. Hos den senare finner man inte ett spår av sovjetstatens grundläggare. Frånsett för alla uppenbara olikheter, har det stora och osjälviska hos Lenin förvandlats till något lågt och simpelt hos epigonen. Å andra sidan existerar det mellan Stalin och Trotskij åtminstone en betydelsefull psykologisk likhet som placerar dem båda ett gott stycke under Lenin, nämligen deras anspråk på att vara ofelbara. Ingen av dem har någonsin på allvar erkänt ett fel, under det den förste av bolsjevikerna ofta gav prov på en sann självkritik. ”Det var jag som var befälhavare, mitt är felet”, sade Napoleon även när hans inkompetenta generaler hade bragt oreda i hans planer. På samma sätt tog Lenin på sig fulla ansvaret för partiets aktioner. ”Den störste ledaren bland alla tider och alla folk” betygsätter sig själv genom att alltid låta andra – underordnade, blygsamma individer – få skulden för hans egna tillfälliga eller permanenta misstag.

Stalin har inte bara – som om han vore inspirerad av den apokryfiska Macchiavelli – ”förändrat själva ordens mening”: han har också förändrat talvärdena och hopar siffror på

varandra så att de skola passa hans personliga politiska kalkyler under sken av att tjäna statsnyttan. Hans aritmetik är liksom hans etik och estetik underordnad en enda synpunkt: maktens bevarande. Ju färre kommunister partiet omfattar, dess flera medlemmar redovisar han. Slutsumman närmade sig 1934 tre millioner, inklusive dem som väntade på inträde, jämte fem millioner i ungdomsorganisationen, men kunde på partisekreterarens bud fördubblas. Statistiken redovisar alla möjliga tal som äro utan intresse och utan samband med verkligheten, men icke självmorden, avrättningarna, femårsplanens offer, dödsfallen hungersnöd och tyfus. Ingen vet hur många fängslade och deporterade som den stalinska ordningen kostar, om det är fem millioner eller tio millioner. GPU själv skulle inte kunna ge exakt besked.

Direktören för fängelseväsendet B. Sjirvint har i en broschyr avslöjat att antalet domar, avkunnade av domstolarna i Ryssland med undantag av Ukraina, Kaukasus etc., år 1929 utgjorde 1,216,000 mot 955,000 året förut; häri voro inte inräknade de straff som GPU utmätt. Dödsdomarna hade under året ökat med tvåtusen procent. Dessa brottstycken kasta ett skrämmande ljus över det förtryck som utövades i Sovjetunionen av de båda jurisdiktionerna, och detta vid en tidpunkt då toppen i och med kollektiviseringen ännu inte var nådd. Det är begripligt att denna broschyr av en oförsiktig ämbetsman indrogs, och att de däri intagna uppgifterna i fortsättningen förbjödos. Men efter 1935 föreligga lika tillförlitliga informationer om läget för landet i dess helhet, tack vare Solonevitj, som befann sig i en sådan ställning att han kunde verifiera sina beräkningar. Solonevitj räknar med minst fem millioner i koncentrationslägren, oberäknat de i fängelser och ”isoleringsanstalter” intagna eller de olika slagen av deporterade och landsförvisade, och han uppskattar totala antalet dömda till en tiondel av den vuxna manliga befolkningen. Man torde alltså närma sig sanningen ganska noga om man nämner siffran tio millioner – och då tala vi bara om de levande.

Vad ordnar och grannlåt beträffar hade Stalin ärvt en militär orden, men sedermera instiftade han två civila dekorationer och 1934 den nya hederstiteln ”Sovjetunionens hjälte” – oberäknat alla penningbelöningar. På alla punkter ledes han av en intuitiv macchiavellism, ofta i dess lägsta form. Konsten att dölja tankarna har inte längre några hemligheter för honom; hans förmåga av hyckleri tävlar blott med hans provokatoriska talanger. Under några månader 1932 höll han sig undan och lät sprida ut att han tänkte avgå, för att därmed desorientera sina fiender och locka dem att ge luft åt sin tillfredsställelse. Spionerna fingo mycket att göra, och vedergällningen väntade de oförsiktiga vid diktatorns återkomst.

De rykten som Stalin drar fördel av har han säkert hittat på själv. I själva verket har ingen av hans föregångare vågat förfalska historien med en sådan fräckhet, laborera så ogenerat med sanningen och tillägga sig själv sådana fantastiska företräden och göra sig till en gudomlig Augustus utan någon som helst rättslig förevändning. Han sträcker till och med sin ärelystnad så långt att han förenar sin röst med smickrarhopen när den, såsom skedde 1934, gav honom äran av en arktisk expedition, som han självfallet haft lika litet att skaffa med som han haft med Aristoteles retorik, Sokrates ”förlossningskonst”, Spinozas etik, Kants metafysik eller Hegels dialektik. Oturen har varit att hyllningarna alltid kommit från kolleger vilkas öde varit bundet vid hans, föga övertygade underordnade, egennyttiga smickrare eller besegrade som äro bundna till händer och fötter; aldrig från en människa som varit på minsta sätt fri. Han lyckas emellertid mystifiera den vilseförda ungdomen till ett *credo quia absurdum* i leninismens namn. Den unga generationen, som från späda barndomen uppfostrats till att apa efter de äldre, sammanslutits till pionjärbrigader, instruerats i en papegojpedagogik, följt de vuxnas dåliga exempel och förgiftats av karriärism och egoism, utgör en outtömlig källa till kadrernas förnyelse i diktatorns egen anda och till fyllande av luckorna i det servila klientelet. Denna kollektiva förskämning, under vilken barn och ungdomar få inympade i sig läror som

äro raka motsatsen till dem som bekännas med läpparna, betecknar i själva verket det största nederlag socialismen någonsin har lidit.

Detta är emellertid tillräckligt för Stalin. Tredje internationalen har under hans händer utvecklats till en föraktlig, steril sekt och överallt förvandlats till en omedveten men stark bundsförvant till kontrarevolutionen. Liksom de polska kommunisterna understödde Pilsudskis statskupp innan de brände fingrarna på den, gjorde de tyska upprepade gånger gemensam sak med Hitler, ända tills de på avrättningsplatser och i koncentrationsläger fingo plikta för att de följt så dåliga rådgivare. ”Kommunistiska internationalen representerar ingenting och existerar blott genom vårt stöd”, yttrade Stalin en gång i vittnens närvaro – orden antecknades omedelbart av Lominadze – men ”världsproletariatets ledare” fortsätter i sin cynism att underhålla sektioner av denna fiktiva international. År 1925 beslöt han dock i samförstånd med Tomskij att likvidera den fackliga dotterorganisationen och vidtog omedelbart åtgärder i denna riktning. Logiskt sett, och med tanke på Stalins nationellt begränsade horisont, kunde man ha väntat att detta första steg skulle följas av ett andra, vilket i själva verket, trots diktatorns egna intentioner, skulle ha varit till arbetarrörelsens fromma. Skrien från den ortodoxa vänstern förmådde honom emellertid att låta planen falla, och vid en senare tidpunkt, när han övervunnit all opposition och ingenting fanns som kunde hålla honom tillbaka, fan han tydligen att saken inte längre var aktuell. Han är emellertid full-komligt i stånd att stryka från sin budget denna marionett international, liksom han i en handvändning utplånade proletära författarföreningen utan att ha någon egentlig fördel därav. Han vet att Komintern aldrig kommer att göra revolution ”inte ens på nittio år”, som han ironiskt anmärkte vid ett tillfäll på politiska byrån i Trotskijs närvaro. Men han har ingen direkt anledning att göra sig kvitt ett sådant brukbart verktyg, som han tror sig kunna utnyttja för att stärka sitt personliga anseende och befrämja sin dubbelbottnade utrikespolitik. Han kommer att behålla det så länge som möjligt, även om därigenom kommunismen inom och utom Ryssland råkar i en oreparabel misskredit.

Stalin har ådagalagt sin skicklighet genom att hålla sig kvar på sin post. Men han har kunnat göra det endast genom att undan för undan desavuera sitt föregående, vilket faktum han sökt dölja bakom en ridå av övermodiga ord. År 1934 fastställde den bolsjevikiska kongressen en andra femårsplan, vars relativa försiktighet knappast motiverade samma lovsånger som höjdes för den första planen. Vid den föregående partikongressen hade de officiella skränfockarna kalkylerat med en produktion för 1937 av 100 milliarder kilowattimmar, 250 millioner ton kol, 80 millioner ton nafta, 22 millioner ton gjutjärn, men i verkligheten nåddes bara 38 millioner för elektriciteten, 152 för kolen, 47 för naftan och 16 för järnet. Återigen ett exempel på hur erfarenheten kullkastar teorierna! Detta innebär med andra ord, att om den andra femårsplanen skulle prestera det omöjliga och lämnar bättre resultat än den första, skulle Sovjetunionen efter tio års planhushållning och tjugu års revolution endast producera omkring hälften av det gjutjärn, en tredjedel av den kol och elektricitet och en knapp tredjedel av den nafta som 1929 erhölls i USA, och detta för en befolkning som är mer än en tredjedel större.

I avseende å fabriksvaror blir jämförelsen ännu oförmånligare. Vid internationella ekonomiska konferensen i London 193a framlade Litvinov förslag om inköp av varor för en milliard dollars – så överhängande var varubristen i det rekordartade Ryssland. Samtidigt hade hans land djärvheten att låtsas ett komplett förakt för utländska leveranser. Själva det papper, som bolsjevikerna använda för att draga den allmänna opinionen vid näsan, avslöjar med sin smutsgula färg och sin dåliga kvalitet fablerna om de tekniska framstegen. De villkor som Stalin accepterade för att uppnå Sovjetunionens erkännande *de jure* av Förenta Staterna, nämligen avstående från den underjordiska propagandan, tillstånd för prästerna att existera i Ryssland etc., visade att han var beredd till vilka medgivanden som helst för att säkerställa sin

regim. Han höll beundrande tal om presidenten Roosevelt, uppehöll sig vid samtal med amerikaner uteslutande vid ryska problem, förutsade 1933 den ekonomiska världskrisens upphörande och skämtade om Trotskijs internationalism och den ”permanenta revolutionen”. Han var också villig att under vissa villkor och förutsättningar ansluta sig till Nationernas förbund, vilket, enligt hans eget uttryck vid ett annat tillfälle, ”ruttnade medan det ännu var vid liv”, och saltomortalen kompletterades 1934, när han gjorde upptagandet i ”bandit-förbundet” till en triumf för Sovjetunionens politik.

Men ju flera avtal han slöt utåt, dess mer koncentrerade han sin makt inåt. Han jagades av ett ständigt begär att bevaka styrelseapparatens funktion i detalj. Han reformerade polisledningen genom att insätta ett ”prokuratorskap” mellan politiska byrån och GPU. Därefter ändrade han förvaltningen genom omplaceringar och omorganisationer, som endast han själv förstod meningen med; kongressen som hade den formella beslutanderätten, fick bara reda på svepskälen. År 1934 upphävde han arbetar- och bondeinspektionen, som varit en ögonsten för Lenin, och ersatte den med en sovjeternas kontrollkommission, organiserad efter mönster av partiets. Han flyttade om på höjderna genom att avskeda en del folkkommissarier, och vid baserna genom att mångdubbla antalet ”politiska sektioner”, som i mera direkt form förmedlade sekretariatets order; över byråkratien i landsorten placerade han en annan, ännu auktoritativare byråkrati. Samma år låtsades han minska GPU:s makt genom att lägga denna institution under inrikesdepartementet, men han bibehöll systemet och personalen, med Jagoda som chef och Agranov och Prokofjev därnäst, så att för folket blev det ingen egentlig förändring.

Stalins sällsynta intervjuer, som beviljas av diplomatiska skäl och där han uttalar de mest utslitna truismer av elementär socialism, innehålla ingenting att uppmärksamma eller ta vara på, på ett undantag när. Då den tyske författaren Emil Ludwig, som fick företräde genom att förklara att Stalin tillhörde de historiska personligheter som voro värdiga föremål för hans studier, gjorde den oundvikliga anspelningen på Peter den store, svarade Stalin att ”vad Peter den store angick var han en droppe i havet och Lenin en ocean”. Han, Stalin, hade ingen annan ärelystnad än att vara en värdig lärjunge till Lenin, det vill säga jämföras med oceanen och inte med droppen. Han förstår inte, bland mycket annat, att tsaren-arbetaren på sin tid var en lika stor nivellör som Stalin själv, samtidigt som han gjorde sina medhjälpare till kärnan i ett blivande adelsstånd. I Sovjetryssland har nivelleringen gått parallellt med upprättandet av en privilegierad byråkrati, vars hierarki döljer embryot till en härskarklass eller kast. Den förste kejsaren av Kina, Tsin Sjihuang-ti, den store organisatorn och tyrannen som byggde Kinesiska muren, skapade en aristokrati av sina funktionärer. På samma sätt utdelade Diokletianus icke-ärftliga titlar. Det är ingen särskild olycka att sovjetbyråkratien utvecklar och konsoliderar sina särdrag, eftersom dess framtid i alla fall kommer att bero på internationella faktorer och inte på klarsyntheten hos någon ”genius”.

Då Emil Ludwig gjorde en anspelning på Romanovernas trehundraåriga regim tillät sig Stalin den ohövligheten eller den underskattningen av intervjuarens intelligens att förneka att någon förföljelse eller terror förekom; arbetar- och bondenationen stod absolut enig, sade han. Resningar ha dock förekommit lika ofta under sovjetismen som under tsarismen. Oroligheterna i Kaukasus och Turkestan efter kollektiviseringen tyda på latent spänning som endast behöver en tillfällighet för att bryta ut.

Här är inte platsen att uppehålla sig vid samtalet med en sensationslysten journalist, som Stalin gör narr av med de allvarligaste tonfall. Endast ytterligare en anmärkning är värd att undersöka. ”Vad våra intelligenta arbetare beträffar minnas de Trotskij med förbittring, rent av med hat.” Ludwig låtsas inte veta att ingen arbetare i Sovjetunionen har rätt att hysa en för Trotskij fördelaktig åsikt eller ge uttryck åt någon sådan. Men Stalins hårdnackade animositet avslöjar på ett intressant sätt diktatorns i grund och botten hämndlystna karaktär som saknar

alla drag av storsinthet och ädelmod. Även då han sitter i all trygghet tillsammans med en besökande, som är i dubbel måtto främmande för bolsjevismen, kan han inte underlåta att överösa sin slagne motståndare med onda, hatfulla ord. På toppen av sin makt använder han den maktlöses vapen, och vid tanken på ”oktobermannen” överger han sin affekterade passivitet och upphör att simulera ”den likgiltige med marmorhjärtat”.

Man är alltid frestad att söka fatta avlägsna historiska personligheter genom att jämföra dem med andra som äro bättre kända, att klarlägga förhållandet mellan de stora revolutionerna och deras förgrundsfigurer. Under den stora franska revolutionen funnos åtskilliga som lånat drag åt Lenin och Trotskij, men för att finna en figur som motsvarar Stalin måste man låna från många håll för att skapa en helhetsbild. Om man inte tappar bort skillnaden i tid och rum eller alltför mycket låter fresta sig till analogier, kan man ju tänka på Fouché, en man på lagom avstånd från revolutionen, och i förgrunden av en kontrarevolution samt i någon mån jämförlig med en Bonaparte fastän utan dennes segrar. Stalin har inte bara Fouchés viktigaste karaktärsdrag, hans virtuosa talanger för intriger och polismetoder, utan man kan också hos dem båda iaktta vissa frapperande överensstämmelser i psykologi och temperament. Man behöver inte fästa sig vid likheterna i uppfostran och karriär. Fouché kom även han från en klosterskola, hade övergivit det andliga ståndet och gjorde sig sedermera bemärkt som ”avkristnare”. Som prokonsul i landsorten under konventet gav han prov på samma terroristiska energi vid rekvisition av förnödenheter och undertryckande av motstånd, som Stalin skulle utveckla i en liknande roll. Han passerade de olika stadierna av den revolutionära och kontrarevolutionära utvecklingen och anpassade sig efter dem. Samma är som konsulatet förvandlades till kejsardöme rensade han arkiven i sin födelsestad Nantes från alla papper som rörde honom. Stalin skulle en dag, med samma haktanke, komma att göra likadant.

Om man inte förlorar sinnet för proportionerna kan man våga en jämförelse även med Bonaparte. Mannen av Brumaire bekämpade, som Jaurés påvisar, en utdöende form av kontrarevolution samtidigt som han introducerade en ny, ”den cesariska kontrarevolutionen, som var så mycket farligare därför att den på ytan behöll vissa förvrängda drag av revolutionen”. Det faller av sig själv att generalsekreteraren och förste konsuln inte kunna jämföras med avseende å sin individuella kapacitet – beröringspunkterna ligga i den roll som de spela. Om Stalin hade följt sin tanke att uppmuntra privat äganderätt, kunde han ha blivit ett slags byråkratisk Bonaparte – mindre lik farbrodern än brorsonen, som ärvde en makt erövrad av andra, och vars enda talang var tålamodet. Stalins schematiska och inskränkta socialism höll honom tillbaka i ett ögonblick då vänsteroppositionen trodde på existensen av ett Thermidor, och sedan han underkuvat städerna vände han sig mot landsbygden. Men även då han bekämpade *musjiker*na förblev han till hela sin läggning, sina vanor och sina naturliga förutsättningar en bonde. Detta ger honom ett visst tycke av en annan diktator, som tillhörde en annan bondestam och en annan intellektuell klass men lika fullt var ett barn av jorden, nämligen ”järnkanslern”, vars karaktäristiska drag, sådana de utvecklas av Engels, äro typiska även för ”stålsekreteraren”:

> Bismarck är en man med utpräglat praktiskt förstånd och stor skicklighet; han är en född och fulländad affärsman ... Men mycket ofta händer det att en intelligens som är så inriktad på det praktiska inte kan frånkännas en viss trångsynthet ... Bismarck har aldrig visat ett spår av egna politiska idéer, men han har gjort andras idéer till sina. Denna be gränsning var världshistorien hans lycka. Därförutan skulle han aldrig kunnat betrakta ur speciellt preussisk synvinkel.

Man behöver bara förändra de sista orden för att igenkänna vissa drag hos Stalin; enda skillnaden är att han har dem i mycket större skala.

Undersåtarna i sovjetriket behöva inte gå så långt för att hitta den fullständiga modellen till sin despot. De finna den i sitt lands klassiska historia, framför allt i den karikatyr av en hjälte

som Sjtjedrin ger i ”Historien om en stad”, en bok som är okänd i Västerlandet men mycket berömd i Ryssland, och som antipatien mot Stalin gjort modern på nytt. I en stad, eller rättare sagt ett allegoriskt område, där vartenda hus, varenda samhällelig enhet har sin ”ledare och spion” och där de kadaverdisciplinerade invånarna ha frihet att på festdagar ”gå på tvångsparader i stället för att arbeta”, utövar en brutal guvernör Ugrium-Burtjejev, som utgör en symbol för den uniformerade byråkratien, sitt skräckvälde. Sjtjedrin ger på några sidor, som inte i korthet kunna återgivas, en oförglömmelig silhuettbild av denne ”hermetiskt förseglade personnage”, vars uppsyn präglas av en ”lugn, militär visshet att alla problem för länge sedan blivit lösta”, och som tror att hela den synliga och osynliga världen är innesluten i den cirkel han uppdragit. De ryska läsarna tröttna inte att igenkänna Stalins drag i denna parodierade inkarnation av ministern Araktjejev, som är alltför väl känd bland sina kolonier av bondesoldater. Stalin, som underrättats av GPU och läst boken, har tagit sitt parti och hållit god min i elakt spel. Men ingen låter lura sig och Sjtjedrins satir sprids alltmera, till stor förargelse för den oövervinnelige. Stalins funktionärer ha överträffat sig själva genom att hitta på en sagbok om Lenin. Denne sitter fången På en obebodd ö, men flyger därifrån på ryggen av en svart svan i sällskap med den trogne Stalin, som visar sin vördnad och vänskap genom att skära av ett finger till föda åt den glupska fågeln under flykten. Men Ugrium-Burtjejev högg också av ett finger för att visa sin trohet och självförnekelse inför sin chef ... Om sammanträffandet är avsiktligt eller tillfälligt är verkan lika stark i båda fallen.

Varje bild av Stalin som inte omfattar hans fall och död måste bli ofullständig. De viktigaste dokumenten ha undanskaffats genom de mest intresserade kretsarnas försorg. Av hans förra kamrater från Kaukasus försmäkta några i landsflykt, andra ha munnen förseglad. Partiets arkiv, GPU och Lenininstitutet släppa inte ut sina hemligheter förrän efter en fullständig historisk omvälvning – om det då finns några hemligheter kvar i deras dossierer. Diktatorns omgivning kommer att hålla tyst, så länge den har att frukta diktatorn eller hans kreatur. Man får avvakta att nytt material kommer i dagen, korrespondens begravd i kassavalven eller memoarer av samtida som ha turen att överleva honom. Stalin har ingen vän, ingen förtrogen. Han älskar ingen, så vitt man vet, och är älskad av ingen. Hans medhjälpare äro underhuggare som tråka ut honom med sin intellektuella medelmåttighet och vilkas sällskap han därför undviker. Den ende han sökt kontakt med är Gorkij, som är lika fängslande som konversatör som stor som författare, och efter sin återkomst till Ryssland varit Stalins samvete. Det är möjligt att man längre fram i Gorkijs papper kommer att finna värdefulla anteckningar om samtalen med Stalin. Men denne Cesars framtida Suetonius kan bara bli någon av hans närmaste polismedhjälpare – Jagoda exempelvis. Biografer som äro intresserade att studera hans privatliv, hans familj och hans vanor, komma att pliktskyldigast sysselsätta sig med hans första hustru Katarina Svanidze, syster till en tredje klassens bolsjevik, och Johan Djugasjvili, den son som hon efterlämnade. Enligt ett lakoniskt meddelande i pressen avled Nadjejda Alljlujeva plötsligt på kvällen den 9 november 1932, efterlämnande två minderåriga barn, Basil och Svatlana. Dagen därpå spred sig i Moskva ryktet att hon begått självmord. Det finns inga skriftliga bevis eller offentliga vittnesbörd, men man får ett bättre begrepp om sovjetstaten om man fäster sig vid sådant som alla tro snarare än vad som är direkt bevisat, och självmord är det enda sättet att ge uttryck för en självständig mening under den stalinska regimen.

Detta är emellertid inte allt. Det av en bolsjevik förövade mordet på Kirov i december 1934 visar att förtvivlan ännu finner vapen mot tyrannerna. Stalins osårbarhet i terrorismens klassisks land, i Karakozovs, Zasulitjs, Khalturins, Jeljabovs, Perovskajas, Sazonovs och Kaljajevs land, föreföll under en lång tid gåtfull. Under diskussioner i intima kommunist-kretsar framkomma dock åtskilliga uppslag. En del söka förklaringen i polisväsendets abnorma storlek, skyddsåtgärdernas tekniska fulländning, de invecklade försiktighetsmått som

användas för att skydda högste sekreteraren, det obarmhärtiga systemet att hålla gisslan och de förfärliga repressalier som hota. (Under tsarismen offrade politiska attentatorer sina egna liv utan att behöva tänka på ansvaret att de även offrade sina barns och anhörigas.) Andra hävda att individer som sitta vid makten ha alltför liten tid att tjäna som skottavlor; den formella ansvarighet som delas av diktaturinstitutionerna skyddar varje enskild diktator. Dessutom bidra de moderna metoderna att vilseleda opinionen och sprida ut allehanda rykten till härskarnas säkerhet.

Dessa förklaringar innehålla en del av sanningen, men inte hela sanningen. Det är av vikt att hålla i minnet att folket visserligen kan vara missbelåtet med de rådande förhållandena, men absolut inte önskar återvända till vad som har varit och inte kan föreställa sig en bättre framtid. I denna återvändsgränd förlorar reformviljan all livskraft, och det kommer att dröja åratal innan en ny revolutionär ideologi är utformad som är i stånd att väcka sina anhängare till självuppoffrande pionjärarbete. Men det är inte underligt att terrorn på höjden framkallar terror på djupet. Man vet ingenting om den verksamhet som utövats av Nikolajev, Kirovs mördare, eller de närmare omständigheterna vid hans handling, inte heller om den revolterande grupp som han tillhörde eller den så kallade komplotten mot Stalin. Diktatorn kunde låta avrätta fjorton kommunister för att täppa till munnen på dem, oberäknat de hundratre fångar som dödades utan att på minsta sätt vara överbevisade eller ens misstänkta för delaktighet. Han kunde fängsla på nytt de ömkliga Zinovjev och Kamenev, som desavuerat, ödmjukat och förnedrat sig så många gånger att man tappat räkningen. Tillsammans med dem dömdes sjutton andra ultraleninister, bland annat Jevdokimov, som övergått till oppositionen och många gånger ångrat sig, samt sjuttioåtta av de deporterade, däribland Zalutskij, Safarov och Vardin. Han kunde låta hopsätta en fantastisk historia om mordplaner för att därmed smutskasta oskadliggjorda oppositionsmakare och försvarslösa fångar, kompromettera den oundviklige Trotskij som befann sig i landsflykt i franska landsorten, och presentera medlemmar av sitt blocksäkra och permanent upprensade parti såsom ”klassfiender” i färd med att provocera fram gud vet vilken ”väpnad utländsk intervention”, för att en ryss mördat en annan ryss, en kommunist en annan kommunist. Ingen förståndig människa tror på sådana sagor, lika litet som man tror på de så kallade bekännelserna som frampressas i fruktan för döden, eller den ånger som kommer före eller efter bekännelserna. Allt vad vi veta är att Stalin i panik offrade etthundrasjutton människoliv, inte så mycket för Kirovs själ som för omsorgen om sin personliga säkerhet.

Innan vi försöka komma underfund med huruvida Nikolajev representerade ett högre ideal, eller om denna familjemassaker inom den bolsjevikiska kretsen markerade en vändpunkt, måste vi påminna de terroriserade terroristerna som ständigt citera Marx och Engels, om hur den förre avfärdar den speciellt ryska *modus operundo* hos *narodovoltsij* med orden: ”Man kan lika litet moralisera däröver i den ena eller andra riktningen som man kan göra över massakern på Chios”, och hur den senare säger om terrorn att det är sådana ”meningslösa grymheter som rädda människor begå för att stärka sitt mod”.

Stalin darrar inte på handen när han sänder oskyldiga fångar till avrättningsplatsen, men både han och Rykov darrade, säger den senare, den dag högern ingav sin tredubbla avskedsansökan. Denne man som har rykte om sig att äga fysiskt mod, har inte ett spår till moraliskt mod. Han är inte i stånd att lugnt konstatera en motsägelse, ta på sig ansvaret för sina handlingar, höra en välvillig kritik eller utveckla sina skäl gentemot invändningar, och det finns ingen låghet som han drar sig för att begå om det gäller att bevara makten. Hundrasjutton lik utkrävas som vedergällning, då en ung krigare, en son till bolsjevikrevolutionen och uppfostrad inom kommunistpartiet, beslutar att med revolvern ge uttryck för en allmän opinion, som han inte med lagliga, normala medel kan framföra. Stalin har framkallat ett läge där allt allvarligt motstånd förr eller senare måste resultera i självmord, såsom i fallet Skrypnik, eller i

mord, såsom i fallet Kirov. Liv och död äro ständigt aktuella frågor i byråkratiens labyrinter mellan stalinar av alla möjliga slag och molotovar av alla möjliga grader med tillhörande klickar och klaner.

I sin berömda artikel *”Pluta moins, mais mieux”*, som lyste av geniets sista strålar, fångade Lenin en glimt av den slutliga sammanstötningen mellan Östern och Västern, mellan revolutionen och imperialismen. ”Kampens utgång kommer till slut att bero på det faktum att Ryssland, Indien, Kina etc. utgöra en gigantisk majoritet bland folken. Vissheten om socialismens definitiva framtida seger innebär inga löften om de omedelbart framför oss liggande perspektiven. För att säkerställa vår existens intill den stundande världsbranden, då det kontrarevolutionära kapitalistiska Västern står med vapen i hand mot det nationalistiskt revolutionära Östern, det vill säga de mest civiliserade staterna i världen mot de revolutionära staterna, vilka äro efterblivna som alla orientaliska länder, men inte desto mindre utgöra majoriteten, måste denna majoritet få tid att civilisera sig.” Och han underströk: *”Vi äro ännu icke tillräckligt civiliserade för att direkt kunna övergå till socialismen.”* I tjugufem års tid sysslade Lenin med en tanke som Stalin aldrig kunnat förstå: ”Socialism utan demokrati är omöjlig.” För honom, liksom för hans lärofäder, äro civilisation, demokrati och socialism oskiljaktiga begrepp. Och om Lenins sista ord ha det minsta värde, så ha de ingen ära i beredskap för sådana leninister som Stalin, som alltför länge missförstått en av historiens starkaste drivfjädrar, nämligen den som kommunismens båda introduktörer i modern tid kallade ”de demokratiska idéernas expansionsförmåga och mänsklighetens osläckliga törst efter frihet”.

Epilog – Kontrarevolutionen

1.

Vi måste skilja på den betydelse vi tillmäta olika data i denna historia. Det kan vara fråga om utgångspunkter eller slutpunkter, ibland också bara länkar i den ändlösa kedjan av orsak och verkan. Den kontrarevolution som har försiggått i Ryssland sedan Lenins sjukdom började – somliga spåra den tillbaka till de oroande händelserna i Kronstadt – kan skildras kronologiskt i form av en rad mer eller mindre betydelsefulla och olikartade, men otvivelaktigt med varandra förbundna händelser.

En del av dessa händelser kunna vara svåra att fastställa till tiden, men deras karaktär är inte att ta miste på. De politiska nederlag, som Trotskij led 1923, Zinovjev 1925, koalitionen dem emellan 1927 och Bucharin 1929, utgjorde milstolpar på Stalins väg mot toppen innan han ännu var proklamerad som ”genius” och bidrogo att stärka hans diktatoriska ställning. Men dessa nederlag åtföljdes av stränga repressalier mot de mest beslutsamma opponenterna, och inneburo i själva verket kulmen på en tidigare utveckling. Införandet av den första femårsplanen 1928 och den allmänna tvångskollektiviseringen av jordbruket befinnas mera betydelsefulla om de bedömas efter sina verkningar än efter sina orsaker. Mordet på Kirov i Leningrad 1934 var en händelse av symtomatisk betydelse, trots att Kirov i sig själv var en obetydlig person, som utan att rodna hade hyllat Stalin som ”alla tiders och alla nationers störste ledare”, och denna betydelse fick det genom den utveckling som följde. Vad slutligen året 1937 beträffar, kommer dess ära av tjuguårsdagen i oktober och femårsplanens avslutande att vara mindre än dess vanära i egenskap av höjdpunkten av en envåldsmaktens terror som saknar motstycke i mänsklighetens historia.

Med tiden har mordet på Kirov kommit att uppfattas som en händelse av största vikt. Trots den mystik som Stalin konsekvent har insvept denna våldshandling i, har det från början varit föga tvivel om att GPU har arrangerat brottet, att mördaren bara tjänade som verktyg, och att huvudansvaret faller på den allsmäktige generalsekreteraren. Av alla vittnesmålen att döma var hela affären en episod i den inre kampen inom den högre sovjetsocieteten, ett utslag av

rivaliteten mellan två klickar, av vilka den ena lyckades sätta vapnet i händerna på en ung, fanatisk kommunist. De etthundrasjutton avrättningarna som beordrades av ”den store och älskade ledaren” efter brottet, fängslandet av nittiosju representanter för den gamla, redan upplösta bolsjevikoppositionen i Leningrad med Zinovjev och Kamenev i spetsen, domen över stadens tolv stalinistiska polischefer och slutligen deporteringen till Asien av något hundratusental oskyldiga invånare i Leningrad kunde inte bedra någon. Stalin hade inte mod att låta bekantgöra de faktiska omständigheterna kring mordet eller mördarens verkliga motiv, och inga anklagelser riktades mot de så kallade anstiftarna och medbrottslingarna. Domarna fälldes också efter förhandlingar inför slutna dörrar. De barbariska åtgärder som vidtogos för att minska folkmängden i Leningrad utgjorde ett klart bevis på att man ville utrota skadliga tendenser och kväva i brodden någon latent känsla, då man inte lyckats att upptäcka den verkliga förbrytaren. Tre år efteråt skulle den beundrade Stalin förvåna världen genom att förkunna för vem som ville höra det, att den största boven var ingen annan än Jagoda, hans intimaste medarbetare och chefen för GPU, den man som han befordrat till inrikesminister och som var regimens ”svärdbärare”.

Men innan man hunnit så långt hade ”den störste mannen på vår planet”, som Stalin älskade att låta kalla sig, anklagat alltför många av sina anhängare som dittills stått över alla misstankar, staplat upp alltför många motsägande indicier, alltför många ohållbara tillvitelser om bevisligen omöjliga brott. Hans språkrör utgjordes av beskäftiga åklagare och underdåniga domare, och beskyllningarna bekräftades av anklagade, som voro både för oeniga och för naiva för att verka trovärdiga, och ivrigare att nedsvärta varandra än att hävda sitt eget anseende. Deras bekännelser kunde endast ge nytt stöd åt den allmänna skepticismen mot den officiella versionen. Under de totalitära förhållanden som rådde, var det omöjligt att lita på envåldshärskaren, som visade ett sådant bristande sinne för moral och ett sådant förakt för sanningen, att ett enda ouppklarat mord under många år kunde tjäna honom som förevändning för en massaker på sina vapenbröder. Ty från och med mordet på Kirov är det tydligt och klart att Stalin avsiktligt, kallblodigt och efter noggranna förberedelser företagit sig att utrota många generationer av bolsjeviker, och att han inte för framtiden tänker lämna någonting åt slumpen. Den ordning i vilken händelserna följde på varandra under denna period är mycket belysande. Under vardagslivets mångahanda bestyr blir det ofta inte tid över att sätta episoderna i deras rätta belysning, och de få passera obemärkta, men längre fram framträda de i skarp relief och uppskattas till sitt fulla värde. Blodfläckar bli till bokstäver av eld, och mörka platser upplysas av en dyster glöd.

2.

Stalin har, såsom framgår av hans biografi, aldrig varit vidare framsynt, utom i de vulgära personliga angelägenheter där hans egen maktställning stått på spel. Denna uppfattning bestyrkes om man jämför hans tal och skrifter, både med varandra och med hans handlingar. Inte ens då han landsförvisade Trotskij hade han konsekvenserna klara för sig, nämligen att han skulle få att bekämpa en outtröttlig fiende som han själv placerat utom räckhåll för sina klor. Ända från Lenins död har han varit tvungen att politiskt leva ur hand i mun och låna stöd ömsom från höger, ömsom från vänster. Han spekulerade i existensen av ett mäktigt statssystem som skulle leva på hans nåd, och oroade med oväntade frontförändringar och ständigt nya förföljelser ett skräckslaget, förstummat och apatiskt folk, nedsjunket i fattigdom och okunnighet. Lenin och Trotskij hade skapat ett så kallat sovjetsystem, men sovjeterna förde under kommunistpartiets effektiva diktatur endast en nominell existens och sjönko hastigt ned i den maktlöshet som hör oligarkien till. Detta system hindrar, förstör och undertrycker alla initiativ och klagomål nedifrån, med hjälp av sex olika instanser placerade mellan basen och toppen, och möjliggör alltjämt för Stalin att sköta sin styrelse utan att behöva planera på lång sikt.

Den amerikanske kommunisten Andrew Smith, som desillusionerad återvände från Ryssland, berättar följande vars riktighet inte kan bestridas: ”Mordet på Kirov framkallade stor glädje hos arbetarna i Elektrozavod” (den fabrik i Moskva där Smith arbetade). ”De hoppades att Stalin skulle möta samma öde. Och ändå röstade de enhälligt för de bolsjevikiska resolutionerna.” Sådana resultat kan Stalin lätt uppnå, med den makt han har över sina undersåtars liv och död och framför allt med sitt monopol över pressen, som han använder till att föra andra bakom ljuset – när han inte blir det själv. Men Smolnys dåd, som utgjorde det första terrorsvaret på en terrorpolitik, gav Stalin en tankeställare. Han kände visslingen av varningsskottet, och när han begravt Kirov förordnade han om ytterligare försiktighetsmått, nya preventivåtgärder och stränga repressalier, alltsammans på en gång.

Stalin var genom de otaliga polisspionernas rapporter tillräckligt informerad om opinionen bland folket för att göra sig några illusioner om de känslor han framkallade, även hos sina mest vältaliga försvarare ex officio. Det är omöjligt att han kunde ha varit duperad av den underdåniga dyrkan och det högljudda beröm som ägnades honom av fiender med raseri i hjärtat, och av förrädiska vänner vilkas öden voro länkade vid hans men som voro redo att förråda honom vid första lägliga tillfälle. Han visste att han var hatad på alla håll, att man bad för hans undergång och önskade livet ur honom tusen gånger om. Han kände till de historier som cirkulerade, och som gåvo uttryck för massornas hemliga åsikt. Hela den terroriserade befolkningen ropade med hög röst motsatsen av vad de gömde i sina hjärtan, och hyllade dagligen ”landets störste son”, ”den vise mästaren”, ”den store föraren på revolutionens lokomotiv, kamrat Stalin”. Han kunde aldrig blidka bolsjevikerna av det gamla gardet, inte heller den unga generationen, som föraktade och förbannade honom, samtidigt som den ägnade honom sin obligatoriska dagliga hyllning. Han hade ingenting att frukta från kommunistveteranerna eller deras ovärdiga efterträdare – de förra voro placerade på ofarliga hedersposter, de senare i vanligt arbete. Hans oförsonliga motståndare voro i fängelse, i isolerade celler eller i landsflykt, de som givit upp – ”kapitulanterna” – voro förödmjukade, utkastade, misskrediterade eller hade uttömt sina krafter i sterila historiska utläggningar och visat sig oförmögna till ett samlat, energiskt anfall. Men det var inte utan fruktan som han såg en ung, kritisk generation växa upp, en generation som själv skulle skapa sig ett namn och redan givit ett omisskännligt livstecken ifrån sig genom skottet i Leningrad, trots GPU:s alla hänsynslösa rensningsaktioner vid universiteten och i fabrikerna.

Diktatorns ställföreträdare i Leningrad, Zhdanov, efterträdaren till Kirov, lät rent av en dag undfalla sig följande betecknande ord: ”Varför skall vår ungdom lära sig mer om Jeljabov, Ryssakov eller Perovskaja än om de hjältar som sprungit fram ur det bolsjevikiska partiet?” Det innebär med andra ord att en person som identifierar sig själv med förtryckarna jämför Kirovs mördare med de legendariska *narodovoltsij*, som tillhöra alla socialistiska riktningars gemensamma ärorika förgångna. I Stalins ögon började emellertid faran att ta konkret form. Polisspionernas rapporter fängslade hans uppmärksamhet, väckte hans oro och stimulerade hans vaksamhet. Det var utan tvivel vid detta tillfälle som han började syssla med att utforma två planer, som voro avsedda att komplettera varandra. Efter ett omsorgsfullt övervägande av folkets känslor och de förhållanden som rådde, upptäckte han att det gick att använda den klassiska metoden att kasta ut ballasten och dra åt skruven, det vill säga avvända uppmärksamheten och skärpa repressalierna, båda delarna på samma gång.

Medlet att avvända uppmärksamheten skulle bli den store ledarens ”geniala” konstitutionsprojekt, vari Sovjetunionens folk utlovades alla tänkbara friheter – men alltid i framtiden: yttrande-, tryck- och religionsfrihet, allmän, lika, direkt och hemlig rösträtt, församlings-, förenings- och demonstrationsrätt, garantier för brevhemligheten, hemmens okränkbarhet och personlig säkerhet. År 1935 upptäckte Stalin dessa godsaker som länge hade existerat och mer eller mindre realiserats i Europa och Amerika. Situationen var så till vida unik som ingen

hade begärt dem, utan en fulländad demokrati och en oblandad lycka redan förut ansågs råda i det ”socialistiska fosterlandet”. Men Stalin, alltid angelägen om sina undersåtars välfärd, beslöt efter varningen i Leningrad och de därpå följande avrättningarna att ur djupet av sitt generösa hjärta, trots allt och alla, upphämta denna konstitution, ”den mest demokratiska i världen” – precis samma namn som han givit den förut existerande konstitutionen. Därmed, heter det i hans besoldade press, ger han ett svar till Hitler, ”riktar en stöt mot fascismens hjärta” och visar en förvånad värld hur en idealregim ser ut – på papperet – i motsats till det fascistiska Italien och framför allt det nationalsocialistiska Tyskland.

Var inte detta framtidens demokrati, som skulle existera för alla tider i all sin fullhet och glans? Men om avsikten var att svara Hitler, kunde inte den utlovade demokratien lika väl sägas härröra från honom som från Stalin? Invändningar, som för övrigt ingen i Sovjetunionen vid risk av livets förlust tilläts framställa, betydde ingenting för ”folkets fader”. Stalin tycktes tävla med Lenin, som efter revolten i Kronstadt skyndade att införa *nep*-politiken, då han efter mordet på Kirov – som därigenom fick skenet av ett visst berättigande – genomförde sin konstitutionella reform. (Det bör ihågkommas att matroserna i Kronstadt slaktades för att de, bland mycket annat, hade fordrat respekt för sovjetkonstitutionen.) I januari 1935, omedelbart sedan domen fallit inför lyckta dörrar över de nittiosju vänsterkommunistiska så kallade ”zinovjetisterna”, som endast beskyllts för en viss moralisk medansvarighet för mordet på Kirov, lät Stalin partiets centralkommitté godkänna det första utkastet till konstitutionen, varefter Molotov till allas ytterliga häpnad framlade detsamma inför den just samlade sjunde sovjetkongressen. Förslaget framkallade den oundvikliga explosionen av kärlek och tacksamhet till ”vår fader” Stalin. Vid samma kongress förklarade Molotov: ”*Nep*-Ryssland har blivit ett socialistiskt Ryssland.” Stalins konstitution skulle inviga det första klasslösa samhällets advent.

Hand i hand med denna demokratiska eller – för att använda det just då moderna uttrycket – ”humanistiska” trosbekännelse, genomförde Stalin under 1935 sin stora repressaliepolitik. Den riktades särskilt mot alla sådana kommunister som misstänktes för att ta de sista spåren av den ursprungliga bolsjevismen på allvar. Den omfattade dessutom de sista överlevande av de gamla socialistiska och reformistiska grupper som hängde fast vid minnet av sina traditionella ideal. Repressaliepolitiken infördes omedelbart efter mordet på Kirov och utgjorde en utvidgning av det permanenta inbördeskrig som GPU förde mot en befolkning, som påstods vara motstridig men i verkligheten var fullständigt underdånig, trots att den hade provocerats av olidliga levnads- och arbetsvillkor och utpinats av en fordrande, oduglig och brutal byråkrati.

Massdeportationerna från Leningrad motsvarades av liknande åtgärder överallt i Ryssland. Det blev en ”upprensning” av de så kallade sovjetinstitutionerna och framför allt av kommunistorganisationerna. I samarbete med GPU företogo särskilda kontrollkommissioner ändlösa undersökningar på alla håll och kanter, uppspårade villomeningar och jagade kättare. En formlig rensning inom partiet hade ägt rum 1934, och en ny sådan följde 1935 under förevändningen att man ville ”verifiera de politiska identitetsbevisen”. Den senare rensningen var nätt och jämnt överstånden innan den följdes av en tredje 1936, ”då intygen skulle förnyas”. Vid vart och ett av dessa tillfällen utstöttes omkring 300,000 personer eller sammanlagt närmare en million, vilket utgjorde tredjedelen av partiets effektiva styrka, som 1934 uppskattades till i det närmaste tre millioner (eller, för att vara precis, 1,872,000 plus 935,000 expektanter). En mängd av de utstötta ha efter 1935 jagats fram med stöd av stadgarnas paragraf 168 som talar om missbruk av förtroende, och i hemlighet ålagts stränga straff. Ofta ha hela familjer, som varit fullständigt oskyldiga, drabbats av samma öde. De senaste landsförvisningarna till Sibirien och annorstädes omfatta hundratusentals personer. Tusentals kommunistiska flyktingar från Tyskland, Österrike, Italien, Ungern, Tjecko-

slovakien och Polen som sökt skydd i det ”socialistiska fosterlandet”, ha infångats av GPU och förenats med övriga i fängelser och koncentrationsläger. Allt detta hindrade inte Stalin att förklara för den amerikanske journalisten Roy W. Howard: ”I enlighet med vår författning ha politiska emigranter rätt att vistas på ryskt område. Vi garantera dem asylrätt lika väl som Förenta Staterna.” Det är en tolkning av begreppet asylrätt som ger en föreställning om de perspektiv som den framtida författningen öppnar.

Utöver det arbete, i stort som smått, som den överallt myllrande polisen utför efter allmänna instruktioner, lägger ”tankens jätte”, som smickrarna kalla honom, själv handen vid mera speciella saker, som han sköter på sitt eget vis. Stalin har en speciell, numera allmänt känd metod att säkerställa sin makt, nämligen att ideligen förändra sammansättningen på den kamarilla som omger honom, och ersätta förbrukat folk med nya män som äro ivriga att förtjäna sina sporrar. Han är outtröttlig i att utnämna, omplacera och ändra. De ideliga upprensningarna i förening med de ständiga förflyttningarna på alla poster inom offentlig verksamhet förfela inte att åstadkomma oreda i organisationen och förlama arbetet. Denna förvirring förorsakar oberäkneliga förluster, inte minst för landets ekonomiska liv, och inom själva administrationen uppstår ett kroniskt tillstånd av kaos till följd av denna brist på kontinuitet, ansvarighet och kompetens.

Men gårdagens revolutionärer bilda ett hot mot dagens store konservative, och Lenins parti är numera inte bara en död vikt utan ofta ett olidligt hinder för den mäktige. Första gången Stalin slog Trotskij gjorde han det i det ”gamla gardets” namn, denna inkarnation av heliga principer och sakrosankta former. Han utvann av dessa män allt vad han kunde, för att hålla sig kvar på toppen av byråkratiens pyramid, och tillförsäkrade sig därigenom en viss prestige hos en del av den oupplysta ungdomen. Men sedan behövde han män utan något politiskt förflutet, män som han själv kunde lära upp och som skulle bilda ett mera pålitligt, vid hans personliga öde bundet klientel. Eller som en samtida rysk skriftställare som är en utmärkt psykolog uttrycker det: ”Han tycker inte om män med ett fläckfritt förflutet.” Kännedomen om anhängarnas mörka punkter ger honom en hållhake på dem. Han brukar ständigt samma maktmedel för att dominera över sina direkta medhjälpare, nämligen geväret och dossieren, häktningsordern och fängelsecellen. Han håller sin politiska byrå och sin centralkommitté i ett fast grepp, inte bara genom att omsorgsfullt bevaka dem, och hålla dödsstraffet som ett hot över deras huvuden, utan även genom sin vetskap om korruption och inadvertenser i deras arbete och miss-lyckanden i deras privatliv. Vid behov hittar han själv på sådant, lägger med hjälp av sina dubbeltungade agenter snaror för de oförsiktiga, korrumperar, demoraliserar, uppeggar och provocerar och ökar ständigt pappershögarna i sitt dokumentskåp. När en underordnad tvekar inför en omöjlig uppgift kan Stalin tvinga honom med hot om hederns förlust, och bryta ned honom utan motstånd. Om han anser det nödvändigt att offra en begåvad, men förbrukad eller alltför självständig individ, ersätter han honom med ”en man utan politiskt förflutet” eller någon obetydlig person som inte skulle vara värd befordran. Då man vet allt detta inser man till fullo betydelsen av hans minnesvärda yttrande medan terrorn stod på sin höjdpunkt: ”Man måste lära sig att inse att av alla dyrbara tillgångar som existera i denna världen, är ingen så dyrbar och avgörande som kadrerna.”

3.

Under en atmosfär av koncentrerad spänning, förmörkad av de aldrig slutande hämndeakterna för Kirovs mord, stego de dityrambiska lovsångerna till ”vår sol” i ett oavbrutet crescendo, som endast avbröts av dunkla hotelser mot osynliga ”folkfiender”. Men bakom den beordrade entusiasmen doldes dunkla politiska realiteter. I februari och mars 1935, efter Kuibisjevs plötsliga frånfälle – vilket utan tvivel hade naturliga orsaker eftersom vice ordföranden i folkkommissariernas råd var hemfallen åt dryckenskap – företog Stalin en av dessa administrativa omflyttningar som ingen annan än han visste vad de betydde. En funktionär

”utan politiskt förflutet”, Nikolaus Jezhov, som en knapp månad varit fjärde sekreterare i centralkommittén, blev ordförande i partiets kontrollkommission i stället för L. Kaganovitj. Denne gjordes till trafikminister i stället för Andrejev, som blev Jezhovs efterträdare i sekretariatet. Omflyttningen intresserade ingen utanför diktatorns innersta krets. Men Jenukidze, som i femton års tid suttit orörlig på exekutivkommitténs sekreterarstol, befriades från sina plikter emedan sovjetexekutiven i Transkaukasien önskade få honom till ordförande. Han ersattes av högste statsåklagaren Akulov, som i sin tur efterträddes av andre statsåklagaren Vysjinskij. För erfarna iakttagare stod det klart att Jenukidze var förlorad. Befrielsen från ämbetet var bara ett förebud till onåden, och presidentposten i Tiflis var för sekreteraren i Moskva endast en etapp på vägen till kyrkogården. I själva verket avskedades han tre månader senare för ett lättsinnigt och omoraliskt levnadssätt, och sedan dröjde det bara ett par dagar innan han uteslöts ur partiet, det vill säga överantvardades åt GPU. Men ingen kan skryta med att ha begripit vad som låg bakom affären Jenukidze och Vysjinskij. Denna hemlighet tillhörde endast ”den visaste bland de vise”.

Jezhov var vid denna tidpunkt ”en man utan politiskt förflutet” men ingalunda utan karriär. Man vet mycket litet om honom, utom att han var den bästa tänkbara representant för Stalins byråkratiska skola. Han hade först varit militär, avancerat till kommissarie och sedan passerat alla grader i den bolsjevikiska hierarkien. I egenskap av sekreterare i kommittéer av allt större betydelse ända fram till centralkommittén, hade han i fyra års tid dirigerat en av partiets viktigaste grenar, nämligen rekryteringen. Han kände personalen utan och innan, och var fullt förtrogen med sin uppgift som ”själarnas maskinist”. Stalin måste tidigt ha lagt märke till honom, instruerat honom i sina egna metoder och tillförsäkrat honom en snabb befordran. Såsom ordförande i kontrollkommissionen, en slags för kommunisterna själva avsedd GPU, skulle han snart visa sig värdig mästarens förtroende.

Kontrollkommissionen hade mycket förändrats under de senaste åren. Den gamla kommissionen, som bestod av 187 gamla revolutionskämpar med ett ärorikt förflutet, upplöstes 1934, samtidigt som Stalin likviderade arbetar- och bondeinspektionen. I dess ställe satte han två smärre kommissioner, den ena på 61 medlemmar avsedd för partiet, den andra på 70 för sovjeterna. De flesta medlemmarna voro nya på sina poster. Genom denna omstuvning blev han kvitt ett hundrafemtiotal icke önskvärda veteraner. Inte för att de vågat ge luft åt något missnöje, vare sig öppet eller i hemlighet – de upptäckte alltför sent det, misstag de begått för tio år sedan då de stödde sin blivande dödgrävare i kampen mot en imaginär trotskijism – men deras förakt för Stalin var lika starkt som det hat varmed han återgäldade det. Det var mot dem och deras generation som diktatorn visade sin fiendskap, samtidigt som han gjorde upp en personlig räkning då han avlägsnade Jenukidze. Men han stannade inte vid detta. I maj 1935 upplöste han föreningen av gamla bolsjeviker, som utgjorde ett högkvarter för veteranerna och alltid hade irriterat honom i tysthet. Följande manad upplöste han de f. d. politiska fångarnas förening, där en del spår av yttrandefrihet, visserligen i högst förtroliga samtal, hade hållit sig kvar. I februari 1936 likviderade han slutligen den kommunistiska akademien, som också bestod av veteraner. Ingen anade da vad ”socialismens store arkitekt”, som Radek kallade honom, hade i kikaren.

Genom att likvidera dessa institutioner som i diktatorns kretsar ansågos vara de allra vördnadsvärdaste, beredde sig Stalin fria händer till åtskilliga andra likvideringar. I varje fall förnekade han ett arv, som han alltid påstått sig vara en trogen vaktare av. Att han önskade bryta med Lenins parti framgick redan av en skål som han utbragte inför röda armén i maj 1935, då han suddade ut den sedvanliga distinktionen mellan partiet och världen i övrigt. Han höjde sitt glas ”för alla bolsjeviker, partimedlemmar och icke partimedlemmar. Ja, även icke partimedlemmar. De som tillhöra partiet bilda endast en minoritet. De som stå utanför partiet utgöra majoriteten. Men finns det inte sanna bolsjeviker bland dem som stå utanför partiet?”

Han förnekade alltså partiets anspråk på att stå över allting annat, och reservationen i fortsättningen var för svag för att neutralisera talets betydelse: ”De ha inte anslutit sig till partiet, antingen för att de inte haft tid, eller också för att de satt partiet alltför högt och betraktat detsamma som en sådan helgedom, att de ville ytterligare bereda sig innan de inträdde där.” Två dagar senare tvekade han inte att förklara i ett tal i Militärakademien: ”Vi tala så, mycket om förtjänsterna hos dem som stå i spetsen, i ledningen. De få förtjänsten för allt, eller nästan allt som vi uppnå Detta är tydligen inte korrekt och riktigt.”

Sådana yttranden från Stalins läppar verka inte förtroendeingivande. De måste tolkas som ett förbud mot att prisa mer än en enda man, och att så var förhållandet skola vi senare finna. När alla ryssar under den stalinska *tjekan*s knutpiska säga tvärtemot vad de mena, är Stalin skyldig sig själv att leva som han lär. Denna uppmaning att anpassa tonen i lovtalen över ledaren följdes samma förmiddag av Bucharin, som fått en halv förlåtelse men ännu hade onåden, det vill säga döden, hängande över sig, då han yttrade: ”Vi önska alla att vidröra honom, att känna kraften av denna mäktiga ande, den vilja som utstrålar i alla riktningar från denne enastående, älskade man. Människovågen bär honom med sig. Vilken demonstration av enighet! Vilken oförglömlig scen av en oförstörbar union!” Det kan tydligen aldrig sägas nog om den oförliknelige.

Stalins likvidation av den gamla bolsjevismen och de gamla dignitärerna, som Jezhov tillsammans med den berömde ”svärdbäraren” Jagoda ägnat särskild uppmärksamhet, förhindrade ingenting ont, men däremot något gott, nämligen det mycket relativa goda som Sovjetunionen ännu kunde vänta sig av de sista strålarna från en socialistisk tradition. Den var emellertid i full överensstämmelse med planen på att undanröja spåren av ett besvärligt och disharmoniskt förflutet, där de bästa av de nu omoderna idéerna existerade sida vid sida med de värsta nymodigheterna. Det plågade landet skulle inte ha lidit så grymt, om inte uppblossandet av den kontrarevolutionära terrorn hade drabbat människor som voro helt isolerade från politiken, om reaktionen hade varit öppen, logisk och konsekvent i stället för att gå fram nyckfullt och ryckvis och ständigt på ett cyniskt sätt desavuera sina egna handlingar. Det hade varit för mycket begärt att Stalin öppet skulle överge idéer som voro dömda av historiska och faktiska omständigheter. Men bland de reformer, såväl ekonomiska som sociala som läget framtvang under denna period, finner man rena misslyckanden, som inte på något sätt kunna betecknas som andliga eller politiska framsteg. Det är naturens hämnd och den latenta samhällskraftens protest mot själlösa och meningslösa ”experiment”.

I motsats till Lenin, som kallade ett fel för ett fel och ett nederlag för ett nederlag, som alltid tog på sig ansvaret för sina handlingar och var beredd att revidera omogna eller utslitna idéer, har Stalin för princip att skylla på sina underordnade och göra dem till syndabockar, för att han själv skall framstå som ofelbar. Han strör omkring sig hotelser och löften för att dölja sina felgrepp, och utsänder segerbulletiner när han tvingas till reträtt. Han saknar förmågan av vidsynthet och generalisering, och då omständigheterna nödvändiggöra en omläggning av politiken tar han sin tillflykt till palliativ, halvmesyrer och hoplappningar, såvida han inte gör en fullständig saltomortal och börjar från början, fastän han dagen förut förklarat att det bara behövdes en liten upprensning. Vidare är det hans vana att alltid vid första bästa tillfälle taga med den ena handen vad han givit med den andra. Man kan förstå att folket, som kan vara tacksamt över att normala förhållanden på ett eller annat område ha återvänt men som alltid är utsatt för förtryck och exploatering, inte har anledning att visa någon förtjusning över att dess elände blir lindrat för tillfället, utan bara betraktar sådana åtgärder som otillräckliga avbetalningar på dess rättmätiga krav. Men eftersom den stora reträtten över hela linjen – vare sig den är tillfällig eller definitiv – är en påtaglig realitet, med undantag av inom den inre politiken där de demokratiska koncessionerna ligga helt på ytan, är det av vikt att noga observera de stadier där omedelbara eller framtida återverkningar kunna väntas. Alexander

Herzen sade om Tsarryssland: ”De omöjligaste saker inträffa hos oss med en otrolig hastighet; förändringar som äro lika betydelsefulla som revolutioner genomföras hos oss utan att observeras i Europa.” Den skrämmande jordbrukskollektiviseringen som har tillintetgjort Rysslands bondestam och dess uråldriga odlingsmetoder, sammanställd med Stalins kontrarevolution, besanna till fullo denna reflexion som gjordes tre kvarts sekel tidigare.

4.

1935 började med indragandet av brödkorten, vilket var första steget till indragandet av övriga livsmedelskort i september. Detta innebar ett upphävande av ransoneringssystem och enhetliga priser och var ett steg i riktning mot återupplivandet av den fria handeln. Ett år efteråt stängdes *torysin*-butikerna, som lämnade varor i utbyte mot utländsk valuta eller guld och ädla stenar. Samtidigt stabiliserades rubeln vid ett värde av 77,5 procent. Härmed var det slut på fiktionen om rubelns parikurs, och skrytet om att sovjetmyntet var det stabilaste i världen. Teorien om att den statliga varudistributionen kunde ersätta lagen om tillgång och efterfrågan hade spruckit. Bolsjevikerna hade misslyckats – efter liksom före *nep*-politiken – att skapa en ekonomi utan handel och utan betalningsmedel, där staten skulle reglera utbytet av produkterna, och pengar endast skulle ha ett nominellt värde. Den höga rubelkursen under denna period var fortfarande artificiell, och den verkliga valutaförsämringen framgick av den enorma skillnaden mellan prisen på hemmamarknaden och världsmarknaden. Men det var en klar tendens i riktning mot ett myntsystem av den klassiska typen, det vill säga sedlar med guldtäckning, som bättre kunde anpassas efter handelns volym. ”Bolsjevikerna”, skrev T. G. Masaryk i sina memoarer, ”sökte och funno saker som länge hade existerat och voro väl kända.” Det finns knappt något område, ”där inte alfabetet kan upptäckas på nytt”. Denna anmärkning kan på sätt och vis tillämpas på alla Stalins upptäckter.

På jordbrukets område utgjorde den nya förordningen om *kolchoserna* 1935 en bekräftelse på Stalins reträtt, om inte inför bönderna så inför den hotande hungersnöden. Hädanefter skulle *kolchoserna*s medlemmar ha rätt att vid sidan av den kollektiva egendomen besitta för sig själva och sin familj en jordbit på ett halvt eller ett hektar och därtill en ko, två ungnöt, två suggor med grisar, tio getter eller tackor, kaniner, fjäderfä och tjugu bikupor. De skulle få beta två eller tre kor och mellan tio och tjugufem får eller till och med åtta å tio kor och hundra å hundrafemtio får, beroende på de lokala förhållandena. Torghandeln återställdes och kollektivbönderna fingo tillstånd att där sälja sina överskottsprodukter, *kolchoserna*s skuld till staten avskrevs och de fingo gränsen för sina områden fastställd. Genom dessa och andra åtgärder bereddes landsbygdsbefolkningen en viss lättnad, och tack vare böndernas privata initiativ avvärjdes den hotande livsmedelsbristen. Detta var ett flagrant nederlag för den konsekventa kollektivisering som förkunnades med pukor och trumpeter 1930 och framtvingades av partiet med våld och hot.

En ännu kraftigare reaktion, som på samma gång var löjlig och ohederlig, framträdde i fråga om livets yttre former och fördomar. Stalin påbjöd och auktoriserade huller om buller obligatoriska äktenskap, familjelycka, föräldrakärlek, sonlig vördnad, kvinnligt koketteri, manlig elegans, ordnat nöjesliv, klackarna i taket, stereotypa skratt, poesi och humanism, smink och puder, halsdukar och löskragar. Sedan han försett folket med bröd – visserligen dyrt – utan kort, kastade han sig på sport och teater, sång och dans, fyrverkeri och bengaliska eldar. Dagligen ”upptäckte han alfabetet”. Efter ett inledande ”thermidor”, utdraget i det oändliga, följde som ett jordskred ett mycket banalt ”direktorium”. Vad Karl Marx bar om halsen under skägget diskuterades livligt, men om Lenins sjömansknutna halsduk rådde ingen meningsskiljaktighet. Modejournaler som förut ansetts samhällsomstörtande och varit förbjudna infördes och trycktes, inbjudningar utfärdades till parisskräddare, och kamrat Molotova i egen hög person intresserade sig för crèmer, parfymer och skönhetsmedel. Efter leninism med svavelsyra följde stalinism med rosenvatten och socialism med eau-de-cologne. Manikurister

installerades i fabrikerna – de enda fabriker i världen som även inrymde fängelser. Civillagen reformerades därhän att skilsmässa förbjöds, faderskapets efterforskande sanktionerades, aborter straffbelades och familjens heder återställdes. Staten premierade nativiteten med belöningar som började vid – sjunde barnet. Ordnade äktenskap uppmuntrades, likaså äktenskaplig trohet, fosterlandskärlek, barnalstring, sparsamhet och sju procents ränta. Kärleken var inte längre ett bourgeoisiens påfund och svartsjukan inte en form av äganderättskänsla. Men de nya överklassarna övergåvo sina hustrur från arbetarklassen som hårdnat i kampen och gifte sig med unga aktriser, då det inte längre fanns några bourgeoisie- och aristokratdöttrar att tillgå. Kapitalisterna, som kort förut varit bannlysta, imiterades nu utan åtskillnad, folk tävlade om att apa efter ”det ruttna västerlandet”, i synnerhet dess fel som man kopierade till överdrift. Och i Kreml flöt champagnen på banketter och mottagningar. Partiet organiserade baler, fester och karnevaler. Man hängde blommor på balkongerna, men inte på de milliontals offrens gravar. En vacker dag uppenbarade sig Stalin i Tiflis och hälsade på sin mor som han i åratal hade försummat, därmed lämnande ett vackert exempel på den splitter nya sanningen att barnen skola hedra sina föräldrar. Han lät fotografera sig med egna och andras barn. Han blev medelpunkten för allas beundran, höjdes till skyarna och imiterades. Ingen så mycket som nämnde millionerna av föräldralösa barn. Mitt under denna galaföreställning utfärdades en lag som utsträckte dödsstraffets tillämpning till barn från och med tolv års ålder.

Den stora massan av befolkningen torde ha stått främmande för dessa anakronistiska och pretentiösa glädjeyttringar, men en stor del av ungdomen ägnade sig med liv och lust åt nymodigheterna. Myndigheterna letade och funno ”saker som länge hade existerat och voro väl kända”, men som voro nyheter för en ungdom som desillusionerats av maskinåldern, inpyrts med grå teorier, tröttats ut av politik, teser och slagord. Sportiga företag’ odlades i skilda former: fallskärmshopp, segelflygning, arktisk forskning, expeditioner till Centralasien. Det var naturligt att allt som tjänade som undflykt, utlopp eller avledare togs för gott av ung och gammal, allt som förde dem bort från de centra där GPU, partiet och militärtjänsten ständigt stodo på lur. Tidningarnas första sidor ägnades åt Nordpolens hjältar, flygbragder, djärva företag över huvud taget. På bekostnad av ett trälande folk utdelade Stalin dockor till somliga, klockor till andra, för att inte tala om rubler, dragspel och grammofoner – ena gången till försigkomna barn, andra gången till behövande arbetare men oftast till opportunistiska funktionärer.

Han skyndade att inregistrera framgångarna av ”offensiven pil den kulturella fronten”, för att använda den bolsjevikiska jargongen; och utropade: ”Livet har blivit bättre, kamrater, livet har blivit gladare.” Följden blev att hundratusen ödmjuka pennor i tiotusen tidningar över hela Sovjetunionen dagligen varierade ”den tredubbelt store” mästarens djupsinniga tal om ”ett lyckligt liv”. Milliontals medlemmar av partiet och ungdomsorganisationerna tävlade om att upprepa, konjugera och deklinera Stalins ordalag. Några dagar efter nyssnämnda tal utnämnde Stalin sin närmaste medarbetare Jagoda till generalkommissarie för nationens säkerhet. Vem visste vad som förbereddes? I själva verket utmynnade 1935 i ett formligt mirakel: en julgran, omdöpt till nyårsgran. Visserligen kunde ingen göra riktigt bruk av detta medgivande eftersom all vare sig from eller profan julgransgrannlåt saknades, men sådan skulle komma nästa år, försäkrade alla.

Stalin fortsatte att göra upptäckter i alfabetet och lyckades hitta på en högst originell metod att öka arbetets avkastning, nämligen att betala i förhållande till den tillverkade kvantiteten. Ackordsavlöning, som hatats under den kapitalistiska regimen, befanns nu passa utmärkt under hammaren och skäran. Systemet med maximilöner begränsade förtjänsten för de skickligaste arbetarna, och det fanns ingenting som uppmuntrade dem att ägna sitt intresse åt arbetet. De hade inte något personligt intresse, eftersom lönerna voro otillräckliga och ingen-

ting fanns att köpa för dem; och inte något högre, kollektivt intresse, eftersom samhällssolidariteten inte kunde existera under den hatade byråkratiens ok. Dessutom var normal-, det vill säga minimiproduktionen satt mycket låg i förhållande till andra länder, beroende på att majoriteten av arbetarna inte voro yrkeskunniga och befunna sig på en låg levnadsstandard. Då ransoneringssystemet 1935 upphävdes ökades tillgången på varor. Samtidigt började man tillämpa principen lön efter arbete, varigenom förutsättningar skapades för en annan inställning från arbetarnas sida. ”Normalproduktionen” befanns vara för låg och måste höjas. Man letade efter och fann ”saker som länge hade existerat och voro väl kända” på andra håll – under namn av Taylorsystem och utsvettning; kända alltför väl även i Sovjetunionen som ”socialistisk tävlan” och ”stötbrigadarbete” – rationalisering, specialisering och tempoarbete upptäcktes på nytt. Resultatet blev *stachanovismen*, så benämnt efter en gruvarbetare Stachanov, som först Praktiserade det nya evangeliet under särskilt gynnsamma omständligheter. Udarnikierna (stötbrigadjärerna) blevo stachanoviker, men betalades nu i förhållande till sitt arbete, med påföljd att lönerna kunde variera mellan en normallön och en tiodubbel sådan. För att påskynda tempot, stimulera de främsta tävlande och uppmuntra till rekordsättning, utdelade man alla hedersbetygelser och alla förmåner åt den som kom först, vilket var ett fräckt och orättvist sätt att dra hans kamrater vid näsan.

Allehanda humbugsmetoder tillgrepos för att förstärka propagandans intensitet. Stalin trodde att han kunde lura Ryssland och hela världen att tro, att ett arbetslag på tio–tolv man uppnådde samma medelresultat som en enskild rekordbrytare. Han lyckades endast åstadkomma djupa klyftor i arbetarklassen och öka den sociala differentieringen genom den oerhörda löneskillnaden, arbetets intensifiering och normalproduktionens ökning. Den kvantitativa ökningen av produktionen ernåddes endast på bekostnad av kvaliteten, genom ett oerhört slöseri med material samt rovdrift med maskiner och människor. Må vara att härigenom några tusental blivande förmän och verkmästare ha stigit fram ur leden; detta urval kunde ha skett på ett sundare och mera gagneligt sätt, om också mindre ostentativt. De talrika morden på stachanoviker, förövade av deras kamrater i träldomen, och den antagonism i fabriker och på verkstäder, som rapporterades redan på stötbrigadernas tid, vittnar om en sinnesstämning hos arbetarna som vida skiljer sig från den entusiasm som är beordrad av ”vår store älskade hjälte” Stalin. Kort sagt, *stachanovismen* tjänade endast till att i det ”socialistiska fäderneslandet” införa i en förstorad form metoder som kommunisterna aldrig tröttna att opponera sig emot, när de förekomma i kapitalistiska länder. För att nå dithän var det mer än meningslöst att låta gjuta så mycket blod och så många tårar.

5.

Ett av periodens märkligaste fenomen, nämligen upptäckten av det sovjetryska fosterlandet kort efter nationalismens seger i Tyskland, var följden av en komplett felkalkyl av Stalin. Denne hade i början hoppats att få en uppgörelse till stånd med Hitler, liksom han tidigare fått med Mussolini, med tanke på den överensstämmelse som rådde i fråga om metoder – den pansrade nävens metoder – och oavsett den yttre olikheten i lärosatser. Sedan Il Duce morgonen efter mordet på Mateotti avlagt besök på sovjetambassaden i Rom och, längre fram, Rykov sänt gratulationer till Mussolini efter en visit i Sorrento, där Gorkij mestadels vistades, blevo relationerna mellan Sovjetunionen och Italien allt intimare och hjärtligare. Mussolini dolde inte sin hemliga beundran för Lenin, de båda diktaturerna lärde mycket av varandra, samtidigt som de ekonomiska banden dem emellan knötos fastare. I maj 1933, samma år som Hitler kom till makten, träffades ett ryskt-italienskt handelsavtal, följt i september av en vänskaps-, nonaggressions- och neutralitetspakt. En sovjeteskader ankrade i oktober utanför Neapel, och följande år besökte en italiensk militärdelegation Moskva. Ryssland placerade till och med beställningar på krigsfartyg i Italien. Kordiala telegram från Litvinov vittna för eftervärlden om samförståndet ...

Mussolini smickrade sig med att ha upprättat en exemplarisk entente med bolsjevikerna, när han undertryckte kommunismen i sitt eget land samtidigt som han förde framgångsrika förhandlingar med den så kallade sovjetstaten. Stalin trodde nu att han kunde sluta ett liknande avtal med Hitler på den tyska kommunismens ruiner. Återupplivandet av Rapallofördraget stärkte honom i denna förhoppning, och likaså de nya krediter som den tyska industrien beviljade Sovjetunionen. Men det blev annat ljud i skällan när Tredje riket började inta en deciderat fientlig hållning mot såväl den sovjetryska bolsjevismen som kommunismen som exportvara. Hitlers intuition fick överhand över den motsatta åsikten i Tyskland. Både i riksvärnet och i diplomatiska kretsar fanns det många som mot den nya tesen om *Drang nach Osten* satte Bismarcks idé om en allians med Ryssland. Det var förgäves som kaukasiern D. Kandelaki, speciell handelsattaché i Berlin med hemligt uppdrag från Stalin, slösade med löften, inbjudningar och närmanden. Führern slog dövörat till och fortsatte med sina angrepp på den kommunistiska internationalen; det vill säga på Ryssland. Till slut hade den besvikne Stalin ingenting annat att göra än att vända sig till Frankrike, England och Nationernas förbund, lägga spelet på annan bog och väcka folket i Sovjetunionen till medvetande om dess fosterländska plikter och den fascistiska faran.

Patriotismen höll därmed sitt intåg som ett officiellt tema i den aktuella propagandan. Den mekaniska enformighet, varmed den dag efter dag återkom, tydde på att den var en artificiell skapelse och en nödfallsutväg för en revolutionär ideologi som råkat i svårigheter. *Pravda* publicerade en ledare med titeln ”Den heliga fosterlandskärleken”, som inte hade ringaste likhet med fraseologien två dagar tidigare. Som vanligt gingo bolsjevikerna från den ena ytterligheten till den andra, från den mest primitiva internationalism till den mest respektabla formen av patriotism. Man hade redan instiftat en hel rad av ordnar, som utgjorde ett hån mot jämlikhetsprincipen: Leninorden, Röda stjärnan, Röda fanans arbetsorden. Stalin kompletterade nu med ”Sovjetunionens hjältar” och hederstecknet. Därtill kommo diverse hederstitlar för konstnärer och vetenskapsmän. Ordensutnämningar och befordringar upptogo hela spalter i tidningarna. De dekorerade åtnjöto vissa materiella och ekonomiska förmåner i egenskap av medlemmar av den nya privilegierade överklassen, över vilken det regnade manna.

Inom armén återinfördes de gamla gradbeteckningarna, inklusive marskalksgraden, som tsarismen efter Kutuzov hade borttagit. Vorosjilov, Tukatjevskij, Jegorov, Budjonni och Blücher utnämndes till marskalkar, inte för några förtjänster i krig, utan för det politiska stöd som de givit. Stalin. Allt som förut bränts blev nu hedrat, allt som förut hedrats blev nu bränt. Cheferna och tjänstemännen i inrikesdepartementet, som en del envisades att kalla GPU, fingo uniformer och gradbeteckningar och jämställdes därigenom med den militära hierarkien. Såsom var att vänta, drevo bolsjevikerna, som inte lida av några hämningar, denna reaktion mot den föregående enkelheten till överdrift. De firade formliga orgier i uniformsgrannlåt. Den mest lysande upprättelse för det tsaristiska förflutna var måhända återuppståndelsen av kosackkåren, som varit upplöst sedan revolutionen men nu nyorganiserades av Stalin i flera kavalleridivisioner med hela den traditionella apparaten och utstyrseln, inklusive *nagajkan*, som strejkande arbetare och upproriska *musjiker* så ofta hade fått stifta bekantskap med. Det tycktes som om de dekadenta bolsjevikerna i sin självförnekelse funno en osund tillfredsställelse, som de motvilligt kände sig tvungna att ge uttryck åt i högljudda demonstrationer.

Nybolsjevikernas nymoderna patriotism gav starkt återljud i undervisningsväsendet, och där, kanske mer än på andra håll, var regimens bankrutt fullständig. Alla revolutionens pedagogiska nyheter avskaffades, och de gamla idéerna återinfördes. Enhetsskolstadgan hade föreskrivit fri skolmateriel och ett gratismål om dagen, avskaffat hemuppgifter, läxböcker och betyg, gjort rent hus med bourgeoisiens kvarlevor, infört ”skolkollektiv” och skolsovjeter och ersatt de traditionella ämnena med ”ämneskombinationer”. Längre fram hade införts obligatorisk slöjd, lagts ökad tonvikt på den tekniska undervisningen och organiserats ”student-

brigader”. Av allt detta återstå nu endast ruiner. Lunatjarskijs nonsens, Pokrovskijs dogmatism, Krupskajas energiska insatser avfärdades som trotskijism. Genom en rad förordningar återknötos de avbrutna traditionerna och infördes ånyo lärarauktoritet, skolstadgan, klassindelning och scheman, straff och belöningar, betyg och examina, universitetsgrader och titlar. Bolsjevikerna upptäckte historia och geografi, liksom de förut upptäckt alfabetet. Som vanligt överdrevo de även nyorienteringen och gingo så långt att de uniformerade eleverna i de högre skolorna; endast brist på tyg hindrade dem från att ta med alla ryska skolbarn. I samband med revisionen uppifrån och ner av hela statsideologien som alla människor, unga som gamla, skulle bekänna, satte de på index de flesta historiska arbeten som de tidigare utgivit, och desavuerade förut gällande idéer och tolkningar. De reviderade Rysslands historia liksom de förut hade reviderat partiets, de försökte rehabilitera den nationella äran och inympa hos folket en nationalistisk mentalitet som var lämpad för tillfället.

Med proselytens eld och hänförelse ha de sedan 1935 upptäckt, uppväckt och upphöjt den ene efter den andre av de stora männen från det förgångna, även sådana som varit ganska tvivelaktiga. De ha gått tillbaka till tiden före det moskovitiska Ryssland, till tatarernas och mongolernas invasioner. De ha dragit fram den helige Alexander Nevskij, svärdsriddarnas underkuvare, atamanen Zermak, Sibiriens erövrare, slaktaren Minin och furst Pojorskij, polackernas tappra motståndare, fältmarskalkerna Suvorov och Kutuzov. Omvändelsen till kristendomen och döpelserna under Kijevperioden bli ”ett positivt stadium i det ryska folkets historia”. Föga mindre positiva äro de roller som spelats av den store furst Ivan Kanta som samlade det moskovitiska riket, Ivan den store som befriade Rysslands jord, Ivan den förskräcklige, denne föregångare till den stalinska humanismen, Peter den store, denne värdige bolsjevik före bolsjevismen. Den framlidne Pokrovskij som stått i spetsen för de marxistiska historikerna och hans lärjungar misskrediteras och beskyllas för att ha nedsatt, underskattat och förfalskat Moder Rysslands historia – det var inte länge sedan författare som avveko en hårsmån från denna grupp straffades som kättare. Rollerna äro ombytta., landsflyktiga historiker återkallas och komma upp i smöret, och deras tidigare förföljare få i sin tur smaka förföljelsen. Den omänskligt behandlade Platonov dör i landsflykt, men Tarle som återkallats från Turkestan insättes i rang som officiell historiker, medan marxistiska historiker och röda professorer som ett första steg avskedas, alltid i samma idolers – Marx’ och Lenins – namn. Detta är vad bolsjevikerna kalla att ”gå till offensiv på den historiska fronten”.

När bara början var gjord var det ingenting som hindrade att elvahundratalsdikten ”Kvädet om Igors härfärd” fick en ny renässans. Lomonosov, på sin tid en världsberömd rysk författare, firades under överväldigande former, och Pusjkin – Stalins sannskyldige litteräre föregångare – blev föremål för en ceremoniös vördnad. När den officielle författaren Demjan Bjednij, som på lediga stunder skrev lustspel, förlöjligade *bogatyrerna*, de legendariska riddarna, i tanke att han därmed befann sig på den säkraste ortodoxa sidan, väckte det mycket ovilja i Kreml, och Karmenjiteaterns ledare och regissör, som förut stått högt i gunst, förlorade både pengar och ställning på pjäsen. Nu blev det tillfälle för de auktoriserade recensenterna att börja sysselsätta sig med *bylinernas* underbara sånger från medeltiden och deras sagofigurer bonden Ilja Murometz, köpmannen Sadko, jätten Svjatogor. Nationalismen utvecklades till den mest sabelskramlande chauvinism, och nya historieböcker utgavs, däribland ”Kort historiekurs” av Sjestakov, bakom vilken stod en statskommission, där Bucharin, Radek, Bubnov, Zatonskij och F. Chodjajev figurerade, med Stalin som skyddspatron. I denna finns ingenting annat upptaget än ryska segrar förr och nu.

Patriotismens snabba renässans hade en direkt utrikespolitisk bakgrund. Stalin fruktade en militärallians mellan Tyskland och Japan, och sökte själv allianser i Europa och Asien. Han ville ge ryssarna något immateriellt att slåss för i händelse av krig, och offrade därför den ena efter den andra av de dogmer och principer som givit honom makten, endast och allenast för

att bevara denna makt. För honom är allting en fråga om styrkeförhållanden. Den officiella ryska skrytsamheten döljer en inre svaghet, som manifesteras i varenda aktion som företagits på den internationella fronten.

Stalin och hans parti ha definierat pacifismen som en utopi, ett svek, bedrägeri och förräderi – sedermera har han själv förklarat sig vara pacifist. Han har brännmärkt Nationernas förbund såsom ett ”rövarband” – och ogenerat anslutit sig till detsamma. Han har slungat sitt anatema över Versaillesfreden – och blivit ivrig anhängare av en status quo-politik. Han har beskyllt Frankrike för att vara ”det aggressivaste och mest militaristiska land i världen” – och med Frankrike slutit en ömsesidig biståndspakt. Han har förklarat fascister och socialister vara ”tvillingbröder” – men beordrat sina utländska understödstagare att till varje pris försöka få ett samförstånd med socialisterna emot fascisterna, samtidigt som han själv förföljt socialdemokraterna i Ryssland. Han har börjat krig mot det försvarslösa Kina för att skydda den mandsjuriska järnvägen – och sedan sålt denna till japanerna så fort de visade tänderna. När en fransk utrikesminister följde exemplet av sin engelska kollega och USA:s förste ambassadör i Moskva och begärde audiens hos Stalin, varigenom fiktionen om att partiets generalsekreterare inte hade ansvar för statens utrikespolitik avslöjades, skyndade diktatorn att utsända en förklaring om sina goda avsikter: ”Monsieur Stalin förstår och gillar till fullo den franska försvarspolitiken, som går ut på att upprätthålla den vapenmakt som behövs för att garantera landets säkerhet.” Hur opålitlig denna förklaring än var, utgjorde den en häpnadsväckande reträtt från den verksamhet som kommunistiska internationalen, och särskilt dess franska fraktion, utövat ända från sitt bildande. Men Stalin gav order, och snart voro hans anhängare i Frankrike efter många krumbukter färdiga att följa sina ryska kamraters exempel. Liksom de kinesiska kommunisterna till åtlydnad av föreskrifterna gjorde sig besvär att tillbedja Konfucius, så upptäckte, erkände och hyllade de franska kommunisterna Jeanne d’Arc, Rouget de ilsk och Napoleon, tillägnade sig Marseljäsen och togo steget fullt ut från den banalaste fosterlandslöshet till den mest rödglödgade chauvinism. Ty Ryssland – det vill säga Stalin – behövde ett Frankrike som kunde hjälpa det i krig mot Tyskland.

I ett intervjuuttalande för en amerikansk journalist gick Stalin ännu längre. Nationernas förbund var nu inte ett verktyg för det imperialistiska kriget, som det varit enligt den traditionella bolsjevikiska terminologien, utan ”till fördel för fredens vänner”, det vill säga de stater som stodo emot Tyskland. ”Man säger att vi arbeta för världsrevolutionen”, yttrade han. ”Vi ha aldrig haft några sådana planer och avsikter.” Om någon hade ”fått ett annat intryck”, vilket stundom varit fallet, hade det ”berott på ett missförstånd”. Inte ett tragiskt missförstånd, ”nej, ett komiskt, eller snarare tragikomiskt”; det är nämligen ”ett nonsens att en revolution kan exporteras”. Efter detta återstår bara att bit för bit riva sönder Lenins arbeten, alla böcker och broschyrer tidningar och tidskrifter, som partiet, internationalen och kommunistungdomen publicerat före denna strålande omvändelse. Stalin är inte mannen att erkänna det, men han är mannen att göra det.

Det viktigaste av denna litteratur är i själva verket indraget ur bokhandeln och hänvisat till biblioteken. Med undantag av någon forskare eller något nyfiket original, finns det ingen som vill ägna tid och arbete att plöja igenom dessa gulnade volymer och dokument, från vilka, säges det, utstrålar en kompakt tråkighet. Marx-Engelsinstitutets publikationer förbjödos och förstördes redan innan bokbålen tändes i Tyskland. Lenins arbeten intaga fortfarande formellt första platsen, men de undanskjutas systematiskt för Stalins. Publiken bryr sig inte om att läsa dem, såvida den inte kommenderas att göra det, och för övrigt ha alla ord förlorat sin mening. Det skulle exempelvis ställa sig svårt att i Sovjetunionen få tag på ett så viktigt dokument som förordningen om bildandet av Röda armén, som skulle utgöra ”ett stöd för den annalkande socialistrevolutionen i Europa”. Det enda som betyder något är Stalins sista skrifter, de senaste ta len av hans språkrör, de tidningsartiklar som innehålla dagens flyktiga sanningar, de

pinfärska texter som upphäva gudsordet av gårdagen. De större eller mindre uppslagsböckerna måste, volym efter volym, kastas på sophögen, trots alla rensningar som den ena censorn efter den andra företagit, trots alla förfalskningar som införts till och med under själva tryckningen. För var gång någon hög person oväntat faller i onåd eller någon omflyttning sker i de inre cirklarna, träder censuren automatiskt i funktion, och panik uppstår i boklådor och bibliotek. I samma ögonblick som någon person som stått högt i gunst i Kreml upp hör att vara persona grata, upptäckes det att hans osvikliga lojalitet endast varit sken och bedrägeri. Han bannlyses ögonblickligen som ”trotskijst” och ”folkfiende”; de mest smickrande vitsord förvandlas till anklagelser eller försvinna ur uppslagsböckerna, och man riskerar livet om man befinnes vara ägare till något av hans arbeten. Vem vet vad som kommer att ske i morgon, när nästa bokstav i alfabetet upptäckes? Ingen har en tanke på annat än att hålla sig borta från detta infernaliska spel, vars regler äro hemliga, där fällor överallt lura och där tillfälliga sammanträffanden helst undvikas. Själva tystnaden är farlig, då den kan tolkas som tyst ogillande; alla måste delta i den dagliga tacksamma hyllningskören till ”vår vise ledare och mästare”.

”Vi ha upprättat det socialistiska samhället”, yttrade Stalin till Boy W. Howard på tal om sin planerade konstitution, ”inte för att fjättra den individuella friheten, utan för att människan såsom person skall känna sig verkligt fri.” Han förutsade ”en mycket skarp valstrid”, ty, sade han, ”det är klart att kandidatlistor komma att upprättas inte bara av det kommunistiska partiet, utan även av samhälleliga organisationer av olika slag utanför partiet”. Alla behöllo sina tankar för sig själva, men det var heller ingen som visste vart diktatorn ville komma. Det preliminära författningsförslaget, som antogs av centralkommittén i juni 1936, innehöll att val skulle ske efter västerländskt mönster till ett parlament som kallades högsta rådet; men paragraf 126 bestämde att politisk verksamhet endast fick utövas av det kommunistiska partiet, och gjorde alla utlovade medborgerliga rättig heter illusoriska. Bland annat förintades härigenom, även på papperet, alla de rättigheter som sovjeterna kunnat ha kvar. Tjugu år efter oktoberrevolutionen var detta en bankruttförklaring för det system som bolsjevikerna hade presenterat som det högsta uttrycket för en fullständig demokrati, som en ny statsform. Den nya författningen, som formellt skulle bekräftas av en extra sovjetkongress, fastställde inom de förut uppdragna gränserna den privata äganderätten och förordnade om ovillkorlig arvsrätt för bröstarvingar. Återigen hade Stalin funnit ”saker som länge existerat och äro väl kända”.

Diktatorn införde heller ingen nyhet, när han utplånade de sista spåren av den forna sovjetfederalismen och inskränkte nationaliteternas rättigheter, som han förut gjort sig till beskyddare för. Genom författningsreformen infördes den mest extrema form av centralisering, varvid de så kallade förbundsrepublikernas organ helt och hållet underordnades den centrala makten. I själva verket var emellertid detta endast en bekräftelse på en utveckling som redan hade skett och ett lagfästande av en redan existerande situation. Den transkaukasiska federationen försvann. Snart skulle till och med det kyrilliska alfabetet påtvingas de nationella minoriteterna, fastän de kort förut fått försäkringar om att deras seder och bruk skulle respekteras. Det är omöjligt att längre räkna alla återkallanden och desavueringar; de passerade nästan obemärkta vid oktoberidealens stora sammanbrott. Konstitutionen må vara den ena eller den andra, värdestandarden må förändras och förvrängas, improvisationer och godtyckligheter må ersätta politiska principer – ”när allt kommer omkring rör sig alltsammans”, heter det i en trettiofem år gammal förutsägelse, ”kring en enda man som, *ex providentia*, i sig förenar all makt”.

6.

Så många reträtter, helomvändningar och desavueringar inom bolsjevikernas egna led, så mycken oärlighet och cynism, kunde inte undgå att framkalla bittra reflexioner i många sinnen. Ord äro för övrigt maktlösa gentemot fakta, i synnerhet tekniska och ekonomiska

fakta, som tala om den ena bankrutten efter den andra för bolsjevikerna. Det är antagligt att under den ”lyckliga tillvarons” kvävande atmosfär tvivlet hos några, förtvivlan hos andra gåvo upphov till subtila hänsyftningar, knappt märkbara antydningar. Det var en självfallen sak att alla tänkande människor, trots den enighet som rådde på ytan, voro fyllda av funderingar över de många förändringar som ägde rum. Men överallt fanns GPU till hands för att samla ihop, förstora, multiplicera och förfalska, kontrollera att alla funnos där de skulle vara, registrera suckar och förtegenhet. På Jagodas och Jezhovs byråer samlades rapporterna och angivelserna på hög. I kretsen kring. Stalin, där allting kommer ovanifrån och där diktatorn dirigerar makten till sina gunstlingar, bevaka byråkratiens bojarer varandra svartsjukt och ondsint, och deras klienter ligga på lur efter varje tillfälle att ställa till oreda. Rensningarna gå sin gilla gång och de rivaliserande kotterierna störta varandra. Förföljelser igångsättas, trots löften av Stalin, mot tusentals individer, som försvinna med sina familjer utan att lämna spår efter sig. När det är fråga om att gynna några, förneka andra och säga emot allt och alla förnekar sig bolsjevismen aldrig.

Om man får tro vissa antydningar i sovjetpressen och indiskretioner på officiellt håll, skulle många av offren ha drabbats för att de tidigare stått i ett eller annat förhållande till någon sekteristisk riktning. Och i detta avseende kan ingen svära sig fri. I själva verket äro de svagaste svepskäl användbara då det gäller att störta en rival i denna brutala kamp om eftertraktade poster mellan riktningar, grupper och generationer, mellan individer och kotterier. En halvförgäten ”affär” kan långt efteråt grävas upp och få ödesdigra konsekvenser. Så var förhållandet med Rjutin, som ursprungligen var en förbittrad motståndare till Trotskij men sedan blivit oppositionsman på egen hand och utsänt ett program som var fientligt mot Stalins såväl politik som person. Vidare Syrtsov, som var ordförande i folkkommissariernas råd, hastigt och lustigt avskedades, utvisades och försvann, Lominadze, Stalins förtrogne och hans representant i Kina vid tiden för oroligheterna i Kanton, som övergick till oppositionen, förvisades, gjorde avbön och blev återinsatt, samt de biträdande folkkommissarierna Eismont och Tolmatjev som försvunno på ett mystiskt sätt. Rykten gå om vansinne, självmord, avrättningar. Säkert är att Lominadze följde Skrypniks exempel och tog livet av sig. I mitten på juni 1936 fick man veta att Maxim Gorkij var död. Detta var dock inte oväntat, eftersom författaren var gammal och sjuklig. Begravningen försiggick under obligatoriska, storståtliga skådespel. I mitten på juli begick A. Chandjian, partisekreterare i Armenien och ett av Stalins kreatur, självmord, vilket av någon obegriplig anledning offentliggjordes. I mitten på augusti slutligen, då oförklarliga häktningar skedde överallt på höjderna inom det oeniga partiet, meddelades helt oväntat att en offentlig rättegång skulle äga rum mot sexton kommunister tillhörande den så kallade ”Trotskij-Zinovjevska terroristcentralen”. Stalin hade låtit täckelset falla, man förstod vad meningen varit med de långa övervägandena och uträkningarna. Och ändå kunde inte ens hans värsta fiender ana, hurdan den överraskning såg ut som han förberedde.

Rättegångens huvudpersoner voro Lenins två närmaste, men också sämst beryktade medarbetare, de olyckliga Zinovjev och Kamenev, som många gånger hade bortjagats och lika ofta ångrat sig, och nu voro föga mer än lik som släpats fram i ljuset från de isolerade cellerna i Vechnie-Uralsk för att tjäna som marionetter inför domstolen. Vidare deras anhängare Javdokimov, Bakajev och Reingold, samt några före detta trotskijster som hade anslutit sig till Stalin, ”kapitulanterna”, som Trotskij kallade dem, nämligen Ivan Smirnov, Mratjkovskij, Dreitzer och Ter-Vaganian, och slutligen några skuggfigurer. Deras meritförteckningar skulle normalt sett ha fört dem till partiets och statens främsta poster, vilka de i själva verket till helt nyligen hade innehaft.

Även dessa personer befunnos skyldiga till mordet på Kirov och till mordplaner mot Stalin och hans medhjälpare, Molotov undantagen. Trots vad allt det föreliggande materialet gav vid

handen och trots den psykologiska orimligheten, försökte man leda i bevis att de handlat på order av Trotskij – den försvunne, landsflyktige, vapenlöse, isolerade Trotskij, som i alla avseenden var dem så fjärran som möjligt. De anklagades för förräderi, spioneri, terroristiska intriger, förbindelser med fienden, maskopi med fascismen, ja, för alla möjliga monstruösa, obegripliga och omöjliga brott. De bekände allting, anklagade sig i stället för att försvara sig, förrådde varandra och rättfärdigade med glödande iver Stalin. Det var, för att använda Friedrich Adlers ord, en sannskyldig häxprocess. Tidningarna föllo över de anklagade, kallade dem vilda djur, hundar och huggormar och överöste dem med de grövsta tillvitelser innan de ens visste någonting om fakta i saken. Partimaskineriet utlöste tusentals protestmöten, vid vilka uppstämdes en entonig, artificiell kör av rituella förbannelser. Allmänna åklagaren Vysjinskij utnyttjade hela sin skicklighet för att fördunkla i stället för att klarlägga situationen, och skymfade från sin trygga post offer som redan voro bestämda åt bödeln.

Det blev nu klart varför Stalin hade igångsatt detta företag. Utan att avvakta rättegångens resultat begick en annan av Lenins gamla kumpaner, Tomskij, självmord. Efter fyra dagars förhandlingar, varunder inga bevis framlades, blevo de sexton anklagade dömda och avrättade. Fullständig enighet rådde ända från Stalin och till Zinovjev, Tomskij inte att förglömma.

Det var diktatorn som hade dikterat dessa våldshandlingar, och det framgick tydligt att han beslutat att göra upp räkningen med männen från det förflutna, krossa dem fysiskt och moraliskt för att bli kvitt arvet från vad som varit. Redan vid tidpunkten för Kirovs mord måste han ha beslutat att igångsätta dessa människooffer, men han väntade på att Gorkij skulle dö innan han började. Och han hoppades tydligen att i någon mån påverka den skeptiska opinionen genom denna själlösa anhopning av anklagelser, hur obevisbara och sinsemellan oförenliga de än voro. Tre månader senare igångsattes en ny rättegång i Novosibirsk, som var lik den förra men endast omfattade nio obskyra olycksfåglar, varav alla dömdes till döden och sex avrättades. *Tjekan* tog som förevändning för denna transaktion att industrien på platsen hade spolierats av trotskijskt sabotage och begagnade nu tillfället att inblanda Gestapo – den tyska motsvarigheten till GPU – och att samla tillräckligt många inblandade för att ha tillgång till offer vid de repressalier som skulle komma efteråt. Nästa akt utspelades i januari 1937, då rättegången började mot något som kallades ”den antisovjetska Trotskijcentralen” eller ”parallellcentralen”, båda helt och hållet hemmagjorda namn. Bland de sjutton anklagade befunna sig gamla trotskijster som för länge sedan hade ångrat sig, ”kapitulanter” som hade hyllat Stalin, sådana män som Pjatakov, Radek, Serebrjakov, Drobnis, Boguslavskij och en som helt nyligen brutit med oppositionen, nämligen Muralov. Där var även den gamle högermannen Sokolnikov, som alltid varit i opposition mot Trotskij, samt några okända misstänkta figurer. Liksom alltid rörde sig anklagelserna om det evinnerliga mordet på Kirov. Ännu en gång drogs allt struntpratet fram om trotskijsm, fascism, terrorism, förräderi och spioneri, kompletterat med beskyllningar för industriellt sabotage och fullkomligt otroliga intriger, avseende att provocera fram ett krig och uppdela Sovjetunionen. Inte heller här framlades några bevis eller ens några sannolikhetsskäl, inga gripbara vittnesmål avlades, försvaret fick inte kalla några vittnen, och något försvar förekom för övrigt inte. Alla anklagade i denna nya häxprocess tycktes med nöje bekänna de värsta skurkaktigheter och de otroligaste brott. De rullade sig i stoftet och sparade inte på lovord över den geniale Stalin. Pressen och den så kallade allmänna opinionen utförde sina påtvingade partier i denna dödsmässa och höllo takten perfekt, till och med före premiären. Den påfallande enigheten, som omfattade både offer och bödlar, hölls ända till slutet. Sjutton dödsdomar fälldes och tretton verkställdes. Radek och Sokolnikov räddade skinnet genom vissa avslöjanden som uppenbarligen siktade på röda arméns generalstab.

Men bakom kulisserna rasade i Stalins närmaste omgivning en oblidkelig rivalitet, som var så mycket farligare som den var begränsad till byråkratiens toppar. Vare sig det berodde på oenighet mellan mästaren och hans tjänare, eller tvister om försteget mellan rivaliserande kotterier – alltnog, Jagoda föll i onåd, avskedades från inrikesministerposten och alla sina polisuppdrag. Stalin gav ett utmärkt exempel på sin framsynthet genom att sätta Jezhov på hans plats. Jagoda degraderades till post- och telegrafminister, och liksom i fallet Jenukidze kunde utgången inte bli mer än en: ”svärdbärarens” dagar voro räknade, liksom också hans klienters.

Pjatakov hade varit biträdande men i verkligheten beslutande industrikommissarie, och två veckor efter hans avrättning avled plötsligt hans närmaste förman, kommissarien till namnet, Ordjonikidze. Denna gång var det ingen som trodde på en naturlig död. Stalins gamle georgiske medbrottsling hade ”likviderats” av den ”älskade fadern”, och det lät mer än lovligt djärvt när det sades att han inte kunde överleva den man som varit hans närmaste medarbetare. Sex veckor senare blev Jagoda, som nu avslöjades som en ”folkfiende”, under folkets stilla jubel kastad i fängelse, anklagad för brott mot allmänna strafflagen, sådana som bestickligheit, utsvävningar, utpressning och allmän immoralitet. Han skulle snart få erfara samma pinsamma öde som hans tidigare offer hade gått till mötes.

Under loppet av maj månad 1937 började verkningarna av Jezhovs obegränsade makt att bli märkbara. Terrorn blossade upp på nytt, massarresteringar och massarkebuseringar försatte folket i samma läge som under inbördeskrigets mörkaste tid. Dussintals ”medborgare” skötos, först varje vecka, sedan varje dag, utan formaliteter, utan minsta sken av rättslig procedur eller efter förhandlingar inför hemliga domstolar, som inte voro annat än mordtribunal. Den sista maj begick biträdande krigskommissarien och chefen för arméns politiska departement Gamarnik självmord. Stark oro spred sig i militära kretsar, när åtskilliga inför offentligheten bemärkta generaler, exempelvis Levandovskij, Schmidt och Kuzmitjov, jagades upp av GPU, fängslades och försvunno. Ledningen blev desorganiserad genom de nyckfulla förflyttningarna, armén och polisen skakades av det ena tunga slaget efter det andra; Jagodas fall hade tydligen inlett en ny fas. I juni exploderade den mina som dekapiterade generalstaben och spred förskräckelse över hela landet. Under exempellösa anklagelser för spioneri och under den löjliga förevändningen att de ”brutit sin militära ed, svikit Sovjetunionen, svikit folket, svikit röda armén”, ställdes marskalk Tuchatjevskij samt generalerna Jakir, Kork, Uborevitj, Eideman, Feldman, Primakov och Putna, alla välkända ”hjältar från inbördeskriget”, många gånger dekorerade med röda fanans orden, kända som motståndare till Trotskij och anhängare till Stalin, inför en hemlig domstol, dömdes utan vittnen och utan att ha fått tillfälle att försvara sig, och avrättades inom fyrtioåtta timmar.

Av allt vad man vet om Ryssland, är det uppenbart att det tåliga, lidande ryska folket inte känner sig solidariskt med någon av sina härskare, politiker, byråkrater, poliser och militärer, som mörda varandra i tysthet under skylten av samma ideal. Utan tillgång till korrekta informationer förstår folket inte, och kan inte förstå vad som försiggår. De officiella ”förklaringarna” – som i verkligheten äro samlingar av grova smädelser – framkalla äckel även hos de minst överseende motståndarna till de män som höljas med vanära. Det förtryckta folket sörjer utan tvivel inte över att så många av dess förtryckare försvinna, men återverkningarna drabba tusentals oskyldiga människor och väcka onda aningar om ännu större orättvisor bakom dessa avrättningar. Aret 1937 kommer i själva verket att stå som en outplånlig mardröm för alla de ryssar, som upplevat det stalinska skräckväldet med dess metodiska massakrer. Det kunde tyckas som om Jagoda gjort allt som göras kunde av en slavdrivare, plågoande och bödel. Jezhov intog hans plats med friska krafter och fullföljde i ökad takt det värv som pålagts honom av ”den store människovännen” Stalin. Fastän GPU hade tillstånd att göra sig av med sina offer utan offentlighet, började lokaltidningarna att

publicera avrättningarna, dock bara i vissa fall. Anledningen kände endast myndigheterna, men avsikten var klar, nämligen att sprida skräck.

Det utspreds nu att den så kallade sovjetstaten överallt var fylld med trotskijsmens gift, och att trotskijsm betydde fascism, spioneri, sabotage och kapitalismens återupprättande. Förut hade Stalin och hans medhjälpare ideligen högljutt försäkrat att trotskijsmen inte existerade, samtidigt som den vidtagit kraftåtgärder för att utplåna den. Folket märkte genast att anklagelserna mot den övervunne motståndaren voro precis desamma som oppositionen riktat mot den härskande kamarillan. Den starkare begagnar sin makt till att krossa den svagare och försummar intet tillfälle att smutskasta honom. Uppfinningsförmågan var emellertid klen, man körde alltid med samma gamla käpphästar: förräderi, förbindelse med polska och japanska spioner, med Gestapo och den engelska Intelligence Service (anmärkningsvärt nog nämndes aldrig den italienska *ovran*). ”Trotskijnästen”, ”fascistnästen” och ”spionnästen” upptäcktes överallt i Ryssland, i städer och byar, på landsbygden och i bergstrakterna, i spetsen för institutioner och organisationer. Om man finge tro de avslöjanden och angivelser som gjordes under denna tid, skulle på vartenda område regimens utanverk, som omsorgsfullt utvalts av Stalin under tio års tid, bestå av hemliga trotskijster.

Sedan den åttonde och sista extra sovjetkongressen i slutet av 1936 enhälligt röstat för den stalinska konstitutionen, ha förflyttningar, avskedanden och omplaceringar avlöst varandra inom varenda gren av den byråkratiska hierarkien, och under en regim som denna har det vanligen betytt katastrof för de fallna. Statens förgrundsfigurer, presidenter i exekutivkommittéer och folkkommissariernas råd, folkkommissarier och partisekreterare, som blivit enhälligt valda till sina poster, upptäckas vara ”folkfiender” och försvinna genom en fallucka. Samtidigt med dem försvinna deras släktingar, kolleger, vänner och en mängd underordnade. Från Minsk till Vladivostok, från Archangelsk till Tiflis hörs ingenting annat än ekot av de dagliga avrättningarna, som decimera den ”eniga” sovjetledningen. Intellektuella, arbetare, fabrikschefer, agronomer, ämbetsmän, järnvägsmän, ingenjörer, lärare, soldater, officerare, präster, journalister, tjänstemän, läkare, veterinärer, bönder, företagsledare, konstnärer befinnas vara ”fascistbanditer”, ”trotskijspioner”, ”hundar” och ”huggormar”, späckas med kulor och vräkas i massgravar tillsamman med hundra- och tusentals olycksbröder. Ingen vet vem han kan lita på eller anförtro sig åt. Ingen vågar en gissning om massdeportationernas omfattning. Listan på självmördare växer; Essenin och Majakovskij, Joffe och Lutovinov föregå med gott exempel; efter Nadjejda Alljlujeva, Stalins egen hustru, Skrypnik, Lominadze, Chandjian, Tomskij och Gamarnik följa Tjerviakov, ordförande i exekutiven i Vitryssland, I. Khodjajev, som är bror till två folkkommissarier i Uzbekistan, Ljubtjenko, ordförande i folkkommissariernas råd i Ukraina, och säkerligen också telegrambyrådirektören Doletskij och ministern i Estland, Ustinov. Om de två sistnämnda finns ingen absolut visshet – men vet man någonting om de övriga heller, som sägas vara mördade av *tjekan*? Under en terror av detta slag är det endast sättet för utrotandet som varierar; även en deportation betyder ofta bara ett kort uppskov. Vi skola senare lära känna hundratals, ja, tusentals ytterligare självmord, som drunkna i lovsångerna till ”samtidens störste”.

Om Stalin och hans jagodor och jezhovor, ”själarnas ingenjörer” och experter på konsten att bryta ner motsträviga andar, voro i stånd att med inkvisition och tortyr, löften och hotelser, utpressning och köpslagan iscensätta häxprocesser, där de anklagade överbjödo varandra i medgörlighet, vägrade dock majoriteten av offren att låna sig till sådant narrspel, och det visade sig därför nödvändigt att avfärda sådana under allehanda förevändningar utan någon parodi på ”rättvisa”. Hundratals personer som anklagats som medbrottslingar ha aldrig ställts inför Stalins domstolar. Militärer dömdes inför lyckta dörrar och skötos ofta direkt utan någon rannsakan. I juli 1937 dömdes inför hemlig domstol i Tiflis sju före detta ledande inom Sovjetgeorgien, däribland Stalins barndomsvän Budu Mjvani och Trotskijs intime vän

Okudjava, och skötos, utan att, såvitt man vet, ha gått med på att avlägga osanna bekännelser. Vid slutet av detta skräckens år avrättades i Moskva utan dom och rannsakan åtta personer som aldrig tillhört någon opposition: Jenukidze, som var en ungdomsvän till Stalin, Karachan, biträdande utrikeskommissarie och ambassadör, Orachelasjvili, ordförande i folkkommissariernas råd i Transkaukasien, Sjeboldajev, Stalins kreatur och partisekreterare i norra Kaukasien, samt tre betydelselösa individer. Inte heller i dessa fall förekommo några hycklande bekännelser.

Den teknik som användes för att frampressa bekännelser var plågsam, besvärlig och tidsödande, och det är mycket svårt, för att inte säga omöjligt att få resultatet att överensstämma med kända fakta. Två av de publicerade rättegångarna ha gjorts till föremål för analys i utlandet, varvid befunnits att ingenting återstod av de fantasifulla beskyllningar som framställts av Stalin och hans medhjälpare, Jagoda, Jezhov och Vysjinskij. Man fick alltså tåligt vänta till häxprocessen med det så kallade ”högertrotskijska blocket” i mars 1938 för att få höra nya bekännelser, minst lika absurda som de tidigare och till och med ännu mer osammanhängande, dåligt arrangerade och omöjliga att taga på allvar.

Av tjuguen anklagade i denna underliga blandning blevo aderton dömda och avrättade. Bland dem märktes Bucharin och Rykov, två av Lenins intimaste medarbetare och förgrundsfigurer i regimens ideologi. De hade tillhört den högerriktning med vars hjälp Stalin varit i stånd att besegra Trotskij, och nu utan att veta det själva blivit trotskijster. Vidare funnos där folkkommissarierna Trestinskij och Rosengoltz, som visserligen tidigare varit trotskijster men anslutit sig till Stalin vid första tecken på dennes styrka; Jagoda, trotskijsternas förföljare och nu själv beskylld för trotskijsm; folkkommissarierna Grinko Tjernov, Sjarangovitj, F. Chodjajev och Ivanov, alla lojala anhängare till Stalin; doktor Levin som varit Lenins och Stalins läkare; Krjukov, GPU-agent och förutvarande sekreterare hos Gorkij, och slutligen några stycken misstänkta individer av enklare sort. Man vet inte hur det kom sig att Rakovskij, som befanns vara den mest skyldige, slapp undan med det relativt lindriga straffet av tjugu års fängelse, eller giftbländaren Pletnjev med tjugufem; eftersom båda de dömda voro ett gott stycke över sextio år var fängelsestraffet likvärdigt med dödsstraff.

Denna rättegång bjöd på en extra oformlighet som inte förekommit tidigare, nämligen det ”medicinska mordet”. Jagoda, som ansågs ha kunnat utöva tryck på läkarna i Kreml och hade till sitt förfogande ett mycket rikhaltigt farmaceutiskt laboratorium, anklagades för att ha förkortat livet på sin företrädare Mentjinskij, Kujbysjev, Gorkij och Gorkijs son Pesjkov. En komplott av denna karaktär tål inte vid att slätas ut, om den skall behålla sin verkningskraft, och medan man var i farten anklagade man Bucharin för mordförsök mot Lenin 1918 och Trotskij för att ha stått i intim förbindelse med Intelligente Service sedan 1926 och med tyska spioner sedan 1921; övriga anklagade voro mer eller mindre medbrottsliga.

En del av rättegången var avsedd att kompromettera minnet av Tuchatjevskij, Gamarnik, Putna och deras kolleger som för länge sedan voro döda och begravda. I själva verket blev det en rehabilitering, eftersom anklagelsen för spionage, som var den officiella förevändningen för deras avrättning, inte längre vidhölls, utan de nu beskylldes för att ha umgåtts med tanken på en statskupp, det vill säga att helt enkelt ha varit hemliga fiender till Stalin. En annan del av rättegången avsåg att förklara det beklagliga tillstånd som den ”socialistiska” industrien, handeln och jordbruksnäringen befunna sig i, genom medvetet sabotage från ”folkfiendernas” sida, och att rentvå de enda verkligt ansvariga, nämligen Stalin och hans medhjälpare. Detta var den intressantaste och instruktivaste delen av rättegången; då avslöjades nämligen vissa obestridliga realiteter, som voro lika kompromettерande för regimen och de härskande som för rättegången såsom sådan.

7.

Mussolini ägnade ett livligt intresse åt denna enastående kontrarevolution och gick så långt att han högst egenhändigt kommenterade densamma i *Popolo d'Italia*. En artikel under rubriken ”Skymning” den 13 juni 1937, efter den sensationella avrättningen av generalerna, var ännu ganska sträng mot Stalins regim, ”där massakrer höra till ordningen för dagen och natten”. Men en månad efteråt, eller den 15 juli, konstaterade *Critica Fascista* i en uppsats kallad ”Stalins fascism”, att den ryske diktatorns ”fascistiska” reformer voro ett naturligt uttryck för den universella expansionskraften hos svartskjortornas idéer. Och medan rannsakningen med de tjuguen pågick frågade Mussolini (*I Popolo d'Italia* av den 5 mars 1938) huruvida, ”med tanke på det leninska systemets katastrof, Stalin i hemlighet kunde ha blivit fascist” och förklarade att i varje fall ”Stalin gör fascismen en anmärkningsvärd tjänst genom att i stora fång nedmeja sina fiender, vilka nu bli maktlösa”. Stalin nedmejade verkligen ”i stora fång” inte bara sina fiender, öppna och hemliga, inbillade och verkliga, utan också sina ”vänner”, sina kreatur och medarbetare. Mellan de senaste två pseudojuridiska uppvisningarna hade han nedmejat inte bara det gamla gardet inom partiet och blomman inom kommunistungdomen, utan även generalstaben i röda armén samt alla topparna i den centrala och lokala administrationen. (Det behöver inte särskilt nämnas att de forna opponenter som inte framfördes vid rättegångarna, exempelvis Smilga, Preobasjenskij, Sosnovskij, Bjeloborodov, Uglanov m. fl., måste ha offrats för sitt ”socialistiska fosterland” i fängelserna.)

Ur Stalins krets försvunno 1938 de flesta av hans närmaste medarbetare, välkända stalinister, beredda till allt, medlemmar av hans politiska byrå, hans kontrollkommission, hans folkkommissariernas råd, hans sovjeternas verkställande utskott, hans arbetar- och försvarsråd: Rudzutak, Postjsjev, Petrovskij, Chubar, Akulov, S. Kossior, Ejche, Antipov, Bubnov, Krylenko, Unschlicht, bröderna Mezhlauk, Jakovlev, Janson, Soltz, Lomov, Sulimov, Miljutin, Kaminskij, Pasjukanis, Ruchimovitj, Chintjuk, Ljubimov, Arbuzov och många andra utöver de redan nämnda offren för mord, självmord och avrättningar. Fem presidenter av sju i sovjeternas exekutivkommitté och nästan alla medlemmar och kandidater; bland folkkommissarierna nio av tio. Och att försvinna under stalinregimen betyder att hastigt möta sitt öde i en källare eller långsamt ruttna bort i ett ohälsosamt klimat. Av de ledande männen i det parti som bildades medan Lenin levde, återstå tjugu år efter oktoberrevolutionen endast två, nämligen Trotskij i Mexiko och Stalin i Moskva.

Utan att något meddelades därom försvunno 1938 nästan alla de åttio medlemmarna i det högsta försvarsråd som tillsattes 1934 för att biträda folkkommissarierna för försvaret. Utom de nio ledare som redan förekommit på dödslistan, finner man generalerna Alksnis, Kasjirin, Bjelov och Dybenko, som hade uttalat dödsdomen över sina kamrater, vidare marskalkarna Jegorov och Blücher, generalerna Savitskij, Smolin, Veljkanov, Ozolin, Gorbatjev, Hekker, Suchorukov, Kujbjsjev, Tkatjev, Chripin, Pomerantsev, Mezis, Apse och Bokis samt amiralerna och viceamiralerna Orlov, Victorov, Sivkov, Muklevitj, Ludrj, Kurejev, Kojanov, Dusjenov, Ivanov och Smirnov-Sverdklovskij, följda av tusentals andra officerare av alla grader. En man ”utan något politiskt förflutet” vid namn Mechlis, som utnämnts till biträdande försvarskommissarie, fortsatte hänsynslöst i samarbete med Jezhov den blodiga rensningen. Det antages i Sovjetunionen att över trettio tusen människor avlivats i röda armén och flottan – röd av blodet från Stalins anhängare, gjutet av diktatorn själv.

Alla ledare och ställföreträdare i GPU gjorde sin chef sällskap och försvunno: Agranov, Prokofjev, Balitskij, Messing, Pauker, Trilisser, Zakovskij, Slutskij, Deribas, Moltjanov, Mironov och Leplevskij, liksom även de pensionerade tjekisterna Peters och Latsis, och med dem majoriteten av deras kolleger och många av deras underordnade. Vidare ha försvunnit – efter de båda biträdande utrikeskommissarierna – ambassadörerna, envoyéerna och generalkonsulerna Jurenev, Bogomolov, Arossjev, Davtian, Rosenberg, Antonov-Ovseenko, Tichmenjev, Jakubovitj, Bekzadian, Arens, Brodovskij, Podolskij, Ostrovskij och Asmus. Två

ha räddat livet och hedern genom att stanna i utlandet, nämligen A. Barmin och W. Krivitskij, den senare i försvarskommissariatets tjänst. Den stränge bolsjeviken Raskolnikov som blivit en ödmjuk stalinist, torde ha följt fleras exempel utan att fästa sig vid hedern. Butenko, som var en typisk exponent för den unga stalinska generationen, har öppet anslutit sig till fascismen.

Genom en ödets ironi ha de flesta av medlemmarna i den kommission som hade att utarbeta ”världens mest demokratiska författning” försvunnit, i sällskap med beundrarna av Ivan den förskräcklige, kommitterade för revidering av de historiska läroböckerna. Vidare nästan alla som arbetat med femårsplanens genomförande, teoretiker och experter, industrimän och kollektiviseringsmän, polismän och bödlar, storindustriens och storjordbrukens chefer, pionjärerna för nya verksamhetsgrenar, kommissarierna för den lätta och tunga industrien och för det kollektiva jordbruket. Vidare alla statistiker med Ossinskij, Strumilin och Kraval i spetsen, vilkas falska kalkyler länge ha legat till grund för Stalins bedrägerier och illusioner.

De sista överlevande från den kommunistiska internationalen ha försvunnit, sådana som förföljt sina kamrater och överöst ”den revolutionära världens store föregångsman” med blommor: Helen Stassova, Pjatniskij, Bela Kun, Eberlein, Remmele, Warskij, Waletskij, Dombal, Borodin, jämte mängden av medelmåttor som snyltat sig till ett levebröd inom denna korrumperade och parasitiska institution. Man har häktat, satt i fängelse eller deporterat de tusentals utländska kommunister, huvudsakligen tyskar och polacker, som tagit sin tillflykt till sovjetterritoriet i förlitan på paragraf 129 i Stalins konstitution: ”Sovjetunionen garanterar asylrätt åt utländska medborgare som blivit föremål för förföljelse för att de försvarat arbetarnas intressen, eller för vetenskaplig verksamhet, eller för kamp för den nationella friheten.” De flesta bland dessa äro sådana som alltför sent ångrade att de inte följt exemplet av sina mindre ödmjuka kamrater, som genomskådade ”asylrätten” och ”den lyckliga tillvaron” i Sovjetunionen och föredrogo att återvända till sina hemlands tukthus, hellre än att njuta friheten under Stalin och i sovjets straffanstalter.

Försvunna under denna kommunismens oändliga bartolomeinatt och mestadels avrättade efter hemliga rättegångar äro också ledarna för Sovjetunionens så kallade självständiga republiker: rådspresidenten Goloded, folkkommissarierna Djadok och Benek m. fl., ordföranden i exekutivkommittén Tjervijakov och generalerna Uborevitj och Bjelov i Vitryssland; rådspresidenten Bondarenko, vicepresidenten Sucholmin och folkkommissarierna Zatonskij, Rekis m. fl. i Ukraina, förutom de redan nämnda Chubar, Ljubtjenko och Jakir; ordföranden i exekutivkommittén Achun-Balajev, rådspresidenten P. Chodjajev, dennes två bröder m. fl. i Uzbekistan; ordföranden i exekutivkommittén Chotemor, rådspresidenten Rachimbajev, vicepresidenterna och kommissarierna Imanon, Kaktyn, Sjirjov m. fl. i Tadjikistan; ordföranden i exekutivkommittén Ajtakov, rådspresidenten och vicepresidenten Atabajev och Sachatov, kommissarien Atajev m. fl. i Turkmenistan; rådspresidenten Isakov och de främsta kommissarierna i Kirgisien; ordföranden i exekutivkommittén Archipov och rådspresidenten Busjujev m. fl. i Karelen; ordförandena i exekutivkommittén Mussabekov och Efendjev, rådspresidenten Rachamanov, kommissarierna Safarov, Sultanov, Ibrahimov, Husseinov m. fl. i Transkaukasien och Aserbeidjan; rådspresidenten Ter-Gabryelian och kommissarierna Mamikonian, Kalantarian, Sjachnazarian m. fl. i Armenien, utöver den redan nämnda Chandjian.

Vi måste ägna särskild uppmärksamhet åt Georgien, Stalins, Ordjonikidzes och Jenukidzes hemland, där en man ”utan politiskt förflutet” vid namn L. Beria hade mejat ”i stora fång” till sin herres och mästares behag. Efter B. Mdivani, förutvarande rådspresident, Okudjava, Torosjelidze, Tjichladze, Kurulov, Kartsevadze (socialist) och G. Eliava (bakteriolog) som avrättades i juli under terrorns år, följde Mgalobisjvili och Agniasjvili, resp. president och vicepresident i rådet, ett tiotal kommissarier, varibland Metvereli och Abasjidze, förutvarande

rådspresidenten Gogoberidze, kommissarierna Kirkvelia och Kavtaradze, S. Eliava och L. Gueguetjkori, socialisterna S. Davderiani och G. Macharadze, och slutligen Orachelasjvili, förutvarande rådspresident i Transkaukasien. I Adzjaristan föllo ordförandena i exekutivkommittén Lorkipanidze samt G. Ramisjvili, E. Megrelidze, G. Laguidze och ett halvt dussin andra kommissarier; i Ossetia ordföranden i exekutivkommittén Togojev och partisekreteraren Maurer m. fl., i Abchasien ordföranden i exekutivkommittén Nestor Lakoba, hans släktingar Michael och Basil samt ett dussintal kommissarier. Nestor Lakoba som anklagades för en mordkomplott mot Stalin, var i själva verket författare till en broschyr med titeln Stalin och Chashim där han hyllar ”den störste mannen under en hel epok, en sådan som historien skänker mänskligheten en gång på hundra eller tvåhundra år”, ”den geniale ledaren, den orubblige och stålhärde, vår kära, älskade Stalin”.

Överallt voro folkkommissarierna ”folkfiender”. Överallt hade de avrättade ”folkfienderna” valts enhälligt, liksom deras efterträdare valdes enhälligt. Lenins vänner, kamrater och anhängare voro, om man fick tro Stalin, endast falska vänner, fascister, spioner, sabotörer, förrädare, hundar, med ett ord trotskijster. Efter samma mönster kan man upprätta en motbjudande katalog över alla så kallade ansvariga och bestämmande kretsar i detta sovjetland, där sovjeter inte existera och där det endast är ett tuppfjät mellan liv och död. Den ”gode”, den ”milde”, den ”ömsinte” Stalin – med vilka epitet diktatorn hyllades i Sovjetunionen av dem som ännu inte fått en kula i nacken – hade sparat, sannolikt endast tills vidare, ett fåtal individer som känt det förflutna; han kan inte döda alla i främsta linjen på en gång innan han hunnit få ersättare för dem. Men han har metodiskt låtit det ena steget följas av det andra, han har gått från partiet till armén, från polisen till diplomatiska kåren, från centrum till periferien, från industrien till jordbruket, från pressen till statistiska byrån, från handeln till litteraturen.

Alla veta att Stalin är litteraturens och konstens beskyddare och en upplyst älskare av all kultur: han har landsförvisat Pilnjak, förföljt Pasternak och i sin beundran fängslat även de halv-proletära författarna Auberbach, Kirsjon, Jermitlov, Bruno Jasenskij, Tarassov-Rodjonov och andra. Han har jagat och fasttagit skalderna Nikolaus Kljujev, Mandelstam, Selvinskij och Tretjakov, han har deporterat kritikern Voronskij, filosofen Ivanov-Razumnik, humoristerna Erdman och Krotkij, historikerna Nevskij, Steklov, Volguin, Friedland, Zeidel, Anisjev, Pjontkovskij och S. Dalin, tidningsmännen Gronskij, Rojkov, Lukjanov, Lapinskij och Tal, nästan hela redaktionen för *Pravda* och den högofficiella *Izvestia* jämte de ledande tidskrifternas högst ortodoxa redaktörer, samt skriftställarna Ivan Katajev, P. Vassiljev, I. Makarov, A. Bezimenskij, Maznin, Selivanovskij och G. Serebriakova, för att ta några exempel ur högen. I själva verket fanns det ingen möjlighet, med tanke på den femdubbla förhandscensuren, att begå något brott med pennan. Stalin har steriliserat Rysslands främsta talanger och drivit de verkliga författarna till moraliskt självmord, liksom han förut drivit landets största skalder till fysiskt självmord. Han har förbjudit akademiens publikationer, de enda som uppmärksammade den samtida ryska litteraturen, och skjutit eller deporterat utgivare, redaktörer och medarbetare. Inom teaterns värld slog han ned, utan anledning eller godtagbar anledning, direktörerna och regissörerna Ljadov, Amaglobeli, Arcadin, Rafalskij, Nathalie Satz och andra – även Granovskij som en skymf efter döden. Han ställde Meyerhold utan arbete och gjorde hans teater till en ruin av vad den varit.

Hur många människor som inte hade dödat Kirov ha blivit slaktade av Stalin? Detaljerade siffror äro omöjliga att anföra, då det rör sig om en sådan hekatomb. Varenda offentlig person drar i sitt fall med sig dussintals, ibland hundratals underordnade, vilkas ynkliga öde förbigås med tystnad. Avrättningarna ske vanligen i hemlighet, utom när det kommer hastig order att de skola offentliggöras. Vi ha samlat våra informationer från tio å tjugu sovjettidningar, som med hänsyn till rådande förhållanden komma ganska oregelbundet och utges i en huvudstad

där pressen har order att undertrycka nyheterna; men det finns omkring tiotusen landsortstidningar som äro omöjliga att komma över.

Enligt uppgift av Ljusjkov, som var GPU-chef i Östra Sibirien och flydde till Japan för att slippa sina kollegers öde, avrättades 40,000 personer på obestyrkta misstankar att ha konspirerat, vid en tidpunkt då ”världens mest demokratiska konstitution” antogs och den första ”valkampanjen” för högsta rådet igångsattes. Hans kollega i Transsibirien Petrov uppskattar antalet fångar i koncentrationslägren till fem millioner, däri inte inberäknade de milliontals deporterade eller de som förvaras i isoleringsläger och fängelser. Det har gått avsevärt ”framåt” sedan W. H. Chamberlin 1934 i ”Rysslands järnålder” meddelade att 300,000 personer voro inburade enbart i Sibiriens koncentrationsläger, och att minst två millioner ”medborgare” hade berövats sin frihet utan dom och rannsakan under de fem åren av den första femårsplanen. W. Krivitskij, en kommunist som bestått alla prov och avancerat till den högsta posten inom sitt departement, förklarade i december 1937 i *Bulletin d’Opposition*, att antalet politiska häktningar enbart under rättegångsperioden hade stigit till 300,000 i maj 1937 och vid årets slut måste ha nått en halv million. En kommunistisk kommuniké i den ryska *Courrier Socialiste* för den 30 juli 1938 uppskattar antalet fångar i koncentrationslägren till sju millioner. Denna siffra kommer så nära sanningen som det över huvud taget är möjligt, om vi ta hänsyn till de drakoniska rensningsåtgärder som företogos efter mordet på Kirov, den kirurgiska operation som verkställdes på partiet och följdes av massdeportationer av de utstötta och deras familjer, de amputationer som skedde inom alla grader av administrationen och det ekonomiska livet och sist men icke minst om vi tänka på det behov av kroppsarbetare som Stalin har för sina offentliga arbeten som endast tävla med faraonernas.

Den jugoslaviske kommunisten A. Ciliga, som är ett allvarligt och vederhäftigt vittne, en av de få som ha sluppit undan sovjets blodhundar, skriver i sin bok *Au pays du grand mensonge*: ”Den som inte har levat i sovjets fängelser, koncentrationsläger och deportationsorter, där över fem millioner människor äro innestängda, den som inte är hemmastadd med förhållandena i det största fängelse historien har skådat, där människorna dö som flugor, pryglas som hundar och få arbeta som slavar, har ingen föreställning om vad Sovjetryssland är, vad Stalins ‘klasslösa samhälle’ betyder.” Det är omöjligt att åstadkomma vetenskaplig exaktheet när så många olikartade vittnesbörd jämföras, men det är frapperande hur de överensstämma i uppfattningen om storleken, om de fantastiska proportionerna. Man måste också ta i betraktande den fruktansvärda dödlighet som decimerar fångarna, särskilt barnen, de upprepade häktningarna av samma personer, förflyttningarna från det ena lägret till det andra och ombytet av arbetsplatser, vilket allt medför att siffrorna fluktuera.

Samme författare anger vissa approximativa siffror, hopsamlade på ort och ställe, det vill säga i koncentrationslägret i Vechnie-Uralsk: ”I slutet av 1932 berättade en nyligen anländ trotskijst, att enligt uppgift av en framstående funktionär i GPU som dömts för tjänstefel, upptog polisstatistiken för de senaste fem åren trettiosju millioner arresteringar. Även med reservation för att i de flesta av fallen vederbörande hade häktats flera gånger, föreföll oss siffran fantastiskt överdriven. Själva uppskattade vi antalet till mellan fem och femton millioner . . . När jag frigivits och kommit i landsflykt i Sibirien var jag i tillfälle att verifiera åtskilliga av de uppgifter som i fängelset tyckts mig otroliga och överdrivna. Bland annat fick jag då bekräftat ryktena om skräckscenerna under hungersnöden 1932, varunder även kannibalism förekom. Efter allt vad jag såg i Sibirien anser jag att siffran fem millioner dömda är alldeles för låg; tio millioner är nog närmare verkligheten.” I själva verket var detta den siffra som de mest försiktiga och pålitliga iakttagare 1935 stannade vid. I oktober 1937, vid revolutionens tjuguårsdag, var troligen femton millioner mera överensstämmande med verkligheten, med tanke på allt vad vi här ha anfört.

Den 12 december 1937, då detta skräckens år närmade sig slutet, höllos till ackompanjemang av gevär, försedda med ljuddämpare, valen till högsta rådet. För varje valkrets fanns bara en kandidat, utvald i förväg och nominerad med acklamation av valmännen på partiets rekommendation och under ögonen på GPU. På röstsedlarna upptogs endast den officielle kandidaten, och även blanka eller märkta sedlar räknades honom till godo. Röstplikt gällde, och att den iakttogs kontrollerades med tillhjälp av legitimationspapper och röstlängder. Stalin kunde alltså inte ens genomföra sin plan att iscensätta en skenbar valstrid mellan ”sociala organisationer av alla slag utanför partiet” – alla naturligtvis i verkligheten kommunistiska. Han hade överskattat sina tekniska resurser och framför allt tillgången på folk, och fick vara nöjd med de monopoliserade, obligatoriska kandidaturerna. Det var under sådana omständligheter som hans press kunde proklamera den strålande valsegern för ”bolsjevikblocket och de partilösa” med en majoritet av i medeltal över 99 procent. Hitler har i många avseenden kopierat Stalin, framför allt i fråga om koncentrationslägren. Vad aktning för konstitutionen beträffar, behövde Stalin bara imitera Hitler som avlade ed på Weimarförfattningen. Under valförberedelserna försvunno ett antal omsorgsfullt utvalda kandidater genom GPU:s fallucka; efter högsta rådets första möte drabbades åtskilliga ledamöter, folkkommissarier samt vice ordföranden i sovjetförsamlingen av samma öde, liksom för att illustrera paragraferna 127 och 128 i konstitutionen, som handlade om den personliga okränkbarheten, hemfriden och brevhemligheten. ”Den älskade fadern och folkvännen”, som var en mästare i antiteser, förklarade i ett tal på valdagens kväll: ”Världen har aldrig sett ett val, som har varit så verkligt fritt, så sant demokratiskt. Aldrig! Historien känner intet annat exempel av detta slag.”

8.

Då man ställes inför de massakrer som Stalin kallblodigt beordrade och tänker på bolsjevikernas inbördes fejder, är man frestad att göra en jämförelse med femtonhundratalets och Ivan den förskräckliges Ryssland. Det är kanske inte en slump att detta århundrades Europa bevittnade Bartolomeinatten och inkvisitionen, att Ivan IV i stort sett var samtida med Louis XI, Philip II, Henry VIII och Selim den förskräcklige – grymma furstar och giftblandande påvar. Inte heller är det en slump att vår av sociala och politiska förändringar fyllda epok är i så många avseenden jämförlig med medeltiden, eller rättare sagt med den dimmiga föreställning vi ha om medeltiden, och att den förmörkas av två så besläktade fenomen som bolsjevism och fascism. De stora sociala och nationella konflikter som världskriget har givit upphov till, fresta också till oupphörliga jämförelser med religionskrigen under samma femtonhundratal, som var Luthers och Loyolas sekel, som uppvisade tänkare vilka, underligt att säga, i våra dagar tyckas få ny popularitet, från Macchiavelli till Paracelsus, och – sist men inte minst – var Thomas More’s *Utopias* och den europeiska humanismens århundrade. Men Ivan den förskräcklige kunde, i motsats till Stalin, inte kontrollera elektriciteten, rotationspressen, radio, järnvägar, tanks, flygmaskiner, oljekällor, guld- och mangangruvor. Kombinationen av å ena sidan rysk-asiatisk medeltida efterblivenhet och å den andra modern teknik och outtömliga naturtillgångar medför underliga resultat både inom och utom Ryssland och komplicerar de enklaste saker. Mycket har sagts om det otillförlitliga i historiska jämförelser, men ingenting hindrar att man söker kasta en ljusstråle över nuets dunkel med hjälp av vetskapen om det förgångna, om inte annat så för att klarlägga olikheten bättre, och ställa de kända mänskliga reaktionerna i ett mera exakt förhållande till de okända faktorer som ligga i ett flyktande imperfektum och ett ännu ej existerande futurum. Det är därför inte ett så meningslöst företag som det kan tyckas, att återvända till den gamla moskovitiska historien och påvisa hur vissa historiska ansatser ingalunda utesluta nya avsteg och definitiva avbrott.

Vid samtalet med Emil Ludwig tog Stalin med märkbar tillfredsställelse avstånd från Peter den store, men sedan dess har han, obekymrad som han är om all konsekvens, fullständigt ändrat åsikt, vilket bland annat framgår av korrigeringarna i historieböckerna och de ständiga

kommentarerna i den kontrollerade pressen. Författaren Alexej Tolstoj, vars iver att tjäna bolsjevikerna står i omvänt förhållande till hans förakt för dem, uppfyllde en önskan från mycket hög ort då han i sin bok om Peter den store och den därpå följande filmen fann ständiga paralleller mellan ”den arbetande” tsaren och den röde tsaren. Men om det existerar någon släktskap mellan dessa båda personer är det i deras gemensamma förakt för människo-liv och människovärde och inte i de avseenden som Stalin menar.

All vederhäftig historieforskning betraktar Ivan den förskräcklige som Peter den stores sanne föregångare och den bästa exponenten för den mentalitet som besjälade dem båda. Men ingen person som hade sin fulla frihet kunde drömma om att tillägga Stalin epitetet ”store”, däremot mycket väl ”den förskräcklige”. Att, som Lenin sade, använda ”barbariska metoder” för att framtvinga en industrialisering när civiliserade metoder finnas att tillgå, är inte tillräckligt för att tillförsäkra en industrialiserande tsar betyget ”stor”. Det barbari som var förlåtligt hos Ivan och förklarligt hos Peter, och som var karaktäristiskt för deras tid, om vi tänka på Rysslands efterblivenhet, är hos Stalin en oerhörd anakronism och därför oförlåtligt. Dessutom strider det direkt mot ett sant industriellt, ekonomiskt och tekniskt framåtskridande, eftersom ingen modern industri kan existera i hägnet av revolvern och knutpiskan. I själva verket var det mycket få fabriker som överlevde ”arbetaren-tsaren”, endast ett tjugutal av de 230 som han lämnade efter sig i teorien och de omkring hundra som verkligen drevos – ett i sanning dåligt omen för hans imitator.

Jämförelsen med Ivan den förskräcklige är å andra sidan till stor nytta då man vill förstå de blodiga kriserna i det stalinska enväldet. Kring tronen grälade den feodala högadeln om makt och inflytande: familjerna Sjujskij, Belskij och Glinskij, senare Miloslavskij, Narysjkins och Dolgorukijs, tills romanoverna utträngde de andra. På samma sätt gräla kring Stalin sekreterare och kommissarier, klickar och kotterier. Bojarernas tvist om företrädesrättigheter som utvecklades till förbittrade fejder, motsvarar antagonismen mellan medlemmarna av centralrådet och kontrollkommissionen, mellan partisystemet och sovjetsystemet, mellan polisen och armén, mellan utrikeskommissarien och tredje internationalen, mellan lettiska kotterier och kaukasiska stammar. Då liksom nu paralyserade det autokratiska förtrycket klasskampen, medan det gav fria tyglar åt kasternas brutala konkurrens.

Stalins GPU kan endast jämföras med Ivans *opritjnina*, och Stalins metoder komma en ständigt att tänka på ”den förskräcklige”. Likheten går till och med i detalj. Medan Ivan ännu var ung, fåordig, misstänksam och hycklande, tog han sina offer med överraskning, exempelvis då han anföll bojarerna, kastade deras främste representant Sjujskij för hundarna som söndersleto sitt byte, och förvisade en mängd andra till avlägsna trakter. Bojarerna begagnade första bästa tillfälle, som råkade vara en eldsvåda i Moskva, till att skjuta skulden på huset Glinka och provocerade fram en massaker. Vid ett senare tillfälle, då tsaren trodde sig ha skäl till missnöje med sina favoriter Silvester och Adasjev, skrev han: ”När den hunden Alexis Adasjevs och hans medbrottslingars förräderi upptäcktes, läto vi dem känna vår vrede under mycket barmhärtiga former: vi befallde inte att de skyldiga skulle halshuggas utan förvisade dem endast till olika städer ... I början tillämpade vi inte dödsstraff på någon. Vi beordrade dem som tillhörde Silvesters och Adasjevs parti att avskilja sig och inte längre betrakta dem som ledare, och läto dem bekräfta detta löfte med ed. Men de icke endast underläto att skilja sig från förrädarna, utan understödde dem på alla upptänkliga sätt, gjorde sitt bästa för att skaffa dem tillbaka deras förra makt och anstifta mot oss den mest förrädiska sammansvärjning. Först då, sedan jag upptäckt deras enständiga fördärv och deras okuvliga upprorsanda, lät jag de skyldiga undergå straffet för sitt brott.” I detta uttalande, som hänför sig till en relativt mild period, finner man den ena likheten efter den andra med det språk som Stalin i framtiden skulle använda, fastän detta är avgjort mera vulgärt. Man finner på nytt ”hundarna”, ”förräderiet”, den hycklande ångern, opålitligheten hos ”kapitulanterna”, den

föregivna sammansvärjningen, despotens mildhet, kort sagt allt det som Stalin skulle låta sprida i den internationella press som står i hans sold.

Efter Kurbskijs avlägsnande, vilket *mutatis mutandis* motsvarar Trotskijs landsflykt, försämrades situationen hastigt. Kurbskij riktade en våldsam anklagelseskrift till Ivan, i samma stil som Trotskijs framtida *Bulletin of the Opposition*. En polemik uppstod, den förskräcklige svarade i sin tur, och gjorde försök att komma åt Trotskij, det vill säga Kurbskij, i landsflykten med hjälp av sina lejda medhjälpare. Bojarerna gjordes till föremål för utpressning genom hot om avsked – samma metod som Stalin använt vid åtskilliga tillfällen – och förmåddes därigenom att ta sina ord tillbaka. Tsaren genomförde så en djuptänkt administrativ reform genom skapandet av opritjninan, vars uppgift var densamma som senare tiders GPU, nämligen att ”sopa bort förräderiet”.

Sju år av exempellös terror decimerade det moskovitiska samhällets övre lager, avrättningar avlöste tortyr, och den tidens zinovjever, pjatakover och buchariner försvunno med anhängare och familjer. Det berättades att några av bojarerna upphävde hyllningsskri till Stalin, det vill säga Ivan, medan de torterades till döds. Ingen dag gick utan att hela skaror av människor avlivades. Ännu i dag är det, trots specialisternas undersökningar, oklart vilka brott som offren hade begått, och kanske kommer detsamma att sägas om Stalins period.

När Ivan ville urskulda sig inför polackerna skrev han: ”Många av eder säga att jag är grym, och det är sant att jag är grym och lättretlig, det förnekar jag inte. Men mot vem är jag grym, om jag får be? Jag är grym mot dem som äro grymma mot mig.” Samtidigt anklagade han sina fiender för att ha förgiftat hans första hustru. Stalin, som hade läst den berömda passagen i Lenins testamente: ”Stalin är alltför brutal etc....” yttrade 1927 inför centralkommittén: ”Ja, kamrater, jag är brutal mot dem som bryta sitt ord rått och förrädiskt, mot dem som splittra och demoralisera partiet. Det har jag aldrig dolt och kommer aldrig att dölja.” Man kunde lätt fortsätta dessa lärorika jämförelser; analogien ligger både i handlingar och ord. Stalin anklagar sina motståndare för att ha förgiftat, inte hans hustru som begick självmord, men Gorkij och andra; en liten skillnad som vid närmare undersökning visar sig inte vara till Stalins fördel. ”Vi få inte tro att Ivans fiender voro bättre än han; de voro lika grymma mot sina underlydande som Ivan var mot dem”, anmärker A. Rambaud, och om vi ge reflexionen en vidare tillämpning behåller den sitt värde, åtminstone för dem som stå främst på listan bland Stalins offer.

Att tillförsäkra tyrannen bibehållandet av sin ställning helt och fullt synes i båda fallen vara *raison d'être* för alla dessa brott, den djupast liggande orsaken bland åtskilliga sekundära. Tyrannen gör naturligtvis alltid anspråk på att företräda ett opersonligt ideal, vare sig det är kungadömet av Guds nåde, rikets trygghet eller revolutionens bestånd, men på nykter prosa blir det till sist alltid fråga om ett envåldsstyre, uppehållet genom våld och förkroppsligat i en föregiven övermänniska. Mitt i det allmänna missnöje som materiell nöd, andlig fattigdom och politiskt förtryck framkallar, balanserar tyrannen på toppen av samhällspelaren. De närmaste lagren förlänar han en viss myndighet, men denna blir i längden oroande för hans egen ställning, och han skyndar sig att omintetgöra den innan den hunnit bli av någon betydelse. Vare sig den privilegierade kasten är en feodaladel eller en feodalbyråkrati fruktar den överallt förräderi och angrepp på sina företrädesrättigheter.

Vi ha sett hur Stalin först blev kvitt de politiska grupper som kunde haft förmågan att eliminera honom, hur han slog den ena genom att träda i förbund med den andra, och i förväg delade rovet, det vill säga platserna. Då han gjort sig fri från varje omedelbar fara i det till inflytelselöshet dömda partiet, anade han en sådan i det så kallade sovjetsystemet, där särskilt GPU hade blivit en stat i staten; i verkligheten var det inte fråga om något motstånd utan på sin höjd en brist på anpassning. Det är möjligt att dessa svårigheter med tiden kunde ha

utvecklats till ett stumt men medvetet motstånd inom polisen och armén. Kring varenda chef för någon institution, ända från det högsta rådet i Moskva och till ett litet kommissariat ute i landsorten, fylkades ett klientel, vilket undan för undan fick små gemensamma intressen och en slags esprit de torps. Stalin som var en försiktig man, hade för princip att låta varenda chef bevakas av sin medhjälpare eller närmaste man, som i sin tur var omgiven av en liten klick och stod färdig att ersätta chefen. Dessa obestämda grupperingar som kommit till stånd för att lösa praktiska problem, och vilkas rekrytering skett efter foglighet, duglighet eller slump, voro inte på minsta sätt homogena: de bestodo av karriärister, spioner och parasiter sida vid sida med samvetsgranna, väl kvalificerade personer. Individuella och kollektiva rensningar drabbade ständigt dessa labila grupper och omformade dem till det yttre. Kvar blev en bottensats av omsorgsfullt utplockade personer, vilka med rutin och yrkesvana och ibland rent av en smula kompetens kunde hålla statsmaskineriet i gång, och särskilt voro oumbärliga på nyckelpositioner i den ekonomiska och militära administrationen. Men genom rensningar som inspireras av den trånga konservatismen hos en central makt som bara vill skydda och misstänker allt och alla, sänker man till ett minimum nivån hos både människorna själva och deras prestationer. Kort sagt, makt och kunnande stå i en oförenlig motsatsställning till varandra.

Denna långvariga urvalsprocedur inom byråkratien kan inte försiggå utan envisa strider, där Stalin från sin ouppnåeliga höga ställning tjänstgör som skiljedomare. I en situation som inte lämnar rum för en normal politisk verksamhet eller möjliggör individens expansion, där all respekt för moral och mänskliga värden är borta, frodas också bestialiteten hos de starka, ödmjukheten hos de svaga, missbruket av medmänniskor från det ena hållet, de hycklande bekännelserna från det andra. Denna miljö är Stalins naturliga element, där känner han sig hemma. Han uppeggar och provocerar sina medhjälpare, rör upp passioner mellan rivaler, exploaterar hatet och avunden för att på sitt eget sätt säkerställa sin despotism och sin unika position som högste skiljedomare. Han hugger av meningsskiljaktigheterna, skiljer de stridande åt och utnyttjar situationen till att placera nya män. Eftersom han inte vet vem han skall lita på och ser förrädare överallt, fortsätter han att byta gunstlingar men inte metoder. Resultatet blir alltid detsamma. Besvikelser och felkalkyler, bakslag och bedrägeri myllra i den återvändsgränd som de nya, stora tekniska och industriella företagen råkat in i. Diktatorn tolkar varje naturlig svaghet som ond vilja, varje olycklig tillfällighet som obstruktion, varje litet missöde som sabotage. Han måste ha syndabockar för att kunna uppehålla dogmen om de överordnades ofelbarhet och framförallt sin personliga prestige.

Han behandlar alla slaviska hovmän som hycklare eller åtminstone beskyller dem för brist på vaksamhet. Han skapar ständigt nya avdelningar inom polisbyråkratien, såsom det ”militära rådet”, kommissarierna inom armén och ”politiska sektionen” inom *kolchoserna*, allt för att ge ökad effektivitet åt spioneri-systemet. Eftersom allt ont i Stalins ögon är förräderi, blir allt gott helt enkelt en fråga om polis och förtryck. De många byråkratiska sektionerna av olika rang i stat och parti, förenade nedåt och splittrade uppåt, synas honom allt olämpligare att fylla de omöjliga uppgifter som pålagts dem i och med planerna, de felaktiga kalkylerna, de svagt utarbetade projekten.

De förråda och uppsluka varandra, och kastas undan för undan i gapet på en vulgär polismakt för dagen. Slutligen ersätter Stalin dem med män ”utan politiskt förflutet” av den snikna, brutala, otåliga nya generation som han litar på. I den ekonomiska återvändsgränd vari Sovjetunionen strax före tjuguårsdagen i oktober 1938 befann sig behövdes en masslaktning för att rensa luften. Mordet på Kirov gav förevändningen.

Dessa män ”utan politiskt förflutet”, men även utan kultur, utan erfarenhet, utan skrupler, utan kunskaper och utan samveten, beredde Stalin åtskilliga smärtsamma överraskningar, varpå sovjetdiplomaten Th. Butenko, som gick raka vägen över till fascismen, utgjorde ett exempel.

Det är sant att det länge bara har varit ett tuppfjät mellan bolsjevism och fascism. Denne man var inte något undantagsfall, och hans avfall berodde snarast på en tillfällighet. I verkligheten var han en sann produkt av nybolsjevismen, och han hade åtskilliga medbröder. För att över huvud taget få bli sänd utomlands måste han ha undergått åtskilliga sållningar och varit underkastad mycken kontroll. Ännu medan han var på väg till Rom ansvarade Stalin och Jezhov för honom med Litvinovs kontrasignering. Trots detta försäkrade han att han alltid varit deras fiende och krävde lidelsefullt deras och regimens störtande. De i Ryssland kvarvarande som ha samma mening arbeta på ett annat sätt, nämligen genom att göra karriär. De äro lika litet värda i ekonomi och administration som i diplomati och politik. Om renegaten i fråga inte representerar hela den ”sovjetungdom”, vilken gjorts till föremål för en rikhaltig men tom och opålitlig litteratur, så tillhör han inte desto mindre den cyniska generation som är modellerad av GPU i Stalins skola.

Vid sovjetkongressen 1936 uppgavs det att 43 procent av befolkningen var född efter revolutionen och följaktligen endast hade en teoretisk föreställning om vad som hade varit förut. Stalin har alltså en outtömlig reserv att falla tillbaka på, och denna rikedom har tydligen stigit honom åt huvudet, så att han anser sig ha rätt att göra vad han vill med människo-materialet. Det passar till hans benägenhet att ”meja ner i hela fång” den äldre och upp-växande generationen när han står upp och säger: ”För ögonblicket ökas vår folkmängd med nära tre millioner årligen. Det betyder att bara själva ökningen är lika stor som hela Finlands folkmängd.” Det betyder också – beklagligtvis för Ryssland – att Stalin sätter ett mycket lågt pris på människoliv. Bortsett från moraliska argument förefaller det som om han ansåg att samhällsvarelser utan vidare kunde växlas mot arbete och produktionsmängder utan tanke på deras kultur.

T. G. Masaryk kunde visserligen med fog yttra att ”bolsjevikisk halvkultur är sämre än ingen kultur alls”, men att Stalin kvävde denna halvkultur har inte lett till någon lycka för vanligt folk i Ryssland. I stället för att luften skulle bli rensad har den mottagliga ungdomen proppats full med allehanda schematiska idiotier, primitiva sofismer och idéer som äro så bakvända och så fjärran från all erfarenhet, att bolsjevikerna själva måste desavuera den ena efter den andra, och varenda dag ”upptäcka alfabetet” på nytt. Bristen på även en rudimentär kultur hos de nya männen motväges inte av en industriell civilisation, vars utanverk importerats med stora kostnader och omplanterats under stora missräkningar, och ännu mindre av någon hög moralisk standard, utan vilken ett samhälle med socialistiska tendenser är otänkbart. Men man kan i den nya generationens amorfa och passiva massa urskilja två motsatta strömningar. Den ena är den så kallade sovjetungdomen, som är renlärig, stöpt i de bolsjevikiska organisationernas form, okultiverad, egoistisk, sportig, pratsam, skrytsam, sniken, vinningslysten, jättepraktisk, godtrogen och med huvudet fullt av ortodox broschyrvisdom. Den är, trots sina privilegier, steril. Den andra är den pseudokommunistiska ungdomen, som är separatistisk av naturen, tystlåten, rastlös, tänkande, frågande, missnöjd och med en viss kritisk anda bibehållen. Den är över huvud taget svårgripbar, men sköter sin syssla, undviker politiken, döljer sina åsikter, läser poesi och filosofi och håller god min. Ingendera av dessa kategorier kan, av olika anledningar, ge Stalin vad han hoppas på.

9.

De stora utrotningsaktioner som förekommit mellan och efter rättegångarna ha för ögonb-licket kommit själva rättegångarna att förlora en smula av sitt intresse. För Rysslands framtida historia med dess revolutioner och kontrarevolutioner är det emellertid ingalunda oviktigt att veta, om dessa rättegångar dolde någon kärna av sanning under massan av påtaglig bluff. Praktiskt taget varenda anklagelse och bekännelse, varenda lögn från åklagarens, vittnenas eller de häktades läppar har smulats sönder av den skriande motsägelsen mellan de olika rättegångarna. Alla påståenden utan undantag i de två rättegångar som analyserades och

verifierades i utlandet visade sig vara falska. De meningar som påklistrades de anklagade voro diametralt motsatta dem som man visste att de hade. Deras egna förklaringar inför domstolen om de idéer som lågo bakom oppositionen och de föregivna komplotterna, motsägas ord för ord av alla tillgängliga dokument som inte äro speciellt iordningställda för detta tillfälle. Och slutligen – vilket egentligen är ett överflödigt bevis på den ”totalitära” oärligheten – överensstämma dessa rättegångar på ett så anmärkningsvärt sätt med tidigare rättegångar mot ”industrialister” och ”mensjeviker”, att de inte lämna något tvivel övrigt om polisens teknik och manövrer. Den enda skillnaden är att i de tidigare rättegångarna var Frankrike placerat på den plats som Tyskland nu intog; den enda nyheten var att terrorn var införd.

Den allmänna motiveringen för anklagelserna sammanfattades i mars 1937 i följande ord av Stalin: ”På basis av den politiska tendens som trotskijsmen visade för sex eller sju år sedan har den nu utvecklat sig till ett vilt och principlöst band av sabotörer, obstruktionsagenter och skurkar som handla på order av främmande makters spiontjänster.” Hur osant detta var från början till slut behöver knappast påpekas, då det omedelbart framgår av ett studium av de offentliggjorda domstolsprotokollen, en undersökning av fakta och en jämförelse av texterna. Bevisen lysa med sin frånvaro, och det ena argumentet slår ihjäl det andra, för att inte tala om det gåtfulla försvinnandet av hundratusentals anklagade och tusentals vittnen. Ställningen blir inte starkare om man tänker på vissa oförklarliga luckor och dunkla punkter, de odisputabla lögnerna och den otroliga enigheten, fångarnas absoluta isolering och de abnorma fängelse-förhållandena, den djupa hemlighet som vilade över de förberedande förhören, frånvaron av försvar och materiella bevis, tjekamännens och provokatörernas tydliga insatser och den omständigheten att liknande eller närbesläktade rättegångar höllos inför lyckta dörrar. Den blir inte starkare genom att personer som voro kända som dödliga fiender till Trotskij framställdes som trotskijster, och ännu mindre genom närvaron av Rykov och Bucharin, för att inte tala om Jagoda. Stalin begick själv året därpå oförsiktigheten att beskylla Trotskij och Krestinskij för förbindelser med det tyska spionaget redan 1921 och Rakovskij med Intelligence Service 1924, det vill säga långt tidigare än ”för sex eller sju år sedan”, den tidpunkt som han nämnt i sitt anklagelsetal, och medan ännu hans eget intima samarbete med dessa personer var obestridligt. Genom samme Stalins nitiska försorg hade Trotskij för övrigt fått höra tillräckligt många beskyllningar för att han skulle vara fransk agent, innan han nu beskylldes för att vara tysk, vilka beskyllningar ju slogo ihjäl varandra. De militära ledarnas ”spioneri” av 1937 hade 1938 förvandlats till obestämbara, dimmiga och förvirrade planer på en politisk kupp. Alla anklagelserna voro lika svagt grundade. Det fanns inte den minsta bärande juridiska bevisning för de anklagades skuld.

Betyda nu dessa objektiva fakta att inga tvivel beträffande de anklagades ställning existera, vilket annars skulle ligga i sakens natur? Tvivel existera alltid rörande alltför många historiska mysterier – och detta inte bara i Ryssland – men det finns föga hopp att de i detta fall skola skingras så länge Stalin är i livet. Vad terrorn beträffar – terrorn nedifrån nämligen, som är det klassiska svaret på terrorn uppifrån – avslöjade inte rättegångarna existensen av några definitiva handlingar eller någon konkret plan. Det enda påtagliga faktum, nämligen Nikolajevs mord på Kirov, tyder emellertid, sammanställt med åtskilliga andra indicier och oavsett GPU:s aktiva medverkan, på ett uppjagat och desperat sinnestillstånd hos en del av den yngre kommunistgenerationen, varur terrorhandlingar ovillkorligen måste framgå. Stalin har i detta sammanhang intet att frukta från sina förutvarande, skickliga och sluga opponenter, som nu äro krossade, men han har allt att frukta från de enkelspåriga, de troende, de anonyma. Det var ingen av ”kapitulanterna” som drömde om att döda honom; alla hoppades att någon okänd skulle offra sig för att de själva sedan skulle kunna utnyttja dådet till sin fördel.

Stalin kunde inte nöja sig med att offra en rad nikolajever som ingen människa kände till; det skulle inte vara tillräckligt för att ännu en gång förödmjuka en uttröttad, blaserad och för-

härdad opinion. I stället offrade han berömda huvuden, som han valt av andra mera sekundära orsaker: för att göra upp gamla räkningar, släcka sin törst efter hämnd, tysta ner dem som visste för mycket. De försiktighetsmått han har vidtagit för att skydda sin egen person äro fullkomligt otroliga, och polisen går så långt att den underkastar hans intimaste vänner en minutiös visitering. I Kreml riskerar han ingenting, om han inte tillfälligtvis råkar stöta på någon honom närstående individ av typen Ordjonikidze, som haft förmågan att antingen undgå vakternas vaksamhet eller att gripa ett enastående gynnsamt tillfälle i flykten. Inför offentligheten uppträder han mycket sällan och då alldeles oväntat, för att attentat inte skola kunna förberedas i förväg. Han är då omgiven av en tät svärm av obeväpnade ”kamrater”, som finkammats i förväg, och en livvakt av okänd storlek. Den förebyggande terrorn och det hot som hänger över eventuella attentatorers familjer kompletterar bilden av systemet. Riskerna äro sålunda i praktiken reducerade till noll.

I själva verket var Ordjonikidze just den sortens person, av vilken man kunde vänta ett initiativ när han vädrade onåd. Han var gammal medhjälpare till Stalin och en av dem som förhjälpt diktatorn till makten, och han var väl insatt i sin mästares och landsmäns trick och intriger. Hans död i ett alltför lägligt ögonblick väckte ögonblickligen Moskvas misstankar, och dessa underblåstes ytterligare av Jagodaaffären och de ruskiga avslöjandena i samband därmed. Stalin var den enda som kunde ha någon nytta av brottet. GPU:s ovanliga laboratorium som upptäcktes i ett lägligt ögonblick avvände inte misstankarna. Mysteriet med de ”medicinska morden” blir dock inte lättare att lösa sedan Stalin känt behov att göra sig av med läkarna i Kreml. Kapitlet om giftmord har redan en given plats i den ryska historien vid sidan av kapitlet om tortyr, men det skulle tillhöra en modern tid och ett ”socialistiskt” land att tillskriva ytterligare några dystra sidor.

Jagoda var fullkomligt i stånd att under sin mästares protektion begå de brott som han anklagade sig för, och det skulle inte förvåna om han handlat även för egen räkning. Man kan våga gissningen att han gjort sig av med Mentjinskij för att ta hans plats, och av Pesjkov för att ta hans hustru. Vad Kuibisjev beträffar är affären oförklarlig, såvida inte Stalin gav order att ”likvidera” ett besvärligt vittne eller en medelmåtta vars plats han ville disponera över. I fallet Gorkij slutligen var Stalin den ende som hade både makt och intresse att påskynda den gamles död. Under de senaste åren hade han vägrat skalden tillstånd att återvända till Torrento, då han förutsåg att Gorkij skulle stanna där definitivt; av samma skäl hade han förbjudit hans deltagande 1935 i en ”antifascistisk författarkongress” i Frankrike. (Skulle inte Gorkij, om han haft frihet att röra sig utomlands, kunna i vissa fall utöva en icke önskvärd moralisk press på Moskva, skulle han inte, under intryck av nya inflytelser, kunna skriva något som skadade Stalins prestige?) Efter en kort episod av vänskap som var egoistisk på ömse håll, då var och en ansåg den andre nödvändig för sin berömmelse, fastän av olika skäl och på olika sätt, svalnade deras relationer, närmast efter vissa humanitära ingripanden som Gorkij gjorde för att hindra överdrivna maktmissbruk, och förfröso helt och hållet efter den hemliga rättegången med Kamenev, som skandaliserade och förskräckte Lenins sista återstående vänner. Den ”geniale ledaren” och den ”geniale konstnären” hade ingenting längre att säga varandra, ingenting mer att vänta av varandra. Det kan mycket väl ha varit så, att den förre gjorde sig av med den senare för att få fria händer till den rensningsaktion i stor stil som han redan i hemlighet hade beslutat. Men ingen hederlig människa kan sätta tro till polisens försök att vältra den djävulska planen på Trotskij, som i detta avseende moraliskt till och med mera än fysiskt befinner sig i en annan värld. Enligt denna version skulle ”terroristernas” listiga manövrer ha gått ut på att smitta med influensa en nära sjuttioårs man, vars hälsa redan var undergrävd av obotliga sjukdomar, och sedan ge honom medicin i för stark dosis. Å andra sidan är det ett av Stalins mest karaktäristiska drag, som framträtt under hela hans karriär, att

systematiskt kasta skulden för sina egna brott och misstag, såväl politiska som administrativa, på sådana personer som han vill misskreditera och störta.

Dessutom har terrorn ingen mening om den inte har en personlig eller kollektiv signatur. Det ligger i själva ordets betydelse att avsikten är att genom våldshandlingar framkalla en känsla av skräck för något eller någon. Det är med andra ord otänkbart att terrorn kan vara anonym och förtegen. Terror utan ursprungsbeteckning förfelar sin uppgift och skrämmer ingen, och därför var det heller ingen som blev förskräckt över Gorkijs död, lika litet som över Kuibisjevs och andras. Däremot kan varje normal människa begripa att det var Stalin som skulle ha nytta av detta brott – om vi nu för ett ögonblick tillåta oss att misstänka ett brott. ”Jagoda hotade att hämnas på min familj”, sade doktor Levin då han bekände sin medbrottslighet. Detta är typiskt för de terroristiska metoder som GPU såväl under Jezhov som Jagoda använder, men framför allt karaktäristiskt för Stalins hela terrorregim. Modern till ”vår tids visaste man” yttrade strax innan hon dog till *Izvestia*: ”Han har varit en exemplarisk son. Jag önskar att alla människor måtte likna honom.” Hela Ryssland tycker tvärtom.

En besvärlig rad frågor uppställer sig efter rättegången med Jagoda, särskilt om vi tänka på att enligt skvallret i Sovjetunionen – som är ofrånkomligt i ett land utan tryckfrihet – åtskilliga mord på välkända personer ha framställts som självmord, att Budjonni ostraffat kunde döda sin hustru för att gifta sig med en annan, och att det ena mystiska försvinnandet följt på det andra i detta lyckliga land. Vad dog Stalins sekreterare Tovsticha av? Varför begick Stalins hustru Allilujeva självmord? Naturlig död förekommer i Ryssland liksom på andra håll; därpå utgör troligen Stalins mor Katarina Djugasjvili som dog 1937 ett exempel. Inga misstankar framkalla Lunatjarskijs död 1933, Tjitjerins 1936 samt Lenins systrar Anna Elizarivas och Maria Uljanovas respektive 1935 och 1937. Men användes doktor Kazakovs mystiska laboratorium bara i ett par tre fall? (Kronan på verket sätter för övrigt den officiella uppgiften att ”terroristdoktorerna” inskränkte sig till att utdela doser av digitalis och dylikt som inte behöver några speciella laboratorier för sin framställning.) Om man skall gå så långt tillbaka som till Mentjinskijs död 1934, varför inte också medtaga Krassins, Dzertjinskijs eller rent av Lenins? Krassin, som tillsammans med Lenin och Bogdanov tillhörde den trojka som dirigerade terroristdåden i Ryssland efter revolutionen 1905, visste åtskilligt om Stalin och höll honom ingalunda för en övermänniska. Dzertjinskij nämndes ofta som kandidat till generalsekreterarepost en inom partiet. Han var lika stadig som Stalin men mera lojal. Eftersom sedermera varje chef för GPU har krossats av sin efterträdare på posten – Mentjinskij av Jagoda och Jagoda av Jezhov – så frågar man sig om inte Mentjinskij på sin tid hade något att göra med dåvarande GPU-chefen Dzertjinskijs plötsliga död. Vidare erinrar man sig det mystiska fallet med krigsministern Frunze som dog 1925 efter en operation, som företogs på uttrycklig order av Stalin mot läkarnas råd. Misstankarna beträffande denna episod bli ingalunda mindre då man vet att författaren Pilnjak häktades och deporterades för att han skrivit en novell med Frunzes död som motiv.

Det var oundvikligt att generalernas avrättning skulle komma uppmärksamheten att koncentreras på hypotesen om en militär komplott, även om en sådan inte var juridiskt bevisad, varvid det låg nära till hands att tänka sig att huvudbrottslingarna voro personer om vilkas bekännelser ingenting blev bekant. Repressalierna i armén började med försvinnandet av generalerna Levandovskij, Schmidt, Kuzmitjov med flera, som man inte hörde någonting utav efteråt. Detta var före rättegången med de sexton. Till detta utvecklingsstadium hörde även häktningen av Putna, som nämndes under rättegången med de sjutton. Under denna trädde också Tuchatjevskijs namn i förgrunden. Så följde Gamarniks ”självmord” och åtta sensationella avrättningar. Slutligen kom den nästan oavbrutna serien av arresteringar och avrättningar, som berörde marskalkerna Jegorov och Blücher, praktiskt taget hela general- och

marinstaben, närapå halva officerskåren inom armén och marinen och till och med hälften av medlemmarna i försvarsrådet som hade dömt de åtta.

Under de politiska förhållanden som råda inom Sovjetryssland och med det polisväsen som regimen har till sitt förfogande, är det utan vidare klart hur litet bakgrund det kunde finnas för en så oerhört förgrenad komplott, omfattande ett så oerhört antal medlemmar och iscensatt under hotet av en obeskrivlig terror. Varken inom officerskåren eller manskapskåren i Sovjetunionen eller de båda kårerna gemensamt finns någon möjlighet att förbereda en sådan komplott, även om den skulle omfatta vida mindre antal deltagare. Planen att angripa Kreml med hjälp av en ”palatsrevolution” på sätt som uppgavs i rättegången med de tjuguen, förutsatte att garnisonen och eventuellt de speciella GPU-trupperna gjorde motstånd och att detta motstånd bröts. Men razzian hade drabbat garnisonens och GPU:s ledare lika väl som arméns. Stalins sista version är alltså att komplotten omfattade alla aktiva krafter, vadan det inte skulle bli någon kvar att angripa. Denna version är ungefär lika trolig som den han längre fram använde för en blodig rensning inom marinen: den yngre skolan inom marinen, som ansåg att lätta enheter (u-båtar, torpedbåtar och flygmaskiner) voro att föredraga framför stora, dyrbara och sårbara kryssare och slagskepp, uppträdde som ”folkets fiender” genom att vilja beröva Sovjetunionen en linje-flotta, ”men inrikesministeriets berömda tjänstemannakår högg huvudet av dessa reptiler”.

Den ende som under den stalinska regimen med dess allmänna spionerisystem och dess systematiska preventivåtgärder var i den ställningen, att han kunde ta initiativ till och hålla i trådarna av en groende komplott, om en sådan någonsin förekommit, var Stalin själv. Detta är en uppfattning som inte bara företrädes av Ljusjkov som är specialist på ämnet, utan stödjes av all politisk erfarenhet av Sovjetryssland efter Lenins död. Den enda fasta punkten i dessa dystra historier är Stalins såväl generella som speciella ansvarighet. För att inte glömma någon hypotes få vi inte förbigå möjligheten att Stalin inte blott var ytterst ansvarig för mordet på Kirov, vilket har blivit bekräftat, utan även direkt skyldig som anstiftare. Han kunde ha fått veta i förväg om vissa terroristplaner och givit order att låta dem fortsätta och kanske koncentreras på Kirov, för att efteråt kunna låtsas indignation och vidta repressalier. Blodbadets fruktansvärda omfattning kunde tyda på att han betraktade hela befolkningen, kommunisterna inberäknade, såsom medskyldiga i den så kallade komplotten. I sådana fall kallas ”komplotten” i andra länder med ett annat namn. Då blir det en fråga om ett latent folkhat, en tyst kollektiv fientlighet mot diktatorn, och från dennes sida ett obevekligt preventivkrig med hjälp av personliga anhängare, en regerande oligarki och ett pretorianskt garde, alla väpnade till tänderna, i den nya privilegierade klassens namn mot ett obeväpnat folk.

Innan Stalin, i en eller flera etapper, beslöt sig för de vittomfattande upprensningar i vilka rättegångarna kulminerade, måste han ha vägt skälen för och emot, fördelarna mot nackdelarna. Den enda nackdel han kunde se var förlusten av ett antal dugliga personer, som han emellertid inte trodde vara oersättliga, och det ogynnsamma intrycket i utlandet, som han utan vidare negligerade. Fördelar däremot såg han åtskilliga. Han hade redan förut gjort sig kvitt rivalerna, nu krossade han eventuella efterträdare. Det var samma tanke som låg bakom förbudet mot alltför påfallande offentliga erkännanden åt männen i hans innersta krets. Han lär ha sagt: ”Att välja sitt offer, att omsorgsfullt förbereda sin plan, att släcka en brännande hämndtörst och sedan gå till sängs – finns det något ljuvare i världen!” Nu släcker han sannerligen sin hämndtörst. Han tvingar sina motståndare under hot om tortyr och död att hylla honom som en genius, han tvingar dem att förnedra sig för att i förväg beröva dem martyrglorian, och sänder dem ändå till sist i döden för att vara säker på deras tystnad. Han utnyttjar sina förutvarande motståndare för olika ändamål. Han framställer dem som fyllbultar för att avvända den allmänna avskyn från sig själv. Han beskyller dem för att med skade-

görelse och sabotage ha framkallat det ekonomiska sammanbrottet, som han själv bär enda ansvaret för. Han utvidgar notvarpet, krossar alla misstänkta och landsförvisar alla som han tvivlar på, och får därigenom på köpet tvångsarbetare för sina stora offentliga arbeten. På sitt eget lilla sätt förnyar han kadrerna, inte just i ekonomiens och kulturens, men så mycket mer i sin egen personliga diktaturs intresse. Han blir slutligen också kvitt personer som veta för mycket om honom, om hans förflutna, hans ofullkomligheter, hans brott.

Han jagas av ängslan för hur hans biografi skall komma att se ut. De äldsta kamraterna, Mdivani, Jenukidze, Ordjonikidze, fingo otvivelaktigt betala en alltför långvarig vänskap med livet. Varken de, och inte heller Gorkij och Jagoda som under sina sista år stodo honom närmast eller Zinovjev och Kamenev som kände honom alltför väl vid tiden för deras intima samarbete och som dessutom stodo Lenin närmast, komma att skriva sina memoarer. Om det finns några papper gömda är det tvivelaktigt om någon som känner till dem blir i tillfälle att utnyttja dem under en lång tid framåt. Jenukidze, Krupskaja och Gorkij ha i nya upplagor för att vara despoten till behag modifierat eller förfalskat memoarer som de redan hade skrivit. Sedan Chandjian begått självmord blev han av sin efterträdare beskylld för att ha tillåtit utgivandet av böcker, ”där kamrat Stalins roll som skapare av bolsjevikorganisationerna i Transkaukasien och Armenien ignoreras”. A. K. Karajev fick stå till svars för att han i en bok som utkom 1926 hade ”dolt” Stalins insats i arbetarrörelsen i Baku på sin tid. Sådana exempel finnas i överflöd, och avslöja att Stalin plågas inte bara av storhets- och förföljelseidéer utan även av mindrevärdesföreställningar. De mest medgörliga historiker bli strängt efterhållna, om de inte lyckas hitta på nya epitet och skära till av hans förflutna en rock som passar hans nuvarande storståtliga figur. Partiets officiella historia, som utkom ända fram till 1937 och var auktoriserad bland annat av Bubnov och Jaroslavskij, Popov och Knorin, har förklarats icke längre äga giltighet. 1938 publicerades anonymt en ny ”Kort historia för partiet”, där de utgivna instruktionerna följdes med omsorg och vördnad; den har nu ersatt alla tidigare historiska arbeten och blivit den definitiva editionen.

Stalin fordrar att överallt få vara det största ljuset. Han avlägsnar vartenda vittne som en dag kunde tänkas skildra honom som han är. Han tar hämnd ena dagen på dem som inte vetat hur de skulle tala, andra dagen på dem som inte vetat hur de skulle tiga. Och han visar sitt mod och sin ”humanitet” när han, tryggt avlägsnad från alla risker, smädar de slagna, trampar på de fängslade och rasar över deras döda kroppar.

Stalin får aldrig nog av stortaliga, artificiella fraser, mer eller mindre uppriktiga komplimanger. De flesta av hans offer sökte förgäves att blidka honom genom att hylla hans förtjänster, hans talanger och hans snille och överträffa varandra i en obeskrivlig servilitet. Man behöver bara ta ett par citat på en slump ur N. Lakobas redogörelse för att finna den mest inställsamma ödmjukhet. Så här yttrar sig Bucharin: ”Den allra märkligaste arbetarledarens järnhand ... ledaren för miliontals människor, vars namn är symbolen för grandiosa femårsplaner, gigantiska strider och segrar, Stalin.” Ledarna i *Pravda* och tiotusentals andra tidningar gå i samma stil: ”Miliontals beundrande ögon äro riktade på Stalin. Hans namn nämnes av arbetarna i hela världen med djup rörelse. Han är alla förtrycktas hopp. Han är en fader till alla dem som kämpa för lycka och humanitet.” För varje gång bolsjevikföhrern fäller något banalt yttrande upptäcker *Pravda* i hans tal, ”ett nytt skede av världshistorien” och försummar intet tillfälle att förklara att ”Stalins mäktiga personlighet utgör ett koncentrat av all storhet under kommande skeden av mänsklighetens historia” eller något annat i samma stil. Alla som bekänt sig vara fiender till folket, förrädare, spioner, trotskijster, dubbeltungade fascister ha i tal eller skrift givit uttryck åt liknande dityramber.

Lenin kanoniserades efter sin död, Stalin dyrkas som gud under sin livstid. Ett ombud vid en viss kongress yttrade följande: ”I detta ögonblick såg jag vår älskade fader Stalin och förlorade medvetandet. Hurraropen fortsatte en lång stund, och det var antagligen ljudet därav

som återkallade mig till medvetande ... Ni får förlåta mig, kamrater, om jag inte hälsade kamrat Stalin, när jag redan vid hans åsyn råkade i ett sådant tillstånd av förvirring.” Ivriga funktionärer visa sitt trosnit genom att döpa olika lokaliteter med Stalins namn, försett med alla tänkbara ändelser. Filistrar ordna utställningar av ”revolutionära reliker” som äro förbundna med diktatorns liv. Man placerar hans staty på högsta spetsen av Pamir som döpts till Stalin-toppen, medan Lenin får nöja sig med att ge namn åt den näst högsta, eller på Elhurz i Kaukasus och utropar exalterat: ”På Europas högsta kam ha vi rest en staty av samtidens störste.” Pronomina och adjektiv som hänföra sig till det höga namnet måste skrivas med stor bokstav, liksom fallet var på tsarernas tid. Orientaliska ”skalder” betalas med stora summor för att ytterligare skruva upp den panegyriska tonen: ”Sagoberättarna veta inte längre vem de skola jämföra Dig med; poeterna ha inte nog pärlor att smycka Dig med.” Eller: ”0, Du mäktige, folkens herre, som uppväcker människan till liv, som uppväcker jorden till fruktbarhet, som ger seklerna ny ungdom ... o, sol som speglas i millioner hjärtan!” Man finner också att Stalin är ”mera upphöjd än himlarymderna”, ”renare och klarare än Bajkals klara vatten”, att hans öga ”är mer genomträngande än falkens”, att han är ”starkare än det tappra lejonet” för att inte tala om att han är ”en underbar trädgård av parfymerade frukter”, ”partiets mest glittrande diamant”, som ”liksom solen sprider lyckans gyllne strålar kring sig”. All denna retorik motsvaras av en lika strålande illustrationskonst.

Även icke-orientaliska skriftställare falla in i tonen, som det förefaller utan mycken ansträngning. En viss Prokofjev gör denna sammanfattning: ”Allting innefattas i Ditt väldiga namn. Allting: parti, fosterland, liv, kärlek, odödlighet – allt!” En annan, vid namn Avdejenko, läser upp utantill ett inlärt hjälteepos med strofer i denna stil: ”Jag kan flyga till månen, resa till Nordpolen, göra någon stor upptäckt, uppfinna en ny maskin – min skapande energi är inte bunden av någon, och detta tack vare Dig, store uppfostrare Stalin.” Slutstrofen lyder: ”Människor av alla tider och alla folk skola nyttja Ditt namn för allt som är skönt, starkt, vist och underbart. Ditt namn är och kommer att vara inristat i varje fabrik, på varje maskin, på varje jordtorva, i alla människors hjärtan.” Går man längre västerut där sovjetbudgeten med hjälp av gåvor, författarrättigheter, inbjudningar etc. underhåller åtskilliga skriftställare, så finner man i Frankrike en ganska välkänd författare som är tillräckligt korrumperad att utge en biografi över Stalin, så späckad med historiska och geografiska fel och i apologiens form dolda förfalskningar, att den är lika förnedrande för författaren som för tillskyndaren.

Tuchatjevskij och hans avrättade kolleger hyllade Stalin som en strategiens mästare. En berömd rysk flygare utropar: ”Där Stalin närmar sig upplösas skuggorna”, vilket visar att det är möjligt att på samma gång stiga högt och sjunka djupt, och att hos vissa typer heroism och skamlöshet kunna förenas. Besättningen på ”Marat” skrev till Stalin: ”Föremål för Din mildhet, Din faderliga kärlek och Din omsorg, utföra männen i vårt storslagna land miraklen som världen aldrig har sett, och utföra sina verk på land, i luften, på vattnet och under vattnet.” Detta hindrade inte att befälhavaren på denna kryssare blev skjuten såsom varande en dubbeltungad ”folkfiende”. Man tvivlar inte ett ögonblick på att denna tävlan i en uppskruvad dyrkan, där ironien någon gång lyser igenom, döljer en intensiv ängslan att inte kunna tillfredsställa tyrannens fordringar, och att den brinnande ivern i dessa smickrande poetiska verk endast ligger på ytan. Det finns för många skjutna, för många fångar och tvångsarbetare för att man skall förmå behålla några illusioner i detta avseende.

10.

Liksom Stalin är ”själen i all poesi” förefaller det som om han vore anden i all prosa; hans hyrda beundrare tillägga honom nämligen nyckelställningen på varje område av mänsklig verksamhet, industri och jordbruk, vetenskap, teknik och sköna konster. Vartenda resultat tillskrives hans ”geniala skarpsynthet”, hans ständiga initiativ ”i alla detaljer” av allt skapande

arbete. Det må gälla olja, gjutjärn, kemisk industri, transportväsen, flygtrafik, kollektivjordbruk, arkitektur eller stadsplanekonst, så har ”den store nydanaren” tänkt på allt, förutsett allt och föreskrivit allt. Han ”avgör alla de viktigaste problemen personligen” och ”övervakar själv alla praktiska detaljer”. Även filmen är föremål för hans ”dagliga instruktioner”. Likt en ny Pico della Mirandola vet han allting och mera därtill, vilket varje dag bringar nya bevis för. Men i oktober 1937, på revolutionens tjuguårsdag vilken nästan sammanföll med slutet på den andra femårsplanen, var den inre situationen i Sovjetunionen sådan att varken Stalin eller hans experter – hur vana de än voro att framlägga välpreparerade kalkyler och hålla oändliga, pompösa tal – vågade förete ens en tvättad redogörelse för sitt vanskliga värv. En dödens tystnad omgav den högtidliga dagen, som avvaktats såsom en av regimens mest betydelsefulla.

Anledningen därtill var att den andra femårsplanen, fastän reducerad till rimligare proportioner än de fantastiska utkasten angåvo, inte i något avseende kunnat genomföras med bättre resultat än den första. Misslyckandena hade samma orsaker i bägge fallen. ”Industriens produktion är sju gånger större än före kriget, och nationalinkomsten har fyrdubblats”, hette det i Stalins sammanfattning av läget inför sovjetkongressen 1936. Men det är meningslöst att anföra siffror som inte äro stabila; betydelsefulla indextal lyste med sin frånvaro, och detta av goda skäl. Stalin är okunnigare än andra om den verkliga ekonomiska situationen, eftersom de räddhågade kommissarierna, sekreterarna, trust- och företagscheferna föredraga att framlägga falska siffror, om de veta att riktiga sådana tolkas som sabotage och straffas med döden. Rapporterna, räkenskaperna och statistiken avspegla inte den verkliga situationen. Varenda verifikation eller inspektion avslöjar en lögn, varenda analys avtäcker en fälla. Jämförelser i godtyckliga och variabla rubelvärden säga ingenting. Kvantitativa framsteg bli vilseledande om man inte vet vilka investeringar som ligga bakom, för att inte tala om de avdrag som måste göras för bortslösade värden. Hantverket, som var så viktigt i forna dagars Ryssland, nådde bottenpunkten 1937 och är inte upptaget i de optimistiska redogörelserna. Uppskattningen av nationalinkomsten är en ren konstruktion. Kostnads- och prisstegringen, som utgör ett i högsta grad negativt tecken, bidrar till att öka de på underhaltigt sovjetpapper tryckta produktionssiffrorna. Man måste därför ta sin tillflykt till andra kriterier.

Det kan inte längre, trots all lögnpropaganda, förnekas att ställningen 1937 var ödesdiger. Att så var fallet bevisas bland annat av uppgifter som framkommo vid de rättegångar som anordnats för att rädda Stalins anseende på hans underordnades bekostnad. Järnvägsolyckor, gruvexplosioner, maskinskador, slöseri med material, nedgång av kreatursstocken, varuförsämring, meningslös förstörelse, försäljning till underpris, olyckshändelser och slöseri – allt bildade ett kaos som är karaktäristiskt inte för skötseln av vissa kommissariat utan för den ”sovjetska” planhushållningen i dess helhet. Stalin vet allt, gör allt, har ett öga på allt, är ansvarig för allt, förklara hans apologeter vid alla upptänkliga tillfällen. Då diktatorn alltså anklagar Pjatakov och dennes kolleger, anklagar han sig själv i allra högsta grad, och erkänner att allting är så dåligt det kan bli under den sämsta tänkbara diktatur. Och häri ligger ett av sekundärmotiven till dessa rättegångar: folket skulle utses att bära Stalin den Ofelbares skuld. Men huvudmotivet och sekundärmotivet kunna vid behov identifieras, och Stalin tar hänsyn till den ekonomiska depressionen och krigsfaran endast i den mån de påverka hans möjlighet att hålla sig kvar vid makten.

Liksom det så kallade bolsjevikiska systemet aldrig, enligt T. G. Masaryk, varit annat än en fullkomlig brist på varje system, med andra ord en rad av improvisationer och en anhopning av kompromisser, trots alla omskrutna principer, så har det typiska för de så kallade planerna varit att de saknat varje verklig plan. Om det alltjämt existerar någon slags planhushållning i Sovjetunionen, kan den endast bibehållas genom en kränkning av planerna, ett våldförande och omformande av dessa på ett sätt som uttryckes av det oöversättliga slangordet *blatt*, vilket

betyder raka motsatsen till plan, och innebär ersättande av de fixa reglerna med personliga kombinationer som gör det möjligt att komma förbi allehanda hinder. Det personliga initiativet undanröjer de svårigheter som det centraliserade systemet medför, men det kan inte – emot statspolisen – lösa alla problem. Det uppskjuter det slutliga sammanbrottet av det så kallade systemet utan att hindra det, uppehåller med nödfallsutvägar en bankrutt ställning, av vilken man inte får någon uppfattning genom mer eller mindre ofullständiga sifferredogörelser.

Det finns emellertid vissa kriterier som ge en fingervisning om problemets lösning. Man kan exempelvis jämföra medellönen i Sovjetryssland och Tsarryssland och reducera båda till en gemensam måttsenhet (jämför Yvon: *L'URSS telle qu'elle est*). En lön motsvarande 600 kg bröd per månad 1913 hade 1935 sjunkit till 170 kg, eller mer än två tredjedelar. Men 1927 i revolutionens tionde år och sista *nep*-året, var den uppe i 800 kg. 1937 var den 260 kg., det vill säga mindre än hälften av förkrigsnivån, men den skenbarliga ökningen berodde på de förmåner som tillförsäkrats vissa privilegierade samhällsklasser, som voro inräknade i totalsumman. (Professor S. Prokopovitj har gjort en sinnrik analys av vissa officiella sovjet-uppgifter som på det hela taget äro gynnsamma för den stalinska regimen, och kommit till det resultatet att den före kriget gällande månadslönen 24:30 rubel 1937 hade sjunkit till 16:50 rubel, från vilken summa obligatoriska avdrag av mellan 15 och 21 procent göras.) Gör man en enkel kalkyl med hjälp av den grundläggande livsförnödenheten, svart bröd, kommer man sanningen närmare än genom statistikernas lärda indexberäkningar. Man finner då att den genomsnittliga arbetarlönen vid slutet av andra femårsplanen är mindre än hälften av den miserabla lön som utgick förr i tiden och som var bland de lägsta i Europa, om hänsyn tages till å ena sidan naturaförmåner (sociala fördelar) och avdrag (skatter och mer eller mindre frivilliga insamlingar). Varje medborgare i städerna har på papperet fyra kvadratmeters bostadsutrymme, men arbetarklassen kommer inte upp till hälften av denna yta. Social-försäkringarna utdela med ena handen en smula av vad de ta med den andra. Jordbruks-arbetarna dela stadsarbetarnas olyckliga lott vad lönerna angår, och man kan alltså säga att det är folkets stora massa som får betala för detta utstuderat grymma förtrycks- och exploaterings-system och får lida under försummelser och godtycklighet, lögn och korruption, parasitism, nepotism och tyranni, den symboliska knutpiskan och dödsstraffet.

Under åren mellan 1927 och 1937 investerades hundratals millioner rubel i industrien och jordbruket för att förse dem med en modern utrustning – och det faktiska resultatet är att de drivas med förlust. Även om vi veta vad sovjetmillioner och stalinmilliarder äro värda representera dessa i produktionsmedlen utnyttjade resurser en avsevärd avtappning av nationalinkomsten, närmare bestämt en i lönenivån uttryckt brutal nedpressning av folkets levnadsstandard. Detta skandalösa pris betecknar de tekniska framstegens fulla värde. Inte ett enda av dem var värt utgiften, offret, det lidande som åsamkats ett stort folk, vilket av historien lämnats utan försvarsmedel. Exemplen från andra länder och till och med från Tsarryssland visa att det är möjligt att nå ett bättre och mera bestående resultat till lägre kostnad genom användande av rationellare och mänskligare medel.

Industrien, som organiserades utan framsynthet och under trycket av terrorn, har visat sig icke kunna arbeta i praktiken, och kan inte göra det utan djupgående reformer. Precis som man kunde vänta blev jämviktsläget stört redan från början, maskinerna fingo stå outnyttjade, proportionerna voro orimliga, materialet blev för tidigt utslitet, de nya byggnaderna visade sig behäftade med skavanker, missöden och olycksfall inträffade i mängd, avbrott i arbetet skedde ideligen – allt bevis på systemets brister och regimens ofullkomlighet. Den producerade varumängden sjunker för varje dag och därmed också den kvantitet som kan användas; antalet defekta eller obrukbara artiklar uppgår till och med i vissa mönsterfabriker till 50 procent. Transportväsendet går mot en fullständig desorganisation, *stachanovismen*

påskyndar förslitning av oumbärliga och dyrbara maskiner. Tillverkningen av produktionsvaror i motsats till halvfabrikat uppgick 1937 inte till förkrigsnivån och kommer inte så långt ens 1942 vid slutet av den tredje femårsplanen (*Pravda* den 14 augusti 1937). Arbetets produktivitet är i Sovjetunionen omkring en femtedel av de stora industriländernas. Produktionskostnaden är fem gånger så hög – antagligen; de officiella siffrorna medge inte några säkra slutsatser. Det är omöjligt att beräkna förlusterna, stölderna, värdeminskningen, deficitet. Den överdrivna centraliseringen, mängden av mellaninstanser, maktmissbruket, byråkratismen, formalismen, misstänksamheten och inkompetensen, för att inte tala om andra sår i den sovjetryska samhällskroppen, resultera i en sterilitet inom industrien, som i stor utsträckning utgör förklaringen till det medelmåttiga resultatet. Det är lätt begripligt att Stalin till varje pris söker hitta förrädiska sabotörer som kunna ta ansvaret för hans misslyckanden, och varför han 1937 dekapiterade mer än halva industrien genom att skicka cheferna till död eller tvångsarbete.

Det kollektiva jordbruket lider av samma onda som statsindustrien och har dessutom sina egna krämpor. Under den nya provinsbyråkratiens ok med dess polismetoder ge *kolchoserna* ingen vinst. De jättestora *sovchoserna* kunna endast existera med hjälp av subsidier, och erfarenheten visar att de förr eller senare måste styckas. De förluster som kollektiviseringen av boskapen medfört kunna inte på länge repareras utan hjälp av privat uppfödning. Spannmålsproduktionen föll från 96,6 millioner ton 1913 till 77 millioner 1936, enligt vad S. Prokopovitj utläser ur sovjetstatistiken. ”Men”, sade Stalin i december 1935, ”användandet av skördemaskiner medför en enorm förlust av säd ... Med ett sådant system förlora vi mellan 20 och 25 procent av skörden.” Han beräknade förlusten till sexton millioner ton om året, vilket var nära fjärdedelen av den teoretiskt uppskattade skördemängden, och talade skrytsamt om att spannmålsproduktionen ”inom den närmaste framtiden skulle höjas till 120 millioner ton”. 1937, som ansågs vara ett exceptionellt år, talade propagandan om en jätteskörd på 110 millioner ton. Det är denna mängd som beordrats av Stalin, en man som befaller över elementen på samma sätt som han befaller över människan och påtvingar jorden, grödan och vädret, men framförallt statistiken sin vilja.

Men detta var en siffra på papperet, en teoretisk siffra fastställd långt före skörden, en rekordsiffra från vilken måste dragas minst en fjärdedel för de förluster som Stalin medgivit, och dessutom ytterligare förluster till följd av den ordinarie administrativa inkompetensen. En sjättedel av skörden, som lämnats obärgad på åkrarna, ruttnade exempelvis under snön – och detta i ett land där axplockning är belagd med dödsstraff såsom ”skadegörelse på den socialistiska egendomen”. Vidare äro förluster som skett under transport och lagring inte medräknade. Staten rekvirerar till ruinerande priser omkring 85 procent av jordbruksproduktionen. Den allmänna fattigdom som uppstår härav är hjärtskärande, och hungersnöden hålles i själva verket borta endast genom en privat odling vid sidan av den kollektiva. 1937 var kollektiviseringen nästan fullständigt genomförd och omfattade 18,5 millioner bondefamiljer. För att tvinga in de 1,4 millioner familjer som fortfarande stodo utanför *kolchoserna* infördes 1938 en prohibitivskatt på deras hästar, trots att Stalin året förut hade påmint centralkommittén om ”principen om frivilligt medlemskap”. Dessa nya förstörelsemetoder komma inte att bli sista ordet, ty bolsjevikerna ha aldrig upphört att göra ogjort vad som är gjort och göra om vad de redan börjat med. När industri och jordbruk arbeta med förlust och sluka en stor del av nationalinkomsten omsättes bristen i försakelser för de arbetande massorna, och täcks av miliontals timmar obetalt arbete och miliontals offrade människoliv. Härom vittnar den av Stalin hemlighållna folkmängdsstatistiken vältaligare än något annat. Enligt 1926 års folkräkning funnos 147 millioner invånare. Med en nativitetsprocent av 2,3 skulle den årliga ökningen bli i runt tal tre millioner, en siffra som Stalin alltid anför. Den andra femårsplanen förutsatte att folkmängden vid slutet av 1937 skulle utgöra 180 millioner. Den folkräkning

som företogs i början av sistnämnda år, efter minutiösa förberedelser och med en stab av över en million tjänstemän, resulterade i häktningen av statistiska byråns chefer och närmaste medhjälpare. Vad övrigt är, är tystnad. Enligt W. Krivitskij, som har en utomordentlig, konfidentiell informationskälla i GPU, skulle resultatet ha blivit följande: ”I stället för de 171 millioner invånare som man räknat med för 1937, hittade man bara 145 millioner, varför alltså nära 30 millioner människor i Sovjetunionen saknas.” I själva verket räknade planen med 180 millioner vid slutet av året, vilket skulle innebära 177 millioner vid början eller. 32 millioner saknade. I stället för att årligen öka folkmängden med ”hela Finland”, som Stalin sade, förlorade Sovjetunionen varje år lika mycket som hela Polens folkmängd eller tio gånger Finlands. Så långt ifrån att ”avspegla socialismens segrar” som meningen var, avspeglade folkräkningen bolsjevismens nederlag och en katastrof för industrialiseringen och kollektiviseringen, av sådan omfattning att den kunnat jämföras med verkningarna av flera förödande krig. Även om Stalin vid en kommande folkräkning ser till att de i förväg fastställda siffrorna uppnås, kan han inte återkalla de döda till livet eller kompensera alla de fysiska och psykiska förlusterna.

De av W. Krivitskij samlade informationerna, tragiska i all sin karghet och uttryck för ett obeskrivligt patos, bekräftas av fragmentariska och approximativa uppgifter från andra källor. En meddelare till *Courrier Socialiste* uppgav att hungersnöden 1932-33 krävde fem millioner offer (*Sozialistitjeskij Vestnik* n:r 9, den 10 maj 1934), medan den amerikanske socialisten Harry Lang, som ytterligt desillusionerad återvände från en resa i Sovjetunionen, meddelade i *Forward* i New York att han av en högtstående sovjetfunktionär fått uppgiften att minst sex millioner människor dogo av svält i Ukraina under denna period, att 40 procent av befolkningen försvann i vissa distrikt av Ukraina och Vitryssland samt att hjälporganisationerna räknat 104,000 döda enbart i de tyska jordbrukskolonierna (*Forward* den 19 februari 1936 m. fl.). En annan besviken amerikansk kommunist Adam J. Tawdul hade av Skrypnik hört att minst åtta millioner människor dogo svältdöden i Ukraina och norra Kaukasus, av GPU-chefen i Ukraina Balitskij att antalet dödsoffer i Ukraina var åtta å nio millioner och av chefen för traktorsfabrikerna i Tjeliabinsk Lovin att en million människor dött av svält i Ural, Trans-Volga och Östra Sibirien (*New York American* den 18 och 29 augusti 1935). Om man dessutom tänker på nöden bland de landsflyktiga, de otaliga, illa behandlade tvångsarbetskårerna, koncentrationslägren där dödlighetsprocenten är ofantlig, de många isolationsanstalterna och fängelserna, de milliontals övergivna barnen av vilka endast en bråkdel av en procent lyckas överleva, exekutionerna och straffexpeditionerna, korteligen på de massor som ”mejas ned i stora fång” av Stalin, förvånas man inte över hur benhögarna hopas i detta gigantiska fängelse, vars namn, det ”socialistiska fosterlandet”, är en ironi i dubbel bemärkelse.

Stalin, som själv är upphovsman och vidmakthållare till det slöseri med förnödenheter, som motsvarar för staten flera förlorade krig, som mer än någon annan är ansvarig för den materiella tillbakagången och det moraliska förfallet vilka Ryssland inte förmår neutralisera genom sina tanks och flygmaskiner, slits mellan fruktan för ett lokaliserat krig som Sovjetunionen skulle få utkämpa mot en mäktig motståndare, och önskan om ett allmänt krig där landet skulle dra nytta av sina förmånliga allianser. Ett lokaliserat krig skulle medföra hans säkra undergång, ett allmänt krig skulle, tror han, bli hans frälsning. Dessa alternativ utgöra ledmotiven i hans utrikespolitik. Den ryska interventionen i Spanien 1936 och i Kina 1937 äro utmärkta illustrationer till taktiken att intervenera i begränsad omfattning för att oroa och försvaga fienderna utan större kostnader och kunna lägga ett tungt vägande ord i fråga om krig och fred, under det huvudstyrkorna bevaras intakta för viktigare uppgifter. De Stalin underställda kommunistpartierna i andra länder ha intet annat motiv för den aktiva, krigiska patriotism som de under betäckning av traditionella eller demokratiska former låtsas ge

uttryck åt. Även i regeringspartierna i olika länder söker det ryska inflytandet med olika medel göra sig gällande, ibland med utnyttjandet av ett legitimt missnöje men oftast enbart i rent otillåtna intressen.

Karl Marx, som allt oftare blir en bumerang för bolsjevikerna när de försöka utnyttja honom, fördömde redan 1864 ”de oerhörda och ohejdade övergrepp som begås av den barbariska makt, vars huvud är i S:t Petersburg och vars hand man upptäcker i alla kabinetten i Europa”. Sedan dess har Ryssland förändrats till det sämre, och nationen är, som Custine sade för hundra år sedan, ”ingenting annat än en affisch, klistrad på det av en diplomatisk fiktion duperade Europa”. På sina diplomatiska krokvägar och utnyttjande den samtida socialismens bankrutt, har emellertid Stalin relativt lätt gjort vissa vinster i det djupt oroade gamla Europa, som befinner sig i ett tillstånd av panik inför de totalitära staternas strävan att rita om världskartan. Med en monstruös oärlighet har han kunnat föra förhandlingar med de pluto-demokratiska staterna, som äro blinda för antagonismen mellan slaver och germaner, som inte inse släktskapen mellan totalitarismens höger- och vänsterflygel, som inte ha förmågan att inse faran i tid och handla snabbt, och som äro så kortsynta eller resignerade att de acceptera vilka villkor som helst för ett samgående som skulle säkerställa deras existens i händelse av krig. Men samtidigt undergräver Stalin genom sin autokratiska politik och sin reaktionära ekonomi den makt som han själv har till sitt förfogande, när han berövar den dess folkliga grundval, undertrycker eliten, skakar militärmakten uppifrån och ner och underminerar staten med ett inkonsekvent inre system och genom de centrifugala krafter han uppväcker i sitt rike. Häri ligger förklaringen till Moskvas isiga tystnad under de mest kritiska timmarna i Europas historia efter nationalsocialismens uppstigande i Tyskland.

Det eviga Ryssland kan länge hålla ut i ett försvarskrig, men regimen måste förvandlas eller försvinna i ett krig som hotar landets vitala delar. Motsättningen mellan Ryssland som sådant och Stalins regim har ödesdigra konsekvenser. Ett militärt nederlag för Sovjetunionen eller en inre kris kunde bli fatala för dess oförsiktiga allierade och leda till katastrof. En slutlig seger, vunnen med hjälp av de allierades vapenmakt och resurser, skulle aktualisera en annan fara som också har uttryckts av Marx. Om den europeiska kontinenten framhärdade i kapitalistiska excesser, människans underkastelse under maskinen, kapprustningen och statsskuldernas ökning, skulle – skrev författaren till Das Kapital 1867 – ”Europas föryngring med knutpiskans hjälp och genom tvångsinfusion av kalmuckiskt blod, i överensstämmelse med halvryssen och helmoskoviten Herzens allvarliga förutsägelse ... till slut bli oundvikligt”.

11.

Men det unga Ryssland, utsuget ända in i märgen av Stalin, lämnar fältet fritt för tysk expansion och håller sig på defensiven, i likhet med de dekadenta gamla västeuropeiska staterna. Härmed uppskjutes åtminstone den apokalyptiska slutakt som siats av Herzen och Marx, två socialismens profeter som annars mycket ofta stodo emot varandra. Rysslands inre regim hindrar det från att spela en roll i vår tids historia som motsvarar landets vikt, och i detta avseende visar sig Stalin som Tysklands värdefullaste utlandsagent. Hans polisregim växer alltjämt och kommer att fortsätta att växa, till dess den vid första allvarliga stöt kommer att undergå en plötslig förändring – en förändring som bebådas av alla tecken och är förberedd av osynliga jäsämnen.

Innan denna regim når full stabilitet och ännu befinner sig på ett flytande stadium är det omöjligt att definiera den i en tillfredsställande formel; de yttre uttryck den tar sig förbjuda i varje fall användningen av de smickrande definitioner som Stalin föreslagit. Lenin, Trotskij och Bucharin, regimens tre främsta teoretiker under en period då det ännu var tillåtet att tänka, kunde inte enas om definitionen: den förstnämnde föredrog statskapitalism, de övriga stats-socialism. Den följande utvecklingen under Stalin har både förenklat och komplicerat prob-

lemet. Svårigheten att välja ligger otvivelaktigt i att båda termerna täcka precis samma innehåll. Det är betecknande att samma tvekan förefinns beträffande den fascistiska statsformen. Det gamla ordförrådet räcker inte till för att uttrycka nya historiska fenomen. Termerna bolsjevism och fascism äro i sig själva meningslösa, men behövas för att beskriva förut okända sociala rörelser och deras empiriska ideologi. I den slutliga analysen uppvisa dessa rörelser så många likheter, plagiera varandra på så många sätt, låna och byta så mycket sinsemellan, att ett och samma namn passar dem bäst, nämligen ”totalitär”, som också är en nyhet i den politiska vokabulären. Mussolini började med att imitera Lenin, Hitler fortsatte med att imitera Mussolini och Stalin, medan den sistnämnde i sin tur kopierar sina båda rivaler, framför allt i deras sämsta drag. De tre diktatorerna med Stalin i spetsen följa varandra med långa mellanrum och tillämpa samma metoder för att uppfostra och disciplinera sina undersåtar med fängelse och dödsstraff som sista medel. Det är knappast möjligt att så många analogier mellan bolsjevism och fascism i ord och handling, i medel och utvägar, i institutioner och människotyper, inte återspegla någon historisk släktskap, såvida man inte vill medge möjligheten av en fullständig boskillnad mellan innehåll och form.

Vad Stalin beträffar anser han att även ”uttrycket statssocialism icke är korrekt”. 1936 menade han att ”det socialistiska systemets fullständiga seger på alla områden av landets ekonomi är nu ett fullbordat faktum”, och att ”socialismen, som utgör kommunismens första stadium, hos oss är i huvudsak förverkligad”. Han förklarade rent av att *stachanovismen* ”förbereder de förhållanden som äro nödvändiga för att man skall kunna övergå från socialism till kommunism”. Föreliggande fakta äro mer än tillräckliga för att beslå honom med lögn. Stalin förnekar existensen av ”statssocialism” i Sovjetunionen med hänvisning till att produktionsmedlen äro gemensam egendom. Men utnyttjandet av profiten har en obestridlig privat karaktär, och det är detta som betyder något. Privat profit uppträder tydligt i den tilltagande sociala olikheten, som i sin påtagliga orättvisa är mera upprörande än i kapitalistiska länder där den är på tillbakagång, och mera outhärdlig eftersom den döljs av en skylt av falsk jämlikhet. Det är visserligen sant att intet samhälle har existerat utan en härskande klass, utan auktoritet, utan naturliga och artificiella privilegier. Men den socialistiska drömmen att kunna grunda ett sådant samhälle har i Ryssland förvandlats till en mardröm. ”Expropriationen av expropriatörerna” har lett till ett slags byråkratisk feodalism, under vilket de under funktionärerna och mandarinerna degraderade arbetarna och bönderna försjunkit i ett tillstånd av träldom. Om den ryska produktionsmetoden inte är precis kapitalistisk, en term som för övrigt är odefinierbar, är det bara därför att den i stället för den stora massan av sovjets parias snarare kan kallas slaveri.

Stalin uppger att det ”ledande skiktet” inom partiet består av mellan 3- och 4,000 ”överbefäl”, mellan 30- och 40,000 ”officerare” och mellan 100- och 150,000 ”underofficerare”. Dessa tvåhundra tusen individer behärska folket i politiskt avseende och omfatta byråkratien, specialisterna, de intellektuella och funktionärerna som inneha de ekonomiskt privilegierade ställningarna. Enligt Trotskij kunna de mest favoriserade samhällsklasserna beräknas till omkring tio millioner människor eller med familjer tjugufem millioner. Om befolkningen utgör 145 millioner, som W. Krivitskij uppger, skulle dessa leva på bekostnad av 120 millioner, om den, enligt femårsplanen, utgör 180 millioner på bekostnad av 155 millioner. Det är en regim av privilegier, emedan det är en regim av exploatering, en polisregim emedan det är en regim byggd på förtryck. Herzen definierade det gamla Tsarryssland som en paradox och det gäller alltjämt för Sovjetunionen: ”Ett konglomerat utan arkitektur, utan soliditet, utan rötter, utan principer, heterogent och fullt av motsägelser. Ett civilt läger, ett militärkansli, en belägring i fredstid, en blandning av reaktion och revolution, som lika väl kan bestå en lång tid som falla i spillror i morgon.”

Denna blandning av reaktion och revolution förvirrar den som föredrar klassiskt enkla situationer, och passar illa till den sociologiska terminologiens torftiga resurser. Även fascismen uppvisar denna förbryllande blandning: Mussolini kallar den en revolution, hans motståndare en preventiv kontrarevolution. Begreppen revolution och kontrarevolution kunna tolkas på många olika sätt, och säkerligen är det utsiktslöst att få Bonapartes revolutionära och Napoleons kontrarevolutionära roll analyserad i Sovjetunionen under tvisterna om historiska tolkningar mellan den segrande Tarléskolan och den till tystnad dömda Pokrovskijskolan. Somliga anse att den ryska kontrarevolutionen representerades av bolsjevismen själv, trots införande av det nya, kollektiva äganderättssystemet, andra mena att den kom i och med den stalinska skenkonstitutionen. Den kan också sägas ha ägt rum vid den tidpunkt då praktiken öppet gick emot teorien, när de gamla trohjärtade illusionerna gåvo rum för en skeptisk cynism, och när omedvetna motsägelser mellan ord och handling förvandlades till avsiktliga lögner. I så måtto representerar Lenin revolutionen trots dess nederlag, Stalin kontra-revolutionen trots dess föregivna segrar.

Vi måste gå ett stycke tillbaka för att bättre kunna skönja vägen för denna formlösa kontra-revolution, vars verkningar under lång tid framåt inte komma att vara så påfallande som orsakerna. T. G. Masaryk, som är mera klarsynt som sociologisk vetenskapsman än som statsbyggare, har givit det bästa möjliga uttryck åt det ödesdigra misstag som Lenin lämnade i arv åt Stalin: ”När man tror sig ha nått utvecklingens kulmen, och tror sig äga en osviklig kännedom om hela samhällsbyggnaden, upphör man att arbeta på dess förbättrande och fullkomnande, och den huvudsakliga, för att inte säga enda omsorg man har är att bevara sin egen ställning och makt.” Erfarenheten bekräftar till fullo hans uppfattning av ”denna abstrakta regim, deducerad fram av en tes och förverkligad genom våld”, ”en enskild mans och hans medhjälpares absoluta diktatur”, en regim av sträng centralism, inkvisition och ofelbarhet, en ofelbarhet ”som saknar varje kritiskt omdöme, all vetenskaplig anda. En regim som är rädd för kritik, och för tänkande människors omdöme enbart härigenom blir omöjlig”.

Krafternas spel och människornas uppträdande ha grusat Lenins alla optimistiska förut-sägelser och hans hopp om en högre demokrati, liksom de halvliberala idéer som uttrycktes i ”Stat och revolution” och andra skrifter vid revolutionstidens gryning. Ingenting av Trotskijs speciella teorier har motstått tiden bättre, framför allt inte hans ordrika och abstrakta tes om den ”permanenta revolutionen”. Lenin dog för tidigt för att hinna skriva epilogen till bolsjevismens misslyckande. Trotskij har inte begagnat sig av den lediga tid, som lands-flykten givit honom, till en samvetsgrann efterbesiktning; hans memoarer utgöra inte det bidrag till historien som man kunde haft rätt att vänta av en sådan förgrundsfigur, hans artiklar och broschyrer upprepa envist gamla uttröskade argument utan att kasta ljus över ett enda problem. Den ryska bolsjevismens öde hör ihop med internationalens oreparabla miss-lyckande. Den demokratiska socialismen i dess skilda former, som förena sig i anspråket på att utgöra ett legitimt försvar mot fascismen, låter nästan överallt dra sig vid näsan och kompromettera sig av en kommunistisk diktatur. De socialistiska förhoppningarnas döds-vånda inleda sålunda en ideologisk kris i världen av omätbar omfattning. Det blir en uppgift för epigonerna till en kraftlös generation att göra bokslutet för den nationella bolsjevismen, den internationella kommunismen och den traditionella socialismen och lära någon nyttig läxa därav. Och detta bör logiskt leda dem att undersöka vad som ännu är levande och vad som är dött i den ursprungliga doktrinen, marxismen.

Efterskrift

Stalin fyllde sextio år den tjuguförsta december 1939, Trotskij fyllde sextio den sjunde november samma år. Stalins födelsedag firades med pomp och ståt i Moskva av ett terroriserat folk, som i hemlighet förbannar sin härskare. Den halvt bortglömde Trotskijs födelsedag

passerade i obemärkthet utan att firas av någon: Men sista ordet i striden mellan de båda överlevande från det gamla bolsjevikiska gardet är ännu inte sagt; inte heller är deras framtida plats i historien avgjord.

Bland Lenins sista uttalanden finner man det famösa ”testamentet”, där han karaktäriserar de mest framträdande personerna i sin närmaste omgivning. Man kan därur läsa att han ansåg att rivaliteten mellan de båda huvudfigurerna, Trotskij och Stalin, innebar en allvarlig fara för den ryska revolutionens framtid. Beträffande de övriga ”arvtagarna”, Zinovjev, Kamenev, Bucharin och Pjatakov, försökte Lenin få dem att inse sin begränsning och uppmanade dem till ömsesidig tolerans.

Händelsernas utveckling sedan dess har bekräftat Lenins farhågor. Den ryska revolutionen är verkligen död; den dog kort efter ledarens bortgång till följd av epigonernas inbördes slitningar. Alla som förekomma i det ödesdigra testamentet har Stalin sänt i döden – alla utom en: Trotskij har bevarat sitt liv genom att gå i landsflykt.

Hur kunde Stalin begå den oförsiktigheten – oförsiktigt ur synpunkten av hans egen ställning som envåldshärskare – att på sin tid skona den fiende som han sedan förföljt med ett oförsonligt hat?

Förklaringen ligger däri att Stalin 1928 inte var densamme som han blivit efter de förfärliga åren från denna tid, då han ostraffat har kunnat låta arkebusera alla Lenins medarbetare och de flesta av sina egna kamrater endast för att trygga och upprätthålla sin diktatur. Erfarenheten har nu lärt honom att det endast är de döda som inte tala, inte besvära och inte återvända. Han ångrar nu att han inte en gång för alla gjorde sig av med Trotskij. Från den ena uppehållsorten efter den andra har han med hjälp av *tjekan*s blodhundar jagat den landsflyktige ända bort till Mexiko. Men förgäves och för sent. Trotskij är på sin vakt. Helt nyligen blev ett attentat upptäckt och förhindrat i Mexiko, där flyktingen bebor målaren Diego Riveras till en liten fästning förvandlade villa.

Om det närmast är ett mirakel att Trotskij ännu befinner sig i livet, är det visserligen förvånande, men dock mera skicklighet än tur att Stalin kunnat undslippa de risker som följa med en diktators ställning. Aldrig har en av ett tigande, trälbundet folk hatad despot vidtagit en sådan mängd försiktighetsmått för att rädda sitt skinn. Aldrig har någon tsar haft en sådan livvakt, insvept sin person och sina handlingar i en sådan mystik eller med terrorns vapen befäst en sådan osårbar ställning.

Abdul-Hamid var en skäligen beskedlig suverän i jämförelse med Stalin. Den blodige sultanen gav efter för ungturkarnas påtryckning och avskaffade tortyren – denna har Stalin, i tjugonde århundradet, återinfört i Ryssland. Och det hemska minnet av massakrerna i Armenien förbleknar alldeles inför den ständiga ström av arkebuseringar som den ryske envåldshärskaren har på sitt samvete.

Men trots allt sover inte Stalin lugnt. Han litar inte på någon, inte ens på sina närmaste anhängare. Han är rädd för gift, knivhugg, revolver- och gevärsskott. Men mest av allt är han rädd för ironien, som kan kasta ett löjets skimmer över honom och beröva honom hans plats i partiets panteon vid sidan av Marx, Engels och Lenin. Det enda Trotskij kan göra är att skriva böcker för en relativt begränsad publik i Amerika och Europa, men Stalin tål inte de hugg i ryggen som tillfogas honom av denne hans levnadstecknare.

Stalin hade inte kunnat nå sin nuvarande makt, om inte Trotskij varit lika mycket en idéernas som en handlingens man, om han inte varit så mycket teoretiker och talare. Det är alltså Trotskij som diktatorn på sätt och vis har att tacka för sin framgång. Men han hyser ingen tacksamhet, och Trotskij själv vill inte erkänna att han på detta sätt har hjälpt till med Stalins upphöjelse. Sedan tio år tillbaka hämnar han sig på segraren med ironiens vapen. Stalin lurar

ständigt på en möjlighet att hindra detta och få ett utlopp för sitt otillfredsställda hat. Ingenting plågar honom så mycket som tanken på att Trotskij skulle få tillfälle att skriva hans nekrolog.

*

Det har sagts att Stalin önskade fira sin sextioårsdag genom att proklamera triumfen över Finland. Händelserna ha emellertid givit honom en bitter läxa. Det fegt överrumplade lilla landet har satt sig till motvärn med en sådan kraft att det väckt världens beundran. Kvantiteten kunde inte mäta sig med kvaliteten. Stalin fick fira sin födelsedag utan den finska segern. Och han kommer aldrig att vinna den, om de länder som äro intresserade av att hans stjärna dalar förstå situationen och göra sin plikt.

Av den otroliga försiktighet Stalin ända tills nu har visat i utrikespolitiken framgår tydligt och klart att han inte har någon starkare tilltro till landets inre stabilitet. Utåt liksom inåt är han endast stark i jämförelse med motståndare eller anhängare som lita till ord i stället för till gärning. Inför de handlingskraftiga avslöjas hans svaghet, såvida han inte lyckas föra dem bakom ljuset. Det är på så sätt han i tur och ordning har kunnat ingå fördrag med Kemal pascha, Tjiang-kai-shek och Hitler, vilka hänsynslöst ha avsvurit sig bolsjevismen och i sina egna länder undertryckt varje kommunistisk rörelse. De demokratiska västmakterna och Skandinavien föraktar han.

Kanske för första gången har han nu begått en oförsiktighet i och med anfallet på Finland. Stalin som i Spanien och Kina endast understödde sina meningsfränder så att säga i småportioner för att inte tära på sina huvudsakliga stridskrafter, som intågade i Polen först när han var säker på sin sak och kunde profitera av tyskarnas militära framgångar, som pressade de baltiska staterna till medgivanden utan att själv löpa minsta risk – han har nu inlåtit sig i ett företag, som oberoende av hans vilja kan utveckla sig i synnerligen äventyrlig riktning. Vad skall man säga om det?

Det är nu röda armén som skall visa vad den duger till. Men man får inte förväxla röda armén av i dag med den som fick sista ordet i det ryska inbördeskriget. Det är två vitt skilda företeelser fastän med samma namn. I första början bestod röda armén av en fast kärna av frivilliga, som stredo av övertygelse för sina idéer. Trotskij var angelägen att med densamma förena ett stort antal officerare från tsararmén, och vid de allierades intervention blev det möjligt för Lenin att anslå de patriotiska strängarna. Det var på så sätt som män sådana som Brussilov förmåddes att återinträda i tjänst.

Industrien i Ryssland hade vid inbördeskrigets början sjunkit till noll, men det fanns materiel kvar från den gamla armén som räknat omkring åtta millioner man. Den improviserade röda arméns brister uppvägdes för övrigt av motsvarande hos de vita arméerna.

Efter inbördeskrigets slut återstod endast en mindre kader huvudsakligen baserad på arbetarklassen. De som under inbördeskriget avancerat till officerare skickades nu till krigsskolor för att lära sig militäryrket grundligt. De flesta högre officerare gingo igenom krigsakademien i Berlin. Det är också i Ryssland som det tyska riksvärnet har utbildat sina specialister för flyg, stridsvagnar och kemisk krigföring. Röda armén som blev allt mindre röd och alltmera armé, drog nytta av de tyska lärdomarna. 1924 vistades general von Seckt en längre tid i Sovjetunionen, varvid röda armén omorganiserades så att den kom att bestå dels av en stående arm, dels av en territoriell milis. Senare kommo de tyska generalerna Blomstedt och von Mammerstein, överste von Kuhlenau med flera.

I och med värnpliktssystemets fullständiga genomförande kom den stående röda armén att räkna över en million soldater och ungefär femtiotusen officerare, av vilka fyratusen från tsarregimens dagar. Vid Stalins ”rensning” beräknades mellan trettio- och fyrtiotusen

officerare bli avlägsnade, varför det numera knappast finnes några beprövade kvar från den gamla ryska armén och högst få från den första röda armén. Det är nu som rensningens följder framträda.

Men uttunningen av de bästa kadrerna är inte enda orsaken till arméns ofullkomligheter och svagheter. I grund och botten har röda armén inte längre någon verklig anledning att slåss, ty det som sporrade den forna armén existerar inte längre, och något nytt har inte kommit i stället. Detta måste naturligtvis inverka på den moraliska motståndskraften. Finnarna äro ryssarna överlägsna emedan de äro fria män medan ryssarna äro slavar. Man skall inte bedöma en armés styrka efter parader och defileringar, utan efter resultaten då den befinner sig på krigsfot. Hittills har röda armén inte kunnat redovisa några segrar annat än över vapenlösa arbetare och bönder samt åldringar, kvinnor och barn. Det har varit en dålig skola, märker man nu.

Man bör erinra sig att Ibrahim Bek i Bochara under sju års tid lyckades föra ett blodigt gerillakrig mot röda armén, och att de kaukasiska upproren kunde fortsätta i åratal. Till Spanien skickade Stalin endast något tusental man, av vilka ett fåtal flygare och tanksförare deltogo i striderna. De ryska officerarna skaffade sig endast ett dåligt rykte bland sina kolleger i internationella brigaden. Vid gränsen mellan Mandsjuriet och Mongoliet har röda armén endast vågat sig på lokalt begränsade, defensiva operationer, i den trygga känslan av att vara överlägsen i fråga om folk och materiel samt framför allt i vetskapen om att Japan har full sysselsättning i Kina. Och i Polen behövde den inte riskera något, då den föll polska armén i ryggen under dess reträtt. Utgången i Finland hittills är alltså inte överraskande. Den bekräftar vad man visste förut om Sovjetrysslands militära kapacitet.

Med all säkerhet hade Stalin inte räknat med att möta ett sådant motstånd när han plötsligt överföll den lilla fredliga staten på tre och en halv million invånare och med en armé, på fredsfot, av 30,000 man. Han tänkte sig närmast en militärpromenad. Han tog med i beräkningen Skandinaviens räddhågade och Frankrikes och Englands försiktiga neutralitet. Men han var dåligt underrättad om den finska andan och finnarnas försvarsmöjligheter. Den enorma skillnaden i styrkeförhållanden invaggade honom i säkerhet, och förmådde honom att bagatellisera de följder hans skurkaktiga kupp kunde få.

Inte ens om de mest påfallande svagheterna är Stalin korrekt underrättad. Hans dygn räknar inte mer än tjugufyra timmar, och efter massakrerna på alla dugande krafter är diktatorn omgiven av servila medelmåttor, vilkas enda önskan är att undvika att misshaga honom, med påföljd att han inte kan lita på någon. Han är dessutom van att uteslutande räkna med fysiska och materiella resurser, vilket gör att han underskattar de primära andliga och moraliska värdena i en nations liv.

Stalin kan alltså misstaga sig, och man får anta att han gör det i detta fall. Den asiatiske führern får visserligen alltid rätt, så länge ingen sätter sig upp mot honom, men så fort någon rubbar hans cirklar går det på tok. Det är endast en fråga om viljestyrka, företagsamhet och kännedom om motståndaren.

Finland som lämnats åt sina egna krafter och haft den säkra utsikten för ögonen att krossas av övermakten, avslöjar för varje vecka som går den röda arméns svaghet. Stalin hade gjort alla förberedelser, koncentrerat sina trupper vid gränsen och själv valt ögonblicket för anfallet, men står alltjämt och stampar på samma fläck. Det är oriktigt att ge vintern förtjänsten. Samma vinter härjar i norra Ryssland, och snö och köldgrader äro ingen nyhet för ryssarna. I själva verket har den starka kölden varit angriparna till stor hjälp, då deras tanks ha kunnat komma fram över de bottenfrusna sjöarna utan att riskera att bli hejdade av varje vattendrag.

Stalin kommer inte att rygga tillbaka för någonting, han betalar hur högt pris som helst i människoliv för något som åtminstone liknar en seger. Men om man vill kan man låta den bli en pyrrhusseger. För att detta skall lyckas fordras det inte bara att segern blir dyrköpt, utan även att ryska folket blir medvetet om vad den kostat. För närvarande vet Ryssland praktiskt taget ingenting om den europeiska situationen sedan i september. Sovjetpressen tiger om det viktigaste, och tillrättalägger återstoden så att det skall passa. Stalin framställes som välgöraren som har räddat Sovjetunionen från ett krig som ”imperialisterna” i London och Paris ville dra in landet i, som befriaren av de förtryckta bönderna i Polen och som det finska folkets vän – detta finska folk som har valt en ”folkregering” och bildat en ”folkarmé”, som skall förlossa landet från de engelsk-franska ”imperialisternas” förmynderskap.

Stalin inser förmodligen att det skulle vara farligt för honom om Ryssland finge veta sanningen. Hittills har han lyckats avveckla de inre kriserna genom deportationer och arkebuseringar. Men det kommer att bli fler kriser och mer repressalier. Stalin kanske kommer att begagna tillfället att göra Molotov och Vorosjilov ansvariga för de felkalkyler han själv har begått, och på så sätt bli av med två medbrottslingar, vilkas fall han för länge sedan har beslutat. Han kommer att gallra, fängsla och arkebusera än ytterligare. Men allt oftare kommer frågan om hans eget ansvar att resas, inte minst inom armén, och det beror på Europa om den skall framställas tillräckligt högt och kraftigt. I det avseendet är mycket att göra.

Paris årsskiftet 1939/40.